1381/3

МАТЕРІАЛЫ ПО ИСТОРИЧЕСКОМУ ОБЗОРУ
УКРАИНСКАГО ДВИЖЕНІЯ. СОБРАНІЕ П.В.
ЮРЬЕВА-СЕМЕНА ВИТЯЗЕВСКАГО.
ПАПКА ЧЕТВЕРТАЯ.

Семенъ Витязевскій
г. Львовъ,
январь 1930 г.

СЕМЕНЪ ВИТЯЗЕВСКІЙ

06/10
И-58642 / Колм. 1.
Клют! (3 назв.)

И. И. ЛАППО.

Идея единства русскаго народа

въ Юго-Западной Руси

въ эпоху присоединенія Малороссіи къ Московскому государству.

Львів. Бібліотека
А. УРСР
13. 843.
СЕМЕНЪ ВИТЯЗЕВСКІЙ
Белозмигр.

ПРАГА, 1929.
ИЗДАТЕЛЬСКОЕ О-ВО «ЕДИНСТВО».

9+323.1](с47.71)

2р

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 58642
353

Типографія «Школьной Помощи» въ Ужгородѣ.

Вечеромъ 7 января 1654 года, наканунѣ провозглашенія малороссійскимъ казачествомъ своего подданства Московскому царю, бояринъ В. В. Бутурлинъ, присланный въ Малороссію царемъ Алексѣемъ Михайловичемъ, вмѣстѣ съ другими членами московскаго посольства, въ Переяславлѣ, въ своемъ «дворѣ», принималъ гетмана Богдана Хмельницкаго и войсковаго писаря Ивана Выговскаго. Сказанное на этомъ пріемѣ Хмельницкимъ и Выговскимъ было записано въ статейномъ спискѣ посольства, т. е. въ оффиціальномъ документѣ, такъ: «Милость де Божія надъ нами, якоже древле при великомъ князѣ Владимірѣ, такъ же и нынѣ сродникъ ихъ, великій государь царь и великій князь Алексѣй Михайловичь всеа Русіи самодержецъ, призрилъ на свою государеву отчину Кіевъ и на всю Малую Русь милостью своею; яко орелъ покрываетъ гнѣздо свое, тако и онъ государь изволилъ насъ принять подъ свою царского величества высокую руку; а Кіевъ и вся Малая Русь вѣчное ихъ государского величества; а мы де всѣ великому государю, его царскому величеству, служить и прямить во всемъ душами своими и головы свои за его государское многолѣтное здоровье складывать ради»[1]).

Хмельницкій и Выговскій, такимъ образомъ, заявили московскимъ посламъ, что они признаютъ Кіевъ и всю Малую Россію «вѣчнымъ» достояніемъ Московскаго царя, на которое онъ имѣетъ наслѣдственное право. Но Хмельницкій такъ же ясно говорилъ и объ единствѣ всего народа «россійскаго», часть котораго составляютъ малороссіяне. Приведемъ хотя бы одно изъ выраженій имъ этой мысли. 13 марта 1654 года гетманъ писалъ царю Алексѣю: «И нынѣ Богъ всевѣдущій и вседаровитый, неизреченными судбами божественными, единою двое се сотворилъ — и ляхомъ, нашимъ врагомъ, гордыню выя ихъ смирилъ, и совѣтъ благъ въ сердце царево тебѣ, великому государю царю и великому князю Алексѣю Михайловичю, всеа Русіи самодержцу, твоему царскому величеству, вложилъ, что твое царское величество, поревновавъ по Бозѣ Вседержители и

по вѣрѣ православной восточной, и возжелѣлся о церквахъ Божіихъ и мѣстъ святыхъ, и о народѣ россійскомъ благочестиво-христіянскомъ умилосердился, и насъ, Богдана Хмелницкого, гетмана войска запорожского, и все войско запорожское и весь міръ православный россійскій пожаловати, ущедрити, защитити и подъ крѣпкую и высокую руку свою царскую всеконечне пріяти изволилъ милостиво»[2]).

Были ли эти утвержденія о наслѣдственномъ правѣ царя «всея Руси» на Малороссію и объ единствѣ ея народа съ русскимъ народомъ Москвы только приспособленными къ политической обстановкѣ момента мыслями или даже простыми фразами Богдана Хмельницкаго и лицъ, стоявшихъ во главѣ казачества, или они выражали собою то историческое знаніе, которое было достаточно утверждено и обосновано тогдашнимъ изученіемъ историческаго прошлаго Малой Россіи? Обладательницею и хранительницею этого знанія была высшая малороссійская интеллигенція, представленная прошедшими тогдашнюю научную школу кругами малороссійскаго духовенства. Посмотримъ, что́ говорили и писали высшія духовныя лица Малороссіи объ ея присоединеніи къ Москвѣ въ его историческомъ значеніи.

16 января 1654 года бояринъ Бутурлинъ со своими спутниками подъѣзжалъ къ Кіеву. За десять верстъ отъ города его ожидала встрѣча казаковъ, съ ихъ сотниками и девятью знаменами, а версты за полторы отъ Кіева встрѣчалъ его Кіевскій митрополитъ Сильвестръ Коссовъ, сопровождаемый Черниговскимъ епископомъ Зосимою, Печерскимъ архимандритомъ Іосифомъ Тризною, игуменами и намѣстниками разныхъ монастырей. И Сильвестръ Коссовъ, какъ извѣстно, очень энергично отстаивавшій права и значеніе малороссійской церкви отъ поглощенія ихъ московскимъ патріархатомъ, сказалъ царскимъ посланникамъ слѣдующее: «Внегда приходите отъ благочестиваго и христолюбиваго, свѣтлѣйшаго государя царя и великаго князя Алексѣя Михайловича, всеа Русіи самодержца, отъ православнаго, православныи царстіи мужіе, желаніе имуще еже посѣтить благочестивое древнихъ великихъ князей Русскихъ наслѣдіе, внегда приходите къ сѣдалищу перваго благочестиваго Россійскаго великаго князя,—исходимъ вамъ въ срѣтеніе и цѣлуетъ васъ, въ лицѣ моемъ, онъ, благочестивый Владиміръ, великій князь Русскій; цѣлуетъ васъ святый апостолъ

Андрей Первозванный, провозвѣстивый на семъ мѣстѣ велію просіяти славу Божію, яже нынѣ вашимъ пришествіемъ благополучно паки обновляется; цѣлуютъ васъ общему житію начальницы, преподобніи Антоній и Ѳеодосій Печерстіи, и вси преподобніи, лѣта и животъ свой о Христѣ въ сихъ пещерахъ изнурившіи; цѣлуемъ и мы о Христѣ ваше благородіе, со всѣмъ освященнымъ соборомъ, цѣлующе жъ любовне взываемъ: внидите въ домъ Бога нашего и на сѣдалище первѣйшее благочестія русскаго, да вашимъ пришествіемъ обновится, яко орлу юность, наслѣдія благочестивыхъ великихъ князей Русскихъ»[3]).

Подобныя же мысли высказывали и другія духовныя лица. Вотъ, хотя бы, два примѣра. Слуцкій архимандритъ, игуменъ Михайловскаго Златоверхаго монастыря въ Кіевѣ, Ѳеодосій Василевичъ, писалъ 5-го іюля 1654 года: «Воздвигнулъ въ нынѣшнее радостное лѣто, отъ многихъ лѣтъ усопшаго великого равноапостольнаго князя Російского святаго Владимера, Господи, живыми и мертвыми обладаяй, егда ваше царское величество постави всеа Россійскія Земли, якожъ и оного прежде самодержцу, возвелъ погребенную російского рода честь и славу Господь, возводяй низверженныя, егда славою и честію вѣнчалъ есть ваше царское величество не точію Великой, но и Малой всей Росіи обладателемъ». Онъ же писалъ дальше: «Наипаче жъ въ богоспасаемомъ градѣ Кіевѣ, отъ него жъ, яко отъ Сіона, законъ изыде съ просвѣщеніемъ и крещеніемъ всеа Російскія Земли»[4]). Другой представитель тогдашняго высшаго малороссійскаго духовенства, намѣстникъ Кіевскаго Братскаго монастыря, «священноинокъ Ѳеодосій», между прочимъ, писалъ царю изъ Кіева отъ 3 іюля 7162 (т. е. 1654) года: «И якоже азъ, старецъ Ѳеодосій, твой государевъ богомолецъ, егда еще во царствующемъ градѣ Москвѣ сый, сея зимы услышахъ, яко наша Малая Росія царского вашего величества, яко природному своему царю православному, православная главу свою, яко рабыни государю, съ радостію прекланяетъ»[5]).

Если приведенныя сейчасъ выраженія исторической мысли малороссійскихъ дѣятелей времени присоединенія Малороссіи къ Московскому государству сведемъ во-едино, получимъ слѣдующую историческую концепцію. «Россійская Земля» была раньше вся подъ властью великаго князя «Русскаго» Владиміра. Кіевъ и вся Малая Русь — «вѣчное»

достояніе его преемниковъ. Во всей «Россійской Землѣ» живетъ единый «народъ російскій благочестиво-христіянскій». Отдѣленная отъ остальной Россіи, Малая Русь въ 1654 году переходитъ изъ-подъ польскаго владычества подъ власть царя «всеа Россійскія Земли», какъ къ «природному своему царю православному», возвращается къ нему, какъ «древнихъ великихъ князей Русскихъ наслѣдіе». Передъ нами, такимъ образомъ, совершенно опредѣленно и ясно выраженное представленіе объ единствѣ историческомъ Малой Россіи съ Великою, народъ которыхъ составляетъ единое цѣлое. Представленіе это было дано тѣмъ историческимъ знаніемъ, которымъ тогда обладала Малороссія. Это знаніе давало совершенно опредѣленный и убѣдительный отвѣтъ на вопросъ объ историческомъ единствѣ русскаго народа и Русской Земли, если у кого-либо этотъ вопросъ являлся и онъ его разрѣшенія искалъ въ историческихъ трудахъ того времени.

Обратимся же къ старой исторической литературѣ тѣхъ государствъ, въ составъ которыхъ входила Малороссія до ея присоединенія къ Московскому государству. Земли Русскаго Юга въ XIV-мъ столѣтіи были собраны Великимъ Княжествомъ Литовскимъ почти всѣ, за исключеніемъ Галичины и части Подолья, сдѣлавшихся въ томъ же столѣтіи владѣніями Польши. Въ 1569-мъ году, на Люблинскомъ сеймѣ, воеводства Волынское, Подольское и Кіевскій повѣтъ были оторваны отъ Литовско-Русскаго государства Польшею и вошли въ составъ ея территоріи. Какіе же историческіе труды въ концѣ XVI-го и въ первой половинѣ XVII-го столѣтій имѣли наибольшее распространеніе въ Польской Коронѣ, а стало быть, и на Русскомъ Югѣ? — Это были, конечно, хроники Стрыйковскаго и Мартина Бѣльскаго. «Хроника Польская, Литовская, Жмудская и всей Руси», составленная Матвѣемъ Стрыйковскимъ, была напечатана въ Кролевцѣ въ 1582 году. Мы не станемъ входить здѣсь въ разсмотрѣніе вопроса объ исторической точности и достовѣрности извѣстій Стрыйковскаго, хотя и не можемъ не отмѣтить, что невысокая оцѣнка ихъ, долго державшаяся въ исторической литературѣ со времени Шлецера, въ новѣйшее время значительно измѣнилась въ пользу этого хрониста, особенно благодаря приведенію въ извѣстность ряда списковъ литовско-русской лѣтописи, которой тексты под-

твердили многія изъ заподозрѣнныхъ извѣстій Стрыйковскаго. Для насъ важна распространенность его Хроники и ея вліяніе на общество интересующаго насъ времени, а въ нихъ ни малѣйшаго сомнѣнія быть не можетъ.

Какъ же смотритъ Стрыйковскій на русскій народъ и отдѣляетъ ли, по ихъ народности, малороссовъ отъ остальнаго русскаго народа? На этотъ вопросъ отвѣтъ можетъ быть только одинъ: весь этотъ народъ представляется ему единымъ. Указавъ на различіе мнѣній историковъ о «славакахъ и Славенскихъ земляхъ народа русскаго или сармацкаго, откуда бы произошло это ихъ названіе», Стрыйковскій говоритъ: «Но откуда бы руссаки и иные русскіе народы ни имѣли имя и прозваніе, они всѣ говорятъ славянскимъ языкомъ». «Русская монархія» внушала страхъ «не только Литвѣ, но и Греческимъ императорамъ, половцамъ, печенѣгамъ, болгарамъ, сербамъ, венграмъ, полякамъ и инымъ также сосѣдямъ». Это было какъ во времена Рюрика, Олега и Игоря, такъ и въ эпоху Святослава, Владиміра и Ярослава. Говоря объ Ольгердѣ, Стрыйковскій отмѣчаетъ, что этотъ литовскій князь имѣлъ одну за другою двухъ женъ, «и обѣихъ русскихъ». А этими женами были княжна Витебская и княжна Тверская. Такимъ образомъ, и въ Витебскѣ, и въ Твери одни и тѣ же русскіе люди. Но одинъ и тотъ же русскій народъ живетъ и во всѣхъ русскихъ земляхъ Великаго Княжества Литовскаго, будетъ ли это та территорія, которая въ болѣе новое время получила названіе Бѣлоруссіи, или та, которая стала именоваться Малороссіей. Разсказывая о движеніи, поднятомъ въ началѣ XVI-го вѣка извѣстнымъ Глинскимъ, Стрыйковскій говоритъ объ его планѣ перенесенія въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ великаго княженія изъ Литвы на Русь и возстановленія «монархіи Кіевской»[6]).

Мы не станемъ утруждать читателя дальнѣйшими цитатами изъ хроники Стрыйковскаго. Думается, что и приведенныхъ мѣстъ ея достаточно, чтобы составить себѣ совершенно ясное представленіе о томъ, какъ онъ понималъ составъ русскаго народа. По Стрыйковскому, одинъ и тотъ же русскій народъ живетъ по всей Руси, будетъ ли это ея западъ, югъ, или сѣверо-востокъ, т. е. тѣ ея части, которыя теперь называются Бѣлоруссіей, Малороссіей или Великороссіей. Такое же пониманіе найдемъ и въ другой, очень распространенной тогда, хроникѣ,

а именно, въ хроникѣ Мартина Бѣльскаго. Первое изданіе ея вышло въ 1551-мъ году, въ 1554-мъ году уже появилось изданіе второе, а черезъ десять лѣтъ послѣ него, въ 1564-мъ году было выпущено и третье. Хроника Бѣльскаго стала настольною книгою для всѣхъ любителей историческаго чтенія во второй половинѣ XVI-го столѣтія ; она оставалась такою же и въ XVII-мъ вѣкѣ.

Какъ и Стрыйковскій, Бѣльскій сообщаетъ много росказней, обращавшихся въ тогдашней письменности, часть которыхъ имѣетъ достаточно фантастическое содержаніе. Тутъ и разсказъ о переводѣ блаженнымъ Іеронимомъ Библіи на славянскій языкъ, и грамота Александра Македонскаго славянамъ, и другіе вымыслы, которымъ наивно вѣрилъ тогдашній читатель. Что касается русскаго народа, то о происхожденіи его Бѣльскій говоритъ такъ: «Откуда Русь имѣетъ имя, объ этомъ существуютъ различныя людскія мнѣнія. Хотя наши старшіе хронисты, какъ Длугошъ и Мѣховита, и думаютъ, что они названы такъ отъ Руса, брата или внука Леха, но этого не можетъ быть ни въ какомъ случаѣ, такъ какъ Русь много старше (какъ я это достаточно показалъ, когда писалъ о началѣ нашего народа), чѣмъ нашъ предокъ Лехъ туда пришелъ. То можетъ быть, что этотъ Русъ, внукъ Леховъ, о которомъ они разсказываютъ, могъ господствовать надъ Русіей, но Русь уже давно такъ Русіей называлась. Другіе хотятъ вести ея названіе отъ мѣстечка Руссы, которое находится недалеко отъ Новгорода въ Москвѣ, а иные отъ русыхъ волосъ, съ какими теперь болѣе всего видишь руснаковъ. Другіе ее также отъ Фетъ Русыма, потомка Хама, выводятъ, какъ Северинъ Доминиканецъ въ Генеалогіи Христа Господа, которая недавно вышла въ Римѣ. А иные отъ князя Росъ, котораго встрѣчаемъ у Езекіиля въ Священномъ Писаніи. Но самое вѣрное, что отъ разсѣянія, какъ я писалъ раньше, имѣютъ имя, ибо этотъ народъ такъ сильно распространился по свѣту, что наполнилъ собою великую часть Европы и Азіи. Надобно думать, поэтому, что то былъ народъ воинственный, но писать въ немъ научились не скоро, какъ и мы, а потому онъ не можетъ разсказать о себѣ ничего стародавняго».

Передавая дальше преданія, записанныя въ русской лѣтописи, Бѣльскій разсказываетъ о Щекѣ, Кіи, Хоривѣ и Лыбеди. Они, по его словамъ, раздавали пустые края своимъ князьямъ для постройки въ нихъ замковъ. Такими князьями

были Радимъ, Вятко и Дулебъ. Отъ перваго пошли радимичи, надъ Саномъ, отъ второго — вятчане, надъ Волгой, отъ третьяго — дулебане, надъ Бугомъ. Потомками Кія были Аскольдъ и Диръ, которые расширяли государство на югъ. Князей надъ собою русскіе затѣмъ поставили изъ другого народа, чтобы они не были пристрастны къ своимъ родственникамъ или свойственникамъ. Этихъ князей было трое, а именно, Рюрикъ, Синеусъ и Труворъ, которые происходили изъ народа варяжскаго. Этотъ народъ, безъ сомнѣнія, былъ славянскимъ и долженъ былъ жить гдѣ-либо по близости отъ моря, еще теперь называемаго Москвою Варяжскимъ. Выраженія «русинъ», «русакъ» Бѣльскій употребляетъ въ совершенно равнозначущемъ значеніи. Они живутъ и на югѣ, и на сѣверѣ Русской Земли. Оба эти слова означаютъ — «русскій». Когда позднѣе князь Литвы Рынгольтъ началъ писаться великимъ княземъ Литовскимъ, Жмудскимъ и Русскимъ, другіе русскіе князья, а особенно князь Кіевскій, стали ему на это возражать, ибо Кіевскій князь приписывалъ себѣ власть надъ всею Русью, какъ это дѣлаетъ теперь князь Московскій[7]).

Мы могли бы очень значительно увеличить количество цитатъ изъ хроники Мартина Бѣльскаго, говорящихъ объ его пониманіи русскаго народа какъ единаго, живущаго на всемъ протяженіи Русской Земли. Ограничимся приведенными. Уже въ нихъ совершенно отчетливо выступаетъ это его пониманіе. Оно было тѣмъ же, какъ и у Стрыйковскаго. Обѣ эти хроники, изданныя на польскомъ языкѣ, благодаря знакомству съ послѣднимъ широкихъ круговъ общества Малороссіи, имѣли въ немъ большое распространеніе. Но тогдашнее образованіе требовало и знанія языка латинскаго отъ всѣхъ тѣхъ, кто хотѣлъ считать себя образованнымъ человѣкомъ. Обратимся же къ латинскимъ трудамъ историческаго содержанія, обращавшимся въ Польшѣ и въ Литвѣ въ XVI-мъ и XVII-мъ столѣтіяхъ, и посмотримъ, что́ они говорятъ по интересующему насъ вопросу. Начнемъ нашъ обзоръ не съ болѣе раннихъ трудовъ, а, наоборотъ, съ тѣхъ, которые къ серединѣ XVII-го столѣтія были болѣе распространены въ Польскомъ и Литовско-Русскомъ государствахъ.

Сочиненіе Вармійскаго епископа Мартина Кромера «Происхожденіе и исторія поляковъ» должно быть тутъ поста-

влено на первомъ мѣстѣ. Конечно, для насъ особенно интереснымъ должно быть то, какъ понимаетъ Кромеръ отношеніе русскаго народа, живущаго въ Малороссіи, къ народу Московскаго государства,—представляютъ ли они части одного и того же народа, или являются двумя отдѣльными, самостоятельными народностями? На этотъ вопросъ Кромеръ даетъ совершенно опредѣленный отвѣтъ. Говоря о населеніи Европейской и Азіятской Сарматій и приведя различныя толкованія имени «Моски», онъ пишетъ: «Но одинъ изъ многихъ народовъ такъ сталъ называться отъ рѣки и города Москвы, приблизительно съ того времени, когда, послѣ раздѣленія руссовъ на многія княжества, князь Іоаннъ, сынъ Даніила, сдѣлался главою этой территоріи и, возстановивъ крѣпость, которая раньше была незначительной и неизвѣстной, тамъ устроилъ свою резиденцію. Его потомки не только подчинили себѣ всѣхъ князей того же языка и той же народности; остальные также народы русскихъ, много крупнѣйшіе, древнѣйшіе и важнѣйшіе, чѣмъ Москви въ то время, а именно владимірцы, новгородцы, ярославцы, тверичи, можайцы, суздальцы, псковичи, рязанцы, сѣверцы и другіе, будучи всѣ завоеванными, вошли въ московское имя, притомъ, однако, такъ, что даже и теперь еще одинаково охотно признаютъ имя русскихъ. Такъ, нѣкогда Кіевскій, а теперь Московскій митрополитъ еще именуется митрополитомъ Россіи, какъ другими, такъ и Константинопольскимъ патріархомъ, и самъ этотъ титулъ, какъ болѣе значительный и почетный, чѣмъ Московіи, употребляетъ. И сами также Московскіе князья не столько Московъ, сколько всей Россіи господство въ своихъ написаніяхъ, хотя и ложно, себѣ присваиваютъ. Оттуда ясно, что имя московъ не древнее и что они составляютъ часть Русскихъ и нѣкій одинъ народъ, не такъ давно измѣнившій свое названіе отъ крѣпости-города, который на громадныя пространства земель отстоитъ отъ древней страны этихъ московъ или мосхиновъ». Въ другомъ своемъ трудѣ, «Полонія», въ главѣ «О расположеніи Польши и о польскомъ народѣ», тотъ же Кромеръ, говоря о входившей въ составъ Польши Красной, т. е. Червонной Руси, отмѣчаетъ: «нѣкогда Подолія и Русь, какъ та, которая нынѣ является частью Польши, такъ и та, которая находится подъ властью литовцевъ и московъ, имѣла своихъ князей, какъ мы это болѣе обстоятельно показали въ исторіи»[8]).

Едва ли возможно требовать отъ писателя болѣе яснаго выраженія мысли объ единствѣ русскаго народа, чѣмъ то, которое далъ Кромеръ. Не менѣе отчетливо выразилъ эту мысль и Александръ Гванини. Родомъ изъ Вероны, онъ въ серединѣ XVI-го вѣка служилъ ротмистромъ въ войскахъ Сигизмунда Августа, Генриха Валуа и Стефана Баторія. Въ 1578 году онъ вернулся въ свое отечество, «до Влохъ». Во время своего пребыванія въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ и въ Польшѣ, Гванини внимательно присматривался къ мѣстной жизни, изучалъ ея строй, собиралъ свѣдѣнія по исторіи государствъ и земель, въ которыя его бросила судьба. Изъ его замѣтокъ и наблюденій выросла цѣлая книга, которую онъ, еще находясь въ Краковѣ, передъ своимъ отъѣздомъ на родину въ 1578 году, посвятилъ Стефану Баторію. Это его «Описаніе Европейской Сарматіи» вышло въ свѣтъ въ 1581 году. Гванини не принадлежитъ къ числу тѣхъ проѣзжихъ иностранцевъ, которые съ легкимъ сердцемъ писали свои книги о Россіи, Литвѣ и Польшѣ, въ сущности ихъ совершенно не зная и разбавляя свои очень поверхностныя наблюденія и случайныя замѣчанія всевозможными росказнями, домыслами и непровѣренными слухами. Онъ имѣлъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ «осѣлость», пожалованную ему за его службу Литовскимъ великимъ княземъ. Онъ въ значительной степени сжился со страною, въ которой жилъ и которой служилъ, и въ своемъ «Описаніи» ея обнаруживаетъ безусловно достаточную о ней освѣдомленность. Русскій народъ онъ зналъ хорошо. Вмѣстѣ съ русскими Великаго Княжества Литовскаго и Польши онъ совершалъ походы, ихъ онъ видѣлъ и въ мирной обстановкѣ ихъ жизни, въ ихъ городахъ, селахъ и деревняхъ. Зналъ онъ и русскихъ Московскаго государства, встрѣчался съ ними въ бояхъ, наблюдалъ ихъ взятыми въ плѣнъ и живущими на мирной работѣ. Какъ же Гванини представляетъ себѣ Русь и ея составныя части? Она — въ его пониманіи — е д и н а, но въ его время была раздѣлена между тремя государствами: Москвою, Литвою и Польшею. Гванини пишетъ: «Надъ землями Руссіи господствуютъ, главнымъ образомъ, два государя, а именно, великій князь Московскій, именующій себя повелителемъ цѣлой Руссіи, ибо онъ обладаетъ многими ея княжествами, второй (т. е. государь) — король Польши, который стоитъ также и во главѣ Великаго Княжества Литовскаго, владѣетъ Русскими княжествами, при-

соединенными къ Литвѣ, а именно Витебскимъ, Кіевскимъ, Мстиславскимъ и т. д.»[9]).

Такимъ образомъ, для Гванини единство русскаго народа не подлежитъ сомнѣнію. Единымъ же считаетъ его писатель середины XVI-го вѣка, литовецъ по своему происхожденію, Михалонъ Литвинъ. Вотъ нѣсколько цитатъ изъ сочиненія Михалона, иллюстрирующихъ этотъ его взглядъ. «Кіевъ», говоритъ онъ, «былъ прежде столицею Русскихъ и Московскихъ князей. Здѣсь они приняли христіанство. И теперь еще въ Кіевѣ есть церкви, построенныя съ большими издержками изъ мрамора и другихъ иностранныхъ матеріаловъ, съ кровлями свинцовыми, мѣдными, а мѣстами и золочеными. Есть и монастыри очень богатые, особенно монастырь Пресвятой Дѣвы Маріи. Въ тайникахъ и подземныхъ ходахъ его находятся многія гробницы, въ коихъ лежатъ сухія и неповрежденныя тѣла, пользующіяся, какъ тѣла святыхъ, большимъ уваженіемъ у русскихъ. Кто здѣсь погребается, душа того почитается спасенной, и потому лучшее дворянство, даже изъ отдаленныхъ мѣстъ, ищетъ себѣ здѣсь могилъ за большія деньги. Московскій князь ежегодно собираетъ большую сумму денегъ съ помѣстьевъ этого монастыря, взятыхъ имъ въ свое владѣніе. Но онъ медлитъ возвратить ихъ (монастырю), потому что самъ желаетъ этого мѣста, которое ему нравится, и говоритъ, что онъ происходитъ отъ князя Кіевскаго Владиміра; не менѣе скорбятъ и подданные его о томъ, что не владѣютъ этой древней столицей своихъ царей и святыни». Разсказывая о Таврической землѣ, Михалонъ пишетъ: «И теперь даже нѣкоторые города, хотя и упавшіе, обширностью объема и развалинъ напоминаютъ прежнее величіе, особенно же такъ называвшійся у насъ Сольготъ, у москвитянъ — Крымъ, у грековъ — Ѳеодосія, да еще древняя столица Корсунь, которая народу русскому дала крещеніе и христіанское имя, а послѣ, разрушенная нашими племенами, доставила имъ богатую добычу. Въ храмахъ нашего Кіева до сихъ поръ существуютъ вѣрные признаки этой добычи въ каменныхъ, мраморныхъ и мозаичныхъ работахъ; отсюда же и двери въ Гнѣзненскомъ соборѣ». Разсказывая о продажѣ плѣнныхъ въ Крыму, Михалонъ говоритъ, что, «когда рабовъ выводятъ на продажу, то ведутъ ихъ на площадь гуськомъ, какъ-будто журавлей въ полетѣ, цѣлыми десятками, прикованныхъ другъ къ

другу около шеи, и продаютъ такими десятками съ аукціона, причемъ аукціонеръ кричитъ громко, что это рабы самые новые, простые, не хитрые, только-что привезенные изъ народа королевскаго, а не московскаго; московскій же родъ считается у нихъ дешевымъ, какъ коварный и обманчивый». Такимъ образомъ, населеніе различается авторомъ по государствамъ, въ которыхъ оно живетъ, а не по народности. И часть русскаго народа, жившаго въ предѣлахъ Великаго Княжества Литовскаго, Московскій князь Иванъ, дѣдъ царя Ивана Васильевича, «отнялъ отъ него и присоединилъ къ своему наслѣдству». Но, можетъ быть, особенно ясно выступаетъ у Михалона Литвина отождествленіе имъ московскаго и русскаго, какъ единороднаго, въ слѣдующихъ его словахъ о буквахъ-письменахъ. Онъ пишетъ: «Мы учимся московскимъ письменамъ, не древнимъ, не имѣющимъ въ себѣ никакого побужденія къ доблести, такъ какъ русскія буквы чужды намъ, литовцамъ, т. е. итальянцамъ, происходящимъ отъ итальянской крови». Конечно, не спеціально-московской письменности учили тогда въ Литовско-Русскомъ государствѣ. Тамъ изучалась тогда письменность обще-русская, и ее то и называетъ Михалонъ московскою, сливая и совершенно отождествляя ее съ нею. Понятія «московскій» и «русскій», въ значеніи обозначенія народности, а не государства, для него совершенно тождественны[10]).

Итакъ, историческая литература Польши и Литовско-Русскаго государства середины и конца XVI столѣтія давала совершенно ясный отвѣтъ на вопросъ о русскомъ народѣ: этотъ народъ, представляя собой единое этнографическое цѣлое, живетъ въ трехъ государствахъ — Московскомъ, Литовско-Русскомъ и Польскомъ.

Къ приведеннымъ уже нами авторамъ, утверждающимъ это, можно бы было добавить еще и другихъ, но не будемъ утруждать читателя дальнѣйшими цитатами изъ историческихъ трудовъ этого времени. Остановимся еще на двухъ историческихъ писателяхъ предшествующей эпохи, которые, особенно первый изъ нихъ, завершая своими трудами работу въ области исторіи Польши, польскаго средневѣковья, создавали основу для польскихъ историковъ послѣдующаго времени. Это — Янъ Длугошъ и Матвѣй Мѣховита.

Громадное вліяніе Длугоша на дальнѣйшую исторіографію Польши и Западной Руси установлено научнымъ изслѣ-

дованіемъ и не подлежитъ сомнѣнію. Своей «Исторіей Польской» онъ даже какъ бы заслонилъ болѣе раннихъ польскихъ хронистовъ и сдѣлалъ обращеніе къ ихъ трудамъ почти излишнимъ. Какъ же высказывается Длугошъ о русскомъ народѣ?

Начавъ свое изложеніе исторіи[11]) съ библейскихъ временъ и съ созданія Богомъ Адама, Длугошъ переходитъ къ преданію о Лехѣ, Чехѣ и Русѣ. Имя послѣдняго и приняла заселившаяся въ теченіе продолжительнаго времени страна, которая зовется «Руссіей». «Обширнѣйшія государства руссовъ, главой и метрополіей которыхъ является Кіевъ и которыя орошаются громадными рѣками — Днѣстръ, Днѣпръ, Нѣманъ, Прутъ, Случъ, Стырь, Стручъ, Смотричъ, Серетъ, они заселили и распространили свои границы за Новгородъ, городъ Руссіи, чрезвычайно богатый золотомъ, серебромъ и мѣхами, весьма извѣстный, находящійся среди болотъ и озеръ». Длугошъ упоминаетъ и Кія, и Щека, и Хорива, и «другихъ князей рутеновъ», какъ Радимъ, Вятко, Дулебъ. «Нѣкоторые народы рутеновъ», продолжаетъ онъ, «вслѣдствіе огромнаго размноженія искавшіе для себя новыхъ мѣстъ для поселенія, имѣя отвращеніе къ собственнымъ князьямъ, приняли трехъ князей отъ варяговъ». Далѣе у Длугоша выступаютъ Рюрикъ, Синеусъ и Труворъ, за ними Игорь и Ольга и дальнѣйшіе Русскіе князья, которыхъ называетъ русская лѣтописная традиція. Святославъ раздѣлилъ «княжество Руссіи» между своими сыновьями — Ярополкомъ, Олегомъ и Владиміромъ, причемъ послѣднему досталось княжество Новгородское. Владиміръ, «князь Руссіи», оставилъ послѣ себя двѣнадцать сыновей и, «опасаясь, чтобы съ его смертью не поднялись распри изъ-за княжествъ Руссіи, раздѣлилъ государство между сыновьями: старшему, Вышеславу, далъ Новгородъ, Изяславу Полоцкъ, Святополку Туровъ, Ярославу Ростовъ, а послѣ смерти Вышеслава — Ярославу Новгородъ, Борису Ростовъ, Глѣбу Муромъ, Святославу Древляны, Всеволоду Володимірію, Мстиславу Тмуторакань, остальнымъ же тремъ младшимъ сыновьямъ, а именно, Станиславу, Посвизду и Судиславу, княжества Кіевское и Берестовское». Такимъ образомъ, вся Русская Земля во времена Владиміра составляла единое Русское княжество, лишь позднѣе она раздѣлилась на части, а еще позднѣе эти части оказались въ составѣ трехъ различныхъ государствъ — Московскаго, Литовско-Русскаго и Польскаго.

Имя «Руссіи», какъ цѣлой Русской Земли, сохраняется у Длугоша до самаго конца его историческаго труда, доведеннаго до 1480 года. Такъ, разсказывая о Флорентійской уніи 1439 года, онъ пишетъ: «Императоръ, возвратившись домой, съ другими прелатами Греціи и Руссіи, объявляетъ и вводитъ унію»[12]).

Что касается младшаго современника Длугоша, Матвѣя Мѣховиты, то доведенная имъ до 1504 года «Хроника Пюляковъ» не даетъ намъ ничего существенно новаго по сравненію съ «Исторіей» Длугоша. Тѣ же Лехъ, Чехъ и Русъ, та же лѣтописная русская традиція, та же линія князей, начатая «княземъ Руссіи» Рюрикомъ. Мѣховита такъ же, какъ и Длугошъ, говоритъ о народахъ «рутенскаго рода» (напримѣръ, древляне), и его «Хроника» въ этомъ отношеніи нисколько не дополняетъ Длугоша. Но другой трудъ Мѣховиты, «Объ Азіятской и Европейской Сарматіи», заслуживаетъ того, чтобы на немъ нѣсколько остановиться на настоящихъ страницахъ. Мѣховита различаетъ страну руссовъ и страну московъ, т. е. москвичей. Онъ говоритъ, что въ Европейской Сарматіи «находятся страны руссовъ или рутеновъ, литовцевъ, московъ и къ нимъ прилегающія». Совершенно ясно, однако, что тутъ мы имѣемъ различеніе частей русскаго народа лишь на основѣ ихъ раздѣленія по государственной принадлежности, а отнюдь не на основѣ ихъ этнографической особенности. Въ самомъ дѣлѣ, онъ пишетъ немного ниже: «Потомъ, въ 1228 году, татары, въ громадномъ множествѣ вступивъ въ Руссію, опустошили всю Рязанскую землю». Далѣе онъ разсказываетъ объ опустошеніи ими земли Суздальской, а въ слѣдующемъ году — Смоленской и Черниговской. «Въ 1241 году», продолжаетъ онъ, «пришли татары въ Руссію и разрушили до основанія Кіевъ, величайшій городъ и метрополію рутеновъ, великолѣпно построенную». Въ своемъ очень интересномъ описаніи Московскаго государства онъ, между прочимъ, обращаетъ вниманіе своего читателя на то, что «въ Московіи только одинъ языкъ и одна рѣчь, а именно рутенская или славянская, во всѣхъ областяхъ и княжествахъ». Иными словами, Мѣховита признаетъ единый общерусскій языкъ и часть русскаго народа, живущую въ Московскомъ государствѣ, считаетъ объединенною имъ съ другими частями того же народа, которыя находятся въ предѣлахъ королевства Польскаго и Великаго Княжества Литовскаго[13]).

Такимъ образомъ, историческіе писатели середины и послѣднихъ десятилѣтій XVI вѣка не создавали какихъ-либо новыхъ представленій въ интересующемъ насъ вопросѣ; они высказывали лишь тѣ положенія и представленія, которыя были прочно установлены уже ихъ предшественниками. Но, кромѣ написанныхъ на польскомъ и латинскомъ языкахъ историческихъ трудовъ, изданныхъ въ печати уже въ XVI столѣтіи, въ Западной и Южной Руси обращались и рукописи русскихъ лѣтописныхъ сводовъ или отдѣльныхъ лѣтописей. Первоначальная лѣтопись, лѣтописи Кіевская и Галицко-Волынская, какъ и болѣе поздніе мѣстные лѣтописные своды и сборники, читались и переписывались въ Южной и Западной Руси. Въ болѣе раннихъ лѣтописяхъ читатель узнавалъ объ объединеніи всѣхъ восточныхъ, т. е. русскихъ славянъ въ единую Державную Русь великихъ Кіевскихъ князей Владиміра и Ярослава и о раздѣленіи ея въ послѣдующее время. Въ болѣе позднихъ мѣстныхъ лѣтописяхъ онъ, правда, встрѣчалъ обычное употребленіе слова «русскій» для обозначенія Русскихъ земель, вошедшихъ въ составъ Литовско-Русскаго или Польскаго государствъ, т. е. Бѣлоруссіи и Малороссіи. Но рядомъ съ этимъ нѣтъ-нѣтъ и прорвется обозначеніе «русскими» земель за ихъ границею, входившихъ въ составъ государства Московскаго. Такъ, напримѣръ, въ Литовско-Русской лѣтописи, среди извѣстій начала XV вѣка, читается: «Того жъ году на Взвестоване Матки Божи (т. е. Благовѣщеніе), въ понедѣлокъ на страстьной недѣли, было знамя великое какъ бы у-въ обѣдную пору — звѣзды явились какъ бы въ ночи, солнце потемнѣло, страхъ былъ великій на землю Рускую; того жъ лѣта Москва вся згорѣла и Смоленескъ». Рядомъ съ этимъ, на той же страницѣ свода стоитъ и другое извѣстіе: «Того жъ году былъ въ Новгородѣ моръ силенъ велми, и на Москвѣ, и въ Ладозѣ, и въ Порховѣ, и у-во Псковѣ, и въ Торжку, и во Твери, и въ Дмитровѣ, и по всимъ Рускимъ волостемъ». Москва и другіе города единаго русскаго народа, какъ части одной и той же Русской Земли, естественно вставали передъ читателемъ, несмотря на границы государствъ, ихъ раздѣлявшія. Въ мѣстной русской исторической письменности сохранялась идея единства Русской Земли; вся она сознавалась Русскою, хотя и не была уже болѣе объединена въ одномъ и томъ-же государственномъ союзѣ[14]).

СЕМЕНЪ ВИТЯЗЕВСКІЙ

Отъ имѣвшихъ распространеніе въ Южной и Западной Руси, въ эпоху присоединенія Малороссіи къ Московскому государству, историческихъ трудовъ обратимся къ сочиненіямъ географовъ и политиковъ и посмотримъ, чтó они говорятъ о Русской Землѣ и русскомъ народѣ. Въ царствованіе Сигизмунда III-го и его сына Владислава IV-го Симонъ Старовольскій написалъ свой извѣстный географическій трудъ «Полонія». Его авторитетность и распространенность въ XVII столѣтіи не подлежатъ сомнѣнію. И вотъ чтó писалъ Старовольскій о «Руссіи»: она «раздѣляется на Руссію Бѣлую, которая входитъ въ составъ Великаго Княжества Литовскаго, и на Руссію Красную, ближайшимъ образомъ называемую Роксоланіей и принадлежащую Польшѣ. Третья же часть ея, лежащая за Дономъ и истоками Днѣпра, называется древними Руссіей Черной, въ новѣйшее же время она стала называться повсюду Московіей, потому что все это государство, какъ оно ни пространно, отъ города и рѣки Москвы именуется Московіей». И Старовольскій, такимъ образомъ, Русскую Землю считаетъ внутренне и по существу единымъ цѣлымъ; только, раздѣленная на три части между тремя государствами, она лишилась своего объединенія[15]).

Что касается политиковъ, то этимъ именованіемъ въ Речи Посполитой называли «авторовъ, которые законы и конституціи польскаго народа скомбиновали и написали книги о государственномъ устройствѣ Речи Посполитой»[16]). Изъ числа политиковъ обратимся за справкою по интересующему насъ вопросу къ тому, котораго трудъ еще въ серединѣ XVIII столѣтія былъ признанъ не только хорошимъ, но даже превосходнымъ, написаннымъ авторомъ съ прекрасною подготовкой, съ критическою мыслью, безъ всякой предвзятости. Мы разумѣемъ Христофора Гарткноха и его «Республику Польскую», вышедшую въ 1698 году. Она представляетъ собою результатъ изученія ея авторомъ всей почти предшествующей литературы по вопросамъ, которыхъ онъ касался. Въ составѣ территоріи Речи Посполитой Гарткнохъ называетъ двѣ «Руссіи», а именно — Бѣлую и Красную. Къ первой онъ относитъ воеводства Новгородское (т. е. Новгородка Литовскаго), Мстиславское, Витебское, Полоцкое, Смоленское, Черниговское, Кіевское; входящими же въ составъ второй онъ считаетъ воеводства Русское (главный городъ — Львовъ), Подольское, Волынское,

Львівська державна наукова бібліотека № 353
13-843
Львів. Бібліотека АН. УРСР
И-58642

Белзское и Брацлавское. Изъ этихъ воеводствъ, прибавляетъ Гарткнохъ, воеводства «Брацлавское, Кіевское и Черниговское называютъ Украиною»[17]). Такимъ образомъ, Гарткнохъ, во-первыхъ, чуждъ какого-либо этнографическаго признака въ опредѣленіи понятія Бѣлой и Красной Руси, ибо воеводства Черниговское и Кіевское онъ относитъ въ составъ Руси Бѣлой, а, во-вторыхъ, онъ даетъ опредѣленіе и той территоріи Речи Посполитой, которая въ его время носила имя «Украины». Этою послѣднею именовалась только область юго-восточнаго п о г р а н и ч ь я, что́ совершенно просто и естественно объясняетъ и значеніе этого термина, тогда обычнаго. Въ самомъ дѣлѣ, слово «украинный» означало на русскомъ языкѣ того времени то же, что значитъ въ нашемъ современномъ языкѣ слово «пограничный». Это значеніе имѣло слово «украинный» одинаково и въ Руси Литовской, и въ Руси Московской. Еще И. Д. Бѣляевъ въ сороковыхъ годахъ прошлаго столѣтія установилъ, что «польскою (отъ слова «поле») украиною Московскаго государства назывались въ нашихъ старинныхъ оффиціальныхъ бумагахъ границы Сѣверо-Восточной Руси, сосѣднія при-Волжскимъ, при-Донскимъ, и даже при-Днѣпровскимъ степямъ». Украинами, т. е. окраинами, въ Московскомъ государствѣ назывался цѣлый рядъ его пограничныхъ территорій, гдѣ бы онѣ ни лежали, на западѣ, востокѣ, или югѣ. То же значеніе «пограничный» имѣло слово «украинный» и въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ. «Украинными» замками его назывались одинаково и Витебскъ, и Полоцкъ, и Дрисса, и Дисна, и Лепель, и другіе, находившіеся не далеко отъ границы государства города, а въ ихъ числѣ также и Кіевъ и города юго-восточной окраины, которую представляла собою Малороссія для Польско-Литовской Речи Посполитой въ XVII столѣтіи[18]).

Подведемъ итогъ подъ нашими наблюденіями надъ тѣмъ, что́ давала литература Речи Посполитой, въ составъ которой входила Малороссія предъ присоединеніемъ ея къ Московскому государству, по вопросу о составѣ русскаго народа и Русской Земли. Эта литература совершенно опредѣленно указывала на ихъ в н у т р е н н е е е д и н с т в о, нарушенное тогдашнимъ раздѣленіемъ ихъ между тремя государствами. Что касается иностранцевъ, проѣзжавшихъ черезъ Русскую Землю и писавшихъ о ней, то, конечно, сообщаемыя ими свѣдѣнія далеко не совпадаютъ. Степень

ихъ освѣдомленности и наблюдательности была различна, и это отражалось на ихъ сообщеніяхъ и замѣткахъ. Нѣкоторые изъ иностранцевъ предполагали малороссовъ даже особымъ народомъ. Такъ, напримѣръ, англичанинъ Самуилъ Колинсъ, бывшій въ Россіи въ царствованіе царя Алексѣя Михайловича, писалъ о черкасахъ, т. е. малороссахъ, такъ: «Черкасы такъ же, какъ и русскіе, исповѣдуютъ греческую вѣру, однако же не такъ суевѣрны и позволяютъ иностранцамъ входить въ свои церкви. Говоря о Черкасіи, я долженъ описать и народъ, населяющій ее. Черкасы — татарскаго племени, народъ грубый и мрачный; женщины ихъ очень некрасивы, грубы и преданы пьянству. Во время угощеній онѣ напиваются пьяны еще прежде, нежели начнутъ подавать кушанья: ѣдою онѣ протрезвляются, потомъ опять напьются, а потомъ опять протрезвятся пляскою; а пляску онѣ такъ любятъ, что презираютъ того человѣка, у котораго нѣтъ въ домѣ скрипача. Правленіе ихъ совершенно анархическое, потому что они, возмутившись, уничтожили все дворянское сословіе, и теперь управляются полковниками, ими самими избранными, съ которыми всякій изъ нихъ обходится за панибрата. Воиновъ они на своемъ языкѣ называютъ казаками, почему ошибаются многіе, считая казаковъ особеннымъ народомъ»[19]). Трудно, конечно, признать приведенныя слова написанными человѣкомъ вдумчивымъ и хорошо освѣдомленнымъ. Въ нихъ ясно выступаетъ передъ читателемъ иностранецъ, легко сообщающій случайно попавшіеся ему на глаза отдѣльные факты и явленія и такъ же легко вѣрящій своимъ первымъ впечатлѣніямъ или росказнямъ, которыя до него доходили. Но нельзя не отмѣтить, что у иностранцевъ, даже не вполнѣ освѣдомленныхъ и дающихъ не вполнѣ надежныя или не совсѣмъ точныя свѣдѣнія, мы не находимъ яснаго раздѣленія русскаго народа на его вѣтви, установленныя уже научнымъ изученіемъ новаго времени. Такъ, жившій въ Москвѣ въ семидесятыхъ годахъ XVII столѣтія Яковъ Рейтенфельсъ писалъ: «Въ царскомъ титулѣ предпосылаются остальнымъ извѣстныя названія Великой, Малой и Бѣлой Россіи, обнимающія почти все царство, потому, конечно, что названіе «Россія» у москвовъ считается самымъ древнимъ и наиболѣе славнымъ. Великая, называемая иногда и Западною, занимаетъ громадное пространство земли около Пскова, Новгорода и Ярославля, Малая или Червонная, считающая своимъ

главнымъ городомъ Кіевъ, чаще называется болѣе распространеннымъ именемъ Южной, а Бѣлая — область больше остальныхъ, но часть ея принадлежитъ Польшѣ. Она у нѣкоторыхъ писателей стяжала царю прозвище «Бѣлаго», такъ какъ, дѣйствительно, обитатели ея, по большей части, носятъ бѣлыя одежды. Главнымъ городомъ этой области былъ сперва Владиміръ, а потомъ Москва, и это названіе остается за нею и въ настоящее время»[20]). Именованіе «Бѣлою» именно той части Россіи, которая была основнымъ ядромъ Московскаго государства, встрѣчается и у другихъ иностранцевъ, писавшихъ о Россіи. Его принималъ и первый русскій историкъ — В. Н. Татищевъ[21]).

Но обратимся къ тому иностранцу, писавшему о Россіи въ первой половинѣ XVI вѣка, сочиненіе котораго о ней, по наблюдательности автора, справедливо признается однимъ изъ лучшихъ историческихъ источниковъ, къ «Запискамъ» барона Сигизмунда Герберштейна. Въ нихъ найдемъ то же признаніе Русской Земли единой, но раздѣленной между тремя государствами, которое мы видѣли уже выше, въ трудахъ писателей, постоянно жившихъ въ Литовско-Русскомъ государствѣ и Польшѣ. Герберштейнъ пишетъ: «Изъ государей, которые нынѣ владѣютъ Руссіей, главный есть великій князь Московскій, который имѣетъ подъ своею властью бóльшую ея часть, второй — великій князь Литовскій, третій — король Польскій, который теперь правитъ и въ Польшѣ, и въ Литвѣ»[22]). Сочиненіе Герберштейна имѣло очень большое распространеніе и оказало значительное вліяніе и на польскихъ историковъ и географовъ.

Отъ литературы тогдашняго времени, дававшей малороссу знаніе историческаго прошлаго его родины и ея историческихъ и національныхъ связей съ остальнымъ русскимъ народомъ, обратимся къ тому, что онъ получалъ отъ школьнаго ученія и книги церковной для сознаванія себя принадлежащимъ къ составу единаго русскаго народа, живущаго въ цѣлой Русской Землѣ, хотя она и раздѣлена между тремя государствами.

Лишь только русскій человѣкъ, будь онъ великоруссъ, бѣлоруссъ или малоруссъ, приступалъ къ ученію грамотѣ, онъ оказывался подъ вліяніемъ могучей силы, объединявшей всѣ части и вѣтви русскаго народа. Этою силою былъ

«словенскій» языкъ — церковно-славянскій, какъ обычно называемъ мы его теперь. «Словенскій» языкъ въ церковныхъ книгахъ всѣхъ вѣтвей русскаго народа былъ одинъ и тотъ же — единаго «русскаго извода». Тѣ небольшія различія, которыя попадали въ него на мѣстахъ изъ мѣстныхъ говоровъ, отнюдь не позволяютъ говорить объ особыхъ изводахъ великорусскомъ, малорусскомъ и бѣлорусскомъ, какъ объ его разновидностяхъ, подобно изводамъ болгарскому или сербскому, въ которыхъ имѣемъ извѣстную модификацію церковно-славянскаго языка подъ вліяніемъ мѣстной рѣчи. Полякъ-мазовшанинъ, Матвѣй Стрыйковскій, въ XVI столѣтіи, въ своей упомянутой нами выше «Хроникѣ», даже называетъ этотъ языкъ «славянскимъ русскимъ»[23]). Церковная книга издавалась для всего русскаго народа, а не для той или другой его части, будетъ ли это изданіе Московское, Кіевское, Острожское, Виленское и т. д. Знаменитая Острожская библія 1581 года была издана «о Христе избраннымъ въ народѣ русскомъ, сыномъ церкве восточныя, и всѣмъ съгласующимся языку словенскому и съединяющимся тояжде церкве православію христоименитымъ людемъ». Переводя Евангеліе на «русскій» (бѣлорусскій) языкъ своего времени, Полоцкій шляхтичъ Василій Тяпинскій, въ XVI-мъ столѣтіи, вмѣстѣ съ переводомъ издаетъ и «словенскій» текстъ «слово отъ слова», такъ, какъ его «во всихъ своихъ церквахъ чтутъ и маютъ» русскіе люди. Московское изданіе Библіи 1663 года предназначается «о Христѣ избраннымъ въ народѣ великороссійстѣмъ и въ прочихъ сыномъ сущимъ церкве восточныя и всѣмъ согласующимся языку славенскому и соединяющимся тояжде церкве православію христоименитымъ людемъ». Уже самое слово «великороссійскій» въ то время не могло, въ такомъ контекстѣ, означать ничего иного, кромѣ «всерусскаго», ибо тогда научно-этнографическихъ терминовъ «великорусскій», «малорусскій» и «бѣлорусскій» еще не существовало, — они были созданы только въ XIX столѣтіи и даны наукою, а не выработаны просто самою жизнью. Обозначеніе «Великая Россія» въ титулѣ Московскихъ царей этнографическаго значенія отнюдь не имѣетъ. Оно было просто обозначеніемъ территоріи ихъ государства, противополагая ее Русскимъ землямъ, входившимъ въ составъ Польши и Великаго Княжества Литовскаго, независимо отъ того, какими вѣтвями русскаго народа онѣ были населены. Такое именно значеніе

этого выраженія прекрасно обнаруживается и въ сказанномъ въ «Тріоди Постной», изданной въ Кіевѣ въ 1627 году, въ которой читается, что она издана для всѣхъ «великороссовъ, болгаръ и сербовъ и прочихъ подобныхъ намъ въ православіи». Конечно, въ Кіевѣ, до присоединенія его къ Московскому государству, не могли считать своею задачею изданіе книгъ для послѣдняго.

Церковная православная книга издавалась въ разныхъ концахъ Русской Земли для нуждъ цѣлаго русскаго народа, а не для одной какой-либо его части. Московскій первопечатникъ, діаконъ Иванъ Ѳеодоровъ, въ послѣсловіи къ напечатанному имъ въ 1574 году во Львовѣ «Апостолу», говорилъ, что эту книгу будутъ читать «вси раби благословеннаго Бога нашего». Виленскій каштелянъ и гетманъ Великаго Княжества Литовскаго, Григорій Александровичъ Ходкевичъ, въ своемъ предисловіи къ «Евангелію Учительному», напечатанному въ его имѣніи Заблудовѣ въ 1569 году, указывалъ, что оно имъ издается «на почесть и похвалу Господу Богу, въ Тройцы Единому, и къ наученію людемъ христіяньскимъ закону нашего греческаго». Книга «О вѣрѣ единой», изданная въ Москвѣ въ 1648 году, назначалась для всѣхъ, у кого отправляется богослуженіе «богоугоднымъ языкомъ словенскимъ въ Великой и Малой Руси, въ Сербѣхъ и Болгарѣхъ». Не будемъ дольше останавливаться на дошедшихъ до насъ въ громадномъ числѣ выраженіяхъ идеи единства «словенскаго» языка и вѣры всего «православнаго» народа, въ предисловіяхъ и въ послѣсловіяхъ церковныхъ книгъ, изданныхъ въ разныхъ мѣстахъ, по всему пространству, заселенному всѣми тремя вѣтвями русскаго народа. Только при этомъ единствѣ и было возможно, скажемъ больше — совершенно естественно, продолженіе «друкарской» работы московскихъ первопечатниковъ въ Заблудовѣ, Вильнѣ, Львовѣ и Острогѣ, послѣ ихъ ухода изъ Москвы. Но «словенскій» языкъ не только объединялъ всѣ части и вѣтви одного русскаго народа. Онъ имѣлъ распространеніе среди всѣхъ славянъ, сохранившихъ православную вѣру, — «широкій и великославный языкъ славенскій, въ Великой и Малой Россіи, въ Сербіи, Болгаріи», какъ выразился въ 1627 году іеромонахъ Кіевопечерской Лавры Памва Берында. Этотъ языкъ въ то же время именовался и «россійскимъ», что́ опредѣляло его и какъ языкъ всей «Россіи», т. е. цѣлой Русской Земли.

Церковно-славянскій языкъ сталъ и литературнымъ языкомъ всей Руси, у всѣхъ частей и вѣтвей русскаго народа. Этотъ «языкъ книжный словенскій», какъ выражался еще князь Курбскій, неизбѣжно «русѣлъ», принимая въ себя особенности русскаго языка, въ тѣхъ его говорахъ, среди которыхъ жили авторы, но, какъ литературный языкъ, онъ отнюдь не сливался съ языкомъ живымъ народнымъ, будетъ ли это рѣчь, звучавшая на русскомъ югѣ, западѣ, или сѣверо-востокѣ. Совершенно естественно, что школьное или домашнее обученіе русскаго человѣка отъ чтенія церковныхъ книгъ переходило къ болѣе глубокому изученію самого «книжнаго» языка. Отъ XVI-го и XVII-го столѣтій до насъ дошли и грамматики, и словари этого языка, составленные и изданные въ краяхъ, которые въ болѣе новое время получили названія Малороссіи и Бѣлоруссіи. Въ 1586-мъ году грамматика «словеньска языка» была издана въ Вильнѣ, въ 1591-мъ году напечатана во Львовѣ «Грамматика доброглаголиваго еллино-словенскаго языка совершеннаго искуства осми частей слова». Въ 1596-мъ году вышла изъ печати въ Вильнѣ «Грамматика словенска съвершеннаго искуства осми частій слова и иныхъ нуждныхъ. Ново съставленна Л. З.» (т. е. Лаврентіемъ Зизаніемъ); въ 1619-мъ году появилась въ Евьѣ, нѣсколько разъ позднѣе переизданная, «Грамматики славенскія правилное синтагма» Мелетія Смотрицкаго; въ 1621, 1631, 1636 и 1638 годахъ были напечатаны грамматики и буквари «словенскаго» языка въ Вильнѣ, Кутеинѣ, Могилевѣ и Кремянцѣ. Появились и словари — въ 1596-мъ году Лаврентія Зизанія «Лексисъ сирѣчь реченія, въ кратцѣ събранъны и изъ словенскаго языка на простый рускій діялектъ истолъкованы» (въ Вильнѣ), въ 1627-мъ году «Лексиконъ славено-росскій и именъ тлъкованіе» Памвы Берынды (въ Кіевопечерской Лаврѣ, въ 1653-мъ году переизданъ въ Кутеинскомъ монастырѣ)[24]).

Литературный языкъ Южной и Западной Руси именовался въ Москвѣ или польско-русскимъ, или славено-польскимъ, или литовскимъ. Но сопоставленіе этого языка съ тѣмъ, которымъ говорила Москва, давало любопытнѣйшіе результаты. Когда, напримѣръ, въ 1627-мъ году въ Москвѣ происходилъ разговоръ Лаврентія Зизанія съ княземъ Черкасскимъ по поводу составленнаго Зизаніемъ катихизиса, Черкасскій спросилъ: «по литовскому де языку какъ вы говорите — с о б р а ?» Зизаній на это отвѣтилъ: «тожъ и по

литовскому языку — с о б р а». Черкасскій дальше спросилъ: «а и з в е д е — какъ?». Отвѣтомъ Зизанія было: «и и з в е д е — по нашему»[25]). Да развѣ подобные разговоры при встрѣчахъ русскихъ людей запада, юга, или сѣверовостока Русской Земли, велись ли они о литературномъ или о живомъ ихъ языкѣ, не внушали имъ мысли объ единствѣ ихъ рѣчи, несмотря на наличность и нѣкоторыхъ ея мѣстныхъ особенностей? При взаимныхъ встрѣчахъ, въ какой бы обстановкѣ онѣ ни происходили, русскіе люди со всѣхъ концовъ Русской Земли, несмотря на различія рѣчи, вполнѣ понимали другъ друга, хотя и говорили на не вполнѣ тождественномъ русскомъ языкѣ. Понятность языка облегчала и переходъ изъ-за государственной межи «бѣлорусцовъ» и «черкасовъ» на территорію Московскаго государства, и обратно, уходъ изъ него его подданныхъ въ малороссійское казачество.

Но, конечно, тамъ, гдѣ не выработалась интеллигенція, главною основою сознанія общерусскаго единства была «русская» вѣра. Сознаніе связей всѣхъ «русскихъ», всего «православнаго» народа несомнѣнно жило прочно среди всѣхъ частей и вѣтвей его, раздѣленныхъ исторіей. О томъ, что русское населеніе Великаго Княжества Литовскаго уже въ началѣ XVI-го столѣтія относилось сочувственно къ Москвѣ во время ея войнъ съ Литвою, мы имѣемъ прямыя указанія, притомъ отъ лицъ неправославныхъ, а стало быть, и не могущихъ возбудить въ насъ подозрѣніе въ обобщеніи своего личнаго настроенія и въ распространеніи его на народныя массы, въ дѣйствительности имъ не затронутыя. Давно, еще въ концѣ XVI-го вѣка, было издано въ печати письмо одного католическаго автора, изъ Вильны отъ 26-го сентября 1514-го года, въ которомъ онъ такъ пишетъ о настроеніи русскаго населенія Литовско-Русскаго государства во время происходившей тогда войны съ Москвою: «Многіе изъ нихъ втайнѣ сочувствуютъ Москвѣ (какъ кажется) не по какой-либо другой причинѣ, а изъ-за религіи»[26]). Съ конца XVI-го столѣтія и въ XVII-мъ вѣкѣ это сочувствіе и сознаніе своего внутренняго единства съ Москвой должны были стать еще дороже.

Съ самаго начала христіанства на Руси оно воспринималось русскимъ народомъ отъ грековъ вмѣстѣ съ ихъ враждою къ Риму. Эта вражда въ серединѣ XI-го столѣтія завершилась окончательнымъ раздѣленіемъ церкви на во-

сточную и западную. Вражда къ латинству сдѣлалась органическою частью религіознаго міросозерцанія русскаго человѣка съ самаго начала христіанства на Руси и организаціи русской церкви греческой іерархіей. Съ конца же XVI вѣка воинствующій католицизмъ съ особой энергіей обратился къ борьбѣ съ православіемъ на территоріи федеративной Польско-Литовской Речи Посполитой. Эта борьба неизбѣжно приводила къ подъему православно-народнаго самосознанія. А такъ какъ православная вѣра давно уже именовалась вѣрою «русскою» и представлялась органическою частью русской національной стихіи, то защита ея отъ латинства, какъ вѣры «лядской», совершенно естественно соединилась съ мыслями обо всемъ русскомъ, православно-россійскомъ народѣ. «Русская» вѣра была вѣрою его всего, гдѣ бы онъ ни жилъ. На силу русскаго народа въ его цѣломъ составѣ должны были стремиться опереться въ своей борьбѣ за «русскую» вѣру ея защитники на русскихъ югѣ и западѣ. Въ той же части Русской Земли, которая составляла Московское государство, эта вѣра была государственною религіею, т. е. оставалась въ томъ же значеніи, которое она имѣла еще въ то время, когда вся Русская Земля представляла собой единую Русскую Державу времени Владиміра Святого и Ярослава Мудраго. Стоявшій во главѣ Московскаго государства «россійскій» царь, съ паденія Византійской имперіи, являлся защитникомъ православія въ цѣломъ мірѣ, о чемъ хорошо знали въ Малороссіи, хотя бы со словъ проѣзжавшихъ черезъ нее за милостынею въ Москву греческихъ монаховъ и даже самихъ патріарховъ православнаго Востока. Церковная унія, вводившаяся насильственно и противъ воли населенія на русскихъ югѣ и западѣ въ XVII-мъ столѣтіи, не могла не представляться ихъ русскому населенію въ видѣ проявленія признаковъ близящагося торжества враждебной «лядской» вѣры, а въ защитѣ отъ нея той части Русской Земли, которая находилась подъ его властью, Московскій царь уже имѣлъ незабываемыя заслуги. Одно изъ наиболѣе выдающихся произведеній юго-западной русской полемической литературы конца XVI вѣка, направленной противъ церковной уніи и воинствующаго католицизма, «Апокрисисъ» Христофора Филалета, поставило вопросъ: развѣ нѣтъ православныхъ государей на Востокѣ и Западѣ міра? И на этотъ вопросъ его авторъ отвѣтилъ, что впереди ихъ всѣхъ стоитъ тотъ, кого называютъ Мо-

сковскимъ великимъ княземъ. Этотъ Московскій «потужный (т. е. могущественный) царь православный» дѣлался теперь все болѣе и болѣе нужнымъ и дорогимъ для православнаго русскаго населенія территоріи Речи Посполитой. Насильственное введеніе церковной уніи заставляло вспоминать, что именно онъ покаралъ въ серединѣ XV-го вѣка митрополита Исидора, который вернулся съ Флорентійскаго собора «змѣнникомъ» православію и «кривовѣрнымъ помагалъ». Жаль, что не вспоминаютъ новые измѣнники и враги православія, прибавляетъ тотъ же Христофоръ Филалетъ, «яко ся ему змѣнництво заплатило, жебы собѣ и теперешній митрополитъ зъ своимъ товариствомъ мѣлъ былъ што брати въ розумъ»[27]).

Но подведемъ итоги. Научное знаніе того времени не давало Малороссіи эпохи ея присоединенія къ Московскому государству указаній на то, что ея народъ представляетъ собою нѣчто особое отъ русскаго народа Московскаго государства. Наоборотъ, оно учило, что весь русскій народъ, раздѣленный въ своихъ частяхъ между тремя государствами — Москвой, Польшей и Литвой, — единъ по существу и имѣетъ общую исторію въ раннее время своей общей государственной жизни въ Русской Державѣ Владиміра Святого и его сына, Ярослава. Общее происхожденіе тогда было увѣнчано и общею государственностью. Въ дальнѣйшее время послѣдняя разрушилась. Но единство происхожденія забыто не было. Оно сознавалось достаточно отчетливо и въ болѣе интеллигентныхъ, и въ менѣе интеллигентныхъ кругахъ малороссійскаго общества. Силами, его питавшими, были языкъ, книга, вѣра и церковь. А въ эпоху борьбы съ «русскою» вѣрой Малороссіи, которая тогда велась церковной уніей и католичествомъ, установленіе тѣсныхъ связей съ Москвою, то-есть съ тою частью русскаго народа, которая сумѣла создать могущественное «Россійское» государство и сдѣлала «русскую» вѣру его идейной основой, было настоятельно необходимымъ. Все это вырабатывало опредѣленную идеологію. Ее мы и видѣли выраженною въ устныхъ заявленіяхъ и писаніяхъ Хмельницкаго и малороссійскаго духовенства, которыя были приведены на первыхъ страницахъ настоящей работы.

Эта идеологія, въ которой не было ничего, созданнаго или придуманнаго вновь ради переживавшагося тогда по-

литическаго момента, была закрѣплена и историческимъ трудомъ, составленнымъ въ Малороссіи послѣ ея присоединенія къ Москвѣ, а затѣмъ на цѣлое слишкомъ столѣтіе ставшимъ учебною книгою русской исторіи для цѣлой Россіи. Мы разумѣемъ знаменитый Кіевскій «Синопсисъ», вышедшій первымъ изданіемъ въ Кіевѣ въ 1674-мъ году и затѣмъ переиздававшійся около тридцати разъ, вплоть до тридцатыхъ годовъ XIX-го вѣка[28]). Освобожденная казацкими возстаніями и силами Московскаго государства отъ польской власти, Малороссія закрѣпляла имъ свои идейныя связи съ тою частью единаго русскаго народа, которая жила въ этомъ государствѣ и съ которой теперь она воссоединялась.

Какъ же представляетъ «Синопсисъ» отношеніе Малороссіи и ея народа къ Россіи и къ русскому народу, какъ цѣлому? Народъ «русскій», «россійскій», «славенороссійскій» — по «Синопсису» — о д и н ъ. Онъ происходитъ отъ Іафетова сына Мосоха (имя послѣдняго сохраняется въ имени Москвы), и онъ «племени его» весь цѣликомъ. «Преславный верьховный и всего народа россійскаго главный градъ Кіевъ» возникъ на мѣстѣ, когда-то освященномъ апостоломъ Андреемъ — «по благословенію и пророчеству изряднаго заступника Россійскаго, святаго апостола Андрея Первозваннаго, на горы Кіевскія, не малу времени прешедшу, пріидоша отъ дикихъ поль съ славяны, великими и зѣло храбрыми народы, тріе братія родніи Князіе Россійстіи», Кій, Щекъ и Хоривъ, съ сестрою своею Лыбедью. «Иніи же россы страною, е с т е с т в о м ъ ж е е д и н и, въ полунощныхъ странахъ надъ езеромъ Илмеромъ широко населишася, а прочіи надъ Волховомъ рѣкою, идѣже создаша Новградъ великій». Затѣмъ, когда «въ великомъ междоусобіи и многомъ нестроеніи россійстіи народы быша», они, по совѣту Гостомысла, призвали «отъ нѣмецъ» трехъ братьевъ, князей Варяжскихъ, — Рюрика, Синеуса и Трувора. Эти новые князья «въ Россійской землѣ» были приняты «отъ всѣхъ россовъ съ великою радостію и благодарствіемъ»; они «абіе и государство Руское, добровольно отъ народа добровольнаго поданое, на три части между собою раздѣлиша», а затѣмъ оно соединилось въ рукахъ Рюрика, послѣ смерти его братьевъ. Въ это время въ Кіевѣ продолжаетъ еще княжить потомство Кія. Послѣдними князьями его «племени» были, по представленію «Синопсиса»,

Аскольдъ и Диръ, убитые по приказанію Олега. Съ Олегомъ прибылъ въ Кіевъ «наслѣдникъ всѣхъ княженій Россійскихъ, сынъ Рюриковъ» Игорь, — «и въ то время скончася наслѣдіе свойственныхъ князей Россійскихъ Кіевскихъ въ Осколдѣ и Дирѣ. А отъ князей Варяжскихъ, отъ Игоря Рюриковича прочіе князіе, даже до великихъ князей Московскихъ, родство свое изведоша». Внукъ Игоревъ, «великій князь Владиміръ Свѣтославичъ, идущъ отъ корене Августа кесаря Римскаго, владѣвшаго всею вселенною», послѣ смерти своихъ братьевъ, «объемь ихъ княженія и всю Россію, полунощную, восточную, полуденную, бѣлую и черную, къ своей власти приведе. Нача писатися царемъ и великимъ княземъ и самодержцемъ Россійскимъ... и престолъ княженія Великоновгородскаго въ Кіевъ принесе». Этотъ «великій самодержецъ Россійскій», крестившись самъ, «и Кіевскій и всея Россійскія земли народъ святымъ крещеніемъ просвѣтилъ». Свое «великое государство Россійское» онъ раздѣлилъ между своими двѣнадцатью сыновьями. Одинъ изъ нихъ, Святополкъ, «завистію же и богомерзскимъ желаніемъ къ самодержавствію одержимь, поревновавъ братоубійцѣ первому Каину», сталъ убивать своихъ братьевъ, но былъ побѣжденъ Ярославомъ, который послѣ его смерти «пріятъ престолъ княженія Кіевскаго, и бысть всея Россіи самодержецъ». Но оставался въ живыхъ еще одинъ Владиміровъ сынъ, Мстиславъ, съ которымъ пришлось Ярославу нѣкоторое время дѣлить Россійскія земли. «По смерти же Мстиславлѣ пріятъ Ярославъ и его княженіе, и прилучи къ престолу Кіевскому, и тогда крѣпкимъ и правымъ самодержцемъ или царемъ всея Россіи писатися началъ»[29]).

Итакъ, Россія едина. Авторъ «Синопсиса» и не мыслитъ о какомъ-либо раздѣленіи ея на отдѣльныя составныя части, ни на основѣ государственной самостоятельности или федеративности, ни на основѣ этнографическихъ особенностей частей русскаго народа. Послѣдній совершенно единъ, какъ «племя» Мосохово, единъ по своему государственному союзу, единъ по своей православной вѣрѣ и культурѣ. Кіевопечерскій монастырь — обще-русское достояніе и сокровище святыни и молитвы. Созданіе въ немъ и украшеніе «великія церькве Печерскія каменныя» — «великая слава и похвала бяше всему россійскому народу, яко въ писанныхъ древнихъ лѣтописцахъ русскихъ обрѣтается».

Между наслѣдниками Ярослава Мудраго начались усобицы. Ихъ остановилъ Владиміръ Мономахъ — «сей междоусобіе всякое въ Россійскихъ князехъ усмири и въ самодержавіе приведе». Съ его же времени «Россійскіи самодержцы вѣнецъ царскій на себѣ носити начаша», съ присылкою ему извѣстныхъ регалій «православно-христіанскимъ кесаремъ Греческимъ» Алексѣемъ Комненомъ. Андрей Боголюбскій взялъ Кіевъ,ославъ на него свои войска со своимъ сыномъ Мстиславомъ и «со многими князи Россійскими». Теперь Андрей — «великій князь всея Россійскія земли», хотя онъ и не живетъ уже въ ея столицѣ — Кіевѣ. Но «Синопсисъ» не забываетъ прославить его за то, что онъ принесъ Кіевопечерской Лаврѣ въ даръ свой городъ Василевъ, «отечество преподобнаго отца нашего Ѳеодосіа Печерскаго», и за то, что освободилъ Лавру отъ подчиненія митрополитамъ — «да пребываетъ въ соблюденіи, храненіи и заступленіи великихъ князей Россійскихъ и наслѣдниковъ ихъ въ вѣчныя роды и времена». Съ эпохи Андрея Боголюбскаго въ Кіевѣ уже сидятъ простые Кіевскіе князья, а не великіе «Россійскіе», но онъ все-таки именуется авторомъ «столицею самодержавія Россійскаго». Нашествіе «злочестиваго Батыя» подчинило Россію татарскому игу. Имѣющими власть надъ Кіевомъ «Синопсисъ» въ эту пору считаетъ князей Владиміро-Суздальской земли. Въ годы обладанія «Россіей» Батыя и «надъ Кіевомъ» была власть Ярослава Всеволодовича, «старѣйшаго князя Московскія земли», а послѣ его смерти «бысть князь Кіевскій изъ земли Россійскія Александръ Ярославичь Невскій», затѣмъ одинъ за другимъ братья его Ярославъ Тверской и Василій Костромской, а за ними сыновья Александра Невскаго Димитрій и Андрей и его племянникъ Михаилъ Ярославичъ Тверской, т. е. всѣ Владимірскіе великіе князья по преемству ими власти въ сѣверо-восточной Руси. Но авторъ «Синопсиса» знаетъ и Галицкихъ князей, знаетъ и объ ихъ власти надъ Кіевомъ. «Великій князь» Даніилъ Романовичъ Галицкій, «иже писашеся самодержецъ всея Россіи», даже «отъ папы Римскаго чрезъ посланники вѣнчанъ бысть на царство Россійское». Когда «преставися Россійскій царь Даніилъ», то послѣ него «сынъ его Левъ Даніиловичъ, великія ради храбрости своея, княженіями Россійскими владѣющь и Кіевскимъ писашеся»[20]). Какъ примирить одновременное существованіе двухъ «самодержцевъ всея Россіи», сѣвернаго и южнаго, и власть

ихъ обоихъ надъ Кіевомъ? Авторъ «Синопсиса» объ этомъ не заботился. Ему нужно было закрыть свои глаза на получившееся противорѣчіе ради выдержанности его общей основной идеи, т. е. идеи единства Русской Земли.

Въ эпоху татарскаго ига «стольный Россійскій градъ Кіевъ» былъ захваченъ Литовскимъ княземъ Гедиминомъ, и совершилось «прилученіе княженія Кіевскаго до Литовскаго». А между тѣмъ Москва сумѣла скопить русскія силы, и ея великій князь Димитрій началъ войну съ порабoтителями «Россіи», татарами. Походу Димитрія Донского и Куликовской битвѣ отдано болѣе четверти общаго числа страницъ «Синопсиса». На нихъ борьба Донского съ Мамаемъ представлена какъ общерусское дѣло, а не мѣстное, не одной Сѣверо-Восточной Руси. Въ этой борьбѣ «самодержцу Россійскому» помогаетъ не только молитва преподобнаго Сергія Радонежскаго, но и содѣйствіе свв. Бориса и Глѣба, высокочтимыхъ святыхъ Кіевской Руси, сыновей Владиміра Святого, когда-то властвовавшаго надъ цѣлою Русской Землею, составлявшею его державу. «Преславная побѣда надъ татарами» — общее «россійское» торжество, а не успѣхъ только Московскаго княжества. Москва теперь «россійскій» центръ. Въ нее совершилось уже къ этому времени и «переселеніе митрополита Кіевскаго», а затѣмъ «въ царствующемъ градѣ Москвѣ» и «патріаршескій престолъ устроися». Между тѣмъ «царственный градъ Кіевъ» былъ униженъ окончательно литовскою властью. Въ 1471-мъ году его княжество было обращено въ простое воеводство, которое въ 1569-мъ году «совершенно отъ Литовскаго княжества прилучено бысть до короны Польскія»[31]). Но въ серединѣ XVII-го столѣтія «милость Господня съ небесе приниче на первоначальный всея Россіи царственный градъ Кіевъ и начатъ его обветшавшую ону скипетроносную державу, яко орлюю юность, обновляти, яко день отъ дне въ высокодержавное царское православнаго самодержца достояніе приближашеся и успѣваше». Наконецъ, «милость Господня» совершилась вполнѣ, и «богоспасаемый, преславный и первоначальный всея Россіи царственный градъ Кіевъ, по многихъ премѣнахъ своихъ изрядною милостію Божіею аки на первое бытіе возвращаяся, отъ древняго достоянія царскаго паки въ достояніе царское пріиде, егда Царь царемъ и Господь господемъ, паче прочихъ царей земныхъ возносяй рогъ Христа Своего, великаго государя нашего,

царя и великаго князя Алексіа Михаиловича, всея Великія и Малыя и Бѣлыя Россіи самодержца и многихъ государствъ и земель восточныхъ и западныхъ и сѣверныхъ отчича и дѣдича и наслѣдника и государя и обладателя, его царскаго пресвѣтлаго величества, искони вѣчную скипетроносныхъ прародителей его отчину, царственный той градъ Кіевъ въ его скипетроносныя царскія руцѣ, яко природное царское его присвоеніе возврати». Теперь Кіевъ и Кіевщина, съ ихъ обще-русскою святынею и «православнороссійскимъ народомъ», нашли вѣрную защиту отъ поляковъ и «бесурманъ», татаръ и турокъ. «Его царскаго пресвѣтлаго величества многочисленніи силы» вмѣстѣ со «многими полками казацкими, съ гетманомъ войска его царскаго пресвѣтлаго величества Запорожскаго» — надежная охрана благополучія Кіевщины, вернувшейся въ составъ Россіи и опять получившей возможность жить въ ней единымъ «православнороссійскимъ народомъ»[32]).

Такимъ образомъ, по «Синопсису», Россія едина. Ея начальный центръ — «царственный градъ» Кіевъ. Москва — его законная и прямая преемница въ значеніи общаго «православно-россійскаго» государственнаго центра. Весь русскій народъ единъ, и временное отдѣленіе его части отъ Россіи въ другія государства (Литву и Польшу) «милостію Божіею» завершается возсоединеніемъ въ единое «государство Россійское».

Мы не станемъ здѣсь входить въ изученіе источниковъ «Синопсиса» и въ оцѣнку исторической достовѣрности тѣхъ или другихъ фактовъ, имъ сообщаемыхъ, какъ не будемъ останавливаться и на значеніи его концепціи русской исторіи для созданія традиціи ея построенія, которая затѣмъ утвердилась въ трудахъ послѣдующихъ историковъ. Всѣ эти, чрезвычайно важные и любопытные вопросы отвлекли бы насъ слишкомъ далеко отъ темы, которой посвящена настоящая работа. Для насъ теперь важно только національно-политическое, такъ сказать, міросозерцаніе «Синопсиса», господствовавшее въ его время въ Малороссіи. Ставши сразу послѣ своего выхода въ свѣтъ распространеннѣйшей книгой, онъ не только закрѣплялъ данное имъ пониманіе историческихъ и народныхъ связей Малороссіи съ остальною Россіей, но и широко распространялъ его среди своихъ читателей. А его читателями былъ цѣлый рядъ поколѣній, именно изъ него почерпавшихъ свои знанія по

русской исторіи и сплошь и рядомъ остававшихся съ ними на всю жизнь.

Если мы отъ «Синопсиса» обратимся къ другимъ историческимъ произведеніямъ Малороссіи, написаннымъ въ XVII-мъ и даже XVIII-мъ столѣтіяхъ, но напечатаннымъ только въ XIX-мъ вѣкѣ, а потому, конечно, не могущимъ идти ни въ какое сравненіе по своей распространенности съ нимъ, то увидимъ въ нихъ тѣ же общіе взгляды его, въ однихъ безъ его непосредственнаго вліянія и высказанные независимо отъ него, а въ другихъ почерпнутые изъ него прямо, какъ изъ учебнаго руководства и настольной книги по русской исторіи. Конечно, степень полноты выраженія этихъ взглядовъ различна у отдѣльныхъ авторовъ, въ зависимости отъ того, насколько имъ было нужно касаться общей исторіи Россіи по ходу ихъ изложенія вопросовъ и темъ, о которыхъ они писали. Но отдѣльныя имена историческихъ дѣятелей и отдѣльные факты, которые они время отъ времени упоминаютъ, не оставляютъ сомнѣнія въ томъ, что русскій народъ и его исторію до раздѣленія Русской Земли между Москвой, Литвой и Польшей они полагаютъ едиными. Вотъ нѣсколько примѣровъ.

Въ виршахъ написанное въ серединѣ XVII-го вѣка произведеніе «Лямент людей побожныхъ, що ся стало въ Литовской земли», ярко изобразивъ враждебныя «Руси» дѣйствія «папѣжниковъ», заканчивается такъ:

«Бо дарованый намъ отъ Бога царъ православный,
Той вашу гордость сотре;
І если ся не обачите
І до конца главы ваши, яко зміевы...
Которому самъ Спасителю Христе помози,
Яко вѣрному царю,
Нашему благочестивому Алексію,
Великому государю»[33]).

«Лѣтопись Самовидца» знаетъ въ своей вводной части «самодержавіе великаго князя Владиміра», знаетъ и «междоусобное сыновъ его убійство»[34]). «Хронологія высокославныхъ ясневелможныхъ гетмановъ, прежде Хмелницкого бывшихъ», говоритъ: «Первый гетманъ войскъ Запорожскихъ, съ фамиліи сенаторской, имянуемый Прецлавъ Ланцкоронскій или Принцъ Славлянскороссійскій»[35]). «Бунчуковый товарищъ» въ молодости, «статскій совѣтникъ и кавалеръ»

въ старости, воспитанникъ Кіевской Академіи, а затѣмъ слушатель цѣлаго ряда заграничныхъ университетовъ, прожившій около ста лѣтъ и умершій въ 1809 году, Петръ Ивановичъ Симоновскій, въ своемъ «Краткомъ описаніи о козацкомъ малороссійскомъ народѣ» писалъ: «Малороссійская земля главное было обиталище россійскаго народа со времени великаго князя Игоря даже до времени великаго князя Андрея Юрьевича Боголюбскаго». Но Симоновскій отмѣчаетъ, что послѣ того, какъ въ серединѣ XII столѣтія этотъ великій князь «изъ Кіева во Владиміръ княженіе перевелъ», Кіевъ еще «чрезъ нѣсколько времени имѣлъ особливаго себѣ князя, никому не подвластнаго». Что касается Галича, то въ немъ даже былъ «другой великокняжескій престолъ, который Кіевскому въ первенствѣ не уступалъ». Но затѣмъ наступили татарское завоеваніе и литовская и польская власть. Выработалась въ Малороссіи и главная ея особенность — казачество. Симоновскій, однако, подчеркиваетъ, что малороссійскіе казаки «суть природные россіяне, а не избѣжище разныхъ народовъ», какъ «разсуждаютъ» не знающіе «исторій» люди. «Разность же между великороссіянами и малороссіянами тогда воспослѣдовала, когда они пришли во владѣніе литовское и польское, гдѣ тѣ малороссіяне, въ отличность, а паче козакамъ, состоящимъ подъ Россіею, названы малороссійскіе козаки». Когда Малороссія находилась подъ польскою властью, поляки «повстали напрасно и безсовѣстно, яко иногда Каинъ на Авеля, на руссовъ», стали притѣснять и угнетать и «благочестіе наше грекорусское», и русскій народъ, «Россійскую націю». Начались возстанія («бунты») казаковъ противъ угнетателей. Къ казакамъ присоединяются «русскіе мужики», а когда во главѣ возставшихъ сталъ Хмельницкій, совершилось, наконецъ, отторженіе Малороссіи отъ Польши и возсоединеніе ея съ «Великой Россіей». Хмельницкій отправляетъ посольство въ Москву, «къ Россійскому государю, царю Алексѣю Михайловичу, съ прошеніемъ о принятіи его со всѣмъ малороссійскимъ народомъ и землею въ покровительство и защищеніе». Прошеніе это было исполнено, и «1654 года великій государь царь Алексѣй Михайловичъ, имѣя благоволеніе свое въ малороссійскомъ народѣ по единству вѣръ и россійскаго рода, соизволилъ принять его милостиво подъ высокую свою державу»[36]).

Ту же концепцію исторіи Малороссіи имѣемъ въ из-

вѣстной «Исторіи Русовъ», происхожденіе которой было въ свое время ложно пріурочено къ имени архіепископа Георгія Конискаго. Въ ней читаемъ, что Владиміръ Святой, «соединивъ всѣ другія славянскія княжества, раздѣлившіяся подъ разными названіями между его братьями и родственниками, былъ одинъ надъ ними самодержцемъ и назывался великимъ княземъ Рускимъ и царикомъ надъ всѣми князьями». Послѣ его смерти «скоро кончилось и соединеніе царства его. Сыновья и племянники Владиміровы раздѣлили его на двѣнадцать княжествъ, оставивъ однако же по прежнему верховнымъ надъ всѣми великое княжество Кіевское». Затѣмъ «возставшія раздѣломъ княжествъ междоусобныя войны, за первенство и наслѣдство между князьями всегда продолжавшіясь, первѣе ослабили великое княжество Кіевское, потомъ и совсѣмъ его разорвали, и съ 1161 года назвались великими княжествами: Галицкое въ Чермнорусіи, Владимирское на Клязьмѣ и, наконецъ, Московское по городу Москвѣ». Въ XIII-мъ столѣтіи Русская Земля подпала татарскому игу. Въ XV-мъ вѣкѣ Московскій князь Иванъ Третій, «пользуясь слабостію татаръ, изнемогшихъ междоусобными войнами и раздѣлами, отказалъ хану Ахмату отъ ежегодной дани съ народа и отъ своего повиновенія; а внукъ сего князя, Иванъ Васильевичь Четвертый, названный Грозный, совокупивъ многія княжества Рускія во едино, въ 1547 году переименовалъ себя изъ князя царемъ и самодержцемъ Московскимъ, и съ того времяни навсегда уже царство Московское и его владѣтели симъ названіемъ титуловались, съ переименованіемъ наконецъ царства Московскаго на Россійское, которое, для различія отъ Чермной и Бѣлой Руси, называлось Великою Россіею; тѣ же обѣ Руси вмѣстѣ названы тогда Малою Россіею». Послѣ присоединенія Малороссіи къ «царству Московскому», авторъ «Исторіи Русовъ» говоритъ уже не о «Москвѣ», а о «Россіи», потомъ «имперіи Россійской», и не противополагаетъ ей Малороссію. Объ измѣнѣ Мазепы Петру Великому и Россіи онъ выражается такъ: «гнусный умыселъ сей породила въ немъ адская злоба за личную обиду свою»[37]).

Итакъ, признаніе русскаго народа единымъ, совершенно ясно провозглашенное историческимъ знаніемъ Польши, Литвы и Юго-Западной Руси задолго до присоединенія Малороссіи къ Московскому государству и, какъ несомнѣнное, принимаемое ея интеллигентными кругами во

время этого присоединенія, еще болѣе закрѣпившись и широко распространившись со второй половины XVII-го вѣка, держалось крѣпко и прочно и въ теченіе всего XVIII-го столѣтія. Сдѣланная во французской литературѣ XVIII-го вѣка попытка отдѣлить малороссовъ отъ остального русскаго народа ученіемъ объ ихъ происхожденіи отъ кочевниковъ-туранцевъ, наводнившихъ въ свое время югъ Россіи, не имѣла въ Малороссіи какого-либо успѣха, и надо думать, что это было такъ не только потому, что признаніе себя туранцами нисколько не улыбалось малороссамъ, но и потому, что въ этой, теперь уже совершенно забытой, туранской теоріи ясно чувствовалась политическая тенденція, шедшая изъ чужого государства, иностранная политика котораго была тогда враждебна Россіи, утверждавшейся въ то время на побережьи Чернаго моря.

Съ тѣми же взглядами на единство русскаго народа и его исторіи вступали малороссы и въ XIX-е столѣтіе. Въ «Исторіи Малой Россіи» Д. Н. Бантышъ-Каменскаго, вышедшей въ первой половинѣ этого столѣтія, читаемъ: «Первоначальная исторія малороссійская тѣсно соединена съ общею отечественною». Свое имя, по Бантышу-Каменскому, «Малая Россія» получила или «при возвышеніи Владимірскаго княженія и упадкѣ Кіевскаго, въ исходѣ XII столѣтія», или со времени пребыванія «подъ литовскимъ владычествомъ, для отличія отъ Великой Россіи. Въ древнихъ же хартіяхъ упоминается въ первый разъ о Малой Россіи въ 1335 году, а имянно, въ грамотѣ Георгія, князя Владиміро-Волынскаго, сохранившейся въ Кенигсбергскомъ Архивѣ. Въ XV вѣкѣ греки давали уже такое названіе отторженнымъ отъ Россіи областямъ. Должно полагать, что съ того же времени или съ присвоенія Польшею части завоеванныхъ Литвою Русскихъ земель на правой сторонѣ Днѣпра, страну сію стали также именовать Украйною». Въ 1654 году Малая Россія «возвращена была Россійскому Государству»[38]).

Выработанное въ русской письменности историческимъ знаніемъ, съ самаго начала послѣдняго, положеніе объ единствѣ русскаго народа хранилось имъ, какъ несомнѣнное, въ теченіе длиннаго ряда вѣковъ. Почему же въ новѣйшее время явилась попытка его отбросить?

На этотъ вопросъ пишущій настоящія строки старался дать отвѣтъ въ другой своей работѣ[39]).

Примѣчанія.

[1]) Акты Южной и Западной Россіи, X, № 4, ст. 216—217.

[2]) «Списокъ съ листа съ бѣлоруского, каковъ писалъ ко государю царю и великому князю Алексѣю Михаиловичю всеа Русіи Богданъ Хмелницкой, гетманъ войска запорожского, съ посланники своими, съ Самойломъ Богдановымъ съ товарыщи, въ нынѣшнемъ во 162 году, марта въ 13 день». А. Ю. и З. Р., X, № 8, ст. 432—433.

[3]) Д. Н. Бантышъ-Каменскій, Исторія Малой Россіи, I, (Москва, 1830), стр. 76—77, прим. 320, — выписка изъ Малор. дѣлъ Коллежскаго Архива, 1654 г., № 4. Новѣйшаго изданія труда Бантышъ-Каменскаго въ настоящее время у насъ нѣтъ подъ рукою, а потому не имѣемъ возможности сдѣлать на него ссылку.

[4]) А. Ю. и З. Р., X, № 16, ст. 723—725.

[5]) Тамъ-же, ст. 729.

[6]) »O Sławakach i Sławieńskich ziemiach narodu Ruskiego albo Sarmackiego, skądby to ich przezwisko urosło? rozmaite są mniemania rozmaitych historików, Czytelniku miły... Ale skądkolwiek Russacy i insze Ruskie narody imię i nazwisko maią, tedy wszyscy sławańskiego języka używają i wszyscy już są chrześcianami, jedni wedlug obrzędów (ktorych jest więtsza część) Greckich.« (I. 95—111)... »A Ruska monarchia, nie tylko Litwie, ale i Greckim cesarzom, Połowcom, Piecinigom, Bulgarom, Serbom, Węgrom, Polakom i inszym też przyległym, jako postronnym państwom, ile w zgodzie, w postrach była z dawnych lat, zwłaszcza lata od Christusowego zbawiennego narodzenia 861, czasu Holga, Igora, Rurika, Xiążąt, także za Swentosława, Włodimirza i Jaroslawa« (I.217).... »Alem ja tego z Latopiszców Ruskich i Litewskich starych doszedł, zgadzaiąc ich piętnaście dla wybadania prawdy, iż miał dwie żenie Olgerd, a obiedwie Rusce« (II. 58)... »A kniaż Michal Gliński, marszałek dworny Litewski, człowiek w cudzych stronach, we Włoszech, w Hispaniej i na dworze Maximiliana cesarza, także w wojskach jego bywały, w rzeczach rycerskich biegły i u monarchów postronnych dobrze zachowały, ruskiego zakonu będąc, wielkie dzierżawy i z zamkami, a prawie puł Litewskiego państwa trzymał, za czym wiele slachty, zwłaszcza Ruskiej, na swoję stronę był sposobił. Dla czego sie obawiali panowie Litewscy, aby Wielkiego Xięstwa Litewskiego upatrzywszy czas nie opanował, a do Rusi stolicę nie przeniosł« (II.322). — Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiéj Rusi Macieja Stryjkowskiego. Wydanie nowe, będące dokładném powtórzeniem wydania pierwotnego królewieckego z roku 1582... Warszawa, 1846.

[7]) »Ruś skądby to imię miała, rożne są o tym zdania ludzkie. Abowiem Kronikarze naszy starszy, iako Długosz y Miechowita, tak rozumieią, że od Rusa, brata abo wnęka Lechowego, są tak nazwani, co żadną miarą bydź nie może: gdyż Ruś iest dobrze starsza (iakom to dostatecznie, pisząc o początku narodu naszego, pokazał), a niż Lech przodek nasz tu przyszedł. To bydź może, że ten Rus, wnęk Lechow, o ktorym oni powiadaią, mogł panować nad Rusią: ale Ruś iuż tak dawno Rusią zwano. Są też drudzy, co ie od

miasteczka Russy, niedaleko Nowogroda Wielkiego w Moskwie, tym imieniem zwać chcą: a drudzy od russych włosow, z iakimi dziś naywięcey Rusnakow uźrzysz. Drudzy ią też od Phet Rusyma potomka Chamowego wywodzą, iako Seweryn Dominikan w Genealogiey Pana Chrystusowey, ktorą nie dawno wydał w Rzymie. A drudzy od Książęcia Ros, ktorego u Ezechiela w piśmie S. nayduiemy. Lecz to napewnieyszą, że od rozsiania, iakom pierwey pisał, to imię maią. Jakoż tak sie barzo był ten narod po świecie rozsiał, że część wielką Europy y Azyey napełnił. Skąd znać, że to narod był waleczny, ieno że pisać nie rychło nawykli, jako y my, y przeto nic dawnego o sobie powiedzieć nie umieią. Y dopiero stąd Kronikę swą zaczynaią.« Дальше Бѣльскій разсказываетъ о Щекѣ, Кіи, Хоривѣ и Лыбеди, о которыхъ, между прочимъ, говоритъ: »Mieli zasię swoie Xiążęta, ktorym rozdawali krainy puste, ku budowaniu Zamkow, iako Radzim, od ktorego nazwani są Radzimczanie, nad rzeką San, Wiatko, od ktorego Wiatczanie, nad rzeką Wolha, Duleba, od ktorego Dulebanie, nad rzeką Bugiem, dziś sie zowią Lukanie. Potomkowie Kijowi byli Oskald a Dir, ktorzy rozszerzali Państwa na pułnocy: a Xiążęta ustawili nad sobą z inszego narodu, dla tego, aby niefolgowali bratu ani swatu, ani żadnemu, co kto zasłuży. A było tych Xiążąt trzey: Ruryk, Syneus y Thruol, ktorzy szli z narodu Waregow, ktory też narod bez wątpienia był Słowieński, y musieli gdzie blisko morza mieszkać, ktore ieszcze dziś Moskwa Wareckim zowie« (стр. 125—127). — «Rusin ieden« (стр. 129). — »Jarosław, maiąc o nim sprawę, zebrał lud niemały Nowogrodzan y innych okolicznych Rusakow« (стр. 138). — »Pogromili Rusaki« (стр. 144). — »Rusacy pisali« (стр. 144). — Zbiór pisarzow polskich. Część czwarta. Tom XI. Kronika Polska Marcina Bielskiego. W Warszawie, 1829. — »Czego mu zaźrzeli insze Xiążęta Ruskie, zwłaszcza Swatosław, Kijowskie Xiążę, ktory sobie władzę wszystkiey Rusi, tak iako dziś Moskiewski, przypisował«. — Zbiór p. p. Tom XII. Kronika Polska Marcina Bielskiego. W Warszawie, 1830 (стр. 109). О Мартинѣ Бѣльскомъ см.: Marcin Bielski. Studyum literackie. Przez Ign. Chrzanowskiego. Warszawa, 1906.

[8]) »Et Modocarum quidem nomen minus, Moschenorum uero, seu Moschinorum, siue Moschorum, admodum conuenit ijs populis, qui nunc in Europea pariter et Asiatica Sarmatia longe lateque imperantes, Slauica lingua utuntur, et Moschi Latine, Moschouitae Germanice, Slauice uero Mosqua appellantur. Et a multis quidem seculis ij sedes illas tenent, quod eorum ipsorum annales testificantur: sed hoc nomen Moschorum non ita pridem usurpare coeperunt, nec uniuerse primum. Sed unus de multis populis, a flumine et arce Mosqua, ita dici coeptus est, ex eo fere tempore, quo post diuisum in multos principatus Russorum eius regionis imperium, Ioannes quidam dux, Danielis filius (quemadmodum uir grauis ac diligens, Sigismundus Herbersteinus, regis Ferdinandi consiliarius, in Moschouia sua, ex eius gentis annalibus compertum, nuper memoriae prodidit), ei territorio praefuit, et instaurata arce, quae modica et obscura ante fuerat, sedem ibi suam constituit. Cuius posteri cum subactis proximis quibusque eiusdem nationis atque linguae principibus principatum suum longe lateque dilatassent, tum demum caeteri quoque Russorum populi longe maiores, antiquiores et nobiliores, quam Moschi ad eam diem fuerant, nempe Vvladimirienses, Nouogrodenses, Jaroslauienses, Tiuerenses, Mosaiscenses, Susdali, Piskouenses, Rezanenses, Seuerienses et alij, ut quique deuicti sunt, in Moschorum nomen abiere: sic tamen, ut cuncti pariter Russorum nomen libenter etiammum agnoscant. Itaque olim Kiouiensis metropolites, et nunc Moschicus etiam, Russiae metropo-

lites cum ab alijs, tum a patriarcha Constantinopolitano uocatur: et ipse hunc titulum, uelut ampliorem et augustiorem, quam Moschauiae, usurpat: et uero ipsi quoque Moschorum principes non tam Moschorum, quam Russiae totius dominatum in inscriptionibus, quamquam falso, sibi arrogant. Vnde liquet, nec antiquum esse Moschorum nomen: et Russorum partem, ac unum quendam populum eos esse, ab arce et oppido, quod maximis terrarum spacijs a priscorum illorum Moschorum siue Moschinorum tractu abest, non ita pridem appellationem mutuatos« (p. 412). — Martini Cromeri De origine et rebus gestis Polonorvm libri XXX. Polonicae Historiae Corporis tomus II. Basileae, anno MDXXCII. — »Olim Podolia et Russia, tam ea, quae nunc Poloniae pars est, quam ea, quae est in ditione Lithuanorum et Moschorum, suos habuit duces, quemadmodum luculentius ostendimus in historia: Quorum stirps cum late propagata esset, partim ipsa sese intestinis dissidijs atque ciuilibus bellis confecit, partim a Polouucijs, qui Gothi fuisse uidentur, ac Tartaris extirpata, partim Polonorum et Lithuanorum adiuncta est imperio, partim in nomen et ius de se ortorum Moschorum transijt« (p. 79). — Poloniae Martini Cromeri Liber Prior. De sitv Poloniae et Gente Polona. Polonicae Historiae Corpvs. Tomvs Primvs. Basileae, MDXXCII.

[9]) »Regionibus Russiae duo praecipui Principes praesunt, utpote Magnus Dux Moschouiae, qui se Imperatorem totius Russiae appellat, plures enim in ea Ducatus possidet. Secundus Rex Roloniae, qui etiam Magno Ducatui Lithuaniae praeest, Russiae Ducatus Lithuaniae incorporatos, utpote Vitebscensem, Kiouiensem, Msczislauiensem etc. possidet, quos una cum Lithuania descripsimus« (p. 33). — О Кіевѣ Гванини пишетъ: »Kiovia uetustissima amplissimaque urbs, ligneis septis circumdata, olim totius Russiae metropolis, ad fluuium celeberrimum Boristenem sita, a Vilna centum viginti milliaribus Polonicis distat« (p. 43). — Polonicae Historiae Corporis tomvs primvs. Sarmatiae Europeae Descriptio... Alexandri Gwagnini Veronensis.

[10]) Kiouia — »Eadem fuit Russiae Moscouiaeque ducum regia: in qua itidem Christiani facti sunt, quae nunc quoque Basilicas habet vetustas e marmore polito et aliis exoticis materiis, sumptuose aedificatas, plumbeis, aeneis, quibusdam etiam inauratis laminis tectas. Sunt et monasteria opulentissima, maxime quod Beatae Virgini Mariae consecratum est. Id in suis cryptis et cuniculis subterraneis habet multa sepulchra, in quibus sunt cadauera integra et arida: quae cum sanctorum esse credantur, magna veneratione a Ruthenis coluntur. Nam quae ibi corpora sepeliuntur, eorum ab hoc animae saluae futurae creduntur. Propterea omni praestantiori ex longinquis quoque locis nobilitati, et sumptibus et eleemosynis magnis, sepulturae ibi quaeruntur. Seruat et Moschorum dux non paruam pecuniam, quam ex fundis eiusdem monasterii in suam potestatem redactis, singulis annis colligit. Sed reddere ideo differt, quod hanc sedem, quae ipsi cordi est, magnopere expetit, stirpem se esse Volodimiri haeredis Kiouiae dictitans. Non minus dolent illius homines, quod non possideant tam antiquam stemmatum sanctuariorumque suorum cathedram« (p. 68). — »Atque nunc etiam vrbes ibi nonnullae quamuis pessundatae, amplitudine tamen ambituum suorum et ruinarum, superbae olim fuisse apparent, et praesertim quae a nobis Solhoth, a Moscis Krym, a Graecis Theodosia apellabatur quondam, et metropolis vetusta Korssunij, quae genti Ruthenorum princeps dedit baptisma et nomen Christianum, postea vero praedam gentibus nostris, excisa ab eis. Vnde Kiovvia nostra in templorum suorum lithostrathis, asarotis et incrusta-

mentis, retinet hucusque certa praedae illius insignia, e quibus et Gnesnensi Basilicae valuam largita est« (p. 6). — »Quando videlicet venum producuntur, miserabiles ipsi, in frequentius ducuntur forum, seriatim, velut grues in auolatu digesti et decimatim collis concatenati, venundanturque decadibus integris sub manu et voce licitatoris, qui auctionando enunciat vociferans, noua esse mancipia ipsa, rudia, non callida, recens capta, ex populo regio, non Moscouitico. Nam Moschorum genus, ut dolosum et fallax, ita vile habetur illic in mancipiis« (p. 22). — Великій князь Иванъ, дѣдъ царя Ивана Васильевича, »ademit suoque adiunxit patrimonio Lituanicas prouincias Nouohrod, Pskovv, Sievvier et alia« (p. 32). — »Moscovitae irati imprecantur alicui suorum, vt fiat Romanae siue Polonicae religionis, adeo eam exosam habent. Gymnasiis literariis, dolendum, caremus. Literas Moscouiticas nihil antiquitatis complectentes, nullam ad virtutem efficaciam habentes ediscimus, cum idioma Ruthenum alienum sit a nobis Lituanis, hoc est, Italianis, Italico sanguine oriundis« (p. 42). — Michalonis Litvani De Moribvs Tartarorvm, Litvanorvm et Moscorvm Fragmina decem, mvltiplici historia referta. — Изданій «Отрывковъ» Михалона было нѣсколько; мы цитируемъ по изданію въ «Архивѣ историко-юридическихъ свѣдѣній, относящихся до Россіи», изд. Н. В. Калачовымъ (книги второй половина вторая, Москва, 1854). Въ этомъ изданіи, кромѣ латинскаго текста автора, данъ и переводъ его на русскій языкъ, сдѣланный С. Шестаковымъ. Другой русскій переводъ былъ сдѣланъ К. Мельникъ, подъ редакціей В. Б. Антоновича. Онъ напечатанъ въ первомъ выпускѣ «Мемуаровъ, относящихся къ исторіи Южной Руси» (Кіевъ, 1890).

Могутъ быть приведены и другіе авторы, писавшіе о Русскихъ землѣ и народѣ въ томъ же направленіи. Укажемъ еще хотя одного. На страницѣ 225-ой и 226-ой одного изъ изданій Poloniae Regni Descriptio ex Thuani Historiarum lib. LVI читается: »Lithuaniae Roxolania regio subest. Quod nomen tamen latius patet, et ut nomen ipsum praefert, disseminatam gentem significans, quicquid terrarum est inter mare Balthicum et Livoniam, Sueciam, Oceanum glacialem, Volgam, qui Rha hodie appellatur, Maeotim paludem, Pontum Euxinum, montes Sarmaticos, Poloniam, Lithuaniam et Samogitiam, complectitur in duasque regiones dividitur. Quarum altera Carpathios montes non longe a Cracovia attingit, et secundum Tyram ad Valachorum sineis, atque ex altera parte Borysthenem et Pontum Euxinum porrigitur... et haec quidem Roxolania, quae ultra Borysthenem ad Persarum usque sineis extenditur, magno Moscoviae duci paret: haec, quam Regiam vocamus, Leopoliensi, Lublinensi, Belsensi, nec non Podoliae, Voliniae, Kioviae, Circassiae et Podlachiae regionibus comprehenditur«. Respvblica siue status Regni Poloniae, Litvaniae, Prvssiae, Livoniae etc. Diuersorum Autorum. Lugd: Batavorum. Ex officina Elzeviriana. MDCXLII.

[11]) Цейссбергъ даетъ такую оцѣнку историческаго труда Длугоша: »Długosz's Geschichtswerk ist der gewaltige Markstein, welcher sich am Ende der polnischen Historiographie im Mittelalter erhebt, während wir an deren Beginne und selbst im weiteren Verlaufe nur sehr mangelhaften Versuchen, die Gesammtgeschichte Polens darzustellen, begegneten. Długosch steht in seiner Umgebung auf einsamer Höhe da«. Die Polnische Geschichtschreibung des Mittelalters von Heinrich Zeissberg. Leipzig, 1873. S. 335.

[12]) »Quae quidem regio orientalis ab vno nepotum Lech, qui Russ vocabatur, post plures aetates habita et populata Russiae nomen accipiens, in

latissimas ditissimasque prouincias, regiones et vrbes creuit, quas in praesentiarum cernimus« (p. 21). — »Amplissima Russorum regna, quorum Kiouia caput et metropolis est, et Dniestr, Dniepr, Niemen, Pruth, Slucz, Styr, Strucz, Smotrycz, Sereth amplissimis irrigantur amnibus, populasse, et terminos suos vltra Nouogrod, auro et argento pellibusque ditissimam et notissimam, inter paludes et stagna sitam Russiae ciuitatem ad fines propriae terrae dilatasse. Scriptorum tamen varietas de origine Ruthenorum plus connubilat eorum originem, quam declarat« (p. 23). — »Kig«, »Sczyg«, »Korew«, »Radzyn«, «VViathko«, »Duleba« (p. p. 48—49). — »Nonnullae Ruthenorum nationes, quae ex ingenti multiplicatione nouas sedes sibi quaesierant, eorum Principatum pertaesae a Varahis tres duces acceperunt: quoniam ex propriis neminem eligi propter paritatem placebat« (p. 49). — »Dissidium post mortem suam Svatoslavs Russiae Dux inter filios suos pro Principatu Russiae se absumpto accidere veritus, Russiae Principatum inter filios diuidit et Iaropolkvm quidem natu maiorem in Kiiouiensem Ducem praefecit, Olcham vero alium filium Drzewlanis, tertium Wladimirvm Nouogrodensem duces constituit« (p. 101). — »Wolodimirus Russiae Dux duodecim filios reliquit... Abunde beatus et felix, dum annis aliquot Russiae terras, tam castris, quam oppidis et villis vehementer auxisset, veritus ne se obeunte inter filios dira certamina super Russiae Principatibus consurgerent, filiis regnum diuidit, et Visseslao quidem natu maiori dat Nouogrod, Isaslao Polocko, Suatopelko Turow, Iaroslao Rostow, sed Visseslao fatis rapto, Iaroslao Nouogrod, Borysz Rostow, Gleb Muromum, Suentoslao Drzewiany, Wseuoldo Wolodimiriam, Mscislao Timutokany, caeteris vero filiis tribus natu minoribus, videlicet Stanislao, Posuisd et Sudislao, Kiouiensem et Berestow Principatus, non nisi morte sua, in eos deuoluendos reseruat« (p. 145). На Флорентійскомъ соборѣ въ 1439-мъ году — »Imperator cum aliis Praelatis Graeciae et Russiae domum reuersus, vnionem publicat et insinuat« (p. 718). — Ioannis Dlvgossi sev Longini canonici qvondam Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII... Lipsiae, MDCCXI.

[13]) Лехъ, Чехъ, Русъ (p. 7). — Древляне »populi Ruthenici generis« (p. 16). — »Rurko dux Russiae« (p. 16). — Mathiae de Michovia Chronica Polonorvm, a prima propagatione et ortv Polonorum usque ad annum Christi MDIV. »Antiqviores duas Sarmatias posuerunt, unam in Europa, alteram in Asia, sibijnuicem cohaerentes et contiguas. In Europiana sunt regiones Russorum seu Rutenorum, Lithuanorum, Moscorum et eis adiacentes, ab occidente flumine Vissae, et ab oriente Tanai inclusae: harum regionum gentes olim Getae nuncupabantur...« »Praeterea anno domini millesimo, ducentesimo, uigesimo octauo, in maxima multitudine Tartari Russiam ingredientes, uniuersam terram Renesansca uastauerunt«. Далѣе они вторглись »in terram Susdalorum... Sequenti quoque anno in Smolnensem et Cirnyeouiensem regiones uenientes... Anno domini millesimo, ducentesimo, quadragesimo primo, Tartari in Russiam uenerunt, et Kiou amplissimam urbem et metropolim Rutenorum magnifice constructam funditus deleuerunt« (p. p. 122—123). — »Moscouia est regio longissima latissimaque, nam a Smolensco usque ad Moscuuam ciuitatem sunt centum milliaria, a Moscuua ad Volochda centum milliaria« (p. 148). — Давши очень любопытныя свѣдѣнія о Московскомъ государствѣ, Мѣховита обращаетъ вниманіе своего читателя (»accipiat itaque lector tua humanitas«) на нѣсколько его замѣчаній, изъ которыхъ четвертое (»accipiat quarto«) слѣдующее: »in Moscouia unam linguam et unum sermonem esse, scilicet Rutenicum seu Sclauonicum in omnibus satrapiis et principatibus, sic quod etiam Ohulici, et

qui in Viathca degunt, Ruteni sunt et Rutenicum loquuntur« (p. 149). — Matthiae a Michov De Sarmatia Asiana atqve Evropea. Polonicae Historiae Corporis tomus primvs. Basileae, MDXXCII.

Эней Сильвій Пикколомини въ XV-мъ столѣтіи писалъ о русскихъ: »Rutheni, quos appellare Rosanos Strabo uidetur, Lithuanis contermini sunt; gens barbara, incompta, apud quam opulentam Ecclesiam obtinuit Isidorus Cardinalis Sabinensis, cuius supra mentionem fecimus. In hac gente ciuitatem permaximam esse tradunt Nogardiam appellatam, ad quam Teutonici mercatores magno labore perueniunt«. — Aeneas Sylvivs, Svmmvs Pontifex Romanvs, Pivs II. hvivs nominis post adeptum pontificatum dictus. De Polonia, Lithuania et Prussia siue Borussia. Polonicae Historiae Corpvs, tomvs primvs, p. 4.

[14]) П. С. Р. Л., XVII, ст. 175, списокъ гр. Красинскаго.

[15]) »Prout Regi Poloniae amplissima Russiae regio subjicitur, extenditur in longum ab ora Pocucensi ad confinia Livoniae per ducenta plus minus milliaria; in latum vero a Polonia Minori aut Lituania, versus ortum usque ad vastos Tartarorum campos, aut Moscoviam, per centum viginti. Dividiturque in Russiam albam, quae ad Magnum Ducatum Lituaniae spectat; et in Russiam rubram, quae proprie dicitur Roxolania et ad Poloniam pertinet. Nam tertia pars, ultra Tanaim et fontes Borysthenis posita, dicitur Russia nigra ab antiquis, a recentioribus autem vulgo obtinuit Moscoviam appelari; quod totum illud imperium, quaqua latum est, ab urbe et fluvio Moscua dicatur communiter Moscovia: quae olim Sarmatia Asiatica vocabatur. Nostra autem cis Borysthenica Russia, Sarmatia Europea; et Polonia ipsa proprie Vandalia« (p. 35). — Simonis Starovolsci Polonia... Wolferbyti, CDCLVI.

[16]) «Politycy albo Autorowie ci, ktorzy statut i konstytucye Narodu Polskiego zkombinowali i księgi napisali o Rządzie Rzeczypospolitey». Такое опредѣленіе даетъ на своей 12-й страницѣ польская рукопись (О. II. № 1) Петроградской Публичной Библіотеки, озаглавленная: »Prawa i zwyczaie Koronne i W. X. Litewskiego albo terminy prawne i polityczne w historyi, statucie i constitucyach mianowane przy seymach, seymikach, sądach i dyskusach zwyczayne z fundamentu dla łatwości wytłumaczone i dla snadnieyszego zażywania statystow, sędziow i politykow porządkiem liter abiecadla rozłożone Roku P. 1696«.

[17]) «VII. Russia Alba, quae Magno Moscoviae Dukatui adjacet habetque Novogrodcensem, Mscislaviensem, Vitepscensem, Polocensem, Smolenscensem, Czernichoviensem, Kioviensem Palatinatus, ex quibus Palatinatibus multa adhuc possidet Magnus Dux Moscoviae durantibus induciis. VIII. Russia Rubra, quo pertinent Russiae Podoliae, Volhiniae, Belzensis et Braclaviensis Palatinatus. Ex his Braclaviensem, Kioviensem et Czernichoviensem Palatinatus vocant Ukrainam« (p. 147). — Respublica Polonica, duobus libris illustrata... Opera et studio M. Christophori Hartknoch Passenheimensis Prussi. Francofurti et Lipsiae. 1678.

[18]) И. Д. Бѣляевъ, О сторожевой, станичной и полевой службѣ, на польской украйнѣ Московскаго Государства, до царя Алексѣя Михайловича (стр. 5). — Чтенія въ Имп. О-вѣ Исторіи и Древностей Росс., 1846, IV.—Въ настоящее время слово «украина» въ обозначенномъ нами въ текстѣ значеніи постоянно употребляется въ трудахъ по русской исторіи и исторіи русскаго права. Какъ примѣры употребленія того-же слова въ литовско-русскихъ актахъ, можно привести хотя бы слѣдующую выписку изъ книги Литовской Метрики: «Року [15]68 писаны

листы до дворовъ о сланье людей до замковъ украинныхъ и розосланы тые листы іюля м[е]с[е]ца 1 дня. Себестіянъ Каменицкій понесъ: до князя Крошинского — з Упиты о 200 ч[о]л[о]в[е]ковъ до замъку Дриского, до Утены — о 200 чоловековъ до Дрисы, до Браславля — о 100 ч[о]л[овековъ] до Воронича, еще жъ до Браславля, до Опъсы и до Довкгялишокъ — о 200 ч[о]л[о]в[е]ковъ до Дисны. Онъ же тутъ роздалъ: пану конюшому — о посланье з Кгераноинъ 100 ч[о]л[о]в[е]ковъ до Лепля, пану Ясеньскому — о послан[ь]е 100 ч[о]л[овековъ] з Любошанъ до Чашникъ, пану Гайку — о посланье и[зъ] Трабъ до Лепля 100 ч[о]л[о]в[е]ковъ. А то листы зашитые роздалъ: пану Баркулабу — о будован[ь]е замъку Дисенского, и къ тому листъ отвороный до князей, пановъ, абы людемъ своимъ замокъ будовати казали; пану кашталяну Полоцкому — листъ зашитый [и] отвороный, пану Оникъю — листъ зашитый и отвороный, пану Миколаю, воеводчику Рускому — листъ зашитый. Жабровъскій понесъ: до Бобруйска — о 300 ч[о]л[овековъ] до Воронича, до Мозыра о 100 ч[о]л[овековъ] до Воронича». (Литовская Метрика, Публичныхъ Дѣлъ Литовскихъ, 7, л. 175).

[19]) Чтенія въ Имп. Общ. Ист. и Древн. Росс., 1846, I (стр. 12).—Самуилъ Колинсъ былъ приглашенъ въ Россію въ 1659 г. и состоялъ 8 лѣтъ врачемъ царя Алексѣя Михайловича.

[20]) Чтенія въ Имп. Общ. Ист. и Древн. Росс., 1906, IV, стр. 199. — Яковъ Рейтенфельсъ родомъ былъ, повидимому, изъ Курляндіи. Въ Москвѣ онъ жилъ въ семидесятыхъ годахъ XVII столѣтія. Его «Сказанія Свѣтлѣйшему герцогу Тосканскому Козьмѣ Третьему о Московіи» были напечатаны въ Падуѣ въ 1680 г.

[21]) Для Татищева совершенно не существовало вопроса объ единствѣ русскаго народа. Татищевъ отлично знаетъ различія русской рѣчи на громадномъ протяженіи Россіи, но онъ ихъ опредѣляетъ лишь какъ «партикулярныя поврежденія» единаго русскаго языка, обычныя «во всѣхъ пространныхъ государствахъ». — «По разстоянію дальности предѣловъ не токмо въ произглашеніи или удареніи гласа, но и въ именахъ и глаголахъ такое различіе, что сошедшіеся единъ другаго не вскорѣ выразумѣютъ, яко у насъ Сибиряки, Великороссіане, Малороссіане, Низовые и Поморскіе единъ съ другимъ весьма различаются». «Бѣлою Русью» Татищевъ называлъ территорію Ростово-Суздальской и Смоленской земель съ такими городами, какъ Ростовъ, Суздаль, Владиміръ на Клязьмѣ, Москва, Тверь, Кострома, Ярославль, Нижній Новгородъ, Муромъ. «Восточные народы», поясняетъ Татищевъ, «не отъ себя вымысля, Государей Рускихъ Акъпадыша, то есть бѣлый Императоръ, и государство Акъурусь, то есть Бѣлая Русь именуютъ». Подъ Великою Русью онъ понималъ территорію земель Новгородской и Псковской, Бѣлоозера и Полоцкаго княжества. Выдѣлялъ Татищевъ еще Руси Малую (княжества Кіевское, Древлянское и Черниговское), Червонную (съ городами Владиміръ, Перемышль, Галичъ, Львовъ и др.) и Черную (пространство между рѣками Вилеей и Припятью, «Березой» и Бугомъ). В. Н. Татищевъ, Исторія Россійская съ самыхъ древнѣйшихъ временъ, собранная и списанная.... Васильемъ Никитичемъ Татищевымъ. Кн. I, ч. 2 (Москва, 1769), стр. 494, 514—524.

То же, какъ отмѣчено у В. Н. Татищева, или близкое къ нему пониманіе значенія выраженія «Бѣлая Россія» можно найти и у дру-

гихъ, кромѣ названныхъ уже, иностранцевъ. Укажемъ еще хотя бы на Олеарія, который писалъ: «Россія или, какъ нѣкоторые называютъ ее, Бѣлая Россія, или же, какъ вообще также называютъ ее, по главному стольному городу ея Москвѣ, лежащему въ срединѣ страны, Московія, составляетъ одну изъ самыхъ крайнихъ частей Европы, граничащую съ Азіей и обнимающую собою весьма значительное пространство». Подробное описаніе путешествія Голштинскаго посольства въ Московію и Персію въ 1633, 1636 и 1639 годахъ, составленное секретаремъ посольства Адамомъ Олеаріемъ. Перевелъ съ нѣмецкаго Павелъ Барсовъ. Москва, 1870, стр. 103.

[22]) »Principum, qui nunc Russiae imperant, primus est magnus dux Moscouiae, qui maiorem eius partem obtinet; secundus magnus dux Lithvuaniae; tertius est rex Poloniae, qui nunc et Poloniae et Lithvuaniae praeest« (p. 50). Записки о Московскомъ бытѣ (Rerum Moscoviticarum Commentarii). Сочиненіе Сигмунда барона Герберштейна. С.-Петербургъ, 1857. Новѣйшимъ изданіемъ Записокъ Герберштейна, съ переводомъ на русскій языкъ ихъ латинскаго текста, мы въ настоящее время, къ сожалѣнію, не имѣли возможности пользоваться (роскошное изданіе А. С. Суворина).

[23]) Свой перечень славянскихъ народовъ Стрыйковскій заканчиваетъ такими словами: «i inszych wiele narodów sławieńskiego ruskiego języka używających». Kronika, I, 111.

[24]) См.: О. О. Первольфъ, Словѣнскій языкъ и его судьбы у народовъ славянскихъ (Меѳодіевскій Сборникъ, изд. Имп. Варшавскимъ Университетомъ къ 6 апрѣля 1885 г. подъ ред. А. Будиловича. Варшава, 1885), стр. 70 и сл. — Эта статья Первольфа вошла затѣмъ въ его обширный трудъ «Славяне, ихъ взаимныя отношенія и связи». — Наиболѣе полный списокъ старопечатныхъ русскихъ изданій см. у И. П. Каратаева, Описаніе славяно-русскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами. Томъ первый, съ 1491 по 1652 гг. (С.-Петербургъ, 1883). — Цитаты изъ предисловія Тяпинскаго см. у М. В. Довнаръ-Запольскаго (В. Н. Тяпинскій, переводчикъ Евангелія на бѣлорусское нарѣчіе — Извѣстія Отд. русск. языка и слов. Имп. Академіи Наукъ, 1899 г., т. IV, кн. 3, стр. 1031—1064), и у В. Ластовскаго (Гісторыя беларускай кнігі, Коуна, 1926, стр. 410—415; предисловіе Тяпинскаго тутъ издано полностью).

М. С. Грушевскій на стр. 225-ой своей книги «Ілюстрована Історія Украіни» (Кіевъ—Львовъ, 1912) даетъ снимокъ съ заглавнаго листа изданной въ 1591 г. во Львовѣ грамматики — «Аделфотис. Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка. Совершеннаго искуства осми частей слова ко наказанію многоименитому Россійскому роду».

[25]) См. статью кн. П. П. Вяземскаго въ Отчетѣ о дѣятельности О-ва Любителей Древней Письменности за 1877 г. (стр. 1). Самая рукопись, сохранившая этотъ разговоръ, воспроизведена въ XVII-мъ томѣ нумерныхъ изданій того же Общества (Засѣданіе въ Книжной палатѣ 18 февраля 1627 года по поводу исправленія Катихизиса Лаврентія Зизанія).

[26]) Въ III-мъ томѣ изданія Polonicae Historiae Corpvs, на которое мы не разъ ссылались выше, напечатано (стр. 1—4) письмо — Epistola Pisonis ad Ioannem Coritivm de conflictv Polonorum et Lithuanorum cum Moschouitis, написанное въ Вильнѣ 26 сентября 1514 года. Въ этомъ письмѣ, между прочимъ, говорится о русскихъ Великаго Княжества

Литовскаго: «Sentiunt multi ex iis secreto (ut creditur) pro Mosco, nulla alia magis, quam Religionis causa. Eam enim per omnia communem habent, transfugerentque passim multi, nisi exploratam Mosci tyrannidem formidarent».

[27]) См.: И. И. Лаппо, Западная Россія и ея соединеніе съ Польшею въ ихъ историческомъ прошломъ (Прага, 1924), стр. 125—126, 181—183, 187—191.

[28]) Въ дальнѣйшихъ цитатахъ будемъ указывать страницы изданія 1746 года, которое было намъ доступно въ настоящихъ условіяхъ нашей научной работы: «Сіноѱисъ или краткое описаніе о началѣ славенскаго народа, о первыхъ кіевскихъ князехъ и о житіи святаго, благовѣрнаго и великаго князя Владимира, Всея Россіи первѣйшаго Самодержца, и о его наслѣдникахъ, даже до благочестивѣйшаго Государя Царя и Великаго Князя Ѳеодора Алеѯіевича Самодержца Всероссійскаго, въ пользу любителямъ Исторіи четвертымъ тисненіемъ изданное. Въ Санктпетербургѣ. При Императорской Академіи Наукъ. 1746. — Кіевскій Синопсисъ, изданный впервые въ 1674 г., связанъ съ именемъ Кіевопечерскаго архимандрита Иннокентія Гизеля. Въ послѣдующее время онъ былъ дополненъ изложеніемъ событій послѣ смерти царя Алексѣя.

[29]) Стр. 13—83.

[30]) Стр. 84—121, 177—182.

[31]) Стр. 183—185, 121—177, 182, 186—191.

[32]) Стр. 192—201.

[33]) Южнорусскія Лѣтописи, открытыя и изданныя Н. Бѣлозерскимъ. Томъ I. Кіевъ, 1856. Стр. 161—162.

[34]) Лѣтопись Самовидца о войнахъ Богдана Хмельницкаго и о междоусобіяхъ, бывшихъ въ Малой Россіи по его смерти. Москва, 1846 (изданіе Имп. Общества Ист. и Древн. Росс.), стр. 1.

[35]) Южнорусскія Лѣтописи, откр. и изд. Бѣлозерскимъ, стр. 109.

[36]) Краткое Описаніе о Козацкомъ Малороссійскомъ народѣ и о военныхъ его дѣлахъ, собранное изъ разныхъ исторій иностранныхъ, нѣмецкой — Бишенга, латинской — Безольди, французской — Шевалье и рукописей русскихъ, черезъ Бунчуковаго Товарища Петра Симоновскаго 1765 года. Москва, 1847 (изданіе Имп. Общества Ист. и Древн. Росс.).

[37]) Исторія Русовъ или Малой Россіи. Сочиненіе Георгія Конискаго, Архіепископа Бѣлорускаго. Москва, 1846 (изданіе Имп. Общества Ист. и Древн. Росс.), стр. 3—5, 199. Происхожденіе «Исторіи Русовъ» связано съ именемъ Г. А. Полетики, бывшаго депутатомъ Малороссійскаго шляхетства Лубенскаго полка въ Екатерининской Депутатской Коммиссіи 1767 г.

[38]) Исторія Малой Россіи. Часть первая. Отъ водворенія Славянъ въ сей странѣ до присоединенія оной, въ 1654 году, къ Россійскому Государству Царемъ Алексѣемъ Михайловичемъ. Москва, 1830, стр. V, 3 (примѣчаній) и 360.

[39]) И. Лаппо, Происхожденіе украинской идеологіи новѣйшаго времени. Ужгородъ, 1926. (Изд. Общества им. Александра Духновича, выпускъ 28).

И-58642/ колш. 2.

INSTITUT SOCIOLOGIQUE UKRAINIEN.

Etudes et documents relatifs á l'histoire de la revolution ukrainienne de 1917—1920. Vol. V, par Dr. M. Lozynsky.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Розвідки і матеріяли. Книга пята.

ДР. МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ

ГАЛИЧИНА

в рр. 1918—1920.

СЕМЕНЪ ВИТЯЗЕВСКІЙ

~~13.843.~~

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

~~Национ.~~

1922.

9(с47.74) „1918:1920"

6р

Автор застерігає собі всі права.

58643/2 прим

ЛЬВІВСЬКА Б...
АН УРСР
№ И 59661

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 353

Передне слово.

В сій праці поклав я собі за задачу дати огляд політичної історії української Галичини в часі творення української державности.

Обробленне праці не є рівномірне. На скільки я сам був учасником подій, має вона до деякої міри мемуарний характер. Там знов, де треба було опиратися виключно на документи (акти державної влади, преса і т. п.), я мусів обмежитися матеріялом, який міг зібрати в еміґраційній обстанові. Через те окремі части праці не однаково повні й оброблені.

Та все таки я думаю, що ліпше видати працю в такім виді, в якім я її тепер міг написати, ніж відкладати її до того невідомого часу, коли можна буде зібрати й використати весь матеріял. І в такім виді — сподіюся — вона сповнить свою задачу.

В кінці ще одно:

В звідомленню „До українського громадянства“, яке я оголосив *), усунувшися від урядової діяльности, я заповів, що докладне звідомленне з моєї урядової діяльности буде подане в моїх двох працях: 1) „Справа Східної Галичини на Мировій Конференції“ і 2) „При державній праці (Львів-Станиславів-Париж)“.

Випускаючи сю працю, я до певної міри сповняю також вище зазначену обітницю, бо представленне справи Східної Галичини на Мировій Конференції ввійшло в цілости в сю працю, а так само ввійшла сюди значна часть матеріялів і уваг, які мали ввійти в другу з заповіджених праць.

Гайдельберґ, май 1921.

Др. Михайло Лозинський.

*) „Вперед“ ч. 120 з 25. мая 1920. і „Громадська Думка“ ч. 121 з 24. мая 1920.

Від Видавництва.

Отся книга М. Лозинського служить доповненнем праці П. Христюка, що подає загальний начерк історії революції на великій Україні. Український Соціольоґічний Інститут бажав би доповнити сей начерк подібними працями про розвій подій в тих же роках в таких краях як Закарпатська Україна, Бесарабія, Крим, Кубань, українські кольонії на Далекім Сході. Досі переговори, ведені з місцевими громадськими діячами, ще не запевнили йому таких праць, тому він звертається отсею дорогою до всіх, що розпоряджають відповідним матеріялом до історії революційної доби в котрімсь з отсих країв і готові були б дати її начерк, аби зволили зголоситися до Інституту, щоб порозумітися ближче в сій справі.

Як праця П. Христюка так і отся книга М. Лозинського видається Українським Соціольоґічним Інститутом на гроші зібрани нашими земляками в Сполучених Державах Півн. Америки, Канаді і Бразилії для „Комітету Незалежної України“, котрі сей комітет передав Укр. Соціол. Інститутови при своїй ліквідації. Вдячна згадка від усіх, хто користатиме з сих праць, належиться отсим американським жертводавцям.

М. Гр.

I. Часть.

Галичина в світовій війні.

Розділ I.

Положенне Галичини в Австрії.

Українську Галичину заняла Австрія при першім розділі Польщі в 1772. р., покликаючися як на правний титул на права угорської корони до сього краю з часів галицько-волинської держави і з пізнійших договорів між польськими й угорськими королями.

Адміністративно злучено її з польськими землями, набутими Австрією при розділах Польщі і з набутою від Туреччини Буковиною. В кінці, після ріжних експериментів і плянів, утворено в 1850. р. з сих територіяльних набутків Австрії два „коронні краї“: „Королівство Галичину й Володимирію з великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським і Заторським“, яке обнимало набутки Австрії при розділах Польщі, і „Князівство Буковину“, яке обнимало вище згаданий набуток від Туреччини.

Таким чином українську Галичину злучила Австрія з польськими землями, набутими при розділах Польщі, в один край, в якім підчас конституційної перебудови Австрії на основі автономії „коронних країв“ вся політична власть, дякуючи мішаному складові населення [1]), соціяльній перевазі польського елементу [2]), політичній будові австрійської держави [3]) і політиці австрійського правительства [4]), дісталася в польські руки.

До часу заведення загального і рівного виборчого права в Австрії (1907.) сю власть виконувала польська шляхта. Опісля перейшла вона на польську демократію, яка виробила відповідну до сього політичну теорію, а саме: що те, що в періоді свого панування здобула польська шляхта, є загально-національним добром польського народу,

---

[1]) Менше більше половину населення творили Українці, а половину Поляки і Жиди. Територія була в двох третіх українська, в одній третій польська.

[2]) Вищі соціяльні кляси в цілім краю були тільки польські (поміщики) і жидівські (промислово-торговельна буржуазія), які на-зверх приймали польську культуру.

[3]) Політична перевага вищих соціяльних кляс.

[4]) Після періоду боротьби між галицькими Поляками і австрійським правительством довершилась в 1861.—1873. між обома сторонами угода: за ціну підпирання династії і правительства проти инших народів і проти демократичних змагань в загально-державній політиці Поляки одержали політичну власть в Галичині.

т. зв. „національним станом посідання“, який оберігати і розширяти має обовязок кожда нова кляса, яка приходить до політичної власти.

Словом, від часу конституційної будови Австрії (1861.) до її розпаду (1918.) австрійський „коронний край“ Галичина оставався під політичним пануванням Поляків, творячи сурогат польської держави під Австрією. Се польське панування опиралося на отсих підставах:

На основі виборчого закона до австрійського парляменту Поляки творили більшість представництва Галичини в австрійськім парляменті. Се відношенне не могло бути змінене без їх згоди.[1])

При розбиттю австрійського парляменту на велику скількість національних і політичних ґруп Поляки, які в справі польського національного стану посідання в Галичині все зберігали одноцільний національний фронт, були таким сильним чинником, що проти їх волі парлямент і правительство були безсильні і все мусіли платити їм ціну, яку вони жадали, себ-то оберігати і розширяти їх національний стан посідання в Галичині.

В склад австрійського правительства все входили 1—2 міністри Поляки з портфелями, які оберігали польські інтереси в правительстві і перед короною.

Крім того від 1871. р. входив у склад австрійського кабінету міністер Поляк, який de iure був міністром без портфелю, та de facto польським міністром для Галичини з широкими компетенціями і правом „veto“ у всіх справах, які відносилися до Галичини.

Цісарським намісником для Галичини, який був шефом цілої державної адміністрації в краю, був призначуваний усе Поляк.

На основі виборчого закона до галицького сойму Поляки мали забезпечену подавляючу більшість у соймі, що віддавало в їх руки автономне законодавство і адміністрацію в краю.

Польське представництво в австрійськім парляменті і галицькім соймі творило орґанізацію, яка мала вплив на призначенне і відкликанне польських членів австрійського правительства і галицького намісника.

Окремі закони і розпорядки забезпечували пануюче становище польської мови в державних і краєвих установах Галичини.

Супроти українського народу в Галичині продовжали Поляки політику бувшої польської держави, на скільки се було можливо з огляду на українське національне відродженне, на політичні поняття і відносини 19. віку і на австрійську конституцію. Ся конституція, хоч проголосила правно-державний принціп рівноправности народів держави тільки теоретично, не переводячи його в практиці державного життя, одначе все таки давала кождому народові держави, особливо в области мови і культури, ряд управлень і змогу боротися за оберіганне й розширюванне їх.

В половині 19. віку політика галицьких Поляків супроти Українців стояла ще на становищі заперечування істнування української нації як культурної одиниці; на тодішню польську думку шлях укра-

[1]) Постанова виборчого закона з 1907. р.

їнського племени до культури повинен вести через польонізацію; культурний тип людини з українського племени повинен бути „gente Ruthenus natione Polonus“ [1]).

Коли показалося, що се становище супроти національного розвитку українського народу не вдержиться, польська політика заняла становище ставлення як найбільших перешкод розвиткові української мови і культури, розуміючи дуже добре, що на певнім ступні сього розвитку український нарід розпічне боротьбу за політичну власть.

Коли-ж ся боротьба за політичну власть на добре розгорілася, польська політика від початку 20. віку рішила відібрати українському народові територіяльну підставу боротьби за політичну власть: одноцільну національну територію, змагаючи до того, щоб українська Галичина через польонізацію українського і жидівського елементу по містах і насаджуванне польського сільського елементу шляхом кольонізації поміщицьких маєтків польським селянством стала територією національно на стільки мішаною, щоб Українці не могли сягати по політичну власть на сій території.

Основним змаганнем української політики в Австрії було змаганне до поділу „коронного краю“ Галичини на національні складові части українську й польську й до утворення з української Галичини автономного українського „коронного краю“, в якім політичну власть виконував би український нарід.

В 1848. р, коли тодішня революція уможливила галицьким Українцям виступленне на арену політичного життя, українська політична орґанізація, Головна Руська Рада, поставила те домаганне в такій формі, щоби з української Галичини, української части Буковини й української території Угорщини, себ-то з усіх українських земель Австрії, утворити одноцільний автономний український коронний край.

Се домаганне, яке Головна Руська Рада, підпирана цілим українським населеннем, дуже енерґічно заступала перед короною, правительством і австрійським Установчим Державним Соймом, було годі близьке до здійснення. Прихилялося до нього передовсім австрійське правительство, яке тим способом думало зменшити територіяльну підставу політичної сили Поляків у державі, обмежуючи її на польську етноґрафічну територію; так само мало воно прихильників в Установчім Державнім Соймі. Одначе в рішаючу хвилю не знайшло воно в нім більшости і т. зв. кромержижський проект австрійської конституції [2]) полишав українські й польські землі, набуті Австрією при розділах Польщі, як один „коронний край“.

Зломивши конституційні змагання і привернувши абсолютизм (1851.), австрійське правительство закинуло також плян поділу Галичини.

---

[1]) Було се становище, анальоґічне до становища російського правительства і більшости російського громадянства царської Росії супроти українського народу.

[2]) Ухвалений на засіданню 4. Марта 1849. в місті Кромержіжі в Моравії, куди Установчий Державний Сойм переніс був свої засідання з Відня.

Примушене через 10 літ до конституційних реформ, воно — як уже вище зазначено — помирилося з Поляками і віддало їм політичну власть в Галичині.

Від сього часу домаганне утворення автономного українського „коронного краю“ в Австрії відсунулося в сферу будучности, коли національна боротьба між народами держави примусить її до перебудови на основі автономії національних територій. Домаганне такої передумови, яке в 1899. р. австрійська соціяльна демократія приняла в свою програму, мало в галицьких Українцях горячих прихильників. Одначе було воно поки-що домаганням будучности.

Ще в дальшу будучність відсуненим домаганнєм, радше далеким ідеалом ніж реальним домаганнєм було з'єдиненне всіх українських земель в одну незалежну державу, якого одні сподівалися від загальноєвропейського военного конфлікту, другі від соціяльної революції. Одначе сей ідеал що-раз сильнійше вростав в уми й серця галицьких Українців, даючи їм силу до важкої щоденної боротьби за національне і соціяльне визволенне.

Ся боротьба йшла за демократизацію виборчою права до австрійського парляменту й галицького сойму, за оберіганне й розширюванне управнень української мови, за здобуванне змоги розвитку української культури, за орґанізацію широких селянських мас до боротьби проти соціяльного поневолення, за оборону здобутих прав перед насильством польської адміністрації.

В сій боротьбі були періоди великого загострення і траґічних подій, коли українським населенням, особливо селянством і студенством, заповнювалися вязниці, лилася кров і падали жертви українські. Так було цілі 1890-і роки при виборах до австрійського парляменту і галицького сойму, ціле перше десятилітте 20. віку в боротьбі за український університет, в масових страйках українського селянства і в наймогутнійшім з усіх українських масових рухів того часу — русі за загальне і рівне виборче право до австрійського парляменту і галицького сойму. З українського боку ся боротьба зазначилася вистрілом українського студента Мирослава Січинського в цісарського намісника Галичини, польського ґрафа Андрія Потоцького (12. цвітня 1908.).

Національний бік сеї боротьби зливався з соціяльним: та сама кляса польського народу, польська шляхта, кляса польських поміщиків, виконувала політичну власть в краю і панувала соціяльно над українським селянством.

До кінця 19. віку инші кляси польського народу: міщанство, селянство і робітництво, майже не мали політичної сили і для скріплення своїх позицій кликали Українців до „спільної боротьби“ проти „спільного ворога“: польської шляхти, яка „однаково гнете оба народи: польський і український“. В ті часи для освідомлення й орґанізації польського селянства й робітництва вложили чимало праці визначні українські громадяни (Іван Франко, Михайло Павлик, Микола Ганкевич і ин.). Та коли в міру демократизації політичного життя Австрії польська демократія почала приходити до політичної сили, вона разом з польською шляхтою стала одним фронтом проти українських націо-

нальних і соціяльних визвольних змагань в обороні польського „національного стану посідання".

Результатом сеї боротьби в публично-правній области було здобутте представництва в австрійськім парляменті й галицькім соймі (в скількости по-над одну четверту цілого галицького представництва, — що очевидно далеко не відповідало праву українського народу на основі демократичного принціпу), української народньої школи (з великими обмеженнями в користь польської мови і польського політичного духа), кількох українських середніх шкіл, кількох українських катедр на теольоґічнім, фільософічнім і правничім факультетах львівського університету, права зносин з державними установами українською мовою, права державних підмог для українських культурних і економічних інституцій і т. и.

Ще важнійше від тих здобутків було те, що в боротьбі за них і дякуючи їм творилося українське громадське житте, росла національна, політична і соціяльна свідомість, орґанізувалися українські народні маси, розвивалася українська культура, творилися в усіх областях громадського життя в українській національній формі загальні цінности.

В се твореннє українського національного життя вносили великий ідейний і фактичний вклад Українці з Росії, які через репресії царської Росії над Україною мусіли переносити значну часть своєї діяльности в Галичину.

Зносини між галицькими і російськими Українцями істнували, почавши від половини 19. віку, і чим далі ставали що-раз інтензивнійші. Вистане згадати імена Костомарова, Куліша, Драгоманова, Кониського, Грушевського, які мали живі звязки з Галичиною. В 1880-их і 1890-их рр. багато українських письменників з Росії містили свої твори в галицьких виданнях, особливо в „Зорі", „Народі", „Життю і Слові", „Літературно-Науковім Вістнику". Від 1900. р. Львів стає еміґраційним центром Революційної Української Партії й инших українських політичних ґруп, аж доки революція 1905. р. не дала їм змоги перенести всю свою діяльність на Україну.

Так спільними силами синів цілої України творилися в Галичині всеукраїнські цінности.

Одначе обі части України, розділені кордоном, все таки за мало зжилися з собою, за мало злилися в одну цілість. Се відбилося траґедією непорозумінь між ними в хвилі, коли упадок Росії й Австро-Угорщини кликав до обєднання в один національно-державний орґанізм.

Австрійські і зокрема галицькі політичні відносини: велика сила консервативно-клерикальних елементів, національна боротьба між усіми народами держави, недостача революційного духа в демократичних і соціялістичних партіях, важка щоденна політична боротьба за дрібні реформи, використуванне виступів якоїсь ґрупи серед одного народу проти його національних змагань взагалі ґрупами другого народу [1]), все те наложило свою печать на політичну ідеольоґію і психольоґію галицьких Українців.

[1]) Прим. кождий рішучійший виступ галицьких Українців під прапором демократизму чи соціялізму денунціювали польські консервативно-клерикальні

Під партійно-політичним оглядом галицькі Українці ділилися на пять ґруп: чотири українські й одну москвофільську, яка стояла на становищі неіснування окремої української нації, була під суспільно-політичним оглядом реакційна і зрештою відгравала все меншу й меншу ролю в життю українського народу Галичини.

Партії, які стояли на українськім національнім становищі були, числячи з права на ліво: християнсько-суспільна, національно-демократична, радикальна і соціяльно-демократична.

Перша з них, се дитина невдачної польсько-української угоди з 1890. р. Коли загал партії народовців, побачивши, що польська сторона не додержує угоди, перейшов до опозиції, — вірною угоді осталася невеличка ґрупа інтеліґенції, переважно урядовців, яка в дальшім розвитку приняла назву християнсько-суспільної партії. Консервативно-клерикальна під суспільно-політичним оглядом і угодова супроти польського панування, не мала вона майже ніякого політичного значіння.

Найсильнійша була партія національно-демократична, яка опановувала майже все громадське житте українського народу в Галичині. В її рядах знаходилася переважна часть духовенства і світської інтеліґенції, як також більша часть селянства. Історично беручи, був се центр українського національного табору в Галичині, т. зв народовців. Коли в процесі партійної діференціяції творилися праві й ліві ґрупи, центр приняв також форму партійної орґанізації. В 1899. р. партія народовців відновилась допливом молодших радикальних елементів з інтеліґенції, приняла назву національно-демократичної (народньої) партії й ухвалила проґраму, яка своїм демократизмом майже не ріжнилася від т. зв. мінімальних проґрам соціяльно-демократичних партій. В марті 1919. національно-демократична партія приняла назву трудової народньої партії і змінила проґраму відповідно до потреб будови української держави, остаючи на тім самім ідейнім ґрунті демократизму.

Радикальну партію заложили в 1890. р. прихильники Драгоманова. Партійна проґрама признає своєю основою соціялізм. Одначе в практичній діяльности сей соціялізм був вивіскою без змісту. Радикальна партія внесла цінний фермент радикальних ідей в ціле громадське житте галицьких Українців. Одначе сильною політичною орґанізацією не змогла стати.

Соціяльно-демократичну партію заложили в 1899. р. ті нечисленні українські соціяльні демократи, які до того часу працювали або в польській партії або були діячами української радикальної партії. Зріст української соціяльно-демократичної партії спинювала її залежність — ідеольоґічна й фактична — від польської соціяльної демо-

---

круги перед австрійською династією і правительством як „анархізм", домагаючися репресій на цілий український рух. Польські демократи й соціялісти тоді, очевидно, мовчали. За те вони пильно підхоплювали кождий прояв українського консерватизму чи клерикалізму як доказ „реакційности" цілого українського руху, який треба поборювати в імя поступу. Тоді знов мовчали польські консервативно-клерикальні круги.

кратії. Осуджуючи різкійші прояви української визвольної боротьби проти польського гнету як „націоналізм“ і „шовінізм“, вона дискредитувала себе в широких кругах українського громадянства і позбавляла себе допливу інтеліґентних сил. Українського пролетаріяту по містах не могла орґанізувати, бо він — національно неосвідомлений — був бажаним матеріялом для польської соціяльної демократії, яка пильно берегла його перед національним освідомлюванням. За право орґанізувати український міський пролетаріят в кінці таки розгорілася боротьба між українською й польською соціяльною демократією, доводячи навіть до хвилевого розпаду української соціяльної демократії на дві ґрупи: національну і польонофільську. В кінці український сільський пролетаріят (в точнім значінню слова) був за мало численний і занадто темний, щоб могти дати оперте для сильної політичної орґанізації.

Се представленне партійних відносин показує, що загал українського громадянства в Галичині оставався під впливом демократичних і навіть почасти соціялістичних проґрам.

Одначе діло не в самих проґрамах, а в тім, як вони формують політичну ідеольоґію і психольоґію громадянства. В сій области українське громадянство — під впливом вище зазначених австрійських і галицьких відносин — не стояло на висоті своїх проґрам. Недостача живих звязків з радикальними політичними і соціяльними рухами культурного світа, відсутність широкого розмаху, революційного пориву, обережність на всі сторони, розмінюванне на щоденну дрібну монету, — ось що характеризувало, з малими виїмками, громадянське житте галицьких Українців. Вони жили неначе в тюрмі важкої чорної щоденної праці, куди тільки здалека доходив відблиск сонця нових ідей. Їх житте було занадто відмінне від того, де родилися ті ідеї, щоб вони могли мати безпосередній вплив на нього. Тому нові ідеї не перетворювались тут в нові життєві цінности, в нові політичні сили, тільки звичайно кінчалося компромісом між старим і новим. Молодіж, перейшовши роки молодечого радикалізму, ставала переважно в ряди національно-демократичної партії, яка одинока давала готовий орґанізаційний апарат громадянської праці. Старе відновлялося, але нове не творилося. І коли прийшла хвиля, яка кликала творити на руїнах старого нове, старі сили при найліпшій волі не могли як слід відповісти новим задачам, а нових сил, здібних до сього, не було.

В сім лежала також одна з причин траґедії непорозумінь між Великою Україною й Галичиною в українській революції.

Житте української Буковини розвивалося в подібних відносинах, як житте української Галичини. Галицькі Українці боролися проти польського гнету, буковинські мали проти себе австрійсько-німецьку бюрократію, яка тут збереглася ще з часів абсолютизму, і Румунів. Культурне житте буковинських Українців розвивалося під впливом Галичини.

Українці на Угорщині, придавлені страшним гнетом Мадярів, відрізані від яких-небудь звязків з иншими українськими землями, ледви животіли життєм темної етноґрафичної маси. Їх громадянське житте не вийшло по-за національно-церковну стадію з закраскою симпатій до Росії

Розділ II.

Галицькі Українці в світовій війні.

На протязі 19. віку, в процесі розвитку української національної свідомости, витворився ідеал Самостійної України. Здійснення його — як уже зазначено — одні сподівалися від загально-европейського военного конфлікту, другі від соціяльної революції.

З вибухом світової війни всі українські партії Галичини й Буковини стали на становищи, що надійшов час використати світовий военний конфлікт для здійснення ідеалу Самостійної України. В сій цілі стали вони по боці Австро-Угорщини й Німеччини, виходячи з того, що визволенне й усамостійненне України можливе тільки після розбитя Росії, отже побіда центральних держав над Росією лежить в інтересі українського народу. Тому український нарід повинен стати по боці Австро-Угорщини й Німеччини, які за се повинні — на випадок побіди над Росією — помогти йому утворити самостійну українську державу.

Ся австрофільсько-ґерманофільська орієнтація має свою історію. В 1848. р., підчас дебат в австрійськім Установчім Державнім Соймі над проєктом австрійскої конституції, ніхто инший, тільки тодішні провідники чеського народу, Паляцький і Ріґер, заступаючись за український нарід перед польськими змаганнями, мотивувати потребу свобідного розвитку Українців в Австрії власне зі становища тої орієнтації. Паляцький висловив надію, що український нарід „розвиватиме свої значні здібности й робитиме швидкі поступи, братиме участь в західно-европейській культурі і творитиме в руках австрійського правительства таран проти австрійських ворогів, що має безконечно далекосягле значінне, коли взяти під увагу їх вплив на їх соплемінників у Росії“ [1]). По словам Ріґера українська література, „навіяна свободою, розтопить лід російского абсолютизму, стане Архімедовою шрубою, що оберне царизм в руїну, відриваючи від нього міліони кріпаків Українців у Росії. Се найважнійше в цілій справі, — упадок того ворожого европейській свободі деспота зовсім близький, коли се племя вступить в ряди инших славянських племен“ [2]).

Таку ролю в міжнародній політиці призначували Чехи галицьким Українцям тоді, коли провідники Головної Руської Ради так далеко думкою зовсім не забігали.

Після видання указів 1863. р. і 1876. р. про заборону української мови й літератури в Росії думка про визволенне України з російської неволі при помочи Австрії й Німеччини почала звертати на себе увагу українських діячів на Великій Україні [3]). При кінці 1880-их

---

[1]) Protokolle des Verfassungsausschusses im österreichischen Reichstage 1848.—1849. Herausgegeben und eingeleitet von Anton Springer. Leipzig 1885. Стор. 26—27.

[2]) Там-же, стор. 30—32.

[3]) Див. допис з-над Дніпра п. н. „Австрія і доля України“ в львівській „Меті“ за січень 1864. р.

і з початком 1890-их рр., коли заносилося на конфлікт між Австрією й Німеччиною з одного і Росією з другого боку, підкріпила сю думку головно стаття німецького фільософа Гартмана, за яким мав стояти Бісмарк, про потребу розбиття Росії й утворення української держави [1]). Одначе ширших кругів на Україні ся думка не захопила.

Драгоманів, критикуючи в 1890-их рр. ті українські круги по обох боках кордону, які надіялися на сепаратизм і поміч Австрії, вказував на слабість ідеї сепаратизму на Великій Україні і на трудність здійснення її та остерігав перед прибільшеними надіями на побіду Австрії над Росією [2]). В 1891. р. він писав:

„Сподіватися, щоб навіть велика коаліція европейська, — в котрій в усякім разі не буде Франції, а може й Анґлії, — могла відірвати від Росії всі українські землі по Дін і Кубань, може тільки божевільна або дитинська фантазія. Увесь ‚поділ Росії', який можна припустити, може обійтися на тому, що від Росії відірвуть Царство Польське, Бесарабію та яку блидочку землі на Волині й Поділю. Так тоді власне національність Українців заплатить кошти сього поділу, бо в Бесарабії подністрових Українців віддадуть на румунізацію, а коли Царство Польське злучать з Галичиною і назвуть цілий край Королівством Польським, то Поляки стануть там у такій більшости проти Українців, що Українцям ще важче буде встоювати за себе ніж тепер. Блидочка Волини й Поділя не змінить пропорції" [3]).

Після того, як російську революцію 1905.—7. рр. перемогла реакція, і рівночасно зростаюче напруженне між обома европейськими коаліціями [4]) грозило кождої хвилі воєнним вибухом, думка визволення й усамостійнення України через побіду центральних держав над Росією почала знов займати уми українського громадянства в Австрії. Прихилялися до сеї думки також одиниці й гуртки між українським громадянством в Росії.

При кінці 1912. р., коли грозив воєнний конфлікт, всі українські партії Галичини й Буковини в заяві з 7. грудня 1912. р. зазначили, що в конфлікті між Австро-Угорщиною й Росією інтереси українського народу згідні з інтересами Австро-Угорщини.

На з'їзді українського студенства в літі 1913. р., в якім взяли участь делеґати з обох боків кордону, принято резолюцію про потребу використання воєнного конфлікту для визволення й усамостійнення України.

Світова війна виставила істнуванне Австро-Угорщини на пробу, якої вона ідеольоґічно вже на самім почагку не видержала. Тільки два народи, які угодою 1867. р. витворили дуалістичну форму монархії і поділили в ній панування між себе, — Німці в Австрії, Мадяри

---

[1]) Журнал „Gegenwart" XII, 1887. і I, 1888.

[2]) „Неполітічна політика", „Чудацькі думки про українську національну справу", „Листи на Наддніпрянську Україну".

[3]) „Неполітична політика", ряд статей в „Народі" з 1890. і 1891. рр.

[4]) З одного боку потрійний союз: Німеччина, Австро-Угорщина й Італія, з другого — потрійне порозуміннє: Росія, Франція й Анґлія.

в Угорщині, — тільки вони бажали дійсно побіди монархії, бачучи в сім свій національний інтерес: скріпленне монархії на зверх і скріпленне свого панування кождий в своїй половині монархії. Всі инші народи або бачили свій національний інтерес в ослабленню чи навіть розбитю Австро-Угорщини, або, хоч бажали їй побіди, то не в її, тільки в своїм інтересі.

До першої категорії належали Чехи, Південні Славяни, Італійці й Румуни.

Чехи розуміли, що здійсненне чеського державного права чи в межах Габсбурґської монархії [1]) чи через утвореннє самостійної чеської держави можливе тільки — в першій формі при ослабленню, в другій при розбитю Австро-Угорщини, бо в побідній Австро-Угорщині Німці й Мадяри на здійсненне чеського державного права не згодяться.

Південні Славяни змагали що найменше до з'єдиненя всіх південно-славянських земель Австро-Угорщини в південно-славянське королівство під Габсбурґами [2]), вважаючи своїм національним ідеалом з'єдиненне південно-славянських земель Австро-Угорщини з Сербією в одну південно-славянську державу. Перше було можливе тільки при ослабленню, друге при розбитю Австро-Угорщини.

Італійці з тугою дожидали хвилі, коли можна буде завершити визволенне італійського народу з неволі Габсбурґів і будову з'єдиненої Італії.

В кінці Румуни так само змагали до з'єдиненя румунських земель Австро-Угорщини з румунською державою в Велику Румунію.

Всі сі народи, примушені як громадяни Австро-Угорщини складити заяви вірности і стверджувати їх кровю своїх синів на полях бою, рівночасно бажали розгрому Австро-Угорщини і навязували зносини з антантою, щоб на випадок її побіди забезпечити собі здійсненне своїх національних змагань. Весь час війни вели вони відповідно до того подвійну політику: формально льояльну, в дійсности ворожу до Австро-Угорщини.

В особливо корисним положенню були Поляки, яким обі воюючі сторони обіцювали національне визволенне.

Галицькі Поляки від часу помиренця з Австрією були тим елементом, на який Австро-Угорщина особливо числила на випадок війни з Росією. З вибухом світової війни з сього як щось самозрозуміле вийшло т. зв. австро-польське становище, себ-то, що Поляки стають при Австро-Угорщині й Німеччині, при яких помочи Польща має визволитися з російської неволі і відзискати державну самостійність. Питанне, в якій формі ті части Польщі, які належали до Австро-Угорщини й Німеччини, мають взяти участь у самостійнім державнім істнуваню Польщі, відсувалося на пізнійше.

---

[1]) З'єдиненне країв чеської корони, Чехії, Моравії і Шлеска, в чеське королівство, злучене з иншими частями Габсбурґської монархії реальною унією через особу монарха, який коронувався би як чеський король.

[2]) Злучене з иншими частими Габсбурґської монархії так само монархічною реальною унією.

Всі польські партії Галиччини з'єдинилися в Начальний Національний Комітет, який проголосив війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії війною за відбудуванне Польщі і покликав до життя польські леґіони, які під проводом Пілсудського, теперішнього президента Польщі, мали помагати центральним державам визволити Польщу з-під Росії.

Одначе рівночасно також Росія відозвою начального вождя російської армії вел. кн. Миколи Миколаєвича до польського народу проголосила як свою воєнну ціль визволенне польських земель з-під Австрії й Німеччини й утвореннє з'єдиненої Польщі як окремої державної одиниці в близше неозначеній злуці з Росією. За сею заявою стояла ціла антанта і в Парижі заснувався Польський Національний Комітет для її здійснення.

Таким чином міжнародне положенне дало Полякам змогу поставити свою будучність на воєнні карти обох воюючих сторін. Оба польські табори, австрофільсько-ґерманофільський і руссофільсько-антантофільський, з яких кождий мав своїх прихильників і свої орґанізації (явні або тайні, залежно від лінії фронту) в усіх частях Польщі, хоч назверх себе поборювали, в дійсности працювали для одної цілі, стараючися — один в центральних держав, другий в антанти — як найліпше забезпечити як найкориснійше здійсненне відбудування Польщі.

На скільки австрофільсько-ґерманофільський табор Поляків і бажав побіди Австро-Угорщини, то ся побіда мала бути рівночасно її ослабленнем, бо вона повинна була відступити Галичину для будови польської держави.

В найгіршім положенню були галицькі Українці.

Їх бажання не могли бути по боці антанти, бо побіда антанти означала побіду Росії і прилученне до неї українських земель Австро-Угорщини, що несло також сим українським землям таке поневоленне, в якім знаходилася Велика Україна. На зміну відношення побідної Росії до України не було ніяких надій. Так само не було надії на те, щоб західні держави хотіли й могли вплинути на Росію в сім напрямі.

Зрештою Росія з самого початку війни виявила в цілій повноті своє вороже відношенне до українського народу. Ту дрібку свободи українського слова й українських товариств на Великій Україні, яка збереглася після революції 1905.—7. р., з вибухом війни знесено. В занятій Галичині заведено такий самий режім. А міністр закордонних справ Сазонов, вичисляючи в Державній Думі в лютім 1915. р. причини, які заставили Росію до війни з центральними державами, як одну з причин назвав також те, що в Галичині „за німецькі гроші" повстав ворожий Росії український рух.

Словом, відношенне Росії до української справи не могло не диктувати австрійським Українцям бажання ослабленя й розбиття Росії, бо тільки ослаблена Росія пішла би на уступки супроти України і тільки на руїнах розбитої Росії можна було збудувати самостійну українську державу.

Одначе побіда Австро-Угорщини й Німеччини над Росією ще зовсім не означала здійсненя українських змагань. Не тільки до ук-

раїнської Галичини, але й до цілого Правобережя, на скільки Австро-Угорщина й Німеччина відірвали би його від Росії, підносили претенсії Поляки в імя відбудування історичної Польщі. А що політика Австрії супроти українського народу до того часу йшла по лінії польських бажань, то треба було побоюватися, що таке саме становище займе Австрія також на випадок побіди над Росією.

Тому рішитися стати на боці Австро-Угорщини й Німеччини не було легко.

Одначе рішити було треба, бо остатися пасивним значило би тільки нести воєнні обовязки громадяи Австро-Угорщини без користи для української справи.

При тім входила в гру ще одна обставина, а саме, що галицькі Поляки, виступаючи активно по боці Австро-Угорщини й Німеччини, використали би пасивність Українців як доказ ворожого відношення до Австро-Угорщини. Що се значило, се пізнали Українці зараз на початку війни, коли, не вважаючи на заняте ними становище, українське населенне, дякуючи акції Поляків, почато масово арештувати, розстрілювати, вішати, мучити по таборах для ітернованих як прихильників Росії і ворогів Австро-Угорщини. На скільки страшнійші були б сі переслідування, коли б Українці не були заняли австрофільського становища, яке все таки давало їм змогу оборонятися перед ними.

З усіх сих причин українські партії Галичини й Буковини рішилися активно стати по боці Австро-Угорщини й Німеччини, щоб їх війну проти Росії використати для української справи.

Се проголосила Головна Українська Рада, зложена з представників усіх українських партій Галичини, маніфестом з 3. серпня 1914., який кликав український нарід стати по боці Австро-Угорщини й Німеччини до боротьби проти Росії за визволенне України.

Головна Українська Рада утворила орґанізацію Українських Січових Стрільців, яка мала стати завязком української армії, закликаючи вступати до сеї орґанізації тих здатних до зброї Українців, які не були обовязані до військової служби в австро-угорській армії, бо сі мусіли ставати в ряди армії.

Поруч галицьких Українців став гурток українських політичних еміґрантів з Великої України, які підчас своєї діяльности на Великій Україні були членами українських соціялістичних ґруп. Тепер вони утворили орґанізацію Союз визволення України, яка також стала по боці Австро-Угорщини й Німеччини, виходячи з того, що тільки воєнний розгром Росії уможливить визволенне і самостійність України.

Одначе Союз визволення України не знайшов одобрення серед українського громадянства в Росії і через те не міг здобути поважного політичного становища при центральних державах. Його діяльність полягала передовсім у веденню пропаґанди української справи в центральних державах, в опіці над полоненими Українцями жовнірами російської армії, в орґанізаційній і просвітній праці серед них і т. д. Такого політичного значіння в центральних державах, яке

13-893

мали анальоґічні комітети чеський і польський в державах антанти, він не осягнув. Не маючи звязків з українським громадянством, він не відіграв також ролі в заключенню мира між центральними державами і Україною.

Тимчасом уже перші тижні війни принесли для сеї конечністю подиктованої орієнтації австрійських Українців важкий удар. Головна Українська Рада і Союз визволення України закликали український нарід до боротьби проти Росії, українська молодіж ставала в ряди Українських Січових Стрільців, українська інтеліґенція мусіла тікати з Галичини перед російською армією, боячись пімсти Росії, — а рівночасно Поляки, як виконавці австрійської державної власти в Галичині, почали арештувати українське населенне як ворогів Австрії, які спочувають і помагають Росії.

Почалися сі арештування з початку не сміло, звертаючися ніби-то тільки проти москвофільської ґрупи серед українського народу [1]), але швидко, вже при кінці серпня 1914., стали вони масові й обхопили все українське населенне без ріжниці партій.

Відступ австро-угорської армії на захід попереджали масові транспорти арештованих — селян, народніх учителів, священиків і міської інтеліґенції, старців, жінок і дітей — яких серед голоду і знущань вивозили в табори для інтернованих в західні краї держави. Багато з тих, то тікали перед російською армією, попало в сі транспорти по дорозі. Польська адміністрація на тій території Галичини, яка ще була в австрійських руках, утроювала просто лови на сих українських збігців, щоб їх арештувати.

Скільки перед тим згинуло на місцях від розстрілів і на шибеницях, — хто міг знати! Військові власти, відступаючи перед російською армією, щоб чимсь виправдати свою невдачу, радо підхопили клич про „зраду“ українського населення і вішали кождого, хто мав нещасте попасти їм на очи. Особливо, що скрізь у військових частях були польські офіцири, які з якоюсь садистичною розкішю виливали всю свою, віками накоплену, читанням творів Сенкевича про бої Поляків з козаками розбуджену ненависть до українського народу. Тільки один польський військовий суддя, Заґурскі, який перед війною був адвокатом у Львові, сам видав над 100 присудів смерти на Українців і сам був присутний при їх виконанню.

Так галицькі Поляки, маючи великий вплив в Австрії, використовували війну, щоб одним замахом позбутися противника, який ставав що-раз небезпечнійший для польського панування в українській Галичині, а тепер, з вибухом війни, піднявся до боротьби за державну незалежність України.

Представити Українців як зрадників держави, винищити шибеницями, розстрілами і катуванням по таборах для інтернованих як найбільше число української інтеліґенції, щоб на випадок побіди Австрії могти без перешкоди з українського боку посунути границі польської

[1]) Польських діячів, відомих з російської орієнтації, очевидно не арештовано.

Львівська державна наукова бібліотека № 353
Львів. Бібліотека АН. УРСР
13.843
И-58661

держави як найдалі на схід, — отсе був плян галицьких Поляків, для якого здійснення вони вжили всього свого впливу й сили, яку мали в Австрії.

Переїхавши з Галичини, занятої російською армією, до Відня, Головна Українська Рада і Союз визволення України застали такий образ: В урядових сферах всесильний вплив Поляків, які одні з усіх Славян вважалися певною підпорою держави. Відношення до Українців неприхильне або в найліпшім разі холодне. Українським діячам говорили: „Ми віримо, що ви хотіли би при нашій помочи збудувати самостійну Україну, але ваш загал спочуває й помогає Росії". Українські збігці розкинені по західних краях Австрії опинились без засобів до життя. А в Талергофі, в сьому пеклі, в яке вкинено українських інтернованих, пропадали в страшнім режімі українські діячі з усіх повітів української Галичини.

Скільки заходів було треба, заки — як не розбито, то бодай захитано польську леґенду про „українську зраду", звільнено хоч частину українських діячів з інтернування, а для маси інтернованих здобуто ліпший режім і правну опіку і в кінці проти страшного опору Поляків виборено право утворити для орудування підмогою, яку держава призначала для збігців, українські комітети і таким чином визволити українських збігців з-під польської „опіки", в яку хотіли їх узяти Поляки.

Рівночасно йшла орґанізаційна й політична праця. Вислідом її було утворення Загальної Української Ради, в якої склад увійшли делеґати всіх українських партій Галичини й Буковини і делеґати Союза Визволення України.

В проґрамовій заяві з 12. мая 1915. Загальна Українська Рада поділила свої домагання на дві части: 1. для українських земель, які Австро-Угорщина й Німеччина визволять оружною силою з під Росії, домагалася вона державної самостійности; 2. для українських земель Австрії — з'єдинення в окремий автономний український край.

Таке поставлення української справи диктували важкі, несприятючі обставини, серед яких приходилося працювати Загальній Українській Раді. Австрійські урядові круги стояли на тім, що коли б центральним державам пощастило відвоювати від Росії українські землі, то вони не на те приносять военні жертви, щоби, утворивши з тих земель українську державу, відступити їй українську Галичину. Числячися з сим становищем Австрії, Загальна Українська Рада зреклася з'єдинення Галичини й Буковини з Великою Україною, домагаючися тільки з'єдинення й автономії сих українських земель під Австрією.

Так само, числячися з становищем угорського правительства, Загальна Українська Рада зреклася включити в проґраму своїх домагань українські землі Угорщини, бо угорське правительство вважало своїм ворогом кождого, хто в звязку з военними цілями втягав у дискусію справу цілости угорської держави, з чим мусіла числитися навіть Австрія й Німеччина, а не то Українці.

В яких важких відносинах прийшлося працювати Загальній Українській Раді, найліпший доказ, що її програмова заява появилася тільки на правах рукопису [1]), бо в пресі цензура її не пустила. Для характеристики сих відносин треба зазначити, що з вибухом війни всі конституційні свободи включно з парляментом завішено і Австрія стала абсолютистичною державою. А в сій абсолютистичній державі побіч Німців найбільшу політичну силу і вплив мали Поляки. З сього можна собі уявити, як сей абсолютизм, направлюваний проти Українців польськими руками, давив Українців.

Серед таких обставин прийшлося Загальній Українській Раді заступати австрофільсько-ґерманофільську орієнтацію. А одначе иншого виходу вона не бачила. Бо антанту супроти України представляла Росія, а Росія нищила — як на Великій Україні так і в Галичині й Буковині — все українське життє. Загальна Українська Рада мусіла держатися Австро-Угорщини й Німеччини, щоби бодай по сей бік фронту оберігати українське життє, яке тут хотіла знищити Польща руками Австро-Угорщини й Німеччини.

Одначе при всім своїм примусовім положенню українське громадянство Австрії повинно було старатися навязати зносини також з державами антанти. Коли б в Австрії завважили, що держави антанти цікавляться українською справою, відношенне Австрії до українського населення і української справи мусіло би змінитися на ліпше. Крім того такі зносини Українців з антантою були би мали велике значінне для будучности.

Програма Загальної Української Ради була в даних обставинах тільки „музикою будучности“, на яку дійсність не подавала особливих надій. В міру того, як Австро-Угорщина й Німеччина здобували від Росії українські землі, що-раз голоснійше лунали польські претенсії до сих земель. Давній польський режім вернув не тільки в Галичину, але перенісся й на Волинь, Холмщину, Підляше, словом, на всі українські землі по сей бік лінії фронту. Австро-Угорщина й Німеччина скрізь годили Полякам, щоб відвернути їх від антанти, а Українцям кидали тільки останки, бо ж їм усе одно нікуди дітися, ніхто за них не дбає, і як би мало їм не давати, вони мусять бути вдоволені, бо по той бік фронту Росія несе їм повну національну смерть.

В кінці прийшов удар. Письмами обох цісарів, Австро-Угорщини й Німеччини, проголошено 4. падолиста 1916. утвореннє польської держави і розширенне автономії Галичини.

В письмах про утвореннє польської держави, оголошених німецькими властями у варшавськім і австро-угорськими у люблинськім ґенерал-ґубернаторстві [2]), говорилося:

[1]) „Programmatische Erklärung des Allgemeinen Ukrainischen Nationalrates“ з 12. мая 1915.

[2]) Австро-Угорщина й Німеччина, занявши територію Польського Королівства, поділили її на два ґенерал-ґубернаторства: варшавське під німецькою і люблинське під австро-угорською окупацією. Власть останнього розтягалася й на сумежні українські землі.

„Його Цісарська Величність Цісар Австрії і Апостольський Король Угорщини і Його Цісарська Величність Німецький Цісар, переняті сильною вірою в кінцеву побіду їх оружя й оживлені бажанням, щоби польським областям, які їх хоробрі війська серед тяжких жертв вирвали з-під російського панування, утворити щасливу будучність, умовилися, щоби з тих областей утворити самостійну державу з дідичною монархією і конституційною формою правління. Докладнійше означенне границь Польського Королівства застерігається. В прилученню до обох союзних держав нове королівство знайде запоруки, яких потребує для свобідного розвитку своїх сил.“

В письмі австрійського цісаря про розширенне автономії Галичини, зверненім до президента міністрів д-ра Кербера, — після згадки про утвореннє польської держави і після слів подяки для „краю Галичини“ за „багато доказів віддання і вірности“ і за „багато великих і тяжких жертв“ підчас війни, — було сказано:

„Є отже Моєю волею в хвилі, коли повстає нова держава, рівнобіжно з сим розвитком подій також краєви Галичині надати право самостійного уладжування своїх краєвих справ аж до повної міри того, що годиться з його приналежністю до цілости держави і з її корисністю, і дати сим населенню Галичини запоруку національного й економічного розвитку.“

Сі цісарські письма означували лінію політики Австро-Угорщини й Німеччини на сході, зовсім протилежну українським інтересам.

Перед українськими землями, відірваними від Росії, ставала перспектива прилучення до польської держави, на що всі свої зусилля звертали Поляки.

Розширенне автономії „краю Галичини“ означало перекресленне пляну утворення окремого автономного українського краю в Австрії і оставленне української Галичини під скріпленим польським пануванням, бо розширенне автономії Галичини означало скріпленне польського панування в Галичині.

Загальна Українська Рада була актами 4. падолиста зовсім заскочена.

Австрійський президент міністрів ґраф Штірк, убитий д-ром Фрідріхом Адлером 21. жовтня 1916., — весь час годував її обіцянками про утвореннє українського автономного краю в Австрії. На засіданню 6. падолиста 1916. голова Загальної Української Ради д-р Кость Левицький подав до відомости, що ґр. Штірк в половині вересня 1915. заявив устно д-ру Костеви Левицькому, д-ру Евгенови Олесницькому і Миколі Василькови, що на нараді австрійського президента міністрів ґр. Штірка, угорського президента міністрів ґр. Тіси, австро-угорського міністра закордонних справ бар. Буріяна і представника німецького правительства рішено перевести поділ Галичини. По сій лінії йшли також усі пізнійші запевнення ґр. Штірка.

Новий австрійський президент міністрів д-р Кербер, який обняв уряд 31. жовтня 1916., отже очевидно застав уже справу цісарських письм з 4. падолиста 1916. зовсім готовою, поставив Загальну Українську Раду перед доконаний факт.

Запротестувавши проти актів з 4. падолиста 1916., Загальна Українська Рада розвязалася, бо більшість ґруп, які її складали, відкликали з неї своїх делеґатів.

Політичний провід що-до Галичини перейшов на Українську Парляментарну Репрезентацію, яка під враженнем актів з 4. падолиста 1916. утворилася через з'єдиненне дотеперішніх клюбів національно-демократичного і радикального.

Щоб зазначити, що політика Української Парляментарної Репрезентації повинна бути инша, ніж політика Загальної Української Ради, при виборі до президії поминено провідників Загальної Української Ради, — в першій мірі д-ра Костя Левицького, який як голова Народнього Комітету, себ-то управи Національно-Демократичної Партії, голова Національно-Демократичного Клюбу і голова Загальної Української Ради з'єдиняв у своїх руках весь політитичний провід.

Тому передовсім на нього зложено відповідальність за акти 4. падолиста 1916. перед українським народом: він — мовляв — повинен був про них знати і заздалегідь покликати громадянство до відповідної акції, а не вколисувати запевненнями, що все буде добре.

Другим, на кого зложено відповідальність, був провідник українських послів з Буковини Микола Василько, який як заступник голови Загальної Української Ради вів акцію спільно з д-ром Костем Левицьким.

Провід української політики обняв тепер д-р Евген Петрушевич з ґрупою національно-демократичних послів, які доси творили опозицію супроти політики д-ра Костя Левицького і Миколи Василька, домагаючися опозиційної політики супроти Австрії за її підпиранне Поляків проти Українців. Після короткого періоду, в якім головою Української Парляментарної Репрезентації був найстарший український парляментарист Юліян Романчук, віцепрезидент австрійського парляменту, а Петрушевич заступником голови, факт віддання політичного проводу в його руки знайшов повний вислів у тім, що він — після зречення Романчука — став головою Української Парляментарної Репрезентації.

Від тепер зарисувалося противенство між Українською Парляментарною Репрезентацією і Народнім Комітетом, де головою остав д-р Кость Левицький. Се противенство усунено аж через реорґанізацію національно-демократичної в народню трудову партію на з'їзді в марті 1919.

Українські посли з Буковини остали по-за Українською Парляментарною Репрезентацією як окремий клюб. Галицькі посли вважали їх, головно через особу їх провідника Василька, нездібними до тої політики, яку мала почати Українська Парляментарна Репрезентація.

Убійство ґр. Штірка і смерть цісаря Франца Иосифа (21. падолиста 1916.) принесли ту зміну в австрійській внутрішній політиці, що новий цісар Кароль скликав парлямент. Так українські посли відзискали парляментарну трибуну для оборони прав народу.

Революція в Росії і приступленне Злучених Держав Америки до війни по боці антанти змінили міжнародне положенне.

Твореннє української державности, висуваючи українську справу на одно з перших місць міжнародньої політики на сході Европи, давало

українській політиці в Австрії нове оперте в змаганню до державного усамостійнення і з'єднинення українського народу.

Тепер політика Українців Галичини і Буковини не мусіла за всяку ціну — як до революції в Росії — держатися Австро-Угорщини й Німеччини, тільки діставала свободу руху на міжнародній арені.

З другого боку приступленне Злучених Держав до війни по боці антанти означало, що антанта рішилася за всяку ціну побити Австро-Угорщину й Німеччину. Коли-ж показалося, що Берейстейський мир не став початком загального мира ані не дав центральним державам змоги виборотн почесний мир, тоді стало ясно, що Німеччина буде обезсилена, а Австро-Угорщина перестане істнувати. Се було зовсім ясне по крайній мірі від весни 1918. р.

Для української політики в Австро-Угорщині се була крайня пора навязати зносини з тим силами, — і внутрі Австро-Угорщини і на міжнародній арені, — які будуть рішати про розділ австро-угорської спадщини, щоб оборонити своє право на незалежність і з'єдинення з цілим українським народом перед польськими претенсіями.

Вже тоді чим далі тим ясніше ставало, що сповненне задач, які ставило те змінене положенне, було Української Парляментарній Репрезентації не під силу. Тепер, з історичної перспективи, се зовсім очевидне.

Нове положенне вимагало нових людий, з новим способом думання, визволених з дотеперішніх політичних шабльонів, з розмахом і запалом, які відповідали би вазі історичного перелому, здібних запалити і повести цілий нарід. Таких людий не було ні в Українській Парляментарній Репрезентації ні в громадянстві — з причин, які зазначено вище.

В Українській Парляментарній Репрезентації змінилися особи, але не змінилися методи. Як перед тим вірено словам ґр. Штірка, так тепер вірено запевненням кождого президента міністрів, особливо, що вони були потверджувані ласкавими прийняттями у цісаря Кароля. Як перед тим, так і тепер провідним мотивом політичної тактики була думка, що Австрія, хоч занадто слаба, щоб виграти війну, одначе все ще занадто сильна, щоби при помочи Поляків знищити Українців, і тому треба уникати конфлікту з нею. Сей мотив опановував Українську Парляментарну Репрезентацію аж до останньої хвилі істнування Австрії.

З сеї причини не використано як слід парляментарної трибуни для поставлення перед суд світа тих страшних знущань, які впали на український нарід з початком світової війни за „спочуття і поміч Росії", щоб не стягнути на себе закиду оборони „зрадників держави".

Далі не використано в цілій повноті цілого періоду творення української державности на Великій Україні від утворення Центральної Ради аж до заключення Берестейського мира. Не навязано звязків з Центральною Радою. Не поставлено натиску на з'єдинення Галичини й Буковини з Великою Україною.

Становище Української Парляментарної Репрезентації в тім часі означене в промові д-ра Евгена

Левицького, виголошеній на засіданню австрійського парляменту 19. грудня 1917. в дебаті над справою допущення народів Австрії до мирових переговорів. Д-р. Евген Левицький, виступаючи як заступник голови Української Парляментарної Репрезентації, означив се становище ось-як:

„Східна Галичина з історичного погляду творить колишнє самостійне староукраїнське князівство галицько-володимирське, яке довший час було складовою частю великої староукраїнської київської держави. Теперішня Східна Галичина — правильно кажучи, властива Галичина — творить таким чином в цілости неподільну і непозбутну спадщину української нації і тому може або в цілости остати при Австрії або так само в цілости бути влучена в Українську Народню Республику, що відповідало би найвищому ідеалови української нації."

„Що до Східної Галичини на випадок, коли-б дійсно мало прийти до мира з Росією без ніяких анексій і пересунень границь на галицькій границі, Українська Парляментарна Репрезентація домагається, щоби реституювати староукраїнське королівство галицько-володимирське і разом з українською північною Буковиною і евентуально також иншими українськими областями монархії влучити як окремий державний орґанізм в загально-державний звязок . . .

„Тим більше мусить Українська Парляментарна Репрезентація заложити святочне застереженне і як найсильнійший протест проти того, щоб хоч-би кусень сеї української землі як українських земель взагалі мав бути відданий будучій польській державі . . ."

„Коли-б, не вважаючи на найсвяточнійші протести українського народу, при абсолютистичнім веденню закордонної політики монархії, все таки розважувано евентуальне пожертвуванне українських земель для Польщі, тоді український нарід Галичини домагається, щоби Східну Галичину вважати з міжнароднього погляду спірною областю й українському народови шляхом запорученого свобідного голосування населення Східної Галичини, в дусі права самовизначення, дати змогу самому рішити, до якої з держав край має належати".

В сій заяві з'єдиненне з Великою Україною поставлено в формі такого далекого ідеалу, що реально найдальшим домаганнем було властиво утвореннє українсної автономної провінції в Австрії [1]).

З другого боку також Українська Центральна Рада ставила справу прилученння українських земель Австро-Угорщини до Української Народньої Республики в дальшу чергу, коли прийде до мира на основі самовизначення народів. Причиною сього були ті величезні трудности державного будівництва, перед якими стояла Українська Центральна Рада на своїй власній території, а також відсутність рішучого становища австрійської України. Коли-ж прийшло

[1]) Що твореннє української державности на руїнах Росії викликало потребу иншої політичної концепції, на докоз сього наведемо отсі факти:

31. мая 1917. відбулась в Відні тайна нарада гуртка молодих Українців офіцирів австрійської армії з метою заложити орґанізацію, яка змагала би до відірвання Галичини від Австрії і з'єдинення з Великою Україною. Пляновано повести відповідну пропаґанду серед українських військових частий. Одначе ся орґанізація не вийшла по-за початкову стадію. Боячись відкриття, розвязалася. Загальні збори студентського товариства „Січ" у Відні 3. грудня 1917. ухвалили заяву, що одинокою владою для всіх Українців є Українська Центральна Рада. Сю заяву, поміщену в львівській українській пресі, польські урядовці австрійської цензури сконфіскували. Рівночасно проти учасників зборів розпочато в Відні вступне слідство про державну зраду. На домаганнє Української Парляментарної Репрезентації слідство припинено.

Таких проявів української думки було більше, тільки вони були укриті.

до мирових переговорів в Берестю, Австро-Угорщина стала так рішуче на становище недоторканости своєї території, що Української Центральній Раді, яка сама була в скрутнім положенню, прийшлося з сим становищем помиритися.

Все, що могла делеґація Української Центральної Ради в Берестю осягнути для Галичини, се був тайний додатковий договір, яким Австро-Угорщина обовязалася перевести поділ Галичини й утворити українську автономну провінцію.

Перемінившися з союзника в окупанта, Австро-Угорщина вже в гетьманськім періоді сей додатковий договір уневажнила.

Становище, означене в заяві д-ра Евгена Левицького з 19. грудня 1918., займала Українська Парляментарна Репрезентація аж до останніх хвиль істнування Австрії.

До гетьманського перевороту на Великій Україні поставилася Українська Парляментарна Репрезентація пасивно. За те в її орґані, львівськім „Українськім Слові“, член її президії (секретар) посол д-р Лонґин Цегельський, головний редактор сього часопису, вів завзяту кампанію за гетьмана Скоропадського.

Ся кампанія зверталася з одного боку проти Української Центральної Ради, з другого боку проти „Діла“, орґану Народнього Комітету, яке під моєю редакцією від гетьманського перевороту до кінця червня 1918. займало ясне й рішуче становище за Центральну Раду, проти гетьмана і Німців. З початком липня 1918. редакцію „Діла“ обняв начальний редактор д-р Василь Панейко [1]), який зараз зробив рішучий повотор за гетьманщину. В українськім громадянстві Галичини думки були поділені.

Як становище в справі будучности Галичини так і в справі гетьманщини було висловом пасивности політичної думки: нехай инші перебудовують світ, нехай инші будують Україну, — ми за слабі, щоб заважити на рішенню сих справ. Коли-б тільки оборонити наш рідний куток перед польськими претенсіями, на більше нас не стати.

Тимчасом власне для осягнення сеї цілі треба було виступити з як найбільшою активністю як у всеукраїнській так і в міжнародній політиці.

Одначе стверджуючи нездібність Української Парляментарної Репрезентації до виповнення сих нових задач, треба з другого боку стверднти, що обставини, в яких треба було сповняти ті задачі, були справді незвичайно важкі. Австрія держала нас у відокремленню як від Великої України так і від цілого світа. Вже після заключення Берстейського мира на Велику Україну дістатися було дуже важко, особливо, на кім була хоч тінь підозріння в неблагонадійности супроти Австрії. А в підозрінню були всі українські діячі, з дуже малими виїмками [2]).

[1]) Підчас гетьманського перевороту Панейко був на відпустці і редакцію вів я. В липні я виїхав на відпустку і він обняв редакцію. З того, що зі зміною особи редактора так рішуче мінялося становище „Діла“, видно, що в міродатних українських політичних кругах не було ясної думки і рішучости в сій справі.

[2]) Для характеристики згадаю, що австро-угорський міністр закордонних справ Чернін, який сам спровадив Василька на переговори в Берестю, зазначує в своїх споминах, що його здивувала націоналістична метаморфоза Василька під впливом української мирової делеґації.

Ще важче, майже неможливо, було дістатися до Західної Европи. В кінці Поляки, при першій нагоді, були-б як кровожадні собаки кинулися на Українців при першім об'яві невдоволення з Австрії, щоб під маскою оборони австрійських державних інтересів ослабити свого ворога. Все те треба мати на увазі, оцінюючи політику Української Парляментарної Репрезентації.

Та все таки та політика, особливо останніх кілька місяців перед розпадом Австро-Угорщини, могла і повинна була бути инакша, а саме — як уже зазначено — шукати як у внутрішній так і в міжнародній політиці звязків з тими, хто буде рішати про розділ спадщини Австро-Угорщини, і рівночасно приготовляти сили, які в слушний час могли би взяти власть в українській Галичині й обороняти її перед польськими претенсіями.

Розділ III.

Розпад Австро-Угорщини. Утворенне Української Національної Ради.

В вересні 1918. почався военний розгром центральних держав.

Перший упав болгарський фронт і Болгарія підписала 29. вересня 1918. подиктоване їй державами антанти перемире.

Протягом жовтня 1918. военний розгром центральних держав довершився. Рівночасно довершився розпад Австро-Угорщини, яка 1. падолиста 1918. вже не істнувала.

Австро-Угорщина звернулася циркулярною нотою з 14. вересня 1918. до президента Вільзона з предложеннями мира. За нею пішла Німеччина. Обі вони заявляли готовість заключити мир на основі відомих заяв Вільзона про основи світового мира. Найважнійшою з сих заяв було 14 точок Вільзона з 8. січня, потім 4 точки з 12. лютого, в кінці 5 точок з 27. вересня 1918.

В 14 точках відносилися безпосередно до Австро-Угорщини отсі точки:

„9. Поправа границь Італії має перевестися до очевидно виразних національних ліній.

10. Народам Австро-Угорщини, яких місце в зборі народів бажаємо бачити охороненим і забезпеченим, має бути дана змога автономічного розвитку.

13. Треба утворити незалежну польську державу, яка мусить містити в собі области, заселені без сумніву польським населенням . . .“

Австрійське правительство, під проводом президента міністрів Гусарека, думало погодити істнуванне Австро-Угорщини з тими точками таким способом, щоб утворити коаліційне правительство з усіх національних ґруп, які через своїх представників у правительстві заявляться за дальшим істнуваннем Австро-Угорщини. Сей плян Гусарека розтягався тільки на Австрію; Угорщина ще мала сказати своє слово.

Зокрема Польщу думав Гусарек приднати тим, щоби з'єдинені польські землі утворили державу, злучену реальною унією з Австро-

Угорщиною. В сім випадку Австрія готова була відступити Польщі цілу Галичину.

Про поділ Галичини й утворенне окремого автономного українського краю не було мови. В переговорах з Українською Парляментарною Репрезентацією Гусарек обіцював галицьким Українцям національну курію в галицькім соймі, українську секцію в галицькій Шкільній Раді і заложенне українського університету.

До ідеї Коаліційного Кабінету представники народів Австрії віднеслися з тактикою пасивного опору. Ті з них, що мали зносини з антантою і запевненне від неї про здійсненне змагань до державної незалежности, се-бто Чехи, Поляки, Південні Славяни, добре знали, що Австро-Угорщина перестане істнувати.

В таких обставинах почалася 1. жовтня 1918. сесія австрійського парляменту. Всі ґрупи поставили внесення в справі мира. Почалися дебати.

Президент міністрів Гусарек виступив з заявою про потребу реорґанізації держави на основі національної автономії, не означуючи близше, як її розуміє. Зокрема під адресою Поляків звернувся з запрошенням до унії з Австро-Угорщиною.

Промовці окремих національних ґруп говорили загально про потребу здійснення своїх національних домагань міжнароднім шляхом на основі точок Вільзона. В подробиці пляну реорґанізації Австрії не запускалися, маючи певність, що вона розпадеться.

Дня 4. жовтня 1918. прийшов до голосу голова Української Парляментарної Репрезентації д-р Евген Петрушевич. Вказавши на все попереднє поведенне Австрії супроти галицьких Українців, далі на поведенне австро-угорських окупаційних властий на Великій Україні, в кінці на зломанне зобовязання про поділ Галичини, — він заявив, що коли Австрія хоче далі істнувати, то „мусіла би бути перемінена в союз народів.“

„Колиж Австрія — говорив він — схоче остати старою Австрією, Австрією нинішнього дня, коли вона також не захоче перевести поділу Галичини, тоді український нарід в Австрії мусів би втратити останню надію на ліпшу будучність у сій державі, — і на сей випадок ми вже нині реклямуємо найсвятійше для нас як для кождого народу право на з'єдиненне всіх українських земель в самостійну українську державу і домагаємося прилучення всіх українських земель австро-угорської монархії, отже також української землі в Угорщині, до української держави.“

Значить, голова Української Парляментарної Репрезентації заявився в першій мірі за перебудовою Австрії і тільки на випадок віддання української Галичини для Польщі — за з'єдиненнем з Великою Україною.

Ту саму заяву повторив 9. жовтня 1918. другий представник Української Парляментарної Репрезентації д-р Кость Левицький. Він сказав:

„Те, чого ми Українці ждали від надходячої державно-правної перебудови Австрії, є повна національно-територіяльна самоуправа на наших з'єдинених національних землях австро-угорської монархії. Сюди належить поділ несправедливо злучених коронних країв Галичини й Володимирії з великим князівством Краківським і князівствами Освенцінським і Заторським. Поділ Галичини є для нас conditio sine qua non, і коли Австрія не може або не хоче перевести поділу

Галичини, то заявляємо тут святочно, що наша дорога не веде до Варшави, але до Київа. Далі заявляємо, що не будемо входити в ніякі переговори з Поляками, щоб загинути в польській державі як польські піддані, бо ми маємо рівне право як і Поляки, щоби змагати до свободи й незалежности. Коли нас проти нашої волі хотять прилучити до польської держави, заявляємо, що те насильство може бути зроблене по наших трупах.

На сей випадок мусить український нарід втратити надію на ліпшу будучність у сій державі і на основі права самовизначення піднести свій клич з'єднення всіх українських земель в самостійній українській державі.

Та коли австрійське правительство в справі державно-правної перебудови є зовсім безчинне і показалося нездібним, народи монархії мусять самі довести до розвязки.

Ми мусимо самі приступити до переведення думки про право самовизначення і в цій цілі в найблизшім часі скличемо українські національні збори, які мають обняти всіх народніх заступників усіх українських областий в австро-угорській монархії. Таким способом покличемо до життя українську національну конституанту, яка рішить про утворенне української держави з усіх українських областей".

В кінці 11. жовтня 1918. промовляв пос. Семен Вітик, український соціяльний демократ, який заявив, що Українці „вибрали шлях, який веде до з'єдиненої вільної України."

Про сю заяву говоритимемо низше в звязку з иншими заявами тогож змісту.

Заповіджену д-ром Костем Левицьким акцію рішила Українська Парляментарна Репрезентація перевести на нарадах 10. жовтня 1918. На сих наралах рішено скликати на 19. жовтня 1918. до Львова з'їзд мужів довіря з усіх українських земель Австро-Угорщини і на сім з'їзді покликати до життя українську конституанту під назвою Української Національної Ради, яка виконала би і перевела би право самовизначення українського народа на українських землях Австро-Угорщини. Про склад Української Національної Ради рішено, що вона повинна складатися з Українців членів обох палат (палати послів і палати панів) австрійського парляменту, галицького і буковинського сойму і по трьох представників від управ українських партій Галичини й Буковини. З Українцями з Угорщини не було звязку.

На 12. жовтня 1918. цісар Кароль запросив до себе провідників парляментарних клюбів, щоб почути їх думку про політичне положенне.

Чехи завявили, що вони домагаються утворення самостійної чехословацької держави. Окремі національні держави, які утворяться на території Австро-Угорщини, повинні переговорювати про свої спільні справи.

Поляки заявили, що вони відходять від Австрії до з'єдиненої польської держави.

Німці радили ждати рішень мирової конференції.

Про становище Українців, яке представили посли д-р Евген Петрушевич і д-р Евген Левицький, повідомляє „Діло" (ч. 234. з 15. жовтня 1918.) в дописі з Відня:

„Оба посли заявили, що є горяче бажання всіх Українців, щоб утворити самостійну українську державу, зокрема зі Східної Галичини, північної Буковини і також північно-західної Угорщини."

Се неясне звідомленне треба очевидно розуміти так, що згадані посли конкретно домагалися утворення української держави в рамах

Австрії, згідно з вище наведеними заявами від імени Української Парляментарної Репрезентації в парляменті.

Се розуміння потверджує д-р Кость Левицький, який в своїх споминах про ті часи[1]) пише: „Цісарська авдієнція не вдоволила нас, бо цісар Кароль не заявився за поділом Галичини."

Дня 13. жовтня 1918. на зборах українського студентства у Львові ухвалено в справі назріваючих політичних подій отсю резолюцію:

„Українське студентство, стоячи на ґрунті самовизначення народів, ставить одиноко оправдане, доцільне, невідкличне і справедливе домагання з'єднення всіх земель, заселених українським народом, в одну державну цілість, від нікого незалежну демократичну українську державу.

В змаганню до сього українське студентство прилучається згідно з постановою відповідальних українських чинників до скликання на день 19. с. м. з'їзду мужів довіря до Львова, котрий рішить про скликання конституанти, яка спрямує змагання українського народу Австро-Угорщини по лінії повного самовизначення народів.

Почуваючи себе громадянами цілої української території і синами великого народу, який як рівнорядний чинник виступає на світову арену, ставимо домагання, щоб відповідальні чинники державної України в як найкоротшім часі скликали конституанту або державний парлямент на як найширшій демократичній основі для полагодження внутрішніх і зовнішніх справ української держави в дусі бажань широких народніх верств."

Коли Українська Парляментарна Репрезентація як конкретну задачу ставила утворенне української держави в рамах Австрії, сі ухвали студентства являются висловом змагань до з'єдинення з Великою Україною.

Шукаючи ратунку для Австро-Угорщини, цісар Кароль рішився на перебудову Австрії в звязкову державу, зложену з окремих національних держав, надіючися вдоволити сим домагання Вільзона про автономію народів Австро-Угорщини. Про се рішенне сповістив цісарський маніфест з 16. жовтня 1919.

Згадивши про свої змагання до мира, цісар говорить:

„Важкі жертви війни мусіли нам запевнити почесний мир, на якого порозі ми при божій помочи сьогодня стоїмо. Тепер мусить негайно початися перебудова вітчини на її природних і тому найпевнійших основах.

Бажання австрійських народів належить при сім старанно погодити та довести до здійснення. Я рішився перевести се діло при свобідній співучасти моїх народів в дусі тих засад, які приняли союзні монархи в мировім предложенню.

Австрія по волі своїх народів має стати звязковою державою, в якій кожде племя на области, яку заселює, творить свій власний державний орґанізм. З'єдиненне польських областий Австрії з польською державою сим ніяк не пересуджується. Місто Трієст зі своєю областю відповідно до бажань його народів одержує окреме становище.

Ся перебудова, яка ніяк не нарушує інтеґральности країв святої угорської Корони, має запоручити кождій національній державі її незалежність; одначе вона буде успішно берегти спільних інтересів і зазначувати їх усюди, де спільність є життевою конечністю окремих державних орґанізмів. В першій мірі вказане є з'єдиненне всіх сил, щоби всі великі задачі, які повстають як наслідки війни, полагодити успішно на основі засад права і справедливости.

[1]) Розпад Австрії і українська справа (Політичні спомини з 1918. р.). — Віденська „Воля" 1920, том III, ч. 1 (3. липня 1920.) і 2 (10. липня 1920.).

Доки не переведеться сеї перебудови законним шляхом, остають в силі без ніякої зміни урядження, які істують, для бережения загальних інтересів. Моє правительство одержало поручение приготовити негайно працї для перебудови Австрії.

До народів, на яких самовизначенню буде основана нова держава, звертаю мій заклик, щоб вони співділали в сім великім ділі через Національні Ради, які утворені з послів до Державної Ради кождої нації, мають заступати інтереси народів у відношенню до себе та до мого правительства".

Цісарський маніфест, як бачимо, говорив тільки про перебудову Австрії в звязкову державу, не торкаючися Угорщини. В самій Австрії він ішов на зустріч польським змаганням до з'єдинення, числячися з одного боку зі становищем Вільзона, а з другого може надіючися на унію Польщі з Австро-Угорщиною.

Через те, що Поляки підносили претенсії на цілу Галичину, справа участи української Галичини в плянованій цісарським маніфестом звязковій Австрії була невияснена.

В дусі попередніх заяв Української Парляментарної Репрезентації відповіло на цісарський маніфесть „Діло" [1]). Зазначивши, що цісарський маніфест вимагає від галицьких Українців великої жертви, а саме відречення від осягнення національно-державної єдности, залежности від віденського центра і оставання в рамах держави, зруйнованої війною, воно заявляє:

„Рішитися приняти на себе всі ті важкі наслідки могли би ми тільки під сею умовою, коли-б за акт сей австрійська держава безпроволочно і раз на все реальними ґарантіями поклала край польському верховодству над українськими областями Холмщини і Галичини (Лемківщина!). Тільки під сею умовою (і ніякою иншою), під умовою оконечного забезпечення західних окраїн української землі перед напором польонізації, наше поколінне могло би надіятися, що будучі покоління зрозуміли би і виправдали би таке рішенне нашої нинішньої політики."

Для 18. жовтня 1919. з'їхалися до Львова члени ґруп, які по проекті Української Парляментарної Репрезентації мали утворити Українську Національну Раду як конституанту українських земель Австро-Угорщини, а саме: члени обох палат австрійського парляменту, галицького і буковинського сойму і по трьох представників управ українських партій Галичини і Буковини. З угорської України не прибули делеґати, тільки прийшло письмо від ґрупи діячів, які заявляли, що Угорська Україна солідаризується з Галичиною і бажає входити в склад української держави.

Зібрані згідно з проектом Української Парляментарної Репрезентації рішили уконституватися як Українська Національна Рада і проголосити утворенне з українських земель Австро-Угорщини української держави. Се проголошенне звучить:

„Стоячи на становищі самовизначения народів, Українська Національна Рада як конституанта постановляє:

I. Ціла етноґрафічна українська область в Австро-Угорщині, — зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученнем Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини — творить одноцільну українську територію.

[1]) Ч. 238. з 19. жовтня 1918., стаття „Провізоричний акт" з підписом В. П., себ-то д-р Василь Панейко.

II. Ся українська національна територія уконституовується отсим як українська держава. Постановляється поробити приготовні заходи, щоби се рішення перевести в життє.

III. Взивається всі національні меншости на сій українській области, — при сім Жидів признається за окрему національність, — щоби уконституувалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в скількости, відповідаючій їх числу населення.

IV. Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної сим способом держави на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом і правом національно-культурної автономії та з правом заступництва при правительстві для національних меншостий.

V. Українська Національна Рада жадає, щоби зорґанізована отсе в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

VI. Теперішньому австро-угорському міністрови заграничних справ бар. Бурянови відмовляється права переговорювати іменем сеї української території."

В дебатах підносилися голоси, щоби відразу стати на становищі з'єдинення українських земель Австро-Угорщини з Великою Україною. Одначе перемогла думка Української Парляментарної Репрезентації, щоби сеї справи тепер не рішати. В основу сеї думки лягло міркуванне, що коли антанта рішить лишити Австрію при життю, то українські землі проти волі Австрії й антанти не тільки не зможуть з'єднитися з Великою Україною, але ще погіршать своє положенне в Австрії. Далі вказувано на те, що державність Великої України не сконсолідована й непевна, отже проголошувати тепер з'єдинение означало би рішитися на непевну будучність. В кінці підношено й той арґумент, що Велика Україна берестейським миром стягнула на себе гнів антанти; за те Українці Австро-Угорщини, з огляду на становище антанти до народів Австро-Угорщини взагалі, можуть сподіватися допущення на мирову конференцію.

В сих міркуваннях виявилася та пасивність політичної думки, про яку я вже згадував.

На другий день, 19. жовтня 1919., був скликаний до Львова з'їзд мужів довіря з цілого краю. По первісному пляну власне на сім з'їзді мала бути утворена конституанта і проголошена українська державність. Одначе орґанізатори з'їзду, себ-то Українська Парляментарна Репрезентація, боячися, що з'їзд у питанню з'єдинення не піде однодушно за ними, а може навіть дати більшість проти них, звели його до чистої формальности. А саме поставили справу так, що Українська Національна Рада як конституанта українських земель Австро-Угорщини вже утворилася і про державність сих земель уже рішила, а з'їзд має тільки бути місцем всенароднього проголошення сих рішень.

Реферат про утворення Української Національної Ради виголосив її голова д-р Евген Петрушевич[1]).

[1]) Президію Української Національної Ради віддано попереднього дня президії Української Парляментарної Репрезентації.

Мотивуючи рішення Ради, підніс вище зазначені аргументи, кладучи особливий натиск на слабість, несконсолідованість і непевність державности Великої України.

Після сього дістав голос Микола Ганкевич, представник української соціяльно-демократичної партії, яка, стоячи за проголошенне з'єднинення, рішила не брати участи в Українській-Національній Раді. Він відчитав заяву, яка означувала становище соц.-дем. партії. Ся заява звучала:

„В великій історичній хвилі, де валяться основи старого світа і на його руїнах зростає нове життє вольних, самостійних народів, що самі рішають про свою долю й будучність, Національні Збори Українців австро-угорської монархії проголошують торжественно перед цілим світом, що домаганнем і цілю всіх Українців є з'єдинення всіх українських земель — між иншим українських земель австро-угорської держави — в одну державу, що цілю наших національних змагань — з'єдинена, вольна, самостійна українська республика.

Здійсненне сих завітних бажань і змагань українського народу австрійсько-угорської монархії, — а тільки таке рішенне українського питання є достойне української нації в теперішню велику історичну хвилю, — має обняти Конституанта, Український Національний Сойм, вибраний на підставі загального, рівного, безпосереднього, тайного, пропорціонального виборчого права, яке має прислугувати жінкам так само як мущинам. Суверенний український нарід рішатиме суверенно про свою долю й будучність, — так само, як він запевнить широким хліборобським масас аґрарною реформою землю, а робочим масам сільським і фабричним дасть через 8-годинний день праці та робітниче законодавство охорону робочої сили, що є найвищим скарбом суспільности й народу.

Суверенний український нарід запевнить на просторах своєї держави повну культурну волю всім національним меншостям, дасть їм державно-правну запоруку повного національного розвитку.

Український нарід домагається місця на міжнародній мировій конференції з рішаючим голосом, бажаючи в згоді з демократією народів цілого світа полагнати міжнародні взаємним на основах волі, рівности і братерства. Український нарід хоче через свою суверенну державу порішити згідно і мирно сусідські взаємини з польським суверенним народом, так, як хоче сього полагодження з усіми сусідніми народами Східної Европи, зокрема з великою російською республикою.

Тільки на основах волі, рівности і братерства вирасте трівкий мир, що по кривавій воєнній траґедії розпічне нову добу в історії людства.“

Після відчитання сеї заяви з'їзд проголошено закритим. Се викликало протести части зібраних, які домагалися дебати і голосування над рішеннями.

Того самого для відбулися збори української соціяльно-демократичної партії, в яких взали участь прихильники проголошення з'єдинення без ріжниці партій. Рішено 1) закладати „Комітети з'єдинення українських земель“, 2) вислати до Київа депутацію, зложену з представників усіх партій, з заявою про прилученне українських земель Австро-Угорщини до Великої України, 3) вислати письма до всіх соціяльно-демократичних партій держав антанти і центральних держав з представленнем справи з'єдинення українських земель.

Так почав зарисовуватися між українським громадянством поділ на прихильників платформи Української Національної Ради і прихильників проголошення з'єдинення. До першої ґрупи належали провідники національно-демократичної і радикальної партії; до другої — часть національних демократів і радикалів, соціяльна демократія, студенство і Січові Стрільці.

Одначе коли проаналізуємо платформу прихильників з'єднання, себ-то вище подану заяву, яку відчитав Микола Ганкевич на з'їзді мужів довіря, — то побачимо в ній таку абсолютну пасивність політичної думки, що вона ніяк не могла стати платформою політичної акції.

Щоб довести будову „з'єдиненої, вольної, самостійної української республики" до тої хвилі, коли вже воля українського народу знайде вислів в „установчім Українськім Національнім Соймі", до сього було треба тимчасових орґанів української державної влади, які з'єднили би українські землі, перевели вибори до Установчих Зборів і передали їм державну владу.

Зокрема що-до українських земель Австро-Угорщини, то на випадок, як би Австро-Угорщина мала вдержати своє істнуваннє, треба було орґанізованої української революційної влади, яка сі землі відділила би від Австро-Угорщими і прилучила до Великої України. Колиж Австро-Угорщина не вдержиться, то було ясно, що польська адміністрація, маючи весь апарат державної влади в українській Галичині в своїх руках, не віддасть сього апарату в руки „суверенного українського народу", тільки задержить його в своїх руках від імени польської держави, себ-то прилучить українську Галичину до Польщі. Що-до сього заяви польського правительства в Варшаві і польського парляментарного представництва в Австрії, — про що нижше, — не оставляли ніякого сумніву. Отже на сей випадок так само треба було орґанізованої української революційної влади, яка усунула би з української Галичини польську адміністрацію, сама обняла владу в краю і довела його до злуки з Великою Україною.

Таким орґаном української влади була Українська Національна Рада. Треба було тільки відповідно спрямувати її акцію як з одного боку проти Австрії і польських претенсій, так з другого — на з'єдиненнє з Великою Україною.

Українська соціяльна демократія, яка не ввійшла в Українську Національну Раду і почала гуртувати кругом себе прихильників з'єднання, не давала навіть концепції утворення орґану української влади, який мав би з'єдиненнє перевести.

Через се дальший хід подій віддав владу Українській Національній Раді, до якої вступила тоді також українська соціяльна демократя.

Таки 19. жовтня 1918. Українська Національна Рада відбула у Львові нараду, на якій рішено утворита 1) виконуючу делеґацію Української Національної Ради в Відні, 2) галицьку делеґацію Української Національної Ради у Львові і 3) буковинську делеґацію Української Національної Ради в Чернівцях. Виконуюча делеґація мала занятися орґанізацією української держави і заступати її перед Австрією та її народами; галицька й буковинська мала вести справи в краю по вказівкам виконуючої делеґації.

Виконуюча делеґація уконституваласа у Відні 25. жовтня 1918. під проводом д-ра Евгена Петрушевича; галицька — у Львові

27. жовтня 1918. під проводом д-ра Костя Левицького; буковинська — в Чернівцях 29. жовтня 1918. під проводом Омеляна Поповича.

Тимчасом процес розпаду Австро-Угорщини пішов так незвичайно швидко, що Українська Національна Рада не могла поспіти в своїй орґанізаційній праці відповідно до потреб хвилі. Крім того наслідком сього процесу розпаду звязок між виконуючою делеґацією в Відні і краєвими делеґаціями у Львові й Чернівцях урвалися, і в рішаючу хвилю кожда з сих делеґацій мусіла працювати самостійно.

Сей процес роспаду Австрії прискорила нота американського державного секретаря Лянсінга з 18. жовтня, оголошена урядово в Австрії 21. жовтня 1918. Ся нота містила відповідь президента Вільзона на заяву австро-угорського міністерства закордонних справ з 7. жовтня 1919., що воно готове заключити мир на основі 14 точок Вільзона, де говориться про потребу забезпечення автономного розвитку народам Австро-Угорщини. На се предложенне Лянсінг відповів:

„Президент уважає своїм обовязком повідомити австро-угорське правительство, що він не може займатися предложенням сього правительства, бо від часу його заяви з 8. січня сталися де-які події найбільшого значіння, які з конечности змінили компетенцію і відповідальність правительства Злучених Держав. Між 14 умовами, які тоді президент сформулував, була отся: ‚Народам Австро-Угорщини, яких місце в зборі народів бажаємо бачити охоронемим і забезпеченим, має бути дана змога автономічного розвитку.‘ Від часу, коли сі слова були написані і проголошені перед конґресом Злучених Держав, правительство Злучених Держав признало, що між Чехо-Словаками з одного боку і Німеччиною й австро-угорською державою з другого істнує воєнний стан та що чесько-словацька Національна Рада є de facto ведучим війну правительством, яке має відповідний авторітет вести військові й політичні справи Чехо-Словаків. Воно признало також найдальше йдучим способом національні визвольні змагання Югославян. Тому президент не може вже признати самої ‚автономії‘ сих народів підставою до мира, тільки він примушений стояти на сім, що вони, а не він, повинні бути суддями, яка акція зі сторони австро-угорського правительства вдоволить змагання і розуміннє тих народів про їх право і їх місце як членів сімї народів.“

Коли президент Вільзон від імени держав антанти віддавав дальше істнуваннє Австро-Угорщини в руки Чехів, Югославян і Поляків, то було ясно, що Австро-Угорщина розпадеться.

Другого дня після оголошення ноти Лянсінга, 22. жовтня 1918., промовляв у парляменті президент міністрів Гусарек, заявляючи, що доки перебудова Австрії, заповіджена в цісарськім маніфесті з 16. жовтня 1919. не буде переведена законним шляхом, мають зіставатися в силі дотеперішні державні установи.

„Але отсей останній апель президента міністрів в австрійськім парляменті — пише в згаданих споминах д-р Кость Левицький — був голосом вопіючого в пустині, бо у відновленнє давньої Австрії майже ніхто вже не хотів вірити.“

Мабуть тільки одна президія Української Парляментарної Репрезентації, яка була також президією Української Національної Ради і в поширенім складі виконуючою делеґацією Ради, не втратила ще тої віри, про що свідчить її дальша діяльністьу Відні. [1])

[1]) Сю діяльність представляю на основі згаданих споминів д-ра Костя Левицького.

А саме вона повідомила президента міністрів Гусарека про утворенне Української Національної Ради і пролошенне української держави на українських землях Австро-Угорщини й почала з ним переговори про здійсненне сеї справи, очевидно, в дусі цісарського маніфесту.

Переговори стали на тім, що для Східної Галичини буде призначений цісарський намісник Українець, який обійме адміністрацію краю і в порозумінню з Українською Національною Радою переведе нову орґанізацію державних властий.

Сим президія Української Парляментарної Репрезентації вдоволилася і ждала дня 25. жовтня 1919., коли президент міністрів Гусарек мав вернути від цісаря.

Одначе замість сього він уступив і на його місце представився того ж дня новий президент міністрів проф. Лямаш, який узяв на себе задачу перебудови держави в дусі цісарського маніфесту, — перебудови, яка перемінилася в ліквідацію.

Президент міністрів Лямаш запевнив президію Української Парляментарної Репрезентації, що все піде по її бажанням. Коли ж вона зажадала рішаючої постанови австрійського правительства про передачу Східної Галичини під управу Української Національної Ради, ся справа прийшла на денний порядок засідань австрійської Ради міністрів 31. жовтня 1919.

Про її рішення говорять протоколи з сих засідань, які подаємо в дословнім перекладі.

„І. Протокол Ради Міністрів, яка відбулася в Відні 31. жовтня 1918. під проводом президента міністрів д-ра Лямаша (M. R. Z. 67).

При III. точці наради переходить президент міністрів до депеші польської управи, яка уконституувалася як ліквідаційний комітет для краю, та до бажання Українців про поділ адміністрації, що остає з сим у звязку. Він вносить, щоб на сю депешу відповісти по сій думці:

Правительство не підносить ніякого заміту проти того, щоби, відповідаючи думці з'єдинення польських областий Австрії з незалежною польською державою, адміністрація сих областий уже тепер перейшла в руки польських заступників, і воно радо заявляє готовість увійти в переговори з сим заступництвом про невирішені питання. Одначе правительство при сім безумовно застерігається, що польське заступництво не буде розтягати своєї діяльности на українські области, признаючи рівне право української нації до утворення самостійного державного орґанізму, якого границі будуть установлені на основі порозуміння націй або мировим договором.

Отсим визначується рівночасно провідну лінію, як належить віднестися до українських бажань.

Міністер суспільного здоровля [1]) оспорює, наче-б таке ставленне справи було можливе до приняття для Українців.

Міністер д-р Галецкі [2]) думає, що також з польської сторони піднесеться опір проти сього становища. Але в усякім разі він є готов особисто заняти се становище, бо воно покривається з заповідженнями найвисшого маніфесту з 16. жовтня.

Після довшого прояснювання, в якім брали участь майже всі члени кабінету, переважаюча більшість кабінету одобрює предложення президента міністрів."

Того самого дня відбулося друге засідання Ради міністрів, про яке дає звідомленне отсей протокол:

[1]) Українець д-р Іван Горбачевський, професор чеського університету в Празі.
[2]) Польський міністер для Галичини.

„II. Протокол з 31. жовтня 1918. під проводом президента міністрів д-ра Лямаша; неприсутний міністер суспільного здоровля д-р Горбачевський (M. R. Z. 68).

Президент міністрів до III. точки наради заявляє, що Українці не приняли формули, установленої на останній Раді що-до передачі Полякам адміністрації в Галичині. Вони добачують у сім тільки академічне признанне, яке не має ніякої практичної вартости, бо Поляки дійсно мають у своїх руках адміністрацію. Вони обстають з найбільшою рішучістю, щоби вже тепер установити розмежуванне. Вони готові запоручити Полякам означені свободи, одного Поляка приймити до свого правительства та признати йому право „veto“ у всіх польських справах.

Після довшого пояснення цілого ряду питань президент міністрів ставить запитанне, чи не було би можливе піти на зустріч безперечно оправданому домаганню Українців про власну адміністрацію тим способом, щоби староства, переважно заселені Українцями, обсадити Українцями.

В дальшім ході дебати Рада міністрів рішає дати Українцям отсі признання: правительство негайно припоручає намісникови у всіх областях Східної Галичини з українською народністю обсадити староства і повітові дирекції фінансів урядовцями української народности, в порозумінню з Українською Національною Радою. Один з сих старостів буде призначений начальним орґаном.

Також на залізничих стаціях сих повітів будуть призначені залізничі урядоці української народности, на скільки такі знайдуться. На скільки основний закон про судейську власть сьому не противиться, будуть у сих повітах назначені судді української народности, коли такі будуть до розпорядимости.

Про відповідний приріст у всіх згаданих категоріях постарається.“

Читаєш сі рішення Ради міністрів і питаєш, де були тоді голови тих міністрів.

Що-до першого рішення, то як можна сказати, що „польське заступництво не буде розтягати своєї діяльности на українські области“, а рівночасно не означити границь, де кінчаться польські і зачинаються українські области?!

Та коли при першім рішенню бодай ясно, що Полякам віддається дійсну власть, а Українцям признається тільки голе право, — то друге рішенне просто безглузде. Бо щоби намісник міг перевести в житте ті признання, які Рада міністрів рішила для Українців, треба, щоб Австрія задержала власть в Галичині. А тимчасом та власть — згідно з першим рішеннем — переходила на польське заступництво.

Про політичну вартість тих признань для Українців нічого й говорити, — так вони відбігають від здійснення української державности, проголошеної Українською Національною Радою. Все те обовязана була Австрія дати Українцям на самім початку свого конституційного істнування, себ то 60 літ перед тим!

Як бачимо, австрійська Рада міністрів радила так, неначе-б Австрія ще справді істнувала й рішення Ради міністрів мали значінне, коли в дійсности держава, якої міністрами вони були, вже не істнувала.

Та найважнійше, — що заставило президію Української Парляментарної Репрезентації і виконуючу Делеґацію Української Національної Ради переговорювати з тою Радою міністрів, домагатися від неї рішень і — як побачимо далі — давати краєви вказівку: ждати рішення австрійського правительства?! Невже ж вона думала, що хоч-би австрійське правитель-

ство приняло й найкориснійше для української справи рішенне, то польська адміністрація Галичини сього рішення правительства неістнуючої держави послухає?!

Ждучи рішення української справи від австрійського правительства, президія Української Парляментарної Репрезентації і виконуюча Делеґація Української Національної Ради остала зовсім по заду подій, які тимчасом розвивалися революційним шляхом, шляхом руйнування Австро-Угорщини і будування на її руїнах нових держав.

Німці, Мадяри, Чехи, Південні Славяни, Поляки, Італійці, Румуни, — словом, усі народи Австро-Угорщини творили своє державне житте, здійснювали ідею свого національно-державного з'єдинення, не оглядаючися на стару Австро-Угорщину.

Українців Австро-Угорщини ждала на сім шляху боротьба з тими народами, які доси панували на українських землях, отже з Поляками в Галичині, з Румунами на Буковині, з Мадярами на Угорщині.

Центром сих державно-творчих змагань Українців була українська Галичина, за яку ждала український нарід неминуча боротьба з Поляками.

Як тільки вияснилося, що центральні держави мусять здатися на ласку й неласку антанти, польська Реґенційна Рада в Варшаві, утворена центральними державами як найвисший державний орґан проголошеної ними польської держави, видала 8. жовтня 1918. маніфест до польського народу, яким проголосила незалежність з'єдиненої Польщі, покликуючися на принціпи Вільзона.

„У відношенню до Польщі — говорить сей маніфест — ведуть сі принціпи Вільзона до утворення незалежної держави, яка обняла би всі польські землі, з доступом до моря, з економічною і політичною незалежністю, як і територіяльною цілістю, запорученою міжнародніми договорами".

Хто знав польську національно-державну ідеольоґію, для того не було ніякого сумніву, що під „усіми польськими землями" маніфест розуміє землі історичної Польщі і в кождім разі ті західні українські землі, на яких Поляки дійсно панували (Галичина, Холмщина).

Зрештою самі Поляки поспішилися розвіяти всякі сумніви і поставити справу ясно, що вони не думають замикатися в своїх етноґрафічних границях.

Т. зв. польське коло, представництво австрійських Поляків в австрійськім парляменті в заяві з 9. жовтня 1918. означило як ціль польської політики „злучити (в польській державі) землі, на яких польський нарід історично й культурно має домінуюче становище."

В згаданій дебаті в австрійськім парляменті над справою мира в жовтні 1918. промовець польського кола Ґломбінський, відповідаючи на уваги українського посла д-ра Теофіля Окуневського, заявив, що українське питанне є міжнародне, одначе Галичина не належить до України і польсько-українське питанне в Галичині є „внутрішня польська справа." Другий польський промовець, соціяльно-демократич-

ний провідник Дашинський, „потішив“ посла Окуневського тим, що під демократичною Польщею галицьким Українцям легко буде прийти з Поляками до згоди.

На згаданім принятгю в цісаря 12. жовтня 1918. представники польського кола заявили в імени цілої Галичини, що вони відходять від Австрії до з'єдиненої Польщі.

В кінці 28. жовтня 1918. на нараді в Кракові галицькі Поляки утворили Польську Ліквідаційну Комісію, яка мала перевести перехід Галичини від Австрії до Польщі. Польська Ліквідаційна Комісія з одного боку видала до всіх державних установ у Галичині заклик, щоб вони на далі виконували власть від імени польської держави; з другого боку — як ми бачили — звернулася до австрійського правительства з домаганнем передати їй державну власть у Галичині.

Факт утворення Української Національної Ради Польська Ліквідаційна Комісія зовсім знехтувала.

Обнятгє влади в Галичині від імени польської держави польське правительство в Варшаві призначило на день 1. падолиста 1918. Свідчить про се приказ шефа Головного Польського штабу Розвадовського до ґенерала ґр. Лямезана у Львові[1]). Ся телеґрама звучала:

„Ґенерал ґр. Лямезан, Львів.

Варшава, дня 1. падолиста 1918. Год. 10 м. 45 перед полуднем. Телеґрама ч. 15.

Князь Вітолд Чарторискі призначений ґенеральним комісарем для цілої Галичини і зараз обнимає управу краю з рук ґенерал-полковника намісника Гуйна.

Начальну команду війска в Галичині обнимає аж до дальшого заряджения ґенерал дивізії Пухальскі. Польським військовим командантом в краківськім окрузі є бриґадіер полковник Роя. Для Львова призначений ґенерал ґр. Лямезан.

Польське військо має бути негайно святочно заприсяжене на основі формули присяги з 12. жовтня. Треба завізвати населенне оголошеннями, при ужиттю всіх способів, до супокою й порядку. Населенне не-польської народности треби вважати заприязненим, доки збереже супокій. Відмарш австро-угорського і німецького війска наступить після повного управильнення відносин. Переїзджаючі транспорти того війска мають бути негайно пропущені. Польське військо має носити однострій давного помічного корпуса, а коли се не дасться перевести, що найменше польського орла на шапці. Українське військо, на скільки появиться, треба вважати заприязненим, — на скільки збереже найповнійшу невтральність. На випадок конфлікту треба постаратися розоружити його, перешкодити кождому виступови, проступки карати безоглядно, запевнити функціонуванне державних установ. Саботаж і грабування треба карати негайною дорогою.

Підпис: Ексцеленція Розвадовскі, шеф Головного Польського Штабу.“

І так на випадок розпаду Австрії українській Галичині грозила небезпека насильного прилученя польською адміністрацією до Польщі.

Провідні круги Української Парляментарної Репрезентації й Української Національної Ради думали усунути сю небезпеку тим, що австрійське правительство поділить Галичину і в польській части передасть владу польській державі, а в українській части Українській Національній Раді. Ті їх заходи представлені вище.

---

[1]) Розвадовський і Лямезан — Поляки, ґенерали австрійської армії.

Та було ясно, що якби навіть так сталося, то се ще не усувало небезпеки. Бо чи польська адміністрація, польські військові части і ціле польське громадянство послухають такого заряджения австрійського правительства? Тільки сила української державної влади могла б їх заставити скоритися сій владі.

Та хоч названим українським провідним кругам найважнійшою справою видавалося одержати державну владу в українській Галичині з рук австрійського правительства, отже шляхом леґальної передачі влади, і за сею „найважнійшою справою" питанне про вдержання влади неначе оставало в тіни, — одначе, розуміється, в краю йшла праця для переведения орґанізації української державної влади.

Сю працю вела львівська делеґація Української Національної Ради, одначе події випереджували її. Так прим. повітових орґанізаторів скликано до Львова на 1. падолиста 1918., щоб дати їм інструкції; орґанізаційні збори по повітах для переведения повітових і громадських орґанізацій Української Національної Ради назначено на 6. падолиста 1918. Як показали дальші події, все те було припізнене.

На щасте ще перед утвореннем Української Національної Ради почала працю військова орґанізація, утворена офіцирами Українських Січових Стрільців і українських частин австро-угорської армії. Сій праці треба завдячити, що українська Галичина, заснувши одного для під Австрією, не пробудилася другого під Польщею.

Взагалі ж уся ся орґанізаційна праця для утворення української державної влади відбувалася в дуже не прихильних умовах. Вся державна адміністрація української Галичини знаходилася в польських руках. Українських офіцирів в українських військових частях було мало і тільки на низших становищах. Українські Січові Стрільці стояли на Буковині. Кождої хвилі ся орґанізаційна праця могла бути відкрита і придушена польськими властями „в імя Австрії". При тім мішали також настрої серед провідних українських кругів, які надіялися перше всего на Австрію [1])

Коли так львівська делеґація Української Національної Ради працювала над орґанізацією української державної влади [2]) і ждала на вказівки виконуючої делеґації з Відня. — 31. жовтня 1918. одержано відомости, що австрійський намісник Гуйн мав одержати від

[1]) Для характеристики наведу отсей просто неправдоподібний факт, який знаю з зовсім певного жерела: В останніх тижнях істнування Австрії, коли її розпад уже був очевидний, в одній віденській кофейні в товаристві кількох Українців офіцирів австрійської армії зійшла розмова на те, що з огляду на розпад Австрії треба би подумати про орґанізацію українських військових частин. На се один з найбільш заслужених українських діячів старшого покоління, також тоді австрійський офіцир, встав з такою заявою: „Панове, не забувайте, що я є австрійський офіцир і на такі розмови не можу позволити. Дякуйте Богу, що я з сих Ваших слів не роблю службового ужитку!" І відійшов. Хочеться думати, що се все таки був відокремлений факт.

[2]) Так 29. жовтня 1918. утворено Український Харчовий уряд. 30. жовтня 1918. видано поклик до українських урядовців, щоб не слухали поклику Польської Ліквідаційної Комісії, яка приказувала державним установам Галичини урядувати в імени Польщі.

австрійського правительства приказ передати владу тій національній орґанізації, яка перша зголоситься і дасть запоруку вдержання порядку.

Відомість не була певна, але викликала затрівоженне.

Друга відомість була та, що 1. падолиста 1918. має приїхати до Львова делеґація Польської Ліквідаційної Комісії, щоб обняти власть над Галичиною в імени польської держави [1]).

Не було ніякого сумніву, що намісник Гуйн передасть владу Польській Ліквідаційній Комісії. А як і не захотів би, то вона візьме її силою. При тім треба було числитися з настроєм, який серед польського громадянства Львова викличе святочний обхід з приводу свята „задушних днів“ на кладовищи в память польських повстанців.

Наслідком сих відомостий зійшалася 31. жовтня 1918. перед полуднем ґрупа членів Української Національної Ради на нараду. Присутний був також пок. Дмитро Вітовський, який тільки перед пару днями приїхав з місця постою Січових Стрільців до Львова, щоб обняти провід над військовою орґанізацією.

Для учасників наради [2]) було ясно, що як ми нині не візьмемо Львова, то завтра його візьмуть Поляки.

Правда, з Відня мав приїхати по полудни посол д-р Льонґин Цегельський з відомостями, як стоїть справа з передачею української Галичини Українській Національній Раді австрійським правительством, — одначе більшість учасників наради рішила незалежно від того повести акцію по такому пляну:

Українська Національна Рада при помочи військової орґанізації бере сьогодня власть у Львові. З формального боку сьогодня по полудни йде депутація Української Національної Ради до намісника Гуйна з домаганнем законної передачі влади на основі цісарського маніфесту з 16. жовтня 1918. Коли він се домаганне сповнить, тоді наступає перенятте влади. Коли ж ні, — що було найправдоподібнійше — то вночи з 31. жовтня на 1. падолиста 1918. українська військова орґанізація при помочи українських військових частий розоружить усі инші військові части, займе всі державні установи. арештує намісника і всіх иншних представників австрійської влади і так обійме владу в імени Української Національної Ради.

Рівночасно розіслано довірених людий у всіх залізничих напрямах на провінції, щоб по всіх повітових містах таку саму акцію перевели українські повітові орґанізації,

Про успіх нашого рішення ми не були певні. Військова орґанізація ще не була переведена як слід. При тім Львів був польським центром — політичним, бюрократичним, військовим. Але всі ми були свідомі того, що сьогодня остання година, коли ми можемо як не перемогти, то хоч з честю упасти; завтра нас з підданих Австрії

[1]) Подана вище телеґрама Розвадовського до Лямезана стверджує, що ся відомість була вірна.

[2]) Д-р кость Левицький, Іван Кивелюк, Володимир Сінгалевич, д-р Сидір Голубович, д-р Степан Баран, я, пок. Вітовський; чи ще хто був — не тямлю.

перемінять у підданих Польщі і ми будемо безсильні опертися сьому. І тому ми рішилися.

Очевидно, завдячити треба се рішенне військовій орґанізації і її провідникови Вітовському. Коли б вона не була заявила готовости перевести се рішенне, воно не могло би бути приняте. Та вона зробила ще більше, — вона настоювала на принятте сього рішення супроти тих, то ще вагалися.

По полудни приїхав з Відня д-р Цегельський і привіз відомість, що власне сьогодня, 31. жовтня 1918, австрійська Рада міністрів має рішити передати владу в українській Галичині Українській Національній Раді; завтра, 1. падолиста 1918., урядовий курієр має привезти се рішенне з цісарським підписом до Львова і вручити намісникови Гуйпови. З огляду на се виникла думка, яку заступали д-р Кость Левицький[1]) і д-р Льонґин Цегельський, чи не ліпше послухати вказівки виконуючої делеґації Української Національної Ради і ждати завтрішнього дня. До ґрупи, яка була за виконанне пляну сеї ночи, прилучився Вітовський, який заявив, що до викопання сього пляну все так підготовлене, що вже неможливо його відложити, та що він на випадок відложення не може взяти на себе відповідальности за дальший хід подій, бо завтра ми вже можемо бути безсильні супроти польської переваги. Дякуючи сьому перемогла думка, що таки сеї ночи треба перевести порішену акцію.

Вночи команда української військової орґанізації заняла Народній Дім на свою кватиру і приступила до виконання пляну заняття Львова. Акція принесла повний успіх. Українські військові части під проводом українських офіцирів розружили всі инші військові части, заняли казарми, обсадили всі важнійші державні будинки і ратуш, арештували австрійського намісника Гуйна й австрійського команданта міста Пфеффера і обняли власть в місті від імени Української Національної Ради.

На основі представлених подій, треба ствердити, що Українська Парляментарна Репрезентація і Українська Національна Рада не використали як слід останніх тижнів розпаду Австро-Угорщини для української справи. Вони повинні були знати, що розпад Австро-Угорщини порішений, і не ждати нічого від австрійського правительства, а заявитися за розпадом Австро-Угорщини і з'єдиненнем усіх українських земель і з одного боку шукати міжнародніх звязків для запевнення собі участи в спадщині Австро-Угорщини, з другого ж під кличем з'єдинення орґанізувати українські народні маси до боротьби за з'єдиненне і незалежність. Замість того вони тратили час на переговори з австрійським правительством, даючи Полякам змогу дискредитувати їх перед иншими народами Австрії й на міжнародній арені як прихильників Австрії.

Се невикористанне останніх місяців і тижнів істнування Австро-Угорщини для того, щоб заінтересувати справою української Галичини міжнародню політику, було одною з причин дальших невдач галицько-української політики на міжнародній арені.

[1]) Див. його згадані спомини в „Волі".

II. Часть.

Західно-Українська Народня Республика.

Розділ IV.

У Львові.

Заснувши 31. жовтня 1918. під австрійською державною владою, виконуваною Поляками, населенне Львова прокинулося 1. падолиста 1918 під владою Української Національної Ради. Як символ сеї влади маяв на вежі ратуша український синьо-жовтий прапор. Такі самі прапори маяли на важнійших державних будинках. По місті ходили українські військові патрулі.

Вся ся переміна була великою несподіванкою для всіх Львовян без ріжниці національности й віроісповідання. Плян, порішений попереднього дня, тільки тому удався, що був тайною для всіх, за виїмком невеликого гуртка членів Української Національної Ради й українських офіцирів. Навіть не всі члени Української Національної Ради знали про нього. Така строга тайна була зберігана тому, бо тільки вона давала вигляд на успіх. Коли б про сей плян перед виконанием його довідалися Поляки, вони мали аж забагато сили, щоб не допустити до його виконання.

Ані цісарський намісник ґр. Гуйн ані командант міста ґенерал Пфеффер нічого не сподівалися і спокійно спали, коли українські військові відділи явилися над раном у їх мешканнях і арештували їх[1]).

Так само спокійно спали всі польські політичні діячі й урядовці. Хоч вони — як побачимо низше — не виключали „українського замяху“ на Львів і Східну Галичину, одначе не допускали, що Українська Національна Рада сягне по державну владу вже сеї ночи.

Тому перший день української влади минув спокійно. Вона не зустрічала ніякого опору.

Одначе вже по полудни почали приходити відомости, що в околиці головного залізничого двірця, в міській школі ім. Конарського дається що-раз більше відчувати акція польської військової орґанізації. Ся акція швидко перемінилася в польсько-українську війну за посіданне Львова, яка велася від 1. до 22. падолиста 1918. і скінчилася польською перемогою. Хід і важнійші епізоди боротьби будуть представлені низше.

Тепер перейдемо до представлення праці над орґанізацією державного життя в сім короткім періоді. Сю працю прийшлося вести самій галицькій делеґації Української Національної Ради, бо звязок з президією й виконуючою делеґацією в Відні був перерваний.

---

[1]) Вони оставали під почесним арештом і швидко виїхали до Відня.

Приступаючи до сеї праці, Українська Національна Рада [1]) доповнилася і що-до партійного складу і що-до осіб.

Як було зазначено вище, українська соціяльна демократія не вступила до Української Національної Ради при її основанню. Тепер вона вислала до неї своїх делеґатів, так, що Українська Національна Рада, приступаючи до орґанізації державного життя, з'єдиняла в собі всі партії.

Крім того Українська Національна Рада рішила доповнити свій склад рядом визначних діячів, партійних і безпартійних, які були потрібні для праці в Раді [2]).

Праця Української Національної Ради в львівському періоді велася в дуже важких обставинах. В самім Львові шаліла що-раз завзятійша боротьба, так, що приходилося працювати під обстрілом, а крім того боротьба за Львів що-раз більше утруднювала звязки з краєм.

Обняття державної влади у Львові і в цілій новоутворенній українській державі оголосила Українська Національна Рада населенню міста Львова отсею відозвою:

„До населення міста Львова.

Волею українського народу утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава.

Найвищою властю Української Держави є Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Дальші заряджения видадуть цивільні і військові орґани Української Національної Ради.

Взивається населенне до супокою й послуху тим зарядженням.

Під сею умовою безпечність публичного порядку, життя і маєтку як також заосмотренне в поживу вповні запоручається.

Львів, дня 1. падолиста 1918.

Українська Національна Рада."

Того самого дня оголошено другу відозву до українського народу цілої держави. Вона звучала:

„Український Народе!

Голосимо тобі вість про твоє визволенне з віковічної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19. жовтня твоєю волею утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава і її найвища власть Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Український Народе!

Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш усі ворожі замахи на Українську Державу.

Заки будуть установлені орґани державної власти в законнім порядку, українські орґанізації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імени Української Національної Ради виконувати власть.

---

[1]) В львівськім періоді під Українською Національною Радою треба розуміти тільки членів, присутних у Львові.

[2]) На сій основі ввійшов також я в склад Української Національної Ради як безпартійний.

Де сього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Українській Державі уряди мають бути усунені.

Всі жовніри української народности підлягають від нині виключно Української Національній Раді і приказам установлених нею військових властий Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських жовнірів з фронтів відкликається отсим до рідного краю на оборону Української Держави.

Все здібне до оружя українське населенне має утворити боєві відділи, які або ввійдуть в склад української армії або на місцях оберігатимуть спокій і порядок. Особливо мають бути оберігані залізниці, почта й телеґраф.

Всім горожанам української держави без ріжниці народности і віроісповідання запоручається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність.

Національні меншости Української Держави — Поляки, Жиди, Німці — мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради.

Аж до видання законів Української Держави обовязують дотеперішні закони, на скільки вони не стоять у противенстві до основ Української Держави.

Як тільки буде забезпечене й укріплене істнуванне Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучність Української Держави.

Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його проґраму оголоситься.

Український Народе!

Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу!

Львів, 1. падолиста 1918.

Українська Національна Рада."

Того самого дня пополудни делеґація Української Національної Ради під проводом голови д-ра Костя Левицького пішла до намісника Ґуйна, домагаючися, щоб він урядово передав управу краю від імени Австрії Українській Національній Раді. Намісник відповів, що він знаходитися під арештом і тому не може виконувати ніяких правних актів. Свою власть рішився він передати віцепрезидентови намісництва Володимирови Децикевичеви. Акт сеї передачі власти підписав він в присутости делеґації Української Національної Ради.

Децикевич сповнив домаганне делеґації, заявляючи, що на основі цісарського маніфесту з 16. жовтня 1918. і однодушного бажання українського народу передає власть від імени Австрії Українській Національній Раді. Про се списано урядовий протокол, який підписали: Децикевич як заступник намісника і д-р Сидір Голубович, д-р Кость Левицький і д-р Льонґин Цегельський від імени Української Національної Ради.

Недостача попереднього підготовлення, оружна боротьба у Львові, переговори з Поляками, недостача орґанізованого звязку з краєм і непривичність діячів попереднього часу до революційної акції спричинили, що аж 9. падолиста 1918. утворено правительство, якому надано назву: Тимчасовий Державний Секретаріят.

Доси Українська Національна Рада була не тільки законодатним, але й виконуючим орґаном. Тепер виконуюча компетенція перейшла на Державний Секретаріят, а Українська Національна Рада задержала для себе загально приняту парляментарну компетенцію, себ-то компетенцію законодатну і контрольну.

Склад Державного Секретаріяту був такий: Президія і фінансові справи — д-р Кость Левицький. Внутрішні справи — д-р Льон-

ґин Цегельський. Закордонні справи — д-р Василь Панейко. Судові справи — д-р Сидір Голубович Віроісповідні справи — Олександер Барвінський; йому ж доручено також управу шкільних справ, для яких рішено утворити окремий державний секретаріят. Військові справи полковник Дмитро Вітовський. Земельні справи — д-р Степан Баран. Торговля і промисл — Ярослав Литвинович. Публичні роботи — д-р Іван Макух. Праця і суспільна опіка — Антін Чернецький. Суспільне здоровле — д-р Іван Куровець. Шляхи — Іван Мирон. Почта і телеґраф — Олександер Пісецький. В кінці в склад Державного Секретаріяту ввійшов д-р Степан Федак як президент утвореного ще перед тим Харчового Уряду.

З партійного становища Державний Секретаріят був коаліційний, одначе з рішаючою перевагою національно-демократичної партії, до якої належало 8 державних секретарів. По-за ними Вітовський і Макух належали до радикальної партії, Чернецький до соціяльно-демократичної партії, Барвінський до християнсько-суспільної партії.

Сей склад Державного Секретаріяту був очевидно тимчасовий і більше припадковий ніж пляновий: вибиралося людий, які були під рукою. Одначе з другого боку відбивав він перевагу національної демократії в громадянстві. А що національно-демократичні діячі виросли й постарілися в передвоєнних австрійських відносинах, то се відбилося також на їх теперішній діяльности, до якої треба було людий революційного виховання.

З технічного боку склад Державного Секретаріяту був завеликий. Творилося окремі секретаріяти так як „у людий", — себ-то в великій упорядкованій державі. Тимчасом на той час більше надавався виконуючий орґан, зложений з малого числа людий.

В неділю, 10. падолиста 1918. мав Державний Секретаріят зложити урядове привеченне.

Се дало привід до дебати в Українській Національній Раді про справу з'єдинення з Великою Україною.

В дійсности принціпіяльних противників з'єдинення в громадянстві зовсім не було. Була тільки ріжниця в поглядах, в яку чергу ставити сю справу: чи вважати її найважнійшою й негайною, чи ждати слушного часу. Якби Велика Україна була впорядкованою державою, тоді негайне з'єдиненне було би самозрозуміле, одначе непевність внутрішнього і міжнароднього положення Великої України спричиняла, що не всі ставилися до справи з'єдинення однаково.

Найгорячійше ставилося до сеї справи військо. Се зрозуміле. Військові старшини — се була та сама академічна молодіж, яка від початку 20. століття найгорячійше переймалася ідеєю з'єдинення. Крім сього багато з них побувало на Великій Україні з австро-угорською окупаційною армією, так що вона була їм реально рідна, а не тільки ідейно, як діячам старшого покоління.

Перед тим, заки Державний Секретаріят зложить урядове привеченне, військо хотіло мати справу з'єдинення на стільки вияснену щоб Державний Секретаріят мав у сій справі ясно визначений шлях.

Йдучи сьому бажанню війска на зустріч, Українська Національна Рада на засіданню 10. падолиста 1918., перед актом службового приречення Державного Секретаріяту, приняла в справі з'єднинення отсе рішенне:

„Українська Національна Рада, як найвисша влада українських земель бувшої австро-угорської монархії, в змаганню до здійсненя національного ідеалу всего українського народу, поручає Державному Секретаріятови поробити потрібні заходи для з'єдинення всіх українських земель в одну державу."

Після сього відбувся в бувшім пам'ятництві, яке тепер стало осідком Державного Секретаріяту, акт зложення службового приречення Державним Секретаріятом. Се приреченне зложили державні секретарі на руку найстаршого члена Української Національної Ради Юліяна Романчука.

Побіч біжучих справ Державний Секретаріяріят занявся перше всего виробленнем проекту тимчасового основного закона про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії. Сей проект приняла Українська Національна Рада на засіданню 13. падолиста 1918. Був се перший закон, який ухвалила Українська Національна Рада. Він звучить:

Тимчасовий основний закон

про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню 13. падолиста 1918.

Артикул I.

Назва.

Держава, проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19. жовтня 1918. року, обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву Західно-Українська Народня Республика.

Артикул II.

Границі.

Простір Західно-Української Народньої Республики покривається з українською суцільною етноґрафічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії — то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частями бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Марморош, — як вона означена на етноґрафічній карті австрійської монархії Карла барона Черніґа, Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von der k. k. Direktion der administrativen Statistik. Wien 1855. Maßstab 1 : 864.000.

Артикул III.

Державна суверенність.

Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народню Республику.

Артикул IV.

Державне заступництво.

Права влади іменем Західно-Української Народньої Республики виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного,

безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без ріжниці пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народньої Республики. До часу зібрання установчих зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріят.

Артикул V.

Герб і прапор.

Гербом Західно-Української Народньої Республики є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печать має довкола гербу напис: „Західно-Українська Народня Республика".

Сей тимчасовий основний закон треба оцінювати як тимчасовий. Тому містить він тільки постанови, найконечнійші для законного ствердження державної самостійности українських земель бувшої Австро-Угорщини.

Для характеристики сього закона найважнійша постанова про назву новоутвореної держави. Називаючи її „Західно-Українська Народня Республика", Державний Секретаріят, який виробив проект закона, і Українська Національна Рада, яка його приняла, виявили свою волю, що новоутворена держава має бути народньою республикою, себ-то має бути збудована на таких самих основах, на яких будувалася Українською Центральною Радою Українська Народня Республика на областях Великої України. Під вражінням упадку монархізму в Середній Европі і відомостий, що Український Національний Союз готовить повстанне проти гетьманщини Скоропадського, в Українській Національній Раді запанувало в той час переконанне, що гетьманщина була тільки антрактом, після ліквідації якого вестиметься далі будова Української Народньої Республики, почата Українською Центральною Радою. На таких самих основах повинна будуватися й Західно-Українська Народня Республика, яка в можливо найкоротшім часі повинна з'єдинитися з Українською Народньою Республикою в одну державну цілість.

Артикул IV вище поданого закона заповідав вибір установчих зборів на основі 5-членної демократичної формули. Одначе переведенне виборів до установчих зборів вимагало довшого підготовлення. До того часу заступництвом народу оставала Українська Національна Рада. Одначе вона розуміла, що її дотеперішній склад не вистарчає, щоб як слід нести обовязки заступництва народу.

Тому вона рішила доповнитися представниками повітів і міст. Представники громад кождого повіта мали вибрати одного члена Української Національної Ради. Так само по одному членови мали вибрати більші міста, при чім Львів мав вибрати 4 членів, Чернівці і Станиславів по двох. Вибори назначено на час 22.—26. падолиста 1918.

Крім сього Українська Національна Рада ухвалила ще два закони: „закон з 16. падолиста 1918. про тимчасову адміністрацію областий Західно-Української Народньої Республики" і „закон з 21. падолиста про тимчасову орґанізацію судів і власти судейської".

Закон про тимчасову адміністрацію оставляв у правній силі доси обовязуючі закони і розпорядки, на скільки вони не противляться державности Західно-Української Народньої Республики (§ 1); підчиняв всі адміністраційні уряди Республики Державному Секретаріятови у Львові як найвисшій державній інстанції (§ 3); установляв, як начальний повітовий орґан політичної адміністрації аж до уладження державно-правних відносин, державного повітового комісаря (§ 4), якого іменує й усуває державний секретар внутрішніх справ.

Таким чином місце „цісарсько-королівського старости“ займав державний повіговий комісар; по-за сим адміністрація оставала поки-що без зміни.

Таку саму ціль: установити замість австрійської державної власти українську, не нарушаючи поки-що самої орґанізації, мав закон про тимчасову орґанізацію судів і судейської власти.

Головні постанови сього закона такі:

Закони і розпорядки, на яких основі виконувано судівництво в бувшій австрійскій державі, остають в правній силі, на скільки не противляться державности Західно-Української Народньої Республики (§ 1). Всі закони і разпорядки, які мали на цілі охорону прав і інтересів бувшої австрійської держави, її армії та її орґанів, як також охорону прав і інтересів бувших її коронних країв, мають від тепер аналоґічно примінюватися для охорони прав і інтересів Західно-Української Народньої Республики, її армії та її орґанів (§ 2). Всі суди на території бувшого цісарсько-королівського Вишого Краєвого Суду у Львові стають судами Західно-Української Народньої Республики і в її імени виконують судівництво (§ 3). Всі справи бувшого австрійського міністерства судівництва переходять на державний секретаріят судівництва (§ 4). Дотеперішні суди: „цісарсько-королівський повітовий суд“, „цісарсько-королівський окружний (у Львові й Черпівцях: „краєвий“) суд“ і „цісарсько-королівський висший краєвий суд“ перемінюються на повітовий, окружний і висший суд Західно-Української Народньої Республики (§ 6). Як найвисша інстанція має бути утворений окремим законом Найвисший Державний Суд у Львові (§ 10).

В сі дотеперішні орґанізаційні форми адміністрації й судівництва, які поки-що оставляли наведені закони, мали внести нового духа нові люди, члени українського народу, які мали управляти сими установами замість дотеперішньої польської бюрократії.

Занятте Львова польським військом перервало дальшу законодатну працю Української Національної Ради у Львові.

Тепер перейдемо до представлення оборони Львова.

Українське військо заняло Львів під командою отамана Дмитра Вітовського, який одержав за се ступінь полковника. Занедужавши з перевтоми, Вітовський зрікся команди, яку переняв полковник Григорій Коссак. Під кінець оборони Львова на команданта покликано отамана Стефанова, дотеперішнього команданта Золочева, падаючи йому ступінь полковника.

Як уже сказано, українське військо опанувало Львів дуже незначними силами. Сталося се тому, що Поляки не сподівалися такої рішучости з боку Українців і через те спізнилися з своєю акцією.

Того самого 31. жовтня 1918., коли Українська Національна Рада рішила заняти Львів, польські військові орґанізації мали нараду в справі акції на випадок „українсько-австрійського замаху на Львів і Східну Галичину, який заповідається“ [1]). Ся нарада була в мешканню отамана Снядовського (вул. Личаківська, ч. 16.) в 6. годині вечером. На ній були заступлені отсі польські військові орґанізації: 1) польські військові кадри, 2) польська військова орґанізація, 3) команда польського війска і 4) незорґанізовані леґіоністи, противні складанню присяги варшавській Реґенційній Раді. Нарада мала за ціль осягнути одноцільність акції, на яку згодилися представники всіх орґанізацій, з виїмком представника команди польського війска, який домагався підчинення всіх инших орґанізацій своїй орґанізації. Більшість, яка згодилася на одноцільність акції, вибрала вождом сотника Мончинського. Дальшу нараду назначено на 10. годину вечером того самого дня.

Ся нарада доказує, яка конечна була та рішучість, яку проявила Українська Національна Рада. Инакше Львів були би заняли Поляки.

Далі доказує вона, що Поляки готовилися до акції та що польське повстанне проти Української Національної Ради у Львові не було таким „чудом“, яким його опісля представляли Поляки, вихваляючися, що Львів „оборонили польські діти і жінки.“ Не „польські діти й жінки“, а польські військові орґанізації, яким прийшло на поміч польське військо, вислане польським правительством з Польщі.

Рішаючи заняти Львів, Українська Національна Рада числила на се, що українське військо, яке було у Львові, зможе держатися, заки надійдуть на підмогу значнійші українські сили з краю і з фронтів Зокрема числено на українських Січових Стрільців, які тоді знаходилися на Буковині. Вислано також деле ґатів з просьбою за підмогу до Київа.

Одначе поміч з краю надходила не так швидко і не в такій силі, як було треба. Кождий повіт потребував передовсім сил для себе, щоби в себе укріпити українську державну владу. Українські части австро-угорської армії стояли в части на італійськім фронті, в части на Великій Україні. Заки вони прибули до Галичини й переорґанізувалися, Львів був уже в польських руках. Часть Українських Січових Стрільців, яка вспіла прибути до Львова, не змінила відношення супроти переважаючих польських сил, які наспіли з Польщі.

Не сповнилися також надії на поміч з Київа.

---

[1]) Протокол з сеї наради поміститю львівське „Słowo polskie“, ч. 508 з 1. падолиста 1920.

Говореннє про „українсько-австрійський замах“, се звичайна польська інсинуація, ніби то Австрія підпирає Українців проти Поляків. Сеї інсинуації вживали Поляки, які всю свою силу в Галичині завдячували Австрії, особливо в своїх протиукраїнських заходах перед антантою.

СЕМЕНЪ ВИТЯЗЕВСКІЙ

Делеґати Української Національної Ради д-р Осип Назарук і інженер Володимир Шухевич, які виїхали зі Львова 5. падолисте 1918., звернулися в Київі, згідно з своїми інструкціями, з просьбою за поміч до гетьмана Скоропадського.

„Коли я — описує свою місію д-р Назарук [1]) — представив гетьманови ціль нашого приїзду, він запитав: ‚Скажіть отверто: хочете вирізати панів?‘ — ‚Хочемо будувати українську державу‘, відповів я здивований.

Він усміхнувся, але сказав, що на таку ціль допомогу дасть: добрий полк Січових Стрільців, які тоді стояли в Білій Церкві, буде висланий до границі Галичини буцім то на те, щоб очистити залізницю від полонених. Сей полк може опісля перейти без дозволу на галицьку землю. Таку здержність уважав гетьман потрібною, щоби не вмотатися в війну з Польщею. При чім додав іще, що вилучить Січових Стрільців зі своєї армії, коли вони перейдуть Збруч.

Від гетьмана пішли ми до ‚Національного Союза‘, де застали Винниченка. Коли я оповів йому вислід авдієнції в гетьмана, він схопився за голову й почав кричати, що ми завалили українську справу. Чому? Бо проти гетьмана, який має чорносотенно-російську орієнтацію, приготоване вже повстанне і Січові Стрільці мали бути авангардом сього повстання. Сього ми не знали. По гострій вимині слів що-до ваги Львова й Галичини ми погодилися на тім, що Шухевич піде до гетьмана й заявить, що нам вистане половина січової формації (крім ‚техніки‘, броневиків і т. п.).“

З Київа галицькі делеґати поїхали до Білої Церкви. Тут „Стрілецька Рада“ „відкинула проект висилки до Галичини якої-небудь частини, виходячи зі становища, що Січове Стрілецтво, хоч походить з Галичини, звязане передовсім з державними ітересами Великої України, та що Київ важнійший ніж Львів, а висилка одної частини загону до Львова могла би довести до того, що й Київа не здобудуть і Львова не вдержать“.

Не маючи нізвідки більшої підмоги, українське військо, яке заняло Львів, не змогло здавити польського повстання у Львові і піти на підмогу Перемишлеви, який перший упав жертвою польською наїзду [2]).

---

[1]) Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції. Відень 1920. — Стор. 6—8.

[2]) Перша проба заняти Перемишль в ночи з 30. на 31. жовтня 1918. українським курінем австро-угорської армії, який стояв у сусідній Журавиці, скінчилася невдачно, бо австрійський ґенерал Пухальський, Поляк, виставив проти нього два мадярські куріні. 1. падолиста 1918. заключено в Перемишли польсько-українську угоду, на якої основі містом мала управляти комісія, зложена з 4 Українців і 4 Поляків. Одначе Поляки зовсім не держалися угоди, тільки почали орґанізувати свою армію і захоплювати власть в місті. Тоді Українці всіли заняти місто по сей бік Сяну, а на Засяннє укріпилися Поляки. 4. падолиста 1918. заключено польсько-український розʼєм, приймаючи Сян за демаркаційну лінію. Та сей розʼєм істнував тільки доти, доки не надійшли польські сили, зорґанізовані в Кракові. 11. падолиста українська команда дістала від польської команди ультимат, щоби віддала місто до 12 годин. На сей ультимат Українці не дали відповіди, рішаючи обороняти місто. Тоді Поляки, заосмотрені у всі технічні засоби (панцирний поїзд, артилерія і т. п.)

Польське повстання у Львові почалося — як сказано — таки 1. падолиста 1918. по полудни. Його гніздом була міська школа ім. Конарського коло головного залізничого двірця. Здавити повстанне в самім зароді не було сил, і воно почало розростатися. Через кілька днів утворилася в середині міста формальна боєва лінія. Поляки вспіли заняти західну часть міста з головним залізничим двірцем. Українці держали в своїх руках середмістє і східну часть з Високим Замком і залізничим двірцем Львів-Підзамче. Спершу обі сторони уживали тільки ручного оружя (кріси, ручні гранати, машинові кріси); в дальшім розвитку боїв почали також грати гармати.

Бої були для української сторони дуже важкі. Українські жовніри, переважно діти села, чужі й безрадні в великім місті, в якім зовсім не вміли орієнтуватися і в якім більшість населення, Поляки і спольщена часть жидівської інтеліґенції, відносилася до них вороже, — мали проти себе польських повстанців, переважно Львовян і взагалі дітий міста, які знали кожду вуличку, кождий перехід в каменицї і при тім мали по своїм боці симпатію й поміч більшости населення. Український жовнір почував себе окруженим ворогами, від яких не знав і не мав де сховатися; польський повстанець знав, як ховатися, і скрізь знаходив приятельське прийнятє. В боях проти Українців брало всякими способами участь польське населенне. На них сипалися стріли зза вугла, з коридорів, з вікон, з дахів і пивниць камениць.

Ось пару примірів:

По Академічній вулиці йде український жовнір, студент, який тільки сьогодня взяв кріс у руки як доброволець. Нагло з заду прискакують до нього два Поляки в цивільнім одязі, хапають за руки, і один з них прикладає йому револьвер до чола і стріляє. Все те діється на очах польських прохожих, які не ховають своєї радости.

По Зеленій вулиці йде двох українських жовнірів. Нагло вискакує з одної каменицї Поляк в цивільнім одязі, влучними стрілами ззаду кладе обох трупами і знов зникає в одній з камениць.

Не вважаючи на те, українське військо поводилося дуже людяно. Ніяких самосудів, ніяких зловживань, ніяких грабувань. Смертні присуди военного суду були дуже нечисленні, хоч по военному праву кождий, хто помагає неприятелеви, винен смерти. Одначе Українці приміняли сю постанову военного права тільки в найяркійших випадках. Не було також масових юстифікацій, хоч неодна каменица поведенем своїх мешканців заслужила на се. Не взято заложників, ані з початку, ані навіть тоді, коли польські повстанці окружили митрополичу резиденцію і проголосили всіх мешканців заложниками.

Польська преса, яка виходила в українській части міста, була заборонена аж тоді, коли помістила мобілізаційний приказ команди польських повстанців. Кожда инша команда поставила би за се редактора перед военний суд і розстріляла.

приступили до здобування міста. Здобувши його, устроїли український погром і всіх визначнійших Українців арештували й вислали до табору інтернованих в Домбю. Так закінчилася перемиська ідилля польсько-української угоди.

Се очевидно не перешкодило кричати Полякам на весь світ про українські варварства і відплачувати українську людяність найстрашнійшими знущаннями над українським населенням.

Рівночасно з боями велися весь час польсько-українські п е р е г о в о р и.

Таки 1. падолиста 1918. вечером зголосилася до Української Національної Ради польська депутація, яку Рада зараз приняла. В салі засідань Ради в будинку Ставропігії явилися краєвий маршалок Незабітовський, члени Краєвого Виділу Домбський і ґр. Козебродзький і радник Краєвого Виділу Савчинський.

Н е з а б і т о в с ь к и й заявив, що він і його товариші пришли до нас, щоби шукати шляху до якогось бодай тимчасового порозуміння, — заки спір між обома народами рішать ті, що рішають про долю світа, себ-то побідні держави анганти, — і таким способом уникнути дальшого проливу крови, який уже розпочали де-які „шалені голови".

„Шалені голови" — відносилося до польських повстанців.

На сю заяву Незабітовського відповів заступник голови галицької делеґації Української Національної Ради І в а н К и в е л ю к, вказуючи на те, що помиренне з Поляками можливе тільки на тій основі, що Поляки признають українську державну владу. Про поворот до вчерашнього дня нема мови.

Далі промовляли инші члени польської депутації, яким знов відповідали члени Української Національної Ради.

З заяв польських промовців виходило, що вони також не думають про поворот до вчерашнього дня. Шлях до порозуміння при добрій волі дасться знайти. „Ми вже маємо проект відозви до польського населення", — заявив Домбський, вказуючи на папір в кишени.

Стало на тім, що на другий день обі сторони зійдуться в соймовім будинку для дальших переговорів.

2. падолиста перед полуднем явилося в соймі з обох сторін багато осіб. З У к р а ї н ц і в, під проводом голови галицької делеґації Української Національної Ради, д-ра Костя Левицького, були: д-р Лев Ганкевич, д-р Михайло Лозинський, д-р Роман Перфецький, д-р Льонґин Цегельський, на короткий час явився також митрополит Шептицький. З П о л я к і в крім членів учерашньої депутації прийшли всеполяки д-р Адам, д-р Сталь і проф. Хлямтач, демократи д-р Стесловіч і д-р Шляйхер.

На самім початку стало видно, що Незабіговський і тов. усунулися в тінь. Так само не було мови про їх вчерашню примиримість. Адам, Сталь і Хлямтач, які висунулися на перше місце, заявили в своїх промовах, що вони не мають права говорити в імени галицьких Поляків, бо се належить до польського правительства в Варшаві. Вони могли би що найбільше приступити до утворення тимчасової комісії, зложеної з Поляків і Українців, яка тимчасово управляла би цілою Галичиною замість дотеперішнього австрійського намісництва.

Сю платформу Українці відкинули, стоячи на становищі державної самостійности Східної Галичини.

Тоді Поляки предложили, щоби питанне державности Східної Галичини оставити на боці, а взятися поки-що до умиротворення

Львова і вибрати польсько-український комітет для переведення сеї задачі. Українці на се згодилися і таки зараз вибрано комітет та уложено відозву, яку він мав видати в обох мовах до населення міста Львова.

Відозва вийшла того самого дня вечером. Одначе заки її розліплено, комітет уже перестав істнувати.

Просто з наради д-р Сталь мав удатися до польських повстанців, повідомити їх про заложенне комітету і візвати до спинення боїв.

Та коли комітет зійшовся вечером на засіданне в Торговельній Палаті, Адам і Сталь заявили, що „польське військо“ стоїть на тім, що політики не мають мішатися до його акції. Що-до спинення боїв, то польський командант готов згодитися на завішенне оружя, одначе хоче переговорювати про се безпосередно з українським командантом.

Так за одну добу „шалені голови“ перемінилися в „польське військо“. Поляки, заскочені несподіваним заняттем Львова, прийшли вже до себе і стали до боротьби. З огляду на се дальше істнуванне комітету стало зайве.

Українська команда сподівалася що-хвилі підмоги з краю, отже хотіла зискати на часі й дати відпочити втомленим жовнірам, які вже дві доби без перерви робили службу. Тому згодилася на предложенне польської команди, зроблене очевидно з тою самою ціллю, щоб зискати на часі. Пізно вночи з 2. на 3. падолиста полковник Вітовський і командант польських повстанців Мончинський заключили 12-годинне завішенне оружя.

Після сього почалися знов бої і знов переговори.

З української сторони вели їх з припоручення президії Української Національної Ради, а опісля Ради Державних Секретарів д-р Степан Витвицький, д-р Лев Ганкевич, д-р Михайло Лозинський, д-р Роман Перфецький, д-р Льонґин Цегельський і Антін Чернецький, одначе так, що на всі засідання ходили тільки Ганкевич і Лозинський, а инші тільки в разі потреби чергувалися. Після утвореня Державного Секретаріяту Цегельський, який став державним секретарем внутрішніх справ, перестав брати участь у переговорах.

З польської сторони учасники переговорів також мінялися. Взагалі брали участь у переговорах доцент д-р Дубанович і поміщик Цєнський від т. зв. „Подоляків“, себ-то особливо україножерно настроених представників східно-галицьких польських поміщиків, д-р Адам, д-р Сталь і проф. Хлямтач від всеполяків, д-р Стеслович від демократів, Гавзнер, Клінґер і Щирек від соціяльних демократів.

Швидко стало ясно, що переговори до нічого не доведуть.

Полякам ходило про те, щоб „умиротворити“ Львів так, щоб вони після сього могли зліквідувати українську державну владу у Львові і зі Львова опанувати цілу Східну Галичину. Вони ставили такі умови: управу міста веде дотеперішня міська рада, в якій Українці мали тільки кілька місць. Порядок у місті вдержує міська міліція, яку утворить магістрат в національнім складі відповіднім національному складови населення міста. Польське і українське військо остає у Львові в визначених казармах, — кожде або в необмеженім або в рівнім числі.

Се значило, що завтра після заключення такого перемиря польське цивільне населення зорґанізується в боєві відділи й нападе на державні будинки, щоби зліквідувати українську державну владу. Міська міліція очевидно не буде її обороняти, а коли на її оборону виступит українське військо, то проти нього виступить знов польське військо і бої зачнуться наново, тільки серед обставин, для Українців далеко більше некорисних.

Українці годилися на привернення дотеперішньої міської ради і на міську міліцію, домагаючися тільки рівної участи Поляків, Українців і Жидів. Одначе застерігали собі право держати у Львові державну поліцію. В кінці що-до війска домагалися розвязання польського війска, а справу українського війска, як справу української держави, виключали з переговорів.

В дальших переговорах пішли Полякам на уступку на стільки, що годилися на те, щоб у Львові остала невелика, числено обмежена польська військова формація.

17. падолиста Поляки предложили 3-денне завішення оружя. Українці предложение приняли. Завішение оружя почалося 18. падолиста рано і кінчилося 21. падолиста рано. За той час мала виясинтися можливість заключення перемиря. На спільнім засіданню 19. падолиста Поляки подали в останній редакції свої умови. Засіданне 20. падолиста було призначене на відповідь Українців і — коли обі сторони погодяться — на заключение умови перемиря.

Якраз в сім часі появився у Львові аґент французької місії в Румунії, французький поручник Віллем, який приїхав до Львова наслідком польських заходів, в товаристві Поляка Сокольніцкого, який був польським аґентом при згаданій місії. В державнім секретаріяті закордонних справ він заявив, що приїхав тільки як обсерватор і не має ніяких повновластий для посередництва, одначе було би йому приємно своїм посередництвом спинити розлив крови. В самій справі він видимо стояв по боці Поляків, хоч старався в розмовах з Українцями се закривати.

20. падолиста Рада державних секретарів, вислухавши звідомленне команданта полковника Стефанова про военне положенне, рішила відкинути польські умови і предложити свої [1]).

Стефанів заявив, що українське військо може держатися у Львові що найменше два тижні. За той час очевидно прийде поміч з краю.

Польські умови в ніякім випадку не могли бути приняті. Вони означали би капітуляцію і відреченне від будови української держави в Східній Галичині.

Одначе тактика в дальшім веденню переговорів залежала від военного положення. Коли-б воно було некорисне, треба було би тягти переговори далі, щоб бодай перевести як слід евакуацію Львова.

Відкидаючи польські умови, треба було бути готовим на те, що 21. падолиста рано розпічнуться дальші бої. Виглядів на принятте

[1]) Умови обох сторін оберталися в висше поданих межах. Не маючи з собою тодішніх записок про переговори, подав я тільки загальний нарис тих умов.

українських умов Поляками не було, а дальше йти в уступках супроти Поляків Рада державних секретарів не могла.

Поляки також були певні, що переговори розібються. В сій хвилі вони самі хотіли сього. Як показалося опісля, вони вже мали запевнену підмогу польського війска з Польщі і предложили 3-денне завішенне оружя тільки на те, щоб, заки та підмога надійде, не проливати даром крови своїх львівських частий.

Маючи певність, що після зірвання переговорів вони здобудуть Львів, рішили вони відбути акт зірвання з певною парадою, в присутности делеґата антанти, перед яким скинули би вину на Українців. Отже предложили, щоб на засіданню 20. падолиста був присутний Віллем, на що Українці згодилися.

Засіданне розпочалося моєю заявою, що Рада державних секретарів не може приняти умов, предложених Поляками, зате готова заключити перемире на отсих умовах (тут я відчитав українські умови).

На сю заяву відповів Хлямтач широко закроєною політичною промовою, призначеною в першій мірі для Віллема, який розумів польську й московську мову і також говорив сяк-так по московськи. Хлямтач найбільший натиск клав на те, що Польща на сході заступає і боронить ідеали антанти та що Поляки своїми умовами дають такий доказ миролюбивости, що можуть з чистою совістю здатися на суд присутного делеґата антанти. Після умиротворення Львова Поляки мали готовий плян умиротворення цілого краю. Та хоч умиротворенне Львова з вини Українців не може бути осягнене, польська сторона відчитає свій плян умиротворення краю, щоб перед делеґатом антанти дати доказ своєї миролюбивости.

Сей польський проект польсько-українського перемиря для цілого краю відчитав Дубанович. Було се розробленне предложеного Хлямтачем на нараді 2. падолиста проекту утвореня польсько-української комісії для управи краєм до часу рішення мирової конференції.

Очевидно, що польська адміністрація слухала би не сеї комісії, тільки польського правительства в Варшаві. В найліпшім разі комісія була би маріонеткою без власти. Та в дійсности комісія мала бути тільки способом, щоб заманити Українців зліквідувати українську державну владу, після чого прийшла би ліквідація самої комісії і перехід Галичини під владу польського правительства.

Після моєї відповіди на політичні виводи Хлямтача і ще кількох польських і українських промов забрав голос Віллем, який промовляв почасти по російськи, почасти по французьки. Промовляв як суддя, який в імени антанти видає присуд в користь Польщі. Між ин. зазначив, що Польщу антанта визнала, а України не визнала і не визнає. Тон його промови був такий провокаційний, що я йому перервав і звернув його увагу, що він забувається і виходить по-за межі ролі, в якій він бере участь в засіданню.

Засіданне скінчилося ствердженнем, що сторони не прийшли до порозуміння.

Вночи з 20. на 21. падолиста прийшло від Поляків нове предложенне переговорів, яке підписав ґр. Скарбк в імени Польської

Ліквідаційної Комісії. Українці відповіли, що готові почати переговори. Одначе замість нових переговорів наступили рішаючі воєнні події. Взагалі який змисл мало те предложенне ґр. Скарбка в хвилі, коли Поляки готовилися здобути Львів, годі знати.

21. падолиста рано закінчилося завішенне оружя й почалися знов бої. Аж тепер українська команда відчула, що має діло не з самими львівськими повстанцями, тільки з дуже переважаючими польськими силами, які грозять українському війску окруженнем і замкненнем у Львові. З огляду на се українська команда рішила як найшвидше евакуувати Львів.

В таких обставинах евакуація не могла ні з політичного ні з військового боку відбутися як слід.

З політичного боку — не переведено плянового вибору осіб, які повинні вийти зі Львова для дальшої праці в будуванню держави.

З військового боку — оставлено багато всякого державного майна, між ин. поживи, яку, коли-б і не можна було її вивести, ліпше було роздати між українське населенне ніж оставляти Полякам.

Се була помилка української команди, що вона не зорієнтувалася, що на поміч польським повстанцям надходять такі сили, перед якими українські оборонці Львова не вдержаться, і не перевела заздалегідь розумної евакуації.

Вночи з 21. на 22. падолиста українське військо вийшло зі Львова в східнім і північнім напрямі. З ним вийшла зі Львова часть членів Української Національної Ради і майже всі члени Державного Секретаріяту [1]).

22. падолиста рано польське військо заняло Львів і почало погроми українських товариств і жидівських вулиць.

Жидівські погроми були карою за те, що Жиди — крім спольщеної части інтеліґенції — зберігали невтральність у польсько-українській боротьбі за Львів, утворивши власні військові части для охорони жидівської части міста перед обома воюючими сторонами. Українці віднеслися до сього жидівського становища прихильно. Зате Поляки вважали його ворожим актом супроти польських інтересів і відплатили за се Жидам 3-денними погромами.

Так закінчився львівський період будування української держави в Галичині.

Рішучість, з якою занято Львів, не була на жаль прикметою дальшої діяльности національно-демократичних відповідальних кругів. Вирісши в леґальній політичній боротьбі з Поляками, вони не освідомили собі, що тепер місце політичної боротьби займає

[1]) Евакуацію переводжено „австрійською методою“, держачи все в тайні. Хто припадково довідався, як справа стоїть, той старався винестися зі Львова. Через те де-хто остав проти своєї волі і з великою небезпекою для себе. До сих належав і я. Того дня я був недужий і не міг вийти з хати. Всі мої заходи довідатися, як справа стоїть, були безуспішні. Ніхто не подумав, щоб повідомити мене й вивезти зі Львова. Наслідком сього я чотири місяці мусів ховатися перед арештуваннем.

війна, — війна на життє або смерть. Поляків уважали вони далі політичними противниками, а не воюючою стороною, супроти якої треба примінити всю строгість воєнного права. Польське повстанне видавалося їм місцевим явищем і вони сподівалися, що як у Львові вдасться осягнути порозуміннє, що все буде добре. Велику роль в них грала при сім надія, що супроти ясних точок Вільзона Польща не посміє сягнути по Східню Галичину. З другого боку увага на авторитет антанти вязала їм руки: кожде зарядженне оцінювали вони з того становища, що скаже на се антанта.

Навіть тоді, коли виявилося, що Поляки уважають угоду тільки способом до ліквідації української державности в Галичині і ніякої иншої угоди не заключать, Державний Секретаріят прикладав велику вагу до львівських переговорів, думаючи, що все залежить від переговорів у Львові. Тимчасом переговори треба було вести зі свідомістю, що вони до нічого не доведуть і є тільки тактичним маневром для зискання часу.

Коли-б Державний Секретаріят мав таку свідомість, він не повинен би був сидіти у Львові, де всю його увагу забирала боротьба за місто і звідки зносини з краєм були що-раз важчі, тільки треба було оборону Львова оставити війску й місцевому політичному комітетови, а осідок Державного Секретаріяту й Української Національної Ради перенести до иншого міста в краю, звідки свобідно можна би вести працю над будовою держави.

Аж упадок Львова отворив згаданим відповідальним кругам очи на тверду дійсність: що за Галичину треба вести війну з Польщею і треба орґанізувати державне житє для того, щоб могти вести сю війну.

Розділ V.

Боротьба за територію Західно-Української Народньої Республики.

На основі ухвали Української Національної Ради з 18. жовтня 1918. і тимчасового основного закона про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії з 13. падолиста 1918. (арт. I і II), Західно-Українська Народня Республика мала обнимати всі українські землі бувшої австро-угорської монархії, себ-то українську часть Галичини, українську часть Буковини і українську часть Угорщини.

Одначе, хоч Австро-Угорщина перестала істнувати, український нарід вище названих земель не міг свобідно рішати про свою долю. З претенсіями до панування над його землями виступили ті народи, які панували над ним за часів істнування Австро-Угорщини, а саме: Польща пішла війною на здобутте Східної Галичини, Румунія заняла українську часть Буковини, а українську часть Угорщини з одного боку не хотіла випустити з під свого панування Угорщина, з другого ж забажала прилучити до себе Чехо-Словаччина.

1. Східна Галичина. Війна Польщі з Західно-Українською Народньою Республикою почалася польським повстанням 1. падолиста 1918. у Львові. Тимчасом польське військо здобуло Перемишль і прийшло на поміч польським повстанцям у Львові, що рішило про долю Львова.

Зорґанізувавши армію, українське правительство поставило сильний вал проти дальшої польської іввазії. Так повстав польсько-український фронт, який тягнувся по правім боці Сяну здовж західного погранича української території, вигинаючися на схід здовж границі між Східною Галичиною і Холмщиною і здовж залізничого шляху між Перемишлем і Львовом. Сей фронт утворився в грудні 1918. р. і держався без більших змін до цвітня 1919. р., коли почалася польська офензива, яка скінчилася заняттем цілої Східної Галичини. Про важнійші моменти сей війни буде мова далі.

В часі, коли сей фронт держався, чотири українські повіти (Сянік, Добромиль, Перемишль, Чесанів) опинилися по польськім боці фронту, а в повітах Львів, Городок, Мостиска, Рава, Сокаль, Лісько виконуванне державної власти було утруднене. По-за сим державна власть Західно-Української Народньої Республики розтягалася на цілу територію Східної Галичини.

2. Українська часть Буковини. Після утворення Української Національної Ради у Львові утворилася — як відомо — буковинська делеґація Української Національної Ради в Чернівцях. Вона почала переговори з румунськими послами австрійського парляменту й буковинського сойму про поділ Буковини. Переговори велися без успіху, бо Українці домагалися цілої української части Буковини з Чернівцями, а Румуни годилися віддати їм тільки чотиря повіти: Кіцмань, Заставну, Вашківці над Черемошем і Вижницю. Безуспішність переговорів лежала ще і в тім, що румунські посли не мали ніякого впливу на румунське громадянство, яке стояло за прилученне цілої Буковини до Румунії.

Висловом сих змагань була Румунська Національна Рада, утворена 27. жовтня 1918. Президент Ради Фльондор звернувся до австрійського президента краю ґр. Ендорфа з домаганнем передачі власти. Одначе сей відповів, що має від свого правительства наказ передати власть тільки представникам обох народів краю.

Українці плянували обняти власть в українській части краю 4. падолиста 1918. При сім числили головно на Українських Січових Стрільців, які стояли в Чернівцях.

Відомість про обнятте власти Українською Національною Радою у Львові викликала в Чернівцях велике одушевленне. Одначе рівночасно втратили черновецькі Українці свою військову силу, бо Українські Січові Стрільці вибралися на поміч українським оборонцям Львова.

3. падолиста 1918. відбулася в Чернівцях велика українська маніфестація. Ухвалено злучитися з Галичиною, признати львівський Державний Секретаріят своїм правительством і змагати до як найшвидшого з'єдинення з Великою Україною.

Того ж для делеґація Української Національної Ради обняла власть у Чернівцях і в українській части краю.

Рівночасно зроблено угоду з румунським демократичним політиком Ончулом, який обняв власть в румунській части краю.

Одначе Румунська Національна Рада не згодилася на сю угоду, тільки стояла на тім, що вона має обняти власть в цілім краю і від себе віддасть Українцям управу чотирох вище названих українських повітів.

Про дальший розвиток подій рішило румунське правительство. 8. падолиста 1918. явився над Чернівцями румунський літак і розкинув проклямацію команданта румунської 8-ої дивізії, ґенерала Задіка, з заявою, що він дістав від свого короля наказ обсадити цілу Буковину. Далі говорилося в заяві, що занятте краю не має ніяких політичних цілий, тільки має за задачу поборювати анархію та вдержувати порядок.

Делеґація Української Національної Ради у відповідь на сю проклямацію вислала до ґен. Задіка протест проти заняття української части краю; в протесті стверджено, що в українській части краю панує повний порядок. Сей протест доручено ґен. Задікови 9. падолиста 1918. Не зважаючи на нього, Румуни заняли 11. падолиста 1918. Чернівці і до тижня цілу Буковину.

Український відділ, який вспіла за той час зорґанізувати делеґація Української Національної Ради в числі коло 400 людий, не міг очевидно ставити опору румунській армії.

Румунське правительство виступило проти Українців з політикою терору і національного поневолення, яку веде й доси.

Правительство Західно-Української Народньої Республики, заняте війною з Польщею, не могло виступити в обороні української части Буковини перед румунською окупацією. Треба було обмежитися дипльоматичними протестами і ждати рішення Мирової Конференції.

Делеґація Української Народньої Республики на Мирову Конференцію в Парижі нотою з 25. лютого 1919., в якій повідомляла про акт з'єднення українських земель з 3. січня 1919., запротестувала як проти польського наїзду на Східну Галичину так проти заняття української части Буковини Румунією, домагаючися від Мирової Конференції заряджень для охорони української державної території.

Нотою з 18. марта 1919. Делеґація запротестувала проти терору румунського правительства супроти українського населення.

В кінці нотою з 17. мая 1919. Делеґація запротестувала проти наміру віддати українську часть Буковини Румунії і поставила до Мирової Конференції домаганне, щоби окрема комісія антанти установила границю між Румунією й Україною, а доки се станеться, щоб установлено демаркаційну лінію між обома державами та щоб румунське військо уступилося з української части Буковини і віддало власть правительству Західної України [1]).

Сі українські протести не змінили долі української части Буковини.

---

[1]) Згадані ноти оголошені в двох випусках публікації: „Notes présentées par la Délégation de la République Ukrainienne à la Conférence de le Paix à Paris". Париж 1919.

Правда, мировий договір в Сен-Жермен (арт. 59.) признає Румунії тільки близше неозначену часть Буковини, оставляючи означенє границь сеї части на пізнійше. Одначе проект статута для Східної Галичини говорить уже тільки про управильненнє галицько-буковинської границі. А вся дальша політика антанти й Румунії робить вражінне, що антанта вважає всю Буковину частю румунської держави.

3. Українська часть Угорщини. На установчім зібранню Української Національної Ради у Львові 18. жовтня 1918. не було представників угорських Українців. Занадто важко налягав на них мадярський режім і вони не мали змоги вступити в орґанізаційні звязки з галицькими й буковинськими Українцями. Ґрупа українських діячів з Угорщини прислала тільки на се зібранне письмо, в якім, представивши важке положенне народу, писала: „Значить, що ви, наші рідні браття, повинні стати за нами і з'єднати з собою. Наш нарід дожидає того спасення, щоби вже раз висвободитися від ярма другого народу.“

Упадок старого режіму і проголошенне демократичної республики в Угорщині розвязав руки і уста також угорським Українцям. 8. падолиста 1918. утворилася в Пряшеві „Руська Народня Рада“, яка на зборах 19. падолиста 1818. виставила отсі домагання: 1) домагається в етноґрафічних границях права свобідного самоозначення; 2) відповідно демократичним часам домагається повної національної свободи та хоче участи в тій самій долі, які осягнуть инші народи Угорщини; 3) протестує проти можливого розриву національної території чи прилученя проти волі до чужих народів; 4) домагається представництва на Мировій Конференції.

Як видно з сих домагань, „Руська Народня Рада“ заняла становище місцевого патріотизму. Домагаючися права самовизначення, вона не заявила, в якім напрямі угорські Українці повинні се право виконати.

Очевидно, угорське правительство не захотіло втратити української части Угорщини. Щоби її вдержати при собі, рішило воно надати їй автономію. Виданий в грудні 1918. закон творив з комітатів Марамарош, Угоча, Берег і Уг автономну „Руську Країну“. Про приналежність українських частий инших комітатів мала би рішити Мирова Конференція. Автономним законодатним орґаном мала бути „Руська Народна Рада“; спільні справи (закордонні, військові, фінансові, державне громадянство, судівництво, господарські і соціяльно-політичні справи) мав рішати угорський парлямент. Виконуюча власть в „Руській Країні“ мала належати ґубернаторови, якого назначувало угорське правительство. В угорськім кабінеті мав засідати міністер для справ „Руської Країни“. Переведенне автономії не пішло далі того, що угорське правительство призначило ґубернатором „Руської Країни“ Августина Штефана, міністром для справ „Руської Країни“ д-ра Ернеста Сабова і віцеміністром просвіти д-ра Ґіядора Стрипського.

Після радянського перевороту в Угорщині радянська влада в „Конституції Угорської Соціялістичної Федеративної Радянської Республики“ старалася розробити прінціп автономії народів Угорщини і їх

федерації. Одначе ся конституція не мала для української части Угорщини практичного значіння, тому не спинююся тут над нею [1]).

Утвореннє „Руської Країни“ не вдоволило угорських Українців. Ідея злуки з усіми иншими землями Україні почала і тут здобувати ґрунт.

На засіданню Української Національної Ради 3. січня 1919. в Станиславові, де ухвалено акт з'єдиненія, були також делеґати угорських Українців. Один з них виступив з привітом, в якім говорив: „Ми ваші браття, що були під панованнем ворога, прийшли сюди, щоб ви дали нам раду. І ми дістали свободу і хочемо збудувати славну будучність. Одноголосно ми голосили, щоб українські цвіти леліли на Карпатах, щоби кожний Українець жив славно під одною з'єдиненою Україною. Наше серце тягне до України. Поможіть нам. Подаємо вам братню руку. Нехай живе одна одностайна Україна!“

Маніфестацією за з'єдиненнем з Україною були „всенародні збори угорських Українців“, які зійшлися 21. січня 1919. в Хусті. На сі збори прибули 420 делеґатів, з яких кождий представляв 1000 українського населення. Збори ухвалили отсі резолюції:

„1. Всенародні Збори угорських Українців з дня 21. січня 1919. ухвалюють з'єдиненнє комітатів: Мараморош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шаріш, Спіж і Абауйторна з Соборною Україною, просячи, щоби нова держава при виконанню сеї злуки узгляднила окремішне положенне угорських Українців.

Всенародні Збори заявляють, що український нарід Угорщини не признає ‚десятого закона‘ про ‚Руську Країну‘, даного в Будапешті в 1918., бо ухвалено його без волі народа і без його заступництва.

2. Відповідно до сього рішення Збори постановляють, що український нарід не вишле своїх послів до угорського парляменту.

3. Всенародні Збори просять, щоби українське військо обсадило комітати, заселені Українцями, і щоби заосмотрило населенне, яке живе в важких обставинах поживою.

4. Всенародні Збори витають всі визволені народи Австро-Угорщини: Чехо-Словаків, Юго-Славян, Румунів, Поляків і Німців.

5. Збори витають мадярське народне правительство, яке, стоячи на демократичних основах, признало право самовизначення народів і не уживало ніяких насильств проти політичного орґанізування українського народу і проти висловленя його правдивої волі.

6. Збори висловляють подяку всім державам антанти і їх союзникам, що боронили демократичний дух і вибороли пригнобленим народам свободу, та просять, щоб вони помогли здійснити постанову всенародніх зборів.

7. Всенародні Збори вибирають для веденя справ українського народу Центральну Народню Раду зі 100 членів і дають їй повновласть заступати угорських Українців усе і всюди, де сього буде потрібно перед усіми народами, і зробити все, що кождого часу в інтересі українського народу уважає за потрібне.“

Головою Центральної Народньої Ради вибрано д-ра Михайла Бращайка.

Збори ухвалили вислати делеґацію на Мирову Конференцію під проводом д-ра Юлія Бращайка [2]).

---

[1]) Цікавих відсилаю до статті Мик. Шрага „Слова і діла соціялістів в національній справі“. — „Борітеся-поборете“ ч. 2 за жовтень 1920.

[2]) Див. станиславівський часопис „Република“, ч. 2. з 4. лютого 1919.

Одначе рішень сих зборів не довелося перевести в життє. Українські відділи, які з Галичини вступили були на територію угорської України, мусіли уступити перед переважаючими силами Чехів і Румунів, які з двох сторін, з заходу і сходу, посунулися на українську часть Угорщини.

Тимчасом чеське правительство розвинуло сильну міжнародню акцію за прилученням української части Угорщини до чесько-словацької республики. Президент Масарик вже в грудні 1918. в своїм посланію до чеських Національних Зборів зазначив, що т. зв. Карпаторуси, себ-то угорські Українці через своїх представників в Америці заявилися за злукою з Чехо-Словаччиною. Масарик мав на думці договір, який він заключив в Америці з д-ром Жатковичем, провідником українських еміґрантів з Угорщини. На основі сього договору призначено Жатковича на голову автономного правительства Закарпатської України, якій договір обіцював автономію в рамах чесько-словацької республики.

Се становище Масарика віднесло успіх на Мировій Конференції. Договором у Версаю (арт. 81.) і в Сен-Жермен (арт. 53.) прилучено Закарпатську Україну до Чехо-Словаччини, застерігаючи їй автономію.

Чеське правительство покликало на ґубернатора Закарпатської України д-ра Жатковича, одначе автономії не перевело в цілости й доси. До кінця 1920. р. не переведено навіть виборів до автономного сойму.

Делеґація Української Народньої Республики на Мирову Конференцію в Парижі нотою з 5. марта 1919. запротестувала проти намірів Чехо-Словаччини й Румунії заняти Закарпатську Україну.

Після оголошення проекту версайського договору Делеґація нотою з 9. мая 1919. запротестувала проти пляну прилучення Закарпатської України до Чехо-Словаччини.

Після підписання версайського договору Делеґація нотою з 5. липня 1919. запротестувала проти артикулу 81-ого, яким прилучено Закарпатську Україну до Чехо-Словаччини [1]).

Так українським землям Австро-Угорщини не довелося з'єдинитися в один самостійний державний орґанізм. Західно-Українська Народня Республика, проголошена на всіх українських землях Австро-Угорщини, в дійсности виконувала власть тільки на території Східної Галичини.

Розділ VI.

Орґанізація державної влади.

Члени Державного Секретаріяту, які вийшли зі Львова, вибрали тимчасовим осідком правительства Тернопіль.

Тут в грудні 1918. уступив зі становища президента Ради державних секретарів д-р Кость Левицький. Се становище заняв тимчасово на основі рішення членів Ради державних секретарів д-р Сидір Голубович.

---

[1]) Див. згадану публікацію „Notes . . .“

Після навязання звязку з президією Української Національної Ради, яку події 1. падолиста 1918. заскочили були у Відні, і переведення доповняючих виборів до Української Національної Ради на основі львівської ухвали Ради рішено перенести осідок державної влади до Станиславова.

Сюди скликано на початок січня 1919. Українську Національну Раду, яка мала перевести важні державно-орґанізаційні справи.

Українська Національна Рада в своїм теперішнім складі числила над 150 членів. По титулі приналежности складалася вона з отсих ґруп: 1. парляментарні представники українського народу в Австрії: а) члени австрійської палати панів, б) члени австрійської палати послів, в) члени галицького сойму, ґ) члени буковинського сойму; 2. делеґати українських партій; 3. вибрані делеґати повітів і міст.

По національнім складі всі члени Української Національної Ради були Українці.

Національні меншости — Поляки, Жиди і Німці — не вислали делеґатів до Української Національної Ради: Поляки як непримиримі вороги української державности, які стояли на тім, що Східна Галичина має бути частю Польщі; Жиди й Німці з боязни перед пімстою Польщі на випадок її перемоги.

По соціяльнім складі в Українській Національній Раді були заступлені всі верстви українського народу з перевагою верств національно й політично найбільше вироблених, себ-то середнього селянства [1]), духовенства і світської інтеліґенції.

Сьому соціяльному складови відповідав склад партійний. Найсильнійша була ґрупа національно-демократична (від партійного з'їзду в марті 1919. — народня трудова), далі ґрупа радикальна, за нею ґрупа соціяльно-демократична, в кінці селянсько-радикальна ґрупа, яка під проводом д-ра Кирила Трильовського відкололася від радикальної партії. Члени дрібнійших партійних формацій і безпартійні порозміщувалися по сих ґрупах або оставали „дикими".

Найважнійшим рішенням новоскликаної Української Національної Ради була ухвала про з'єдинение Західно-Української Народньої Республики з Українською Народньою Республикою. Сій справі буде присвячений слідуючий розділ.

З законів про орґанізацію державної влади, ухвалених на січневій сесії Української Національної Ради, найважнійший був закон з дня 4. січня 1919. про Виділ Української Національної Ради. Сей закон звучить:

„Українська Національна Рада постановила:

§ 1.

Українська Національна Рада вибирає з-посеред себе Виділ з 9 членів, якому проводить, як десятий член, Президент Української Національної Ради, а на случай його перешкоди найстарший віком його заступник."

[1]) Треба тямити, що в Галичині до середнього селянства зачисляються вже 2—5-моргові господарі.

§ 2.

До компетенції Виділу Української Національної Ради належить:

а) іменувати членів правительства;

б) приймати й уділяти їм димісії;

в) виконувати право амнестії й аболіції, а то на внесенне Державного Секретаріяту судівництва. В справах військового судівництва може Виділ Української Національної Ради перенести право виконування амнестії на Раду Державних секретарів;

г) іменувати начальників верховних державних урядів цивільних і військових;

д) удостоверяти й оповіщувати закони.

§ 3.

Виділ Української Національної Ради скликує в міру потреби Президент Української Національної Ради, а в случаю його перешкоди найстарший віком його заступник. Він репрезентує Виділ і підписує його письма.

§ 4.

Виділ Української Національної Ради вибирається на час її каденції, а влада його гасне з хвилею вибору нового Виділу новою Радою.

§ 5.

Рішення Виділу западають більшістю голосів, а в случаю рівности голосів стає рішенням те внесенне, за котрим голосував президент.

До важности рішень треба присутности що-найменше шести членів Виділу.

§ 6.

Отсей закон входить в силу з днем ухвалення."

Законом про Виділ Української Національної Ради утворено установу, яка мала виконувати владу голови держави.

Склад Виділу Української Національної Ради, вибраного на основі сього закона, був такий: Президент Української Національної Ради д-р Евген Петрушевич (нац.-дем.), д-р Лев Бачинський (рад.), Семен Вітик (соц.-дем.), д-р Антін Горбачевський (нац.-дем.), Гриць Дувіряк (рад.), д-р Михайло Новаковський (безп.), д-р Теофіль Окуневський (нац.-дем.), Омелян Попович (нац.-дем.) Андрій Шмігельський (рад.) і о. д-р Степан Юрик (нац.-дем.).

Далі ухвалено закон з дня 4. січня 1919., доповняючий статут Української Національної Ради. Сей закон зміняв постанову § 4-го статута Української Національної Ради так, що президія Української Національної Ради має складатися з президента і чотирох заступників президента; для ведення канцелярії, протоколів нарад і діловодства Ради вибирається двох секретарів і одного заступника секретаря.

На основі сього закона президентом Української Національної Ради вибрано д-ра Евгена Петрушевича; заступниками президента: д-ра Льва Бачинського, Семена Вітика, Омеляна Поповича і Андрія Шмігельського; секретарями д-ра Степана Вигвицького, Степана Сілецького і Осипа Устияновича.

Закон з дня 4. січня 1919. про спосіб оповіщування законів і розпорядків постановляє, що закони, ухвалені Українською Національною Радою, і розпорядки державних секре-

тарів оповіщується в Вістнику державних законів і розпорядків; закони підписує президент Української Національної Ради і один член Виділу Української Національної Ради, розпорядки — дотичний державний секретар.

В кінці треба зазначити ухвалення закона з дня 4 січня 1921. про незайманість членів Української Національної Ради.

Після утворення Виділу Української Національної Ради приступлено до утворення нової Ради державних секретарів. Тимчасовий президент Ради державних секретарів Голубович вніс до Виділу димісію цілої Ради державних секретарів, а Виділ, принявши димісію, поручив Голубовичеви скласти нову Раду державних секретарів.

Склад сеї Ради державних секретарів був такий: Президент, державний секретар фінансів і державний секретар торговлі і промисловости д-р Сидір Голубович. Закордонні справи д-р Василь Панейко. Державний секретар без портфелю і управитель державного секретаріяту вакордонних справ д-р Льонґин Цегельський (Панейко виїхав був на Мирову Конференцію до Парижа). Внутрішні справи д-р Іван Макух. Військові справи полк. Дмитро Вітовський. Судівництво Осип Бурачинський. Просвіта і віроісповідання д-р Агенор Артимович. Шляхи, почта і телеґраф Іван Мирон. Земельні справи Михайло Мартинець. Публичні роботи Маріян Козаневич.

По партійній приналежности Голубович, Панейко, Цегельський і Бурачинський були національні демократи; Макух і Вітовський радикали; Артимович (директор ґімназії), Мирон (залізничий інженер), Мартинець (радник дирекції домен і лісів) і Козаневич (гірничий інженер) — всі бувші австрійські урядовці, які в політичнім життю не брали участи.

Політично сей кабінет треба схарактеризувати як коаліцію національних демократів і радикалів при співучасти фаховців. Соціяльні демократи відмовилися від участи в кабінеті, тільки Козаневич увійшов до кабінету як кандидат, поручений провідником соціяльних демократів Вітиком.

Новий кабінет представився Українській Національній Раді на лютовій сесії, яка почалася 4. лютого 1919.

В лютім і марті 1919. наступили в складі кабінету такі зміни:

На засіданню Української Національної Ради 13. лютого 1919. президент Української Національної Ради подав до відомости, що державний секретар військових справ Вітовський і державний секретар Цегельський внесли димісію, яку Виділ Української Національної Ради приняв.

Державним секретарем військових справ призначив Виділ полковника Віктора Курмановича, шефа ґенерального штабу. А що він, перебуваючи в головній кватирі, не міг постійно вести справ секретаріяту, то рівночасно призначено отамана Петра Бубелу товаришем державного секретаря військових справ і поручено йому управу секретаріяту.

На засіданню 10. марта 1919. Виділ Української Національної Ради призначив д-ра Михайла Лозинського товаришем державного секретаря закордонних справ і поручив йому управу секретаріяту.

В такім складі остала Рада державних секретарів аж до кінця свого істнування.

З законів, ухвалених Українською Національною Радою на лютовій сесії, заслугують на увагу: закон про мову державних установ і закон про основи шкільництва. Оба закони наводимо в цілости:

„Закон з дня 15. лютого 1919. про уживанне мови у внутрішнім і внішнім урядуванню державних властий і урядів, публичних інституцій і державних підприемств на Західній Области Української Народньої Республики.

Українська Національна Рада постановила:

§ 1.

Державною мовою на Західній Области Української Народньої Республики є мова українська.

§ 2.

Сеї мови вживають у внутрішнім і внішнім урядуванню всі державні власти й уряди, публичні інституції і державні підприемства.

§ 3.

Законно признаним національним меншостям полишається свободу уживання як устно так і в письмах їх матірної мови в урядових зносинах з державними властями й урядами, публичними інституціями й державними підприемствами.

§ 4.

Сей закон обовязує з днем його оповіщення.“

„Закон з дня 13. лютого 1919. про основи шкільництва на Західній Области Української Народньої Республики.

§ 1.

Всі публичні школи на Західній Области Української Народньої Республики є державні, а учителі державними урядниками. За дозволом верховних шкільних властий можна засновувати приватні школи.

§ 2.

Викладова й урядова мова у всіх державних школах є українська. Національним меншостям признається право на школу в рідній мові. Близші постанови про школи для національних меншостий вирішить окремий закон.

§ 3.

Сей закон входить в житте з днем його оповіщення.“

В кінці треба зазначити, що в короткім часі правительство зорґанізувало поважну, коло 100.000-ну армію.

Перші основи під сю орґанізацію поклав державний секретар військових справ Дмитро Вітовський і його співробітники, українські старшини австро-угорської армії і Українських Січових Стрільців.

В дальший праці брали учать також ті нечисленні старшини австро-угорської армії німецької народности, які за часів Австрії

служили в українських частинах і тепер рішилися разом з сими частинами служити українській державі як її громадяни. З огляду на недостачну українських військових старшин з вищою військовою освітою вони були цінним набутком для української армії, хоч з другого боку треба зазначити, що стара австрійська військово-політична школа доводила їх часом до непорозумінь з українськими військовими старшинами.

Головним командантом армії Західно-Української Народньої Республики швидко став Придніпрянець Омелянович-Павленко, бувший ґенерал російської армії. Шефом ґенерального штабу був спершу також Придніпрянець полковник Мишковський; опісля покликано на се становище галицького Українця Віктора Курмановича, полковника австро-угорської армії, якого призначено також державним секретарем військових справ.

Армія Західно-Української Народньої Республики складалася почасти з українських жовнірів австро-угорської армії, яких при їх повороті з фронтів зараз реорґанізовано в українську армію, почасти з нового набору на основі загальної мобілізації від 18—35 літ, яка мала на увазі тільки Українців.

Так наладжено державний апарат; зорґанізовано правильну працю Української Національної Ради як законодатної влади; утворено Виділ Української Національної Ради для виконування функцій голови держави; покликано кабінет на основах парляментарного правління; законами про адміністрацію, судівництво, шкільництво, урядову мову й иншими покладено основи для управи держави; зорґанізовано армію для оборони держави перед польським наїздом.

Правда, сей апарат не відзначався глибокими політично-соціяльними змінами попереднього ладу.

Та треба тямити, що він був тимчасовий, призначений служити тільки доти, доки Східна Галичина не зіллється з Великою Україною в одну державну цілість. Від сього, який політично-соціяльний лад буде в обнимаючій всі українські землі українській державі, залежатиме й політично-соціяльний лад її галицької частини.

Так думали творці сього апарату.

Крім того головною їх журою була війна з Польщею, яка дуже болюче нагадувала їм тимчасовість їх державної творчости. Все залежало від того, чи вдасться захистити рідний край від польського завоювання.

Та були справи, яких не можна було відкладати. Особливо, що на Великій Україні справа державного будівництва не наладжувалася і не було виглядів на негайне загально-державне полагодженне сих справ. Сюди належали передовсім: заступити Українську Національну Раду орґаном всенароднього вибору і полагодити земельну справу. Сим справам рішено присвятити найближчу сесію Української Національної Ради.

Розділ VII.

З'єдиненнє Західно-Української Народньої Республики з Українською Народньою Республикою.

Скиненнє австрійсько-польського ярма в Східній Галичині і успішне повстанне Директорії проти гетьмана Скоропадського викликали могутню хвилю одушевлення для ідеї з'єднинення всіх українських земель в одну державу.

Маючи на увазі ухвалу Української Національної Ради з 10. падолиста 1918., Рада Державних Секретарів зараз після приїзду до Тернополя розпочала з Директорією переговори в справі з'єднинення. Що переговори відповідали настроєви обох сторін, найліпше видно з того, що вже 1. грудня 1918. заключено отсей „передвступинний договір“:

„Передвступний договір, заключений дня 1. грудня 1918. року в м. Фастові між Українською Народньою Республикою й Західно-Українською Народньою Республикою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю, такого змісту:

1. Західно-Українська Народня Республика заявляє сим непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республикою, значить, заявляє свій намір перестати істнувати як окрема держава, а натомість увійти з усею своєю територією й населеннєм, як складова частина державної цілости, в Українську Народню Республику.

2. Українська Народня Республика заявляє сим рівнож свій непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну державу з Західно-Українською Народньою Республикою, значить, заявляє свій намір принятн всю територію й населенне Західно-Української Народньої Республики, як складову частину державної цілости, в Українську Народню Республику.

3. Правительства обох Республик уважають себе звязаними висшими заявами, то значить: уважають себе посполу обовязаними сю державну злуку можливо в найкоротшім часі перевести в діло, так, щоби можливо в найкоротшім часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4. Західно-Українська Народня Республика з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правними інституціями та культурними й соціяльними ріжницями окремішности життя на своїй території й її населенне, як будуча частина неподільної Української Народньої Республики, дістає територіяльну автономію, якої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республик в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратификацією її рішень компетентними законодатними і правительственними державними орґанами обох Республик. Тоді також установлені будуть детальні условини злуки обох держав.

5. Сей договір, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, по одному для правительств кождої з обох держав, може бути опубликований за згодою обох правительств, т. є. Директорії Української Народньої Республики й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республики.

Директорія Української Народньої Республики: В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець, С. Петлюра, отаман українських республиканських військ.

Повновласники Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республики: Д-р Льонґин Цегельский, Д-р Дмитро Левицький“.

Справа з'єднинення була першою справою, яку полагодила новоскликана Українська Національна Рада. На засіданню 3. січня 1919. приняла вона одноголосно отсю ухвалу:

„Ухвала Української Національної Ради з дня 3. січня 1919. про злуку Західно-Української Народньої Республики з Українською Народньою Республикою.

Українська Національна Рада постановила:

Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжественно з'єднання з нинішнім днем Західно-Української Народньої Республики з Українською Народньою Республикою в одну, одноцільну суверенну Народню Республику.

Зміряючи до найскоршого переведення сеї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народньою Республикою і Українською Народньою Республикою дня 1. грудня 1918. у Хвастові, та поручає Державному Секретаріятови негайно розпочати переговори з Київським Правительством для сфіналізування договору про злуку.

До часу, коли зберуться установчі збори з'єдиненої Республики, законодатну владу на території бувшої Західно-Української Народньої Республики виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріят, установлений Українською Національною Радою, як її виконуючий орґан".

Після одноголосного приняття сеї ухвали президент Української Національної Ради д-р Евген Петрушевич заявив: „Ухвалений закон полишиться в нашій історії одною з найкращих карт. По лінії з'єднання не було між нами двох гадок. Сьогоднішний крок піднесе нашого духа і скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня істнує тільки одна Українська Народня Республика. Нехай вона живе!"

Треба зазначити, що ухвала Української Національної Ради з 3. січня 1919. — хоч носить назву ухвали, а не закона — оголошена в „Вістнику державних законів і розпорядків Західної Области Української Народньої Республики" [1]) в формі, яку закон з 4. січня 1919. про спосіб оповіщування законів і розпорядків приписує для оголошування законів. Значить, ся ухвала є поставлена на рівні з законом.

Рівночасно вибрала Українська Національна Рада делеґацію, зложену з 65 членів, яка мала нотифікувати ухвалу про з'єднання Директорії.

22. січня 1919. на Софійській площі в Київі відбулося святочне проголошення акту з'єднання. З сього приводу Директорія видала отсей універсал:

„В імени Української Народньої Республики проголошує Директорія цілому українському народови велику подію в історії нашої української землі.

Дня 3. січня 1919. року в місті Станиславові Українська Національна Рада Західно-Української Народньої Республики, як представниця волі всіх Українців Австро-Угорщини і як найвищий законодатний їх орґан, святочно проголосила з'єднання Західно-Української Народньої Республики з українською Придніпрянською Народньою Республикою в одну суверенну Народню Республику.

Витаючи з великою радістю сей історичний крок наших західних братів, Директорія Української Народньої Республики рішила приняти до відома се з'єднання і ввести його в житте згідно з умовами, які означено в ухвалі Української Національної Ради з дня 3. січня 1919.

Від нині во єдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західно-Українська Народня Республика (Галичина, Буковина

[1]) 1. Випуск. Виданий 31. січня 1919. Річник 1919.

й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Від нині є едина, незалежна Українська Народня Республика. Від нині український нарід, увільнений могучим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єднити всі змагання своїх синів для утворення нероздільної, незалежної української держави на добро і щасте робочого народу".

Після проголошення з'єднинення Директорією, делеґація Української Національної Ради взяла участь в Трудовім Конґресі як представництво Західно-Української Народньої Республики.

На першім засіданню Трудового Конґресу, 23. січня 1919., після відкриття Конґресу і вибору президії, до якої з делеґації Української Національної Ради ввійшли Семен Вітик (соц.-дем.) і Тимотей Старух (нац.-дем.), — д-р Степан Витвицький від імени делеґації Української Національної Ради прочитав ухвалу Ради про з'єдинення, а секретар Конґресу Золочанський універсал Директорії про з'єдинення. Оба акти Трудовий Конґрес приняв одноголосно.

До справи з'єднинення відноситься ще 3-ій уступ „закона, ухваленого Конґресом Трудового Народу України на засіданню 28. січня 1919. року про форму української влади". Сей уступ звучить:

„З огляду на небезпечний військовий час доручити власть і оборону краю Директорії Української Народньої Республики, яка, доповнена представником від Наддністрянської України, до слідуючої сесії Трудового Конґресу має бути верховною властю і видавати закони, необхідні для оборони Республики, при чім сі закони передаються на затвердженнє найблизшій сесії Трудового Конґресу. Виконавча влада Української Народньої Республики, належить Раді Народніх Міністрів, котра складається Директорією і в час перерви сесій конґресу відповідає перед Директорією".

Після проголошення з'єднинення змінено назву „Західно-Українська Народня Республика" на „Західна Область Української Народньої Республики" [1]).

Всі сі акти про з'єдинення не утворили нової, з'єдиненої, з дотеперішніх двох українських держав зложеної Української Народньої Республики, а тільки проголошували утвореннє її і намічали шлях до її утворення.

Утворити сю нову, з'єдинену Українську Народню Республику мали установчі збори, скликані з територій обох держав так, як коли б сі території творили вже одну державу.

Про час і спосіб скликання Установчих Зборів мали очевидно рішати правительства обох держав на основі обопільного порозуміння.

Тільки з хвилею, коли рішення Установчих Зборів про утвореннє одної держави з дотеперішніх двох українських держав набудуть правної сили, дотеперішні обі держави мали би перестати істнувати, зливаючися в одну державну цілість.

Про устрій держави, яку Установчі Збори мали утворити з двох дотеперішніх українських держав, знаходиться в актах про з'єдиненне

---

[1]) Правний акт, яким заведено сю зміну, мені невідомий. З юридичного погляду повинен би се бути закон, який зміняв би арт. I тимчасового основного закона про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії з 13. падолиста 1918.

тільки одна згадка, а саме в передвступнім договорі говориться, що територія Західно-Української Народньої Республики має одержати автономію.

З сього виходить, що наміром сторін, які заключали передвступний договір і проголошували дальші акти про з'єдиненне, не було творити федеративну державу, зложену з двох складових держав: Української Народньої Республики і Західно-Української Народньої Республики, тільки одноцільну державу, в якій територія бувшої Західно-Української Народньої Республики мала би тільки автономію.

До часу утворення одної держави Установчими Зборами обі держави оставали окремими державами, незалежними одна від другої. Про се говорить ухвала Української Національної Ради з 3. січня 1919. в останніх двох уступах, застерігаючи до часу Установчих Зборів незалежність законодатної і виконуючої влади Західно-Української Народньої Республики.

Ся ухвала одержала потвердженне Директорії і Трудового Конґресу, отже стала обовязуючою для обох сторін.

Виключаючи на території Західно-Української Народньої Республики яку-небудь иншу владу, ся ухвала тим самим обмежує владу Української Народньої Республики її власною територією. На сій своїй території ся влада так само незалежна, бо видається недопустимим, щоби в той сам час, як влада Української Народньої Республики виключається від впливу на територію Західно-Української Народньої Республики, ся остання мала який-небудь законний вплив на територію Української Народньої Республики.

Одначе се недопустиме допустила до певної міри Директорія включивши делеґацію Української Національної Ради в склад Трудового Конґресу, який потім ухвалив, що Директорія має бути доповнена представником Наддністрянської України.

Таким чином делеґація Української Національної Ради одержала законну змогу впливати на законодатну діяльність Трудового Конґресу, яка відносилася тільки до території Української Народньої Республики.

На се нарікали опозиційні ліві ґрупи трудового конґресу, вказуючи на те, що делеґація Української Національної Ради причинилася до перемоги демократичного принціпу над радянським і політики згоди з антантою над політикою згоди з Совітською Росією.

Так само Українська Національна Рада через президента Петрушевича, якого Виділ Ради призначив як представника Придністрянщини в склад Директорії, одержала законний вплив у Директорії, якої влада розтягалася тільки на Українську Народню Республику.

Сей законний вплив Західно-Української Народньої Республики на владу Української Народньої Республики допустили Директоря і Трудовий Конґрес очевидно тому, щоби найвисші орґани влади Української Народньої Республики, Трудовий Конґрес і Директорія, своїм складом представляли символ з'єдинення.

Дійсного політичного значіння, — поминувши висше зазначену роль делеґації Української Національної Ради на Трудовім Конґресі,

— сей законний вплив не мав, бо Трудовий Конґрес більше не збирався, а Директорія, після уступлення Винниченка, ввійшла в стадію занепаду, в якій що-раз більше набирало сили єдиновластє Головного Отамана Петлюри.

З усего вище сказанного виходить, що проголошенне з'єдинення не нарушало незалежности обох держав.

До часу здійсненя з'єдинення через утворенне одної держави Установчими Зборами ся незалежність була обмежена тільки тим, що правительства обох держав мали обовязок перевести з'єдиненне, з чого випливав для них обовязок робити все, що веде до з'єдинення, і не робити нічого, що йшло би проти з'єдинення.

Одначе, не нарушуючи незалежности обох держав, проголошенне з'єдинення мало велике політичне значінне як вислів волі цілого українського народу творити одну державу і вложенне обовязку на правительства обох держав сповняти сю волю у внутрішній і закордонній політиці.

До часу Установчих Зборів способом сповнювання сеї волі було видаванне законів, розпорядків і заряджень на основі обопільного порозуміння.

Сим шляхом і йшли оба правительства, доки їх дороги не розійшлися.

Очевидно, де нема одної державної влади, а тільки з'єдиненне має здійснюватися двома незалежними владами на основі порозуміння, там мусять бути також непорозуміння. Коли б українська державність на територіях обох українських держав укріплялася, тоді непорозумінь було би що-раз менше і в кінці швидке скликанне Установчих Зборів було би з'єднило обі держави в одну. Одначе українська державність не укріплялася, обі українські держави під натиском Польщі і Росії тратили територію і наслідком сього попадали в хаос і в сім хаосі непорозуміння росли, аж доки не довели до повного розриву.

Ми не будемо перечисляти всіх справ, які правительства обох українських держав полагоджували на основі обопільного порозуміння. Скажемо тільки, що таким способом полагоджувано багато справ в усіх областях державної адміністрації, переводячи таким способом з'єдиненне. Закордонна політика, військо, фінанси, господарські справи, — скрізь були покладені основи з'єднення.

Одним зі способів переводженя з'єдинення було покликуванне Галичан і Буковинців Директорією на урядові становища в Українській Народній Республиці, почавши від членів Ради Народніх Міністрів. Сі покликування відбувалися на основі партійних комбінацій або особистих заходів і державна влада Західної Области не мала на них впливу.

Зокрема що-до закордонної політики відносини між правительствами обох держав склалися так, що справа війни з Польщею за Східну Галичину і права до спадщини по Австро-Угорщині були справою Західної Области, всі ж инші справи справою цілої Української Народньої Республики.

Згідно з сим становищем Директорія не виповіла війни Польщі, хоч я, обнявши управу закордонних справ Західної Области, заступав

погляд, що з правного становища ціла Українська Народня Республика знаходиться в війні з Польщею. Сей погляд був тим більше оправданий, бо Польща заняла також західні части Української Народньої Республики, признані їй берестейським договором.

Так само згідно з вище зазначеним становищем у державах, які повстали на території Австро-Угорщини, Західна Область удержувала свої заступництва.

Коли де, то власне в закордонній політиці акти про з'єдинення мали найбільше значінне і обовязували оба правительства при кождій нагоді маніфестувати волю народу творити одну державу. Тому справа компетенцій обох правительств була їх внутрішньою справою, на зверх мали вони обовязок виступати солідарно. Такий був мій погляд на закордонну політику в переходовій стадії від часу проголошення з'єднинення до часу його здійснення і сей погляд я старався переводити в житте підчас моєї управи закордонними справами Західної Области.

Як мав прицювати апарат закордонної політики, про се свідчать ухвали, приняті на засіданню Ради Державних Секретарів Західної Области 30. марта 1919. в присутности членів Директорії Андрієвського, Петрушевича і Швеця і членів Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республики Фещенка-Чопівського (міністра народнього господарства, який тоді заступав також президента Ради міністрів і міністра закордонних справ), Симонова (державного контрольора) і Корчинського (державного секретаря), і затверджені опісля Радою Народних Міністрів у Рівнім та нотифіковані в цвітні 1919. віденським послом Української Народньої Республики представникам усіх держав, акредитованих у Відні [1]).

Сі ухвали звучать:

„I. Нотифікувати всім державам світа обєднанне обох частин України. Нотифікуванне перевести в Швайцарії послам чужих держав акредитованим при швайцарськім правительстві. Поручити се виконанне віденському послови Західної Области Української Народньої Республики М. Василькови і швайцарському послови Української Народньої Республики д-ру Лукашевичеви.

---

[1]) Сі ухвали подаю на основі віденського „Українською Прапора“ (ч. 24. з 27. марта 1920.) з сим застереженнем, що не маючи ані урядових актів ані записок з того часу, не можу з памяти ствердити, чи їх текст автентичний. В кождім разі тямлю, що проект таких ухвал на засіданню, на якім були вичислені особи, справді дебатувався і був принятий (чи дефінітивно — не пригадую) як платформа діяльности в области закордонної політики. Та чи той проект дословно покриваєтся з текстом в „Українськім Прапорі“, чи він був затверджений Радою Народніх міністрів і чи був нотифікований віденським представникам держав, сих подробиць собі не пригадую.

Був се час, коли Західній Области грозила польська офензива, якій ми не могли протиставити відповідних сил і тому всю нашу увагу займала справа перемиря з Польщею, за-для чого я вибирався власне до Парижа. Рівночасно Директорія і її кабінет наслідком що-раз сильнійшого натиску Совітської Росії і партійних відносин знаходилися в стані гострої кризи. Кабінет Остапенка знаходився в стані димісії і був розсипаний в ріжних місцевостях. Члени Директорії, розсипані також в ріжних місцевостях, не могли погодитися на новий кабінет. В таких відносинах годі все затямити.

Одначе в кождім разі подані ухвали, загально беручи, вірно представляють плян наладження апарату закордонної політики.

II. Поручити послови Василькови, при нагоді доручення ноти про обєднаннє України, вияснити в Швайцарії відношеннє чужих держав до української справи, приготовити ґрунт для приняття в державах антанти і невтральних українських дипльоматичних місій, наладити в Швайцарії апарат для звязку Міністерства Закордонних справ УНР і Державного Секретаріяту закордонних справ Західної Области УНР та експозитури сих обох центральних орґанів закордонної політики у Відні [1]) з українською місією для мирових переговорів у Парижі.

III. Аж до дефінітивного обєднання обох частин України на Загально-Українських Установчих Зборах подвійність дипльоматичного представництва обох сих частин за границею допускається на стільки, на скільки сього вимагають спеціяльні інтереси сеї чи иншої частини, і там, де се дійсно потрібне (прим. в державах утворених на території бувшої австро-угорської монархії); по-за тим діяльність українських дипльоматичних тіл обнимає цілість української справи, а істнуючі паралельні дипльоматичні представництва працюють в тіснім контакті і роблять спільні виступив в справах дотикаючих цілої обєднаної України.

Увага: Ся ухвала передається до відома за підписом Міністерства Закордонних Справ і Державного Секретаріяту закордонних справ всім українським послам і головам місій і входить до ноти про обєднаннє.

IV. Українська дипльоматична місія для участи в Мировій Конференції в Парижі є спільною для обох частин України і називається: Делеґація обєднаної Української Народньої Республики на Мирову Конференцію в Парижі та заступає на конференції цілість української справи, з тим, що попереднє полагодженнє справ Західної Области, її міжнароднього признання і державно-правного становища належить до делеґації, яку призначить Державний Секретаріят Західної Области [2]).

Увага: Ся ухвала має міститися в повновластях, якими наділиться спільних уповновласнених до Парижа.

V. Делеґація Обєднаної Української Народньої Республики на Мировій Конференції в Парижі, згідно з попередним рішеннєм, складається з пяти повновласних делеґатів, а саме: Сидоренка (голови), Панейка (заступника голови), Шульгина, Матюшенка і Марголина та полагоджує свої справи колеґіяльно на підставі ґенеральної і спеціяльних інструкцій Міністерства Закордонних Справ і Державного Секетаріяту закордонних справ. Приділеними до делеґації спеціялістами і політичними дорадниками та канцелярійним персоналом делеґація розпоряджає після свого узнання.

Увага: Мають бути виставлені нові повновласти делеґатам, вироблена інструкція (наказ) з поданнєм внутрішньої орґанізації, способу представництва, орґанізації помічних орґанів (спеціялісти) і ин.“

Розділ VIII.

Справа перемиря з Польщею.

I. Комісія Бертелємі у Львові.

Найбільшою журою правительства Західної Области Української Народньої Республики була — як сказано — війна з Польщею.

Спершу головні надії покладано на поміч Великої України, числячи, що при такій помочи вдасться виперти Поляків аж до етно-

---

[1]) Був плян утворити таку експозитуру в Відні.

[2]) Тут малося на думці делеґацію під моїм проводом, яку висилано до Парижа наслідком рішення Ради чотирох з 19. марта 1919. Про все те докладно низше.

ґрафічних границь Східної Галичини і заставити їх заключити як не мир то бодай перемирє на основі забезпечення етноґрафічних границь української території. Решту зробить Мирова Конференція в Парижі, куди Українська Народня Республика вислала свою делеґацію. Мирова Конференція визнає Українську Народню Республику і згідно з принціпом самовизначення народів управильнить справу границь.

Одначе влада Директорії на Великій Україні не укріплялася; навпаки, перед натиском військ Совітської Росії Директорія 1. лютого 1919. покинула Київ і уступала що-раз близше до галицької границі. В такім положенню надія на поміч Великої України все меншала; навпаки, Західна Область мусіла посилати військову поміч Директорії.

Правда, поки-що український фронт держався добре і українська команда мала надію відібрати від Поляків Львів і виперти їх аж на Сян. Одначе все таки відчувалося, що довгої війни сама Східна Галичина проти цілої Польщі вести не може.

В такім положенню очи правительства Західної Области звертались до Мирової Конференції. Вона повинна виступити з посередництвом і довести до заключення перемиря, очевидно на основі етноґрафічних границь.

Коли одначе українська сторона не мала з Мировою Конференцією і державами антанти ніякого звязку, то Польща, маючи потрібний звязок, засипувала від самого початку війни і Мирову Конференцію в Парижі і аґентів держав антанти в містах середньої, східної й південної Европи просьбами о поміч проти Українців, яких представляла очевидно в як найчорнійшім світлі.

Спершу приїздили на територію війни тільки низші військові аґенти держав антанти, збирали інформації й від'їздили. Їх проби посередництва були несмілі й не опиралися на ніякі авторитетні повновласти.

Згадати треба, що в грудні 1918. ґр. Скарбяк від імени Польської Ліквідаційної Комісії звернувся до Державного Секретаріяту в Тернополи, навязуючи до свого предложення, зробленого у Львові вночи з 20. на 21. падолиста 1918. На се президент Державного Секретаріяту д-р Кость Левицький відповів, що Державний Секретаріят готов розпочати переговори, коли Поляки признають українську державність на території Східної Галичини. Ся відповідь викликала велике польське обуренне і на тім скінчилося.

До поважних переговорів про перемирє прийшло аж при кінці лютого 1919.

В січні 1919. приїхала з повновластями для доведення до польсько-українського перемиря антантська комісія в такім складі: голова комісії представник Франції ґенерал Berthélemy, представник Анґлії Carton de Wiart, представник Америки проф. Lord, представник Італії Stabile.

Ся комісія, після кількатижневого побуту в Варшаві і Львові, звернулася 22. лютого 1919. до української сторони з домаганнем завішення оружя в цілі ведення переговорів про перемирє. Домаганне

завішення оружя було поставлене категорично, як conditio sine qua non ведення переговорів про перемирє; коли українська сторона на се домаганнє не згодиться, то се буде значити, що вона відкидає інтервенцію Мирової Конференції, і на неї впаде відповідальність за дальше веденнє війни.

Українське військове положенне було тоді корисне; польське — некорисне. Українська армія держала цілу Східну Галичину майже по Сян; в сю українську державну територію врізувався тільки польський клин здовж залізничого шляху Перемишль-Львів; українська армія власне облягала Львів і мала надію швидко його здобути, після чого той польський клин перестав би істнувати.

Заключити в такій хвилі завішенне оружя означало спинити корисні для української сторони воєнні операції і дати польській стороні змогу скріпити свої сили. Тому українське правительство тільки під натиском погрози комісії антанти згодилося на заключенне завішення оружя, яке почалося 25. лютого в 6. годині рано.

І. Наради про премиря. Того самого дня приїхала до Львова делеґація Державного Секретаріяту Західної Области Української Народньої Республики для ведення переговорів про перемирє в такім складі: державний секретар судових справ Осип Бурачинський, д-р Степан Витвицький, д-р Михайло Лозинський, д-р Володимир Охримович [1]), Володимир Темницький, полк. Гужковський, отаман Рожанковський, полк. Слюсарчук, підполк. Фідлер і як перекладач о. Бонн.

Вступне засіданнє комісії Бертелемі і нашої делеґації було таки 25. лютого у вечері. На сім засіданню комісія установила таку програму нарад: Найперше вона матиме з нами інформаційне засіданнє, на якім ми їй подамо відомости про нашу справу і наше становище в справі перемиря. Потім буде засіданнє нашої і польської делеґації, бо комісія хотіла би, щоб обі воюючі сторони погодилися самі, без її інтервенції. Коли ж на тім засіданню не прийде до порозуміння, тоді комісія подиктує обом сторонам умови перемиря.

Інформаційне засіданнє комісії й нашої делеґації тягнулося цілий день 26. лютого. На нім ми переконалися, що комісіа Бертелемі вже так основно поінформована Поляками, що наші інформації не матимуть на її рішення ніякого впливу.

Зокрема треба зазначити, що комісія поводилася иноді дуже нечемно.

Від нашої Команди приходили до нас що-хвилі відомости, що Поляки ломлять умови завішення оружя. В кінці прийшла формальна заява, яку ми мали вручити комісії, що коли комісія не спинить того польського зловживання, наша Команда буде примушена зірвати завішенне оружя. Коли ми текст сеї заяви перекладали устно Комісії, представники висококультурних націй заходу зірвалися з місць, почали стукати пястуками о стіл і заявивши, що коли ми до пяти мінут не

[1]) Охримович і я були у Львові і ввійшли в склад делеґації на основі повновластий, привезених делеґацією. Ся повновласть уможливила мені виїзд на український бік.

візьмемо тої заяви назад, вони зривають переговори, — опустили салю конференції, тріскаючи дверми. Се все зробили вони, не дослухавши нас навіть до кінця, бо ми заявою нашої Команди хотіли їм тільки зілюструвати вагу положення і заставити їх прискорити доведенне переговорів до кінця.

Що-до самого перемиря, наша делеґація на основі привезених інструкцій обстоювала як демаркаційну лінію для перемиря лінію Сяну, зазначуючи рівночасно, що державна границя між Україною й Польщею повинна йти значно далі на захід, згідно з етноґрафічним розграниченнем обох народів. Лінія Сяну, загалом беручи, відповідала вище зазначеному військовому положенню; від неї відхилявся тільки польський клин здовж залізничого шляху Перемишль-Львів. Домагаючися уступлення Поляків з сього клина, наша делеґація давала пізнати, що за ціну сього уступлення ми готові поступитися де-чим в користь Поляків при означуванню демаркаційної лінії.

Того самого дня ввечері було засіданне нашої й польської делеґації. Польська делеґація, під проводом ґр. Скарбка, найперше домагалася, щоб засіданне відложити, мотивуючи се тим, що так швидко годі було підібрати відповідний склад делеґації, та що такої важної справи не можна рішити за один вечір, коли учасники вже перетомлені працею цілого дня. Та на наше рішуче домаганне засіданне таки було.

Тут знов виявилася культурність представників держав антанти. Не розібравши навіть в чім діло і думаючи, що се ми не хочемо вести переговорів, представник Анґлії, до якого звернулися обі сторони, знов застукав пястуками о стіл.

Обі сцени, вище описана й ся, були такі, що оставалося тільки так само стукнути дверми і перестати говорити з такими культурними миротворцями. Сього не зроблено, боячися пошкодити справі.

Дякуючи Полякам, які очевидно були певні прихильности комісії Бертелємі для своєї справи, се засіданне було тільки прикрою комедією. На наше домаганне лінії Сяну Поляки відповіли домаганнем лінії Збруча. Коли ж наша делеґація, не вважаючи на сі очевидні кпини, почала далі поважно дискутувати і вказала на можливість вище зазначених уступок при визначуванню демаркаційної лінії, Поляки, як найдальшу уступку, подали лінію Гора Попадя—Калуш Галич—Рогатин—Перемишляни—Берестечко. Очевидно, що засіданне закінчилося ствердженнем, що сторони не можуть осягнути порозуміння.

27. лютого комісія Бертелємі з нашою делеґацією виїхала до Ходорова, тодішнього осідку галицько-української головної квартири, щоб побачитися з головним отаманом Петлюрою, який тоді був як-раз туди приїхав разом з презтдентом Української Національної Ради Петрушевичем і президентом Державного Секретаріяту Голубовичем.

Наша делеґація хотіла при сій нагоді поділитися своїми враженнями і порадитися про дальше становище.

Для характеристики антантської комісії треба зазначити, що вона конче настоювала на тім, щоби на її конференції з Петлюрою

крім українського перекладача був присутний як перекладач також польський офіцир, якого привезла з собою.

Конференція комісії з Петлюрою була держана в загальнім тоні, без ніяких конкретних предложень. Комісія хотіла знати, яку силу представляє армія Петлюри для боротьби з Совітською Росією. Петлюра знов клав головний натиск на те, що Україна представляє велику моральну силу, яку можна перетворити в дійсну мілітарну силу залежно від того, чи антанта визнає державність Української Народньої Республики і дасть молодій державі фінансову і технічну допомогу.

Що-до Галичини Патлюра зазначив тільки загально, що український нарід тільки тоді зможе всю свою силу звернути проти большевизму, коли буде мати забезпечне національне істнуваннє від заходу. Так виразно, як сього домагалися від Петлюри Петрушевич і Голубович, він справи не поставив і не заявив, що вдержанне Східної Галичини в етноґрафічних границях при Українські Народній Республиці є безумовним домаганнем цілої України.

Здається, що вже тоді Петлюра готов був піти на уступки коштом Східної Галичини, щоб за них одержати мир з Польщею і визнанне антанти.

Вечером комісія Бертелемі і наша делеґація вернули до Львова.

28. лютого комісія вручила українській і польській делеґації — кождій на окремім засіданню — проект перемиря.

Врученне проекту перемиря українській делеґації попередив ґен. Бертелемі отсею промовою:

„Ми, представники держав антанти, себ-то Анґлії, Франції, Америки й Італії, совісно і докладно розслідили справу, яку маємо рішати. Ми вимагаємо жертв від обох сторін; сі жертви будуть тільки тимчасові, до рішення Мирової Конференції. Се правда, що ваше положенне є сьогодня добре, одначе воно може змінитися на вашу шкоду. Між Поляками й Чехами вже заключено перемире, і Поляки можуть транспортувати муніцію через чеську територію. Так само вже швидко буде заключене перемире між Поляками й Німцями. Большевики ще не наступили на ніяку часть польської території і ніщо не заставляє Поляків післати безпосередно армію проти большевиків. Поляки все се знають, і ся певність дає їм надію й силу. Коли ви не приймете нашого предложення, будете відповідати за сей крок перед цілою антантою. Ви будете мати війну з Поляками, які матимуть поміч відважної й добре зорґанізованої армії Галлера, зложеної з шести дивізій. Ми в Франції переконалися про відвагу сеї армії. З другого боку йдуть большевики, які вже мають Київ і найбільшу часть вашої території і знаходяться перед вашими брамами. Коли ж ви приймете наше предложенне, ми робитимемо заходи, щоби була признана ваша суверенність. Факт, що ми переговорюємо з вами і звертаємося до вас з сим предложеннем, є вже до певної міри признанем вашої держави, бо не переговорюється з кимсь, хто зовсім не істнує. Далі з нашою поміччю ви переможете большевиків, відзискаєте завойовану територію і не явитеся перед Мирову Конференцію з порожними руками. Наше рішенне вплине на вислід переговорів Директорії з пред-

ставниками антанти в Одесі, бо наші повновласти йдуть далі ніж повновласти одеських делеґатів. Ми робитимемо заходи, щоб ваших представників допустили на Мирову Конференцію. Ми пішлемо до вас місію, яка остане в вас і даватиме звідомлення нашим державам про ваші потреби. Ми наладимо зносини між вашим правительством і державами антанти. Памятайте приповідку: „Помагайте собі і небо вам поможе.“ Се небо — се союзні держави. Ваше рішенне буде початком нового життя для вас і для вашого національного щастя. Ніколи ніде не будете мати такої нагоди до сього як сьогодня. Ся хвиля є велика і святочна. Доля вашого народу знаходиться в ваших руках.“

Вже ся промова вказувала на те, що рішенне комісії випало не на нашу користь. Щоби нас заставити приняти те некорисне рішенне, ґен. Бертелємі змалював яркими красками з одного боку силу Поляків, яка на нас готується, і гнів антанти, який на нас упаде, з другого ж ті благодати „неба-антанти“, які нас ждуть, коли ми рішенне приймемо.

Чи ті благодати були би здійснилися, не можна тепер сказати.

Зате плян знищення нас на випадок неприняття рішення Польща при допомозі Франції і за згодою Мирової Конференції перевела.

2. Проект перемиря Комісії Бертелємі. Проект, який доручила українській делеґації комісія Бертелемі в французькім оригіналі й українськім перекладі, складався з двох поясняючих записок, договору перемиря, додаткового договору і карти.

Всі чотири документи подаємо в дословнім перекладі.

Львів, 28. лютого 1919.

Комісія Союзників до Делеґацій польської і української для перемиря.

Після того, як між обома сторонами заключено завішенне оружя, Комісія Союзників, принявши до відомости мілітарні точки погляду обох воюючих сторін, має честь подати вам рішення, які вона приняла в справі установленія перемиря між ними, в реченци 4 днів, числячи від 1. марта 1919., 8. год. рано.

Комісія пригадує, що Мирова Конференція застерігає собі дефінітивне рішенне політичних і територіяльних питань, які тепер розділяють сторони та що вона дав своїй делеґації тільки уповажненне здійснити припиненне ворожних кроків й установленне тимчасового перемиря, виключно військового, якого постанови не будуть мати ніякого впливу на кінцеве рішенне Конференції.

Комісія ждатиме у Львові до 5. марта, 8. год. рано, уповажнених обох воюючих сторін, заосмотрених в повновласти для підписання сього перемиря.

Ми, представники чотирох держав: Америки, Англії, Франції й Італії, звертаємо наново Вашу увагу, на випадок відмови, на незвичайну відповідальність, яку Ви візьмете на себе, і на трудність Вашого положення супроти Мирової Конференції, яку ми представляємо.

(Підписи): Представник Америки: Robert Lord. Представник Англії: Carton de Wiart. Представник Франції: Général Berthélemy. Представник Італії: Commandant Stabile.

Львів, 28. лютого 1919.

Комісія Союзників у Львові до української делеґації.

Комісія Союзників уважає своїм обовязком додати одно слово в справі проекту додаткового договору, який є долучений до договору перемиря.

Сей проект є тільки нарисом, поданим для інформації. Він буде дефінітивно установлений Комісією Союзників тільки після анкети, відбутої на місци.

(Ті самі підписи).

Договір перемиря.

Щоби спинити пролив кров і покласти кінець ворожим крокам, підписані делеґати (тут оставлено вільне місце на імена делеґатів), належно уповажнені до сього своїми урядами, підписали отсе перемире, якого постанови слідуючі:

Арт. 1. Перемире є чисто військове і його умови не можуть впливати ніяким способом на рішення, які має приняти Мирова Конференція.

Вона зачнеться другого дня після підписання, скінчиться після того, як Мирова Конференція повідомить про своє рішенне в справі Ґаличини.

Арт. 2. Військова демаркаційна лінія, яка розділятиме теперішні військові сили обох сторін на час перемиря, подана на долученій карті 1 : 200.000.

Вона йтиме здовж ріки Буга від границі Ґаличини до устя потока, який перепливає попри Ясеницю Польську, далі здовж сього потока до залізничого моста Холоїв-Камінка, далі здовж сього залізничого шляху (часть шляху приналежна до Українців) до моста на ріці Бузі, далі здовж залізничнго шляху (часть шляху приналежна до Поляків) від сього останнього моста до моста на ріці Камінці, далі здовж сеї ріки до границі, яка ділить політичний повіт Жовківський від Камінецького, далі здовж сеї границі, далі здовж границі між політичними повітами Львівським і Камінецьким, далі здовж границі між політичними повітами Львівським і Перемишлянським до залізничого шляху Львів-Перемишляни, звідси здовж границі між політичним повітами Бобрецьким і Перемишлянським до Солової (ся місцевість належить до Укроїнців, Миколаїв до Поляків), далі здовж потока Білого до Соколова (ся місцевість належить до Українців), далі здовж шляху Соколівки до залізничого двірця в Вибранівці (дворець і місцевість належать до Поляків), далі здовж шляху з залізничого двірця в Вибранівці до Гути Щирецької (ся місцевість належить до Українців) і звідси здовж південної границі політичного повіту Львівського і далі здовж східної границі політичних повітів Дрогобицького і Турчанського.

Арт. 3. Українські сили мають бути усунені по-за сю лінію в реченци 14 днів від початку перемиря. Після сього реченця не може бути підчас перемиря ніякої концентрації війска в полосі по однім і другім боці демаркаційної лінії в віддаленню 3 кільометрів від сеї лінії. Обі сторони не можуть оставити в сій полосі як тільки відділи потрібні для місцевої поліції, без артилерії. Комісія Союзників, передвиджена низше, управильнятиме подробиці виконання і ріша-тиме в останній інстанції.

Арт. 4. Всі воєнні полонені обох сторін мають бути увільнені. Їх поворот буде предметом договору, який мають заключити обі воюючі сторони зараз після підписання перемиря.

Арт. 5. Особи інтерновані, взяті як закладники, придержані або увязнені підчас війни з політичних мотивів будуть негайно увільнені.

Арт. 6. Не можна буде робити ніякої перешкоди поворотови до місця їх осідку з-перед часу воєнних кроків ані користуванню всіми правами для осіб одної чи другої сторони, як також для громадян націй союзних чи принятих до союза (des nations alliées ou anonsées), навіть коли вони брали участь у війні; всі сконфісковані маєтки мают бути їм віддані або має їм бути дане відшкодуванне.

Арт. 7. Ніхто не може бути нарушений ні непокоєний в своїх правах ані в маєтку з причини своєї народности або участи в війні.

Арт. 8. Будуть заборонені і признані згори неважними на землях Східної Ґаличини, поставлених під контролю обох сторін, на час сього перемиря, всі трансакції що-до маєтків приналежних до неприятелів держав союзних і принятих до союза: власности движимі і недвижимі, участи в інтересах, права, користи з яких-небудь контрактів і т. д., — з виїмком операцій конечних для безпосередних потреб експльоатації сих маєтків (купно сирівців, продаж продуктів і. т. д).

Арт. 9. На тих самих землях, підчас сього перемиря, не буде давана концесія на право експльоатації на нафтових теренах, по-за приватною власністю.

Арт. 10. З застереженнем, що нафтові інсталяції і всі залізничі шляхи не підлягли ніякому важному ушкодженню, польські військові власти, за цілий час сього перемиря, матимуть обовязок доставляти українським властям, що-місяця, за заплату, залізницею і на залізничий дворець в Стрию, якусь тонажу нафтової ропи і її виробів.

Ся тонажа, як також ціна нетто купна нафтової ропи, її виробів, товарів, які можуть бути доставлені титулом заплати, і умови для управильнення сеї трансакції будуть предметом додаткового договору, обовязкового для обох сторін, який буде установлений Комісією Союзників для виконання перемиря, після анкети на місци. Вони мають бути такі, щоб українські власти за весь час сього перемиря мали далі ті користи, які їм давало протягом місяця січня володіннє відступленими нафтовими теренами.

Арт. 11. Українська армія матиме обовязок охороняти підчас евакуації евакуовану полосу й особливо експльоатації й інсталяції нафтові проти всякого замаху, всякого знищення і всякого нарушення; при своїм відході вона передасть береженнє порядку місцевим цивільним властям.

Арт. 12. Комісія Союзників, зложена з 1 члена військового і 1 члена технічного від кождої з націй союзних або принятих до союза, буде берегти виконанне постанов сього перемиря і матиме всю власть рішати в останній інстанції всі питання, які можуть бути піднесені і які не є управильнені в вище поданих постановах. Вона зможе делеґувати підкомісії, які в разі потреби мають по-за нею управильняти окремі справи.

Арт. 13. Французький текст, вище поданих 12 артикулів, є одиноко урядовий.

Додатковий договір що-до нафти.

Арт. 1. Польські військові власти матимуть обовязок доставляти українським військовим властям, що-місяця, за заплату, залізницею і на залізничий дворець в Стрию, . . .[1]) вагонів-цистерн або . . .[1]) тон нафтової ропи.

Українські військові власти матимуть змогу жадати, щоб така скількість нафтової ропи, яка їм подобається, була заступлена відповідною скількістю її виробів. Вони матимуть доплатити кошти рафінажі, вільні від всіх такс.

Арт. 2. Ціна купна за нафтову ропу або її вироби, доставлені українським властям, може бути заплачена, по їх вибору, товарами або монетою, яка має курс в Польщі.

Арт. 3. Ціни нетто за вагони на залізничім двірци в Стрию, фактуровані для нафтової ропи і її виробів; ціни нетто товарів, доставлених в заплату, за вагони, так само на залізничім двірця в Стрию, будуть такі[1]):

Арт. 4. Полякам буде заборонений всякий вивіз нафти і її виробів з другої сторони установленої військової демаркаційної лінії.

Арт. 5. Всі вагони-цистерни, які знаходяться в дні підписання сеї трансакції на території Східної Галичини, будуть списані і поставлені польській дирекції залізниць, за заплату за кождий вагон польськими властями ціни установленої Комісією Союзників.

Виїмок буде зроблений для скількости вагонів-цистерн, потрібної для руху на нафтових теренах, положених на схід від демаркаційної лінії, і для транспорту нафти, доставленої Українцям, зі Стрия. Ся скількість буде означена Комісією Союзників, яка візьме на увагу інструкції про рух вагонів на австрійських залізничих шляхах Галичини. Комісія Союзників рішатиме всі питання про уживання і рух вагонів-цистерн і вагоїв з товарами.

Дня . . . лютого 1919.

(Ті самі підписи на кождім з 5 листів тексту головного й додаткового договору).

---

[1]) Ся тонажа і сі ціни будуть установлені, згідно з постановами артикулу 10-ого договору перемиря, Комісією Союзників після вислухання нею українських і польських знавців і закінчення анкети, яку вона має зарядити на місци.

Про сей проєкт перемиря з українського становища буде мова далі. На сім місці треба тільки прослідити історію його повстання.

У вступнім листі Комісія Союзників пише, що вона предкладає проєкт перемиря, „принявши до відомости мілітарні точки погляду обох воюючих сторін.“ Тут комісія *сказала свідомо неправду*. Коли взяти на увагу, що комісія закінчила наради з українською делеґацією у вечері 26. лютого, що цілий день 27. лютого до пізного вечера заняла поїздка до Ходорова, а 28. лютого комісія предложила проєкт перемиря, — то стане ясно, що на рішенне і виготовленне проєкту в французькім оригіналі і в українськім та польськім перекладі комісія в часі після нарад з українською делеґацією не могла мати часу. З сього виходить, що комісія зладила проєкт перед приступленнем до переговорів з українською делеґацією, а тільки на основі порозуміння з Поляками.

Вказує на се також одна подробиця в самім проєкті. Під проєктом „додаткового договору що-до нафти“ дата означена: „Le . . . Février 1919“. Тимчасом сей додатковий договір мав бути заключений аж після заключення перемиря, а підписанне перемиря мало наступити 5. марта. Коли-б отже проєкт додаткового договору виготовлювано аж після нарад з українською делеґацією, то не ставлено би під ним як дату місяць лютий, тільки март.

Що більше, навіть вступний лист „до Делеґацій польської і української“, який містив останні заряджения комісії, не був виготовлений в дні датування, тільки швидче, бо дату машиновим письмом означено „Leopol, le . . . Février 1919“, а число „28“ вставлено опісля рукою.

З усего сього виходить ясно, що проєкт перемиря, предложений комісією Бертелемі, був односторонним диктатом, який комісія на основі порозуміння з Поляками рішила накинути Українцям. А комедію переговорів з українською делеґацією устроєно вже тоді, коли проєкт був рішений і виготовлений.

3. Становище Державного Секретаріяту. Одержавши проєкт перемиря, українська делеґація того самого дня виїхала зі Львова, щоби предложити його Державному Секретаріятови.

Делеґації було ясно, що Державний Секретаріят проєкту в такій формі не прийме. А що ультимативна форма вручення проєкту виключала дальшу дискусію і надію на річеві уступки, то на заключення перемиря не було виглядів.

Тому з Ходорова вночи з 28. лютого на 1. марта наша начальна команда вислала виповідженне завішення оружя, щоб могти знов вести воєнні операції, яких припиненне, як уже зазначено, на думку команди виходило тільки на користь Полякам.

Одержавши виповідженне завішення оружя, комісія Бертелемі прислала українській команді отсей ультимат:

„Коли найвисша команда розпочинає ворожі кроки, переговори зараз будуть зірвані. Коли виповідженне завішення оружя не буде взяте назад до півночи 1. марта, місія 2. марта опустить Львів. Місія робить українське правительство відповідальним перед чотирма державами антанти за підняте ворожих

кроків, які антанта наказала спинити. Комісія робить українське правительство, зокрема начального коменданта галицького фронту особисто відповідальним за безпечність проїзду місії в окремім вагоні під прапором антанти."

Сей ультимат остав без відповіди, війна почалася наново, комісія Бертелемі виїхала зі Львова.

Відповідь на проект перемиря Державний Секретаріят вислав радіотелеґрамою. Ся відповідь звучить:

Станиславів, 4. марта 1919.

До правительств Франції, Анґлії, Злучених Держав Північної Америки і Італії і до всіх иншіх правительств союзних держав, як також до правительств держав цілого культурного світа.

Державний Секретаріят Західної Области Української Народньої Республики в Станиславові має честь довести до Вашої відомости ось що:

Від 1. падолиста 1918. ми стоїмо в війні з польською державою, яка хоче завоювати і заанектувати нашу територію. За сей час польська армія може виказатися тільки незначними успіхами. В її руках знаходиться тільки вузький коридор здовж залізничої лінії від граничного міста Перемишля до столиці нашої держави Львова, який лежить 93 кільометри на схід від Перемишля, при чім згадана залізнича лінія знаходиться постійно під нашим огнем, а місто Львів з усіх боків обложене нашим військом; крім того Поляки держать тільки незначну полосу нашої території на північнім заході.

Дня 22. лютого, коли наші операції під Львовом розвивалися як найкраще, до нашої начальної команди приїхала зі Львова місія антанти, зложена з панів (тут подані імена), виделеґована варшавською місією антанти до Львова в цілі спинення воєнної акції на польсько-українськім фронті.

Місія заявила, що хоче нам і Полякам предложити проект перемиря і в тій цілі жадає завішення оружя, додаючи, що коли ми на завішенне оружя не згодимося, то се буде рівнозначне з нашим зірваннем з антантою.

Хоч при згаданім стані операцій завішенне оружя було для нас зі стратеґічних причин некорисне, одначе ми згодилися на се в надії, що справедливе рішенне місії покладе кінець війні, яку нам накинули Поляки.

Завішенне оружя почалося 25. лютого в 6. год. рано.

Того самого дня наша делеґація явилася у Львові для переговорів і заключення перемиря. 26. лютого відбулася конференція місії антанти з нашою делеґацією у Львові. 27. лютого місія антанти виїхала до осідку нашої начальної команди, де відбула конференцію з Головою Директорії Української Народньої Республики і Головним Отаманом української армії Петлюрою, як також з президентом Української Національної Ради Західної Области УНР д-ром Петрушевичем і президентом Державного Секретаріяту д-ром Голубовичем [1]). 28. лютого місія антанти предложила нашій делеґації у Львові проект перемиря з Поляками, жадаючи нашої відповіди до 5. марта.

Сей проект перемиря установляє отсю демаркаційну лінію: (туд іде означенне демаркаційної лінії).

З огляду на се, що проект віддає добру половину нашої території в польські руки, та що він тому без дальших переговорів не міг би бути основою перемиря, — наша Начальна Команда виповіла завішенне оружя, уважаючи продовжуванне завішення оружя некористим зі стратеґічних причин.

На се місія антанти прислала нам ультимат з 1. марта, в якім заявляє, що коли ми розпічнемо воєнні кроки, то всі переговори в цілі перемиря зриваються, та що українське правительство несе всю відповідальність перед чотирма державами антанти за дальше веденне війни, якої покінчення антанта приказала.

[1]) В дійсности між членами комісії і Петрушевичем та Голубовичем відбулася тільки формальність представлення.

Проти цілого вище представленого поведення місії в сій справі Державний Секретаріят Західної Области УНР в порозумінню з Директорією УНР має честь звернутися до правительств Франції, Анґлії, Злучених Держав Північної Америки й Італій з жалобою і протестом, а саме:

Місія антанти інформувалася про нашу справу тільки у Поляків у Варшаві і Львові. Приїхати на довше до правительства нашої держави і тут поінформуватися основно про нашу справу місія, не зважаючи на нашу кількакратну просьбу, не вважала за вказане. Польська преса ще перед рішенням місії представляла справу так, що місія приїхала наказати Українцям сповнити польські домагання.

На конференції з місією наша делеґація переконалася, що всі відомости місії про нас походять з польського жерела, для нас очевидно крайне ворожого.

Відповідно до того випало також рішення місії.

Демаркаційна лінія, означена місією, не є лінією військовою, тільки політичною. Фронт іде з півдня на північ східною стороною ріки Сяну, вигинаючися на північ від Перемишля де-що на схід. Тільки від Перемишля до Львова йде здовж залізничої лінії вузький коридор, який знаходиться в руках Поляків. Тимчасом демаркаційна лінія, означена місією, сягає далеко на схід від Львова і віддає Полякам великі простори нашої території, яку міцно держить наша армія. Ся демаркаційна лінія відповідає політичним бажанням Поляків, які офіціяльно і неофіціяльно заявляли, що мусять заанектувати до Польщі українську землю що найменше до лінії Буга і Стрия, щоб забезпечити собі посіданнє Львова і нафтових теренів у Бориславі. Се політичне бажанне Поляків сповнила місія антанти, наказуючи нам віддати Полякам добру половину нашої території з столицею Львовом і з Бориславом. Сим рішенням половина нашої території і наших громадян мала би підпасти під адміністрацію польської окупаційної власти, яка показалася по-над усяку міру безоглядною супроти українського населення. Сим рішенням наша держава, позбавлена такої значної части своєї території з такими жерелами доходу, як копальні нафти в Бориславі, втратила би як популяційну так і господарську основу свого істнування і не могла би виконати своїх задач державного будівництва, зокрема не могла би зорґанізувати сильної армії, потрібної для забезпечення границь Української Народньої Республики від сходу і взагалі для тих задач, які намічаються для Української Народньої Республики в переговорах Директорії УНР з антантою.

Сим рішенням місія потоптала принціп самовизначення народів і стала по стороні польського імперіялізму. Сим рішенням місія посіяла в нашім народі недовірє до антанти і до тих високих принціпів справедливости, які антанта проголосила.

В ім'я сих принціпів протестуємо проти сього рішення місії, зокрема протестуємо проти ультимативної заяви місії, що ми несемо перед державами антанти відповідальність за дальше веденнє війни.

Ми примушені воювати з Поляками в обороні нашої землі.

З державами антанти ми хочемо жити в мирі і приязни і сподівалися від них помочи проти польського наїзду.

Тому просимо правительства Франції, Анґлії, Злучених Держав Північної Америки і Італії вислати до нашої держави окрему місію, яка, не підлягаючи польським впливам, безсторонно розслідила би наші відносини.

Ми готові кождої хвилі спинити воєнні кроки проти Поляків, але на основі справедливого рішення, яке увільнить нашу територію з-під польської інвазії.

Д-р Голубович, президент Державного Секретаріяту.

Опісля, коли війна з Польщею скінчилася втратою цілої Галичини, доводилося зустрічатися з поглядом, що Державний Секретаріят зробив помилку, відкинувши предложенне комісії Бертелємі. Говориться, що принятте того предложення було би уможливило нам укріпиги свою державність на тій части території, яка нам оставала, і зберігти її до часу вирішення політичного укладу европейського Сходу.

На се треба передовсім сказати, що становище Державного Секретаріяту відповідало настроєви цілого українського громадянства по обох боках фронту, зокрема настроєви війска. Панувало загальне переконанне, що воєнне положенне не примушує нас годитися на таке перемире, що ми нині-завтра візьмемо Львів і тоді одержимо инакші умови перемиря. Залякуванне комісії, яка грозила нам гнівом антанти, пояснювано так, що комісія конче хотіла нам накинути польський диктат, і вірено, що Мирова Конференція, розслідивши справу, певне стане на иншім становищи і вимірить нам справедливість.

Сим загальним настроєм було перенятe також правительство. Можливо, як би Петлюра був поставив рішуче домаганне, що в інтересі цілої Української Народньої Республики треба конче покінчити війну з Польщею і тому треба безумовно підчинитися рішенню комісії антанти, то се було би поважним арґументом за принятте проєкту перемиря, бо Петлюра користувався тоді великим авторитетом.

Одначе Петтлюра, як на конференції з комісією антанти не виступив рішуче в обороні Східної Галичини, так не мав також рішучости виступити з домаганнем приняття проєкту комісії антанти. Мабуть для нього самого тоді ще не була ясна його пізнійша орієнтація: через Польщу до антанти за всяку ціну.

Зрештою, якби правительство було оцінило положенне инакше і — маючи на увазі з одного боку ті наслідки, якими грозила комісія антанти, коли ми не приймемо її проєкту, з другого ж боку ті користи, які вона обіцювала, коли ми проєкт приймемо, — рішилося принятi проєкт, то насувається питанне, чи воно могло би своє рішенне перевести в житте.

Настрій серед війска, яке було під вражінням, що накинене комісією антанти завішенне оружя перешкодило йому здобути Львів, був такий ворожий всякій „угодовости“, що воно готово було відмовити послуху правительству. Подібний настрій був серед громадянства. Легко міг повстати розвал, з якого певне скористали би Поляки, щоб заняти край „для заведення ладу й порядку“.

В кінці, якби навіть перемире заключено й переведено, то се ще зовсім не обезпечувало би нашої державности. Знаючи Поляків, можна бути певним, що вони, запевнивши собі мілітарну перевагу, були би зломили перемире і заняли нашу територію. Чи не могли би вони прим. через своїх аґентів зорґанізувати пару польських повстань в більших містах, які ми мусіли би були здавляти, — і тоді піти на нас війною „для визволення братів“, яких ми „катуємо всупереч умовам перемиря“?! Примір Вильна свідчить, що польській віроломности нема границь.

Також треба поставити питанне, чи вдержалася би тоді наша державність супроти натиску Совітської Росії.

Словом, навіть тепер, коли для оцінки справи можемо покористуватися подіями, які опісля наступили, не можна сказати, що принятте проєкту комісії Бертелемі було би вратувало нашу державність на території на схід від лінії Бертелемі.

Тодіж, коли правительство стояло перед рішенням, все скадалося за те, щоби проєкт комісії Бертелємі відкинути.

II. Телеґрама Найвисшої Ради з 19. марта 1919.

Розпочавши наново бої, українська команда рішила напружити всі сили, щоби здобути Львів, відібрати Полякам коридор здовж залізничого шляху Перемишль-Львів й установити таку лінію фронту, якої ми домагалися як демаркаційної лінії в переговорах про перемиpe. Тоді — думалося — і Поляки і комісії антанти стануть податливійші, і перемиpe можна буде заключити по нашій волі.

Рішаючі бої велися між 10. і 20. марта. Нашій армії вдалося проломити польські становища здовж залізничого шляху Перемишль-Львів і таким чином окружити Львів з усіх сторін. Одначе до рішаючої побіди не стало сили. Поляки відзискали свої становища і наші сили мусіли відступити на позиції, які займали перед тим.

Так плян здобуття Львова не здійснився. Перед нами стояло важке питанне: Що далі?

Саме в сю критичну хвилю українська начальна команда одержала від Найвисшої Ради Мирової Конференції в Парижі отсю радіотелеґраму:

Парiж, 19. марта 1919.

ҐЕНЕРАЛ ПАВЛЕНКО,

командант українських сил під Львовом.

Підчас засідання 19. марта Найвисша Рада Мирової Конференції рішила запросити обі сторони під Львовом заключити завішенне оружя після одержання сеї телеґрами.

Наслідком сього шефи союзних і принятих до союза правительств звертаються до Ґенерала Павленка, щоб подати йому до відомости запрошенне Найвисшої Ради Мирової Конференції негайно спинити, на скільки се залежить від нього, ворожі кроки під містом і в околиці Львова; таке запрошенне вислано рівночасно до польського ґенерала Розвадовського, коменданта площі у Львові.

Підчас завішення оружя війска обох сторін остануть на своїх позиціях, при чім рух залізничим шляхом між Львовом і Перемишлем має остати в кождім разі свобідний в розмірах точно потрібних для щоденного вижившення міста.

Найвисша Рада додає, що вона готова вислухати представлення територіяльних бажань обох сторін в сій справі і посередничити в Парижі при делеґаціях українській і польській, або через таке уповажнене представництво, яке сторони уважатимуть за потрібне вибрати, щоб завішенне оружя перемінити в перемиpe.

Вислуханне українських і польських представників в справі їх спірних бажань є зрештою підчинене формальній умові негайного понехання ворожих кроків.

Woodrow Wilson. Lloyd George. Clemenceau. V. Orlando.

Ся телеґрама прийшла неначе відповідь на питанне: Що далі? І так приняли її наші політичні і військові круги.

Військове положенне було важке. Польська держава консолідувалася, а на Україні йшов розвал. Серед таких відносин вигляди на побіду над Поляками слабшали.

Телеґрама Найвисшої Ради вказувала иншиий вихід. Справу рішить не оруже, тілька Мирова Конференція. І рішить її, очевидно,

згідно з своїми принціпами свободи і самовизначення народів, отже в нашу користь. Сього можна надіятися хочби тому, що Найвисша Рада обіцює нове рішенне, отже зносить рішення комісії Бертелемі, очевидно, як несправедливе.

Сю надію ще скріпив лист, який рівночасно одержав державний секретар закордонних справ Панейко від секретаря Вільзона.

Панейко, висланий на Мирову Конференцію як заступник президента Делеґації Української Народньої Республики, вислав з Берна, де він тоді ждав французького дозволу на приїзд до Парижа, до Вільзона представленне справи в звязку з поведенням і рішенням комісії Бертелемі.

На се дістав від секретаря Вільзона отсю відповідь з дня 17. марта 1919:

„Президент Вільзон одержав Вашу телеґраму з 13. марта, в якій говориться про відносини між Україною й Польщею і про місію ґенерала Бертелемі. Президент хоче, щоб Ви були певні, що він вповні здає собі справу про положенне і через те зараз буде вислана на місце окрема місія антанти, щоби перевести доходження про цілу ту справу. Президент є певний того, що в дожиданню приїзду сеї місії і в загальнім інтересі Україна зараз спинить мілітарну акцію. Президент сподіється, що Україна матиме довірє до доброї волі коаліційних правителств довести до вдоволяючої угоди між Полящею й Україною та через справедливе полагодженне справи усунути конфлікт між обома націями.“

Маючи найліпші надії, Державний Секретаріят дав на телеґраму Найвисшої Ради отсю відповідь:

Станиславів, 22. марта 1919.

До Пана Президента Вільзона і високих правительств антанти в Парижі.

Правительство Західної Области Української Народньої Республики приймає предложенне Найвисшої Ради в справі спинення ворожих кроків під Львовом, розуміючи його так, що се спиненне обнимає весь польсько-український фронт. В сій справі дано відповідні повновласти п. ґенералови Павленкови.

Підписане правительство так само приймає предложенне, щоби представити українські бажання Найвисшій Раді Мирової Конференції в Парижі через уповажнених делеґатів, яких імена будуть подані до вашої відомости негайно після одержання повідомлення, що Поляки приняли се предложенне.

За правительство Західної Области УНР. Голубович.

Згідно з зазивом Найвисшої Ради українська начальна команда звернулася до польської команди з предложеннем переговорів в справі завішення оружя. Та тут зустріла її несподіванка. Польська команда не спішилася сповнити волю Найвисшої Ради і почала проволікати справу. Аж за посередництвом американського ґенерала Кермена, який тоді був у Варшаві і дістав з Парижа припорученне занятися справою завішення оружя, прийшло 27. марта до переговорів у Хирові.

В переговорах, які велися в присутности ґен. Кермена і його адютанта, українську сторону заступали: ґен. Гембачев, підполк. Фіддлер, майор Долежаль, поручник Малецький і політичний делеґат д-р Михайло Лозинський, а також як перекладач о. Бонн; польську сторону заступали: полк. Кулінський, майор Маріянський, капітан Роз-

вадовський, поручник д-р Короткевич і політичний делеґат ґраф Скарбк.

Сі перегорори були для нас знов несподіванкою.

Ми були певні, що Поляки так само як ми готові сповнити волю Найвисшої Ради, і тому заключенне завішення оружя піде зовсім гладко.

Тимчасом вони заявили, що польська сторона може заключити завішенне оружя тільки під умовою, що наше правительство до трьох днів від заключення завішення оружя заявить готовість заключити перемире на основі проекту комісії Бертелемі, який Поляки вважають единою основою дальших переговорів.

Ми на се відповіли, що для нас є міродатне становище Найвисшої Ради, отже тепер ми готові заключити завішенне оружя, а про перемире будемо говорити в Парижі.

На се польська делеґація заявила, що на заключенне завішення оружя на основі нашого предложення не має повновластий і мусить звернутися до свого правительства за новими інструкціями. Про вислід повідомить нас через парляментаря.

Так переговори в Хирові скінчилися нічим і війна велася далі.

Про вислід сих переговорів наша команда повідомила радіотелеґрамою Найвисшу Раду, зазначуючи, що вина за дальше веденне війни паде на Поляків.

Наше правительство в радіотелеґрамах до Парижа і в представленнях до ріжних низших аґентів держав антанти, які були під той час на нашій території, все на ново заявляло готовість заключити завішенне оружя на основі телеґрами Найвисшої Ради і взивало антанту заставити Поляків приняти ту основу.

Одначе парляментар, який мав нам передати польське предложенне про дальші переговори, не являвся. Замість того являлися познаки, що Поляки готовляться не до завішення оружя, але до нової воєнної акції.

Тимчасом Державний Секретаріят займався висилкою делеґації до Парижа, для полагодження тих справ, про які говорила телеґрама, себ-то для заключення польсько-українського перемиря і взагалі полагодження польсько-українського спору за Східну Галичину [1]). В склад делеґації ввійшли: товариш державного секретаря закордонних справ д-р Михайло Лозинський як голова, полковник Дмитро Вітовський як член і військовий знавець, Олександер Кульчицький як секретар.

Спершу була думка, що делеґація виїде аж після заключення завішення оружя, коли вже буде ясне положенне на фронті, і тому її від'їзд відкладано з дня на день. Коли одначе справа завішення оружя ставала що-раз безвигляднійшою, делеґація виїхала зі Станиславова 17. цвітня з порученнем як найшвидше дістатися до Парижа і старатися звідти припинити воєнну акцію, підготовлювану Поляками.

В звязку з сею задачею нашої делеґації мою увагу заняла одна важна подробиця. А саме в телеґрамі Найвисшої Ради знаходився отсей уступ:

[1]) Див. висше ухвали Державного Секретаріяту з 30. марта 1919.

СЕМЕНЬ ВИТАЗЕВСКІЙ

„Підчас завішення оружя війска обох сторін остануть на своїх позиціях, при чім рух залізничим шляхом між Львовом і Перемишлем має остати в кождім разі свобідний в розмірах точно потрібних для щоденного вживлення міста.“

Сей уступ свідчив, що Найвисша Рада, приймаючи своє рішенне. мала на увазі той стан военної акції, коли наші війска, проломивши польські становища між Львовом і Перемишлем, окружили Львів і відтяли його від всякого звязку з Польщею, так що містови грозив голод і польській залозі капітуляція. Якраз в сю хвилю Найвисша Рада наказувала спинити дальші бої і відновити залізничий рух між Львовом і Перемишлем. Виглядало се так, що причиною інтервенції Найвисшої Ради було положенне польської армії у Львові, а цілю зберегти Львів в руках польської армії.

Та заки рішенне Найвисшої Ради прийшло до обох воюючих сторін, Поляки для оборони Львова вже його не потребували. Зате тепер воно було потрібне Українцям і треба було його використати.

Одначе вже в Хирові збудився в мене сумнів, чи воно нам що поможе. Чому Поляки відкидають наше предложенне завішення оружя? Адже Найвисша Рада виразно наказує його заключити! Хиба що вони мають певність, що сей непослух приказови Найвисшої Ради їм не пошкодить.

Мої сумніви потвердив ґраф Скарбк у приватній розмові, яка завязалася між нами підчас того, як списувано протокол переговорів.

Коли я висловив здивованне, що Поляки відкидають наше предложенне, зроблене згідно з рішеннем Найвисшої Ради, він віповів:

„Ви помиляєтеся в оцінці положення. Коли Найвисша Рада приймала своє рішенне, положенне було зовсім инакше ніж тепер. Тоді здавалося, що Львів мусить упасти в Ваші руки; тепер, як знаєте, йому вже ніщо не грозить. Тепер для Вас останній час згодитися на лінію Бертелемі. Майте на увазі, що ми, предкладаючи Вам таку згоду, йдемо проти нашого громадянства, яке готово нас за се укаменувати. Але ми маємо добре оправданне, що се воля Найвисшої Ради. Коли ж Ви тепер не заключити перемиря, то за місяць ми будемо мати армію Галлєра і тоді викинемо Вас з Галичини“.

Сі слова ґр. Скарбка не тільки говорили, що рішенне Найвисшої Ради було видане в інтересі Поляків. Вони також ясно натякали, що тепер, коли сього рішення вже Полякам не треба, Найвисша Рада буде вважати його безпредметовим і не буде настоювати на тому, щоб Поляки його послухали.

Коли я в Станиславові переповів слова ґр. Скарбка, вони в урядових кругах не зробили вражіння. Се, мовляв, звичайна тактика залякування противника. На лінію Бетелємі в кождім разі ще маємо час. Треба пождати, що скаже Найвисша Рада.

Готовлячися до виїзду до Парижа, я переглядав матеріяли, які відносилися до справи. І вони потверджували мої сумніви і самопев-

ність ґр. Скарбка. Антанта доси інтервеніювала тільки тоді, коли Поляки були в скрутнім положенню, і так, як се було Полякам потрібне. Чи вони настоюватиме на виконанню свого рішення, коли се потрібне не Полякам тільки нам?

Та в даних обставинах не було иншого виходу, як тільки розпочатий шлях до антанти перейти до кінця і як найшвидше дістатися до Парижа, щоб вияснити справу.

Дальші події показали, що мої сумніви і самопевність ґр. Скарбка були оправдані.

Телеґрама Найвисшої Ради показалася безвартним „листом паперу“, який Найвисша Рада сама передерла.

Розділ IX.

Остання сесія Української Національної Ради.

Нова сесія Української Національної Ради почалася 25. марта і скінчилася 15. цвітня 1919. Ся сесія була призначена передовсім на орґанізацію нового законодатного орґану Західної Области Української Народньої Республики, який заступив би Українську Національну Раду, і на полагодженне земельної справи. Обі сі справи Українська Національна Рада полагодила, ухвалюючи відповідні закони. Крім того ухвалила закон про виконуванне громадянських прав і обовязків в Західній Области Української Народньої Республики, закон про заведенне 8-годинного робочого дня і ряд инших законів, яких вимагали біжучі потреби.

І. Сойм Західної Области Української Народньої Республики. Над полагодженнем справи нового законодатного орґану працювала Українська Національна Рада цілу сю сесію. Закони, якими вона полагодила сю справу, ухвалено на останнім засіданню, 15. цвітня. Були се: закон про вибори до сойму і закон про скликанне сойму. Треба зазначити, що полагодженне сеї справи переведено на основі порозуміння між всіми ґрупами Української Національної Ради, так що згадані закони принято одноголосно. Крім того, підчас комісійних праць над сими законами, вислухано також голосу представників жидівських орґанізацій, щоби постанови про виборчі права жидівського населення відповідали його бажанням. З представниками польського населення не можна було навязати порозуміння з огляду на їх непримиримо-вороже відношенне до української державности.

На основі згаданих законів законодатним орґаном Західної Области Української Народньої Республики мав стати сойм, вибраний на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального виборчого права громадян обох полів.

Право вибирати посла до сойму (активне виборче право) мали громадяни, які покінчили 20-ий рік життя; право бути вибраним (пасивне виборче право) мали громадяни, які покінчили 28-ий рік життя.

Сойм мав складатися з 226 послів, з того 160 Українців (70·8 %), 33 Поляків (14·6 %), 27 Жидів (11·9 %), 6 Німців (2·7 %).

Число членів сойму розділено законом між окремі народности, щоби при виборах не було ніяких національних конфліктів. Для кождої народности утворено національні виборчі округи, в яких виборче право мали тільки виборці даної народности.

Виборчі округи покривалися територіяльно з округами окружних судів (прим. виборчий округ Львів обнимав територію окружного суду у Львові — і т. д.)

Українські виборчі округи: 1) Перемишль вибирав 12 послів. 2) Львів — 22 послів. 3) Золочів — 13 послів. 4) Тернопіль — 9 послів. 5) Бережани — 12 послів. 6) Чортків — 12 послів. 7) Коломия — 14 послів. 8) Станиславів — 20 послів. 9) Стрий — 12 послів. 10) Самбір — 13 послів. 11) Сянік — обнимав судові повіти Лемківщини і вибирав 9 послів. 12) Буковина обнимала українські судові повіти і вибирала 12 послів.

Польські і жидівські виборчі округи: 1) Тернопіль-Золочів-Бережани вибирав 10 польських, 6 жидівських послів. 2) Львів вибирав 7 польських, 5 жидівських послів. 3) Станиславів-Стрий-Чортків вибирав 6 польських, 7 жидівських послів. 4) Коломия-Буковина вибирав 1 польського, 4 жидівських послів. 5) Самбір-Сянік-Перемишль вибирав 9 польських і 5 жидівських послів.

Німецький виборчий округ творила ціла Західна Область Української Народньої Республики з 6 послами.

В кождім виборчім окрузі виборці кождої народности творили окреме виборче тіло.

Примір: В українськім окрузі Тернопіль всі українські виборці творили одно виборче тіло, яке вибирало призначене для свово округа число українських послів; в окрузі Золочів так само; в окрузі Бережани так само — і т. д. Всі польські виборці в польськім окрузі Тернопіль-Золочів-Бережани творили знов окреме виборче тіло, яке вибирало призначене для сього округа число польських послів. Всі жидівські виборці в жидівськім окрузі Тернопіль-Золочів-Бережани творили знов одно виборче тіло, яке вибирало призначене для сього округа число жидівських послів.

Таким чином українські, польські, жидівські і німецькі виборці творили окремі національні виборчі тіла, які не мали один до другого ніякого діла і не могли мати між собою ніяких конфліктів.

В кождім національнім окрузі вибори були пропорціональні. Примір: В українськім окрузі Львів українські виборці вибирали 22 послів пропорціональною системою, себ-то кожда партія мала право виставити 22 кандидатів і посольські місця розділювалися між окремі партії пропорціонально до одержаних кождою з них голосів.

Перші вибори до сойму мали відбутися в червні 1919.

Безпосередно після переведення виборів президент Виділу Української Національної Ради мав скликати сойм.

З сею хвилею на сойм переходили всі права Української Національної Ради, яка переставала істнувати.

Так на місце тимчасового законодатного орґану, Української Національної Ради, утворено постійний законодатний орґан, Сойм Західної Области Української Народньої Республики.

2. Громадяни Західної Области Української Народньої Республики. Для переведення виборів до сойму Західної Области УНР треба було означити, хто має виборче право, себ-то хто вважається громадянином Західної Области УНР.

Сю справу полагодив закон з 8. цвітня 1919. про виконуванне громадянських прав і обовязків у Західній Области УНР.

На основі сього закона громадянином Західної Области УНР була кожда особа, яка в дні оголошення сього закона мала право приналежности в одній з громад Західної Области УНР.

Коли хто з тих осіб не хотів стати громадянином Західної Области УНР, мав до 20. мая 1919. зложити заяву, що почувається громадянином иншої держави. Коли його заяву принято до відомости, він уважався чужинцем.

Ся постанова мала уможливити національним меншостям, в першій мірі Полякам, заявити, чи вони хотять бути громадянами Західної Области УНР чи чужницями.

Відповідно до того оцінювалися би їх права і обовязки в державі.

З огляду на проголошенне з'єдинення з Українською Народньою Республикою § 2 закона постановляв: „Особи, які мають право громадянства на основі законів, виданих Центральною Радою, є одночасно громадянами цілої Української Народньої Республики і громадянські права й обовязки в Західній Области УНР, виконують на рівні з усіми громадянами, коли одна з громад сеї Области прийме їх в свій звязок відповідно до обовязуючих в сій области постанов про наданне громадської приналежности“ [1]).

Ся постанова розширяє право громадянства в Західній Области УНР на всіх громадян Української Народньої Республики. Одначе виконуванне громадянських прав і обовязків у Західній Области УНР громадянином Української Народньої Республики — Придніпрянцем ставилося в залежність від того, чи він постарається о приналежність в якійсь громаді Західної Области УНР, значить, в залежність від його волі.

Ся постанова була, очевидно, тимчасова, доки законодатний орґан цілої Української Народньої Республики не управильнить сеї справи.

---

[1]) Для точности зазначу, що не маючи „Вістника державних законів і розпорядків“, цитую сей § з проекту, виготовленого Державним Секретаріятом внутрішніх справ.

3. Земельна справа. Земельну справу полагодила Українська Національна Рада законом з 14. цвітня 1919., якого ухваленне попередили як дебати на повних засіданнях Ради, що почалися ще на попередній сесії в лютім 1919., так і праці комісії, наради партійних ґруп і т. п.

Сей закон не полагоджував земельної справи в цілости, тільки означав основи земльної реформи, оставляючи подрібні постанови будучому законодатному порішенню.

Провідні ідеї сього закона були: 1. вивласненне великої земельної власности, 2. наділенне землею безземельних і малоземельних селян на правах приватної власности.

Вивласненне вступало в законну силу негайно: вивласнені землі, на скільки не припадали державі, ставали земельним фондом Західної Области УНР.

Наділенне землею мало початися аж після закінчення війни і повороту жовнірів до дому.

Головне питанне вивласнення: з викупом чи без викупу? — оставлялося на рішенне будучого сойму Західної области УНР. Так само будучому законодатному рішенню оставлялися питання: висоти наділу, який повинен бути оставлений де-яким категоріям вивласнюваних власників; висоти наділу безземельним і малоземельним селянам; чи і скільки селяни мають заплатити за наділ — і т. п.

Рішенне сих питань зустрічало великі партійно-політичні і практичні трудности. Тому оставлено їх будучому соймови, який, вийшовши з всенароднього вибору, буде більше компетентний рішити їх.

До того часу правительство повинно було підготовити практичне переведенне земельної реформи.

Зокрема рішенне питання, чи вивласнювати з викупом чи без викупу, відложено також з огляду на міжнародню політику. Ухваленне вивласнення без викупу, яке відносилося би головно до поміщиків Поляків, послужило би для польського правительства як арґумент проти Західної Области УНР перед антантою. Тому відложено справу на пізнійше, коли міжнародне положенне вияснить ся.

Очевидно, що будучий сойм мав право змінити хочби всі постанови закона з 14. цвітня 1919.

Значіннє сього закона лежало головно в тім, що він проголошував вивласненне великої земельної власности.

Повний текст закона такий [1]):

„§ 1. Західня область Української Народньої Республики бажає наділити землею всіх тих рільників, які землі зовсім не мають або яких посілість не вистарчає на проживленне їх родин, як також вести у власнім заряді господарку у всіх лісах, положених на области держави.

[1]) Не маючи „Вістника державних законів і розпорядків“, де земельний закон з 14. цвітня 1919. був оголошений, цитую проект земельної комісії в тій редакції, в якій він мав стати законом. Коли б у сім проекті пороблено ще які зміни (про що не знаю), то все таки головні постанови, які характеризують цілий закон, остали ті самі.

§ 2. В сій ціли вивласнюється, без огляду на те, чи їх власники є особи фізичні чи правні:

1. всі посілости, що є виключені з громадського звязку і творять по думці закона з 12. серпня 1866., В. Кр. з. ч. 20., двірські обшари, разом з прилученими до них рустикальними ґрунтами;

2. всі посілости мертвої руки, себ-то фондаційні, монастирські, епископські, церковні і ерекціональні землі;

3. всі землі, які їх дотеперішні власники набули для спекуляції;

4. посілости, яких їх власники чи посідачі не обробляють своїми силами, хочби вони не підпадали під принціс першого уступу;

5. всі посілости, які своїм простором переступають означену границю, на скільки вони не підходять під ніякий з попередніх родів посілости.

Посілости наведені під 1., 2. і 3. вивласнюється з правила в цілости, а розмір вивласнення посілостий під 5. означить окремий закон.

Про розмір вивласнення посілости під 4. порішить Областна Комісія після вислухання дотичної повітової і громадської Комісії.

§ 3. Областна земельна комісія може оставити на ціли загально-громадського господарства держави, громад або загально-користних економічних, культурних і добродійних заведень, для творення взірцевих господарств, рільничих шкіл, промислових, освітних, добродійних і загально-користних заведень і т. п., конечний для сповнення їх завдань простір землі.

§ 4. Вивласненню підлягають означені в § 2-ім сього закона посілости без огляду на їх культуру, разом з лісами, водами та підземними багацтвами.

§ 5. Вивласненне земельних посілостий, означених в § 2-ім сього закона, не нарушує гіпотечних вірительностий і инших тягарів, забезпечених на вивласненій землі, а тільки відсотки від грошевих гіпотечних вірительностий мають бути обнижені до висоти процентової стопи, яку в часі від 1. серпня 1918. признавали від щадничих вкладок щадничі каси.

Про розмір і спосіб сплати тих тягарів порішить окремий закон.

§ 6. Контракти аренди, заключені без дозволу власти після дня 1. падолиста 1918., тратять правну силу. Давнійші контракти аренди розвязуються з днем довершеного вивласнення. В обох випадках правіжі [1]) арендаторів з титулу засівів, меліорацій та инших вкладів у землю творять вірительности посілости в розумінню § 5-ого сього закона, і про спосіб заспокоєння їх рішить окремий закон.

Всі инші правіжі з виїмком правіжі за відшкодуванне з титулу утрачених зисків задержує арендатор проти дотеперішнього власника.

§ 7. Вся вивласнена земля, на скільки вона на основі сього закона не припадає на річ держави, творить Земельний Фонд Західної Области Української Народньої Республики, яким до часу розділу між управнених орудують під наглядом правительства областна і повітові та громадські земельні комісії відповідно до постанов сього закона.

§ 8. Областна Земельна Комісія складається з 9 членів, а саме 5 членів вибраних Українською Національною Радою і 4 членів вибраних відпоручниками повітових земельних комісій, по одному від кождого повіта.

Голову Областної Земельної Комісії вибирають члени Комісії з-поміж себе.

На засіданнях Областної Земельної Комісії має Державний Секретар земельних справ право і обовязок сам або висланий ним його заступник являтися, і коли б ухвали комісії противилися законови, має право завісити ухвали комісії. В такім випадку прислугує голові комісії право відклику до Української Національної Ради.

§ 9. В склад повітових земельних комісій входять:

а) шістьох (6) членів і трьох (3) заступників, вибраних відпоручниками всіх громадських земельних комісій, по одному від кождої комісії;

б) трьох (3) членів, призначених областним правительством з фахових рільничих, технічних і правничих кругів.

§ 10. Громадська земельна комісія складається з сімох (7) членів і трьох (3) заступників. Шістьох (6) членів і трьох (3) заступників вибирають всі мешканці

---

[1]) „Правіж“, слово утворене галицько-українськими правниками, означає стільки, що правна претенсія.

даної громади загальним, рівним, безпосереднім і тайним голосуваннем, а семим членом стає кождочасний начальник громади. Голову і його заступника вибирають члени комісії з-поміж себе.

§ 11. Областна і повітові земельні комісії урядують три роки, громадська один рік.

Близші постанови про утворенне, права і діяльність земельних комісій означить розпорядок цілого Державного Секретаріяту Західної Области Української Народньої Республики.

§ 12. З Областного Земельного Фонду наділяється землею безземельних і дрібноземельних українських громадян, приналежних до Західної Области Української Народньої Республики, які займалися рільництвом перед оголошеннем сього закона, а саме в такій черзі:

жовнірів-інвалідів, що втратили своє здоровле у війнах, ведених Українською Народньою Республикою;

вдови і сироти по тих, що полягли в сих війнах або наслідком їх;

жовнірів-інвалідів зі світової війни, веденої в часі від 1914. до 1919.;

сироти і вдови, що їх батьки або мужі втратили житте в тій війні або наслідком її;

сироти і вдови невоєнні;

инших безземельних і дрібноземельних рільників, що не служили при війску і не стали каліками;

в кінці призначується в міру потреби відповідні простори вивласненої землі на означені в § 3-ім цілі загального громадського господарства.

Особи, покарані за дезерцію з української армії та за те, що від служби в сій армії ухилялися, дальше особи, покарані за злочини проти української держави і її оружної сили, як також особи, що стали співвинними тих злочинів або до їх сповнення причиняли і за се були покарані, в кінці громадяни чужих держав — не мають права до наділу вивласненою землею.

§ 13. Пасовиска і полонини, на скільки вони на основі § 2-ого сього закона не лишаться при приватних власниках, як також простір вивласненої землі, призначений земельними комісіями на пасовиска, переходять на власність громад або звязків сусідуючих з собою громад, які при означуванню користування ними мають узгляднювати спілки дрібних годовців худоби.

§ 14. Вивласнені ліси не творять предмету наділу. Вони переходять на власність і в безпосередний заряд Західної Области Української Народньої Республики. Спосіб користування та потребу і розмір усяких инших сервітутів у хосен населення у вивласнених та належних уже тепер до держави лісах означить виконуючий розпорядок Державного Секретаріяту Західної Области Української Народньої Республики.

Вивласнені ліси, що не творили і не творять комплексу, який надається до раціональної або охоронної лісової господарки, можуть земельні комісії оставити в руках приватних власників.

§ 15. Земельні комісії можуть полишити з вивласнених посілостий відповідний простір до залісення і віддати його на власність і під заряд держави, особливо в тих околицях, де лісів зовсім нема або де їх дуже мало.

На сю ціль належить ужити неужитки, збочі, яруги і береги рік, які до сього надаються, також і громадські, — сі останні за відповідним відшкодуваннем.

§ 16. З вивласнених посілостий переходять:

1) потоки і несплавні ріки на громади, через які перепливають;

2) стави, озера і болота на громади, в яких лежать або на спілки громад, які з ними граничать.

§ 17. Постанови що-до способу і часу розділу вивласненої землі (§§ 12 і 13), що-до висоти наділу землею в кождім повіті чи полосі краю, висоти його ціни та способу сплати, що-до перенятя і використання підземних багатств державою, в кінці що-до обмежень свободи розпоряджування посілостями приватних власників актами між живими і на випадок смерти застерігається окремному законови або законам.

§ 18. Наділенне землею не може розпочатися перед покінченнем війни і поворотом жовнірів і полонених до дому.

§ 19. Рішення питання відшкодування дотеперішніх власників чи посідачів рішить законодатне тіло Західної Области Української Народньої Республики, яке буде вибране на підставі нового виборчого права.

§ 20. Без огляду на те, як і коли буде рішене питанне про відшкодуванне власників чи посідачів вивласненої землі (§ 19), вивласнена земля переходить уже тепер в заряд держави, яка через свої орґани передасть сей заряд громадським земельним комісіям.

До часу видання передвижених в § 17-ім окремих законів і довершення наділу землею можуть земельні комісії за затвердженнем Державного Секретаріяту Західної Области Української Народньої Республики оставити в користуванню дотеперішніх власників чи арендаторів такий простір вивласненої землі, який конче потрібний для удержання власника, його родини і служби та для ведення істнуючих під сю пору на вивласненій посілости промислових заведень.

При перебранню вивласненої землі в безпосередній заряд держави належить ствердити докладно стан їх управи і інвентаря.

§ 21. Самовільне захопленне, діленне вивласнених на основі сього закона земель та нищенне лісів, будників, інвентаря і земних плодів на них, на скільки не становить вчинків, які підлягають карному законови, мають карати адміністраційні власти карою арешту до 6 місяців, з якою може бути получена грошева кара до 10.000 корон.

Крім сього може бути оречена утрата права до наділу землею.

§ 22. Сей закон обовязує з днем його оголошення.

§ 23. Переведенне сього закона поручається цілому Державному Секретаріятови Західної Области Української Народньої Республики, з тим, що виконуючий розпорядок має бути виданий до ... [1]) 1919. року."

Ухвалюючи закон про сойм, Українська Національна Рада сама признала свою задачу в державній будові Західної Области Української Народньої Республики закінченою і виявила свою волю передати дальше веденне сеї задачі соймови, вибраному на найширшій і найсправедливійшій — по поняттям демократії — всенародній основі.

Визволенне Східної Галичини з-під польського панування, установленого Австрією, орґанізація державної влади, проголошенне з'єдинення з Великою Україною, основи земельною закона і в кінці закон про сойм, — при постійній обороні краю перед цольським наїздом — се головні моменти піврічної державно-творчої праці Української Національної Ради.

Сесія Української Національної Ради, яка закінчилася 15. цвітня, мала бути остання. В червні мав бути вибраний Сойм Західної Области Української Народньої Республики і він мав вступити в функції, які виконувала Українська Національна Рада.

Судилося инакше. Ся сесія Української Національної Ради була остання тому, бо територія Західної Области Української Народньої Республики впала жертвою польською наїзду.

Розділ X.

Між антантою і большевизмом.

Коли в хвилі проголошення української державної влади у Львові обединилися всі українські партії, що знайшло вислів у коаліційнім характері першого Державного Секретаріяту, — то Державний Секре-

[1]) Тут мав бути означений день і місяць.

таріят, утворений в Станиславові, був уже тільки блоком національних демократів і радикалів. Соціяльна демократія застерегла собі вільну руку і творила в Українській Національній Раді опозицію супроти правительства.

Рівночасно виростав новий опозиційний центр, „Селянсько-Робітничий Союз“ [1]), з орґаном „Республіканець“.

Коли всі инші українські партійні орґанізації мали за собою довголітні традиції, „Сел.-Роб. Союз“ був дитиною нових відносин. Склад його був дуже ріжнородний, а обєднувало сі ріжнородні елементи тільки невдоволенне з Української Національної Ради, з Державного Секретаріяту, з партій, з усего, що діялося на Західній Области Української Народньої Республики.

Як провідники „Сел.-Роб. Союза“ виступили люди, які доси не відгравали ролі в українськім політичнім житті: Дмитро Демянчук, доси зовсім невідомий чоловік з невеликою самоосвітою. Осип Устіянович, соціяльний демократ, провідник станиславівської орґанізації українських залізничників і Володимир Гадзінський, відомий доси як принагідний автор музичних рецензій.

В виступах нової орґанізації програмові і тактичні елементи соціяльної демократії, соціялістів-революціонерів, большевиків зливалися в хаотичну плинну масу.

Ся хаотичність кидалася вже в очи в титулі „Республіканця“. Він то називав себе „соціялдемократичним часописом“, то виставляв у титулі клич соціялістів-революціонерів: „Боротьбою здобудеш ти право своє“, то додавав до нього поклик Маркса: „Пролетарі всіх країв, єднайтеся“.

Такою хаотичністю визначалися і статті „Республіканця“. Розібравшися в сім хаосі, можна було в нім знайти отсі провідні думки:

Політика Української Національної Ради, се політика української буржуазії, ворожа українському селянству і робітництву. З сього становища оцінювалося все, що робила Українська Національна Рада й Державний Секретаріят; у всім бачилося ворожі наміри і пляни супроти селянства і робітництва.

Чому Українська Національна Рада не уступає місця соймови, вибраному загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуваннем? Бо українська буржуазія, захопивши державну владу, не хоче передати її в руки селянства і робітництва.

Чому не вивласнено великих земельних власників? Бо українська буржуазія держить з польськими поміщиками.

Чому не заведено 8-годинного робочого дня? Бо українська буржуазія не хоче визволення робітництва.

Все те писалося тоді, коли українська Національна Рада працювала і над законом про сойм, і над земельним законом, і над законом про 8-годинний робочий день.

---

[1]) Зазначу, що моя характеристика „Сел. Роб. Союза“ не може бути повна. Для сього нема в мене потрібних матеріялів, а мої особисті спостереження обнимають тільки півторамісячний побут на українській державній території.

Чому Українська Національна Рада веде переговори з Польщею, чому приймає посередництво антанти? Бо українська буржуазія, замість віддати владу селянству і робітництву, яке побило би Польщу, волить подати руку польській і антантській буржуазії.

Українська політика повинна орієнтуватися не на буржуазну антанту, а на революційний міжнародній пролетаріят, якого авангардом є Совітська Росія. Не антанта охоронить нас перед Польщею, а союз з большевиками, які поможуть нам побити Польщу.

Тут провідна думка заломлювалася. „Республиканець“ визнавав Директорію Української Народньої Республики, протестував проти наїзду російських большевиків на Україну, а рівночасно уважав київське большевицьке правительство українським правительством, радив увійти з ним в порозуміння і вказував на союз з большевиками як на єдиний ратунок перед Польщею.

Ідейно „Сел.-Роб. Союз“ не доходив ані до комунізму ані до радянської форми влади. Його політичні домагання були демократичні; його соціяльно-економічні домагання не виходили по-за ступневе здійснювання соціялізму.

За те його тактика була „б о л ь ш е в и ц ь к а“ в вульгарнім значінню. Він старався здискредитувати, ослабити, розбити противника, не числячися з тим, що значить така громадянська війна для нової держави, яка перше всего мусить оборонити своє істнуванне перед зовнішнім ворогом, що загрожував не українській буржуазії, якої в Східній Галичині в західно-европейськім розумінню не було (була тільки дрібно-буржуазна ідеольоґія більшости української інтеліґенції), тільки тому самому українському селянству і робітництву, з якого складався український нарід.

Ся тактика була небезпечна тим, що „Сел.-Роб. Союз“ з усіми невдоволеними, які ґуртувалися кругом нього, був заслабий, щоби взяти державну владу в свої руки і творити далі державне житте. Треба було боятися не того, що „Сел.-Роб. Союз“ одержить перемогу над Українською Національною Радою, а того, що та перемога була би розвалом держави, бо переможці були би заслабі і нездібні до державно-творчої праці.

Соціяльна демократія, побачивши, що впливи „Сел.-Роб. Союза“ зростають, рішила використати його для своїх партійних цілий. Окремі члени партії ввійшли в „Сел.-Роб. Союз“, щоби зробити його орудєм своїх політичних впливів. Соціяльна демократія як партія оставала далі на становищі коректної парляментарної опозиції, відсуваючи від себе відповідальність за діяльність „Сел.-Роб. Союза“, хоч напрям тій діяльности давали визначні партійні діячі (прим. пізнійший міністр праці в кабінеті Мартоса Безпалко).

По стороні „Сел.-Роб. Союза“ були також симпатії Придніпрянців, які, тікаючи від большевицького наїзду, напливали до Галичини. Були се переважно соціяльні демократи і соціялісти-революціонери, які, не знаючи галицького ґрунту, на якім виросла дрібно-буржуазна ідеольоґія української інтеліґенції, радо приставали до тих, що воювали

з „галицькою реакцією“, надіючися через „Сел.-Роб. Союз“ „поглибити революцію в Галичині“.

Тимчасом настрій загалу галицької інтеліґенції був такий, що колиб соціяльним демократам і соціялістам-революціонерам було вдалося забезпечити українську державність на Великій Україні, тоді вони мали би за собою всю галицьку інтеліґенцію. Національний момент мав у неї таку перевагу над усім иншим, що їй було все одно: монархія чи радянська республика, — колиб тільки Україна була самостійною, незалежною державою. Та тепер, коли придніпрянська соціялістична інтеліґенція тікала до Галичини перед російськими большевиками, її бажанне „поглиблювання революції“ в Галичині не могло знайти симпатій в загалу галицької інтеліґенції: погубили, мовляв, свою країну, а тепер хотять ще й нашу погубити.

Сим настроєм зручно користувався „Сел.-Роб. Союз“, щоби представити себе як єдиного оборонця єдности з Великою Україною перед „сепаратизмом буржуазної Української Національної Ради.“

З другого боку сим настроєм користувалися праві придніпрянські партії, щоби знайти опору в галицькім правительстві для своєї боротьби з соціялістичними партіями за вплив у Директорії і правительстві Української Народньої Республики.

Так творилися і зростали настрої які почали ділити галицьке громадянство на тих, що орієнтувалися на антанту, і тих, що орієнтувалися на большевиків.

На антанту орієнтувалася більшість Української Національної Ради і Державний Секретаріят.

Ся ґрупа, бачучи, що й найлівійші українські партії не можуть зговоритися з російськими большевиками, що Директорія в боротьбі з большевицьким наїздом тратить день за днем територію, що з сього боку не можна сподіватися ніякої помочи проти Польщі, — думала, що треба в антанти шукати помочи, щоби вратувати Галичину від польського і Велику Україну від большевицького заливу. Коли б Польща по приказу антанти заключила з правительством Західної Области Української Народньої Республики перемирє, коли б антанта визнала Українську Народню Республику і дала їй фінансову і військово-технічну допомогу, тоді Західна Область, маючи спокій від Польщі, могла би стати підставою для орґанізації успішної боротьби проти большевицького заливу.

Та чи антанта все те зробить? Поведенне комісії Бертелемі робило сю орієнтацію безнадійною. Телеґрама Найвисшої Ради з 19. марта знов подавала промінь надії.

Одначе якби лівим українським партіям удалося довести до порозуміння з Совітською Росією, осягнути від неї признанне державної незалежности України, якби наслідком сього Польщу можна було вигнати і з Галичини, і з Холмщини, і з Підляшя, взагалі з цілої української території власною оружною силою, — з якою радістю ся ґрупа повитала би такий хід подій!

Такий був настрій ґрупи, яка орієнтувалася на антанту.

Проти неї стояв „Сел.-Роб. Союз“ і всі невдоволені з політики Державного Секретаріяту.

Ся ґрупа справедливо вказувала на безнадійність орієнтації на антанту. Одначе при сім не хотіла бачити безвихідности положення і несправедливо закидала Державному Секретаріятови, що він, переговорюючи з Польщею й апелюючи до посередництва антанти, зраджує народні інтереси.

Замість сього вказувала вона на потребу союза з большевиками. Одначе як се зробити? Чи через голову не тільки Директорії, але й тих лівих придніпрянських партій, які, хоч стояли лівійше Директорії, одначе не могли порозумітися з большевиками? Чи ждати, аж ліві придніпрянські партії знайдуть шлях примирення між Директорією й большевиками?

А тимчасом справа посередництва антанти для перемиря з Польщею не могла ждати, бо Поляки готовилися до офензиви, яка мала нам завдати рішаючий удар.

Зрештого ся большевицька орієнтація кругів, які ґуртувалися коло „Сел.-Роб. Союза“, була більше тактичним способом поборювання Державного Секретаріяту, ніж позитивною політичною платформою. Так прим. найзамітнійшна політична індивідуальність в сих кругах, відомий соціяльно-демократичний діяч Безпалко, ставши міністром праці в кабінеті Мартоса, перейшов на становищі міністра всі етапи Петлюрівської політики аж до Тарнова. Одно з двох: або він своєї большевицької орієнтації в часу поборювання Української Національної Ради і Державного Секретаріяту не брав поважно, або, ставши міністром Директорії, змінив свій погляд і перемінив свою большевицьку орієнтацію на польонофільську.

Серед таких настроїв „Сел.-Роб. Союз“ скликав до Станиславова на 30. марта 1919. „Селянсько-Робітничий (трудовий) З'їзд“. Оголошенне, яким скликувано з'їзд, звучало:

„Товариші Селяни й Робітники!

В сей важний момент, коли валяться основи світового капіталізму, коли трудовий народ, селяни й робітники, хватають державну владу в свої руки і на колишніх престолах могутніх царів і королів повівають пролетарські прапори, взиваємо Вас на областний Селянсько-Робітничий (Трудовий) З'їзд до Станиславова, що відбудеться дня 30. марта с. р. зі слідуючим порядком дневним:

1. Відкриттє і вибір президії.
2. Інформаційний реферат про сучасне політичне становище.
3. Реферат про земельне питанне.
4. Внески й інтерпеляції.

В кождім селі, місточку й місті мають відбутися збори, на яких мається вибрати делеґатів на з'їзд. Села вибирають по 3, місточка по 5, а великі міста по 10 делеґатів. Політичні і фахові орґанізації вибирають по одному делеґатови від 200 членів. Кождий делеґат мусить одержати легітимацію, підписану президією зборів (головою і секретарем) або управою даної орґанізації.

Вибирати і бути вибраним мають право тільки Українці — безземельні й малоземельні селяни, робітники фабрик, копалень, міські, залізничі, торговлі, промислу, умові; словом, хто жие з праці рук і ума, а не користується визиском, кому лежить на серці Самостійність України та забезпеченне свого політичного й матеріяльного істнування.

Товариші Селяни й Робітники! Рішайте самі про свою долю, будуймо власними руками Самостійну Україну!

Областна Управа Селянсько-Робітничого Союза.“

Як видно з оголошення про з'їзд, мав він бути представництвом цілого трудового українського населення Західної Області Української Народньої Республики, на взірець Трудового Конґресу в Київі. Та перевести вибори на з'їзд так, щоб він справді був представництвом цілого трудового українського населення, на се „Сел.-Роб. Союз“ не мав орґанізаційного апарату. Тому в дійсности з'їзд був звичайними зборами тих кругів, на які розтягалася сфера впливу „Сел.-Роб. Союза“. А те, що оголошено його як представництво цілого трудового українського населення, послужило орґанізаторам з'їзду тільки до поставлення домагання, щоб Українська Національна Рада доповнилася делеґатами, яких вибрав з'їзд, як представниками трудового населення.

Перед з'їздом про пляни орґанізаторів з'їзду ходили ріжні тривожні відомости, які зводилися до того, що Селянсько-Робітничий З'їзд проголосить себе владою Західної Области Української Народньої Республики і розпічне громадянську війну з Українською Національною Радою і Державним Секретаріятом. Доходили відомости, що по краю мають ширитись анонімні проклямації з покликом вибиратися на 30. марта до Станиславова „валити“ Українську Національну Раду.

Якраз в тім часі відбувся большевицький переворот на Угорщині, який полягав на тім, що тимчасовий демократичний президент угорської республики Каролі, не маючи відваги взяти на себе відповідальність перед нацією за сповнення домагань антанти, передав владу большевикам, числячи на те, що антанта побоїться большевизму в центрі Европи і піде на уступки супроти Угорщини. Сей переворот російське совітське правительство пояснило як тріумф большевизму, і рівночасно московське радіо з 25. марта 1919. оголосило дальший тріумф большевизму, а саме, що селянство й робітництво Східної Галичини повалило Українську Національну Раду, арештувало Державний Секретаріят і проголосило радянську республику.

Насувався здогад, що в Москві поспішилися оголосити як довершений факт те, що мав перевести 30. марта Селянсько-Робітничий З'їзд.

Серед таких поголосок і настроїв збирався Селянсько-Робітничий З'їзд.

Ухвали з'їзду по основним питанням державного життя не принесли нічого особливого [1]). В політичній области з'їзд домагався негайного скликання Сойму Західної Области Української Народньої Республики і переведення з'єдинення; в земельній справі — вивласнення без викупу; в робітничім питанню націоналізації фабрик і охоронного робітничого законодавства.

Характеризували з'їзд не сі ухвали, а тон, в якім їх з'їздови подавано, а саме, що Українська Національна Рада і Державний Секретаріят є той ворог селянства і робітництва, якого треба побороти, коли ті ухвали мають бути здійснені.

[1]) Не маючи тексту ухвал, мушу обмежитися переповіджением їх.

Провідну ролю відгравали на з'їзді визначні соціяльно-демократичні діячі: Безпалко, Темницький, д-р Яросевич і ин.

В справі закордонної політики з'їзд ухвалив дві резолюції: одну з зазивом до російського совітського правительства припинити війну з Україною і другу з заявою, що „з'їзд бажає увійти в тісні зносини з українським радянським правительством і висилає за-для сього своїх трьох представників до Київа."

Ся ухвала остала тільки ухвалою.

Політично найважнійшим рішенням з'їзду було, щоби Українська Національна Рада приняла в свій склад 61 делеґатів, вибраних для сього з'їздом. Се домаганнє з'їзд мотивував тим, що в Українській Національний Раді нема представників трудового селянства і робітництва, що представництвом трудового селянства і робітництва являється власне з'їзд і тому з'їзд домагається, щоб Українська Національна Рада доповнилася представниками трудового селянства і робітництва в числі 61 делеґатів, вибраних з'їздом.

Се домаганнє з'їзду, підперте соціяльно-демократичною ґрупою Української Національної Ради, не знайшло прихильности більшости Ради. Арґументи проти сього домагання були такі: По-перше справа якого небудь доповнювання Ради в хвилі, коли Рада має ухвалити закон про сойм і уступити місце соймови, являється безпредметовим. По-друге, коли б навіть признати потребу доповнення Ради представниками безземельною селянства і робітництва, то не можна такими представниками признати делеґатів, вибраних з'їздом, який по своїм складі зовсім не був правильно вибраним представництвом трудового селянства і робітництва, а тільки зборами кругів, на які розтягалася сфера впливу „Сел.-Роб. Союза". Щоби не викликати конфліктів і полагодити справу компромісово, більшість Ради готова була згодитися на те, щоби склад Ради доповнено якимсь числом представників безземельного селянства і робітництва, вибраних на основі закона, який Рада негайно ухвалила би. Та на сей компроміс призначені на членів Ради делеґати з'їзду і соціяльно-демократична ґрупа Ради не хотіли піти. Вони поставили справу ультимативно: або Рада згодиться на домаганнє з'їзду, або орґанізатори з'їзду „витягнуть з того консеквенції". Тоді більшість Ради відкинула домаганнє з'їзду.

Боротьба проти антантської орієнтації Української Національної Ради і Державного Секретаріяту, котру вели круги „Сел.-Роб. Союза", в значній мірі спиралась на непорозумінню. Бо Українська Національна Рада і Державний Секретаріят не мали ніякого вибору, тільки знаходилися в примусовім положенню. Я вже зазначував, що коли б були ліпші виглядн на оборону перед Польщею і укріпленнє української державности через союз з большевиками, Українська Національна Рада і Державний Секретаріят були б вибрали сей шлях. Одначе вибору не було, — в сім наглядно переконала інтервенція угорського большевицького правительства.

Угорські большевики, опинившися при владі, зрозуміли, що ні соціяльна будова їх країни ні міжнародні відносини не сприяють

укріпленню їх влади та що вони швидко проваляться, коли не дістануть підмоги від Совітської Росії, звідки вони недавно приїхали з полону, де й приняли науку Леніна. Та між ними й Росією стояла Україна, яка була в війні з російськими большевиками. Зовсім природно вони мусіли бажати помирити Совітську Росію й Україну і таким чином помогти собі.

В сій справі правительство Белі Куна звернулося до бувшого президента Директорії, Винниченка, який тоді жив у Відні і був відомий з своєї еволюції в напрямі большевизму. Сам Винниченко так описує сей епізод:

„Мадярський уряд звернувся до мене з пропозицією взяти участь у справі реорґанізації радянської влади на Україні. Він заявляв бажанне бути посередником між лівими українськими соціялістичними течіями і Російським Совітським Урядом в справі сформування на Україні справжнього українського національного совітського правительства. Се правительство мало би ліквідувати Директорію, галицький Державний Секретаріят, притягти на свій бік усі соціялістичні українські течії, а головним чином галицьку армію. Таким чином зробився би один суцільний совітський фронт: Угорщина, Галичина, Україна й Росія. Я пропозицію Мадяр приняв і виставив в основі переговорів такі головнійші умови: визнанне самостійности й незалежности Української Радянської Республики; український національний совітський уряд: дефензивно-офензивний військовий союз радянських республик; тісний економічний союз; наступ на Галичину“ [1]).

Сю пропозицію Винниченка переслав Беля Кун через радіо до Москви в такій формі, що, мовляв, один визначний український письменник і діяч хоче знати, як совітське правительство поставилося би до таких і таких пропозицій.

Між большевицьким угорським правительством і Державним Секретаріятом продовжувалися далі ті сусідські зносини, які були навязалися між Державним Секретаріятом і демократичним правительством Каролі.

Рівночасно з висланнем пропозицій Винниченка до Москви угорське правительство звернулося до Державного Секретаріяту через його представника в Будапешті також з пропозицією своєї інтервенції між Державним Секретаріятом і Совітською Росією. Державний Секретаріят відповів, що такої важної справи не може рішати, не порозумівшися з Директорією.

Тимчасом на пропозицію Винниченка прийшла з Москви відповідь такого змісту: Совітське правительство зі здивуванням приняло запитанне українського письменника, бо ж прецінь совітське правительство визнало незалежність Української Радянської Республики й остає в союзі з її правительством. Зрештою совітське правительство, заки дасть конкретну відповідь на ті пропозиції, хотіло би знати, на якій

[1]) В. Винниченко, Відродження нації. Часть III. Стор. 322.
Під „наступом на Галичину“ розумів мабуть Винниченко наступ на Польщу для оборони Галичини.

території виконують державну владу і якою армією розпоряджають ті українські круги, від яких імени промовляє український письменник.

Відповідь — ясна [1]).

Державний Секретаріят оставав далі в сусідських зносинах з угорським большевицьким правительством і заключив з ним договір про товарообмін.

Підчас перебування угорської делеґації в Станиславові для заключення сього договору голова делеґації знов говорив зі мною про те, якби се добре було, коли б за посередництвом його правительства було можна помирити Совітську Росію й Україну. Він підніс думку, чи не можна би було бодай довести до того, щоб залізниче полученне між Москвою й Будапештом (через Київ і Галичину) зневтралізувати. Сей плян видався мені нездійснимим. А при тім він мав на увазі тільки користи для Угорщини. Було се вже перед самим моїм від'їздом до Парижа і я не міг далі слідити за сею справою. В кругах Державною Секретаріяту на се угорське предложенне, яке зрештою було зроблене поки що тільки приватно, не звернули уваги.

Все висше сказане свідчить, що на швидке і для української державности корисне порозуміннє з большевиками не було в той час ніяких виглядів. Се й заставляло Державний Секретаріят шукати охорони перед Польщею в антанти.

Так стояли одні і другі — і ті, що ждали ратунку від антанти, і ті, що як на ратунок вказували на союз з большевиками, — безсильні супроти подій, які на них насувалися.

Ті, що надіялися на антанту, в хвилях особливо важкої безнадійности говорили: Нічого не остається, як получитися з большевиками! Чулася в сих міркуваннях людий, що виросли на дрібно-буржуазній ідеольоґії, фільософія розпуки: Коли бог не хоче помогти, то може чорт поможе!

А ті, що так голосно розсипали перли большевицької фразеольоґії, як вони були би зраділи на відомість, що антанта наказала Польщі спинити офензиву і визнала Україну!

Словом, з якої сторони не заяснів би був промінь надії, — всі були би кинулися туди.

---

[1]) З сього приводу справедливо пише Винниченко: „Коли тепер пригадати, який надзвичайно важний був тоді момент не тільки для угорської чи української, але для всесвітньої революції, то не можна простити тим, хто упустив його через свої особисті чи національні інтереси. А момент був, дійсно, надзвичайно важний, критичний і дуже сприятливий для соціялістичної революції в цілій Европі. Німеччина була обхоплена вогнями спартаківських повстань. В Мюнхені пролетаріят захопив владу. В Болгарії, Сербії, Чехії маси хвилювалися і що хвилини готові були вибухнути революцією. Коли б Угорщина змогла схопитися за руку Совітської Росії й підкріпитися, вона могла би подати другу руку Совітській Баварії й самому Берлінови. Тоді Німеччина, розуміється, мира з антантою не підписала би й Европа розбилася би на два табори: буржуазний і соціялістичний. А хто кого перемігби, то се не піддягає великому сумніву: пролетаріят Франції й Англії не пішов би так сліпо за своїми імперіялістами проти робітниче-селянських соціялістичних держав, як то він робив проти монархічних. Та хто знає, чи не було би втягнуто й сі держави в ґрандіозний біг революції й у союз соціялістичних держав?“ (Відродженне нації, III, стор. 323—324).

Траґедія лежала в тім, що ні антанта ні большевики не хотіли допустити до державної самостійности України і тому не думали сповняти тих надій, які на них покладано.

Розділ XI.

Утрата території. Проголошенне Диктатури.

Коли деле ґація Державного Секретаріяту була в дорозі до Парижа, щоб на основі телеґрами Найвисшої Ради з 19. марта довести до польсько-українського перемиря, — Поляки, діставши в Франції армію Галлера, розпочали офензиву, яку заповів у Хирові ґр. Скарбк, щоби викинути Українців зі Східної Галичини.

Найперше дав себе почути польський натиск на відтинку Львова, який все ще з трьох сторін облягали Українці. На сам Великдень, 20. цвітня, закипіла кругом Львова страшна боротьба, в якій Українці мусіли відступити від Львова на дальші позиції.

30. цвітня Поляки витали тріюмфально у Львові самого ґенерала Галлера. На святочнім принятю, в окруженню високих французьких офіцирів, він виголосив промову, в якій сказав:

„Як птахи з далеких країв прилетіли ми до Вас, щоби в сім місті звити гніздо, з якого полетимо далі на схід, щоб там означити границі нашої держави, де вони мусять бути признані.“

Так святкували Поляки першу побіду своєї офензиви і заповідали дальший похід на схід.

Тимчасом 25. цвітня Державний Секретаріят в Станиславові одержав з Парижа, від державного секретаря закордонних справ Панейка, радіодепешу, яка одначе була так переплутана, що тільки можна було догадатися, що вона вказує на потребу предложити Полякам завішенне оружя.

Щоб не помішати чим акції в Парижі, про яку треба було вносити з радіодепеші, Державний Секретаріят поручив Начальній Команді вислати на польський фронт парляментарів і предложити завішенне оружя. Се предложенне передано польській стороні 1. мая. Поляки відповіли, що порозуміються з Варшавою і дадуть відповідь. Виждавши на фронті 4 дні на польську відповідь, українські парляментарі вернули з нічим.

Аж 7. мая Державний Секретаріят через кур'єра з Відня дістав повний текст радіодепеші Панейка, висланої ним за посередництвом американської деле ґації 19. цвітня. Ся радіодепеша звучала:

„Падеревський заявив офіціяльно в імени польського правительства представникови Найвисшої Ради, що Поляки приймають заклик Найвисшої Ради з 19. марта до воюючих сторін в Галичині, щоби негайно спинити ворожі кроки і заключити перемире, та що польська армія в Галичині держиться тільки в дефензиві і не робить офензиви. Отже я наслідком доброї ради деле ґації Злучених Держав предкладаю Секретаріятови дати команді нашої армії наказ в означеній

годині спинити стрілянину і всякі ворожі кроки з повідомленнем польської команди, що українські відділи доти здержуватимуться від ворожих кроків, доки польські відділи будуть поводитися так само. Предкладаю також вистати негайно до Парижа одного офіцира з нашого Ґенерального Штабу, який знав би положенне на фронті, по змозі Тарнавського або Курмановича. Віза й потрібні дозволи на їзду орієнт-експресом дасть американська місія у Львові. Після спинення ворожих кроків зачнуться на другий тиждень в Парижі переговори в справі дефінітивного перемиря."

Тепер Державний Секретаріят знов поручив Начальній Команді зробити Полякам предложенне спинення боїв у такій формі, як се поручала радіодепеша. 9. мая українська Начальна Команда передала польській стороні заяву, що готова спинити бої, коли Поляки зроблять те саме, назначуючи реченець на польську відповідь на день 14. мая.

На сю українську заяву відповіли Поляки 14. мая офензивою на цілім фронті.

Польська офензива була вже до останніх подробиць підготовлена, коли прем'єр Падеревський приїхав з Парижа і заявив, що він обовязався не вести офензиви і ждати на заключенне польсько-українського перемиря. В соймі і пресі піднялася буря проти зобовязанкя Падеревського і проти Мирової Конференції, яка хоче позбавити Польщу овочів певної побіди. Падеревський загрозив димісією. Вихід з сього положенкя знайшов начальник держави Пілсудський. Він не прийняв димісії Падеревського і заявив, що як начальний комендант бере відповідальність за воєнну акцію, бо не є се ніяка офензива, тільки контр-офензива, спровокована офензивою Українців.

Так Пілсудський і відповів Мировій Конференції, коли та від нього зажадала вияснення, чому Польща не додержала слова, даного Падеревським. І Мирова Конференція удала, що йому вірить.

Підготовляючи офензиву, Польща запевнила собі також поміч Румунії. І тепер, коли польська офензива робила поступи, Румунія завдала нам удар в плечі.

23. мая, в 6 годині по полудни, Державний Секретаріят в Станиславові одержав депешу, яку українська команда в Коломиї одержала від румунського команданта буковинського фронту. Депеша звучала:

„Найвисша команда в Коломиї. Примушені конечністю установити звязок між буковинським фронтом і фронтом північної Трансільванії і тому, що сей звязок може бути забезпечений тільки через посіданне лінії Коломия—Мармарош Сиґот, наші війська, які заняли Буковину, одержали приказ 24. мая рано вирушити в похід і заняти комунікаційні лінії. Рівночасно Начальна Команда румунської армії приказує, щоби при виконанню сеї задачі, яка має чисто військову ціль, ми уникнули конфліктів з Вашими відділами. Я маю честь довести се до Вашої відомости і просити Вас видати заряджене, щоби українські відділи, які в сій хвилі знаходяться між давною границею Буковини і залізничою лінією Станиславів-Надвірна, негайно уступили за ту лінію. Командант фронту Буковина-Хотин, ґенерал дивизії Н. Петале. 22. мая 1919."

Делеґат, висланий для переговорів з румунською командою, не осягнув нічого. В заповіженім часі, 24. мая, зі сходом сонця почався румунський похід.

Всі українські військові сили були на польськім фронті і ставити оружний опір румунському наїздови було неможливо.

Треба було як найшвидше евакуувати Станиславів.

Настрій в Станиславові найліпше характеризує отся повновласть, виставлена Виділом Української Національної Ради і Радою Державних Секретарів:

ч. 1526/19. Станиславів, 24. мая 1919.

Повновласть.

Виділ Української Національної Ради і Рада Державних Секретарів надають отсим Державним Секретарям: Осипови Бурачинському, Михайлови Мартинцеви, а також в разі потреби д-ру Агенорови Артимовичеви, Маріянови Козаневичеви, д-ру Василеви Панейкови і д-ру Михайлови Лозинському повновласть заступати правительство Західної Области Української Народньої Республики, ділати від імени сього правительства і сповняти урядові правні акти.

За Виділ Української Національної Ради:
(підпис).[1])

За Раду Державних Секретарів:
(підпис).[1])

Що говорить ся повновласть?

В Станиславові думали, що може статися так, що Виділ Національної Ради і Рада Державних Секретарів можуть попасти в польський або румунський полон і держава остане без законного правительства. На сей випадок видано сю повновласть наведеним Державним Секретарям. Панейко і Лозинський були в Парижі, а Бурачинський, Мартинець,[2]) Артимович і Козаневич мали через Карпати старатися дістатися до Відня. Коли б правительство дісталося в полон, вони в такім складі, в якім знайдуться за границею, мають заступати правительство.

26. мая президент Української Національної Ради Петрушевич з правительством опустили Станиславів.

Місто зайняла зараз місцева польська міліція, яка вже перед тим тайно зорґанізувалася.

З Станиславова правительство подалося до Бучача, звідси до Заліщик, звідси до Чорткова.

Відворот української армії ставав щораз траґічнійший. Жовнір, який після невдачі здобуття Львова оставав тільки в дефензиві і ждав перемиря, побачивши з двох сторін переважаючі сили ворогів, утратив віру в побіду. До того, наслідком внутрішньої політичної боротьби, захиталося в нім довіре до правительства.

Армії грозив розвал, а перед правительством стояло питанне: що робити?

Одинокий вивід, який випливав з проголошення з'єднення, був: іти на Велику Україну, коли б прийшлося втратити всю галицьку теритоґрію.

---

[1]) В мене є тільки копія сеї повновласти, на якій не зазначено, хто підписаний.

[2]) Мартинець попався в Карпатах в руки польського відділу і був — разом з кількома иншими інтеліґентами — розстріляний без суду.

Одначе ту невелику теригорію, на яку ще розтягалася влада Директорії, могли кождої хвилі захопити большевики, а крім того між Директорією і правительством Західної Области відносини що-раз більше псувалися.

Серед вагань в кругах правительства виринула думка, щоби перейти до Румунії і капітулювати перед антантою. Вислано навіть делеґатів до Румунії. Але справа не наладжувалася. Сей плян викликав тільки велике обурення серед армії, яка хотіла йти на Велику Україну.

Тимчасом почала кристалізуватися думка диктатури президента Української Національної Ради Петрушевича.

Дотеперішня Рада Державних Секретарів, наслідком невдач, що-раз більше тратила популярність. Творити новий Державний Секретаріят, коли тратилося територію, не мало цілі. І як звичайно в таких хвилях, насунулася думка утворення диктатури в особі Петрушевича.

Сю думку здійснено актом з 9. червня 1919., який постановляв [1]):

„З огляду на вагу хвилі й на небезпеку грозячу вітчині, для скріплення й одностайности державної влади, — президія Виділу Української Національної Ради Західної Области Української Народньої Республики і Державний Секретаріят постановили надати право виконувати всю військову й цивільну владу, яку виконував доси на основі конституції Виділ Української Національної Ради і Державний Секретаріят, уповновласненому Диктаторови."

Так перестали виконувати владу установлені конституцією установи і вона перейшла на одну особу, уповновласненого Диктатора.

Акт 9. червня 1919. назвав Диктатора уповновласненим, бо він не оголосився Диктатором сам, шляхом державного перевороту, а одержав диктаторську владу волею Президії Виділу Української Національної Ради і Державного Секретаріяту.

Зі становища права можна би поставити питанне, чи Президія Виділу Української Національної Ради і Державний Секретаріят мали право установляти владу уповновласненого Диктатора. На основі конституції не можна їм такого права признати. Але наука державного права признає стан найвисшої державної конечности, в якім той, хто має владу, має моральне право вийти по-за межі закона, коли сього вимагає оборона держави.

Через те, що диктатуру установлено шляхом перенесення влади, влада Української Національної Ради і Державного Секретаріяту не вигасла, тільки стала завішена. Коли б настали нормальні відносини, Диктатор має обовязок зложити владу, яку вони йому передали, знов у їх руки. Оцінка, коли се має статися, залежить від Диктотора.

Для виконування державної влади Диктатор утворив уряд Головноуповажнених Диктатора. Головноуповажнені виконували функції міністрів, одначе без міністерської самостійности і відповідальности, тільки як урядовці Диктатора.

Головноуповажненим для всіх справ, що відносяться до внутрішньої управи держави, став дотеперішній президент Ради Державних

[1]) Не маючи повного тексту сього акту, мушу обмежитися виписком, яку знайшов у часописі „Галицький Голос", ч. 3 з 4. вересня 1919.

Секретарів Голубович, головноуповажненим для шляхів — дотепершній Державний Секретар шляхів Мирон, головноуповаженим для закордонних справ д-р Степан Витвицький, директором військової канцелярії Диктатора отаман Долежаль.

В тім самім часі, коли дозрівала думка про диктатуру, воєнне положення де-що поправилося. Польська офензива ослабла і українська армія вспіла перевести дух.

Диктатор перевів зміни в начальній команді армії, назначуючи на місце ґен. Павленка начальним командантом ґен. Грекова, і зарядив контр-офензиву.

Що пічас перебування правительства в Бучачи приїхала сюди делеґація кабінету Директорії з предложеннем, що вона від імени Петлюри готова виступити як посередник для переговорів з Поляками. Правительство згодилося під умовою, що задача тої делеґації буде чисто інформаційна. Для інформації приділено до делеґації галицьких офіцирів.

Делеґація поїхала до Львова і тут заключила договір про завішенне оружя [1]).

Договір, якого повний титул звучить: „Договір в справі спиненя воєнних операцій, заключений у Львові 16. червня 1919. між делеґацією Великої Головної Кватири Польської Армії і Делеґацією Великої Головної Кватири Української Армії“, — в першім розділі постановляє:

„Польська делеґація приймає предложенне української делеґації спинити ворожі кроки на основі лінії фронту з 1. червня 1919.

Ся лінія йде через Залізці (здовж Серету) до Чистилова, який остане по польськім боці, — далі через причілок Тернополя (місто остає при Поляках), — триґонометрична точка 379 Волова Долина, — триґонометрична точка 368 Щур, — триґонометрична точка 370 Загірє. На південь здовж дороги Тернопіль—Микулинці до Острова, який остає при Поляках. Від Острова на південь від залізничого шляху Острів—Козова до Литятина (остає при Поляках). Від Литятина здовж залізничого шляху до Заставчика над Золотою Липою. Польські передні сторожі йтимуть 1 кільометер на схід зглядно на південь від залізничого шляху. Від Заставчика здовж Золотої Липи до її устя до Дністра, далі здовж Дністра з причілком Нижнів до румунської границі коло Незвиск.“

Спиненне боїв мало початися 21. червня 1919. в 6 годині рано.

Договір передвиджував дальші переговори в Варшаві.

З того, що між заключенем договору і реченцем спинення боїв було 5 днів, треба вносити, що договір мав бути ратифікований. Що з ним сталося далі, я не міг вияснити. Певне тільки те, що Диктатор його не признавав. Підчас розвитку офензиви, зарядженої Диктатором, польська команда через парляментаря покликувалася на той договір, домагаючися спинення боїв.

---

[1]) Сей договір польське правительство поспішилося післати до Парижа на доказ, що між Польщею й Україною наладжуються мирні відносини, яким тільки мішають „віроломні Галичани“. В моїх руках є власне копія французького перекладу тексту договору. Був се початок тої польської гри, в яку що-раз більше втягався Петлюра, аж доки не дійшов до признання справи Східної Галичини „внутрішньою справою Польщі.“

Українська офензива розвивалася знаменито. Поляки не були приготовані на таке геройство української армії і відступали.

Офензива мала за ціль здобути через Стрий полученне з Чехо-Словаччиною. Сю ціль масковано походом на Львів. Українські стежі доходили до Бібрки, Ходорова, Миколаїва.

Одначе сили української армії показалися заслабі супроти переважаючих сил ворога. При тім українській армії кінчилася муніція. При кінці червня почався знов відворот.

Вислід війни був поки-що рішений. Українська армія відступала в напрямі Збруча, щоб перейти на Велику Україну.

В сім часі[1]) київське большевицьке правительство звернулося до Петрушевича з предложеннем союза. Одначе він рішився держатися далі дотеперішнього курсу, себ-то вважати владою України Директорію й орієнтуватися на антанту.

Сей епізод представляє Назарук, який тоді стояв близько Петрушевича, ось як[2]):

„Умови большевиків були такі: 1) Галицький уряд зриває з Петлюрою і відкликає всіх Галичан від нього; 2) оповіщує се прилюдно, як також союз з українським большевицьким урядом; 3) заключає з ним союз проти Польщі й Румунії; 4) творить з українськими большевиками спільну армію в тім розумінню, що буде одна команда; 5) в орґанізаційні частини Галицької Армії посилає український большевицький уряд з Київа своїх комісарів; 6) у внутрішні справи Галичини київський уряд не мішається.

‚Ви иншого виходу не маєте, тільки або піти з нами або героїчно погибнути', переказував київський уряд галицькому.

Відповіди не одержав, хоч з заходу вже прийшли вісти, що справа Галичини погребана. Така міцна була гіпноза сили антанти.

Ділав і опір Петлюри та його ‚лівого' правительства, зложеного з с.-д. і с.-р. Першу скрипку в руках мали с.-д. Дійсно трудно дивуватися, що галицький уряд, який був у руках націоналдемократів, не зважився йти з большевиками, коли не робили сього такі революційні партії як українські с.-д. і с.-р. В тім часі Гол. От. Петлюра і по два рази в добу приїздив до Диктатора з просьбою о допомогу проти большевиків, приїздили і його міністри, прирікаючи все, чого Диктатор хотів . . .

Петрушевич не міг зрозуміти, як се можливо, щоб Союз Народів, який виграв війну під справедливим гаслом освобожденія поневолених націй, мав тепер, коли Европа порядкується на нових основах, віддати таку стару українську землю як Галичина її споконвічним ворогам Полякам. Уважав се хвилевим маневром антанти, яка зле поінформована в нашій справі Поляками. Словом, в нім було заглибоко вкорінене почуттє права і справедливости, щоб міг повірити в те, що діялося. Провідників великих народів заходу, як Вільзона, Лойда Джорджа і ин. не міг уважати аж так нестійкими в слові. Твердо вірив, що наша справа невдовзі поліпшиться (я кілька разів звертав йому увагу на те, що він оптиміст) і що ми в короткім часі повернемо в свою Галичину як її правні хазяїни. Як повернемо? Зі зброєю, з італійськими полоненими.

В силу большевиків Диктатор не вірив. Уважав большевиків хвилевим полумем, яке довго горіти не може.

Чи мимо того не був би дав себе наклонити піти з большевиками для ратування українського народу в Галичині від мук? Думаю, шо так. І що Петлюра перешколив розвиткови внутрішнього болю Диктатора в тім напрямі. ‚Ціла Україна проти большевиків', говорив йому Петлюра, як мені оповідав Диктатор. ‚Се озна-

[1]) Себ-то в першій половині липня; докладної дати не міг я установити.
[2]) „Рік на Великій Україні", стор. 178 – 181.

чало би зраду проти українського народу.' Се був для Петрушевича сильний аргумент, бо він сильно відчував свою відповідальність перед історією."

Вияснюючи причини, які заставили Петрушевича відмовитися від союза з большевиками, Назарук не входить в саму суть большевицьких умов. Вони були такі, що коли б Петрушевич був їх приняв, то за короткий час не було би уряду Петрушевича ані взагалі ніякого самостійного галицького уряду. Точка про „невмішуванне київського уряду у внутрішні галицькі справи" є пустим звуком, коли взяти під увагу, що галицька армія стала би частю большевицької армії та що орґанізаційні части галицької армії оставали би під доглядом большевицьких комісарів.

Чи і на скільки сей мотив мав також вплив на рішенне Петрушевича, годі сказати.

Нарешті 11. липня прийшла до української армії, відрізаної від світа, знесиленої в нерівній боротьбі з ворогом, який всупереч усім поняттям права і справедливости напав на її землю, так довго ждана відомість від Найвисшої Ради, від того найвисшого міжнароднього трибуналу, який телеґрамою з 19. марта взяв на себе обовязок справедливо розсудити польсько-український спір і на якого справедливий суд українське правительство покладало всі надії.

Того дня польська команда передала українській рішенне Найвисшої Ради з 25. червня 1919., яким Найвисша Рада уповажила Польщу „продовжати свої операції аж по Збруч", себ-то заняти цілу Східну Галичину.[1])

На се рішенне відповів Петрушевич отсею радіодепешою[2]):

„До Найвисшої Ради союзних і принятих до союза держав у Парижі.

Відповідь на ноту з 25. червня 1919.

11. липня 1919. в 8 годині 15 мінут вечером польська воююча сторона передала нам урядово рішенне Найвисшої Ради з 25. червня 1919. в такім тексті:

„До Президента Української Республики!

Щоби охоронити особисту безпечність і маєток мирного населення Східної Галичини перед звірствами большевицьких банд, Найвисша Рада антанти і її союзників порішила уповажнити провідників польської республики продовжати свої операції аж по Збруч. Се уповажненне ніяк не торкається рішень, які Найвисша Рада думає видати в справі політичного становища Галичини."

Ся нота містить, що правда, признанне, що Східна Галичина не належить до Польської Республики, одначе в дійсности є вона страшним засудом на знищенне для міліонів мешканців мирного українського і жидівського населення Східної Галичини.

Передовсім стверджуємо з найбільшою рішучістю, що в Східній Галичині большевицьких банд не було досі і нема тепер, тільки навпаки, що тут є дисциплінована українська армія, яка охороняє мирне населенне Східної Галичини на два фронти, а саме проти большевиків і проти Поляків, які звірством, в якім вони забулися супроти мирного українського і жидівського населення, багато разів перейшли большевицькі банди.

Про слушність сього твердженя могли би делеґати Найвисшої Ради легко переконатися, коли б тільки в самім Львові в товаристві українських провідників

[1]) Про се докладно в III. части.

[2]) Перекладаю з німецького комунікату Українського Пресового Бюра в Відні, ч. 165 з 9. серпня 1919.

відвідали ті льохи і погреби, де Поляки мучать голодом і важкими тілесними карами тисячі українських священиків і учителів, також жінок без ріжниці віку, без ніякої вини, все те, очевидно, в тій цілі, щоби винищити українське населенне; далі коли б ті делеґати в товаристві жидівських перекладачів оглянули жидівську дільницю, в якій польське військо устроїло страшний погром. Майже вся українська інтеліґенція Львова є заарештована, між тим також два урядові представники нашої республики: д-р Студинський і д-р Охримович. Переслідування стають з кождим днем острійші. 24. червня Поляки зрабували всі мотори з української Ставропигійської друкарні, так що через се перестала істнувати остання українська друкарня. Того самого дня арештовано в кавярні українського посла Вячеслава Будзиновського. У Львові заборонено всі українські часописи, а в Перемишли завішено часописи ‚Український Голос' і ‚Наш Голос'. Друкарню Василіян в Жовкві зареквіровано, а бібліотеки й архіви монастиря Василіян в Крехові забрано. Господарські і просвітні товариства ‚Сільський Господар', ‚Союз господарсько-торговельних спілок', ‚Просвіта', ‚Бесіда' і український театр у Львові замкнено. Грошеві депозити і склади насіння тов-а ‚Сільський Господар' засеквестровано. Всім львівським банкам заборонено виплачувати українським клієнтам і фінансовим інститутам по більше як 4000 корон. Поляки зареквірували українську ґімназію, український ‚Народній Дім', український духовний семинар, українську народню школу ім. Шашкевича і бурсу ‚Народнього Дому'. Реквізиції українських публичних будинків ведуться далі. Тюрми переповнені Українцями, які терплять не тільки голод, але також найбільші муки. Арештованих бють і мучать, полонених обрабовують. На залізничім двірци побито нелюдським способом інтернованого залізничого інженера Малішевського. В громадськім життю Українці позбавлені найпримітивнійших прав, українська мова усунена з усіх шкіл і урядів, навіть слово ‚Україна' є в дійсности заборонене. З університету усунено всіх професорів і доцентів, які відмовилися від присяги польській державі, така сама доля постигла всіх урядовців судових, залізничих, почтових, фінансових і політичних.

Одначе все те, що Поляки витворяють у столиці, хоч яке воно страшне, зникає в порівнанню з польськими звірствами на провінції, прим. в селі Черчі рогатинського повіту, яке польські леґіоністи підпалили з трьох сторін і ловили малі діти та кидали в палаючі доми.

Дрожить рука при описі тих подій, які можно доказати, тих злочинів, яких допускаються на мирнім населенню Східної Галичини ті, яким Найвисша Рада дала мандат зробити зі Східної Галичини Македонію. Найвисша Рада дала той страшний мандат, не розслідивши перед тим відносин, не запитавши нас, корінних мешканців краю, ані представників жидівського населення, які мусять терпіти майже такі самі муки і звірства від Поляків, що не жахаються обливати живих людий бензином і живцем палити.

Протоколи тих польських звірств посилаємо окремими кур'єрами, при чім завважуємо, що в наших руках знаходяться оригінали приказів польських команд, де польським жовнірам приказується вбивати без пардону українських полонених.

Поляки систематично винищують усе українське. Вони палять або вивозять усі українські старинности й цінні документи. Між Жовквою і Креховом валялися на дорозі в болоті цінні книги з Василіянської бібліотеки. На приказ польських інспекторів мусіли ученики приносити всі шкільні книжки в українській мові до громадського уряду, де їх окрема комісія палила. За уживанне української мови бють Поляки всіх, навіть високо поставлені особи. Польські леґіоністи обходяться по звірськи з українськими родинами, особливо з дівчатами. Були випадки, як прим. в Винниках, де вони домагалися 5000 корон окупу від одної української родини, щоб охоронити її перед звірствами своїх товаришів.

Як верх усіх наведених злочинів польська воююча сторона повідомила нас урядово, що вона інтернувала всю українську інтеліґенцію.

А Найвисша Рада дала воюючій з нами стороні мандат до пацифікації краю, що є рівнозначне з його зруйнуванням.

Завважимо, що Польща є наш історичний ворог, з яким боремося від століть, що Польща як держава не має функціонуючого апарату й означених границь, отже не може вважатися впорядкованою державою. А одначе Польщі

дано мандат руйнувати наш бідний край, який останніми силами своїх синів захищав Европу перед большевизмом.

На основі принціпу ‚audiatur et altera pars' просимо, щоби бодай після проголошення присуду негайно вислано комісію, яка в товаристві наших делеґатів мала би ствердити польські жорстокости, яких в такій мірі не могли би допуститися навіть большевицькі банди.

В кождім разі маю честь заявити, що український нарід і його армія до останньої людини вестимуть боротьбу за свою державу проти польських наїзників. при чім закладаю протест проти мандату, даного польським розбійникам на знищенне українського краю, стверджуючи, що відповідальність за наслідки того страшного присуду, виданого без переслухання обох воюючих сторін, впаде не на мене.

В постою Начальної Команди Галицької Армії, дня 15. липня 1919.

Уповновласнений Диктатор Західної Области
Української Народньої Республики
Д-р Евген Петрушевич."

Дня 16. липня 1919. в само полудне, почала галицька армія переходити Збруч.

„Були то страшні дні. З одного боку напирали Поляки, з другого большевики. Територія обох українських держав займала вже тільки дуже малий простір по обох боках Збруча. На тім просторі чути було гук гармат і від сходу й від заходу . . .

Нескінчені ряди галицьких обозів тягнулися . . .

Здалека долітав глухий гук гармат: то галицька артилерія здержувала дійсно безприкладним геройством польський напір, щоб мали час вицофатися наші обози з хорими й раненими, з майном. Артилерія мала ще трохи муніції. А піхота вже ні. Вона білою зброєю помагала, де могла, нашій артилерії здержувати напір Ляхів. І своїми трупами вкривала останні поля галицької землі . . ." [1])

Перехід галицької армії через Збруч на Велику Україну тягнувся три дні.

З військом ішло також багато цивільного населення, особливо інтеліґенції, яка служила в українських державних установах. Хто міг, спасався перед польською пімстою.

Так на теригорії Східної Галичини перестала істнувати українська державна влада.

Український край попав у ярмо найстрашнійшої сваволі польської окупаційної влади.

[1]) Назарук, Рік на Великій Україні, стор. 182 і 184.

III. Часть.

На Мировій Конференції.

Розділ XII.

Делеґація Української Народньої Республики.

Перше всего кілька пояснень про саму Мирову Конференцію.

Коли вона збиралася, українське громадянство уявляло собі її як збір рівноправних делеґацій усіх тих дотеперішніх і нових держав, які заінтересовані в заключенню мира і впорядкуванню міжнародніх відносин. Тимчасом був се трибунал, зложений в першій мірі з делеґацій т. зв. „головних держав антанти“, себ-то Анґлії, Франції, Америки, Італії й Японії; далі з делеґацій цілого ряду менших держав, які або дійсно вели війну по стороні головних держав антанти, або формально прилучилися до них, не маючи нагоди вести війни; в кінці з делеґацій тих нових держав, які повстали наслідком побіди головних держав антанти та які антанта признала своїми союзниками (Чехо-Словаччина і Польща). В сім трибуналі побідних держав рішаючий голос мали тільки делеґації головних держав антанти; рівноправність делеґацій усіх инших держав була тільки формальна.

Другою ґрупою делеґацій на Мирову Конференцію були делеґації побіджених держав: Німеччини, Німецької Австрії, Угорщини, Болгарії і Туреччини. Сі делеґації були покликані до Парижа тільки на те, щоб одержати від трибуналу побідних держав мировий договір і підписати його. Вони були інтерновані в призначених на се помі-щеннях місцевостий (німецька в Версаю, австрійська в Сен-Жермен і т. д.), від яких носять назву також заключені з ними мирові договори. Мирова Конференція не входила з ними в ніякі особисті зносини, не відбувала з ними засідань, не вела дискусії, тільки передавала їм на письмі свої предложення, на які вони письменно відповідали, — з малими і незначними виїмками без успіху. Одинокою особистою стрічею між сими делеґаціями і Мировою Конференцією був акт підписання мирового договору.

В кінці третю ґрупу делеґацій творили делеґації нових держав, які повстали на території російської держави. Сих держав не вважали головні держави антанти своїми ворогами, але не вважали їх також державами в розумінню міжнароднього права. Відповідно до сього делеґації сих держав уважала Мирова Конференція не дипльоматичними заступництвами держав в розумінню міжнароднього права, а політичними комітетами, що заступають інтереси територій і народів, яких державне положенне не є вияснене. Сі делеґації містилися в приватних поміщеннях, які самі собі повинаймали, мали свободу рухів, але не мали привілеїв дипльоматичних заступництв. Їх зносини з Мировою

Конференцією полягали на тім, що Ґенеральний Секретаріят Мирової Конференції приймав ноти, які вони присилали, й иноді присилав їм письменне потвердженне про одержанне тих нот. Конференції сих делеґацій з представниками держав антанти мали переважно неофіціяльний характер. Офіціяльні зносини Мирової Конференції з сими делеґаціями були виїмкові; сюди належать зносини з Делеґацією Української Народньої Республики в галицькій справі.

До сеї останньої ґрупи делеґацій належала також Делеґація Української Народньої Республики [1]).

Ся Делеґація, утворена окремим законом Директорії, — наслідком паспортових трудностий, як також инших обставин (прим. занадто великого складу її) прибула до Парижа не вся зразу, а частями, і не в такім повнім складі, в якім була утворена.

Першим урядовим виступом Делеґації була нота з 10. лютого 1919., підписана президентом Делеґації Сидоренком, який найшвидше дістався до Парижа. Ся нота, даючи короткий історичний огляд українського державного життя [2]), домагалася визнання Української Народньої Республики і допущення її делеґації на Мирову Конференцію [3]).

Якби навіть Директорія була укріпила свою владу на цілій Україні, і тоді не можна було числити на те, що Мирова Конференція зразу визнає Українську Народню Республику, так, як визнала Чехо-Словаччину і Польщу. Бо в відношенню до території бувшої російської держави мали головні держави антанти плян відбудування російської держави в передреволюційних границях (за виїмком Польщі і може Фінляндії), а крім того на їх відношенне до України впливав факт заключення берестейського мира між Україною й центральними державами. Маючи се на увазі, треба допускати, що Українській Народній Республиці прийшлося би довший час добиватися визнання Мировою Конференцією, потім якийсь час вдоволитися фактичним визнаннем і аж опісля одержати повне міжнородньо-правне визнанне.

Та в обставинах, де столиця Української Народньої Республики знаходилася в руках Совітської Росії, де Директорія з кождим днем тратила територію, акція для осягнення визнання, почата згаданою нотою, мала що-раз менші виглядн на успіх.

Не могучи підперти сеї акції вказанням на факт, що Україна є дійсно незалежною державою під владою Директорії, Українська Делеґація мусіла від ролі того, що домагається, що-раз більше переходити до ролі того, що просить. Свою акцію арґументувала вона передовсім тим, що тільки Україна може покласти тверду таму большевизмови, який загрожує Европі; треба тільки, щоб антанта допомогла Україні через визнанне і потрібну матеріяльну допомогу (фінансову, технічну і т. п.)

---

[1]) Дальші виводи про Делеґацію УНР не дають, очевидно, вичерпуючого образу ані дипльоматичної діяльности Делеґації ані її внутрішних відносин, а тільки те, що потрібне для зрозуміння галицької справи.

[2]) Згадка про київську і галицьку державу і про козаччину і докладнійший опис подій від утворення Центральної Ради до в'їзду Директорії до Київа.

[3]) Див. згадану публікацію „Notes . . .“

стати такою тамою. Таким чином національний характер наїзду Совітської Росії на Україну відсувано на дальше місце і висувано на перше місце соціяльно-культурний характер боротьби з большевизмом, як з соціяльно-культурною небезпекою для Европи.

Коли я, підчас моєї участи в працях Делеґації, звертав увагу на те, що таке ставленнє справи є невірне, що треба акцентувати передовсім національний характер боротьби України проти Совітської Росії як боротьби за національне визволенне, ті члени Делеґації, що мали звязки в кругах Мирової Конференції, відповідали, що коли Мирова Конференція взагалі цікавиться нами, то тільки зі становища боротьби з большевизмом як соціяльно-культурною небезпекою для Европи, і тому треба висувати на перше місце власне сю сторону справи; коли ж ми будемо говорити тільки про наше національне визволенне, то з нами й говорити не захотять. Я мусів поступитися, і тому також ті ноти, що висилалися в справі Галичини при моїй участи, достроювалися до загального тону акції Делеґації.

Зі становища відносин між Українською Народньою Республикою і Західною Областю УНР Делеґація формально була одноцільна. Висланий Державним Секретаріятом Західної Области УНР на Мирову Конференцію Державний Секретар закордонних справ д-р Василь Панейко був віцепрезидентом Делеґації; висланий на його домаганнє Державним Секретаріятом до Парижа д-р Степан Томашівський був радником Делеґації. Окрема Делеґація Державного Секретаріяту для полагодження спірних питань між Польщею й Західною Областю УНР, в першій мірі для польсько-українського перемиря [1]), яка приїхала до Парижа 7. мая 1919., ввійшла так само в склад Делеґації [2]).

Одначе ся формальна одноцільність не була висловом дійсних відносин. Приїхавши до Парижа, я застав між членами Делеґації, висланими Директорією, і делеґатами Державного Секретаріяту різкий внутрішній розлім. Для Панейка і Томашівського проголошенне з'єдинення неначе не істнувало; вони стояли на тім, що Галичина є окрема держава [3]), яку тільки вони мають право заступати на Мировій Конференції і якої справу треба трактувати окремо від справи Української Народньої Республики. Формально вони зберігали одноцільність Делеґації, але в дійсности старалися свою діяльність у галицькій справі як найбільше держати в тайні від Делеґації, для чого устроїли своє окреме бюро, якого акти велися окремо від актів Делеґації.

З нашим приїздом сей розлім ще погіршився. Ми з Вітовським стояли на тім, що Делеґація повинна бути справді одноцільна, значить, всі наради й рішення Делеґації і її виступи перед Мировою Конференцією повинні бути ділом спільної праці цілої Делеґації. Тимчасова само-

[1]) Див. ухвалу Державного Секретаріяту з 30. марта 1919.

[2]) Вітовський і Лозинський на правах делеґатів, Кульчицький як урядовець.

[3]) Побачивши на наших повновластях назву „Західна Область УНР", Томашівський з гнівом сказав: Ми тут докладаємо всіх сил, щоби переконати Мирову Конференцію, що ми є окрема держава, а Ви тут приходите з тим ідіотизмом!"

стійність Західної Області УНР повинна знаходити вислів у внутрішнім процесі діяльности, а саме в тім, що в галицькій справі Делеґація повинна числитися з голосом делеґатів Державного Секретаріяту і не ідти проти їх думки, — але не в тім, що Делеґації нема до галицької справи і до діяльности делеґатів Державного Секретаріяту ніякого діла. Зокрема виступи перед Мировою Конференцією в галицькій справі повинні робитися на основі рішень цілої Делеґації, щоб не виходило так, що делеґати Державною Секретаріяту роблять одно, а Делеґація друге, і від імени Делеґації, щоб галицька справа мала за собою авторітет цілої України.

Панейко і Томашівський були сьому нашому становищу противні і заманіфестували се тим, що від першої хвилі відсунули нас від усякої участи в їх діяльности, держачи її перед нами ще в більшій тайні ніж перед иншими членами Делеґації. Коли перед де-якими з них, зокрема перед Сидоренком, Панейко все-таки відкривав де-що з своєї діяльности, то нас уважав за неістнуючих, зазначуючи се з особливим натиском перед ними. Наслідком сього ми знали тільки те, що Панейко з конечности вважав за потрібне подати до відомости на засіданнях Делеґації [1]). Так само унеможливлювано нам зносини з галицьким правительством [2]).

Оставалося або помиритися з тою тактикою Панейка або розпочати діяльність на свою руку. Не хотячи компромітувати справи тим, що ріжні ґрупи Української Делеґації ведуть кожда свою окрему політику, ми з Вітовським рішили обмежитися до діяльности в розмірах можливих при зберіганню одноцільности Делеґації.

В сім відношенню Панейка й Томашівського до нас грала ролю також справа особистого престіжу. Панейко не бажав собі приїзду нових делеґатів Державного Секретаріяту з дипльоматичними повновластями, які робили їх рівнорядними з ним, а його тільки першим між рівними; сього не бажав він як з огляду на себе, так і з огляду на Томашівського, якому обіцяв, що Державний Секретаріят не вишле до Парижа нікого, хто урядовим становищем був би висший від Томашівського [3]).

Одначе, стоячи на тім, що Делеґації нема ніякого діла до галицької справи, Панейко рівночасно зовсім не стояв на тім, що йому нема ніякого діла до справи України, тільки, користуючися авторітетом

---

[1]) Через те низше буде мова тільки про діяльність Делеґації в галицькій справі, а з окремої діяльности Панейка і Томашівського буде згадане тільки те, що так чи инакше стало відоме.

[2]) Томашівський, їдучи до Відня, оставив наше звідомленне, передане йому для передачі урядови через галицьке посольство в Відні, навіть не сказавши нам, що він його не візьме. Тільки через який тождень знайшов я його припадково між ріжними пакетами, які лежали в секретарській кімнаті Делеґації. Потім Томашівський, на запитанне Вітовського, відповів, що зробив се по нараді з Панейком, бо вони боялися, що в нашім звідомленню може бути „щось компромітуюче“, а на французькій границі можуть посилку отворити.

[3]) З яким настроєм Панейко і Томашівський зустріли наш приїзд, видно з того, що зараз на першій нараді, яка була в день нашого приїзду в Сидоренка, Панейко привитав нас заявою, що наш приїзд, се для нього „удар ножем ззаду“.

віцепрезидента Делеґації, розвивав живу діяльність в сім напрямі. В сій справі творив він з членами Делеґації Марголіном і Шульгином т. зв. федералістичну ґрупу, яка заступала в Делеґації отсю платформу:

Всі заходи Делеґації в справі визнання Української Народньої Республики розбиваються о опір антанти, — яка стоїть за відбудованнє передреволюційної Росії, допускаючи тілька федеративний устрій у ній, — і нема надії, щоб се становище антанти змінилося. Тому треба звернути увагу антанти на те, що визнанне Української Народньої Республики не пересуджує справи федеративної Росії, бо Установчі Збори Української Народньої Республики, порозумівшися з Установчими Зборами инших національних держав на території бувшої Росії, можуть заявитися за федерацію. Далі треба звернути увагу на те, що до федерації нема иншого шляху як тільки через визнанне самостійних національних держав, які опісля можуть будувати федерацію з долу. Натомість накиненне федерації з гори, по пляну Колчака чи Денікіна чи кого иншого, означає тілька дальший пролив крови і є засуджене на невдачу, а рівночасно скріпляє большевизм.

З такою платформою треба звернутися рівночасно до російських протибольшевицьких ґруп і предложити їм, щоб вони, обединившися в національне заступництво російського народу, заключили з заступництвами національних держав у Парижі договір, по якому треба спільно домагатися від антанти визнання всіх національних держав, з тим, що про федерацію мають рішити ті національні держави на своїх установчих зборах. Паризькі заступництва, які заключають сей договір, обовязуються кожде на своїх Установчих Зборах заступати ідею федерації.

Таку платформу предложили Делеґації Марголін і Шульгин в другій половині мая 1919. Сидоренко і більшість Делеґації були їй противні, одначе згодилися на те, щоби в необовязуючих розмовах з кругами антанти і російськими ґрупами вияснити, на скільки така платформа мала би вигляди на успіх.

На засіданню Делеґації 4. червня 1919. Марголін повідомив, що російські ґрупи до такої платформи не прихиляються, тільки стоять на становищи скликання всеросійських Установчих Зборів, які одні мають право рішати про долю цілої території передреволюційної Росії.

Розмови, які велися ще опісля, не принесли ніякої зміни.

На тім самім становищи, що російські ґрупи, стояли також держави антанти. Телеґрама Найвисшої Ради до Колчака з 27. мая признавала його уряд центром для будування федеративної Росії. Французький міністр закордонних справ Пішон в промові в палаті послів 17. червня 1919. заявився від імени держав антанти за відбудованнем „единої, неділимої, федеративної Росії".

В кінці Українська Делеґація почула з уст американського державного секретаря Лянсінґа, який 30. червня 1919. приняв Марголіна, Окуневського і Білика [1]), що Мирова Конференція не згодиться на

[1]) Д-р Теофіль Окуневський приїхав до Парижа 7. червня 1919. з інформаціями про Галичину і пробув тут до кінця червня, ведучи політичні розмови з російськими і чеськими політиками.

самостійність народів бувшої Росії, з виїмком Польщі й Фінляндії, та що Українці мають тільки одну дорогу: порозумітися з Колчаком.

Швидко після сього Марголін і Шульгин уступили з Делеґації. Як свідчить їх дальша діяльність від імени правительства Петлюри, вони покинули федералістичну платформу.

Панейко, навязавши разом з Марголіном і Шульгином зносини з російськими протибольшевицькими ґрупами, не тільки не зірвав їх, але що-раз більше затісняв, про що свідчать його листи до Диктатора Петрушевича і віденського посла Західної Области УНР Сінганевича з жовтня 1919. і його роля в заложенню „Українського Національного Комітету в Парижи в грудні 1919 [1]).

Рівночасно з Делеґацією Панейко що-раз більше росходився.

В другій половині серпня, коли в проводі Делеґації наступила зміна [2]), а з делеґатів Державного Секретаріяту тільки Панейко і Томашівський були присутні в Парижі [3]), — Панейко, зовсім не повідомлюючи про се Делеґацію, подав на Мирову Конференцію заяву, що тільки він і Томашівський мають право заступати Галичину.

З сього часу між Панейком і Томашівським і Делеґацією запанував повний розрив.

Серед таких відносин Делеґація ніяких виступів перед Мировою Конференцією в галицькій справі не робила.

В кінці, після розриву між Диктатором Петрушевичем і Головним Отаманом Петлюрою, Панейко і Томашівський з урядовцями Олександром Кульчицьким і Антоном Петрушевичем формально виступили з Делеґації Української Народньої Республики і заложили самостійну Делеґацію Західно-Української Народньої Республики [4]).

Про се виступленне повідомив Панейко президента Делеґації УНР Тишкевича отсею заявою:

„Париж, 16. грудня 1919.

Високоповажаний Пане Президент!

На основі уповажнення Шефа Західно-Української Республики з дня 10. с. м. маю честь в імени уповажнених Державним Секретаріятом членів Делеґації подати Вам до відомости отсю заяву:

Стоячи на становищи єдности всіх українських земель як найважнійшого політичного принціпу сучасної політики українського народу, і бачучи будучність української нації тільки в орґанізації всіх позитивних культурних і соціяльних

Д-р Кирило Білик, висланий американським „Українським Народнім Комітетом“ для участи в працях Делеґації, виступав як перекладач анґлійської мови.

[1]) Про се докладно в IV. і V. части.

[2]) Сидоренка покликала Директорія до Камінця дати звідомленне про діяльність Делеґації і на його місце прислала ґр. Михайла Тишкевича.

[3]) Вітовський виїхав з Парижа 7. липня 1919. Хотів як найшвидче дістатися до Камінця, щоби представити внутрішні відносини в Делеґації і домагатися змін. Вибрався туди літаком з Берліна і згинув 4. серпня наслідком упадку літака.

Я виїхав з Парижа 12. серпня 1919. як представник Делеґації на конференцію представників українських закордонних місій в Карльсбаді і наслідком паспортових трудностий вернув до Парижа аж 7. падолиста 1919.

[4]) Мене Диктатор Петрушевич письмом з 12. грудня 1919. відкликав зі становища делеґата Західної Области УНР в Парижі.

сил її, пятнуємо з обуренням факт віддання актом з дати: Варшава 2. грудня 1919. західно-українських земель у польську неволю правительством Директорії, яке своїми большевицькими наклонами і терором супроти творчих сил народу виявило повну політичну нездарність і шкідливість, — та наслідком сього виступаємо зі складу Обединаної Делеґації.

Прошу Вас, Високоповажаний Пане Президент, приняти запевнення глибокої до Вас пошани.

Д-р Василь Панейко."

Швидко після сього перестала істнувати в дотеперішній формі й сама Делеґація Української Народньої Республики, в якій від призначення Тишкевича ніяк не могли наладитися відносини між новим президентом і членами. Сю справу правительство Петлюри полагодило так, що уповажнило Тишкевича перевести по своїй волі реорґанізацію Делеґації. Наслідком сього при кінці грудня 1919. всі члени Делеґації уступили і остав тільки Тишкевич з підчиненими собі урядовцями.

Розділ XIII.

Міжсоюзна комісія для заключення перемиря між Польщею й Україною.

Першим урядовим виступом Делеґації Укрїнської Народньої Республики перед Мировою Конференцією в справі Галичини була згадана вже нота з 25. лютого 1919., яка повідомляла про акт з'єдинення українських земель з 3. січня 1919., протестувала як проти польського наїзду на Східну Галичину так проти заняття української части Буковини Румунією і домагалася від Мирової Конференції заряджень для охорони української державної території.

Далі треба зазначити ноту Панейка до Вільзона, вислану з Берна з приводу рішення комісії Бертелемі, і відповідь секретаря Вільзона з 17. марта 1919.

Наступило рішенне Найвисшої Ради з 19. марта 1919. і безуспішні заходи правительства Західної Области УНР заключити на основі того рішення завішенне оружя з Поляками, які всі предложення української сторони відкидали.

З сього приводу Делеґація УНР звернулася до Мирової Конференції з нотою з 7. цвітня 1919. Зазначивши, що Поляки відкинули предложенне завішення оружя, зроблене Українцями на переговорах в Хирові на основі рішення Найвисшої Ради з 19. марта, і нельояльно ведуть далі бої, які їм принесли де-які успіхи, нота домагається, щоби ся нельояльність польської сторони не принесла їй користи та щоби завішенне оружя було заключено на основі лінії фронту з 21. марта, се-бто на основі стану, в якім знаходився фронт в хвилі одержання рішення Найвисшої Ради[1]).

Рівночасно робила Делеґація заходи, щоби Найвисша Рада заставила Поляків спинити бої. Про вислід тих заходів сповіщала Державний Секретаріят радіодепеша Панейка з 19. цвітня 1919.

---

[1]) Див. публікацію „Notes . . ."

В ноті з 18. цвітня 1919. Делеґація запротестувала проти рішення Найвисшої Ради про висланнє армії Галлера до Польщі. Нота вказує, що армія Галлера скріпить польські военні сили проти Західної Области УНР або безпосередно або — коли-б ся армія остала для охорони Познанщини — через уможливленнє висланнія познанських відділів на галицький фронт [1]).

Отсі заходи Делеґації попередили утвореннє Найвисшою Радою „Міжсоюзної Комісії для заключення перемиря між Польщею й Україною“ („Commission Interalliée pour la conclusion d'un armistice entre la Pologne et l'Ukraine“). Комісія складалася з представників Америки, Анґлії, Франції й Італії. Президентом Комісії був бурський ґенерал Бота, член анґлійської мирової делеґації. Комісія мала вислухати обі воюючі сторони, Поляків і Українців, і предложити їм проект перемиря. Засідання Комісії відбувалися в французькім міністерстві закордонних справ.

Перше засіданнє комісії для вислухання української сторони відбулося 30. цвітня 1919.

Наради вів від імени комісії Бота; инші члени комісії майже не мішалися до нарад, тільки прислухувалися їм. Бота говорив по анґлійськи. Його слова перекладав урядовий перекладач по французьки, опісля український перекладач по українськи. Заяви українських делеґатів перекладав український перекладач по анґлійськи, опісля урядовий перекладач по французьки.

Звідомленнє з першого засідання подане на основі записок Шульгина, з усіх дальших засідань на основі протоколу, який списувала наша делеґація після кождого засідання.

І. Засіданнє Комісії 30. цвітня. На се засіданнє явилися від Української Делеґації Сидоренко й Шульгин з Іваном Петрушевичем як перекладачем анґлійської мови [2]).

Відкривши засіданнє, президент комісії ґен. Бота питає: Чи Українці хотять завішення оружя з Поляками?

Шульгин відповідає: Так, Українці бажають завішення оружя. Одначе перед дальшою дискусією було би коріснім вислухати заяву голови Делеґації УНР Сидоренка, яку він хоче зложити в сій справі,

Бота: Ніяка заява не може бути вислухала, заки Ви виразно не заявите, що Українці хочуть завішення оружя.

Шульгин: Я вже сказав і формально повторяю, що ми годимося на завішенне оружя з Поляками. Полишається полагодити тільки технічне питанне, а саме, щоб завішенне оружя було взаїмне. Бо вже був випадок, що коли Українці завісили оруже, противна сторона скористала з того, щоб віднести військові успіхи.

Бота: Яких основ бажаєте для установленія перемиря?

---

[1]) В першім випуску публікації „Notes . . .“ ся нота подана з датою 18. цвітня, в другім випуску — з датою 23. цвітня 1919.

[2]) Панейко був як-раз тоді виїхав до Швайцарії.

Іван Петрушевич був присланий Українцями з Канади для участи в праці Делеґації.

Шульгин: Тут я прошу перше всего вислухати нашу заяву. Щоб уникнути непорозумінь, я повідомляю, що в ній говориться про те, що ми ждемо української делеґації з Галичини, яка має привести свіжі матеріяли, та що перед її приїздом ми не в стані вповні відповісти на ставлені нам тут питання.

Бота повідомляє, що комісія є готова вислухати українську заяву

Сидоренко складає отсю заяву:

„Пане Президенте!

В імени Делеґації УНР позволяю собі висловити найживійшу радість з приводу можности брати участь в комісії Мирової Конференції, якій поручено вести переговори про заключенне перемиря між Україною і Польщею. Нашим найбільшим бажанням є вдержати добрі відносини з Поляками, яких інтереси сходяться з нашими.

Страшна загроза з півночи, завзята боротьба, яку наш і їх нарід мають видержати проти російського большевизму, кажуть нам надіятися, що наші переговори швидко доведуть до щасливого висліду. Я довожу до Вашої відомости, що на основі рішень мого правительства, згідно з предложенням Мирової Конференції, переговори для українсько-польського перемиря мають вестися тільки в Парижі. Отже через недостачу правильних зносин з українським правительством неможливо мати всі потрібні документи й відомости про теперішне воєнне положенне. Тому Українська Делеґація в Парижі просила вже українське правительство вислати окрему комісію, якої членів, на основі наших останніх відомостий, дожидаємо з дня на день в Парижі. Сміємо вірити, що наш спір з Поляками буде швидко полагоджений згідно з інтересами наших народів і на основі принціпів, які святочно проголосили держави антанти.“

Бота: Що розумієте під „браннем участи в комісії“? Чи хочете сказати, що будете вислухані комісією?

Сидоренко і Шульгин поясняють, що бути вислуханим комісією, се вже значить брати участь в комісії.

Бота: Чи всі українські війска слухають приказів правительства? Чи сі війска піддадуться під умови підписаного перемиря?

Шульгин: Приймаючи рішення комісії і підписуючи перемирє, ми заявляємо, що війска однодушно сього послухають. Українські війска в Галичині є в цілости зложені з відділів вірних і відданих правительству.

Бота: Ваша відповідь каже допускати, що на Україні є також неправильні війска?

Шульгин: Україна веде війну не тільки з Польщею. Ся війна на щасте, здається, наближається до кінця. Одначе инша війна, завзята війна проти російських большевиків тягнеться далі, і в околицях, занятих большевиками, були селянські повстання. Банди сих селян приходять з допомогою правильним військам Республики. Одначе ще раз кажу — в Галичині істнують тільки війска правильні і здисциплінованї.

Бота: Чи в українській армії є німецькі офіцири?

Шульгин: В українській армії, яка бореться проти большевиків, є тільки українські офіцири. В українській армії в Галичині побіч офіцирів чисто українських, які є в більшости, знаходяться офіцири, які служили в австрійській армії; не є виключене, що де-які з них походять з німецької Австрії. Їх принято тільки тому, що офіцирські кадри не були відповідно заповнені. Наша делеґація кілька разів просила держави антанти, особливо Францію, дати нам офіцирів-інструкторів, яких прибуття в нас нетерпеливо дожидають і які уможливили би усунення неукраїнських елементів з нашої армії. Додаю, що неможливо, щоб українська армія заключала в собі німецькі елементи, бо Німці, допустившися злочинів на Україні, заслужили собі на загальну ненависть нашого населення.

Ґен. Дільон, французький член комісії, каже, що зрозумів се так, що в українській армії в Галичині знаходяться офіцири Австрійці і Німці.

Шульгин пояснює, що Австрія складається з ріжних народів, також і з Німців, отже він говорив про офіцирів Австрійців німецької народности. Ще раз заявляю — каже він — що в українській армії нема німецьких офіцирів. П. Сидоренко і я ніколи про се не чули. Коли хочеться почути більш категоричні відомости, треба підождати, аж з Галичини прибуде окрема делеґація.

Бота: Чи перед 11. падолиста [1]) істнували вже теперішні кадри офіцирів в українській армії?

Шульгин: Перед перемиром Східна Галичина не творила части Української Республики. Ся остання мала вже армію, якої офіцирами були або Українці або Росіяни. Галичина творила часть Австрії і не мала своєї окремої армії. Аж після розпаду Австро-Угорщини Галичина проголосила свою самостійність під назвою Західно-Української Республики, яка 3. січня 1919. злучилася з Великою Україною. Українська армія Галичини утворилася після проголошення Республики, отже аж після перемиря з 11. падолиста. Аж тоді принято услуги офіцирів давної Австрії, які були без заняття. Я ще раз повторяю, що Українська Республика добивалася прислання офіцирів французьких і союзних. Голова Директорії Петлюра, який є відомим антантофілом, більше ніж коли бажає собі, щоб на Україну вислано союзних інструкторів.

Бота дякує українським представникам за вияснення і закінчує засіданнє.

2. Засіданнє комісії 8. мая. Голова Делеґації УНР Сидоренко представляє голові комісії Боті делеґацію Державного Секретаріяту Західної Области УНР: Голову делеґації д-ра Михайла Лозинського, товариша державного секретаря закордонних справ, члена делеґації полковника Дмитра Віговського і секретаря делеґації Кульчицького, додаючи, що Кульчицький буде виступати як перекладач для французької мови, а Іван Петрушевич як перекладач для анґлійської мови.

[1]) Себ-то перед перемиром між Німеччиною й антантою.

Коли всі заняли місця, Бота просить Сидоренка вияснити характер делеґації. Сидоренко пояснює, що се є спеціяльна делеґація Державного Секретаріяту Західної Области УНР для польсько-українського перемиря; він як голова Делеґації УНР приймов її представити.

Бота висловляє бажанне, щоб Сидоренко був присутний на засіданню.

Після сього приступлено до нарад. На загальні і політичні питання давав пояснення Лозинський, на військові питання Вітовський.

Бота: Які ставите умови перемиря?

Лозинський: Першою умовою вважаємо завішенне оружя: другою — визначенне демаркаційної лінії між Українцями й Поляками.

Бота: Що розумієте під демаркаційною лінією?

Вітовський: Найдалі висунену проти неприятеля лінію, по-за якою розтягалася би власть українських цивільних і військових властий.

Бота: Прошу не давати загальних відповідий, тільки докладно означені.

Вітовський: Під демаркаційною лінією розуміємо тимчасову границю між українською і польською державною територією. Сю границю повинна творити лінія ріки Сяну з продовженнем на північ. Докладно означимо се на карті.

Бота: Чи ваше правительство має на стільки сили й авторітету, щоби підписане Вами перемире додержати? В вас є військо правильне і неправильне, — отже чи се військо послухає заряджень правительства?

Вітовський: У нас війска неправильного нема, є тільки правильна армія, утворена на основі загальної мобілізації в віці 18—35 літ і зорґанізована як кожда правильна армія з офіцирами і підофіцирами. Ся армія є вповні здисциплінована, так що правительство може нею розпоряджати кождої хвилі проти кождого і вповні за неї ручить.

Лозинський: До сих слів мого військового товариша маю честь як член Державного Секретаріяту додати, що Державний Секретаріят користується в нашій державі повним авторітетом і підписане перемире зможе додержати.

Бота: Чи думаєте, що польське правительство має стільки авторітету, щоб заключене перемиря додержати?

Вітовський: Чи польське правительство має відповідний авторітет, сього не знаємо і про се не можемо говорити. Инша річ, чи в нього буде добра воля, щоб заключене перемире хотіти додержати. Доси маємо докази, що тої доброї волі в нього не було. Депеша Найвисшої Ради з 19. марта відносилася однаково до Українців і Поляків. Українці зараз заявили волю заключити завішенне оружя, та Поляки доси сього не зробили.

Бота: Яка була причина зірвання перемиря?

Лозинський: Щоб відповісти на се питанне, треба представити наші змагання до перемиря від хвилі одержання депеші Найвисшої Ради.

Бота: Перше перемире заключено 24. лютого. Чому се перемире зірвано?

Лозинський: 24. лютого на домаганнє комісії Бертелемі заключено завішенне оружя з правом виповідження на 24 години, в тій цілі, щоби вести переговори в справі перемиря. Сі переговори почалися 25. лютого у Львові. 28. лютого комісія Бертелемі предложила обом сторонам проект перемиря, на який вони мали дати відповідь до 5. марта. Сей проект означав демаркаційну лінію так, що віддавав Полякам не тільки ті части української землі разом зі Львовом, які вони були заняли оружною силою, але також значні простори, які українська армія держить в своїх руках, разом з нафтовими багацтвами в околицях Дрогобича. З сих причин Державний Секретаріят не міг приняти тої лінії, про що повідомив Найвисшу Раду, заявляючи рівночасно, що бажає перемиря і просить о справедливе рішенне. Рівночасно наша начальна команда з військових причин виповіла завішенне оружя. Коли Державний Секретаріят одержав депешу Найвисшої Ради з 19. марта, уважав се заповідю справедливого рішення і зарядив предложити Полякам завішенне оружя. Одначе Поляки на се не згодилися.

Бота: Але чому зірвано перемире з 24. лютого?

Вітовський: Причини були такі: В умовах завішення оружя був дозвіл довозу поживи до Львова. Користаючи з сього, Поляки довозили муніцію Далі Поляки використовували завішенне оружя для переґрупування своїх військ і скріплення свого фронту. В кінці треба ствердити, що завішенне оружя не було зірване, тільки формально виповіджене.

Бота: Чи можете на се предложити докази?

Вітовський: Тут доказових документів не маємо. Але має їх наша начальна команда і вони наведені в письмі, яке вона вислала до комісії Бертелемі, виповідаючи завішенне оружя.

Бота: Чи тепер ведуться бої?

Лозинський: Так, — але сю справу треба ширше пояснити.

Бота: Ми хочемо знати тільки сам факт: чи бої ведуться чи ні?

Вітовський: Так.

Бота: Чи ваше правительство здає собі справу з відповідальности за дальше веденне війни на випадок, коли-б Поляки згодилися віддати справу на рішенне Мирової Конференції, а Ваше правительство проти волі конференції далі вело війну?

Лозинський: Ми вповні свідомі сеї відповідальности і тому прибули сюди, щоб заявити нашу згоду на рішенне Мирової Конференції.

Бота: Які маєте докази, що армія Галлера йде проти вас?

Вітовський: 26. цвітня виїхав зі Львова український діяч д-р Баран, який між Перемишлем і Львовом зустрів кільканайцять транспортів армії Галлера. Сам Галлер виголосив у Львові 30. цвітня промову, в якій між ин. сказав: „Як птахи прилетіли ми з чужини сюди, щоб у сім місті звити гніздо, з якого полинемо далі на схід, щоби здобути для нашої вітчини такі границі, які їй мусять бути признані.“

Бота: Які маєте докази, що се була як-раз армія Галлера?

Вітовський: Д-р Баран чув, що офіцири тих транспортів розмовляли по французьки. В розмові з ними і з мужвою довідався, що се є транспорти армії Галлера, яка їде „зробити Українцям другі Горлиці“, — натяк на австро-німецьку офензиву проти Росії.

Ген. Дільон: Як д-р Баран міг свобідно порушатися?

Вітовський: Д-р Баран є цивільним чоловіком. В останніх часах Поляки переводили у Львові масові арештування української інтеліґенції. Д-р Баран, який перед тим укривався у Львові, щоб уникнути арештования, виїхав на чужий паспорт зі Львова.

Бота: Зваживши, що перемире в нічім не пересуджує справи границь, які установить Мирова Конференція, звертаюся до Вас з питанням, яка є найдалі на схід висунена лінія, на основі якої Ви могли би згодитися на перемире?

Лозинський і Вітовський порозуміваються між собою, після чого Вітовський заявляє: Лінія нашого фронту в дні 20. марта, себ-то в дні одержання депеші Найвисшої Ради, з включенем коридора між Перемишлем і Львовом і самого Львова до нашої области. Коли-б се останнє було неможливе, домагаємося невтралізації Львова під охороною антанти. Для українського населення, яке остало би по тім боці демаркаційної лінії під польською адміністрацією, домагаємося забезпечення прав під охороною антанти.

Бота: (на внесенне американського військового делеґата): Поляки закидають Вам, що Ви їх атакуєте, а вони постійно знаходяться тільки в дефензиві.

Вітовський: Хоч мені як військовому прикро до сього признатися, одначе мушу заявити, що ми від хвилі одержання депеші Найвисшої Ради з 19. марта не робили ніяких офензивних кроків проти Поляків, а знаходимося виключно в дефензиві. За те всі наші резерви кинули ми проти большевиків під Проскуровом і Підволочисками.

Бота: Які ще бажання маєте?

Лозинський: Ми бажаємо: 1) негайного припиненння боїв, 2) установленння демаркаційної лінії що найменше на основі стану фронту з 20. марта з вище поданими поправками, 3) таких умов перемиря, які уможливили би істнуванне й розвиток нашої держави до часу дефінітивного полагодження справи границь, 4) в кінці ми просили би, щоб комісія приняла від нас устне або письменне представленне цілости нашої справи, в тій цілі, щоб мала потрібні дані для рішення справи перемиря.

Бота: Меморіял про вашу справу, як взагалі всякі документи, Ви маєте право предложити. Одначе звертаю Вашу увагу, що задачею сеї комісії є тільки довести до військового перемиря. Аж після заключення перемиря прийде черга на рішенне дальших питань. Найвисша Рада стоїть на тім, що доки не буде заключене перемире, вона не приступить до рішення польсько-українського питання.

Лозинський: Справа перемиря знаходиться в руках комісії, бо ми від хвилі одержання депеші Найвисшої Ради з 19. марта є все готові заключити перемире.

На сім засіданне скінчилося.

Предложенне меморіялу, про який була мова на засіданню, зажадав секретар комісії ще того самого дня. Предложений меморіял містив коротке представленне українських прав до Східної Галичини, утворення Західної Области УНР і польсько-української війни.

3. Засіданнє комісії 12. мая. В запрошенню на се засіданнє було зазначено, що нас запрошують на нього в цілі приняття проекту договору про перемиpe.

В ждальні ми вже застали польських делеґатів Дмовського і ґен. Розвадовського, яких покликано на засіданнє перших. Через пів години вони вийшли і покликано нас.

Ми явилися в такім самім складі, як попереднього разу, тільки замість Сидоренка був Панейко.

Засіданнє розпочав Бота промовою, в якій сказав, що вручає нам проект перемиря з картою, де означена демаркаційна лінія. Такий сам проект одержали Поляки; додаткова клявзуля в справі німецьких офіцирів знаходиться тільки в проекті для Українців. Нашу відповідь на проект маємо дати до 10. години рано слїдуючого дня. Опісля в 4. годині по пол. того ж дня буде засіданнє комісії, на якім маємо явитися для устних пояснень.

По скінченню промови передав Бота проект в руки Лозинського.

Лозинський: В імени української делеґації маю честь приняти проект і заявити, що відповідь на нього дамо в означенім часі.

На сім засіданнє скінчилося.

4. Проект перемиря. Текст проекту перемиря в дословнім перекладі звучить:

„Договір перемиря
між силами польськими й силами українськими

заключений за посередництвом Злучених Держав Америки, Британської Імперії, Франції й Італії.

Арт. 1. Негайно будуть дані інструкції для спинення всякої військової акції між силами польськими й силами українськими, почавши дня . . . 6. год. рано.

Арт. 2. Військовою демаркаційною лінією, яка ділитиме узброєні польські й українські сили підчас перемиря, буде лінія означена в додатку А і зазначена на долученій карті.

Арт. 3. Протягом 5 днів після спинення ворожих кроків всі польські відділи на схід від вище зазначеної лінії будуть взяті на захід від тої лінії, а всі українські відділи на захід від тої лінії будуть взяті на схід від тої лінії.

Арт. 4. Число відділів польських і відділів українських, себ-то в Східній Галичині по обох сторонах демаркаційної лінії буде протягом 15 днів від спинення ворожих кроків зведене на 20.000 людий. Комісія перемиря, передвиджена в арт. 5., матиме рішати, чи опісля буде можливо зменшити ті сили. Привіз военної муніції до Східної Галичини підчас перемиря буде обмежений до скількости, дозволеної Комісією перемиря.

Арт. 5. Міжсоюзна Комісія перемиря, зложена з представників посередничаючих держав, буде дбати про виконанне умов сього перемиря. Ся комісія зможе передавати підкомісіям управильненне особливих або окремих справ.

Комісія перемиря матиме обовязок установити дефінітивно становища відділів обох сторін таким способом:

а) щоб усунути всякі тертя між Поляками й Українцями,

б) щоб запевнити збереженне порядку в цілій области.

Польські й українські власти в Східній Галичині обовязуються прияти всі заряджения Комісії і робити їй всякі улекшения для виконання її задач.

Арт. 6. Всі воєнні полонені польські й українські, які знаходяться в руках обох сторін, будуть випущені на основі умови, яка має бути заключена в 7 днів після спинення ворожих кроків.

Арт. 7. Будуть негайно випущені на волю всі особи Поляки й Українці арештовані або інтерновані українськими і польськими властями від 11. падолиста 1918. з політичних причин.

Так само не будуть роблені ніякі перешкоди їх поворотови до їх первісного місця осідку ані уживанню повних прав і свободи сими особами, як також особами приналежними до держав союзних і принятих до союза, навіть хоч вони брали участь у війні.

Всі сконфісковані посілости, приналежні особам на областях підданих під окупацію польських і українських сил, будуть віддані їх правним власникам, а коли-б се було неможливо, буде заплачена індемнізація.

Арт. 8. Ніхто не буде переслідуваний і непокоєний що-до своїх прав або своєї свободи з приводу своєї народности або участи в війні.

Арт. 9. На території, підданій під окупацію польських і українських сил згідно з арт. 2., обі сторони будуть точно придержуватися принціпів установлених в правилах доданих до конвенції з 1907. про війну на суші (Гаґська конвенція) і особлива увага буде звернена на бажання населення иншої народности ніж окупуюча сила. Місцеві власти, які представляють більшість населення більшости інтересованих округів, заслугуватимуть на як найбільші полекші.

Арт. 10. Половина продукції нафтових теренів буде віддавана щомісяця залізницею польським властям за заплату готівкою або в натурі. Ціна буде установлена комісією перемиря на основі коштів продукції з дочисленнем коштів експльоатації і транспорту.

Арт. 11. Всі трансакції що-до дібр, прав і інтересів, приналежних громадянам держав, ворожих державам союзним і принятим до союза, на територіях, підданих під контролю обох сторін, є на час сього перемиря заборонені і будуть уважатися неважними і неістнуючими. Одначе се заряджение не перешкоджає трансакціям, потрібним для експльоатації тих дібр.

Арт. 12. Підчас сього перемиря не будуть давані концесії на права експльоатації на нафтових теренах приналежних до публичних домен положених на території обох сторін.

Арт. 13. Постанови сього перемиря не будуть ніяким чином уважатися рішаючими про дефінітивний статут території Східної Галичини, який у відповіднім часі буде управильнений союзними і принятими до союза державами в договорах і конвенціях, які мають заключити сі держави в пізнійшім часі. Се перемирє скінчиться, коли дефінітивний статут буде таким чином установлений."

„Зобовязанне заключене українськими представниками як додаток до договору перемиря заключеного між силами польськими і силами українськими.

Підписуючи договір перемиря з нинішньої дати, підписаний є уповажнений прияти зобовязанне в імени українських властий, які фактично держать тепер владу в Східній Галичині, що ті власти пороблять усі заряджения, щоб українські сили, які будуть стояти в Східній Галичині, не мали ніякого офіцира, який належав до армії німецької або австро-угорської або належить до армії німецької, австрійської або угорської, з виїмком офіцирів уроджених в Галичині."

„Додаток А.

Лінія перемиря покидає Буг там, де він спливається з Козловицьким потоком і йде горі течвою сього потока аж до устя в нього річки Варяжанки (йдучи на захід від Угринова). Далі йде в загальнім напрямі на південь через означені точки (коти): 246, 258, 208, 210 і через точку над потоком Болотнею безпосередно на північ від коти 207 (йдучи на схід від Лубова, Ванева, і на захід від Себечова і Жабча). Звідси лінія йде до місця, де спливаються Рата і Желдець. Далі йде горі течвою Желдця аж до виступу 252 (на північ від Дзібулків). Тут

звертається на південний схід через коти 240, 238 (на південь від Жовтанців). Опісля звертається на схід в напрямі точки адміністраційної границі між повітами львівським і камінецьким безпосередно на захід від коти 262. Йде сею границею, як також адміністраційною границею між повітами львівським і перемишлянським аж до точки, віддаленої 1500 метрів на південний захід від точки 276 (на північ від Печеніїв). Звертається на південний захід, переходить через коти 302, 280, 440, 370, 366, 413; опісля доходить до південної границі львівського повіта в віддаленню 1 км. на південь від останньої коти (йдучи на схід від Коцурова, Гринева, Суходолу, на захід від Миколаїва). Йде південною границею львівського повіта аж до місця, де вона зустрічається з Дністром. Іде горі течвою Дністра і Бистриці аж до Мокрян, де зустрічається з західною границею Дрогобицькою повіта. Йде сею границею на південь аж до точки 1001 (Буківсько); далі лінією хребта на південний захід аж до точки 1132 (Шимонець); далі на південний захід здовж потока, який іде до Радича, аж до місця, де він сливається з Завадкою, потім долі Завадкою до місця, де вона впадає до Стрия; далі горі Стрием до місця, де на північний захід від Маткова впадає до нього потік, який іде з Кривки; далі горі течвою сього потока, на південь, аж до точки 831 Ясенова, на давній границі між Угорщиною й Галичиною."

5. Заява Делеґації УНР. Вручений нам проект перемиря був з територіяльного і господарського погляду значно корисвійший для нас ніж проект комісії Бертелемі, бо лишав нам Дрогобицький повіт з бориславською нафтою.

Зате з військового погляду був він менше корисний, бо обмежував нашу армію в Галичині до 20.000. Правда, се обмеженне накладав він і на Поляків у їх части Східної Галичини. Та поминувши те, що та їх часть була значно менша від нашої, отже формальна рівноправність обох сторін була в дійсности покривдженнем для нас, — Польща кождої хвилі, як би захотіла на нас напасти, могла спровадити військо з цілої Польщі. Натомість ми не могли сподіватися такої самої помочи з-за Збруча, бо військо Директорії знаходилося в що-раз важчій боротьбі з Совітською Росією.

На нараді, в якій взяли участь: Сидоренко, Панейко, Лозинський, Вітовський, Томашівський і Кульчицький, ми рішили проект приняти.

В нашій заяві на проект рішили ми домагатися цілого ряду змін в нашу користь, одначе приняти проект рішили ми й тоді, як би комісія на сі змини не згодилася.

Таке становище диктувала нам оцінка нашого військового й міжнароднього положення.

Редакцію нашої заяви поручено Томашівському.

Наша заява звучала:

Заява

про проект договору перемиря між силами польськими й силами українськими, який має бути заключений за посередництвом Злучених Держав Америки, Британської Імперії, Франції й Італії, предложений українським делеґатам 12. мая 1919.

Проект договору перемиря, вручений нам, делеґатам Західної України (українська територія бувшої Австро-Угорщини), накладає на Українців великі жертви. Він не тільки жертвує принціп самовизначення народів у користь Поляків, але примушує Українців уступити часть земель, які від початку українсько-польського конфлікту остають під властю українського правительства і його армії. Сей проект віддає Полякам взагалі 18.000 квадратових кільометрів землі, якої населенне (2.000.000 на основі спису з 1910.) є в безмірній більшости українське. Не числячи Жидів, які дали безперечний доказ своєї волі, що не хотять бути громадянами польської держави через погроми, які на них упали, і замані-

фестували своє бажання входити в склад української держави, — українське населення творить на основі рідної мови 70% населення цілої території, при чім є воно населенням спокойвіку осілим і працюючим. Навпаки Поляки творять елемент захожий, движимий і бюрократичний, сконцентрований передовсім у Львові (де процент Поляків є найбільше 50%). Перевага сього польського населення аж до падолиста 1918. опиралася виключно на тайних договорах з років 1865. і 1867. між польською аристократією і династією Габсбурґів, з яких вийшов німецько-мадярсько-польський тріялізм в цілій монархії і польський абсолютизм в українській Галичині. Тому українське населення так радо повитало упадок австро-угорського цісарства, що дало йому змогу визволитися з польської бюрократичної неволі.

В ім'я принціпу самовизначення народів Українці утворили національну державу під назвою Західно-Української Республики, оперту на демократичних принціпах, які не мають нічого спільного з соціяльними утопіями. Вони запоручили свободу особи й маєтку, дали автономію всім національним меншостям, утворили волею народу правительство (Державний Секретаріят), сформували національну армію.

Недостача офіцирів примусила штаб прийняти до армії в незначній скількости офіцирів не-Українців: Чехів, Хорватів, Румунів, громадян давної Австрії, як також де-яких Австрійців німецької мови. Сі офіцири всі належяли до давних галицьких полків, рекрутованих на українській території. При сій нагоді заявляємо категорично, що ніякий німецький офіцир не вступив до нашої армії.

Ся армія, числом 100.000 людий, від початку ворожих кроків мусіла ставити чоло неприятелям на двох фронтах:

1. на фронті західнім проти Поляків, які, хотячи закріпити на українській землі своє панування, дане їм австрійським правительством, рішили за всяку ціну знищити українську суверенність. В сій ціли почали вони 2. падолиста орґанізовану боротьбу, не без участи офіцирів давної австрійської армії, не-Поляків;

2. на фронті східнім проти большевиків, які великими силами напали на територію Української Республики, проголошеної на українських землях давної російської імперії, і таким чином заставили Державний Секретаріят Західно-Української Республики дати поміч правительству Східно-Української Республики, з якою галицька Україна утворила федеративний союз.

Скріпляючи постійно протибольшевицький фронт, від границь Румунії до припятських болот, правительство Західно-Української Республики сповняє часть тої історичної місії, яку накладає йому історія його країни. Коли Українці давним царським абсолютистичним режімом були позбавлені умов, які їх підготовили би до соціяльного й політичного життя, їх брати з Галичини й Буковини, дякуючи їх праці в австрійських конституційних установах, мали, почавши від половини 19. віку, де-яку змогу витворити в масах цілу суму соціяльного досвіду й духа ініціятиви, — прикмети такі необхідні для життя незалежної держави. Тому Західна Україна і її правительство, так само як провідні ґрупи Західної України вірять, що їх найважнійша ціль, яка лежить навіть в інтересі европейської культури, бути Пємонтом цілої України, даючи їй сили військові і цивільні.

Тільки сі внутрішні творчі сили можуть осягнути пацифікацію й орґанізацію визволеної України. В змаганню до сеї ціли першою задачею є боротьба проти імперіялістичного большевизму, проти сього символа громадянської і політичної недосвідности.

Коли ся задача ще несповнена як слід, коли часть української землі піддана большевицьким розбоям, коли українська армія не могла їх викинути з своєї землі і покласти основи правного стану, то се тому, що ся армія мусить боронити свою територію проти польської інвазії. Таким чином Поляки в дійсности працюють разом з червоною армією, щоби знищити сей український Пємонт, коли Українці перешкодили злуці большевиків російських з мадярськими, що спричинило упадок останніх.

Доказом, що українське правительство не має імперіялістичних змагань та що воно веде війну проти Поляків тільки під примусом, є те, що воно обмежилося дипльоматичним протестом проти частинної окупації української Буковини Румунами і території угорської України Чехо-Словаками, вірячи, що Мирова Конференція управильнить сі ріжниці в дусі національної слушности.

Так само, щоб дати доказ нашого поміркування і нашого довіря до союзних держав, заявляємо в імени нашого правительства, що в принціпі приймаємо предложений нам проєкт, одначе думаємо, що не тільки в нашім, але в загальнім інтересі є конечне поробити в де-яких артикулах проєкту слідуючі зміни, які постараємося представити таким способом:

Арт. 1. Принятий без застережень.

Арт. 2. Просимо змінити демаркаційну лінію в двох точках:

1. На півночи лінія повинна починатися від Дніпра, йти здовж Прип'яти до Пинська, горі бігом ріки Пини, здовж каналу Дніпро-Буг, з рікою Мухавцем до Берестя, звідси з рікою Бугом аж до його спливу з Козловицьким потоком — і т. д.

2. На півдні лінія повинна йти від точки, де зустрічаються адміністраційні границі повітів Львів, Перемишляни і Бібрка (село Печенія) і йти адміністраційною границею між повітами Львів і Бібрка до точки 375, звідси границею між судовими повітами Львів і Щирець до адміністраційної границі повіту Городок коло стації Ставчани, далі адміністраційною границею між повітами Городок і Львів, Городок і Рудка, Мостиска і Самбір, Перемишль і Старий Самбір, Добромиль і Старий Самбір, Ліско і Старий Самбір, Ліско і Гурка до давної угорської границі (див. лінію означену на карті).

Мотиви:

До 1. Коли-б демаркаційна лінія кінчилася над Бугом на давній австро-російській границі, Західно-Українська Республика, яка обнимає тільки території давної Австрії, знайшлася би в прикрім стратегічнім положенню в хвилі, коли-б польська армія появилася з півночи або зі сходу.

До 2. — а) Зміна, яку ми предкладаємо в сій точці, ліпше відповідає теперішньому військовому положенню. При тім наша лінія дає навіть великі користи Полякам в порівнанню з положеннєм в хвилі зазиву Найвисшої Ради з 19. марта. — б) Одначе найповажнійша причина сеї зміни полягає в тім, що, передвиджуючи перемире на довгий час, ми Українці були-б тільки одною вузкою залізничою лінією Стрий-Лавочне-Мункач [1]) злучені з Чехо-Словаччиною, Угорщиною, Югославією, Італією й Австрією, з більшістю яких наше правительство позаключувало вже торговельні договори. Було би се важко для господарського життя України в хвилі, коли Поляки для звязку з висше названими державами мали би шість залізничих ліній, з того дві подвійні. Отже не видається надмірним, коли ми домагаємося для себе лінії Самбір—Сінки.

Арт. 3. Що-до реченця усунення українських військ по-за демаркаційну лінію, який практично буде відноситися тільки до Українців, предкладаємо продовжити його де-що з огляду на невигідну для нас залізничу сіть і на злий стан нашого парку вагонів і льокомотив, тим більше, що арт. 6. накладає вже на нашу залізничу адміністрацію дуже важкі обовязки.

Арт. 4. Найвисша скількість українського війска, приписана сим артукулом, видається нам некорисною з сих причин:

1. Під українською адміністрацією остане більше ніж вдвоє стільки території й населення як під польською, отже відношенне обох територій вимагало би для українського контінгенту два рази стільки, скільки предкладає проект.

2. Як уже зазначено на вступі, наш перший національний обовязок полягає в орґанізації наших сил проти завойовників Східної України большевиків. Ся орґанізація можлива тільки на території, де розтягається правна влада уряду Західно-Української Республики, себ-то в Східній Галичині. Коли контінгент не перевисшить числа 20.000, яке ледви вистане для вдержання порядку в нутрі краю, таке підготовленне буде зовсім неможливе. А рівночасно Поляки матимуть усяку змогу орґанізувати й держати своє військо в Західній Галичині, в бувшій російській Польщі, в Познанщині і т. д.

3. Тому ми предкладаємо змінити арт. 4. в тім дусі, щоб на схід від демаркаційної лінії утворити полосу менше більше рівну тій части Східної Галичини, яка положена на захід від демаркаційної лінії. Тільки в сій полосі Укра-

[1]) Лінія Станиславів—Ясінь—Сигот позбавлена всякого торговельного інтересу; при тім вона веде на територію заняту Румунією, до якої ми маємо вигіднійші шляхи через Буковину.

їнці не могли б держати більшого військового контингенту ніж цифра, означена для Поляків у Східній Галичині (в сім випадку числу 20.000 занадто велике).

На схід по-за сею полосою повинно бути дозволено Українцям орґанізувати свої сили проти большевиків.

Арт. 5. Принятий без застережень.

Арт. 6. Дива арт. 3.

Арт. 7 і 8. Приняті без застережень.

Арт. 9. Було би справедливо, щоб часть Східної Галичини, занята Поляками, мала окрему юрисдикцію військову і адміністраційну, так само, як територія, занята нашою армією.

Арт. 10. Тому, що нафтова продукція творить майже одинокий предмет вивозу для Східної Галичини, з другого ж боку Поляки мають багаті нафтові поклади в Західній Галичині, вповні достаточні для заспокоєння всіх їх потреб, думаємо, що часть нафти для Польщі повинна бути обмежена її внутрішніми потребами, а не стати предметом вивозу. Тому предкладаємо обмежити часть, призначену для Польщі, на одну третину цілої продукції.

Арт. 11. Тому, що перемире може тягнутися довгий час, предкладаємо доповнити сей артикул в тім дусі, щоби поставлена там заборона не обовязувала довше ніж обовязуватимуть подібні заборони в державах союзних і приняти до союза.

Арт. 12 і 13. Приняті без застережень.

Додаткове зобовязанне предкладаємо змінити в тім дусі, щоб усунути тільки офіцирів німецької мови, які не є з Галичини й Буковини, а саме в міру того, як вони будуть заступлені офіцирами союзними або невтральними.

Не випадок, коли будуть потрібні докладнійші пояснення, ми готові дати устний виклад що-до предложених нами змін.

Париж, 12. мая 1919.

Д-р Панейко, державний секретар закордоннах справ. Д-р Михайло Лозинський, товариш державного секретаря закордонних справ, перший надзвичайний делеґат. Полковник Дмитро Вітовський, надзвичайний делеґат.

6. Засіданне комісії 13. мая. Українська делеґація приймає проект перемиря. На се засіданне українська делеґація явилася в тім самім складі, що попереднього дня. В хвилі нашого приходу комісія відбувала вже конференцію з польськими делеґатами. Після їх виходу розпочалася конференція з нами, яку отворив президент комісії Бота.

Бота: Комісія приняла до відомости Вашу заяву і повідомляє Вас, що Ваші бажання що-до продовження часу евакуації і що-до військової справи візьме під розвагу. Зате демаркаційна лінія не може бути змінена, бо се рішенне Комісія приняла одноголосно. Так само не може бути змінена постанова що-до нафти. Прошу заявити, чи Ви готові на сих основах заключити перемире.

Лозинський: Заки зложимо відповідну заяву, хотіли б ми знати, як ставиться комісія до наших бажань 1) в справі числа нашого війска, 2) в справі продовження демаркаційної лінії на північ від Галичини.

Бота: Справу війска комісія візьме під розвагу. Що-до продовження демаркаційної лінії по-за Галичину комісія не є компетентна. Ся справа належить до Найвисшої Ради.

Вітовський: Ми домагаємося продовження демаркаційної лінії по-за границі Галичини тому, що наш фронт, звернений одною стороною проти Поляків, другою проти большевиків, тягнеться аж по Сарни. Коли отже перемире відноситиметься тільки до Галичини, Поляки по-за границями Галичини готові посунутися на схід і зайти нас ззаду.

Бота: Продовженне демаркаційної лінії по-за Галичину не підлягає — як сказано — нашій компетенції. Одначе коли буде заключене перемиріе, то обі сторони тим самим обовязуються ніде не воювати проти себе. Справу фронту по-за Галичиною комісія розгляне і постарається про відповідні зарядження.

Лозинський: В імени Української Делеґації маю честь заявити, що ми предложений нам проект перемиря принципіяльно приймаємо. При сім просимо взяти під розвагу і порішити по думці наших бажань отсі справи: 1) справу числа нашого війска, 2) справу продовженя демаркаційної лінії зглядно припиненя боїв на північ від Галичини, 3) справу невтралізації залізничого шляху Самбір—Сінки, до якого ми мали б доступ зі Стрия. Сю останню справу підносимо тому: Ми домагалися пересунення демаркаційної лінії так, щоби шлях Самбір—Сінки був у наших руках. Сей шлях важний для нас для звязку з Чехо-Словаччиною і взагалі з заходом. Коли ж демаркаційна лінія має остати незмінена, то нам остає тільки шлях Стрий—Лавочне. Щоб не бути обмеженим тільки до сього одного шляху, домагаємося невтралізації шляху Самбір—Сінки.

Бота: В імени комісії дякую Вам за згоду на перемиріе. Ваші бажання Комісія візьме під розвагу. Про час, коли маєте явитися підписати перемиріе, будете повідомлені. Прошу тоді принести папери, які Вас уповажняють до підписання.

На сім засіданне скінчилося.

Через відкиненне проекту перемиря Поляками було се останне засіданне Комісії, на якім ми були.

Комісія передала справу Найвисшій Раді і на сім її мандат скінчився.

На закінченне хочу присвятити кілька слів особі президента Комісії, ґен. Боти, який, вийхавши після підписання Версайського договору до дому, швидко (в серпні 1919.) помер.

Дивлячися, як Бота і Вітовський сидять проти себе, прийшло мені на думку, що перед 20 роками Бота був у такім положенню, в якім тепер Вітовський: тоді він обороняв рідний край перед британським імперіялізмом. І не був тоді багато старший від Вітовського, якого де-хто в нас уважав занадто молодим і замало поважним для сих переговорів.

Здавалося мені, що Бота, який зі своїм народом перейшов таку траґедію, яку ми тепер переходимо, не може поставитися неприхильно до нашої справи. Його поведенне підчас нарад робило корисне вражінне. Се вражінне потвердив до певної міри проект перемиря. Дякуючи нам за принятте проекту, він зазначив сим нашу примиримість. Може хотів сим перед членими Комісії вказати на ріжницю між нашим становищем і становищем Поляків. Вражінне прихильности робить також його лист до мене, який подаю далі.

Та, здається, більшим доказом прихильности Боти до нашої справи, ніж сі вражіння, треба вважати напади польської преси на

нього за його становище як президента Комісії. Польська преса, дякуючи французько-польській приязни, мусіла мати добрі інформації.

В кінці вражінне прихильности Боти до нашої справи потверджує те, що він взагалі дуже мало одушевлявся ділом Мирової Конференції. Про се розказує п-ні Асквіт в своїх недавно виданих записках. Бота, вертаючи до дому, гостив у Лондоні в домі бувшого анґлійського премера Асквіта. П-ні Асквіт пише, що Бота був прибитий, уважав мировий договір злим і жорстоким і передавав свої вражіння з акту підписання договору в Версайській палаті отсими словами:

„Я сказав до Смутса[1]), який сидів коло мене: Я є найгірший бесідник в сій салі, але при сій нагоді міг би я виголосити добру промову. Коли-б я був Ранцав[2]) і стояв би перед тими грамотами, я сказав би моїм ворогам в очи: ‚Війна скінчилася. Ви виграли, ми програли. Ви дістали наші кораблі. Ви дістали наші гармати. Але мій нарід г о л о д у є. . . Я не дивлюся на сі грамоти, я їх підписую.‘ — Се мало би таке вражінне, що ми цілі роки мусіли би почуватися винними за умови, які ми подиктували, і се було би зворушило серце кождої матери в Европі.“

Розділ XIV.

Українська акція перед Найвисшою Радою.

Тепер ми кождого дня ждали заповідженого запрошення на засіданне комісії для підписання перемиря.

Та замість сього почали ходити про справу перемиря всякі тривожні вісти.

Після того, як ми вже приняли проєкт комісії, Шульгин на засіданню Делеґації 15. мая подав до відомости, що Фрайденберґ[3]) каже, що в французьких кругах переконані, щ о У к р а ї н ц і не хотять перемиря, і тому радить подати до Комісії заяву про нашу готовість до заключення перемиря.

---

[1]) Другий делеґат південно-африканської республики.

[2]) Президент німецької мирової делеґації.

[3]) Ще перед тим засіданнем комісії, на якім нам предложено проєкт перемиря, вийшла в сій справі цікава розмова з французьким полковником Ф р а й д е н б е р ґ о м, тим самим, що вів переговори з делеґацією Директорії в Одесі, поводячися проти неї крайне вороже й образливо.

Тепер, в Парижі, Марголін, Шульгин і Панейко стояли в близьких зносинах з Фрайденберґом і старалися, щоби французьке правительство як-раз під його проводом вислало свою місію на Україну. Говорили, що Фрайденберґ основно змінився і є тепер великим приятелем України, дає французькому правительству як найприхильніші для української справи звідомлення і т. д.

В се нагле „наверненне“ Фрайденберґа мені не хотілося вірити, і я викликав навіть раз на засіданню Делеґації довгу дискусію на сю тему. Одначе віруючі у Фрайденберґа остали віруючими — бодай тоді.

10. мая Панейко й Шульгин предложили мені піти разом з ними до Фрайденберґа. Коли розмова зійшла на справу перемиря з Поляками, Фрайденберґ почав нас переконувати, що ми не повинні бути вимагаючі, бо Поляки знаходяться в такім положенню, що перемиря не потребують. Добре було би, як би вони

Таку заяву подано 16. мая. Я був сьому противний, бо не бачив потреби ще раз заявляти те саме, що ми перед трьома днями заявили на засіданню Комісії. Одначе Панейко настоював на потребі такої заяви і її подано.

Очевидно, причиною незаключування перемиря були не ми, а Поляки. Про їх опір приходили відомости з кругів Мирової Конференції. Такі самі відомости приносила преса з Варшави. Та ми числили на те, що Найвисша Рада не допустить, щоб Поляки відкинули її власний проект, і заставить їх його приняти.

Одначе минав день за днем, а запрошенне до підписання перемиря не приходило. Зате з кругів Мирової Конференції приходили поголоски, що з перемиря взагалі нічого не буде. А рівночасно преса приносила польські воєнні комунікати, які доносили про все нові успіхи „польської контр-офензиви, спровокованої українською офензивою."

І. Нота з 21. мая. Серед таких обставин Делеґація УНР на повнім засіданню 20. мая рішила для вияснення справи звернутися до Мирової Конференції з отсею нотою:

Париж, 21. мая 1919.

До Його Ексцеленції Пана Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексцеленціє!

Делеґація Української Республики, ніслана до Парижа на Мирову Конференцію Директорією і правительствами обох частий Української Республики (Україна Східна і Україна Західна) має честь переслати вам отсю декларацію:

Побіч головної задачі, яку нам доручено: осягнути визнанне Української Республики державами антанти, ми мали місію: дипльоматичним шляхом спинити імперіялістичну інвазію Поляків, заключити українсько-польське перемире, щоб кинути всі наші сили проти російського большевизму, який напав на наші східні границі. Від чотирох місяців працюємо в сім дусі і стверджуємо з жалем, що наші зусилля були безуспішні. На Україну, яка знемагає в боротьбі з большевиками, нападають Поляки, які під покришкою боротьби з большевиками дістали від держав антанти матеріяльну й моральну поміч. Ясною ціллю польської інвазії є окупація української землі взагалі і в першій мірі Східної Галичини, Пемонту відродження і найповажнійшої операційної підстави проти російського большевизму.

Щоб осягнути сю ціль, Поляки знехтували зазив Найвисшої Ради з 19. марта, який закликав їх спинити ворожі кроки проти Українців, — зазив, який наше правительство приняло; знехтували далі рішенне комісії для українсько-польського перемиря, виложене в проекті з 12. мая, на який Українці так само згодилися.

Замість приступити до заключення перемиря, Поляки розпочали дуже енергічну офензиву проти Українців. Своїм поведенням Поляки, які належать до союзних націй і з сеї причини тішаться особливою опікою великих держав антанти, дали ясний доказ не тільки свого легковаженння для принціпів проголошених антантою, але навіть для формальних рішень Мирової Конференції.

Таким чином Делеґація Української Республики в Парижі знаходиться перед конечністю поставити собі питанне: Чи держави антанти мають волю і змогу спинити польську офензиву? Чи вони не є байдужі до українського народу, який

хотіли згодитися хоч на ось яку лінію. І приступив до мапи й показав нам менше більше таку лінію, яку опісля принято в львівськім договорі з 16. червня 1919. між Поляками й делеґатами Петлюри. Можливо, що таку лінію мали предложити комісії Поляки і Фрайденберґ хотів на нас вплинути, щоби й ми предложили таку лінію.

напружує останні сили проти своїх неприятелів, що грозять йому зі всіх боків, і проти анархії?

Не знаходячи в держах антанти реальної й успішної помочи, якої ми все сподівалися для нашої окрівавленої вітчини, ми доводимо до Вашої відомости, що в таких обставинах вважаємо безцільним оставати довше в Парижі.

Г. Сидоренко, президент Делеґації Української Республики. Д-р В. Панейко, віцепрезидент. Олександер Шульгин, Арнольд Марголін — делеґати. Д-р Михайло Лозинський, Полковник Дмитро Вітовський, надзвичайні делеґати для українсько-польського перемиря.

Над сею нотою була в Делеґації жива дискусія. Панейко, який виступив з ініціятивою вислання ноти, домагався, щоб нота була ультимативна: коли Найвисша Рада не спинить польської офензиви, то Делеґація виїздить з Парижа. Придніпрянці заявилися проти такого ставлення справи. В кінці прийшло до компромісу, який знайшов вислів в останнім уступі ноти.

2. На Найвисшій Раді 21. мая. Висше подану ноту вислано 21. мая рано.

Того самого дня коло 2. години по полудни Делеґація дістала з бюра Вільзона телефонічне запрошенне на конференцію, яка мала відбутися в урядовім будинку Вільзона в 4. години по полудни.

Ще перед висланнем висше поданої ноти Делеґація робила заходи одержати принятте у Вільзона. Чи се принятте було вже перед тим рішене, чи приспішила його нота, годі ствердити.

Делеґація пішла на се принятте в такім складі, в якім підписала ноту, — з виїмком Марголіна, якого не можна було на час повідомити. Як перекладач анґлійської мови пішов Білик.

Аж на місци переконалися ми, що нас запрошено на засіданне Найвисшої Ради, яку тоді за для її складу називали Радою Чотирох. На засіданне явилися: Вільзон, Лойд Джордж, Клемансо і Сонніно (як заступник неприсутного в Парижі Орлянда). Явилася також комісія для українсько-польського перемиря під проводом Боти.

Наради велися по анґлійськи через нашого перекладача. Отворив їх Вільзон, а опісля вів їх весь час Лойд Джордж.

Вільзон: Ми покликали Вас, щоб почути від Вас виясненне положення в Галичині, яке прибрало дуже острі форми. Нам се спричиняє великий біль і ми хочемо сю справу полагодити. Сподіємося, що Ви нам поможете. Прошу Вас, щоби хтось з Вашої делеґації пояснив справу і поставив потрібні предложення.

Сидоренко дякує антанті за прихильність до України. Український нарід з'єднився і хоче жити у власній державі. Одначе на нього напали з одного боку Поляки, з другого російські большевики. Сподіємося, що антанта поможе нам зберегти самостійність. З Поляками хочемо згоди і наша делеґація згодилася на перемиря. Одначе перемиря доси не заключено і Поляки руйнують нашу землю. В кінці заявляє, що докладнійше представить справу Панейко.

Панейко говорить про утвореннє Західно-Української Народньої Республики, про польський напад і війну з Поляками, про з'єдиненне з Великою Україною.

Тут перериває Лойд Джордж, який уже весь час ставить питання.

Лойд Джордж: Яке є відношенне Українців до большевиків?

Панейко: Большевики є ворогами України.

Лойд Джордж: Отже ви маєте проти себе з одної сторони Поляків, з другої большевиків?

Панейко: Так.

Лойд Джордж: Яка є ріжниця між польською й українською мовою?

Панейко поясняє й опісля переходить до ріжниць між російською й українською мовою.

Лойд Джордж: Я власне хотів про се запитати. — А які є реліґійні відносини на Україні?

Панейко поясняє.

Лойд Джордж: Я не висловлюю своєї думки ані нічого не передрішаю, але допустім, що Україна не була би самостійною державою, то з ким ви хотіли би бути: з Польщею, чи з Росією?

Панейко: На се питанне важко відповісти. Ми, як кождий нарід 20. століття, змагаємо до повної державної самостійности.

Лойд Джордж ще раз повторяє те саме питанне, застерігаючися, що він сим нічого не хоче передрішати, і просить о конкретну відповідь.

Сидоренко: Говорити про приєднанне України до Польщі просто смішно, бо Поляки числять 20 міліонів, а Українці 40 міліонів. Отже як може великий нарід бути приєднаний до малого? Що-до Росіян, то вони не хотять союза з нами, тільки хотять по трупах нашого народу відбудувати давню Росію.

Лойд Джордж: Незалежно від того, що станеться з Україною, чи Галичина за всяку ціну хоче бути з'єдинена з Україною?

Всі українські делеґати: Так.

Лойд Джордж: Чи є між Вами делеґати з Галичини?

Білик вказує на Панейка, Лозинського і Вітовського.

Лойд Джордж, звертаючися до членів Ради Чотирох: Отже вони не хотять мати нічого спільного з Польщею.

Лойд Джордж: Чи ви бажаєте спинити бої з Поляками?

Панейко: Так. Ми хочемо всі свої сили звернути проти большевиків.

Лойд Джордж: Одначе чи військо вас послухає? Чи воно, коли-б Поляки спинили бої, не використає сього для офензиви проти Поляків?

Панейко: Наша армія, утворена на основі правильної мобілізації, є вповні здисциплінована і слухає правительства.

Лойд Джордж: Отже коли-б з Поляками не було війни Ваша армія успішнійше билася би проти большевиків?

Панейко: Очевидно.

Лойд Джордж, звертаючися з усмішкою до инших членів Ради Чотирох: На се повинен би звернути увагу Клемансо.

Лойд Джордж: Чи ви добре обходитеся з Поляками?

Панейко оповідає про автономію для національних меншостий і зокрема стверджує, що українське правительство в Галичині само закликало Поляків до участи в Національній Раді.

Лойд Джордж до Вільзона: Я хотів би ще запитати про воєнні жорстокости.

Вільзон: Ті обвинувачення такі загальні, що не можна їм надавати особливої ваги.

Лойд Джордж: Що ще маєте сказати?

Панейко просить про як найшвидше спинення боїв і заключення перемиря.

Вільзон дякує українським делеґатам за участь і замикає засіданне.

3. Прийняття у Клемансо 22. мая. На Найвисшій Раді Клемансо, який сидів поруч Панейка, вдався з ним в розмову, підчас якої Панейко попросив, щоби Клемансо його приняв Клемансо назначив прийняття на слідуючий день в 2·30 год. по пол. в своїм міністерстві війни. Коли ж після конференції Сидоренко звернувся до Клемансо з просьбою назначити прийняття для Делеґації, Клемансо попросив на вище означений час Делеґацію.

Делеґація вибралася в тім самім складі, що на Найвисшу Раду, також з Марголіном.

Розмова почалася запитанням Панейка, що зарядила Найвисша Рада в справі спинення боїв у Галичині. Клемансо відповів, що Найвисша Рада зажадала від Пілсудського пояснення, чому він веде далі війну, а також пригадала, що армія Галлєра була післана до Польщі під умовою, що не піде на галицький фронт. Найвисша Рада — закінчив Клемансо — рішила довести до спинення боїв.

Шульгин почав розмову про потребу визнання Директорії і підмоги для неї. Клемансо завважив між иншим, що Петлюра „майже большевик“, на що Шульгин реаґував широким поясненнем.

Марголін представив положенне Жидів в українській державі, збиваючи обвинуваченя уряду Петлюри в погромах.

В кінці Панейко ще раз вернув до польської справи, вказуючи, що „велика Польща“ в концепції антанти й особливо Франції буде слабою Польщею, і просив дозволу передати в сій справі меморіял, на що Клемансо очевидно згодився.

4. Лист до Боти і його відповідь. Коли сам факт прийняття на Найвисшій Раді і хід конференції наповнили нас де-якими надіями, то прийнятте у Клемансо ті надії знов розвіяло. Ми знали, що се значить „жадати вияснення“ там, де тільки рішучий приказ з загрозою репресій міг би помогти. Було ясно, що Найвисша Рада не думає про рішучий виступ проти Поляків.

Тепер ходило про се, щоб автентично вияснити, як стоїть справа перемиря. В сій цілі я й Вітовський звернулися через секретаря нашої делеґації до Боти з просьбою про прийнятте. На се дістали відповідь, що треба просьбу письменно умотивувати, бо можливо, що покажеться потреба скликання Комісії. Тоді ми вислали 24. мая до Боти лист,

в якім, представивши коротко наші змагання до перемиря і польську офензиву, заявили, що хочемо особисто представити йому вагу справи і довідатися, як стоїть справа з перемирем.

На сей лист прислав Бота на моє імя таку відповідь:

British Delegation.

Пане! Paris, 26. мая 1919.

Маю честь потвердити одержанне Вашого листа з 24. мая і в відповідь на нього повідомити, що справа установлення перемиря на польсько-українськім фронті є тепер в руках Ради головних союзних держав. Тому, що проекту перемиря, предложеного Комісією для перемиря, Поляки не приняли, мандат Комісії скінчився і справа перейшла до Ради для такого рішення, яке вона в даних обставинах уважатиме відповідним.

З огляду на висше сказане я не можу бачити користи з розмови, ані не думаю, щоб така розмова в теперішній хвилі була вказана.

Я, очевидно, роблю, що можу, щоб осягнути так дуже бажане спиненне боїв.

Ваш повний пошани Louis Botha.

5. Нота з 27. мая. Тепер ми вже мали автентичне вияснення: Поляки відкинули проект перемиря, мандат Комісії для перемиря скінчився і справа перейшла на рішенне Найвисшої Ради.

З огляду на се Делеґація поручила мені й Вітовському звернутися до Найвисшої Ради з отсею нотою:

Париж, 27. мая 1919.

До Його Ексцеленції

Пана Президента Мировоі Конференції

в Парижі.

Ексцеленціе!

Державний Секретаріят Західної України, опираючися на депешу Найвисшої Ради з 19. марта, вислав нас переговорювати про умови українсько-польського перемиря при помочи Союзників і заключити його на основі згоди.

Що-до нас, ми зробили все можливе, щоб заключити перемире. Перед Комісією ми заявили, що приймаємо предложений нам проект. Хоч сей проект третину нашої території віддає під польське панованне, ми згодилися на нього, думаючи, що Мирова Конференція при дефінітивнім визначенню українсько-польських границь учинить нам справедливість і з'єднить усі українські землі в одну незалежу державу. Одначе наша згідливість нічого не помогла.

Ведучи з нами переговори, Поляки рівночасно розпочали проти нашої армії офензиву, яка продовжається з успіхом для них.

Бачучи, що справа заключення перемиря, не вважаючи на те, що ми проект приняли, затягається, ми звернулися 24. с. м. з письмом до п. ґенерала Боти, просячи в нього приняття для вияснення справи. На се ми одержали від нього відповідь з 26. с. м., де він каже, що Поляки не згодилися на проект Комісії, через що її мандат вигас і тепер справа перемиря знаходиться в руках Найвисшої Ради.

З огляду на се маємо честь звернутися до Найвисшої Ради з отсим представленнем:

Польська офензива проти нашої армії розпочалася на основі ухвали польського сойму як відповідь на проект перемиря, предложений комісією. Се стверджують всі відомости з польських жерел.

Коли польські повідомлення додають, що се Українці попередили польську офензиву і тим викликали її, то се тільки викрут для оправдання перед Мировою Конференцією.

Так само неправдиве є твердженне Падеревського, що Поляки побили большевиків на галицькій території. Невжеж Поляки розпочали офензиву проти української армії, щоб тим легше побити большевиків? Українська армія стоїть

на дорозі з Галичини до большевиків. Знищити українську армію чи се значить боротися проти большевиків чи йти з большевиками, — на се нехай відповість Найвисша Рада.

Дальша заява Падеревського, що польська армія знайшла в нашім краю розбійницькі банди, а не армію, — се вже не викрут, а негідна клевета. Ся клевета проти армії, яка від шести місяців серед найбільших недостач бореться героїчно на два фронти, обороняючи вітчину з одного боку від Поляків, з другого від большевиків, не є ділом чесного противника. Благородний побідник не стане так зневажати побідженого неприятеля.

Проти сеї заяви Падеревського покликаємося на всі комісії антанти, які, звиджуючи наш край, були повні признання для дисципліни нашої патріотичної армії.

Що ся армія подалася під натиском чисельно сильнійшої польської армії, се нічого дивного. Польща одержала від антанти все: моральну поміч через приняття Польщі до союзних держав, воєнний матеріял і навіть військо: армію Галлера, яка скріпила польські сили не для боротьби з большевиками, а для окупації української землі. Навпаки український нарід не дістав від антанти ніякої помочи, ні моральної ні матеріяльної. Отже не можна дивуватися, що після шести місяців завзятої боротьби на два фронти, коли всі засоби вичерпалися, українська армія уступає перед Поляками, заосмотреними в усе антантою.

Ми не хотіли війни проти Поляків. Ми проголосили наше право національного самовизначення і почали його здійснювати на землі безсумнівно українській.

Ми були й є переконані, що поступаємо згідно з великими принціпами національної справедливости, проголошеними від імени антанти президентом Вільзоном: що народи, позбавлені національної незалежности і поділені між більше держав, повинні дістати змогу свобідно рішати про себе, з'єднитися й означити свою долю, що народами не можна торгувати як предметами і поневолювати їх.

Ми не наставали на права Польщі. Згідно з принціпами, проголошеними президентом Вільзоном, ми вповні признали права польського народу до незалежности і відзискання всіх земель безсумнівно польських.

Се Поляки вчинили замах на права нашого народу і напали на нашу землю, до якої не мають ніякого права, бо факт завоювання якоїсь землі перед століттями і панування над нею силою не творить права перед Мировою Конференцією, яка проголосила принціпи національної справедливости. Те, що Поляки творять тепер у Галичині, суперечить тим принціпам. Польська армія руйнує нашу землю. Нашу інтеліґенцію й селян польські власти масами розстрілюють. Нашу національну культуру систематично нищать. Навіть релігії нашого народу завойовники не шанують: церкви замикають, духовенство арештують. Президент Падеревський оправдує ті факти тим, що — мовляв — польські власти не виступають проти безборонного населення, а проти бунтівників і бандитів. Се правда, що польські власти від давна привикли вважати бунтівником кождого Українця, який противиться польському пануванню. А що в українськім народі ніхто — від дитини до старця — не годиться на польське ярмо, то польські власти хотять насильством вщепити в них любов і привязанне до Польщі. Рівночасно польський сойм ухвалює дефінітивну анексію Східної Галичини до Польщі. А ухвалюючи анексію, сей сойм має сміліть твердити, що його політика не є імперіялістична.

Се факти, які без сумніву стверджують, що польська політика знаходиться в суперечности не тільки з основними провідними принціпами антанти, але також з її заявами. Держави антанти проголосили для всіх народів право самовизначення, — Поляки хотять завоювати і анектувати українську землю. Комісії держав антанти для польсько-українського спору (комісія Бертелемі, комісія Боти) заявили, що антанта зовсім не буде числитися з мілітарними фактами, довершеними одною чи другою стороною без уповажнення антанти, — польський сойм використовує завоюванне Східної Галичини для анексії. Комісія для перемиря вказала на велику відповідальність за продовження війни стороною, яка не згодиться на перемиря, — Поляки зовсім не злякалися сеї відповідальности і на проект Комісії для перемиря відповіли інвазією на нашу землю.

Ми прибули до Парижа в переконанню, що Найвисша Рада вчинить нам справедливість, спинить польську інвазію і таким чином уможливить нам обороняти нашу державу від російських большевиків.

Поведенне Поляків заставляє нас звернутися до Найвищої Ради з просьбою про принятте. Свідомі нашої відповідальности перед нашим правительством і нашим урядом, хочемо знати, чи можемо на основі уповажнення Найвищої Ради запевнити наш нарід, що він буде оборонений перед польською інвазією та що Поляки дістануть приказ відступити за лінію, означену Комісією, і направити всі шкоди і втрати, спричинені польською інвазією.

Надзвичайна Делеґація Державного Секретаріяту Західньої України для українсько-польського перемиря: Д-р Михайло Лозинський, товариш державного секретаря закордонних справ. Полковник Дмитро Вітовський.

6. Нота з 29. мая. Далі мала переконати Найвищу Раду про слушність нашої справи отся нота:

Париж, 29. мая 1919.

До Його Ексцеленції
Пана Президента Мирової Конференції
в Парижі.

Не вважаючи на повторювані заходи, Українська Делеґація в Парижі доси не одержала змоги безпосередних і правильних зносин з правительством, яке заступає, в цілі одержування інструкцій. Її зносини з правительством мусять послугуватися припадковими кур'єрами.

Маючи в руках документи, яких автентичність не може бути подана в сумнів, користаю з сього, щоб установити певні факти, які відносяться до українсько-польського конфлікту. Сі факти, як се можете ствердити, доповнюють і потверджують усе те, що Українська Делеґація в Парижі вважала за обовязок подати Вам устно й письменно до відомости, а навпаки показують, як мало довіря треба мати до польських заяв.

Сі факти, які знаходимо в залученім листі, виказують:

1. Тверде бажанне Українців заключити угоду з Поляками, виявлене від 19. марта до 11. мая 1919. чотирма конкретними предложеннями перемиря;

2. Мовчанку Поляків супроти трьох перших предложень і офензиву на всім галицькім фронті в відповідь на четверте предложенне;

3. Неактивність української армії на українсько-польськім фронті аж до дня (половина мая), коли почалася польська офензива;

4. Активність тої самої української армії на большевицькім фронті, на якім вона приготовляла широку офензиву в области Поділя. Сю офензиву мали вести на півночи (Волинь) частини ґенерала Осецького, на півдні (на Проскурів) галицько-українські частини;

5. Неможливість офензиви проти большеків для українських частин, бо і галицькі частини і частини Осецького були здесятковані польською офензивою;

6. Тільки інтервенція галицько-української армії перешкодила злуці большевицької армії російської з угорською.

З сих фактів виходить, що українське правительство не тільки словами, але й ділами доказало, що воно веде завзяту боротьбу проти большевизму, і навпаки, що Поляки, під видом боротьби проти большевиків, реалізують свої імперіялістичні наміри на чисто українській території і десяткуючи українську армію, працюють мимовільно для большевицьких плянів.

Г. Сидоренко, президент Делеґації Української Республики.

7. „Поясненнє" Пілсудського й українська відповідь. Потішив нас Клемансо, що Найвисша Рада зажадала від Пілсудського пояснення, чому Польща веде офензиву проти Українців. 5. червня паризька преса принесла відомість, що Найвисша Рада одержала вже поясненне Пілсудського. Поязненне було дуже просте: се, мовляв, Українці почали офензиву, а Поляки тільки обороняються.

У відповідь на се пояснення ми з Вітовським з поручення Делеґації вислали отсю ноту:

Париж, 6. червня 1919.

До Його Ексцеленції
Пана Президента Мирової Конференції
в Парижі.

Ексцеленціе!

22. мая 1919., підчас послухання у президента Мирової Конференції, Українська Делеґація була повідомлена, що Найвисша Рада зажадала від ґенерала Пілсудського пояснення причин польської офензиви проти армії Західної України.

Часописи з 5. червня оголосили отсю відповідь ґенерала Пілсудського: „Ґенерал Пілсудський, начальний командант польських сил, відповів Мировій Конференції, яка зажадала від нього пояснень про нову офензиву польської армії проти України, що се була в дійсности контрофензива, бо українська армія зaатакувала перша".

На основі інформацій, одержаних від Державного Секретаріяту Західної України, стверджуємо, що твердженне ґенерала Пілсудського не є згідне з дійсністю.

Не тільки армія Західної України від 19. марта не зачинала ніякої офензиви, але ще більше, Державний Секретаріят більше разів предкладав спинити бої. Сі предложення, роблені в марті цвітни й маю 1919., остали без відповіди з боку Поляків.

Текст радіотелеґрами державного секретаря закордонних справ Панейка, післаної з Парижа 17. цвітня 1919. за посередництвом американської делеґації, з повідомленнем, що президент Падеревський обіцяв не починати офензиви, і з порученнем, щоб Державний Секретаріят предложив Полякам спинити бої, прибув до Станиславова 25. цвітня в дуже затемненім виді. Допускаючи, що ходить про перемиpe, Державний Секретаріят 1. мая вислав на польський фронт парляментарів, щоб предложити переговори. Делеґати Державного Секретаріяту ждали даром 4 дні на польську відповідь.

7. мая Державний Секретаріят одержав повний текст згаданої денеші. Тоді українська Головна Кватира на поручення Державного Секретаріяту звернулася 9. мая до польської команди з предложенням, що спинить бої, під умовою, що Поляки спинять їх так само. Поляки мали відповісти 14. мая.

Та замість відповіди Поляки розпочали 14. мая загальну офензиву.

Ґенерал Пілсудський називає сю офензиву контрофензивою, твердячи, що Українці зaатакували перші.

Се твердженне не є згідне з дійсністю. Те, що ґенерал Пілсудський хоче представити як українську офензиву, було тільки дуже підрядною місцевою операцією, виконаною трьома українськими батальонами коло Устрик для незначного поправленя фронту.

Сею операцією, наскрізь місцевою, Українці зовсім не зломили своїх зобовязань, бо вони обовязалися спинити бої тільки 15. мая під умовою, що Поляки зроблять те саме.

Як доносять польські комунікати з того часу, місцеві операції вели обі сторони.

Найліпший доказ, що польська офензива була рішена і приготовлена заздалегідь, а не була вислідом українських операцій, дають дебати й ухвали польського сойму від 11. до 15. мая, коли сойм не признав зобовязань Падеревського і рішив почати офензиву проти української армії.

Сі факти потверджує польська преса, яка славить польський ґенеральний штаб за підготовленне і переведенне офензиви. Ся преса зазначує, що польська офензива була порішена і всі потрібні заряджения були видані перед згаданою українською місцевою операцією; вона висловляє радість, що Українці тою операцією дали на щасте потрібний аргумент, щоб оправдати польську офензиву перед Мировою Конференцією.

Сей стан річий достаточно стверджує, що пояснення ґенерала Пілсудського не відповідають дійсности та що відповідальність за польську офензиву в Галичині паде тільки на Поляків.

Надзвичайна Делеґація для українсько-польського перемиря: Д-р Михайло Лозинський, товариш Державного Секретаря закордонних справ Західної України. Полковник Дмитро Вітовський.

8. Надія на невтралізацію Східної Галичини. Минав день за днем, тиждень за тижнем, з галицького фронту приносила паризька преса що-раз чорніші вісти, а Мирова Конференція все відкладала рішенне. Тільки приношено інформації про ріжні пляни рішення, інформації, які то підносили настрій то прибивали його.

Серед такого настрою Панейко повідомив мене 22. червня, що треба як найшвидше зладити меморіял про польсько-українські відносини в Галичині за останні десятиліття. Поляки вказують на те, що сі відносини були що-раз гарніші, що теперішня війна є тільки прикрим епізодом та що після заняття Галичини Поляками сей епізод швидко забудеться і українське населенне з польським пануванням легко помиряться. Сій польській арґументації треба протиставити дійсний стан річий. Треба зладити меморіял, який Панейко передасть тим кругам Мирової Конференції, з якими має звязки і які звернули його увагу на потребу такого меморіялу. Я негайно зладив такий меморіял [1]) і 25. червня він уже стояв до розпорядимости Панейка.

23. червня приніс Панейко таку відомість: Про те, щоби Мирова Конференція признала дотеперішне українське правительство Східної Галичини, нема мови. Найбільше виглядів має плян невтралізації Східної Галичини під протекторатом антанти. Член делеґації одної з антантських держав, який має голос в сій справі, хотів би мати від нас для своєї особистої інформації проєкт конституції для зневтралізованої Східної Галичини; маючи конкретний проєкт, він зможе успішнійше заступати справу. Ми зараз обміркували такий проєкт і зладили його.

Другого дня Панейко міг уже вручити його згаданому прихильному нам членови делеґації одної з антантських держав.[2]) Очевидно, проєкт роблений з таким поспіхом, не міг бути нічим особливим, тільки подавав загальний плян державного устрою Східної Галичини. Яким способом антанта мала би виконувати свій протекторат, сього питання проєкт не торкався.

Як показалося, всі ті наші „прихильники" грали чисту комедію. В хвилі, коли Панейко доставляв їм згадані матеріяли, справа вже була передрішена.

---

[1]) Сей меморіял видало паризьке українське пресове бюро п. н. „Notes sur les rélations ukraino-polonaises en Galicie pendant les 25 dernières années (1895—1919)."

[2]) Опісля, коли підкомісія для польських справ радила вже над статутом для Східної Галичини і вислухувала ріжні інтересовані круги, між ин. також делеґацію галицьких москвофілів, Панейко, який, як уже зазначено, оставав у зносинах з російськими кругами, дав сей проєкт д-ру Дмитрови Маркову, бувшому галицько-москвофільському послови до австрійського парляменту, щоб він заступав його в підкомісії. З сього приводу Марков написав в одній з москвофільських ґазет в Америці глузливу статтю про українську політику.

Для характеристики внутрішніх відносин в Делеґації зазначу, що Панейко не тільки відмовився дати мені один примірник проєкту, але навіть не віддав мені мого власного рукопису.

Розділ XV.

Рішення Найвисшої Ради в справі Східної Галичини.

1. Рішенне Найвисшої Ради з 25. червня. В кінці Найвисша Рада заговорила. 27. червня одержала Делеґація УНР від Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції отсе повідомленне:

Париж, 26. червня 1919.

Ґенеральний Секретаріят Мирової Конференції має честь переслати Українській Делеґації в залученню текст рішення, принятого 25. червня Найвисшою Радою союзних і принятих до союза держав.

Се рішенне зателеґрафовано того самого дня до Варшави, щоби міністер Франції повідомив про нього польське правительство, а військові представники союзників у Польщі українське правительство.

25. червня 1919.

Щоби забезпечити особи й маєток мирного населення Східної Галичини проти небезпек, які їм грозять від большевицьких банд, Найвисша Рада союзних і принятих до союза держав рішила уповажнити сили Польської Республики вести свої операції аж по ріку Збруч.

Се уповажненне в нічім не пересуджує рішень, які Найвища Рада прийме опісля, щоб управильнити політичний статут Галичини.

2. Протест Делеґації УНР. Проти сього рішення Делеґація УНР на повнім засіданню ухвалила запротестувати отсею нотою:

Париж, 2. липня 1919.

До Його Ексцеленції Пана Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексцеленціе!

Делеґація Української Республики на Мирову Конференцію в Парижі одержала повідомленне про рішенне, приняте 25. червня Найвисшою Радою союзних і принятих до союза держав в справі Східної Галичини. З приводу сього рішення, яке уповажняе сили Польської Республики вести свої операції аж по ріку Збруч, Делеґація має честь зложити Вам отсю заяву:

Рішенне Найвисшої Ради не означає побіди Справедливости і Права.

Український нарід Східної Галичини, який творить дуже поважну більшість на сій споконвічній українській землі, міг, безперечно, не тільки на основі Права і Справедливости, але також на основі принціпів держав антанти, проголосити, після розпаду Австро-Угорщини, свою незалежність і з'єдиненне з Українською Республикою, утвореною цілим українським народом.

Польська Республика, підносячи свої нічим неоправдані претенсії до Східної Галичини і йдучи війною на Українську Республику для зреалізування тих претенсій, нарушила право українського народу.

Українське правительство, довіряючи принціпам проголошеним державами антанти, сподівалося, що ті держави, беручи на себе задачу безсторонного судді в сій війні Поляків проти Українців, заявляться проти польського анексіонізму і стануть в обороні права самовизначення українського народу.

Українська Делеґація стверджуе, що так не сталося.

Комісія ґенерала Бертелемі заставила Українців 24. лютого заключити завішенне оружя в хвилі, коли польська армія, обложена у Львові Українцями, знаходилася в великій небезпеці.

Та сама комісія предложила 28. лютого проект перемиря, який не тільки оставляв Полякам части української землі, заняті польською армією, включно зі Львовом, але також віддавав їм великі области з нафтовими багатствами в околиці Дрогобича, які знаходилися в українських руках.

Ясна річ, що таке сторонниче рішенне не могло бути приняте українським правительством. Та все таки воно далі вірить в справедливість антанти і жадае слушнійшого рішення.

Другою інтервенцією антанти в польсько-українській війні було рішення Найвисшої Ради з 19. марта, яке взивало обі сторони як найшвидче заключити завішення оружя.

Українське правительство послухало зазиву Найвисшої Ради і заявило готовість заключити завішення оружя. Одначе Поляки не пішли за його приміром і продовжали операції.

Тепер виясняється причина їх поведення. З одного боку їх військове положення поправлялося наслідком заключення перемиря з Чехами і з Німцями і наслідком близького прибуття армії Галлєра до Польщі. Отже вони могли сподіватися завоювання цілої Галичини. З другого боку вони були певні, що їх непослух Найвисшій Раді нічого їм не пошкодить та що осягнені здобутки остануть при них, бо Найвисша Рада їх затвердить. Так і сталося.

Українське правительство даром поновляло свої предложення завішення оружя, — Поляки їх відкидали.

Назначення комісії для польсько-українського перемиря не мало ніякого впливу на хід подій. Комісія предложила обом сторонам проект перемиря, який Українці приняли, одначе Поляки відкинули.

В усіх заявах представників антанти Українцям усе говорено, що рішення антанти опиратиметься на принціпах справедливости і не числитиметься з довершеними фактами.

Президент Комісії для українсько-польського перемиря, ґенерал Бота, звернув увагу обох сторін на особливу відповідальність, яку стягнула би на себе та сторона, яка не приняла би перемиря і вела би далі війну проти волі антанти.

Отже Поляки не приняли перемиря і вели далі війну. Одначе Найвисша Рада в своїм рішенню з 25. чирвня зовсім не потягнула їх до відповідальности. Вона не тільки приняла довершений факт їх окупації, але ще уповажнила Поляків вести операції аж по ріку Збруч, себ-то заняти цілу Східну Галичину.

Найвисша Рада поясняє своє рішення тим, що польська окупація має за ціль „забезпечити особи й маєток мирного населення Східної Галичини проти небезпек, які їм грозять від большевицьких банд.“

Українська Делеґація твердить, що українське правительство все забезпечувало особи й маєток мирного населення на території Східної Галичини, на якій розтягалася його власть.

Українська Делеґація твердить, що на території Східної Галичини, на якій розтягалася власть українського правительства, не було ніколи ніяких большевицьких банд, тільки все панував повний порядок.

Українська Делеґація твердить, що Директорія Української Республики, при дуже визначній помочи Державного Секретаріяту Західної України, була єдиною запорою для російських большевиків у їх поході на захід.

Українська Делеґація твердить, що власне армія Західної України, побивши большевиків над Збручем, перешкодила їх звязкови з большевиками Угорщини.

Українська делеґація твердить, що українське правительство вже тоді, коли Поляки розпочали офензиву проти Східної Галичини, відкинувши проект перемиря, — відкинуло запрошення большевицького правительства з предложенням завішення оружя.

Всі сі факти показують, що власне українське правительство і армія й особливо українське правительство і армія Східної Галичини творили одиноку запору проти большевизму, та що Поляки, атакуючи західно-українську армію тоді, коли вона була занята боротьбою з большевиками, показалися союзниками большевиків.

Ми твердимо, що навіть тепер, коли-б Поляки дістали від Найвисшої Ради приказ уступити зі Східної Галичини, яку займають, українська армія змогла би вдержати порядок в краю.

Ми твердимо в кінці, що „большевицькі банди“ зовсім не загрожують Східній Галичині, бо українська армія відносить поважні успіхи в боротьбі з большевиками і випирає їх що-раз далі на схід.

Коли є яка небезпека для осіб і маєтку мирного населення Східної Галичини, то тільки зі сторони польської окупації.

Польсько-українська боротьба за Східну Галичину має кількасотлітню історію. Польща, завоювавши сей український край, весь час проявляла і про-

являє доси змагання спольщити його, придавлюючи український елемент. З другої сторони український нарід за весь час польського панування старався відзискати незалежність.

Поділ Польщі і занятте Галичини Австрією не поклали кінця сій польсько-українській боротьбі, особливо, що австрійське правительство стало протектором Поляків проти Українців. Підчас останніх 50 літ польсько-українська боротьба зростала в міру того, як наближуємося до найновійших часів.

Галицькі вибори, де на приказ польських властий лилася кров українських селян; великі аґрарні страйки українських селян проти польських великих земельних власників; боротьба за загальне виборче право до австрійського парляменту і галицького сойму, яка з українського боку проявлялася широкими масовими рухами і обструкцією в соймі, з польського — кривавими репресіями; боротьба за заложенне українського університету, де так само лилася кров; убійство намісника Галичини, польського ґрафа Андрія Потоцкого, Українським студентом Мирославом Січинським; вкінці страшні переслідування Українців, священиків, інтеліґенції, селян, по вказівкам польських властий підчас останньої війни між Австрією й Росією, — всі сі факти достаточно виясняють характер польсько-українських відносин.

Нові докази принесла теперішня війна між Поляками й Українцями.

Поляки голосять цілому світови про жорстокости українських вояків. Деле ґація Української Республики як найенерґічнійше протестує проти тих тверджень. Одначе треба зазначити, що обвинувачення Поляків проти українських вояків свідчили би про ненависть, яку має український нарід проти Поляків і яка доводила би його до тих жорстокостий.

З другої сторони Поляки не скривають, що їх поведенне супроти українського населення Східної Галичини не знає милосердя. Чи не на се винайшли вони „большевицькі банди“ в Східній Галичині, щоб оправдати свої жорстокости?

Для польської окупації всі способи є добрі, щоби знищити український елемент. Українські орґанізації, товариства, школи, церкви замкнені. Українська преса здавлена. Українських селян, священиків, інтеліґенцію масами розстрілюють або кидають до вязниць або замикають в таборах для інтернованих. Коротко кажучи, все українське житте знищено. Чи се так Поляки охороняють особи й майно мирного населення Східної Галичини?

Деле ґація Української Республики стверджує, що Найвисша Рада своїм рішенням з 25. червня віддала українське населенне українського краю під панованне його найбільшого ворога, який має тільки одну ціль: винищити український елемент, щоби сей край став дійсно польським.

„Се уповажненне — говорить Найвисша Рада при кінці свого рішення — в нічім не пересуджує рішень, які найвисша Рада прийме опісля, щоб управильнити політичний статут Галичини“.

Ся обіцянка ніяк не може вдоволити українського народу. Вона не охороняє його перед терористичним режімом, який завели тепер польські власти, ані не дає йому ніякої запоруки на будуче.

Маючи на увазі теперішне рішенне Найвисшої Ради, яке виходить зовсім на користь Поляків, український нарід має всі причини думати, що й дальші рішення Найвисшої Ради йтимуть в тім самім напрямі.

Одначе якби Найвисша Рада і змінила в будучности своє становище, хто направить моральні й матеріяльні шкоди, нанесені українському народови польською окупацією?

Допустім, що Найвисша Рада зарядить опісля плебісцит. Попереджений довгим періодом польської окупації і польського режіму, який дише тільки терором і бажанням знищити український елемент всіми способами военного стану, — чи сей плебісцит дав би всі запоруки і висловив би дійсну волю населення?

На основі всего вище сказаного Деле ґація Української Республики заявляє ось-що:

Рішенне Найвисшої Ради в справі Східної Галичини нарушує територіяльну суверенність Української Республики, віддаючи часть її території під польську окупацію.

Се рішенне нарушує право самовизначення українського народу і санкціонує довершений факт польської окупації.

Се рішенне віддає український нарід в руки його історичного ворога і засуджує українську землю на польонізацію.

Се рішенне важко ображує національні почування українського народу, бо нема важчої образи для гідности народу як віддати його під вороже чужинецьке панування.

Се рішенне засуджує населенне Східної Галичини, без ріжниці народности й релігії, на найбільшу недолю, бо під польською окупацією край не зможе успокоїтися, тільки стане полем що-раз завзятійшої боротьби, яка мусить його довести до повної руїни й анархії.

Проти сього рішення Делеґація Української Республики підносить в імя Права і Справедливости перед Найвисшою Радою союзних і принятих до союза держав і перед Мировою Конференцією найторжественнійший і найрішучійший протест.

Делеґація Української Республики, яка мала за ціль осягнути на Мировій Конференції визнанне суверенности й незалежности Української Республики, обнимаючої всі українські землі, заявляє, що український нарід не може приняти того рішення та що він усіми способами оборонятиме незалежність і цілість своєї держави. Тому Делеґація Української Республики не бере ніякої відповідальности за події, які можуть наступити.

Г. Сидоренко, президент Делеґації Української Республики. Надзвичайні делеґати для українсько-польського перемиря: Д-р М. Лозинський, товариш державного секретаря закордонних справ Західної України. Полковник Дмитро Вітовський.

На сім місци вважаю за потрібне пояснити справу підписання сеї ноти. Через те, що на засіданню Найвисшої Ради так уважали на те, чи від імени Галичини говорять Галичани, — Сидоренко, Вітовський і я вважали за потрібне, щоб сю ноту, яка являлася відповідю Делеґації на таке важне рішенне Найвисшої Ради в справі Галичини, побіч Сидоренка підписав також Панейко. Підпис Панейка вважали ми тим потрібнійшим, бо було відомо, що він висилає також сам ріжні ноти в галицькій справі. Отже ми хотіли, щоби з підписів на ноті було ясно видно, що вона є висловом становища цілої Української Делеґації, себ-то також її галицьких членів. Одначе Панейко рішуче відмовився, подаючи за причину, що се смішно виглядає, коли на поті є більше підписів. Сей арґумент не переконував нас, тим більше, що Панейко підписував уже де-які попередні ноти то з Сидоренком то також і з иншими членами Делеґації. Не могучи заставити Панейка підписати ноту і не хотячи, щоб недостача підпису галицьких делеґатів на ноті могла дати привід до толків, що галицькі члени Делеґації не протестують проти рішення Найвисшої Ради, Сидоренко, Вітовський і я рішили всі три підписати поту.

3. Повідомленнє з 11. липня про дальші рішення Найвисшої Ради. 12. липня Делеґація УНР дістала від Ґенерального Секретаріяту отсе повідомленне:

„Париж, 11. липня 1919.

Пан Президент Української Делеґації

в Парижі.

Продовжуючи своє повідомленне з 26. червня в справі Східної Галичини, Ґенеральний Секретаріят Мировой Конференції має честь довести до відомости Пана Президента Української Делеґації, що Найвисша Рада союзних і принятих до союза держав приняла отсі рішення:

Польське правительство буде уповажнене утворити в Східній Галичині цивільну управу, після того, як заключить з союзними і принятими до союза

державами договір, якого постанови мають по змозі забезпечити автономію території, як також політичні, релігійні й особисті свободи її мешканців.

Сей договір опиратиметься на праві самовизначення, яке виконають в кінці мешканці Східної Галичини що-до своєї політичної приналежности; час, в якім се право буде виконане, буде означений союзними і принятими до союза державами або орґаном, на який вони можуть перенести ту власть".

4. Протест Делеґації УНР. Проти сього рішення Найвисшої Ради запротестувала Делеґація УНР отсею нотою:

Париж, 15. липня 1919.

До Його Ексцеленції
Пана Президента Мирової Конференції
в Парижі.

Ексцеленціе!

Делеґація Української Республики на Мирову Конференцію в Парижі має честь потвердити одержанне повідомлення з 11. с. м. про рішенне Найвисшої Ради, а саме, що „польське правительство буде уповажнене утворити в Східній Галичині цивільну управу".

Покликуючися на всі свої попередні заяви в справі Східної Галичини, зокрема на декларацію з 2. с. м., зложену з приводу рішення Найвисшої Ради, яким „сили Польської Республики уповажнено вести свої операції аж по ріку Збруч", — Делеґація Української Республики має честь зложити отсю заяву:

I. Український нарід Східної Галичини, який творить більше ніж 70% населення сього краю, проголосив 19. жовтня 1918., в згоді з українським народом Буковини й Угорщини, через свою Національну Раду, зложену з послів до австрійського парляменту і до галицького та буковинського сойму, вибраних на основі загального виборчого права, і з делеґатів українських політичних партій, свою волю відділитися від усіх инших країв Австро-Угорщини.

1. падолиста 1918. Українська Національна Рада обняла власть в Східній Галичині і в инших вище означених українських землях і утворила з сих земель Західно-Українську Республику.

3. січня 1919. Українська Національна Рада рішила одноголосно з'єдиненне Західно-Української Республики з Українською Республикою, утвореною на руїнах давної Росії, в одну державу.

22. січня 1919. на площі св. Софії в Київі, столиці Української Республики, торжественно проголошено з'єдиненне обох Республик.

Таким чином Східна Галичина волею свого населення стала частю Української Республики.

II. Польська Республика, виступивши війною проти Української Республики з цілю завоювати Східну Галичину, де панованне польської бюрократії за часів австро-угорської монархії установлено тільки дякуючи династії Габсбурґів і австрійському правительству, — проявила нічим неоправдані імперіялістичні змагання, суперечні принціпам, проголошеним державами антанти, і тому заслуґуючі на як найстрогійший осуд.

III. Найвисша Рада, запрошуючи своїм рішенням з 19. марта 1919. обі сторони заключити завішенне оружя, заявила, що вона „е готова:

а) вислухати представлення територіяльних бажань обох сторін в сій справі;

б) посередничити в Парижі при делеґаціях українській і польській або через таке уповажнене представництво, яке сторони уважатимуть за потрібне вибрати, щоб завішенне оружя перемінити в перемиря."

IV. Заключенне завішення оружя не наступило, бо польське правительство відкинуло предложення українського правительства, а Найвисша Рада не заставила польського правительства виконати рішенне, яке сама ухвалила.

Заключенне перемиря не наступило, бо польське правительство відкинуло проект перемиря, предложений обом сторонам міжсоюзною комісією і принятий Українцями, а Найвисша Рада не заставила Поляків приняти проект.

Представлення територіяльних бажань Українців що-до Східної Галичини Найвисша Рада не вислухала. Президент міжсоюзної Комісії для українсько-польського перемиря, ґенерал Бота, заявив українській делеґації підчас засідання Комісії 8. мая 1919., що Найвисша Рада рішила приступити до вислухання представлення територіяльних претенсій обох сторін тільки після заключення перемиря.

V. Рішенне Найвисшої Ради з 19. марта 1919. відносилося однаково до обох сторін. Отже з сього можна було вносити, що Найвисша Рада держатиме з тою стороною, яка підчиниться тому рішенню, а потягне до відповідальности ту сторону, яка йому не підчиниться.

Одначе Найвисша Рада зсолідаризувалася з стороною, яка не підчинилася її рішенню з 19. марта 1919., і опираючися виключно на переговорах з Поляками, уповажнила польське правительство заняти Східну Галичину й утворити в ній цивільну управу.

VI. Віддание Східної Галичині під окупацію й адміністрацію Польської Республики насилує волю українського народу Східної Галичини, який проявив бажанне бути частю Української Республики, і є замахом на цілість Української Республики, якої автономною провінцією є Східна Галичина.

Віддание Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республики суперечить рішенню з 19. марта 1919., яке обіцювало українському народови вислуханне представлення його територіяльних бажань в Східній Галичині і заключенне перемиря між Україною й Польщею.

Віддание Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республики суперечить принціпам самовизначення народів, проголошеним антантою, бо про долю краю рішено не згідно з волею української більшости краю, але в інтересі польської меншости, віддаючи український край і нарід під панування польської олігархії.

Віддание Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республики видає одну воюючу сторону, Українців, на поталу другої воюючої сторони, Поляків. Поляки використають свою власть, щоби по змозі знищити український елемент і забезпечити собі посіданне краю. Польські практики в Східній Галичині аж до нинішнього дня, — як їх Делеґація Української Республики мала честь представити Мировій Конференції в ноті з 2. с. м., — ілюструють достаточно, хоч неповно, польське поведенне.

Віддание Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республики унеможливлює українському народови виконанне права самовизначення, передвиджене на будуче в останнім рішенню Найвисшої Ради, бо польське правительство, маючи власть в Східній Галичині, ужие всіх способів, щоб перешкодити самовизначенню українського народу. Під панованнем завойовника годі говорити про вільну волю завойованого.

VII. Делеґація Української Республики підносить тому в імени Української Республики й українського народу найторжественнійший протест проти віддання Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республики.

Делеґація Української Республики має честь заявити, що нема иншого способу рішити справу Східної Галичини, згідно з принціпом самовизначення, народів, проголошеним державами антанти, і згідно з обітницями Найвисшої Ради, зробленими в рішенню з 19. марта 1919., як тільки: визволити Східну Галичину з-під польської окупації і дати українському народови сього краю змогу виявити свобідно свою волю, себ-то змогу бути частю Української Республики, яка забезпечить найповнійші ґарантії національним меншостям.

І. Сидоренко, президент Делеґації Української Республики.

5. Автентичний текст рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919.

В справі висше наведених рішень Найвисшої Ради, поданих до відомости Української Делеґації в Парижі урядовими письмами Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції з 26. червня і 11. липня 1919., приніс „Український Прапор“, орґан Уряду преси і пропаґанди Західно-Української Народньої Республики, в ч. 11 з 19. марта 1921., важну

відомість, а саме, що ті рішення в такій формі, в якій Ґенеральний Секретаріят Мирової Конференції подав їх до відомости Української Делеґації, не є автентичні. З донесення „Українського Прапора“ виходить, що повідомлення Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції містять у собі дві части одного й того самого рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919. та що Ґенеральний Секретаріят Мирової Конференції в тих повідомленнях відступив від автентичного тексту рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919. Се донесення „Українського Прапора“ кидає характеристичне світло на відносини на Мировій Конференції.

Автентичний текст рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919. — на основі інформації, одержаної правительством Західно-Української Народньої Республики — звучить:

„Найвисша Рада Мирової Конференції постановляє:

1. Що польське правительство уповажняється окупувати своїми військовими силами Східну Галичину аж по ріку Збруч;

2. Що польському правительству дається уповажнення ужити всі свої військові сили включно з армією Ґенерала Галлєра в ціли переведення сеї окупації;

3. Що польське правительство буде уповажнене завести цивільну адміністрацію в Східній Галичині, як заключить з головними союзними і принятими до союза державами умову, яка мусить запоручити по змозі автономію сеї території, як також політичну, релігійну й особисту свободу населення;

4. Що та умова буде в останній інстанції опиратися на праві самовизначення населення Східної Галичини що-до його державної приналежности; час сього вирішення буде означений головними союзними і принятими до союза державами або тим орґаном, який вони до сього уповажнять;

5. Що проект тої умови має бути предложений польській комісії, але він буде піддапий ревізії Редакційного Комітету.

6. Що польське правительство має бути повідомлене про вище наведені постанови і про уповажнення до негайного ділання відповідно точкам 1) і 2).

7. Що військові представництва головних союзних і принятих до союза держав у Польщі мають бути повідомлені про вище подані точки постанови.“

Порівнавши сей автентичний текст з повідомленнями Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції, побачимо, що текст, поданий в тих повідомленнях є неповний, инакше стилізований і містить різкі вислови (фраза про „большевицькі банди“).

6. Правне положенне Східної Галичини зі становища міжнародного права. Договором в Сен-Жермен (арт. 91) Австрія зреклася свого права суверенности над Східною Галичиною в користь держав антанти.

Доси одиноким правотворчим актом викопування права суверенности над Східною Галичиною державами антанти є рішенне Найвисшої Ради Мирової Конференції з 25. червня 1919.

Правотворчу силу має тільки перша точка сього рішення, яка містить уповажненне для польського правительства окупувати своїми військовими силами Східну Галичину; друга точка відноситься до способу виконання першої.

Третя і четверта точки сього рішення, які заповідають заключенне договору між головними державами антанти і Польщею в справі Східної Галичини, не набрали доси правотворчої сили, бо такого договору доси не заключено.

Таким чином суверeном Східної Галичини являються держави антанти, а Польща являється тільки окупантом сього краю.

Дальші заяви орґанів держав антанти в справі Східної Галичини, а саме: т. зв. лінія Керзона, яка означає східні границі польської держави; договір між головними державами антанти й Польщею, заключений в Спа 10. липня 1920.; рішенне Ради Союза Націй у справі Східної Галичини з 23. лютого 1921. і заява Лойда Джоржа в анґлійській палаті громад 6. липня 1921.[1]) — тільки потверджують сей правний стан.

Розділ XVI.

Проєкт статута для Східної Галичини.

I. Відданне справи статута для Східної Галичини Підкомісії для польських справ. Між одним і другим повідомленнем про рішенне Найвисшої Ради в справі Східної Галичини, 3. липня, в саме полудне, Сидоренко одержав від Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції отсе письмо:

„Париж, 3. липня 1919.

До Пана Сидоренка
Президента Української Делеґації.

В доповненню свого повідомлення з 2. с. м. Ґенеральний Секретаріят Мирової Конференції має честь довести до відомости Української Делеґації, що се не є українське питанне, тільки внутрішній статут Східної Галичини, яким має занятися сьогодня Підкомісія польських справ. Тому проситься Делеґацію заступити себе сьогодня в 4. годині в міністерстві закордонних справ делеґатами, приналежними до Східної Галичини, себ-то уродженими і замешкалими в сій провінції."

Перше, що при одержанню сього письма звернуло увагу, було те, що воно покликалося на попередне письмо з 2. с. м., якого одначе ані сам Сидоренко ані секретаріят Делеґації не одержав.

Збентежений сею справою, — бо ходило о засіданне, яке мало відбутися того самого дня в 4 годині по полудни, — Сидоренко попросив на нараду Панейка, мене, Вітовського і секретаря Антона Петрушевича.

Перше всего — де могло подітися письмо Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції з попереднього дня? Сидоренко питає Панейка, чи він, як віцепрезидент Делеґації, не відібрав припадково того письма.

[1]) Про сі справи докладно далі.

Панейко відповідає: „Ні. Одначе я знаю про сю справу, бо мені вчера сказали про се устно в міністерстві. Я заявив, що ми в нарадах Підкомісії не візьмемо участи. Опісля, прийшовши до дому, я написав таку саму заяву і вислав".

Після сього почалася нарада про саму справу. Загальна думка була, що Делеґація *не може взяти участи* в нарадах Підкомісії з отсих причин:

Приділеннем справи Східної Галичини до Підкомісії для польських справ Найвисша Рада зазначувала, що вона справу Східної Галичини вважає приналежною до комплексу польських справ. Натомість заперечувала Найвисша Рада державну приналежність Східної Галичини до Української Народньої Республики і взагалі звязок між справою Східної Галичини і українським питаннем — і тим що зазначувала се виразно словами („се не є українське питанне, тільки внутрішній статут Східної Галичини"), і тим, що допускала на засіданне тільки членів Делеґації — Галичан. Се значило, що Найвисша Рада відмовляє Делеґації УНР як заступниці Української Народньої Республики права заступати Східну Галичину, а тільки признає членам Делеґації — Галичанам право представляти українське населенне Східної Галичини [1]).

Тільки що-до *тактики* Вітовський висловив думку, що шкода, що Панейко своїми заявами, устною й письменною, *передрішив* справу, бо чи не ліпше було би явитися на засіданне Підкомісії, побачити про що ходить, і устно зазначити й умотивувати становище Делеґації [2]).

Та рішати справу тактики було запізно, бо коли Панейко вислав уже заяву, що Делеґація не візьме участи в нарадах Підкомісії, то Сидоренкови, до якого було звернене нинішне письмо Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції, оставалося тільки дати так само письменну відмову.

Панейко обіцяв прислати копію своєї заяви, щоб обі заяви були згідні, одначе не прислав.

Заява, яку вислав Сидоренко, звучала:

„Париж, 3. липня 1919.

Пан Ґенеральний Секретар Мирової Конференції

в Парижі.

У відповідь на Ваше запрошенне з 3. липня взяти участь в засіданню Підкомісії для польських справ в справі внутрішнього статута Східної Галичини Делеґація Української Республики має честь Вас повідомити, що з огляду на те, що Східна Галичина не є частю Польщі, тільки автономною провінцією незалежної

[1]) Як представників населення Східної Галичини слухала Підкомісія опісля делеґатів польських, жидівських і москвофільських. Очевидно, крім того польську державу заступала Делеґація Польської Республики.

[2]) На сей закид передрішення справи Панейко, показуючи на мене й Вітовського, відповів: „Сі панове взагалі не мають тут нічого до говорення і я радив би їм бути скромнійшими, бо я маю уповажненне мого правительства, на якого основі можу їх кождої хвилі викинути з Парижа." — Такого уповаженнення він, очевидно, не мав і не міг мати.

і суверенної Української Республики, Делеґація бачить себе приневоленою здержатися від участи в нарадах згаданої Підкомісії.

Г. Сидоренко, Президент Делеґації Української Республики".

2. Акція Панейка й Томашівського. Письмо Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції з 2. липня 1919. не пропало, тільки опинилося в актах окремого бюра Панейка і Томашівського, — як се видно з публікації про Східну Галичину, виданої паризькою Делеґацією Західно-Української Народньої Республики [1]).

Се письмо звучить:

„Париж, 2. липня 1919.

Ґенеральний Секретаріят Мирової Конференції має честь повідомити Українську Делеґацію, що Підкомісія для польських справ студіює тепер гіпотезу прилучення Східної Галичини, з провізоричного титулу, до Польщі, при чім Східна Галичина мала би мати як найширшу автономію і її мешканці мали би опісля право рішити про свою долю.

Підкомісія була би щаслива знати погляди Української Делеґації на се питанне і вислухати її завтра, в четвер, 3. липня, в 4 годині по полудни в міністерстві закордонних справ." [2])

Та сама публікація повідомляє також про акцію Панейка й Томашівського, як представників галицького правительства, перед Підкомісією в справі статута для Східної Галичини. Звідси довідуємося ось-що:

„Українська Делеґація Галичини повідомила Конференцію, що в принципі готова взяти участь в працях над провізоричним статутом і просила дати їй змогу попередньої комунікації між Делеґацією й національним правительством, як також відложити наради над статутом в Комісії аж до хвилі, коли наступить ся вимінa думок між Делеґацією і правительством.

На нещасте шеф Делеґації, який був рішив особисто порозумітися з правительством, зустрів стільки формальних перешкод, що не міг вибратися в дорогу, як тільки дуже пізно, а тимчасом Комісія для польських справ, яка дістала поручение виробити проект статута, з як найбільшим поспіхом скінчила працю в тіснім співробітництві з польською Делеґацією, заки ще могли прийти докладні інструкції для Української Делеґації. Коли представники українського населення явилися 21. серпня перед сею Комісією і предложили національні бажання в справі статута, президент Комісії заявив: ‚Сі панове приходять запізно, статут уже викінчений і ми не можемо в нім нічого сущного зміняти'.

Просьби українських делеґатів познакомитися з текстом проекту не узгляднено, коли рівночасно Поляки мали змогу впливати на ріжні партії статута, Що більше, аж 20. падолиста Найвисша Рада установила дефінітивний текст статута, після чого його подано до відомости

---

[1]) L'Ukraine Occidentale. Annexe: Documents choisis (Західна Україна. Додаток: Вибрані документи). — Публікація вийшла при кінці 1920. під редакцією виконуючого обовязки голови Делеґації д-ра С. Томашівського.

[2]) Annexe, стор. 14.

польського правительства і задержано в тайні перед Українською Делеґацією. Вона довідалася про статут аж з польських часописів, які оголосили його в цілости." [1])

В тій самій публікації подана „заява галицько-українських делеґатів в справі провізоричного статута Галичини" з 23. серпня. Вона звучить:

„Являючися, згідно з бажанням Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції, перед Комісією, якій поручено вироблення провізоричного статута для Східної Галичини, ми підносимо в імени народу Західної України торжественний протест проти кривдячого трактування нашого краю Мировою Конференцією.

Проти всякого принціпу справедливости і самовизначення Україниці, одні між народами Австро-Угорщини, не дістали ніякого задоволення з національного й політичного становища; крім того поділені між три сусідні держави, без питання їх про се, ідуть вони на зустріч ще темнійшій будучности ніж було їх положенне перед війною.

Всупереч формальним обітницям, що ніякий довершений факт не вплине на рішення Конференції, польська й румунська окупації української території знайшли у Союзників не тільки апробату, але й дійсну поміч, а терористичний режім, виконуваний особливо в Галичині над українським населеннем, користується повною толеранцією.

Серед таких обставин, щоби скоротити муки нещасного українського народу, ми годимося, в конечній обороні, взяти участь в нарадах над провізоричним реґуляміном для Східної Галичини, на основі рішення найвисшої Ради з 25. червня, долучаючи отсю заяву: що не можемо взяти моральної і політичної відповідальности за вислід кооперації, як тільки під отсими умовами:

1. Статут не повинен ніяким способом, ані формою, ані духом, нарушити основних принціпів рішення Найвисшої Ради, себ-то провізоричного характеру реґуляміну, самовизначення народу і автономії краю в переходовім періоді.

2. Повинна бути збережена територіяльна інтеґральність українських частий Галичини і Буковини.

3. Власне право громадянства (indigenat) повинно бути взяте за підставу всіх політичних прав.

4. Дата й умови плебісциту повинні бути означені в самім статуті.

5. Ріжниця між Галичиною й Польщею підчас обовязуючої сили статута повинна бути означена на-зверх.

6. Корінне населенне краю не повинно бути обовязане служити в польській армії.

7. Евентуальна компетенція влади Польщі в де-яких областях публичного життя Галичини повинна бути ясно означена в статуті.

8. Ґубернатор Галичини має бути української народности і Сойм буде мати весь вплив на його назначенне.

9. Оголошенне статута буде зроблене разом з ґарантійним актом для забезпечення повного виконання статута". [2])

І так Панейко і Томашівський вже в справі участи Української Делеґації в нарадах Підкомісії для польських справ над статутом для Східної Галичини рішили піти своїм власним шляхом і відсунути від сеї справи всіх инших членів Делеґації УНР, як Придніпрянців так і Галичан.

Тому письмо Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції з 2. липня 1919. не дійшло до рук президента Делеґації УНР, а они-

[1]) L'Ukraine Occidentale, стор. 60—61.
[2]) Annexe, стор. 14—15.

нилося в окремім бюрі Панейка і Томашівського; тому Панейко на нараді Делеґації з 3. липня 1919. сказав, що дав уже відмовну відповідь, щоби таку саму відповідь дав також президент Делеґації УНР і сею відповідю відсунув Делеґацію від всякої дальшої участи в сій справі; тому Панейко не прислав Сидоренкови своєї заяви, яку обіцяв прислати, щоб обі заяви були однозгідні.

А при тім усім не мав відваги сказати: „Я думаю, що тільки я маю право рішати сю справу і тому зроблю те, що вважаю за відповідне, а Вам до сього нема ніякого діла“, — тільки все затаював, говорячи неправду, — він, віцепрезидент одноцільної Делеґації Української Народньої Республики і член Державного Секретаріяту Західної Области УНР, якого обовязував акт з'єднення з 3. січня 1919.

Коли стало відомо, що Делеґація УНР відмовилася від участи в нарадах над статутом для Східної Галичини, в українських політичних і урядових кругах уважали се помилкою, за яку обвиняли Делеґацію УНР і передовсім президента Сидоренка.

Тепер, на основі документів, оголошених Делеґацією Західно-Української Народньої Республики, треба ствердити, що та вина паде передовсім на того, хто затаїв перед президентом Делеґації УНР і цілою Делеґацією письмо Ґенерального Секретаріяту Мировой Конференції з 2. липня і передрішив рішенне Делеґації, заявляючи, що він уже дав відмовну відповідь.

Якби затасне письмо було відоме Делеґації і якби справу обмірковано на основі того письма, спокійно, без напруження, викликаного пропажею письма, маючи на обміркуванне доволі часу, — Делеґація по всій правдоподібности була би рішила піти на нараду. Адже в письмі говорилося, що Підкомісія тільки „студіює ґіпотезу“ провізоричного прилучення Східної Галичини до Польщі і хоче „знати погляди Делеґації на се питанне“. По всій правдоподібности Делеґація була би рішила піти висловити свої погляди, — як се і пропонував Вітовський, хоч він знав тільки друге письмо, яке без першого робило вражінне різкої обиди української єдности і державности.

Думаю, що й тоді річевий успіх не був би більший від того, який осягнули Панейко і Томашівський своєю акцією. Але моральний успіх був би в кождім разі ліпший. Делеґацію УНР Підкомісія певне не була би „викинула за двері“, як се зробила з ними („сі панове приходять запізно“), і була би урядово повідомляла її про всі рішення.

Що-до річевого успіху, здається мені, українська участь в Підкомісії не була би змінила справи. Вже історія перемиря доказала, що Найвисша Рада слухала тільки Польщі. Те саме доказала опісля історія статута для Східної Галичини. Хоч він був вироблений без нашої участи, а при участи Поляків, отже як вислів волі Мировой Конференції, на яку впливали тільки польські бажання, Найвисша Рада взяла його назад, як тільки польське правительство запротестувало проти нього.

3. Проєкт статута для Східної Галичини. Після підготовних праць Підкомісії для польських справ Найвисша Рада на засіданню 20. падолиста 1919. приняла проєкт договору, який мав бути заключений між союзними і принятими до союза державами і Польщею в справі Східної Галичини. Сей проєкт звучить:

„Проєкт договору між союзними і принятими до союза державами й Польщею в справі Східної Галичини.

Головні союзні і приняті до союза держави, а саме: Злучені Держави Америки, Британська імперія, Франція, Італія й Японія,

бажаючи покласти кінець нещасному конфліктови, який від довшого часу нищить Східну Галичину, та бажаючи завести в сім краю правлінне, яке запоручало би по змозі автономію краю і забезпечувало би особисті, політичні й релігійні свободи його населення,

думаючи, що Польща, на думку головних союзних і принятих до союза держав, є тепер найліпше кваліфікована, щоб завести свобідне і правильне правлінне в Східній Галичині, та бажаючи в сій цілі заключити договір,

назначили своїх уповновласненних: (тут мали би прийти імена)

які, після виміни своїх повновластий, признаних за добрі і формальні, уложили отсі умови:

Розділ I.

СЕМЕНЪ ВИТЯЗЕВСКІЙ

Статут для Східної Галичини.

Артикул 1. Головні союзні і приняті до союза держави дають Польщі — а вона приймає — мандат орґанізувати й адмініструвати підчас 25 літ низше означену часть давних австрійських провінцій Галичини й Буковини, яка творитиме автономну територію Східної Галичини.

Комітет, який матиме за задачу занятися розграниченнем, збереться за пятнайцять днів після того, як сей договір увійде в силу. Сей комітет складатиметься з 6 членів. Пятьох назначать союзні і приняті до союза держави й одного Польща. Рішення прийматимуться більшістю голосів; в крайнім випадку рішатиме президент. Обі договірні сторони обовязані принати те рішенне.

Додаток: Границі Східної Галичини.

А) На Заході: Від точки, де давня границя між Австро-Угорщиною й Росією сходиться зі східною адміністраційною границею громади Белзця, і в напрямі на південний захід, та сама адміністраційна границя. Далі адміністраційна границя між політичними повітами Чесановом на заході і Равою Руською на сході. Далі, в напрямі на південний захід, адміністраційна границя між політичними повітами Чесановом і Яворовом, перетинаючи кут, утворений коло села Липовця, лінією, яка має бути означена на терені в відаленню коло 2 кільометрів на північ від сеї місцевости. Далі, в напрямі на південь, адміністраційна границя між повітами Ярославом і Перемишлем на заході і Явором, Самбором, Старим Самбором на сході. Далі, в напрямі на південь аж до вигнення в відаленню одного кільометра в напрямі на південний схід від точки 519 (Радич), адміністраційна границя між політичними повітами Добромилем і Старим Самбором. Звідси, в напрямі на південний захід аж до вигнення сеї границі коло 15 кільометрів на південний захід від Хирова і в відаленню коло ... від Хирова і 2 кільометри на південний схід від точки 733, лінія має бути означена на терені, перетинаючи залізничий шлях Хирів—Самбір в околиці 2 кільометрів на схід від Хирова. Звідси здовж лінії водного ділу між басенами Стрвяжа і Дністра. Далі, в напрямі на південь аж до точки зустрічи з чеcько-словацькою границею в околиці коло 2 кільометрів на південь від точки 1355 (Галич), адміністраційна границя між політичними повітами Добромиль і Ліско на заході і Старий Самбір і Турка на сході; одначе ся границя відхиляєть ся від названих розграничень в двох точках, які мають бути означені на терені, а саме: а) там, де адміністраційна границя звертається на захід від дороги з Хирова до Лютовиск, так, щоби ся дорога остала в цілости на польській території, б) коло місцевости Бібрки, так, щоб ся місцевість остала на польській території.

Б) На південнім заході: Від вище означеної точки до точки зустрічі з границею Буковини давня границя між Галичиною й Угорщиною, точка 1655, яка в Карпатах є спільною точкою між басенами рік Віссо й Черемош і спільна точка трьох границь: Галичини, чесько-словацької держави й Румунії.

В) На південнім сході: Від вище означеної точки, в напрямі на північний схід, аж до точки зустрічі границь політичних повітів Городенки і Снятина, коло 11 кільометрів на південний схід від Городенки, давня границя між Галичиною й Буковиною. Звідси, в напрямі на північний схід, аж до точки, яка має бути вибрана на березі Дністра, коло 2 кільометри від Заліщик, лінія, яка має бути означена на терені і яка йде через точки 239, 312. Звідси, аж до точки, де давня границя між Австро-Угорщиною й Росією звертається на північ, коло 3 кільометри на захід від Жванця, головний біг Дністра в низ ріки.

Г) На сході й півночи: Від вище означеної точки над Дністром аж до точки зустрічі зі східною адміністраційною границею громади Белзця давня границя між Австро-Угорщиною й Росією.

Артикул 2. Польща обовязується виконувати мандат під контролею Союза Націй і на умовах, означених в сім договорі.

Рада Союза Націй матиме після 25 літ право задержати, зревідувати або змінити статут означений в сім договорі.

Артикул 3. На час правління, установленого сим договором, міжнародні договори й конвенції, які є заключені або мають бути заключені з Польщею, будуть примінені так само до Галичини.

Артикул 4. Дипльоматичні і конзулярні аґенти Польщі заступатимуть за границею інтереси громадян Східної Галичини.

Артикул 5. Всі свободи приватного й публичного характера, всі політичні права і права застережені для меншостий, забезпечені в Польщі польськими законами, будуть забезпечені в Східній Галичині. Зокрема буде запоручена як найповнійша реліґійна свобода. Греко-католицький обряд користуватиметься тими самими правами що римо-католицький.

Артикул 6. Польща обовязується, що закони, примінювані в Східній Галичині про свободу зборів, товариств, слова і преси числитимуться з особливим правлінням території і забезпечуватимуть населенню як найширші свободи, згідні з удержанням порядку і зі збереженням постанов сього договору.

Артикул 7. Польська й українська (ruthène) мова будуть признані в рівній мірі урядовими мовами в Галичині і матимуть ті самі права.

Не пересуджуючи ґарантій, забезпечених меншостям артикулом 8-им, кожда громада чи муніципальність матиме право рішати, чи в публичних заведеннях початковоі школи мають учити польської чи української мови, чи обох.

В области публичної науки в середних і висших заведеннях і з застереженем постанови артикулу 13-го законодатна власть належатиме до Сойму Східної Галичини, передвидженого в артикулі 10-ім.

При призначуванню публичних фондів для трьох ступнів школи буде переведений справедливий поділ між школи з польською викладовою мовою і школи з українською викладовою мовою.

Артикул 8. Постанови договору заключеного 28. червня 1919. між Високими Договірними Сторонами примінюються в Східній Галичині і будуть інтерпретовані таким способом: 1. обовязки, які сей договір накладає на Польщу, будуть обовязувати також власти Східної Галичини, в міру їх компетенції; 2. запоруки, які проголошує сей договір у користь етнічних меншостий проти польської більшости, обовязують також у випадку, коли більшість є українська.

Артикул 9. Не буде вільно переводити в Східній Галичині ніякої систематичної кольонізації кольоністами спровадженими з по-за границь краю.

Розділ II.

Сойм Східної Галичини.

Артикул 10. В Східній Галичині буде сойм, який буде зложений з одної палати, вибраної загальним тайним голосуваннем з пропорціональною репрезентацією. Право голосування будуть мати без ріжниці оба поли.

Загальні вибори будуть що-пять років. В випадку розвязання Сойму вибори будуть в реченци трьох місяців після розвязання.

Польські виборчі закони будуть примінювані при виборах до Сойму Галичини, при збереженню вище поданих постанов.

Артикул 11. Сойм буде скликати ґубернатор, передвиджений в артикулі 19-тім; ґубернатор могтиме так само відложити сойм, проголосити замкненне сесії або розвязати сойм.

Сойм матиме що-року дві звичайні сесії.

Артикул 12. Сойм Східної Галичини буде видавати закони в отсих справах:

1. Виконуваннє публичного культу.
2. Публична освіта.
3. Публична опіка.
4. Публична гіґієна.
5. Шляхи реґіональні, комунальні і віцинальні, разом з залізничими шляхами, які мають місцевий інтерес.
6. Всі заохоти до хліборобства, торговлі і промислу, разом з зарядженнями для улекшення кредиту, закупна і продажі, для розвитку уживання нових технічних засобів, для підпирання винаходів і дослідів.
7. Примінюваннє загальних законів про уживаннє вод на ірриґацію або для добуття моторової сили.
8. Примінюваннє загальних законів про орґанізацію й адміністрацію громад, міст і повітів.
9. Податки на власний рахунок Східної Галичини.
10. Земельні питання.
11. Всі инші справи, що-до яких Сойм Польщі признає йому компетенцію.

Сойм Галичини що-року ухвалить на предложенне ґубернатора буджет урядів, відповідаючих справам, які належать до його компетенції.

Артикул 13. Кождий закон ухвалений Соймом, президент Сойму передасть ґубернаторови, який силою своєї власної власти може в одномісячнім реченци від передачі наложити на нього ‚veto'. Се право ‚veto' погасне, коли в реченци одного року після його виконання Сойм на ново ухвалить той сам закон більшістью двох третин.

При законах про публичну науку в середніх і висших школах ‚veto' ґубернатора буде абсолютне.

Коли одначе законоподатне рішенне в земельній справі, спинене через ‚veto' ґубернатора, буде в реченци одного року наново ухвалене Соймом більшістью двох третин, сю справу польське правительство негайно предложить Раді Союза Націй. Вона більшістью голосів рішить про дальшу акцію і зарядженя відповідно то того, що вважатиме корисним і вказаним в даних обставинах.

Артикул 14. Член Сойму не може бути ніяким способом переслідуваний або пошукуваний з приводу промов, поглядів або голосування в Соймі або в комісіях.

Член Сойму підчас сесії не може бути арештований або переслідуваний перед карними трибуналами, як тільки за дозволом Сойму, з виїмком випадку горячого вчинку.

Арештуваннє члена Сойму або слідство проти нього буде завішене на час цілої сесії, коли Сойм сього зажадає.

Артикул 15. Сойм установить сам свій реґулямін. Він вибиратиме свого президента і своє бюро.

Найвисший трибунал у Львові, передвиджений в артикулі 27-ім, рішатиме про реклямації, звернені проти важности виборів до Сойму.

Розділ III.

Представництво Східної Галичини в Соймі Польщі і в польськім правительстві.

Артикул 16. Виборці Східної Галичини братимуть участь у виборах до Сойму Польщі. Для сього польські закони про вибори до сього Сойму роз-

тягатимуться на Східну Галичину з тим застереженнєм, що на сій території має бути задержане пропорціональне представництво.

Посли, вибрані в Східній Галичині, не будуть брати участи в Соймі Польщі в нарадах над законодатними справами того рода, в яких має компетенцію Сойм Східної Галичини.

Постанови сього артикулу зможуть бути піддані ревізії на основі спільної згоди польського правительства і міністерства Східної Галичини.

Артикул 17. Сойм Польщі матиме право законодатної власти для Східної Галичини в усіх справах, які не підлягають компетенції Сойму Східної Галичини.

Артикул 18. До Ради Міністрів Польщі належатиме один міністер без портфелю, назначений шефом польської держави з-поміж мешканців Східної Галичини, і він буде представляти сей край.

В кождім польськім міністерстві будуть зорганізовані окремі бюра для справ Східної Галичини з компетенцією займатися сими справами.

До польської Ради Міністрів буде приділений високий український (ruthène) урядовець, щоби служити їй радою в справах, які відносяться спеціяльно до Українців (les Ruthènes) і до греко-католицького обряду.

Розділ IV.

Адміністрація Східної Галичини.

Артикул 19. Виконуюча власть в Східній Галичині буде віддана губернаторови, якого буде назначати і відкликати шеф польської держави.

Артикул 20. Губернатор дбатиме про вдержаннє порядку і публичної безпечности. Він забезпечуватиме виконуваннє законів, ухвалених Соймом Польщі і Соймом Східної Галичини.

Артикул 21. З застереженнєм права ‚veto', передвидженого в артикулі 13-ім, губернатор оголошуватиме закони, ухвалені Соймом Східної Галичини, в реченци одного місяця від передачі йому ухваленого закона президентом Сойму.

Артикул 22. Справами приналежними до Сойму Східної Галичини згідно з артикулом 12-тим управлятимуть міністри, назначені губернатором і відповідальні в сих справах перед Соймом. Сойм означить число, функції і плати сих міністрів.

Артикул 23. Справами, які не належать до Сойму Східної Галичини, управлятимуть шефи урядів підчинені губернаторови.

Артикул 24. Акти губернатора, які відносяться до справ, передвиджених в артикулі 12 тім, мають бути контрасигновані відповідальним міністром, за виїмком декрета ‚veto'.

Артикул 25. Губернатор назначатиме публичних урядовців. Одначе закон польський або галицький, відповідно до випадку, зможе приписати инший спосіб назначування низших урядовців. Такий закон зможе також означити умови, вимагані для допущення до сього чи иншого уряду.

Урядовці для урядів, які відповідають справам, передвиженим в артикулі 12-тім, будуть назначувані на предложенне відповідального міністра.

Артикул 26. Здібність до публичних урядів не може бути в принципі залежна, ні правно ні фактично, від раси, релігії чи мови.

Урядовці, з конечними виїмками, мають бути рекрутовані зі Східної Галичини. Зарядженнями губернатора, виданими на предложенне шефа даного уряду або відповідального міністра, відповідно до випадку, можуть бути означені уряди, які будуть зарезервовані виключно для кандидатів, що походять зі Східної Галичини або відповідають умовам, означеним в тих зарядженнях.

При виборі урядовців, при рівних даних, треба числитися з чисельною важністю ріжних національних груп.

Розділ V.

Судова орґанізація Східної Галичини.

Артикул 27. Трибунал у Львові творитиме найвисший трибунал для цілої території Східної Галичини.

Артикул 28. Судді Східної Галичини, з виїмком тих, для яких буде принята виборна система, будуть назначувані шефом польської держави на предложенне губернатора. Вони будуть неусувальні і не можуть бути усунені як на слідком рішення трибуналу у Львові, який буде урядувати як найвисша дисциплінарна Рада магістратури.

Артикул 29. Кари проголошені трибуналами Східної Галичини будуть виконані в Східній Галичині.

Артикул 30. Шеф польської держави матиме право помилування осіб, засуджених трибуналами Східної Галичини.

Розділ VI.

Фінансовий лад Східної Галичини.

Артикул 31. Особливий фінансовий лад для Східної Галичини буде установлений польським законом згідним з постановами сього договору.

Артикул 32. Маєтки, положені в Східній Галичині і приналежні давнійше до австрійського правительства, до коронного краю Галичини або до австрійської корони, як також маєтки, положені на сій території і приналежні з титулу приватного права до давної суверенної родини Австро-Угорщини, передаються Польщі під умовами, передвидженими в артикулі 204-тім мирового договору між Високими Договірними Сторонами й Австрією, і Польща забезпечить їх адміністрацію.

Артикул 33. Маєтки вже тепер призначені для публичної установи, збережуть се призначенне. В будучности їх не можна буде відняти від сього призначення як тільки в правних формах і за згодою власти, яка управляє тою установою.

Підчас правління, установленого сим договором, маєтки, передвижені в артикулі 32-ім, не можуть бути продані ані обтяжені тягарами, які розтягалися би по-за час сього правління. В випадку, коли б згідно з артикулом 2-им установлено новий статут, умови, які розтягалися би по-за той час, утратять правну силу в три роки після установленія нового статута, коли підчас сього реченця не будуть виразно потверджені. Одначе ся постанова не буде ніякою перешкодою розпоряджати сими маєтками з огляду на переведенне земельної реформи або праць признаних загально-користими.

Постанови сього розділу не пересуджують в нічім заряджень союзних і принятих до союза держав що-до сих маєтків на випадок, коли б Східна Галичина в цілости чи в части була відділена від Польщі.

Артикул 34. Приналежности до домен і маєтків призначених для публичних установ будуть адміністровані згідно з постановами артикулів 32-ого і 33-ого; що-до них заведеться рахунок, який має бути управильнений на випадок і в хвилі, коли б згідно з артикулом 2-им установлено новий статут Східної Галичини.

Артикул 35. В випадку, коли б де-які публичні установи, яких тягар спадав би на Галичину, обтяжували в Польщі державний буджет, польська законодатна влада означить відповідну часть доходів з загальних податків, побираних в Східній Галичині, і передасть її до буджету Східної Галичини.

Артикул 36. Буджет Східної Галичини обіймати ме:

1. В видатках: Видатки на справи, передвижені в артикулі 12-тім.

2. В доходах: а) часть доходів з загальних податків означену згідно з артикулом 35-тим; б) дохід з додатків до загальних податків, яких висоту означить Сойм Східної Галичини.

Артикул 37. Польське правительство забезпечить сплату довгів, які на основі артикулів 199-ого і 200-ого мирового договору між Високими Договірними Сторонами і Австрією мають обтяжити територію Східної Галичини. На випадок, коли б ся територія в цілости або в части була відділена від Польщі, припадаюча на неї часть тих довгів буде означена згідно з принціпами висловленим в артикулі 199-ім згаданого договору.

Розділ VII.

Військова орґанізація.

Артикул 38. Законодавство про військову службу, обовязуюче в Польщі, Польща зможе примінити в Східній Галичині, з застереженнем, що так утворений континґент творитиме окремі одиниці, які в часі мира стоятимуть у ґарнізонах Східної Галичини, а в часі війни будуть до розпорядимости польського правительства для оборони національної території.

Розділ VIII.

Переходові постанови.

Артикул 39. Аж до зібрання Сойму ґубернатор Східної Галичини буде управляти територією, держачися постанов сього договору.

В справах, які на основі сього договору належать до компетенції польського Сойму, польські закони будуть заведені в Східній Галичині проголошенням ґубернатора. В справах, які належать до компетенції Сойму Східної Галичини, будуть примінювані без нового проголошення закони й розпорядки, які обовязували 28. липня 1914.

Ґубернатор видасть потрібні заряджения для заведення адміністрації. Він означить число міністрів і їх функції і так остане аж до відмінної постанови Сойму.

Ґубернатор видасть потрібні заряджения, щоби Сойм Східної Галичини, під умовами, передвидженими в артикулі 10-тім, був вибраний як найшвидше і таким способом, щоб міг зібратися найпізнійше в реченци 9 місяців після введення в житте сього договору. Ґубернатор має забезпечити свободу виборів, держачися постанов артикулу 6-ого, і приступити до негайного скликання Сойму.

Цілий лад, установлений розділами I—VI сього договору, функціонуватиме від хвилі зібрання першого Сойму. Обовязкова військова служба не може бути заведена в Східній Галичині перед сею датою.

Артикул 40. Ніхто з мешканців Східної Галичини не може бути непокоєний чи переслідуваний з приводу свого політичного становища від 28. липня 1914. до введення в житте сього договору.

Сей договір, зредаґований французькою, анґлійською й італійською мовою, якого французький текст буде обовязуючий на випадок ріжниці думок, буде ратифікований. Він увійде в законну силу рівночасно з мировим договором з Австрією. Місцем зложення ратифікацій буде Париж. Держави, яких правительства мають осідок по-за Европою, моґтимуть обмежитись повідомленнем правительства Французької Республики через свого дипльоматичного представника в Парижі, що їх ратифікація довершена, і в сім випадку зможуть передати ратифікаційну ґрамоту, коли се буде можливе. Французьке правительство вручить усім підписуючим державам копію протоколу про зложенне ратифікацій.

Дано в Парижі, дня . . . . . 1919., в однім примірнику, який остане зложений в архівах правительства Французької Республики і якого автентичні експедиції будуть вручені кождій з підписуючих держав."

Як уже було зазначено, Найвисша Рада не подала навіть сього проекту до відомости Делеґації Західно-Української Народньої Республики. Ся делеґація запротестувала проти нього тільки на основі часописних відомостий.

Приступаючи до оцінки проекту статута для Східної Галичини, треба перше всего установити становище, з якого має виходити ся оцінка.

Зі становища незалежности Східної Галичини як Західно-Української Народньої Республики і її з'єднання з Великою Україною проект статута — незалежно від його змісту — треба осудити як насильство

над волею українського народу й відкинути, не входячи в оцінку окремих постанов.

Тому оцінка проєкту статута мусить виходити зі становища, з якого виходила Найвисша Рада при укладанню статута. А саме виходила вона з свого рішення з 25. червня 1919., в якім обіцяла Східній Галичині на переходовий час „автономію території“ і „політичні, особисті й реліґійні свободи мешканців“ при Польщі, а опісля „виконанне права самовизначення“.

Погляньмо, як Найвисша Рада додержала своєї обітниці.

Пічнемо з означення території Східної Галичини. Означуючи границю Східної Галичини від Польщі, Найвисша Рада не держалася етноґрафічного принціпу, тільки якихсь близше невідомих мотивів вигоди для Польщі.

Українська національна територія тягнеться далеко на захід на лівім березі Сяну. Тимчасом Найвисша Рада повела границю Східної Галичини від Польщі так, що значна полоса української землі на схід від Сяну, на його правім березі, має належати до польської держави (повіти Чесанів, Ярослав, Перемишль, Ліско). Сю українську землю проєкт статута віддавав раз на все під Польщу, не питаючи волі українського населення [1]).

З рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919. можна було вносити, що Східна Галичина тільки на якийсь короткий переходовий час одержить автономію при Польщі, після чого матиме змогу виконати право самовизначення.

Тимчасом проєкт статута віддавав Східну Галичину під управу Польщі аж на 25 літ, а при тім відбирав їй право самовизначення. Після 25-літньої польської управи на основі мандату Найвисшої Ради під контролею Союза Націй не населенне Східної Галичини мало би рішати про дальшу долю краю, тільки Рада Союза Націй мала би право „задержати, зревідувати або змінити статут“. Коли ж взяти на увагу, що годі передвидіти, що станеться за чверть століття, то проєкт статута для Східної Галичини віддавав властиво сей край Польщі.

І так територію Східної Галичини проєкт статута обкраював, право самовизначення їй видбирав. Погляньмо, яку давав він їй автономію.

[1]) Границя між Польщею і Східною Галичиною, установлена Найвисшою Радою, творить часть т. зв. лінії Керзона, названої так від того, що про неї говориться в телеґрамі льорда Керзона до народнього комісаря закордонних справ Совітської Росії Чічеріна, висланій зі Спа 11. липня 1920. в справі перемиря між Польщею й Совітською Росією. По словам телеґрами є се „лінія установлена провізорично минулого року Мировою Конференцією як східна границя, внутрі якої Польща була би уповажнена завести польську адміністрацію. Ся лінія йде приблизно через отсі точки: Гродно, Ваґівка, Немирів, Береете Литовське, Дороговськ, Устилуг, на схід від Грубешова, Крилів, далі на захід від Рави Руської, на схід від Перемишля аж до Карпат. На північ від Гродна лінія, яку будуть держати Литовці, йтиме залізничим шляхом з Гродна до Вильни і звідси до Двинська“.

Сю східну границю Польщі установила Найвисша Рада 8. грудня 1919. Одначе доси ніякий акт міжнароднього права не надав сій границі обовязуючої сили.

Тоді ж, 8. грудня 1919., Найвисша Рада рішила признати Польщі часть бувшої австрійської провінції Галичини, положену на захід від сеї лінії.

Законодатну власть в автономній Східній Галичині проект статута ділив між автономічний галицький сойм і державний польський сойм.

Галицький сойм мав бути однопалатний, вибраний „загальним тайним голосуванням з пропорціональною репрезентацією“. По-за тим польські виборчі закони мали б примінюватися також при виборах до галицького сойму.

Сі неясні постанови про основи виборчого права до галицького сойму треба вважати дуже небезпечними. Автори проекту розуміли під „suffrage universel“ безперечно загальне, рівне і безпосереднє виборче право. Та через те, що рівність і безпосередність виборчого права не зазначені в проекті „expressis verbis“, польське правительство могло би ухилятися від обовязку завести не тільки загальне, але також рівне і безпосереднє виборче право. Сього треба боятися особливо тоді, коли б реакція в Польщі знесла рівність і безпосередність виборчого права до польського сойму. Тоді польське правительство могло би покликатися на те, що при виборах до галицького сойму мають примінюватися польські виборчі закони.

Функціонуванне галицького сойму мало би бути залежне від ґубернатора, який скликає сойм, відкладає його наради, замикає сесію і має право сойм розвязати. Сі постанови суперечать сучасним поняттям про потребу унезалежнення законодатної власти від виконуючої. В галицьких відносинах дали би вони польському правительству змогу насильства над галицьким соймом.

Компетенцію галицького сойму означував артикул 12-ий. Вигане переглянути тих 11 точок сього артикулу, щоб переконатися, що вона дуже незначна. Тільки точки: 1) виконуванне публичного культу, 2) публична освіта і 10) земельні справи — мають справді державне значінне. Все инше, се справи, які належать звичайно до низших самоуправних установ. Важна ще точка 9) побір податків на властний рахунок Східної Галичини, та вона при автономії є конечна, отже самозрозуміла.

Одначе те, що артикул 12-ий давав в висше наведених справах державного значіння, відбирав артикул 13-ий, який містить постанови про „veto“ ґубернатора Східної Галичини проти законів ухвалених галицьким соймом. В справах публичної освіти „veto“ ґубернатора є абсолютне, значить, воно уневажнює закон, ухвалений соймом. А в земельних справах „veto“ ґубернатора має той наслідок, що хоч сойм ухвалив би вдруге той сам закон приписаною більшістю двох третин, то ся ухвала не стає законом, тільки справа йде на розгляд Ради Союза Націй, яка має повну свободу рухів, отже не тільки може ухвалений закон затвердити або відкинути, але взагалі видати всякі заряджения в сій справі.

Таким чином в двох справах, шкільній і земельній, які мають державне значінне і при тім особливо важні для збереження і скріплення українського характеру краю проти польонізаційних змагань польської держави, галицький сойм у своїй законодатній діяльности був би спараліжований.

За виїмком справ, вичислених в артикулі 12-тім, всі инші справи на території Східної Галичини належали б до компетенції польського сойму.

Участь Східної Галичини в полагоджуванню сих справ проявлялася б тим способом, що населенне Східної Галичини брало б участь в загальнодержавних виборах до польського сойму. Так вибрані східно-галицькі посли не брали б участи в нарадах і ухвалах польського сойму в справах, які для Східної Галичини полагоджував би галицький сойм. Значить, Східна Галичина брала б участь в польськім соймі не як окрема автономічна територія (прим. через делеґацію галицького сойму), тільки як часть польської держави.

Таким чином всі справи справді державного значіння, як законодавство про права і обовязки громадян, законодавство цивільне і карне, комунікація, промисл, торговля, фінанси, орґанізація держави, закордонна політика і т. д. — мав би полагоджувати для Східної Галичини польський сойм. В тих усіх справах Східна Галичина не мала би автономії, тільки являлася би частю польської держави.

Коли законодатну власть в Східній Галичині все таки поділено між автономічний галицький сойм і державний польський сойм, то виконуюча власть в Східній Галичині належала би в цілости до польської держави, яка виконувала би її через ґубернатора, якого призначує начальник польської держави. Як урядовець польської держави ґубернатор Східної Галичини був би відповідальний на основі польської конституції. Супроти конституції Східної Галичини він являвся би абсолютним, невідповідальним виконавцем волі польської держави.

Тільки незначні обмеження сього абсолютизму ґубернатора містили артикули 22-ий, 24-ий і 25-ий. А саме справами, які по думці артикула 12-ого належали до компетенції галицького сойму, мали кермувати галицькі міністри, відповідальні перед соймом, який рішає про їх число, функції і плату, одначе призначувані ґубернатором. Але найвисша виконуюча власть в справах, в яких законодатна власть належала до галицького сойму, не належала би до галицьких міністрів, тільки до ґубернатора, а міністри мали би тільки контрасиґнувати акти ґубернатора. Урядовців для своїх ресортів також не призначували би галицькі міністри, тільки ґубернатор на предложенне міністра.

Правда, коли брати відповідальність галицьких міністрів перед соймом у новочасному розумінню, то виконуюча власть ґубернатора в справах, які належать до компетенції галицьких міністрів, являлася би тільки формальністю, бо кождий акт ґубернатора потребує для правної важности контрасиґнатури міністра. Одначе в галицьких відносинах, з огляду на те, що в инших, багато важнійших справах виконуюча власть належала в повноті ґубернаторови, роля галицьких міністрів була би тільки підрядна.

Крім ґубернатора ще два особливі урядовці польської держави оставалися би в звязку з виконуючою властю в Східній Галичині: 1) В Раді міністрів польської держави мав представляти

Східну Галичину міністр без портфелю, призначений начальником польської держави з-поміж мешканців Східної Галичини. 2) Крім того до ради міністрів польської держави мав бути приділений „високий український урядовець“ як дорадник в справах, що відносяться до української народности і гр.-кат. обряду.

На призначенне ґубернатора Східної Галичини, міністра для Східної Галичини в польській Раді міністрів і „високого українського урядовця“ при польській Раді міністрів Східна Галичина як автономічна територія не мала би ніякого правного впливу. Отже два перші були би по правилу Поляки, а третій — такий Українець, який припав би до вподоби польському правительству.

Окрему увагу треба звернути на ролю згаданих обох представників Східної Галичини в польській Раді міністрів. Отже Східну Галичину як автономну провінцію заступав би міністер без портфелю, який — як уже зазначено — був би, очевидно, Поляк, бо проект статута не постановляє про його народність нічого, оставляючи вільну руку голові польської держави. А український нарід, отже переважаючу більшість населення Східної Галичини мав би заступати в польській Раді міністрів тільки „високий український урядовець“, який мав би тільки дорадний голос.

Справа військової орґанізації полагоджена на стільки корисно для краю, що континґент, рекрутований в Східній Галичині, мав творити окремі одиниці, які в часі мира мали стояти гарнізоном в краю. Зате некорисна була постанова, що військо Східної Галичини мало оставати в розпорядимости польського правительства без ніякого автономічного впливу краю та на випадок війни польське правительство може його ужити для оборони „національної території“. Неясно означене поняте „національної території“ польське правительство інтерпретувало би, очевидно, так, що тут ходить про територію польської держави, і примушувало би галицьке військо проливати кров в інтересах Польщі.

Судейська власть в Східній Галичині належала би так само, як і виконуюча, до польської держави. Східна Галичина творить, що правда, під оглядом судівництва окрему провінцію з Найвисшим Трибуналом у Львові, одначе законодавство про орґанізацію суду сеї провінції не належало би до компетенції галицького сойму. Тим самим належало би воно до компетенції польського сойму. Суддів Східної Галичини назначував би на пропозицію ґубернатора начальник польської держави.

Йдучи за рішенням Найвисшої Ради з 25. червня 1919., треба окремо згадати про політичні, реліґійні й особисті свободи, які повинен би запоручити населенню Східної Галичини проект статута. Найліпшою запорукою тих свобід було би, коли б край мав таку повну автономію, що міг би сам про них рішати. Одначе так не є. Про сі свободи говорив проект статута передовсім в артикулах 5—9, далі в артикулах 10-ім (виборче право до галицького сойму), 16-ім (виборче право до польського сойму) і 26-ім (здібність до публичних урядів). Всі сі артикули мали переважно характер рам, які мали виповнити польське законодавство і адміністрацію. Стилізовані

вони так, що на їх основі польська держава могла окружати особливою опікою польську меншість і давити українську більшість.

Артикул 7-ий виразно постановляв в користь польської меншости, що польська мова як урядова є рівнорядна з українською.

Корисним для української більшости був тільки артикул 9-ий, який забороняв кольонізацію Східної Галичини позакраєвим елементом.

До всіх вище вказаних хиб проекту статута для Східної Галичини долучається основна хиба недостачі ґарантій перед нарушенням автономії краю польським правительством.

Контрагентами договору, яким Польща обовязується управляти Східною Галичиною на основі статута, були з одної сторони союзні і приняті до союза держави, з другої Польща. Орґаном союзних і принятих до союза держав, який мав контролювати, чи Польща зберігає статут, був Союз Націй. Одначе щоби та контроля була дійсна й успішна, треба, щоби Східна Галичина могла сама виступати перед Союзом Націй в обороні своєї автономії. Тому, хоч статут не признавав Східній Галичині в области закордонної політики ніякої автономії і віддавав дипльоматичне і конзулярне заступництво Східної Галичини Польщі, — то все таке повинен би був зробити бодай сей один виїмок і признати Східній Галичині заступництво при Союзі Націй для береження своєї автономії перед нарушенням з боку польського правительства.

Через те, що такого заступництва проект статута Східній Галичині не признав, в практиці було би так, що Польща як повноправний член Союза Націй своїм впливом параліжувала би всяку контролю, яка мала би за ціль оберігати автономію Східної Галичини. А що Східна Галичина не могла би сама виступати перед Союзом Націй в обороні своєї автономії і та оборона залежала би виключно від ініціятиви самого Союза Націй, то при відповіднім укладі сил і настрою в Союзі Націй Польща могла би в Східній Галичині правити як сама захоче.

Се — в нормальних обставинах, себ-то, коли Союз Націй справді стане орґаном, здатним до виповнювання тих задач міжнародньої політики, для яких його покликано до життя.

Але може статися й так, що за якийсь час не буде ні союза „союзних і принятих до союза держав“, які виступали як співконтрагенти Польщі в проекті договору про Східну Галичину, ні Союза Націй. Тоді Польща могла би просто закритися тим, що нема співконтрагента, проти якого вона обовязана додержувати договір, — і анектувала би Східну Галичину.

Щоби сьому запобігти, треба би, щоби Східна Галичина була при договорі співконтрагентом, без якого волі договору не можна змінити.

В кінці насувається питанне, що сталося би після 25-літнього періоду польської управи, коли б тоді не було Союза Народів. Справа була би ясна тільки тоді, коли б Польща супроти Східної Галичини як співконтрагента обовязалася зарядити виконанне права самовизначення.

Словом, ґарантії автономії Східної Галичини на час під управою Польщі вимагали би, щоби Східну Галичину признано бодай в обмеженій мірі підметом міжнароднього права (становище співконтрагента при заключуванню договору з Польщею і заступництво перед Союзом Націй).

Розглянувши проект статута для Східної Галичини, треба ствердити, що автономія, яку їй хотіла признати Найвисша Рада, така обмежена, що зовсім не відповідає тому становищу, яке повинна би мати Східна Галичина, коли вона має задержати свою окремішність і в кінці визволитися з-під залежности від Польщі. З правним становищем швайцарських кантонів, німецьких держав, американських чи австралійських стейтів навіть нема що тої автономії порівнувати. А одначе Східній Галичині належалося би становище більше незалежне, відповідно до тимчасового характеру її залежности від Польщі!

Положенне Східної Галичини на основі проекту статута представиться ще некориснійше, коли візьмемо на увагу політичний бік справи, а саме що між Польщею і Східною Галичиною велася би національна боротьба, в якій Польща змагала би до спольщення і анектування Східної Галичини, а українська більшість Східної Галичини до вдержання і скріплення українського характеру краю і до унезалежнення від Польщі. В сій боротьбі Польща, маючи такі широкі управнення в статуті для Східної Галичини й оперте в польській меншости краю, мала би позицію дуже корисну; зате така обмежена автономія не була би для українського народу Східної Галичини майже ніякою охороною.

Таким чином Найвисша Рада, укладаючи проект статута для Східної Галичини, не сповнила зобовязань, які взяла на себе що до Східної Галичини рішеннем з 25. червня 1919. Віддаючи Східну Галичину аж на чверть століття під управу Польщі при дуже обмеженій і нічим не заґарантованій автономії і складаючи опісля дальшу долю сього краю не в руки населення, тільки в руки Союза націй, Найвисша Рада творила якраз корисні умови для підготовлення і переведення анексії Східної Галичини Польщею.

4. Протест Польщі і нове рішеннє Найвисшої Ради. Одначе й такий проект статута Східної Галичини викликав різкий протест Польщі. Посипалися протестуючі ухвали зборів, товариств, орґанізацій, корпорацій, міських рад і самого польського сойму і — як завершенне всіх тих протестів — відмова польського правительства підписати договір.

Польща домагалася, щоб Найвисша Рада признала Східну Галичину частю Польщі та щоб автономія Східної Галичини як польської провінції була внутрішньою справою польської держави.

Найвисша Рада, як усе перед тим так і сим разом, не мала рішучости переперти проти Польщі навіть свою власну волю і уступила перед польським протестом. Правда не настільки, щоби сповнити польське домаганнє і прилучити Східну Галичину міжнародно-правним актом до Польщі, — тільки оставила справу договору з Польщею що до Східної Галичини в завішенню.

Про се рішення, прийняте на засіданню Найвисшої Ради 22. грудня 1919., повідомив президент Найвисшої Ради Клемансо, тодішній французький президент міністрів, французьку палату послів на засіданню 23. грудня 1919.

Вказавши на те, що мирова конференція, маючи вирішати трудні справи, нераз приймала рішення, які опісля треба було змінити, Клемансо сказав, що до таких рішень належить також рішення про Східну Галичину. Се рішення викликало в Польщі невдоволення, що правда, не з Франції, але з антанти. В сам день від'їзду Клемансо до Льондона був у нього польський міністр закордонних справ Патек, який просив його старатися, щоб Найвисша Рада змінила своє рішення про Східну Галичину в дусі польських бажань. Клемансо обіцяв се зробити.

„Я — говорив Клемансо далі — поїхав до Льондона. Лойда Джорджь вважає де-хто ворогом Поляків. Ніщо не є дальше від правди. Він приятела Поляків, але він признає, що в Східній Галичині є багато Українців, і думає, що їх треба забезпечити. Ми довго дискутували. Та в день мого від'їзду я осягнув полагодження сеї справи, яка може видається малою, але є дуже важна, щоби кругом границь, які ми означили для Німеччини, установити точки опертя, потрібні для нашого супокою. Я був щасливий, що в останній хвилі Лойд Джордж мені сказав: ‚Я годжуся на Ваше предложенне, можете предложити його конференції'. Я вернув на конференцію. Я предложив текст, але не хотів, щоб він був ухвалений, не бувши перед тим посланий до Льондона. Лойд Джордж, на мою велику радість, відповів мені, присилаючи текст, ще ліпший від мого. Сей текст ухвалено вчера. Рішено, що артикул, яким Східну Галичину віддано Польщі титулом мандату, має бути ‚тимчасово завішений' (‚provisoirement suspendu') — се слова Лойда Джорджа, він їх сам написав — і пізнійше поріщений."

Через те, що проект статута для Східної Галичини Найвисша Рада рішила завісити, міжнародньо-правне положенне Галичини остало надалі таке, як се виходить з рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919.

IV. Часть.[1])

На Великій Україні.

Розділ XVII.

Відношенне між обома правительствами. Між орієнтаціями на Польщу і Москву.

Перейшовши Збруч, галицьке правительство осіло в Камянці, осідку правительства Директорії. Галицьке правительство привело на Велику Україну 100.000-ну армію, з того 40.000 війска здатного до бою, яке зараз пішло у бій з большевиками.

Тепер, коли галицьке правительство й армія перейшли на територію Великої України, яка була під владою правительства Директорії, перед обома правительствами стало ще в більшій остроті ніж доси питанне про їх взаїмне відношенне.

Акт з'єдинення оставляв галицькому правительству повну незалежність, так, що спільна діяльність обох правительств не мала для себе постанов закона й опиралася тільки на порозумінню між ними. Факт утрати території галицьким правитильством не вносив у се відношенне ніякої законної зміни, тільки, ставлячи правительство Директорії в положенне господаря, а галицьке правительство в положенне гостя, вимагав від обох сторін у їх відношенню більше обережности, такту

---

[1]) Матеріяли до IV. части:

Д-р Осип Назарук, Рік на Великій Україні. — Осип Левицький, Галицька армія на Великій Україні. — Д-р Лука Мишуга, Похід українських військ на Київ (серпень 1919). — Камянецькі часописи з часу вересень-жовтень-падолист 1919. (з кождого з вичислених часописів мав я по кілька чисел): „Україна“ орган штабу наддніпрянської дієвої армії; „Український Козак“, фронтова газета Української Народньої Армії; „Робітнича Газета“, центральний орган української соціяльно-демократичної робітничої партії; „Трудова Громада“, орган Центрального Комітету української партії соціялістів-революціонерів; „Народня Воля“ орган Центрального Комітету Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів; „Галицький Голос“, орган міністерства галицьких справ; „Боротьба“, орган українських соціяльних демократів Галичини й Буковини; „Стрілець“, орган Начальної Команди Галицької Армії. Всі сі часописи, крім останньої, заступали становище правительства Директорії.

Крім поданих матеріялів користувався я також матеріялами в еміґраційній пресі, оповіданнями учасників і т. п.

Період перебування галицького правительства на Великій Україні, се дуже важка сторінка сучасної історії України. Тому подаю матеріяли, на основі яких представляю сей період, щоб читач знав, на чім оперта моя праця. Сих матеріялів, очевидно, замало, щоби сказати „останне слово“ про сей період.

В оцінці діяльности осіб сього періоду треба мати на увазі ті страшні обставини, в яких ішов розпад нашої держави. В тім „чотирокутнику смерти“ який творили: большевики, Денікін, Польща і Румунія, не тільки ті, котрих косив тиф, були недужі. Ще більш недужі були ті відповідальні особи і ґрупи, які бачили неминучий розпад держави, безсильні спинити його. Вони жили і працювали немов у горячці, — в горячці безсильности й розпуки. Вчинків недужих не можна оцінювати мірою, якою оцінюється вчинки здорових . . .

й делікатности ніж доси, коли кожде з обох правительств мало свою територію.

Хто були оба правительства і на які громадські ґрупи вони опиралися?

Галицьке правительство представляв Уповновласнений Диктатор д-р Евген Петрушевич, при якім з функціями ради міністрів, одначе без самостійности і відповідальности ради міністрів, а тільки як орґан дорадний і виконуючий рішення Диктатора, була Рада головноуповажнених Диктатора.

Диктатура опиралася на трудову (перед тим національно-демократичну) партію, яка в даних обставинах була за Диктатуру безумовно, і на радикальну партію, яка підпирала Диктатуру, не бачучи змоги в даних обставинах заступити її корисніїшою формою влади. Рішучими противниками як Диктатури так і всякого окремого галицького правительства була соціяльно-демократична партія і „Селянсько-Робітничий Союз". Значить, поділ партійних ґруп був такий, як на останній сесії Української Національної Ради. Ріжниця була тільки в тім, що тут не було Української Національної Ради, тільки представники партійних ґруп, і не було народньої маси, до якої могли би відкликатися чи партії через партійні з'їзди чи правительство і партії через вибори. Противенства між сими обома ґрупами, які вже були ярко зарисувалися на останній сесії Української Національної Ради, в Камянці що-раз більше загострювалися. Міжпартійні наради, які відбувалися кілька разів у Камянці для усунення противенств і винайдення спільної платформи, до нічого не довели.

Директорія після уступлення Винниченка складалася з Петлюри, Швеця, Макаренка, Андрієвського й Петрушевича. Після державного замаху отамана Оскілка, в який була замішана партія самостійників, Андрієвський уступив; Швець і Макаренко ставали що-раз більше декоративними фіґурами, з якими Петлюра не числився; Петрушевич в тім часі, як його проголошено Диктатором, через непорозуміння з Петлюрою виступив з Директорії. Таким чином Директорію в тім часі творив уже властиво один Петлюра.

Зокрема що до Петрушевича Директорія повідомила його, що його уступлення не приймає до відомости. Наслідком сього остало невиясненим, чи він є членом Директорії чи ні. Відповідно до політичної потреби раз говорилося, що він є членом Директорії, другий раз, що — ні. В дійсности до участи в праці Директорії його не запрошувано [1]).

Правительство Директорії складалося з представників української соціяльно-демократичної робітничої партії і партії українських соціялістів-революціонерів. Перевагу в Раді Міністрів мали соціяльні демократи і прем'єром був спершу соц.-дем. Мартос, опісля соц.-дем. Мазепа. Представники названих партій у Раді Міністрів були залежні від Центральних Комітетів своїх партій. З українських соціяльних демократів Західної Области УНР входили в склад Ради Міністрів:

[1]) Рік на Великій Україні, стор. 208—9.

Осип Безпалко як міністр праці, Семен Вітик як міністр галицьких справ, Володимир Темницький як міністр закордонних справ (який одначе сидів у Відні і не мав впливу на політику правительства) і д-р Володимир Старосольський як товариш міністра закордонних справ; з радикалів д-р Іван Макух як товариш міністра внутрішніх справ.

Таким чином в Західній Области УНР „праві" були при владі, а „ліві" в опозиції, яка поборювала саму ідею окремого галицького правительства. Навпаки на Великій Україні при владі були „ліві", а „праві" в опозиції. „Праві" з Великої України шукали підпори в галицькім правительстві, „ліві" з Західної Области УНР у правительства Директорії. Так було ще тоді, коли галицьке правительство мало свою територію; тепер сі відносини ще загострилися. Ціле правительство Директорії займало супроти галицького правительства принціпіяльно те неґативне становище, яке займала соціяльна демократія й „Селянсько-Робітничий Союз" Західної Области УНР. З другого боку наддніпрянські „праві" підсували Петрушевичеви навіть думку державного замаху проти Директорії, яку одначе Петрушевич рішучо відкинув [1]).

Законним висловом становища правительства Директорії до Диктатури був закон з 4. липня 1919. про утворенне міністерства по справах Західної Области (Вістник державних законів 1919, випуск 28, число 386). Перший уступ сього закона звучить:

„Відповідно до актів 3. і 22. січня 1919. року про злуку Української Народньої Республики з Галичиною, в складі Міністерства Української Народньої Республики утворити Міністерство Західної Области Республики (Галичини), через яке відбуваються всі урядові зносини з Галичиною".

Міністром по справах Західної Области (або коротше: міністром галицьких справ) призначено соц.-дем. Семена Вітика.

Волю законодавця при утворенню сього міністерства пояснює орґан міністерства „Галицький Голос" [2]) ось як: На основі акту з'єдинення суверенна влада на землях Західно-Української Народньої Республики перейшла до Директорії, тільки виконуванне влади на час до Установчих Зборів остало при Українській Національній Раді. Через проголошенне Диктатури Українська Національна Рада перестала виконувати владу. Диктатура не є правним наслідником Української Національної Ради, бо для утворення її конституція Західної Области УНР не дає законних основ. Коли ж Українська Національна Рада перестала виконувати владу, а Диктатура правно не істнує, то виконуванне влади переходить на Директорію, яка виконує її через міністерство галицьких справ.

Таким чином відповідю Директорії на проголошенне Диктатури було утвореннє міністерства галицьких справ. Директорія не признавала Диктатури правною установою і виявила свою волю перенятн те виконуванне влади, яке на основі акту з'єдинення прислугувало Україн-

---

[1]) Рік на Великій Україні, стор. 204—5.

[2]) Стаття д-ра Стефана Стебельського п. н. „Критичні уваги до акту злуки з 3. січня 1919."

ській Національній Раді, та виконувати її через міністерство галицьких справ.

Таке відношенне між Диктатурою і Директорією утворилося ще до переходу галицького правительства й армії на Велику Україну.

Та рівночасно большевики на стільки загрожували Камянцеви, що Петлюра звернувся до Петрушевича за підмогою. Тоді була заключена між ними умова, яка мала управильнити відношенне між обома правительствами і їх спільну акцію.[1]) Ся умова обнимала справу найвищої спільної команди: далі зобовязанне Петлюри змінити політичний курс на більш уміркований і принятн в склад правительства Директорії галицьких діячів; в кінці зобовязанне Петлюри скасувати міністерство галицьких справ.

Що до справи найвисшої спільної команди, то її полагоджено так: Обі армії, галицька і придніпрянська, зберігали свою окремішність. Галицька армія підлягала Начальній Команді Галицької Армії, якої командантом був ґенерал-четар Тарнавський. Придніпрянська армія підлягала Штабови Придніпрянської Дієвої Армії під командою отамана Тютюника, а опісля отамана Сальського, пізнійшого міністра війни. Для обєднання операцій обох армій утворено на основі порозуміння між обома правительствами Штаб Головного Отамана, якому підлягали обі армії в оперативних справах. Шефом Штабу призначено отамана Юнакова, бувшого професора військової академії в Петербурзі, а ґенералом-квартирмайстром ґенерала-четаря Віктора Курмановича, бувшого державного секретаря військових справ і шефа ґенерального штабу західної области УНР. Старшини, приділені до Штабу Головного Отамана, походили по половині з придніпрянської й галицької армій. Штаб Головного Отамана розпочав діяльність 11. серпня 1919.

Справа політичного курсу і складу правительства Директорії тяглась весь час перебування обох правительств у Камянці, викликуючи що-раз гострійші непорозуміння.

Закон про скасування міністерства галицьких справ видано аж 29. вересня 1919. В дійсности ж міністерство істнувало, в стані ліквідації, аж до кінця побуту обох правительств у Камянці.

Таким чином огляд на ту реальну силу, яку представляла галицька армія, заставив Директорію до „фактичного визнання“ Диктатури, якої вона, — як свідчить закон про утворення міністерства галицьких справ — правно не визнавала. Одначе противенства між обома правительствами були такі великі, що їх спільна діяльність не тільки не зменшала їх, але навпаки збільшала.

Один з галицьких діячів схарактеризував мені отсі противенства ось як:

Примушене уступити перед Польщею й антантою з Галичини, галицьке правительство пішло з армією на Велику Україну під кличем: „Через Київ до Львова“. Побити большевиків і укріпити українську державність на Великій Україні, а тоді звернути всі сили української

---

[1]) Ся умова не була оголошена і її зміст подаю на основі ґазетних і мемуарних відомостий.

держави проти Польщі за визволення Галичини. А може побіда над большевиками й укріплення української державности заставить антанту визнати українську державу й віддати їй Галичину при управильненню відносин між Польщею й Україною.

Коли галицьке правительство хотіло воювати з большевиками й укріпляти українську державність для визволення Галичини, то правительство Директорії — на думку мого інформатора — думало так само воювати з большевиками й укріпляти українську державність коштом Галичини. А саме думало воно коштом Галичини замиритися з Польщею, через Польщу добути визнання антанти і так удержатися проти большевиків. Для війни з большевиками воно конче потребувало галицької армії, одначе для замирення з Польщею коштом Галичини йому заважало галицьке правительство. Тому правительство Директорії при помочи лівих галицьких ґруп повело завзяту боротьбу проти істнування окремого галицького правительства, за переведення повного з'єднання під одною владою. Коли б закиди проти галицького правительства, як перешкоди для повного здійснення ідеї з'єднання, були осягнули успіх, коли б галицьке правительство втратило довіре своєї армії й мусіло уступити, віддаючи всю владу Директорії, тоді Директорія з одного боку одержала би галицьку армію в свою повну розпорядимість, з другого ж боку мала би вільні руки що до Галичини в переговорах з Польщею.

Сей погляд мого інформатора установився під впливом подій, які розвинулися в тім напрямі, що правительство Директорії справді заключило союз з Польщею не тільки коштом Галичини, але також инших західних українських земель.

Чи воно мало такий ясний плян що до галицького правительства, галицької армії й союза з Польщею вже підчас переходу Галичан на Велику Україну, важко ствердити. Швидше треба приняти, що той плян дозрівав поволи.

Я вже згадував про невиразне становище Петлюри в розмові з ґенералом Бертелемі.

Назарук, зазначуючи, що є звязаний словом і не може говорити докладно, стверджує, що „Петлюра мав звязок з Пілсудским уже тоді, коли про се нікому не снилося“ [1]).

Курдиновський, який ще з початком 1919. р. попав у Варшаву з якимись повновластями, які уповажняли його виступати від імени Директорії, підписав у Варшаві 16. мая 1919. якесь „desinteressement“ в справі Галичини. [2])

В серпні 1919. правительство Директорії вислало до Варшави політичну місію під проводом б. міністра шляхів Ф. Пилипчука. Місія прибула до Варшави 15. серпня 1919. В звязку з перебуванням її в Варшаві в польських часописах з 26. серпня 1919. появилася

---

[1]) Рік на Великій Україні, стор. 228.

[2]) В серпні 1919. Курдиновський приїхав з Варшави до Парижа і розказував про се на засіданню Делеґації УНР. Мене тоді в Парижі не було. Одначе на засіданню Делеґації 10. падолиста 1919. Панейко говорив про факт і день підписання „desinteressement“ Курдиновським, як про справу ствердженну й відому Делеґації.

відомість Польської Телеґрафічної Аґенції, що місія „у вступній декларації зголосила повне ‚desinteressement' в справі Східної Галичини". Голова місії Пилипчук мав розмову зі співробітником щоденного часопису „Kurjer Polski". Основний тон розмови, яку подав „Стрілець" (ч. 67 з 11. вересня 1919.) п. н. „Союз з Польщею за ціну Галичини?" — був той, що „уряд, відповідальне представництво і цілий український нарід прагнуть сердечно приятельського співжиття з братньою Польщею", та що „Польща й Україна повинні получитися нерозривними звязками". На запитанне, „які відносини українського уряду до галицького", Пилипчук відповів: „Ніякі, бо уряд і військо галицьке перестали істнувати. Павленко і Петрушевич вже від давна не беруть участи в політичнім житю." На запитанне про становище українського уряду в справі Галичини, Пилипчук дав таке пояснення: „Докладної відповіді на се питанне не можу дати, бо в сій справі ведуться власне переговори, про яких вислід міністерство закордонних справ не занедбає без сумніву видати урядове повідомленне. Зрештою ся справа вже, очевидно, пересуджена в Парижі, коли Начальна Команда польських військ одержала уповажненне дійти до лінії Збруча. А український нарід зі своєї сторони так щиро змагає до приязни з Польщею, що не схоче робити в сім напрямі яких-небудь трудностий."

Сі відомости польської преси, зрозуміла річ, занепокоїли Галичан.

Пилипчук помістив у „Стрільці" (ч. 70 з 18. вересня 1919.) спростуванне, в якім, зазначивши, що „Kurjer Polski" переповів його слова невірно та що він з того приводу ніслав був спростуванне до редакції, — про суть справи заявив ось що:

„В розмові зі співробітником ґазети ‚Kurjer Polski' мною було сказано відносно Галичини слідуюче:

Русинського війска як такого в нас не мається, а істнує українська армія під одним командуваннем, яка складається з придніпрянських та придністрянських військових частин. Уряд Західної Области УНР перебуває в Камянці, але в справи України придніпрянської не втручається.

Що ж до відношення нашого уряду до Східної Галичини, то ні в якім разі його не можна означити словом ‚desinteressement', але по сьому питанню подати більш докладні відомости я тепер не можу. На запитанне про окупацію Галичини я сказав, що очевидно на се була згода держав антанти, коли війска польські обсадили Збруч.

Місія стояла на тому становищі, що відносно питання про Східну Галичину вона не уповноважнена робити ніяких заяв."

Спростуванне Пилипчука не розвіяло сумнівів Галичан і — на мою думку — не могло розвіяти. При тім треба мати на увазі, що відомости польської преси про місію Пилипчука могли бути використані польським правительством у міжнародній політиці. Спростуванне Пилипчука в українській пресі не могло сьому перешкодити.

Взагалі ж уся преса Придніпрянщини з більшим або меншим натиском виказувала потребу згоди з Польщею. Прим. „Україна", орґан штабу придніпрянської Дієвої Армії, в статті п. н. „Історичний крок" (ч. 58 з 22. жовтня 1919.), написаній з приводу висланння місії до Польщі під проводом Андрія Левицького, виказувала, що тепер, коли в Польщі перемогла демократія, згода між Польщею й Україною являється природним і легким ділом.

Весь той дух польсько-української угоди, який уносився в політичній атмосфері Директорії, — при тих відносинах недовіря, підозрівання й поборювання, які панували між обами правительствами і громадськими ґрупами, що стояли за ними, — причинявся до що-раз більшої ворожнечі.

Коли Галичани підозрівали правительство Директорії в змаганню до угоди з Польщею коштом Галичини, то знов Придніпрянці підозрівали Диктатуру в змаганню до угоди з реакційною Москвою коштом державної самостійности України. Від воєнних подій під Київом при кінці серпня 1919., де галицька армія, занявши Київ після большевиків, уступила з нього перед Денікіном, аж до заключення перемиря між галицькою армією й Денікіном з початком падолиста 1919., сі підозріння що-раз більше зростали, аж в кінці, після заключення згаданого перемиря, вибухли великим обвиненнем: „Галичани зрадили!“

Про згадані воєнні події буде мова далі. На сім місци прослідимо політичний бік справи.

Орієнтація на реакційну Москву, на платформі федерації, зродилася — як уже зазначено — в Парижі в Панейка і Томашівського під впливом переговорів з російськими протибольшевицькими ґрупами.

В серпні 1919. Панейко був у Відні і тут видно прихилив до своєї орієнтації впливові круги трудової партії, які опинилися тут на еміґрації після заняття Галичини Польщею.

Се твердженнє опираю на тім, що безпосередно після побуту Панейка в Відні появилася в „Українськім Прапорі“ (ч. 4.), офіціозі галицького посольства в Відні, який виходив під редакцією д-ра Степана Барана, стаття д-ра Костя Левицького п. н. „Куди дорога?“, де виложені основи орієнтації на протибольшевицьку Москву таким способом, який дуже виразно вказує на згадані паризькі впливи.

В сій статті, після представлення тодішнього стану українських земель, а саме боротьби проти Поляків, проти большевиків і проти протибольшевицької Росії, — говориться:

„Коли власні сили знемагають, треба шукати союзників.

Тому виринуло питанне, чи ми самі власними силами видержимо той великий боєвий фронт та побємо наших ворогів, — чи не належало би стратеґічно сей фронт скоротити і дипльоматично шукати союзника, що мав би дійсно свій інтерес у тім, щоби жити в союзі з Україною, бо з самих симпатій не покладемо української держави.

В послідних дня висувається комбінація союза румунсько-польського з Україною, що мав би стати заборолом на схід проти Росії та на захід проти Німеччини, союза, що нині бореться проти большевиків, та в нім знайде свою розвязку українське державне питанне. Отся комбінація не перша і не остання, але в своїх наслідках незвичайно небезпечна.

Вступною умовою сього союза являється передовсім нажива Румунії і Польщі українськими землями. Румунія хоче мати забезпечені для себе области цілої Бесарабії і цілої Буковини та части української країни закарпатської, а тоді жити в добрих сусідських зносинах з Україною, щоби з нею боротися проти Росії. Польща знов хоче на все посісти Східну Галичину, Холмщину і взагалі Волинь, а про Правобережну Україну дасться говорити на основі ягайлонської ідеї, щоби спільно на Ґерманця стати і західну культуру ратувати.

Значить, нас обідруть з усіх боків та обідрану Україну будуть захищати своїм союзом. А другою й головною умовою буде унія України з Польщею, яку Румунія має благословити.

Та яка доля жде український нарід у злуці з Польщею, на се маємо три докази: панування старої Польщі на основі всяких уній над українським народом, панування Поляків над Українцями під Австрією та теперішнє володіннє Поляків над Українцями у Львові, Перемишлі, Вадовицях, Домбю, Модлині, Берестю та инших місцях, супроти чого російська інвазія — колись така страшна — тепер ціниться українським народом неначе добродійство, — так, що з одної сторони досвід і розум політичний, а з другої сторони почуванна чи там політичний інстинкт українських народніх мас вказують нам усякі можливі комбінації політичні з безоглядним виключеннем якої-небудь злуки з Поляками.

Отсей вислід мучеництва українського народу під Польщею від часів найдавнійших до найновійших мусимо приймити за вихідну точку нашої орієнтації політичної, коли хочемо вести справді українську народню політику. Та можна сказати, що на сім становищи стоїть весь український нарід, не виключаючи навіть галицьких русофілів.

З иншої сторони виступає в теперішніх обставинах поважне питанне про відношенне *України до нової Росії*, що має стати на руїнах деспотичної царської Росії по знищенню большевицької пошести.

Тут ставляємо за вступну умову, що нова Росія як велика держава мусить зорґанізуватися без огляду на те, чи відновить її Колчак, Денікін, чи хто инший, та що нова Росія не може стати царсько-деспотичною імперією, але мусить збудуватися на основах конституційно-демократичних. Ступивши на се становище, *не може нова Росія не признати в першім ряді самостійности українського народа та його державного права.* Тому *мілітарне перемире* української армії з російськими противольшевицькими арміями виринає з сучасної ситуації, щоби скоротити боєвний фронт. себе не поборювати на полі війни, а спільними силами знищити большевицьку язву. Поклавши отсе за основу, мають дипльоматичні чинники обох сторін, України і Росії, підготовити другу і головну умову, якою має бути *конфедерація* (союз) обох держав, України й Росії, що стануть дійсним природним заборолом сходу супроти всякого посягання Поляків, Румунів чи кого-небудь другого. Проти такого союза не годні устоятися ні Поляки ні Румуни з їх імперіялістичними посяганнями на чужі землі, та проти сього не стануть і держави антанти, бо лиш така розвязка питання двох найбільших народів на сході сотворить лад і спокій на великім просторі сходу Европи.

Такою дорогою зберемо ‚руські землі' українського народу для України та руські землі російського народу для Росії.

Польща завше загрожувала нам у нашім життєвім єстві: винищуваннем українського народу, злобним підриваннем економічних основ життя українських народніх мас та загладою всякого культурного і політичного розвою українського народу. Росія ніколи не загрожувала нам у такій мірі ні в першім ні в другім, а в третім мусить тепер, по стільки важких досвідах, покинути свої ‚сепаратистическі' і ‚мазепинські' міркування та раз на все признати у своїм інтересі державнім та в імя правди і міжнароднього права, що український нарід був, є і має право самостійного життя державного.

Тоді зійдуться інтереси обох сих найблищих собі народів славянських і сі інтереси звяже союз обох їх держав: України і Росії.

Ми, Українці з галицького Пємонту, поборювали доси і будемо поборювати національне русофільство як національну зраду, якої нема у ніякого славянського народу, та її не буде і в нас з хвилею державного союза між Україною і Росією. Але ж що иншого є політичне русофільство і політичне українофільство як сполука двох державних інтересів для спільної цілі, а що иншого є народне відступництво.

До здійсненна висказаної тут політичної думки приймов тепер найпригіднійший час, коли покликані російські чинники мають як-раз приступити до орґанізації правильної російської держави, коли всяка поміч і полекша на полі бою є пожадані і цінні та коли держави антанти не можуть покінчити нарад мирового конґресу, не вирішивши східно-европейського питання."

Читач сам бачить, як неоднаково в сій статті розділені світла і тіни між Польщу й Москву.

Що до Польщі автор є реаліст, при тім реаліст аж занадто песимістичний, якому Польща видається токою всесильною, що в яку комбінацію Україна з Польщею не ввійшла би, Польща все матиме силу нищити і знищити Україну.

Зате що до Москви автор виступає як ідеаліст-фантаст чистої води. В минувшости „винищуванне українського народу“ і „злобне підриванне економічних основ життя українських народніх мас“ видається йому з боку Москви значно менше ніж з боку Польщі, — хоч історія руйнування української державности Москвою говорить страшними словами, — а про змагання до „заглади всякого культурного і політичного розвою українського народу“ говорить він також перше всего під адресою Польщі, коли що до Москви старається неначе кинути заслону на сю справу що до минувшости і переходить до будучности.

Ту будучність малює він як найбільш ясними красками. І на якій основі? Чи наводить на се які реальні дані? Ні! Замість реальних даних конструує він тезу, що „нова Росія не може не признати в першім ряді самостійности українського народа та його державного права“, — і робить усі дальші виводи так, неначе б ся його теза була реальним фактом.

Статтю д-ра Костя Левицького передрукував „Стрілець“, орґан Начальної Команди Галицької Армії, в числі 71. з 20. вересня 1919.. додаючи до неї отсю редакційну увагу:

„В ч. 4. ‚Українського Прапора‘, що виходить у Відні, появилася інтересна стаття одного з найстарших діячів Галичини, який усе старався наладнати якось наше житте з Ляхами. Уважаємо вказаним подати його голос до відома галицьких утікачів, бо буде се вислів поглядів більшости Галичан на захід від Збруча і на еміґрації західній. На наших очах повторяється історія часів Хмельницького, викликана так само страшною польською політикою. Поляків не навчила історія нічого. Вони вдруге готовлять Переяслав. Але нехай не забувають, що завершенням Переяслава були Мацейовіце. Наше становище вияснимо в найближших числах“.

Як на поміщенне статті д-ра Костя Левицького в орґані Начальної Команди Галицької армії зареаґували Придніпрянці, для приміру наведемо голос „Українського Козака“, фронтової ґазети Украінскої Народньої Армії [1]). В числі 56. з 25. вересня 1919. поміщена з сього приводу передовиця п. н. „Небезпечна гра“, в якій пишеться:

„Ворог, котрий одверто й нахабно заявляє про ‚возстановленіе единой недѣлимой Великой Россіи въ довоенныхъ границахъ включая сюда и Галицію, которая является чисто русскимъ (читай: московським) краемъ“, ворог, котрий по своїй реакційній суті і з боку соціяльного і національнього є смертю для України і котрому найменше не можна довірить, сим політикам здається чимсь иншим, і сі безвідповідальні перед многострадальним українським народом Галичини політики можуть говорить про можливість з сим ворогом якогось порозуміння, можливість федерації, і се в той час, як ворог, посівши країни, що борються за своє самостійне житте і не хотять старої ‚недѣлимой‘ — Дон, Кубань, Україна,

[1]) Инших часописів з того часу не маємо.

в той час, як ворог, що досі не має своєї території, а опирається на ті країни, що ведуть з ним боротьбу, — бе нас, — хиба можна говорить про якусь федерацію?

Се гірше, як би братам Галичанам запропонувати федерацію з Поляками, котрі зараз займають Галичину і не мали би з неї вийти!"

Рівночасно появився „Стрілець" (ч. 74 з 25. вересня 1919.) з заповідженими редакційними увагами до статті д-ра Костя Левицького. Вони містилися в передовиці п. н. „На роздоріжжі", підписаній редактором д-ром Осипом Назаруком.

Автор, відсунувши на бік справу Румунії, з якою, на його думку, Україна легко може помиритися, розглядає тільки справу відношення України до Польщі й Москви.

На його думку, до якої з сих держав прихилиться Україна, та буде мати перевагу на Сході Европи. Докази: зріст могучости Польщі після недобровільної з боку України Люблинської унії і зріст могучости Москви після добровільного з боку України Переяславського договору. Отже рішаючим чинником у боротьбі між Польщею й Москною була й буде Україна.

Далі звертає автор увагу на те, що „під природним напором Польщі на схід ми тратили свою національну територію." Зате „під Москвою ми не тільки що не втратили нічого з своєї території, але зискали так багато, що зі становища етнографічного стали великим народом. Около 40 проц. нашої національної території зискали ми під Москвою в напрямі на полудне і на схід"... „Напір Росії на Царгород, той ключ до Чорного Моря, роблений був фактично більше в інтересі України чим Московщини. При всій своїй неохоті і всім оправданім жалю до Москви треба признати, що вона мимохіть була добрим виконавцем політичного заповіту українських князів."

„Одначе — пише автор далі — сі факти потребують освітлення. Коли викинемо з душі зрештою оправдану ненависть до Польші, яка особливо під впливом теперішніх знущань над українським народом у Галичині опановує нас, і тільки холодним світлом думки подивимося на твореннє української нації (як основи держави), то мусимо признати, що в боротьбі з Польщею і тільки з нею одержали ми своє національне лице. Коли в думці відкинути все, що ми здобули собі в сій боротьбі з Польщею, то остане — поминувши княжу добу — мряковинне з ґейзерами. Навіть уся козацька традиція з національним змістом, се вислід нашого відношення до Польщі. Від хвилі, коли остаточно перемогла Москва, ми втратили можність духового розвитку, можність боротьби. Розвивалося під нею тільки наше тіло (етнографічна маса), росла наша територія, а завмер орґанізаційний змисл і дух. Хто розуміє значінне сих слів, той розуміє і наше ваганнє.

Вибір орієнтації в таких обставинах незвичайно важкий. З одного боку не знати, чи на випадок союза з Росією не затреться знов наше національне лице, і то вже разом з Галичиною. Бо напевне можна сказати, що коли ми раз твердо станемо на платформі політичного русофільства, то скорше чи пізнійше відберемо від Польщі Галичину не тільки по Сян, але по Попрад і Люблин. З другої знов сторони, де маємо яку-небудь запоруку, що Поляки в разі союза з нами не використають нас виключно на те, щоби проковтнути як найбільше української території.

Кождий союз — як сказав Бісмарк — ліпше робити зі слабшим ніж з міцнійшим. Бо тоді користи союза будуть по нашім боці. Вправді кожда з наших сусідок (і Польща і Москва) наразі міцнійша від нас, одначе Польща слабша ніж Росія. Але де запорука, що Поляки настільки змінять відношенне до нас, щоби наш власний нарід не присилував нас подерти всякі договори з Польщею? Чи зібранне всіх наших земель не переважає наразі всяких инших користий?

Все се питання, на які може дати відповідь, і за сю відповідь взяти на себе відповідальність, тільки збір представників нашого народу. Голос тої Галичини, яка остала під польським панованнем, і тої, яка втікла з під нього на захід, маємо в згаданій статті д-ра К. Левицького. Ми розуміємо його, — і він не може бути инакший. Хто в неволі, той не може думати, тільки про убитте

свого кривдника. Ми тут віддихаємо поки-що на свободі і на своїй землі. Зберімся і разом вирішимо се велике питанне, яке так само у весь ріст стояло перед найбільшим нашим державним мужем, Богданом. І він не зважився сам вирішувати його, а запитав широкі круги.

При вирішуванню сього питання все мусимо памятати про наш принціп, якого ніколи не зречемося, — се Самостійна Українська Держава. І тільки з тим можемо увійти в союз, хто нам дасть і може дати більше змоги дійсно побудувати Самостійну Українську Державу.

Вирішити питанне орієнтації треба скоро, дуже скоро. Бо події можуть піти по наших головах. І горе нам, коли ми се питанне вирішимо запізно, або вирішимо на основі почувань, а не на основі холодного розуму, хоч би він кривавив нам серце як ніж."

Супроти статті д-ра К. Левицького, яка вказувала орієнтацію на протибольшевицьку Москву як на єдиний і найліпший вихід, стаття Назарука являється змаганнем обєктивно обміркувати всі з а і п р о т и як що до орієнтації на Польщу так і на Москву.

Одначе Придніпрянцям, в тодішній атмосфері ворожнечі, підозріння й недовіря, вона, в звязку з статтею д-ра К. Левицького, могла видатися і видалася одним з обявів — тільки більш обережним — пропаґанди орієнтації на Москву.

Річевою хибою статті Назарука було те, що автор, який грав дуже визначну ролю в галицьких кругах, сам для себе не знайшов відповіді на поставлене питанне.

Стаття д-ра К. Левицького не була одиноким висловом паризької орієнтації на протибольшевицьку Москву, який дістався до Камянця.

Рівночасно Диктатор дістав докладне звідомленне Панейка про положенне в Парижі, де — треба допускати — були всі можливі арґументи в користь тої політичної орієнтації, яку Панейко вважав за корисну і вказану.

Далі треба згадати про два листи Панейка, один до Диктатора, другий до галицького посла в Відні Сінгалевича, які оба дійшли до Камянця. З сих листів видно, в якім напрямі впливав Панейко на галицьке правительство [1]).

Лист до Диктатора звучить:

„Париж, для 17. жовтня 1919.

Дякую Вам за телеґраму. Ситуація не добра. Так що до Галичини як і Соборної України. 1. Що до Галичини: Поляки, котрі виросли на велику мілітарну силу, абсолютно зі своєї сторони противляться провізорії і статутови. А що союзники з одної сторони їх потребують, а з другої вже із-за самого сорому не хотять компромітуватися очевидним нездійсненнем нашого права самоозначення, то усунули галицьку справу поки-що зовсім з порядку, лишаючи її в завішенню. Очевидно, що користь з того Полякам, котрі є „beati possidentes." 2. Що до Соборної України: Видача війни Денікінови викликала тут в союзних кругах, особливо (а се найнебезпечнійше) в анґлійських кругах просто обуренне. Анґлійці, котрі тепер взялися добре по своїому до політики в Росії, побачивши, що з нами нема з ким говорити, увійшли в тісну конвенцію з Денікіном і дали йому вільну руку також в справі України. Передвчера я сконстатував те в цілогодинній конференції з компетентним референтом анґлійської делеґації: заявив він мені, що Анґлія нині абсолютно не може впливати на Денікіна, не то

[1]) Оба листи були оголошені в віденській „Боротьбі", орґані Вітика, ч. 1 з 1. січня 1920. Автентичности їх ніхто не заперечив.

в напрямі федерації, а навіть в напрямі автономії (про самостійність і не говорять). Були часи, коли Анґлія домагалася від Українців проєкту федерації, яку була би накинула тоді ще слабому Денікінови. Петлюра був би дістав зброю і поміч, — тепер се виключене, — хиба що Денікін в переговорах з Петлюрою сам на се згодиться. З ґазет, які привезено свіжо з Камянця, виходить, що там живуть в рожевім оптимізмі що до міжнароднього становища. Поляки грають подвійну гру: підюджують Петлюру на Денікіна, а Денікінови пропонують союз проти українського сепаратизму. А наші — як діти йдуть на тім польськім шнурочку. Боюся, що ліквідація прийде скорше ніж хто думає. Стискаю Ваша руку. — Панейко."

Лист до Сінгалевича звучить:

„Париж, 20. жовтня 1919.

Одержав нині дві телеґрами від Вас. Дуже дякую. В справі ліквідації пішлю ноту і буду особисто інтервеніювати, одначе маю дуже мало надії на успіх. Наслідком заслїпленої політики Камянця Подільського (делікатно вона називається польсько-румунською орієнтацією) становище українства перед антантою стає що-раз гіршим. А добрим воно ніколи не було. Божевільний помисл, щоби Румунією і Польщею шахувати політику Анґлії в російській справі, дає вже свої овочі. В останній картці писав я Вам висліди своєї конференції в Анґличан в справі Соборної України. Нині доповняю сі вістки донесенням, що Румунія і Польща одержали довірочний зазив від антанти (Анґлія), щоби Україну Петлюри бойкотувати на рівні з Росією большевицькою. Прошу передумати собі, що таке рішення означає. Не можу Вам, Дорогий Пане После, сказати, як мене серце болить, що Петрушевич не знайшов у собі рішучости доволі, щоби здержати Петлюру від авантюристичних підшептів. Тоді, як я писав йому, ще був час останній, нині вже пізно, щоби бодай тепер ще, замість утікати до Румунії на безвиглядну еміґрацію (до сього мусить прийти), порозумівся з Денікіном і зискав вплив у нього. Одначе не маю надії, що станеться так. Фрази мають у нас більше значіння, а кров не коштує нічого. Відси з Парижа робиться де-що, щоби зневтралізувати в окруженню Денікіна вплив реакціоністів і націоналістів. Поїхав туди з тим наміром Маклаков, навіть Крамарж буде в тім дусі працювати. Петрушевич міг би багато помогти, як би знав, як стоїть справа, і мав цивільну відвагу. А так... стискаю Вашу руку, falsus utinam vates sim. — Панейко."

В кінці треба згадати, що в тім часі приїхав до Камянця з Парижа штабовий офіцир галицької армії Ерле, який за час свого півторамісячного побуту в Парижі оставав під виключним політичним впливом Панейка і Томашівського. Зазначую се тому, бо в віденській „Боротьбі" були натяки на те, що Ерле мав відіграти визначну роль в орієнтуванню Начальної Команди Галицької Армії в напрямі угоди з Денікіном. На скільки се правда, то очевидно через нього говорили впливи парижської орієнтації.

Так з одного боку правительство Директорії, щоб дістатися під опіку антанти, шукало порозуміння з Польщею; з другого боку галицьке правительство діставало з Парижа вказівки, що дорога до антанти веде через союз з Денікіном на основі федерації.

І як Галичани, хоч бажали позискати антанту для справи української державности і зокрема для рішення спору з Польщею за Галичину в користь України, одначе не могли згодитися не те, щоб се сталося через союз з Польщею коштом Галичини, — так і Придніпрянці, хоч усі свої зусилля звертали на те, шоб антанта взяла українську державність під свою опіку, одначе не могли згодитися на те, щоб се сталося через союз з Денікіном, куплений ціною державної самостійности.

Так стояли оба правительства і ті громадські ґрупи, на які вони опиралися, супроти себе неначе два ворожі табори, в хвилі, коли треба було знайти спільну мову — не для того, щоби спільними силами перемогти, бо се було по-над їх сили, а для того, щоби спільно впасти і полишити тим, що далі будуть вести боротьбу за українську державність, ясну історичну традицію.

Замість того преса обох таборів дишала взаїмною ворожнечею, стараючися як найбільше зогидити противника. На основі тих часописів, які попали в мої руки, треба ствердити, що преса, яка стояла за правительство Директорії, представляється під сим оглядом багато гірше, ніж преса, яка стояла за Диктатуру. Прим. „Україна“, орґан штабу Придніпрянської Дієвої Армії, отже урядовий орґан Головного Отамана, отверто виступала проти істнування Диктатури, називаючи її „недорічністю“ та домагаючися її усунення. А „Боротьба“, орґан українських соціяльних демократів Галичини й Буковини, в дійсности ж орґан членів Ради Народніх Міністрів Безпалка й Вітика, в боротьбі проти Диктатури переходила всякі межі в тенденційнім освітлюванню подій і особистих нападах. Супроти того „Стрілець“ держався більше оборонного становища і приличних форм полеміки.

В такій атмосфері спільні виступи обох правительств були тільки хвилевим закриванням рани, яка очевидно далі ятрилася.

Таким спільним виступом був маніфест з 24. вересня 1919. до Народа України з зазивом до війни проти Денікіна. Маніфест підписали: Голова Директорії Головний Отаман С. Петлюра, члени Директорії: Проф. Ф. Швець і А. Макаренко, Президент Української Національної Ради д-р Е. Петрушевич [1]), голова Ради Народніх Міністрів і міністр внутрішніх справ І. Мазепа і всі міністри.

Другим спільним виступом обох правительств була державна нарада 25. жовтня 1919., в якій взяли участь члени обох правительств і представники партійних та громадських орґанізацій [1]).

В промовах представників обох правительств ствердженo їх однозгідність.

Головний Отаман Петлюра у вступній промові сказав:

„Як у Верховної Влади, Диктатора Західної Области, Уряду Наддніпрянщини і в обох арміях панує гармонія, згода, одна воля, один національний могучий дух, так і в усіх політичних та громадянських орґанізаціях, в цілім народі мусить повстати також один великий порив, одна воля, один дух, спільне всім бажанне посвятити всі свої фізичні й духові сили, всі матеріяльні засоби, всю енерґію творчого всенароднього ґенія для єдиної найсвятійшої нашої мети — виборення нашої незалежности.“

Диктатор Петрушевич заявив, що

„в галицького уряду, в галицькім громадянстві та армії панує повна згода поглядів і єдність діл у всіх основних питаннях державного життя з Верховною

[1]) Треба звернути увату на те, що Петрушевич не виступає в сім маніфесті ані як член Директорії ані як Уповновласнений Диктатор.

[1]) Відомости про державну нараду взяті зі звідомлення, яке було поміщене в „Україні“ (чч. 63 і 64 з 28. і 29. жовтня 1919) і яке має, до певної міри, урядовий характер. Звідомлення в инших часописах також взято під увагу.

Владою й Урядом Наддніпрянської України. Непорозуміння і сепаратних виступів у важних проблемах внутрішньої і закордонної політики ні один уряд не робив без порозуміння з другим і через те всі нерозумні чутки й підозріння, що в останніх часах оббігли навіть частину нашої преси, являються плодом інтриг наших ворогів, котрі всіми способами намагаються ослабити відпорну сили нашого народу. Галицьке громадянство леліє ті самі національні ідеали, що й Наддніпрянська Україна, а наддністрянська армія своєю кровю від Збруча аж по Київ позначила хрестну дорогу любови до Соборної України. Вона піддається одному Головному Командуванню і спільно з наддніпрянськими лицарями прямує до одної високої мети. Для осягнення тіснійшого зверхнього і внутрішнього обєднання буде утворений один спільний військовий орган (головне командуванне і військове міністерство). Галицький уряд, громадянство та армія стоять твердо й непохитно на становищі акту Національної Ради з 3. січня 1919. й акту Трудового Конгресу з 22. січня 1919. про обєднанне обох областий України й утворенне Соборної України. Згідно з конституцією Національної Ради, аж до ратифікації акту злуки Українськими Установчими Зборами, Західна Область УНР мусить мати своє територіяльне правительство. Через те і з огляду на інтереси армії та закордонну ситуацію Диктатор не сміє зложити своїх повновластий, аж доки галицьке громадянство не зможе виявити своєї збірної волі з сього приводу. В усіх справах нашого державного життя Диктатор думає і творить одну волю з урядом Наддніпрянщини, а його армія освячує сю святу єдину волю своєю цінною кровю".

Премер Мазепа сказав:

„Серйозних непорозуміння на ґрунті внутрішньої і закордонної політики в уряду Наддніпрянщини й Наддністрянщини не було й не може бути. Наддністрянці борються за ті самі високі ідеали, що й Наддніпрянці, і коли вони так само переймуться глибокою вірою в кінцеву перемогу нашої національної справи, так між двома рідними братами знайдеться все і всюди спільна мова, воля й чин. Справу де-яких непорозумінь у Диктатурі треба вважати внутрішнім питанням галицького громадянства, яке в свій час розвяже його згідно з своєю волею та конституцією".

В другій, кінцевій промові Мазепа сказав про порозуміннє з Польщею і про відношенне до галицького правительства ось-що:

„Рахуючися з реальними фактами міжнароднього життя, уряд УНР в своїй закордонній політиці вступив на дорогу порозуміння з тими державами й народами, які або безпосередно заінтересовані в визнанню самостійного істнування української держави, або вважають таке визнанне конечним актом міжнародньої справедливости та европейської рівноваги. Наше порозуміннє з найблизшими нашими сусідами — Польщею і Румунією — випливає іменно з отсих реальних міжнародніх відносин".

„Становище нашого уряду в справах взаємовідносин з урядом Західної Области УНР ясні. В обох урядів панує цілковите порозуміннє і згода що до найвисшої мети нашої національної політики, а малі ріжниці поглядів на деталі тактики абсолютно не можуть бути причиною яких-небудь небажаних наслідків. Форма краєвого уряду Західної Области УНР належить до компетенції збірної волі галицького громадянства, і коли прийде пора на її вселюдний вияв, так воно зуміє се хатнє питанне розвязати звичайним парляментарним шляхом. Коли ж дивитися на Галичину зі становища закордонної політики, так уряд розглядає се питанне тільки зі становища цілости й єдности етнографічних земель Соборної України".

В кінці Петлюра в своїй кінцевій промові сказав:

„В обективній критиці взаємовідносин обох урядів — Наддніпрянщини й Наддністрянщини — він бачить у принципі ту ж саму волю всего громадянства, яку оба уряди здійснили вже на практиці, себ-то тісне порозуміннє й обєднанне всіх діл на користь цілого українського народу, на спільне добро Соборної України. Ще більше радує його щире бажанне нашого народу в справі органічного обєднання обох наших армій. Перші кроки до такого обєднання зроблені вже Штабом Головного Отамана. Складена спеціяльна комісія з представників

обох армій для вироблення статутів однородної орґанізації, утворення одного командування та одного керуючого центра — Військового Міністерства".

Так говорили представники обох правительств. Одначе партії говорили инакше.

Представник галицької трудової партії Гр. Тимощук зложив отсю заяву:

„Українська трудова партія:

1. Стоїть на ґрунті конституційних актів Національної Ради з 3. січня 1919. та Трудового Конґресу з 22. січня 1919. в справі злуки Наддністрянської й Наддніпрянської України, себ-то, що сі акти мають бути затверджені Установчими Зборами, а до того часу мусить остатися непорушним територіяльний уряд Наддністрянщини.

2. Зміну територіяльної влади Західної Области УНР вважає неможливою через те, що галицький нарід не має в сей час змоги виявити свою волю в сій справі, а також закордонне становище і добро та цілість наддністрянської армії не виправдують непотрібних експериментів.

3. Причини дрібних непорозумінь між наддністрянським і наддніпрянським урядом добачує в ріжницях світогляду й громадського виховання сих частин українського народу, що сотні літ жили в двох відмінних від себе державах.

4. Орієнтацію на схід, як що вона була в окремих одиниць, пояснює критичним становищем армії, котра заздалегідь повинна знайти можливий вихід з неможливого положення. Про щось серйознійше й мови не може бути".

Представник галицької радикальної партії А. Крушельницький так само

„з огляду на міжнародню політику, внутрішне положенне і добро армії обстоює незмінність галицького територіяльного уряду".

Зате Безпалко і Вітик від імени галицьких і буковинських соціяльних демократів виступили дуже різко проти Диктатури, домагаючися утворення одного правительства для цілої Української Народньої Республики. Коли взяти на увагу, що оба вони були членами Ради Народніх Міністрів УНР, то їх промови перекреслювали те, що від імени Директорії і її правительства говорили про однозгідність з галицьким правительством Головний Отаман Петлюра і премер Мазепа.

В промові представника української соціяльно-демократичної робітничої партії нема нічого про відношенне між обома правительствами. Чи се тому, що про сю справу мали говорити соціяльні демократи Безпалко і Вітик, чи з инших причин, — годі вияснити.

Зате представник партії українських соціялістів-революціонерів М. Любинський поставив у сій справі домагання, які покривалися зі становищем Безпалка і Вітика.

Так говорили представники партій.

„А на дворі — пише Назарук — відбувалося ще краще ‚єднанне'. Площу перед ґубернаторською палатою, де відбувалося ‚єднанне' політиків, обсадили наддніпрянським військом. Коли про се довідалася галицька залога, прийшла також на ту площу, і то з двома кулеметами, щоби в потребі боронити Диктатора. Як Наддніпрянці побачили, що Галичани привезли ‚техніку' (так називають там машинові

кріси і т. п.), післали по свою ‚техніку'. І так скріплялися майже цілу ніч" [1]).

Державна нарада була властиво зборами, скликаними на те, щоби представники партій і громадських орґанізацій вислухали звідомлення правительства, а правительство вислухало бажання представників партій і громадських орґанізацій. Ніяких рішень вона не приймала.

На дальший хід подій вона нічим не вплинула. Ані не скріпила сил держави, щоби відвернути катастрофу втрати території. Ані не витворила моральної атмосфери, щоби серед катастрофи, яка прийшла, не потерпіла ідея, за яку гинуло військо з усіх українських земель, — ідея з'єднання всіх українських земель в незалежну державу.

Розділ XVIII.

СЕМЕНЪ ВИТЯЗЕВСКІЙ

Розпад.

І. Похід на Київ [2]). Перейшовши Збруч, галицьке військо пішло зараз проти большевиків, які стояли коло Ярмолинець і загрожували Камянцеви. Большевиків відкинено, територію, на яку розтягалася влада Директорії УНР, розширено й забезпечено.

Тепер прийшла черга подумати про плян дальшої воєнної акції. Військова канцелярія Диктатора Західної Области УНР виробила і предложила Головному Отаманови плян, який передбачав три можливости: 1) похід на Галичину, 2) похід на Київ, 3) похід на Одесу або Миколаїв і Херсон.

Плян походу на Галичину — на мою думку — військова канцелярія виробила більше для спокою совісти ніж з надією на здійснення. Похід на Галичину означав би не тільки війну з Польщею, але і з антантою, бо звертався би проти її рішення з 25. червня 1919. в справі Галичини. Коли б галицьке правительство було навіть зважилося на се, то Директорії ані війна з Польщею ані тим більше конфлікт з антантою був під сю хвилю зовсім небажаний.

Плян походу на Київ подобався Головному Отаманови з огляду на політичне значіння здобуття Києва армією УНР. Зате галицьке правительство було проти походу на Київ, подаючи отсі причини: В поході на Київ може статися так, що прийдеться битися не тільки з большевиками, але і з Денікіном. Київ важко вдержати, бо на саму залогу треба би оставити половину галицької або дві треті придніпрянської армії. Здобуття Києва не змінило би некорисного положення української армії, яка далі була би з усіх сторін окружена ворогами й відрізана від світа. Заосмотрення армії було би дуже важке.

Замість того галицьке правительство було за похід на Одесу або на Миколаїв і Херсон. На його думку воєнні трудности сього походу були значно менші. Лагіднійший клімат і багатші околиці давали

---

[1]) Рік на Великій Україні, стор. 255.

[2]) Фактичні дані для сього уступу взяті з публікації Мишуги, Похід українських військ на Київ (серпень 1919).

ліпші вигляди для перезимування війська. І найважнійше, що через море можна було мати звязок зі світом, наладити товарообмін і взагалі скріпити своє становище як внутрі так і в міжнародній політиці.

На нарадах, на яких обмірковувано справу, більшість політиків і військових як Наддніпрянців так і Галичан була проти походу на Київ. Одначе Головний Отаман рішив іти на Київ, наказуючи вести акцію як найшвидшим темпом.

Похід на Київ, ведений на основі пляну, виробленого Начальною Командою Галицької Армії, увінчався успіхом. В суботу, 30. серпня 1919., ввійшли до Києва передні відділи української армії, які належали до галицької ґрупи ґенерала-четаря Кравса. На неділю, 31. серпня 1919., на бажанне Головного Отамана назначено святочний в'їзд української армії до Києва.

Одначе замість святочного в'їзду наступило уступленне з Києва перед військом Денікіна.

Ще в початках походу на Київ Начальна Команда Галицької Армії звернулася до Штабу Головного Отамана з запитанням, як поставитися до армії Денікіна, з якою українська армія може зустрітися підчас походу на Київ. Се запитанне Штаб Головного Отамана переслав Головному Отаманови, який одначе не дав відповіди. Коли прийшли вісти, що військо Денікіна посувається мабуть на Київ, Начальна Команда Галицької Армії повторила своє запитанне. Тоді, на припорученне Головного Отамана, Штаб Головного Отамана вислав до Штабу Придніпрянської Дієвої Армії і до Начальної Команди Галицької Армії строго довірочний приказ, що в випадку зустрічі з армією Денікіна треба уникати сутичок і ждати дальших директив.

Українські відділи, які ввійшли до Києва, були чисельно слабі і втомлені. Вони, що правда, обсадили всі важнійші точки, але тільки слабими силами. Тільки слабу обсаду дістали також два мости на Дніпрі, які з карти були відомі команді ґрупи. Та на Дніпрі був ще третій міст, деревляний, який не був зазначений навіть на спеціяльній карті, і тому його не обсаджено.

Рано 31. серпня до моста коло Печерської Лаври над'їхав кінний відділ армії Денікіна. На заяву команданта галицької обсади моста, що Київ знаходиться в руках армії УНР, яка ніякого иншого війска до Києва не впустить, відділ від'їхав назад. Рівночасно до другого моста, обсадженого придніпрянським відділом, над'їхав Денікінський панцирний поїзд, одначе на заяву команданта обсади, що міст є підмінований і буде висаджений у воздух, як поїзд на нього в'їде, — також від'їхав назад.

Та коло полудня Денікінський відділ перейшов незамітно через необсаджений деревляний міст, зайшов ззаду обсаду моста, до якого рано під'їздив панцирний поїзд, і заняв міст. Придніпрянський відділ, який беріг моста, тоді якраз відпочивав і варив їду.

До другого моста, який берегла галицька сотня, підійшов рівночасно відділ Денікінської піхоти і — не зважаючи на протест команданта обсади, перейшов міст. Комендант обсади казав стріляти з машинового кріса, одначе не на Денікінський відділ, тільки в воду, —

мабуть тому, що він знав про приказ не входити в сутички з Денікінською армією і стріляв тільки для пострахy.

Так усіми трьома мостами хлинула до Київа з лівого берега Дніпра Денікінська армія власне в хвилі, коли українська армія починала святочний в'їзд до Київа. Команда ґрупи Кравса вислала до команди денікінських відділів делеґацію з домаганнем уступитися з Київа. Денікінський командант відповів, що не може сього зробити на власну руку, тільки мусить звернутися до команданта ґрупи ґенерала Бредова, який за кілька годин буде в Київі. Покищо стало на тім, що обі армії не будуть виступати проти себе. Означено демаркаційну лінію. Українська сторона згодилася при сім на домаганнє Денікінців, щоб на знак неворожого відношення між обами сторонами виставлено на Городській Думі, яка була в українській части міста, побіч українських також російський прапор.

Тимчасом почався святочний в'їзд української армії до Київа. Відділ придніпрянських козаків, який їхав під проводом отамана Сальського, Команданта Придніпрянської Армії, переїздячи попри Городську Думу, почав протестувати проти російського прапора. Часть публики, настроєна по російськи, почала знов протестувати в обороні російського прапора. Один козацький сотник зняв з балькона російський прапор і кинув під ноги коневи отамана Сальського. Почалася метушня, серед якої появилися денікінські козаки і почали стріляти. Вистріли счинили дальше замішанне, серед якого денікінці переступили демаркаційну лінію, заняли більшу часть міста і почали розоружувати і брати в полон українські відділи.

В таких обставинах ґенерал Кравс вибрався ввечері на переговори з ґенералом Бредовом. Бредов поставив домаганнє, щоб українська армія таки негайно вночи вийшла з Київа і протягом дня відступила на лінію Хвастова. На сю важку умову ґенерал Кравс уважав себе примушеним згодитися.

Справу дальших відносин між обома арміями відложено до окремих переговорів.

Так представляється здобуттє і втрата Київа. В справі втрати Київа окрема комісія під проводом ґенерала Ґембачева (Наддніпряпця) перевела дуже точні доходження.

Серед напружених відносин, які були між обома правительствами, придніпрянська публична опінія склала вину за втрату Київа на ґенерала Кравса і взагалі на галицьку команду. Так почалася мова про „зраду Галичан". На основі вище поданого представлення подій сей страшний закид треба признати безосновним.

На підперте сього погляду наведемо ще свідоцтво отамана Сальського, який в статті „Східне питанне. Аналіз стратеґічно-політичного становища на Україні в 1919. році" [1]) ось що пише про київські події:

„На другий день несподівано ввійшли до Київа денікінські відділи, яких українське військо ні в якім разі не рахувало за ворогів,

[1]) Віденська „Воля", т. I., ч. 8 з 21. лютого 1920.

на стільки безглуздою та непотрібною уявлялася взаїмна боротьба на очах у спільного ворога. Українське військо було до сього підготовлене попередніми наказами командування і населенням звільняємих від большевиків місцевости. Скрізь, куди наше військо приходило, передавалися прощальні слова большевиків: „Українці і денікінці між собою побються і ми не пізніш як через два місяці повернемося", — і до сього завжди додавалося: „Але Бог дасть, ви між собою битися не будете". Почалися пертрактації з добровольческим командуванням про встановленне демаркаційної лінії, а тимчасом де-які українські частини (3 куріні і батарея), які, повторюю, ні в якім разі не рахували денікінців за ворогів, були денікінським військом оточені і обеззброєні. Характерно, що оточенне переводилося мирно і спокійно на очах нічого непідозрівавших оточуємих українських частин".

Після уступлення з Київа правительство УНР вислало до Денікіна до Київа місію отамана Омеляновича-Павленка, предкладаючи згоду на отсих умовах: 1) звільненне правого берега Дніпра з Київом; 2) визнанне права за Українськими Установчими Зборами, скликаними на демократичнім принціпі (по чотирохчленній формулі), остаточно вирішити долю України і її відносин до Росії; 3) військова згода проти большевиків. Одначе денікінські делеґати відкинули сі умови, домагаючися, щоби правительство УНР або признало „единую недѣлимую Россію", або зложило зброю [1]).

Тоді правительство УНР рішилося виповісти війну Денікінови.

2. Перемирє з Польщею. Коли війна проти большевиків і Денікіна займала всі сили української армії, рівночасно треба було боятися военної акції зі сторони Польщі, з якою відносини, після заняття Галичини, зовсім не були вияснені. Се заставило оба українські правительства шукати військового перемиря з Польщею, яке заключено в Варшаві 1. вересня 1919. З української сторони перемирє підписала делеґація, зложена з військових представників обох правительств. Текст перемиря звучить [2]):

„Делеґація польська, яка складається з ґен.-пор. Тшаска-Дуського як голови, капітана Ґенерального Штабу Відмана, поручника Бернацького, поручника Голядника, поручника Вельовейського, — Делеґація українська, яка складається з полковника Ґенерального Штабу Ліпка як голови, сотника Мшанецького (галицького війска), сотника Рудського, сотника Луцького і сотника Магаляса (галицького війска), — годиться на заключенне завішення зброї на отсих умовах:

1. Всяка боєва акція буде припинена з хвилею підписання умови.

2. Польське військо затримує боєву акцію на теперішній занятій лінії річки Збруча і тактично забезпеченій лінії на східнім березі.

В цілях уникнення можливих сутичок між військом польським й українським і в цілях доказу, що з боку Головної Команди українського війска немає яких би то не було аґресивних намірів, установляється між річкою Збручем та потоком Жванчиком невтральна зона. Головна команда українских військ застерігає собі вільну руку для тактичного забезпечення східного кордону сеї зони. На невтральній зоні невільно ні українській ні польській армії тримати жадних військових частин. Утриманнє ладу й порядку на невтральній території належить до теперішніх українських місцевих автономних влад. Перехід кордону невтральної зони військовим особам, як польським так і українським, рішуче забороняється, за виїмком уповноважених на се на підставі міжнароднього права. Для переходу невтральної зони або кордону сеї зони особами до того уповноваженими на підставі міжнароднього права чи на підставі взаїмної згоди військових влад поль-

[1]) Сі відомости взяті зі статті Сальського.

[2]) „Галицький Голос", ч. 4 з 12. вересня 1919. Редакція покликується на „Україну".

ської й української призначаються де-які місця як з боку польського так і з боку українського. (Точний зміст сього пункту по оперативним умовам не може бути переданий). Цівільні особи, котрі свавільно перейшли невтральну зону, або в незазначених умовою пропускних пунктах, будуть рахуватися по переході невтральної зони з тою владою, польською чи українською, якої інтереси ся особа порушила. Козаки, як польські так і українські, котрі без уповноважень перейдуть кордон невтральної зони, повинні бути зараз затримані і передані під охорону до найблизшого пропускного пункту.

4. Умова що до завішення зброї є обовязкова на 30 днів від хвилі підписання. У випадку продовження умови слід за пять днів до скінчення терміну підписати нові умови. Скасуванне сух умов до скінченя 30 днів може статися не инакше, як лише за попереднім повідомленнем противної сторони на пять днів перед наміченим скасуваннем умов. На випадок входу большевиків у невтральну зону надається начальній команді польського війска право посування польського війска на схід або на південний схід з тим, щоб було попереджено й повідомлено, на скільки се буде можливо, Головну Команду українського війска. Большевиками належить розуміти тільки реґулярні відділи совітської армії, а не місцеві банди большевицькі.

5. Пятнацять днів після підписання умов повинен розпочатися взаїмний обмін всіх військово-полонених, як польських, так і українських, котрі походять з України Наддніпрянської. Технічне переведенне сього в житте передається особливій комісії. Справи обміну військово-полонених, які походять зі Східної Галичини, залишаються до перегляду спеціяльної військово-політичної комісії.

6. Справа, яка торкається повороту страт Полякам, котрі живуть постійно на Україні, які тепер повертаються, передається до перегляду спеціяльної військово-політичної комісії. Обі сторони забезпечують житте і майно особам, які леґально перейшли невтральну зону і перебуватимуть на території Наддніпрянської України або Східної Галичини.

7. Польський старшина для звязку зі своїми помічниками буде принятий Головною Командою Отамана Петлюри як уповноважений команди польського війска, яка зі свого боку прийме українського старшину для звязку з помічниками.

8. Всі точки сеї умови не мають жадного значіння і впливу на пізнійший хід політичних і територіяльних відносин як для Польщі так і для України.

9. Що торкається спільної акції проти большевиків, то докладне обговореннє сеї справи залишається особливій комісії, котра по підписанню умови приступить до вироблення відповідних планів.

10 Призначена тимчасова лінія розмежування військових операцій слідуюча: в українських руках Волочиск з мостовим причілком і Корець, в польських руках Олевськ і Мозир, в Шепетівці спільна команда залізничого двірця. Транспорти польського війска через територію українського війска забезпечить команда останнього на кождоразове бажаннє Головної Польської Команди. Згадану висше лінію визначить на місці в деталях спеціяльна взаїмна підкомісія на протязі пятнацяти днів. До скінчення праці сеї підкомісії залишається status quo, що значить: Шепетівка в руках українського війска, Славута в руках польського війска."

Отсе перемире, хоч назване тільки „завішеннем зброї" і заключене тільки на 30 днів, містить постанови, які говорять про те, що обі сторони готовляться до що-раз тійснійшого порозуміння.

Після 30 днів перемире продовжувано окремими умовами, за кождим разом на 10 днів, аж доки Головний Отаман Петлюра не віддався в опіку Польщі.

3. Дипльоматична місія до Польщі. Після заключення перемиря оба правительства рішили вислати до Польщі дипльоматичну місію для переговорів над дальшим уладнаннем відносин між Україною й Польщею. Сю місію зложено ось як: Голова — Андрій Лівицький, міністр судівництва і керуючий міністерством закордонних справ УНР, перший заступник голови — Леонід Михайлів (Придніпрянець), другий заступник

голови — д-р Степан Витвицький (Галичанин), члени — Прокіп Мшанецький, Прокіп Понятенко, Борис Ржепецький (Придніпрянці), д-р Антін Горбачевський, д-р Михайло Новаковський (Галичани). Чи і в яких розмірах місія може переговорювати в справі Галичини, се мали рішати галицькі члени місії. Місія виїхала до Варшави 3. жовтня 1919.

З якими настроями проводили її урядові придніпрянські круги, свідчить згадана вже стаття „Історичний крок" в „Україні" (ч. 58 з 22. жовтня 1919.), орґані Штабу Дієвої Армії. Стаття, давши історичний огляд польсько-українських відносин, в якім боротьбу між Польщею й Україною освітлює як боротьбу шляхетчини проти демократизму, — кінчиться:

„Змінилися не тільки ми, але здається нам, а воно так таки й є, зміняється радикально і польський нарід. Се не випадкове явище, що польський нарід, якому не брак рідної численної аристократії і шляхти, поставив на чоло своєї воєнної державної орґанізації улюбленого свого вождя Пілсудского, якого вся Европа знає як щирого, культурного демократа. Тут маємо яркий доказ, що польський нарід глибоко еволюціонує в напрямі модерного демократизму. Можемо бути певні, що раніше чи пізнійше польська демократія стане фактичним господарем землі польської. З тим повинні і мусять числитися нинішні верховники долі польського народу. І се дає нам повну надію, що демократичний український нарід знайде щире співчуття в сердцях і розумі польських мас. Тоді що-йно ми повіримо в високі ідеали національного самовизначення і міжнароднього еднання, коли два історичні сусіди проведуть сі ідеали на практиці в житте.

Віримо также, що сі великі питання будуть полагоджені безпосередно двома зацікавленими народами, без ніякого стороннього вмішування . . ."

4. Договір галицької армії з Денікіном. Після втрати Київа воєнне положенне і внутрішній стан української армії швидким темпом наближалися до катастрофи. Вона не мала не тільки одіжи, обуви, ліків, отже річий, яких не було на території української влади і яких ся влада, відрізана від світа, не могла дістати. Дякуючи неналадженості державного апарату і боротьби між обома правительствами вона, на хлібородній українській землі, не мала навіть що їсти. А тут надходила холодна осінь і наближалася зима.

По свідоцтву Галичан галицька армія знаходилася ще в гірших умовах ніж придніпрянська. Правительство Директорії, яке мало давати гроші на галицьку армію, навмисно не давало гроший, щоб сим викликати в галицькій армії невдоволенне і змаганне до злиття обох армій. Особливо нарікають Галичани на премера і міністра фінансів Мартоса, як на головного виковника такого поведення правительства Директорії супроти галицької армії.

Обдерта, боса, голодна українська армія конала від тифу. Галицька армія, яка прийшла на Велику Україну в стані 40.000 баґнетів, мала в жовтні ледви 4000 баґнетів; наддніпрянська — 2000 баґнетів. Решта розбіглася, вимерла або лежала хора, ждучи безпомічно смерти.

В такім фізичнім стані армію роз'їдала морально зневіра, боротьба між обома українськими правительствами, денікінська і большевицька аґітація.

А на фронті що-раз сильнійше натискала добре озброєна й заосмотрена денікінська армія, перед якою українська армія все відступала й відступала.

При сім треба зазначити, що головний натиск денікінської армії видержувала власне галицька армія.

Серед таких відносин зродився і дозрів у Начальної Команди Галицької Армії розпучливий плян ратунку армії через перехід до Денікіна.

Обставини, в яких сей перехід відбувся, стверджують, що заставила до нього галицьку армію страшна конечність ратунку перед неминучою загибілю. Одначе, маючи се на увазі, треба також те тямити, що улекшили сей перехід галицькій армії, даючи їй відповідну ідеольоґію, ті міркування про орієнтацію на протибольшевицьку Росію, які зазначені в попереднім розділі.

Хронольоґічний хід подій представляється так [1]):

Перед 20. жовтня 1919. Начальна Команда Галицької Армії представила Диктатурі катастрофальне положенне армії і просила телеґрафічно прислати д-ра Назарука і д-ра Давидяка для вислання їх до команди денікінського війска в цілі навязання переговорів про завішенне зброї. На се прийшла з Диктатури телеґрафічна відповідь, що нема причини до навязування переговорів. На другу, більш рішучу телеґраму Диктатура відповіла, що всякі переговори рішуче забороняється.

Тепер начальний комендант галицької армії ґенерал Тарнавський рішився на власну руку розпочати вступні переговори. В сій цілі вислав він 25. жовтня до денікінської армії делеґацію, зложену з отамана Омеляна Лисняка, сотника Осипа Левицького і сотника Григорія Куріци, з офіціяльним порученнем вести переговори в справі виміни полонених і з неофіціяльним порученнем розвідати, на яких умовах денікінська команда готова заключити завішенне оружя з цілою українською армією.

В часі, коли ся делеґація робила заходи, щоб перейти фронт, в Виннниці, осідку Начальної Команди Галицької Армії, була 28. жовтня нарада над положенням, при участи Головного Отамана, коменданта придніпрянської армії отамана Сальського, Диктатора Західної Области УНР, коменданта галицької армії ґенерала Тарнавського і його шефа штабу полковника Шаманека. На нараді не принято ніяких важних рішень [2]).

Делеґація перейшла фронт аж 31. жовтня ввечері і 1. падолиста зустрілася в Зятківцях з ґенералом-майором Слащовом, який приняв її в імени денікінської команди.

Після офіціяльної части переговорів у справі полонених отаман Лисняк почав неофіціяльну часть отсею заявою:

„Я маю крім сього неофіціяльне доручення моєї команди просити Вас про виясненне, під якими умовами могло би між нашими арміями

---

[1]) Фактичні дані взяті з публікації Осипа Левицького, Галицька армія на Великій Україні. Автор брав участь у перших двох стадіях переговорів галицької армії з армією Денікіна.

[2]) В матеріялах, які маю, нема докладного звідомлення про сю нараду. На основі відомих даних треба приняти, що Тарнавський на нараді нічого не згадував про висланне делеґації.

бути заключене завішенне оружя, — і то не тільки що до галицької армії, але що до цілого фронту, значить, і армії придніпрянської."

На се ґенерал Слащов відповів:

„Коли переговорювати хоче галицька армія, то ми на переговори з нею готові; от є і телеґрама ґен. Денікіна на запитанне Вашого парляментаря, щоби галицькі делеґації без перешкоди й у всякій порі приймати. Та що до переговорів цілої армії або придніпрянської окремо, то можу Вас впевнити, — тому, що над такою можливістю ми застановлялися від хвилі стрічі з Вашим фронтом і я про се особисто говорив з ґен. Шілінґом [1]), — що такі переговори є, заявляю катеґорично, неможливі. Ми стоїмо на твердім становищі, що галицька армія є армією екстериторіяльною, яка під примусом обставин перейшла на територію Правобережа. Зате армія придніпрянська, се громадяни бувшої російської держави і як такі підлягають законам сеї держави, яку ми тільки реститууємо. З Вами готові ми говорити як з кождою заграничною армією. Для придніпрянської армії умови одні: зложити зброю й розійтися по домах. Прийде мобілізаційний приказ нашої головної команди для Поділя чи Волині, тоді вони будуть мусіти відбувати військову повинність на рівні з иншими громадянами Росії. Які умови будуть для Вашої армії, сього я тепер сказати не можу, тому, що я некомпетентний. Можу Вас тільки впевнити, що умови будуть відповідно до моменту корисні. Я мусів би від'їхати до Христинівки і тут говорити по прямому дротови з ґен. Шілінґом, а сей знов з ґен. Денікіном. Коли Ви уповажняєте мене зробити се, я се ще сьогодня зроблю."

Після сього отаман Лисняк зазначив, що коли б прийшло до переговорів тільки з галицькою армією, то вона настоювала би на отсих точках: „запевненне повної автономії та цілости армії: далі, що галицька армія не буде вжита проти иншого українського війска; далі, що їй буде уділений кількамісячний відпочинок та всяка матеріяльна підмога; в кінці, що Галицька Диктатура остане далі сувереном армії та одиноким заступником справ Східної Галичини".

На се ґен. Слащов заявив, що не може дати ніяких обовязуючих запевнень, тільки предложить ті бажання ґен. Шілінґови.

Тепер отаман Лисняк вернув ще раз до справи переговорів з цілою українською армією, зазначуючи, що також в інтересі Денікінської армії лежить вияснити відносини на цілій части фронту.

На се ґен. Слящов відповів:

„Повторяю, що галицьку армію ми вважаємо армією екстериторіяльною, зате армію Петлюри за ґрупу повстанців, подібну ґрупі Волинця, Махна та иншим, яка істнує тільки своїм опертем на числом і орґанізацією далеко сильнійшу галицьку армію. Вам може й невідомо, що бандам Махна тільки тому вдалося з Правобережа перейти в Катеринославщину, що дістали від Петлюри муніцію та що стояли з ним у порозумінню й союзі. Як ми ставимося до армії Петлюри, про се

[1]) Командант т. зв. „Новоросійської области" в армії Денікіна.

нехай Вам посвідчить отсей наказ [1]), який я дістав від моєї команди для передання команді придніпрянської армії."

Стало на тім, що ґен. Слащов порозуміється з ґен. Шілінґом, а той з ґен. Денікіном.

Денікін відповів Шілінґови телеґрамою, яка зачиналася словами: „Я щирим серцем витаю рідну нам по крови галицьку армію при її бажанню покінчити боротьбу та перейти на сторону добровольческої армії". Далі в телеґрамі говорилося, що цілість галицької армії буде задержана, при чім команда добровольческої армії застерігає собі де-які переміни в складі команди, та що галицька армія не буде вжита проти армії Петлюри.

Разом з сею телеґрамою подав ґен. Слащов делеґації галицької армії проект договору, який містив отсі головні точки:

„Галицька армія переходить в повнім складі разом з етапними установами, своїм майном та залізнодорожним матеріялом на сторону добровольческої армії і входить в повне розпорядженне головнокомандуючого збройними силами південної Росії через командуючого військами Новоросійської области.

Галицьке правительство через недостачу території спинює тимчасово свою діяльність та удається до Одеси під охорону та опіку головнокомандуючого збройними силами південної Росії.

Проти війска Петлюри на фронті галицька армія не буде вжита.

Галицька армія буде переведена в область Гайсин — Балта — Ольгопіль (начальна команда в Умань), при чім се переґрупуванне належить починати зараз зосереджуваннем армії в районі Погребище—Липовець.

Галицька армія задержить свою цілість, тільки при висших штабах будуть установлені від добровольческої армії висші штабові офіцири як контрольні орґани, також для вирішення усіх спірних питань на місци.

Начальна Команда Галицької Армії має негайно получитися прямим проводом з ґрупою ґен. Слащова, який передаватиме їй дальші доручення команди добровольческої армії."

Відповіди на сі умови домагалася команда добровольческої армії до 3. падолиста у вечері; сю відповідь мала привезти делеґація, уповажнена до дальших переговорів.

Сі умови привезла делеґація до Начальної Команди Галицької Армії 2. падолиста.

Через те, що на 4. падолиста Головний Отаман скликав військову нараду до Жмеринки, Начальна Команда Галицької Армії рішила пождати з висланнем нової делеґації до добровольческої армії на вислід тої наради.

Тимчасом дала вона 3. падолиста добровольческій армії таку телеґрафічну відповідь:

„Начальна Команда Галицької Армії на загал згідна на дальше веденне переговорів на умовах, предложених командою добровольческої армії. Одначе, з огляду на конечність порозуміння з власним правительством, що вимагає часу, делеґація з відповідю на предложення добровольческої армії виїде з Винниці аж 5. падолиста."

---

[1]) Був се наказ штабу „Новоросійської области", підписаний ґен. Шілінґом, який звертався до придніпрянської армії, щоби зібралася в означених місцях для зложення зброї, після чого вояки мають розійтися до дому, офіцири перейти в склад денікінської армії, а офіцири ґенерального штабу піддатися регабілітаційному процесови. За невиконанне сього наказу грожено відповідною карою.

Так закінчилася перша стадія переговорів Начальної Команди Галицької Армії з Денікіном.

Що до форми, треба ствердити, що ґенерал Тарнарський розпочав їх на власну руку і весь час держав їх у тайні; на скільки можна ствердити на основі матеріялів, на яких опирається ся праця, про факт ведення переговорів не знали ані учасники наради в Винниці 28. жовтня ані учасники наради в Жмеринці 4. падолиста.

Що до змісту, то предложение, зроблене ґен. Слащову отаманом Лисняком від імени Начальної Команди Галицької Армії, не підходило ані під понятте завішення оружя ані перемиря між двома самостійними арміями, тільки містило проект переходу галицької армії, при збереженню певної автономії, до добровольческої армії для дальшої спільної акції під загальною командою добровольческої армії.

Тепер перейдемо до наради в Жмеринці 4. падолиста. Взяли в ній участь члени Директорії УНР Головний Отаман Петлюра і Макаренко, премєр Ради Народніх Міністрів УНР Мазепа, Начальний Комендант Придніпрянської Армії отаман Сальський, Диктатор Західної Области УНР Петрушевич, Начальник Військової Канцелярії Диктатора підполковник Долежаль, представники всіх ґруп придніпрянської армії (сюди зачислявся також корпус Січових Стрільців під командою отамана Коновальця) і представники галицької армії (Начальної Команди, Команди етапу, галицьких корпусів і Українських Січових Стрільців). Начальну Команду Галицької Армії представляли: отаман д-р Степан Шухевич, отаман Омелян Лисняк, отаман ґенерального штабу Альфонс Ерле і четар Дмитро Паліїв. Сам ґен. Тарнавський не взяв у нараді участи.

Хід наради в Жмеринці був такий:

Найперше представники придніпрянської й галицької армії складали звідомлення про стан армії. Сей стан характеризувала заява отамана Сальського, що „війна властиво скінчилася“ та що тепер діло правительства шукати виходу.

Після сього Диктатор мав окрему нараду з представниками галицької армії.

Підчас сеї наради одержав він від ґен. Тарнавського телеґраму з заявою, що коли нарада в Жмеринці не прийме дефінітивного рішення, Начальна Команда буде примушена повести акпію на власну руку. Одержавши сю заяву, Диктатор сказав, що витягне з неї що до ґен. Тарнавського і шефу штабу полк. Шаманека як найширші консеквенції.

Вернувши до Камянця, Диктатор приказом з 5. падолиста усунув ґен. Тарнавського і полк. Шаманека з їх становищ і призначив начальним командантом ґенерала-четаря Микитку і шефом штабу ґенерала-четаря Ціріца. Сей приказ наспів до Винниці 6. падолиста у вечері.

Закінчила нараду в Жмеринці конференція між Головним Отаманом і Диктатором. На ній Головний Отаман принціпіяльно згодився на ведение переговорів від імени цілої української армії з Денікіном, з тим, щоб почати їх тільки через два дні, бо посол Мацієвич з Букарешту повідомляв, що має приїхати місія антанти для посередництва

в справі перемиря між українською армією й Денікіном, отже треба заждати на ту місію.

Треба зазначити, що заповіджена місія не приїхала.

Довідавшися про виспід наради в Жмеринці, ґен. Тарнавський рішив негайно вступити в дальші переговори з Денікіном. В сій ціли вислав він 5. падолиста делеґацію, зложену з отамана ґенерального штабу Ерле, отамана Лисняка і сотника Осипа Левицького, даючи їй повновласть „для ведення переговорів що до завішення зброї“ й отсі інструкції:

„Галицька Армія задержує як цілість свою повну автономію, — значить: устрій, склад команд, мову, герб, гимн і ин.

Зі сторони Денікінської Команди можуть бути призначені офіцири не як контрольні орґани, а як старшини звязку для вирішення на місці спірних питань усякого рода.

Правительство Західної Области УНР (Диктатура) задержує свою повну суверенність над Галицькою Армією. Тільки галицьке правительство має право переводити іменування на командні місця та підвисшення у степені.

Правительство переходить в Одесу, де йому буде дана змога навязати свобідні зносини з представниками европейських держав.

Галицька Армія переведеться в область вільну від пошести з тим, що перед її дальшим ужиттем, яке наступить після порозуміння обох команд (Добровольческої і Галицької), буде їй уділений кількамісячний відпочинок.

Галицькій Армії буде забезпечене матеріяльне заосмотренне під кождим оглядом.

Хорим Галицької Армії буде забезпечена як найдальше йдуча санітарна підмога.

Для доповнення Галицької Армії будуть ужиті заходи через спровадженне до неї українських полонених з Італії та української бриґади з Чехії [1]).

Проти армії Петлюри Галицька Армія не буде вжита.

Старшини і стрільці бувшої російської служби, які тепер повнять службу в Галицькій Армії, мають при ній остатися.

Корпус Січових Стрільців (Коновальця) належить уважати галицькою частиною.

Для переведення Галицької Армії в нову область Добровольческа Команда в порозумінню з Галицькою доставить відповідну скількість санітарних поїздів та транспортних середників.“

Так почалася друга стадія переговорів Начальної Команди Галицької Армії з добровольческою армією. Ся стадія закінчилася заключенням договору про перехід галицької армії до добровольческої армії. Сей договір заключено в Зятківцях 6. падолиста 1919. Протокол договору, списаний російською мовою [2]), звучить:

„Протокол перемиря, заключеного між представниками Добровольческої Армії з одного і представниками Галицької Армії з другого боку.

24. ст. ст. жовтня 1919. Стація Зятківці.

Голова Комісії: полковник російського ґенерального штабу Дубяго. Члени: від Добровольческої Армії полковники ґенерального штабу Коновалов і Саборський і від Галицької Армії отаман ґенерального штабу Альфонс Ерле, отаман Омелян Лисняк і сотник Осип Левицький.

---

[1]) Ся бриґада перейшла на територію Чехії підчас полїської офензиви на Східну Галичину весною 1919.

[2]) Російський текст подає „Україна“, вечірній випуск, понеділок, 10. падолиста 1919.

При провіренню повновластий стверджується:

1. Повновласть представників Добровольческої Армії установлена особистим повідомленнем комманданта війска Новоросійської Области ґенерал-лейтнанта Шілінґа.

2. Повновласть представників Галицької Армії дав Начальний Комманданг Галицької Армії ґен.-чет. Тарнавський під датою 5. падолиста н. ст. 1919. ч. 6897.

Рішено:

1. Галицька Армія переходить у повнім складі з етапними установами складами і залізнодорожним майном на сторону російської Добровольческої Армії і віддається в повне розпорядженне Головного Комманданта узброених сил Півдня Росії [1]), в теперішній час через комманданта війска Новоросійської Области [2]).

2. Галицька Армія, підчас перебування в висше вказанім підчиненню, не буде вжита до боротьби з армією Петлюри, яка ділає на фронті, і до одержання окремої задачі відводиться в запілле.

3. Галицьке правительство через недостачу території спинює тимчасово свою діяльність і переходить під опіку російської Добровольческої Комманди. До часу вказання місця осідку воно поселяється в Одесі, куди негайно переїздить.

4. При головнім штабі галицького війска знаходяться представники російської Добровольческої Комманди для вирішення на місци всіх біжучих питань оперативного, адміністраційного і господарського характеру.

Головний галицький штаб висилає до штабу Новоросійського війска офіцирів для звязку в числі, яке буде вказане комманданом війска Новоросії.

5. Сей протокол входить в житте з днем його підписання. Від того дня Галицька Армія сповняє всі зарядження Добровольческої Комманди.

6. Галицька Армія, починаючи 25. ст. ст. жовтня, приступає до засередженя в районі Погребище—Липовець.

7. Питання, підняті галицькими представниками про внутрішне житте Галицької Армії і про право зносин галицького правительства з чужими державами, оставляється нерішеними до одержання пояснень від ґенерала Денікіна.

Для сього галицька делеґація, призначивши одного представника для негайного вручення сього протоколу Галицькій Начальній Команді, в складі двох других представників переїздить в Одесу в штаб війска Новоросійської Области.

8. Для вигоди зносин обі сторони обовязуються зараз установити телеґрафічний звязок на апаратах Морзе, при чім включно до Липовця роблять се добровольці, а далі до Винниці Галичани.

Голова З'єдиненої Комісії полковник ґенерального штабу Дубяго. Члени: полковник ґенерального штабу Коновалов, полковник ґенерального штабу Саборський, отаман ґенерального штабу А. Ерле, отаман О. Лисняк, сотник Осип Левицький.

На основі уповажнення Головного Комманданта узброених сил Півдня Росії ґен. Денікіна потверджую сей протокол.

Стація Зятківці, 24 ст. ст. жовтня 1919.

Комманданг війска Новоросійської Области ґенерал-лейтнант Шілінґ."

Після заключення сього договору Ерле і Лисняк виїхали таки того самого дня до Одеси для ведення справ, згаданих в 7. точці договору, а Осип Левицький з трьома представникам добровольческої армії (під проводом полковника ґенерального штабу Саборського) до Начальної Команди Галицької Армії до Винниці.

Договір входив у житте з хвилею підписання і від тої хвилі галицька армія підлягала добровольческій команді. Отже делеґація Добровольческої Армії їхала, очевидно, до Винниці для виконування власти добровольческої команди над галицькою армією.

Приїхавши 7. падолиста до Винниці, добровольческа делеґація застала змінені відносини. Начальна Команда, в якої імени галицька

---

[1]) Титул ґенерала Денікіна (осідок в Таганрозі).

[2]) Ґенерал Шілінґ (осідок в Одесі).

делеґація підписала 6. падолиста договір, була приказом диктатора з 5. падолиста усунена. Від нової Начальної Команди залежало, чи приняти зобовязання, заключені на основі повновласти попередньої Начальної Команди.

Новий начальний командант ґен. Микитка і шеф штабу ґен. Ціріц, на принціпіяльне запитанне полк. Саборського, заявили, що в основі признають дотеперішні переговори, одначе сам договір можуть затвердити тільки після порозуміння зі своїм правительством. Добровольческа делеґація згодилася на се й остала в Винниці ждати вирішення справи.

Аж тепер переговори Начальної Команди Галицької Армії з добровольческою армією і їх вислід стали відомі обом правительствам у Камянци. Вражінне, яке вони викликали в придніпрянських кругах, містилося в однім страшнім слові: „зрада".

„Україна" орґан штабу Придніпрянської Дієвої Армії, в вечірнім випуску з 10. падолиста принесла відомости про події під назвою: „Як готувалася зрада", а текст договору під назвою: „Зрадницький акт". В редакційній статті п. н. „Державна зрада" читаємо:

„За останній час українське військо залишило цілий ряд стратеґічних пунктів, уступаючи їх добровольцям. В військових колах здивовано дивилися на відступ українського війска в той час, коли добровольці були і слабіщі і займали самі невигідні для себе стратеґічні пункти. Наддністрянське військо крім того в останні дні було навмісне розташоване так, що коли б добровольці насунули на Винницю, то армії українські були б розрізнені і попали або в полон, або були розбиті. Відразу було видно, що переводиться якийсь зрадницький плян."

В иншім місци в кореспонденції з Винниці говориться:

„Починаючи від Київа наше військо залишало такі стратеґічні пункти, де добровольці були би напевне розбиті, а в дійсности ми були примушені до відступу."

Як бачимо, тут закидається Начальній Команді Галицької Армії свідома зрада, підготовлювана ще від уступлення з Київа.

Про підготовлюванне зради говорить також отаман Сальський, пишучи про ті події в висше згаданій статті в „Волі":

„В той же час праве крило армії Шілінґа мало успіх проти більшої численно галицької армії. Скоїлося се через подвійну поведінку галицького командування, котре врешті решт дійшло до того, що не виконувало навіть наказів вищого комадування, скриваючи про се в своїх донесеннях. Тут вже дала себе знати денікінська аґітація, яка використала антипольські настрої галицької армії і тяжке матеріяльне становище, в якому знаходилася вся українська армія. Врешті Денікін, обіцюючи Галичанам повернути від Польщі Галичину, довів галицьке командуванне до чорної зради: таємно для всіх 5. (в дійности 6.) падолиста галицьким командуваннем було підписано договір, по котрому вся галицька армія переходіла до розпорядимости Денікіна. Командуванне наддніпрянської армії було раптово поставлене перед доконаним фактом зради . . ."

„Україна" обвиняла в зраді не тільки Начальну Команду Галицької Армії, але також Диктатуру. В статті п. н. „Диктатура нас губить" (ч. 89 з 13. падолиста) читаємо ось які обвинення:

„Мене сестриця зі світу згубила,
Ніж у серденько тай устромила".
(Народня пісня).

„Чи можемо ми инакше сказати про тих, хто в нас офіціяльно представляв рідну нам Галичину . . .

Чи можемо ми сказати инакше про ту Диктатуру, котра погубила наш національний Пємонт — Галичину і котра до нас прийшла тільки за тим, щоби своїми власними руками зруйнувати те, чого не могли доконати ні большевицькі ні денікінські армії?

Сталося те, в що повірити вважалося би найбільшим святотатством кождого Українця, від чого на саму думку кров застигає в жилах. Нас зрадив не тільки галицький ґенерал Тарнавський і його військові однодумці, — сю зраду підготовили, виконали і дальше підтримують галицькі верховоди, що на нашім хлібі-солі приютилися в Диктатурі і Секретаріяті Західної Области УНР . . .

Український нарід вірив у свою національну єдність від Кубані аж по Сян, а Диктатура своєю чорною зрадою оплюгавила сей ідеал . . .

Диктатура ограбувала виснажененаселенне Галичини і віддала його на поталу Польщі. Таж сама Диктатура і виконавець її волі — Начальна Команда Галицької Армії — пограбувала наше майно, довела до жебрачої торби нашу наддніпрянську ярмію, опустошила нашу военну скарбницю і все се, щоб більше нас опозорити, передала нашому найстрашнійшому ворогови . . .

Та невимовно страшнійше те, що ще нас чекає в найблищій будучности. Ми боїмося навіть подумати про ту долю, яка може зустрінути невинне, геройське наддністрянське козацтво. Чорну зраду Диктатури народні маси легко можуть перенести на нещасну ‚мужву‘ і ми можемо в короткім часі стати свідками страшної братерської різні, помсти брата наддніпрянця над невинним братом-наддністрянцем . . .

Через невиконування наказів головного командування, через пасивність на всім фронті галицьких частин супроти наступаючого ворога Начальна Команда Галицької Армії приготовила невимовно важке становище своїм братам по зброї Наддніпрянцям. Зрадливою передачею серця артерії українських залізниць, Жмеринки, в руки Денікінови ся команда перерізала нам усі шляхи на Вкраїну. В той час коли дні Денікіна на Вкраїні вже пораховані, на шляху до Київа стоїть у нас тільки одна перешкода — баґнети галицької армії, повернені проти нас Диктатурою. Ті нещасливі Козаки-Наддністрянці, що своїми трупами і кровю вистелювали шлях до вимріяного Київа, нині по зрадницькім акті Диктатури мусять охороняти сей же святий Київ перед наступом армії Петлюри.“

Про те, чи і на скільки Диктатура винна в заключенню договору між Начальною Командою Галицької Армії і Денікіном, прийдеться ще говорити. Поки-що вистане вказати на те, що стаття „України“ служить показчиком настроїв придднїпрянських кругів і зокрема Директорії та її правительства. І як показчик тих настроїв вона свідчить про велику ненависть і злобу тих кругів до Диктатури. Бо тільки ненависть і злоба могли подиктувати такі очевидно несправедливі закиди, що Диктатура „погубила Галичину“, що вона „ограбувавши Галичину і віддавши її на поталу Польщі“, тепер „ограбувала“ Велику Україну, або таке неправдиве, тенденційне представленне справи, ніби то армії Петлюри шлях до Київа загороджують тільки баґнети галицької армії, коли в дійсности ціла українська армія в ту хвилю представляла табор смерти, а в Київі вже від місяця сиділи знов большевики. І тільки ненависть і злоба могла подиктувати редакції офіціяльного орґану в таку хвилю піддавати думку про пімсту над Галичанами.

Сама редакція спамяталася і вже зараз другого дня в передовиці п. н. „Історичний момент“ (ч. 90 з 14. падолиста) старалася ослабити свої закиди, пишучи:

„В нашій вчерашній статті велику частину вини сього нещастя, яке на нас упало так несподівано, ми приписували также і галицькому урядови; не окремим його

людям, не окремим навіть ґрупам галицьких впливових кол, але сій безконтрольній системі, при якій командуючий армією може зраджувати державу, рідний нарід. В сім розумінню ми стояли і стояти будемо далі при погляді, що Диктатура завинила; сього історія ніколи Диктатурі не пробичить.

Констатуючи сей болючий і нещасливий у нашій боротьбі факт, ми всіми силами наших національних почувань, всею глибиною нашої віри в високий національний патріотизм синів Західної України заявляємо голосно і прилюдно, що галицьке громадянство, галицька армія в своїй цілости в тім нашім національнім спільнім нещастю нічим не провинилися. Вони впали такожж жалісливою жертвою скрито обдуманої зради, як і ми Наддніпрянці. І обвинувачення наших братів-Галичан, нашої братерської галицької армії було би не тільки страшною кривдою, гіркою, незаслуженою образою їх високого, чистого й ідейного патріотизму; — воно кинуло би між нас страшну пошесть недовіря, братської ненависти, незгоди . . .“

Від настроїв вернім до подій.

На відомість про заключенне договору між Начальною Командою Галицької Армії і Денікіном відбулася 8. падолиста в Дер а жні нарада, в якій взяли участь: Петлюра, Макаренко, Мазепа і Сальський, Петрушевич, Микитка, Ціріц і Долежаль. Вислідом наради було: 1. приказ Головного Отамана і Диктатора арештувати й поставити перед воєнний суд ініціяторів і учасників переговорів з добровольческою армією: Тарнавського, Шаманека, Ерле, Лисняка й Левицького; 2. вести далі переговори з добровольческою армією в імени ц і л о ї української армії.

Тарнавського і тов. арештовано 9. падолиста. Суд над ними відбувся в днях 11.—13. падолиста. Їх обвиняли за з л о ч и н и зради, сповнений п е р ш о ю стадією переговорів (перед нарадою в Жмеринці). Суд, взявши на увагу обставини, які заставили Начальну Команду навязити переговори, увільнив їх.

Начальна Команда Галицької Армії 9. падолиста у н е в а ж н и л а договір з 6. падолиста і заключила з командою добровольческої армії завішенне оружя на 48 годин [1]).

Рівночасно вислала до Одеси делеґацію, зложену з отамана ґенерального штабу Ціммермана, сотника Турчина і поручника Давида, для переговорів про перемирє. Від наддніпрянського правительства й армії поїхав до Одеси полковник Каменський [2]). Так почалася т р е т я стадія переговорів.

В Одесі ґен. Шілінґ знов в і д м о в и в с я п е р е г о в о р ю в а т и з н а д д н і п р я н с ь к о ю а р м і є ю. Про се доносив з Одеси от. Ціммерман телеґрамою з 11. падолиста: „В Одесі ґен. Шілінґ приняв делеґацію. Полковникови Каменському як представникови наддніпрянської армії побаченне було катеґорично відмовлене. Ґен. Шілінґ допускає переговори тільки з представниками галицької армії.“ На се донесенне начальний командант ґен. Микитка телеґрафічно відповів: „Ще раз

[1]) В дійсности боїв між обома арміями не було від 1. падолиста. Завішенне оружя з 9. падолиста тяглося автоматично аж до заключення договору з 17. падолиста.

[2]) Перед тим, після наради в Ж м е р и н ц і, коли надія на приїзд місії антанти показалась марною, 7. падолиста була вислана до добровольческої армії делеґація від наддніпрянської армії, одначе її не принято.

повторяється, що переговори вести можна тільки для обох армій разом і для них разом може бути заключене перемире."

Коли одначе добровольческа команда далі стояла при своїм, Начальна Команда Галицької Армії на припорученне Диктатури [1]) рішилася вести переговори тільки для галицької армії.

Зрештою в Кам'янці довершувався повний розпад і 15. падолиста і Головний Отаман і Диктатор евакували свою дотеперішню столицю. Диктатор виїхав через Румунію до Відня і галицька армія, заключуючи договір в Одесі, не мала вже звязку з своїм правительством.

Сей договір заключено 17. падолиста. Його текст звучить:

„Протокол засідання військової комісії, зложеної з представників Добровольческої й Галицької Команди.

Одеса 4./17. падолиста 1919.

Представники від Добровольческої Армії: полковники ґенерального штабу Даровський, Коновалов, Саборський; від Галицької Армії: отаман ґенерального штабу Ціммерман, сотник Турчин і поручник д-р Давид.

Повновласти представників Добровольческої Армії стверджує особисто командуючий військом Новоросії ґен.-лейтн. Шілінґ, а повновласти галицьких представників являються видними з предложених ними телеґрам коменданта Галицької Армії чч. 6828 і 7852.

Провід обняв як найстарший ступнем полк. ґен. шт. Даровський.

Постановлено:

1. Галицька Армія переходить в повнім складі разом з тиловими установами, складами і движимим залізнодорожним матеріялом на сторону російської Добровольческої Армії і входить у повне розпорядженне Головнокомандуючого військом Новоросійської Области.

2. Галицька Армія задержує свою орґанізацію, командний збір, мову, устави й ціле військове майно. Частини мають існувати в складі не менше 75% своїх штатних складів по штатам Галицької Армії, які обовязують по 4./17. падолиста 1919.

Корпус Коновальця не вважається галицькою частиною.

3. Російська Добровольческа Команда допоможе Галицькій Армії в доповненню її рядів уроженцями Галичини, що знаходяться як у чужих державах так і на території Росії.

4. При висших штабах, як також установах і всіх самостійних частинах Галицької Армії будуть приділені російські старшини, лікарі й урядовці після вибору Добровольческою Командою для звязку і вирішення на місци вирінаючих питань.

5. Політичних питань про взаїмні відносини галицького правительства до правительства Добровольческої Армії, як також про будучу долю Галичини, не розглядається й полишається до вирішення на політичних переговорах. Аж до вирішення сих питань в постою ґенерала Денікіна задержує Диктатор Галичини право кермування й контролі внутрішнього життя Галицької Армії.

6. Галицька Армія не буде воювати проти Армії Петлюри, яка знаходиться на фронті.

7. Галицька Армія зосередиться не пізнійше 17./30. падолиста 1919. в районі Козятин—Винниця—Ілинці—Оратово—Погребище.

8. Для забезпечення сеї концентрації Галицька Армія займає негайно та держить район Бердичева.

9. Штаб Галицької Армії переходить найпізнійше до 17./30. падолиста 1919. до Уманя.

10. Всі тилові військові установи, етап, склади і ин. пересуваються постепенно і розташовується на лінії Христинівка—Ольгопіль—Вознесенськ—Миколаїв.

---

[1]) Се виразно стверджує Осип Левицький, Галицька Армія на Великій Україні, стор. 161.

Санітарні установи, в яких знаходяться хорі та реконвалесценти, остають на місці.

11. Хорі та ранені Галицької Армії, які не знайдуть місця в галицьких лічницях, будуть приняті в шпиталі збройних сил Південної Росії на рівних правах з російськими, а після видужання вертають в Галицьку Армію.

12. Для звязку зі штабом комманданта війска Новоросійської Области вишлеться зі штабу Галицької Армії окремого старшину.

13. Сей договір входить в силу з хвилею ратифікації його з одної сторони комманднтом війска Новоросійської Области, з другої сторони комманднтом Галицької Армії.

14. Ворожі кроки між Добровольческою й Галицькою Армією спинюються з ухвалою підписання сього протоколу представниками обох сторін, не ждучи ратифікацій його, як се сказано в точці 13.

Голова комісії Даровський. Коновалов. Саборський. Ціммерман. Лука Турчин. Д-р Гр. Давид.

Стверджую:
Комманднт війска Новоросійської Области ґенерал-лейтнант Шілінґ.
Одеса, 17. падолиста 1919.
Стверджую:
Начальний вождь Галицької Армії ґенерал-четар Микитка.
Винниця, 19. падолиста 1919."

Як бачимо з сього протоколу, ґен. Шілінґ ратифікував його таки того самого дня, а ґен. Микитка через два дні.

Так галицька армія, яку від початку світової війни одушевляв ідеал визволення і з'єднання України, наслідком траґічних обставин віддалася в розпорядженне Денікіна, представника змагань до відбулування „єдиної, неподільної Росії", — Росії, яка означає могилу української державности.

5. Евакуація Камянця. Хоч у Держні Головний Отаман і Диктатор видали спільні заряджения, одначе розпад між обома правительствами довершувався з неминучою конечністю. Так само, як розпад цілої української армії і розпад між її обома частями.

12. падолиста була в Диктатурі нарада [1]), в якій з придніпрянських урядових кругів взяли участь член Директорії Макаренко, військовий міністр Сальський і товариш міністра закордонних справ Старосольський. Радили, як разом падати. З галицької сторони ставили дотеперішні домагання: принятте Галичанина в склад Директорії, усуненне Головного Отамана як нефаховця від оперативних справ, зміна кабінету. З придніпрянської сторони Макаренко сказав тільки, що ті домагання слушні, а Старосольський заявив, що „Директорія може їх виконає".

Сальський так представив положенне: „Війна для нас скінчена. Поконала нас не мілітарна сила ворогів, а тиф. Наддніпрянська армія не має заспокоєних навіть елементарних вимог, вона опору ставити не може. Галицька армія в такім самім стані. Вона в більшости вже окружена . . ." Нарада не дала ніякого позитивного висліду і в даних обставинах не могла дати.

Камянець кождої хвилі могли заняти або Денікінці або Поляки. Головний Отаман, щоб не віддати його Денікінцям, запросив Поляків

[1]) Назарук, Рік на Великій Україні, стор. 295 і дальші.

заняти його. Про се повідомив 15. падолиста Диктатора член Директорії Макаренко.

Диктатор вагався, чи їхати до армії і з нею попасти в залежність від Денікіна, чи виїхати до Европи на політичну еміґрацію.

15. падолиста скликав Диктатор старшин галицької армії, які були в Камянці, щоб повідомити їх про положенне. Пояснив справу переходу арм ї до Денікіна. Відчитав також висше подані листи Панейка. Сам стояв на тім, що перехід до Денікіна є конечність і взивав усіх старшин до солідарности[1]).

Після його промови, коли він вийшов, командант українських Січових Стрільців Букшований зажадав отворення дискусії, заявляючи, що має документи, на яких основі справа представляється инакше ніж говорив Диктатор. Начальник військової канцелярії Диктатора Долежаль заявив на се, що старшини були скликані для вислухання повідомлення Диктатора, а не для дискусії. Зі становища того закопного порядку, який представляла Диктатура, мав слушність.

Вночи з 15. на 16. падолиста Диктатор з урядовцями й найблизшим окруженнем виїхав з Камянця і 16. падолиста перед полуднем переправився коло Жванця через Дністер на румунський бік, звідки виїхав до Відня.

Рівночасно виїхав з Камянця Головний Отаман Петлюра з урядовими установами УНР. Евакуований державний апарат і армія опинилися 29. падолиста в Любарі новгородського повіту на Волині. 4. грудня в Новій Чарторії (12 верст від Любара) була нарада правительства з представниками війска. 5. грудня Головний Отаман Петлюра в порозумінню з радою міністрів виїхав до Польщі[2]).

6. Договір Головного Отамана з Польщею. Дипльоматична місія УНР, яку оба українські правительства вислали до Варшави, зустрілася у вступних переговорах з польським правительством з домаганнем, що основною умовою наладження приязних відносин між Україною й Польщею мусить бути заява, якою українське правительство зречеться в користь Польщі Галичини і тих західних земель Великої України, які лежать на північ від Галичини. На засіданню місії 30. падолиста 1919. зложенню такої заяви спротивилися всі галицькі члени місії (Витвицький, Горбачевський, Новаковський) і з Придніпрянців Мшанецький. Не вважаючи на се, голова місії Андрій Лівицький і три члени Придніпрянці (Михайлів, Понятенко, Ржепецький) рішили зложити таку заяву. Наслідком того галицькі члени виступили з місії.

Ту заяву зложив голова місії УНР на спільнім засіданню місії і представників польського правительства 2. грудня 1919., відчитуючи документ підписаний ним і згаданими трьома членами місії і віддаючи його в руки представників польського правительства. Часть заяви, яка

---

[1]) В матеріялах, які маю, докладного звідомлення про зміст виводів Диктатора нема. Є коротка згадка в Назарука і довша (подана з полемічною цілю) в віденській „Боротьбі“ (ч. 1 з 1. січня 1920.).

[2]) П. Феденко, Фермент нації (Соц.-дем. журнал „Вільна Україна“, ч. 1—2, січень—лютий 1921, Львів—Київ).

відносяться до Галичини і взагалі до територіяльних уступок у користь Польщі, звучить:

„1. Територія Української Народньої Республики має бути установлена з такими кордонами: починаючи від Чорного Моря по ріці Дністрі і від Дністра між Польщею й Україною по ріці Збручі. Далі кордон Української Народньої Республики на території бувшої російської імперії має пройти на західно-північній Волині і остаточне вирішення тут кордону залежатиме від вирішення Мирової Конференції в Парижі . . .“

„2. Національно-культурні права, які Уряд Української Народньої Республики забезпечує на території України громадянам польської національности і на відворот. Політичне становище Східної Галичини розв'язується польським урядом в порозумінню з представниками українського народу, який заселяє ту провінцію . . .“

Сею декларацією місія УНР зрікалася Галичини в користь Польщі і признавала справу Галичини внутрішньою справою Польщі, яку має розв'язати польське правительство.

Територіяльні уступки в користь Польщі, зроблені в заяві з 2. грудня 1919., закріпив договір між Польщею й правительством Головного Отамана Петлюри, заключений у Варшаві 22. цвітня 1920., на передодні польсько-української офензиви проти совітської Росії й радянської України. В сім договорі про границі між Польщею й Україною і права українського населення під Польщею говориться:

„II. Границі між Річю Посполитою Польською й Українською Народньою Республикою означуються таким способом: на північ від ріки Дністра здовж ріки Збруча й опісля здовж бувшої границі між Австро-Угоршиною й Росією до Вишгородка, а від Вишгородка на північ через Кремінецькі узгіря, далі по лінії на схід від Здолбунова, далі здовж східних адміністраційних границь рівенського повіту, далі на північ здовж адміністраційної границі бувшої Минської губ. до місця, де її перетинає ріка Прип'ять, далі Прип'ятю до її устя . . .“

„V. Національно-культурні права, які польський уряд запевнить громадянам української народности на території Річи Посполитої Польської, будуть в рівній мірі признані громадянам польської народности в границях Української Народньої Республики.“

Відступаючи величезні простори української землі, з корінним українським населенням, під Польщу, правительство Петлюри поставило сі українські землі шо до прав у польській державі нарівні з тими зникаючими, серед українського населення розкиненими польськими меншостями, які оставали на території української держави.

Побоювання Галичан що до політики Петлюри супроти Польщі сповнилися в розмірах далеко більших ніж можна було сподіватися.

7. Дальша доля галицької армії. Коли галицька армія переходила до Денікіна, він наближався вже до свого упадку. Ті, що виправдують сей перехід, так і кажуть: „Ми знали, що Денікін — труп, але, на жаль, сей труп мав ще стільки сили, що міг нас роздавити. Отже ми ратувати себе, знаючи, що Денікін швидко впаде і ми, врятувавши себе, зможемо ще послужити українській справі“.

І справді, Денікінови не судилася розпоряджати галицькою армією для осягнення своїх воєнно-політичних цілий.

Після упадку Денікіна галицька армія, щоб далі ратувати себе й оставати як боєва одиниця на українській землі, ввійшла в порозу-

мінне з большевиками. Під большевиками стало їй важче ніж під Денікіном. Большевики були сила і ся сила хотіла повернути галицьку армію на службу своїм цілям. Почалося перегрупуванне, зміна старшин, відзнак, словом акція в цілі втягнення галицької армії в орґанізм червоної армії. Хоч ся акція відбувалася в зверхніх українських формах, одначе орґанізм галицької армії не піддавався їй без опору.

Серед таких напружених відносин почалася весною 1920. польсько-петлюрівська дефензива проти совітської Росії й радянської України. Тоді часть галицької армії отворила большевицький фронт і перейшла на сторону Головного Отамана Петлюри.

Для польсько-петлюрівської дефензиви мало се той наслідок, що вона могла з такою легкістю посунутися аж до Київа.

Та для тої части галицької армії, яка уможливила сю легкість, наслідок її переходу на сторону Головного Отамана Петлюри був такий, що польська армія взяла її в полон і розмістила по таборах для полонених. Старшин окремо уміщено в однім з найгірших польських таборів, у Тухолі на бувшій пруській території.

В галицько-українській пресі зазначено, без ніякого спростування з боку уряду Головного Отамана, що *така була воля Петлюри*. Поляки, розуміється, виконали ту волю з приємністю.

А одначе треба сказати, що і в Поляків і в Петлюри ділав вірний інстинкт: Галицька армія, діти тої країни, яка знаходиться в найстрашнійшій польській неволі, не могли бути союзниками польського оружя.

Справдилося се на ґрупі ґен. Кравса, яку після упадку Денікіна доля злучила з частинами УНР і яка, як часть армії Павленка, була поставлена на галицький фронт захищати Галичину від большевиків— для Польщі. Ся ґрупа не видержала в такій ролі і перебилася на чеську територію, де зложила оруже.

Колиб замість сеї ґрупи була на тім місци поважна сила галицької армії, її баґнети певне були б повернулися проти Поляків, для визволення рідної землї з їх ярма.

Перехід до Денікіна був початком кінця галицької армії.

Корпус Січових Стрільців, сформований за Центральної Ради в своїй основі з Галичан, що попали були в російський полон, — який відіграв визначну ролю в будуванню Української Народньої Республики як оборонець Центральної Ради підчас першої большевицької інвазії і як носитель повстання проти гетьмана Скоропадського, — був поставлений переходом галицьком армії до Денікіна в такі важкі умови, що рішив здемобілізуватися, щоб не попасти як боєва одиниця в ворожі руки.

Часть галицької армії остала в червоній армії.

Часть, та, що весною 1920. попала в польський полон, перестала істнувати.

В кінці часть, а саме ґрупа, яка підчас польської офензиви весною 1919. перейшла на чеську територію, і ґрупа, яка в літі 1920. відділилася від армії Павленка і перейшла на чеську територію, знаходиться в окремих таборах в Чехії, зберігаючи звязок з Диктатурою.

V. Часть.

Правительство Західно-Української Народньої Республики на еміґрації.

Розділ XIX.

Орієнтація на протибольшевицьку Росію і відречення від неї.

I. Збори членів Української Національної Ради у Відні. Приїхавши до Відня, Диктатор Західної Области УНР скликав збори тих членів Української Національної Ради, які перебували на еміґрації в Відні, щоби обговорити політичне положення, витворене подіями на Великій Україні. Рівночасно приїхав до Відня з Парижа заступник голови Делеґації Української Народньої Республики на Мирову Конференцію, державний секретар закордонних справ Західної Области УНР д-р Василь Панейко. Таким чином члени Української Національної Ради мали змогу оцінити положення на основі звідомлень з одного боку з Великої України, з другого боку з Парижа. Треба зазначити, що збори членів Української Національної Ради не були реактивуванням Ради як законодатного орґану, а тільки принагідною нарадою, скликаною Диктатором в дорадних цілях.

Про хід нарад оголошено тільки отсей офіціяльний комунікат [1]):

„По причині приїзду до Відня Президента Української Національної Ради д-ра Евгена Петрушевича і державного секретаря д-ра Василя Панейка, відбулися наради збору членів Української Національної Ради, пробуваючих у Відні, під проводом Президента д-ра Евгена Петрушевича в днях від 9. до 17. грудня 1919.

Наради розпочав Президент д-р Евген Петрушевич своїм звітом, по чім д-р Василь Панейко представив справу статута для Східної Галичини. Відтак на підставі отсих звітів переведено дебату про наше теперішнє державно-правне становище та в сій дебаті всі бесідники згідно ствердили, що однодушним змаганнем всего українського народа, без ріжниці партій і областий, є: сполученне всіх українських земель в одній самостійній і суверенній українській державі; — що натомість всяке розділюванне українських земель та прилучуванне їх частин до инших держав уважають шкідним для українського державного права, як також взагалі для будучности українського народу. — та що Українці Західної Области хочуть ділити долю з Придніпрянською Україною і з нею разом злучитися в тій державно-правній формації, яку виборе собі український нарід в отсій світовій війні.

Супроти послідних подій постановлено заложити рішучий протест проти декларації пп. Андрія Лівицького і тов. у Варшаві в справі зречення Східної Галичини в користь Польщі.

Дальше вирішено внести державно-правне застреженне проти предложеного Найвисшою Радою Мировой Конференції в Парижі статута для Східної Галичини.“

Згаданий протест проти варшавської декларації місії УНР з 2. грудня 1919. внесено з датою „Відень, 11. грудня 1919.“ і з підписом

[1]) „Український Прапор“, ч. 1 з 6. січня 1920.

д-ра Евгена Петрушевича як Президента Української Національної Ради [1]). Провідною думкою протесту є твердження, що місія УНР у Варшаві, проти волі її галицьких членів і після виходу їх з місії, не має права складати заяв що до Східної Галичини. Основна точка протесту звучить:

„Іменем Західної Области Української Народньої Республики, себ-то Східної Галичини та Північної Буковини має право заявлятися правосильно тільки її власне леґальне представництво та її власна леґальна власть, які існують до сьогодня та своїх прав у нічию користь ніколи не зрікалися, зваживши, що постановою репрезентаційно-законодатного тіла Західно-Української Народньої Республіки, а іменно Національної Ради з дня 3. січня 1919., як і постановою Директорії Української Народньої Республики з дня 19. січня 1919. тільки заповіджено евентуальну злуку обох українських Республик, застерігаючи рівночасно сими актами виразно, що ‚аж до часу скликання всеукраїнських установчих зборів законодатну власть на території Західно-Української Народньої Республики, себ-то на території Східної Галичини та Північної Буковини виконує Національна Рада, а екзекутивну власть правительство тої ж Республики, установлене Національною Радою та перед нею відповідальне'. Згідно з сим може правосильно заявлятися що до території Західно-Української Народньої Республики та що до її відносин, а зокрема що до границь супроти Польщі тільки згадана Національна Рада та установлене нею правительство Західно-Української Народньої Республики.

Становище повисше відповідає теж принціпіяльно дотеперішньому становищу Найвисшої Ради Аліянтів у Парижі, яке так названу Східну Галичину вважає як окрему державно-правну одиницю".

Коли в справі зречення Галичини місією УНР в користь Польщі збори членів Української Національної Ради заняли таке ясне становище, то становище зборів у справі переходу галицької армії до Денікіна офіціяльний комунікат покрив тайною.

В дійсности за тою тайною крилася орієнтація більшости національно-демократичних політиків на той шлях, який промостила галицька армія. Свідчать про се самі наради [2]), свідчить політичний напрям „Українського Прапора" [3]) і свідчить передовсім дальша акція Панейка в Парижі, до якої він, очевидно, мусів дістати уповажнення в Відні.

2. Український Національний Комітет у Парижі. Діяльність Панейка після приїзду з Відня до Парижа зазначилася на зверх двома актами: 1) виступленнє з Делеґації Української Народньої Республики і заложенне окремої Делеґації Західно-Української Народньої Республики як заступництва Галичини перед Мировою Конференцією [4]);

---

[1]) „Український Прапор", ч. 36 з 16. грудня 1919.

[2]) Віденська „Боротьба" (ч. 6 з 12. марта і ч. 7—8 з 3. цвітня 1920.) подала про наради звідомленнє, яке, хоч очевидно тенденційне, одначе не оставляє сумніву що до основної думки нарад: зневіри в самостійницьку ідею і орієнтації на протибольшевицьку Росію на платформі федерації.

[3]) Статті д-ра О. Назарука (ч. 3 з 13. січня 1920.), д-ра Е. Левицького (ч. 4 з 16. січня 1920.), д-ра Л. Цегельського (ч. 5 з 20. січня 1920.), передруки з „Козацького Голосу", орґану галицької армії, де ріжними способами доказується політична нешкідливість або навіть корисність переходу галицької армії до Денікіна й анальоґічної політичної орієнтації; далі підпираннє паризької акції Панейка.

[4]) Див. вище стор. 118—119.

2) участь в заложенню „Українського Національного Комітету“ як „представника й оборонця національних інтересів України перед міжнароднім політичним світом“ [1]).

Сам Панейко представляє справу заложення „Українського Національного Комітету“ ось як [2]):

„Коли на склоні 1919. року, після кількакратних (почавши від мая 1919.) заяв представників Петлюри про ‚desinteressement‘ в справі Східної Галичини, було ясно, що нічого Галичанам робити в петлюрівській делеґації; коли крім того всім стало очевидним, що наша тіснійша вітчина Галичина, як і инші західні українські землі, едино тільки тоді може числити на ратунок від загину в польськім ярмі, коли повстане могуча східно-европейська федерація; коли стало й певним, що хоч би й повстав тай якийсь час вирвався з польської ласки якийсь український вазальний ‚буфер‘ коло Винниці чи Бердичева, то він своєю безсмертністю тільки припечатав би нашу безнадійність; коли, одним словом, нашим обовязком було вибирати з двох лих менше, — тоді зголосився до одного з членів тутешньої галицької української делеґації бувший секретар гетьмана п. Моркотун, людина певне не більше ‚реакційна‘ від переважної частини представників ‚соціялістичного‘ ‚уряду‘ Петлюри і не більше ‚обмосковлена‘ ніж добра половина т. зв. свідомих Українців. П. Моркотун мав широкий плян: з усіх проти-петлюрівських і небольшевицьких українських елементів зорганізувати загально-українську політичну орґанізацію на засаді з'єднення цілої української етноґрафічної території в українську державу, сфедералізовану з Московщиною й иншими девжавами, які виникли на розвалинах царської Росії. Нашій делеґації предложив п. Моркотун вступити в склад пропонованої ним загально-української національної ради. Предложенню сьому я рішуче спротивився з мотивів не засадничо-політичних, а з тактичних і з особистих. Тільки по довшім опорі згодився я, щоб засновано — не якусь національну раду, а скромний приготовчий комітет, тай щоб у склад його вступила не делеґація, а хиба поодинокі її члени. Все те під категоричною умовою, що ініціятор придбає для справи в часі найкоротшім придніпрянських українських діячів відомих українських партій, з відомими в українстві іменами. Поки се не станеться, комітет мав остатися неуконституованим (назначено тільки секретаря) та виявляти з себе незвязані сходини чи наради, а не дійсну орґанізацію. Таких нарад було всего кілька на початку сього (себ-то 1920.) року — переважно без моєї участи. Згодом Галичани здержалися від тих нарад взагалі, а незабаром, не хотячи далі піддержувати фікції, ми всі формально з комітету виступили.“

Першим політичним виступом „Українського Національного Комітету“ було повідомленне французького правительства, представництв усіх держав у Парижі і визначних політичних ґруп і осіб про своє заложенне і своє ідейне обличе. Се повідомленне, зроблене в формі листа й долученних до нього документів, звучало:

---

[1]) Про „Український Національний Комітет“ у Парижі оголосив я отсі статті: „Куди ідете? Відкритий лист до членів Української Національної Ради і Ради Державних Секретарів Західної Области УНР і до Українського Народнього Комітету в Злучених Державах Північної Америки“ (віденська „Воля“, т. I, ч. 7 з 14. лютого 1920.). — „Програма паріського Українського Національного Комітету“ (львівський „Вперед“, ч. 127 з 3. червня 1920.). — „До характеристики політики Уряду Західної Области УНР“ (львівська „Громадська Думка“ ч. 135 з 11. червня 1920.). — „Делеґація Уряду Західної Области УНР і Український Національний Комітет в Парижі“ (львівський „Вперед“, чч. 178, 179 і 180 з 4., 5. і 6. серпня 1920.). — „Український Національний Комітет у Парижі і галицьке правительство“ (львівський „Вперед“, чч. 128 і 129 з 5. і 6. серпня 1921.).

[2]) „Лист до Редакції“, — „Український Прапор“ ч. 39 з 11. липня 1920.

„Париж, 5. січня 1920.

Ексцеленціє!

Маю честь переслати Вам при сім декларацію Українського Національного Комітету, який утворився в Парижі 19. грудня 1919., як також витяг з декларації, зложеної Галицькою Делеґацією гр. Тишкевичеви, президентови з'єдиненої Української Делеґації.

Будьте ласкаві, Ексцеленціє, прийняти вислови мого високого поважання.

За Президію: Томашівський."

Долучена до сього листа декларація Українського Національного Комітету звучить:

„Париж, 19. грудня 1919.

Політична криза, яку переходить тепер Україна, покликала до життя по-за границями краю новий орґан української ідеї: Український Національний Комітет. Його утворення є льоґічним висліком отсих фактів: по-перше теперішня Українська Делеґація, після виходу делеґатів галицьких і де-яких делеґатів російської України, перестала репрезентувати правдиві почування і змагання української нації; по-друге Директорія і її правительство, з одного боку нарушивши принціп інтеґральности української території і з другого вступивши в союз з російськими большевиками, втратили політичне й моральне право, щоб їх уважати за українську національну владу. До хвилі, коли буде утворене нове правительство Східної України і правильна закордонна українська репрезентація, Український Національний Комітет вважає себе покликаним бути тимчасово представником і оборонцем національних інтересів України перед міжнароднім політичним світом.

Своє віроісповідання бачить Український Національний Комітет у повнім воскресенню України в етноґрафічних границях, з'єдиненої в федеративній формі з могучою Росією.

Проґрама Українського Національного Комітету, як також поклик до земляків, будуть оголошені незабором.

Ґенеральний Секретаріят Українського Національного Комітету, під дирекцією п. д-ра Кирила Білика, знаходиться в Парижі, 5 bis, rue Henri-Martin.

Білик, ґенеральний секретар."

Другим документом була заява Панейка про виступленнє з УНР[1]). Делеґації.

Наведені документи зовсім не відзначаються тою політичною скромністю, яку опісля Панейко хотів зробити основною рисою Українського Національного Комітету.

Назва „Український Національний Комітет" — „Comité National Ukrainien" [2]) зовсім нічого не говорить про те, що се має бути тільки „скромний приготовчий комітет". Так само з тих документів не видно, що Комітет остав „неуконституований", а навпаки, факт, що Комітет мав не тільки президію, але й ґенеральний секретаріят під дирекцією окремого ґенерального секретаря, говорив про те, що Комітет представляє викінчену орґанізацію з великим бюрократичним апаратом.

Та й політичні аспірації Комітету, як се видно з його декларації, не були такі скромні. А саме, він відмовляв права Директорії, правительству і паріській делеґації Української Народньої Республики

---

[1]) Див. вище стор. 118—119.

[2]) Польська орґанізація під анальоґічною назвою („Comité National Polonais" — „Polski Komitet Narodowy") вела підчас світової війни антантофільську політику в імени Польщі і була признана державами антанти законною репрезентацією Польщі.

виступати як влада і репрезентація українського народу і вважав себе покликаним сам вступити в те місце і бути „представником і оборонцем національних інтересів України перед міжнародним політичним світом".

І справді Комітет через російське посольство (Маклакова) в Парижі робив у французького правительства заходи, щоб його признано офіціяльним представником України за кордоном [1]).

Ініціятиву заложення Комітету Панейко приписує Моркотунови [2]). Та Моркотун був тільки аґентом російського посольства. Отже треба приняти, що плян заложення Комітету зродився і перейшов підготовну стадію як виспід переговорів Панейка з російськими протибольшевицькими кругами в часі перед виїздом Панейка на збори членів Української Національної Ради до Відня. Тут він мусів одержати апробату своєї діяльности, коли, приїхавши з Відня, негайно приступив до заложення Комітету. Що заслугу заложення Українського Національного Комітету треба приписати делеґації Західно-Української Народньої Республики себ-то Панейкови і тов., се ясно видно зі слів самого Панейка, який признає, що Комітет заложено аж тоді, коли він згодився, щоби в його склад увійшли члени галицької делеґації. Їх значіння при заложенню Комітету стане ясне, коли візьмемо на увагу признання Панейка, що між членами Комітету не було ані одного придніпрянського українського діяча відомих українських партій, з відомим в українстві іменем. З Придніпрянців були в Комітеті тільки обмосковлені українські урядовці з часів Скоропадського [3]). Українську політичну марку давали Комітетови тільки члени галицької делеґації; навіть президію Комітету репрезентував Томашівський.

Ідейне обличе Комітету ясно характеризується заявою, що він „своє віроісповідання бачить у повнім воскресенню України в етноґрафічних границях, з'єдиненої в федеративній формі з могучою Росією".

Як Комітет розумів сю „федеративну форму", про се говорить оголошена пізнійше його програма [4]):

„1) Хотячи висловити волю широких мас українського народу і пригадуючи боротьбу, яку вів український народній рух проти царського централізму, Комітет змагає до утворення республиканського, демократичного, федеративного режіму в будучій великій могучій Росії.

2) З'єдиненне всіх українських земель під спільним місцевим урядом. З'єднена Україна є частю єдиної федеративної Росії. Маючи примір в Америці, Анґлії й Німеччині, Український Національний Комітет вірить твердо

[1]) Варшавська „Українська Трибуна", ч. 75 з 3. серпня 1921., стаття „Політичні авантурники".

[2]) Моркотун, приватний секретар гетьмана Скоропадського, появився весною 1919. в Парижі і спершу крутився коло української делеґації як співробітник члена д-ра Артима Галіна, якому ніби-то помагав працювати для української справи в масонських кругах. Восени 1919. оголосив у російськім протибольшевицькім орґані Бурцева „Cause Commune" заяву проти Петлюри як „зрадника Росії" і від тоді став явно виступати як російський аґент.

[3]) Товариш міністра внутрішніх справ Вишневський, Микола Могилянський, Цитович і ин.

[4]) „Cause Commune", ч. 95 з 15. мая 1920.

що федерація Росії підпиратиме не ослабленнє, але скріпленнє могучости і повний розвиток всіх місцевих сил Великої Росії.

а) Приймаючи конституанту цілої Росії і постійний репрезентаційний орґан, зложені з представників народностий і автономних провінцій, Комітет обороняє право України мати місцевий сойм.

б) Місцева адміністрація ведена місцевим міністерством.

в) Єдина армія, фльота, політика внутрішня, фінансова й міжнародня, сцентралізована й ведена орґанами цілої Росії.

г) Знесенне всякої митової системи, яка розділяла би федеративні провінції російської держави.

З) Повна рівність всіх народностий, які населяють Україну.

4) Урядова мова в цілій державі російська; для внутрішніх відносин, для судів і для шкіл на Україні російська мова має ті самі права, що українська.

5) Вся земля селянам. Признанне довершеного факту підчас аґрарної революції і законодавство про означенне і поділ землі між селян. Збереженне принціпів індивідуальної власности (хутори) з означенням максімум земельної власности.

6) Комітет бачить запоруку мира в Східній Европі і єдиний спосіб, щоб уникнути її збольшевичення, в солідарній політиці всіх Славян.

Зі славянського становища ґерманізація України є небезпекою, усуненою тепер, яка одначе на будуче не втратила свого небезпечного характеру.

7) Боротба проти большевизму, так само, як проти сепаратизму, які є рухами деструктивними і протисуспільними."

Ся програма ясно говорить, як Комітет розуміє „федерацію" України з Росією. Одним словом: „Единая, федеративная т. е. усовершенствованная недѣлимая Россія!" [1]).

Зараз після заложення Комітету окрема делеґація в складі Моркотуна, Панейка і Томашівського явилася на засіланню російського т. зв. „Совѣщанія федеративныхъ правительствъ", щоб потифікувати йому заложенне Комітету і просити о протекторат. Після зложення заяви делеґації, Савінков від імени „Совѣщанія" дякував їй за те, що вона „в кінці стала на певний політичний шлях і надалі піде поруч з Росіянами в боротьбі зі зрадниками вітчини — сепаратистами" [2]).

Яке значінне для російських протекторів „Українського Національного Комітету" мала участь членів галицької делеґації в Комітеті, видно з голосів російської преси.

І так „Cause Commune" (ч. 78 з 10. січня 1920.) писала, що заложенне Комітету є „наслідком переходу галицьких частин до Денікіна".

„Россія" [3]) ось як оцінила перехід галицької армії до Денікіна і участь членів галицької делеґації в „Українськім Національнім Комітеті":

„Тепер і сей останній розділ, який істнував між галицько-російським населенням [4]), треба віднести до історії. Момент переходу галицького війска на сторону

[1]) Такою фразою схарактеризував значінне федеративности для відбудови Росії в передреволюційних границях париський російський щоденний часопис „Россія", один з горячих протекторів „Українського Національного Комітету."

[2]) Вищезгадана стаття в „Українській Трибуні".

[3]) Ч. 27 з 21. січня 192)., стаття „Голосъ Галичанина", автор О. М., мабуть Осип Марков.

[4]) Себ-то розділ на Українців, які хотіли з'єднання Галичини з самостійною українською державою, і москвофілів, які хотіли з'єднання Галичини з Росією в передреволюційних границях.

добровольческої армії був моментом кінцевого обєднання всіх галицьких сил що до політичної орієнтації. Представник галицького війска заявив з приводу сього переходу співробітникови „Одесскихъ Новостей", що сей перехід „зовсім відповідає настроям і бажанням як вояків і команди галицького війска, так і широких кругів галицького населення, яке давно змагає до зближення з близьким йому по крови й духу російським народом". Після сього наступив вихід членів галицько-української делеґації зі складу місії гр. Тишкевича і заява її представника, яка потверджує змагання всего галицького населення до злуки з Росією. Для характеристики настрою я міг би навести слова одного з визначних представників українського руху в Галичині, який недавно заявив, що при виборі між Великою Польщею і Великою Росією сторонники українського руху в Галичині без вагання заявляються за Велику Росію навіть в тім випадку, коли б та Росія не була Росією демократичною, а Росією 1876. року (рік видання акту Юзефовича про обмеженнє прав малоросійської мови)".

Коли Панейко і тов. в Парижі з цілим розмахом кинулися в обійми Москалів, у Відні „Український Прапор" почав обережно підготовляти українське громадянство до нової орієнтації. І так в ч. 38 з 23. грудня 1919. помістив він кореспонденцію з Парижа п. н. „Важні переміни у Парижі", якої автор Т., доносячи про виступленнє Галичан з Делеґації УНР, заповідає, що також де-які Придніпрянці збираються виступити з Делеґації УНР і далі пише: „В звязку з сим утворився тут „Український Національний Комітет", зложений із заступників усіх українських земель, який репрезентуватиме провізорично цілість української справи перед політичним світом." В ч. 5 з 20. січня 1920. „Український Прапор помістив вище подану програмову декларацію „Українського Національного Комітету", пропускаючи одначе устуи про зєдиненнє України з Росією. Видно, в Відні боялися відкрити правдиве політичне обличе Комітету.

Представивши історію заложення, особистий склад, політичну програму і протекторів „Українського Національного Комітету", треба сказати, що участь членів галицької делеґації в Комітеті, в якім з Придніпрянців не було ані одного свідомого Українця, тільки обмосковлені аґенти російського протибольшевицького табору, означала удар в ідею державної незалежности України. В хвилі, коли все національно свідоме громадянство Великої України кріваві в боротьбі за державну незалежність України, члени галицької делеґації дали свою політичну марку орґанізації, заложеній російським протибольшевицьким табором для боротьби з „українським сепаратизмом". При сім треба взяти на увагу, що зробили се представники галицького правительства саме тоді, коли те правительство протестувало проти якого-небудь вмішування Великої України до справи Галичини. Те, що місія УНР варшавською декларацією зреклася Галичини в користь Польщі, галицьке правительство пятнувало як національний злочин. Як же назвати те, що рівночасно члени галицької делеґації в товаристві Моркотуна і тов. зрікалися державної незалежности Великої України в користь „єдиної федеративної Росії", присягаючися поборювати „український сепаратизм" як „ворога вітчини"?!

В січні 1920. приїхав до Парижа Диктатор Західно-Української Народньої Республики. До його приїзду „Український Національний Комітет" привязував велику вагу. Сподівалися, що він дасть апробату

СЕМЕНЬ ВИТВЕЦЬКИЙ

дотеперішній діяльности галицької делеґації в Комітеті і завершить справу урядовою заявою, що правительство Західно-Української Народньої Республики змагає до відбудування „єдиної, федеративної Росії“, до якої повинні бути прилучені й українські землі бувшої Австро-Угорщини.

Одначе замість того наступила кількамісячна мовчанка про „Український Національний Комітет“, а опісля заяви, якими галицьке правительство відхрещувалося від всякої спільности з ним.

При кінці мая 1920. Панейко уступив зі становища голови галицької Делеґації в Парижі.

Через місяць „Український Прапор“ (ч. 38 з 4. липня 1920.) приніс офіціяльний комунікат з заявою, що „ні галицька делеґація як така, ні її поодинокі члени не мають нічого спільного з т. зв. ‚Українським Національним Комітетом‘ у Парижі, який є приватною орґанізацією і складається виключно з Наддніпрянців“.

В слідуючім числі (ч. 39 з 11. липня 1920.) „Український Прапор“ помістив вище згаданий „Лист до Редакції“ Панейка, який, що правда, ослабляв попередню заяву, бо стверджував участь членів галицької Делеґації в заложенню „Українського Національного Комітету“, одначе при тім повідомляв, що всі члени галицької делеґації вже з Комітету виступили.

В кінці й сам Диктатор уважав за вказане урядово виректися всякої спільности з „Українським Національним Комітетом“.

В відозві „До війска Галицької Землі“ — з датою „В серпні 1920“ і підписом „Диктатор Західної України Д-р Евген Петрушевич“[1]) — він, обговоривши справу переходу галицької армії до Денікіна, заявляє:

„В звязку з сим всім підносять ріжні темні духи, що я вирікся справи самостійности України. Як доказ сього наводять, що де-які представники Галицького Уряду в Парижі (яких я зрештою, обнимаючи владу, вже застав й опісля приняв їх уступленнє) мали разом з російськими кругами орґанізувати в Парижі спілку для злуки України з Московщиною. Правдою є тільки те, що представники Галицького Уряду в Парижі пробували утворити підготовчий Комітет для наладнення порозуміння з де-якими російськими кругами, що той Комітет навіть неуконституювався і що по моїм приїзді в Париж ту розпочату справу понехано вже в першій половині січня 1920.“

Чи все те було так, як говориться в наведених урядових заявах, читач має нагоду переконатися з поданих документів. В кождім разі треба ствердити, що правительство Західно-Української Народньої Республики в кінці вирекло всякої спільности з „Українським Національним Комітетом“ [2]).

Сам Комітет, в складі потяженім ріжними обмосковленими „Малороссами“, під проводом Моркотуна, істнує далі й розвиває дуже живу протиукраїнську діяльність по вказівкам російських орґанізацій для відбудови передреволюційної Росії.

---

[1]) „Український Прапор“, ч. 46 з 29. серпня 1920.

[2]) Одначе з другого боку треба ствердити, що від часу до часу між „Українським Національним Комітетом“ і галицьким правительством усе таки завважуються якісь тайні звязки.

Розділ XX.

Під прапором Незалежної Галицької Республики.

Вислідом майже піврічного побуту Диктатора в Парижі й Льондоні було дефінітивне установленне напряму дальшої політики галицького правительства. Воно рішило перестати звязувати справу Галичини зі справою Великої України, усунутися від участи у всеукраїнських — як самостійницьких так і федералістичних — комбінаціях і заступати тільки справу Галичини.

Опираючися на тім, що сен-жерменським договором (арт. 91) Австрія зреклася права суверенности над Галичиною в користь держав антанти та що держави антанти рішенням з 25. червня 1919. віддали Галичину під окупацію Польщі, зобовязуючися пізнійше дати населенню Галичини змогу виконати право самовизначення, — галицьке правительство рішило виступити перед державами антанти з домаганнем, щоб вони усунули з Галичини польську окупацію і дали краєви змогу уладити своє житте як Незалежна Галицька Республика [1]).

Приїхавши з Парижа до Відня, Диктатор перевів орґанізацію правительства, яке розвиває діяльність в вище зазначеним напрямі.

Осідком правительства є Відень.

Що до відносин між правительством і краєм, то українське громадянство окупованої Польщею Галичини признає правительство законною владою краю. Тільки українська соціяльно-демократична партія, яка еволюціонує в напрямі радянської програми, поборює орієнтацію правительства на буржуазну антанту, протиставляючи їй орієнтацію на міжнародню соціяльну революцію. Одначе се її становище є настільки невиразне, що не можна рішуче сказати, чи означає воно

І так орґан Комітету „La jeune Ukraine“ помістив у ч. 3—4 за падолист — грудень 1920. статтю „La problème de la Galicie Orientale“, про яку редакція зазначила, що одержала її „з урядового жерела“.

Знов „Український Прапор“ (який від ч. 45 з 22. серпня 1920. формально виступає як Орґан Уряду Преси і Пропаганди Західно-Української Народньої Республики) помістив у ч. 27 з 9. липня 1921. комунікат „Український Національний Комітет і його політика“ з підписом Моркотуна. Правда, сей комунікат поміщений в рубриці „Надіслане“ з застереженнем, що „за сю рубрику редакція не повідповідає“. Одначе в політичній пресі не водиться, щоб часопис, хоч би в анонсах, містив політичну рекляму політичних орґанізацій, які вважає шкідливими. Отже треба приняти, що редакція „Українського Прапора“ вважає „Український Національний Комітет“ корисним, коли містить йому рекляму.

[1]) Нотою з 30. цвітня 1921. президент Української Національної Ради Д-р Евген Петрушевич предложив державам антанти проект „Основ державного устрою Галицької Республики“, домагаючися усунення польської окупації з Галичини й визнання незалежности краю в формі Галицької Республики.

Для умотивування сього домагання Президія Української Національної Ради видала в червні 1921. публікацію „Pour l'indépendence de la Galicie. Pourquoi la Galicie ne doit pas faire partie de la Pologne“ (також українською мовою: „За державну незалежність Галичини. Чому українська Галичина не може прийти під Польщу“). В сій публікації поданий також текст вище згаданого проекта. Публікацію зладив автор сеї праці, що й зазначено на українськім виданню.

неґацію правительства як законної влади краю, чи тільки опозицію проти правительства.

І. Орґанізація правительства. Законною основою орґанізації правительства є „розпорядок Диктатора Західно-Української Народньої Республики з 25. липня 1920. про орґанізацію Уряду для виконування Державної Влади в Західно-Українській Народній Республиці в часі тривання повновластий Диктатора".

Сим розпорядком утворено „Уряд Диктатора" (арт. III.), зложений з відділів: 1. для закордонних справ. 2. для фінансів, торговлі і промислу, 3. для справ преси і пропаґанди, 4. для справ внутрішніх, судівництва, просвіти, віроісповідань, рільництва, почт і телеґрафів, шляхів та публичних робіт. На чолі кождого з сих чотирох відділів стоїть „Уповажнений Диктатора". Його функції відповідають функціям давнійшого державного секретаря, одначе без самостійности й відповідальности державного секретаря. „Уповажнений Диктатора" є урядовцем, який сповняє свої функції по вказівкам і за відповідальністю Диктатора. Дальше входить в склад „Уряду Диктатора" утворена давнійше „Військова Канцелярія Диктатора", яка сповняє функції державного секретаріяту військових справ. В кінці належить сюди також президіяльна канцелярія Диктатора [1]).

„Розпорядок Диктатора Західно-Української Народньої Республики з 30. серпня 1920. про виконуванне Уповажненими атрибутів Державної Влади в часі неприсутности Диктатора в осідку Уряду" покликає на час неприсутности Диктатора К о л е ґ і ю У п о в а ж н е н и х, яка повинна обмірковувати й вирішати всі важнійші справи. До участи в парадах Колеґії може Диктатор покликати також инші особи з рішаючим або дорадним голосом. Від рішень Колеґії виключені справи найвисшого військового проводу, справи законодатні і рішення про зміну принятого Диктатором політичного напряму.

Хибою орґанізації Уряду Диктатора треба вважати, що він не опирається на ніякий г р о м а д я н с ь к и й о р ґ а н, а є урядом самодержавним. Очевидно, годі на еміґрації творити парлямент, але все-таки з політичної еміґрації, між якою є чимало членів Української Національної Ради, далося би утворити відповідний громадянський орґан для співпраці з урядом.

---

[1]) Розпорядком з 1. серпня 1920. („Український Прапор", ч. 43 з 8. серпня 1920.) назначив Диктатор: 1. Уповаженим для закордонних справ д-ра С т е п а н а В и т в и ц ь к о г о, 2. для фінансів, торговлі і промислу В о л о д и м и р а С і н ґ а л е в и ч а, 3. для справа преси і пропаґанди д-ра К о с т я Л е в и ц ь к о г о, 4. для справ внутрішніх і т. д. О с и п а Г а н і п ч а к а. Директором військової канцелярії є Я р о с л а в С е л е з і н к а, директором президіяльної канцелярії Л е в П е т р у ш е в и ч. Протягом 1921. в складі „Уповажнених Диктатора" наступили такі зміни: Д-р В и т в и ц ь к и й став головою місій в Парижі й Льондоні, Уповажненим для закордонних справ став д-р К о с т ь Л е в и ц ь к и й, Уповажненим для справ преси і пропаґанди д-р О с и п Н а з а р у к, Уповажненим для справ внутрішніх і т. д. — після уступлення Ганіпчака — д-р Р о м а н П е р ф е ц ь к и й. Крім Назарука, одного з провідників радикальної партії, всі Уповажнені належать до трудової (нац.-дем.) партії.

Сю хибу, здається, відчуває й сам Диктатор, який у нотах до держав антанти ніколи не виступає як Диктатор, тільки як Президент Української Національної Ради. Видно, Українська Національна Рада є на його думку більшим авторитетом для держав антанти, ніж Диктатура.

Діяльність Уряду Диктатора проявляється перше всего в области закордонної політики. При кождій відповідній нагоді звертається він до держав антанти з нотами й меморіялами, в яких домагається вирішення справи Галичини; крім того подає до відома держав антанти факти насильства польської окупаційної влади над українським населенням Галичини.

В обороні незалежности Галичини Уряд Диктатора може виказатися дипльоматичними успіхами, про які низше.

2. Договір між державами антанти й Польщею в Спа. Лінія Керзона. Що держави антанти уважають справу Галичини невирішеною, про се говорить договір, заключений між державами антанти й Польщею в Спа 10. липня 1920. В сім договорі Польща приняла умови, під якими держави антанти підпимають посередництва в війні між Польщею й совітською Росією. Про справу Галичини говориться в 2. і 3. точці договору, які наводимо в цілости:

„2. Вислати повновласників на конференцію, яка в можливо найблизшім часі має відбутися в Льондоні і в якій братимуть участь делеґати Польщі, совітської Росії, Фінляндії, Литви і Латвії під протекторатом Мирової Конференції, яка буде намагатися до справедливого мира між Польщею та її европейськими сусідами. Представники Східної Галичини будуть також допущені в Льондоні до представлення їх справи на конференції.

3. Приняти рішення Найвисшої Ради в справах литовського союза, будучности Східної Галичини, тешинського питання та договору, який має бути заключений між Данціґом і Польщею“.

В звязку з сим договором анґлійський міністер закордонних справ льорд Керзон вислав 11. липня 1920. зі Спа до правительства совітської Росії депешу з предложенням перемиря, в якій перший раз оголошено східні границі Польщі, установлені Найвисшою Радою 8. грудня 1919. Від сього ся гранична лінія одержала назву лінії Керзона [1]).

Правительство совітської Росії на анґлійське предложение не згодилося. Конференція в Льондоні не відбулася і справа Галичини остала далі непорішена. Одначе поставленне справи Галичини в договорі в Спа свідчить, що змагання галицького правительства мають міжнародню підстау.

3. Справа Галичини на мирових переговорах в Ризі між Польщею і совітською Росією й радянською Україною. Коли в вересні 1920. в Ризі почалися переговори між Польщею і совітською Росією й радянською Україною про перемирє і прелімінарний мир, прибула сюди „Уповажнена Делеґація Української Національної Ради Східної Галичини і її уряду“ в такім складі: голова — д-р Кость Левицький,

[1]) Див. вище стор. 161.

члени — Ернест Брайтер, д-р Лука Мишуга, д-р Осип Назарук[1]). Задачею делеґації було: „не брати участи в конференції з Поляками й большевиками навіть в разі запросин, тільки на місці слідити хід нарад і в разі потреби внести протест проти вирішування галицької справи".

Справу Галичини піднесла на сих переговорах делеґація совітської Росії й радянської України, яка на засіданню 24. вересня 1920., покликуючися на право самовизначення, поставила як основу мира отсі домагання:

„1. Негайне святочне затвердженне незалежности і суверенности Польщі й Росії і визнанне незалежности України, Литви, Білоруси і Східної Галичини.

2. Як Польща так і Росія мусять зараз, відповідно бажанням інтересованого населення, признати ті державні національні заступництва, які істнують у кождій з тих держав (сойм, парлямент або радянські з'їзди).

Зі свого боку совітські республики узгляднюють, що в Східній Галичині ще нема совітської орґанізації, тому вони годяться допустити в сім краю плебісцит не на основі совітських принціпів, себ-то голосування тільки робітничого населення, але на основі звичайного міщанско-демократичного принціпу."

На заяву польської делеґації, що справа Галичини не належить до переговорів, бо Галичина ніколи не належала до Росії, совітська делеґація згодилася на се польське становище і в прелімінарнім договорі, підписанім 12. жовтня 1920., приняла граничну лінію між Польщею з одного і совітською Росією й радянською Україною з другого боку, означену так, що українська Галичина разом з иншими західними землями України на захід від лінії, яка є продовженнем ріки Збруча на північний схід, остали по польськім боці.

Галицька делеґація ще з дороги (зі Штетіна) вислала 21. вересня 1920. до обох сторін в Ризі телеґрафічну заяву, якої головний уступ звучить:

„На підставі принціпу самовизначення народів уважаємо нашим правом і обовязком, як Делеґація Національної Ради Східної Галичини і її Уряду, застерегтися перед Вашою Конференцією проти вирішування державного становища Східної Галичини без нас, бо всяке рішенне що до сеї території без згоди населення Східної Галичини згляднo Національної Ради як його леґальної представниці було би знасилуваннем права самовизначення, якого наше населенне ніколи не стерпить."

Приїхавши до Риґи, галицька делеґація вислала 27. вересня 1920. до президії Мирової Конференції в Ризі ноту, в якій представивши утвореннє Західно-Української Народньої Республики заявляє:

„З сих причин всяке инше вирішуванне державної долі Східної Галичини проти виявленої вже волі населення було би ярким потоптанием загальнопризнаного права самовизначення народів."

Під кінець конференції галицька делеґація вислала до неї 7. жовтня 1920. ще одну ноту, в якій, зазначивши, що „вважає

---

[1]) Фактичні дані взяті з публікації: Українська Делеґація Східної Галичини в Ризі. Виданнє Уряду Преси і Пропаґанди Зах.-Укр. Нар. Республики. Відень 1920.

Польщу і совітську Росію й радянську Україну за некомпетентне форум до вирішування державної справи Східної Галичини", заявляє:

„Коли ж підчас нарад Конференції Делеґація совітської Росії й України, визнавши державну незалежність Східної Галичини, піддалася напорови польської Делеґації та згодилася приняти в прелімінарнім мировім договорі таку демаркаційну границю, що Галичина припадає на захід від неї, то вважаємо нашим обовязком, як заступники леґальної влади Східної Галичини, заложити отсим найбільш рішучий протест проти всякого, хоч би тільки тимчасового розпоряджування землею Східної Галичини чи зі сторони Польщі чи зі сторони Росії або України, бо всяке рішенне в справі східно-галицької території без згоди представників Національної Ради Східної Галичини є ярким насилуваннем права самовизначення населення сеї території. І тому таке вирішенне не може мати ніякого значіння та його ніколи наш нарід за важне не признасть."

Дальше нота згадує про становище держав антанти в справі Східної Галичини і заявляє, що „справа державної самостійности Східної Галичини в як найкоротшім часі повинна бути остаточно вирішена світовою конференцією".

Крім сього делеґація Галичини разом з делеґацією Білої Руси оголосили 8. жовтня ноту: „До Всіх. Спільний протест делеґацій Білої Руси і Східної Галичини проти імперіялістичного захвату їх земель на основі ризького прелімінарного договору".

4. Справа Галичини перед Союзом Націй. Підчас загальних зборів Союза Націй в Женеві в падолисті 1920. прибула туди делеґація Української Національної Ради, щоб підняти справу Галичини перед сим міжнароднім трибуналом. Делеґація відбула ряд конференцій з окремими членами Союза Націй і предложила свої домагання Союзови Націй в отсій ноті:

„Женва, 28. падолиста 1920.

До Високого Союза Націй!

В імя ідей справедливости і всесвітнього мира, які лягли в основу міжнароднього договору про установленне Високого Союза Націй; в імя здійсненя змагань до державної самостійности здібних правити собою, колись поневолених народів; в імя ратування життя українського народу Східної Галичини, який вимирає під насильною польською окупацією, — Українська Національна Рада, вибрана на основі загального права голосування переважаючою більшістю населення Східної Галичини, як одинока леґальна репрезентація сього краю, звертається до Високого Союза Націй з представленнем отсих своїх домагань:

I. Високий Союз Націй зволить признати Східній Галичині право національного самовизначення відповідно волі українського народу, як переважаючої більшости тамошнього населення, жити самостійним державним життем, волі виявленій і реалізованій на протязі його історії та виконаній після розпаду Австрії реститууваннем давної галицько-української держави на своїй національній території, яка має всі умови для державної самостійности. Незломність своїх змагань до свободи доказав український нарід оружною оборонною боротьбою перед заборчими посяганнями Польщі.

II. Високий Союз Націй зволить допомогти до можливо скорого здійсненя сього права згідно з принціпом мира, проголошеним побідними державами, в цілі збереженя життя українського народу на його галицькій землі та в інтересі привернення мирних відносин на сході Европи.

III. До часу вирішення політичного становища Східної Галичини зволить Високий Союз Націй в імя людскости взяти в оборону український нарід Східної Галичини перед постійним вигублюваннем, яке там переводить тепер супроти нього завойовницька Польща, і в тій цілі підняти заходи задля негайного

усунення самовільної польської окупації сеї країни та відхилення небезпеки, щоби тимчасова адміністрація Східної Галичини була доручена Польщі, відвічному ворогови українського народу, що виявила повну нездібність до тої адміністрації.

IV. Високий Союз Націй зволить спричинити, щоби до того ж самого часу управа Східної Галичини була доручена владі, уконституованій місцевим населенням на основі чисельного відношення національности краю і була ведена під наглядом міждержавної комісії, як се було постановлено що до инших областий, яких дефінітивне політичне становище не було вирішене міжнародньою постановою.

V. Високий Союз Націй зволить допустити репрезентацію Української Національної Ради до заступництва населення Східної Галичини перед Високим Союзом, так, щоби воно мало змогу висловити свою волю в справі політичної долі свого краю.

Українська Національна Рада підносить отсі свої домагання перед Високим Союзом Націй в тім переконанню, що вона буде вислухана перед всяким рішенням в справі Східної Галичини та що буде узгляднена воля українського народу, як переважаючої більшости, заселяючої сей край.

Д-р Евген Петрушевич, президент Української Національної Ради. Д-р Кость Левицький, Ернест Брайтер, Д-р Степан Витвицький, члени делеґації до Союза Націй".

До сеї ноти додано меморіял з докладним представленнем справи Галичини зі становища міжнароднього права і польського окупаційного режіму.

Вислідом сих заходів перед Союзом Націй було те, що Рада Союза Націй на сесії в Парижі в лютім 1921. розглянула на засіданню 23. лютого справу Галичини і приняла отсе рішенне:

„1. Постанови мирового договору про права національних меншостий в Польщі не можуть бути примінені супроти Галичини, б о в о н а л е ж и т ь п о - з а г р а н и ц я м и П о л ь щ і.

2. Постанови про виконуванне мандатів і контролю Союза Націй над мандатарем не можуть бути примінені супроти Галичини, б о П о л ь щ у н е н а д і л е н о м а н д а т о м з а в е с т и а д м і н і с т р а ц і ю т о ї к р а ї н и.

3. Не можна також прикладати до сього випадку приписів гаґської конвенції, бо в часі, коли була заключена та конвенція, Польща не істнувала як держава.

4. П о л ь щ а я в л я є т ь с я т і л ь к и ф а к т и ч н и м м і л і т а р н и м о к у п а н т о м Г а л и ч и н и, я к о ї с у в е р е н о м є д е р ж а в и а н т а н т и (арт. 91 договору в Сен-Жермен).

Тому Рада Союза Націй рішає предложені їй домагання що до правного становища Галичини і відносин в тім краю відступити Раді Амбасадорів".

Се рішенне Ради Союза Націй треба вважати великим дипльоматичним успіхом в заходах галицького правительства в ціли визволення Галичини з-під окупації Польщі. Воно, від імени держав антанти і невтральних, які складають Союз Націй, стверджує, що зі становища міжнароднього права Польща не має ніяких прав до Галичини, що вона є тільки фактичним мілітарним окупантом сього українського краю та що Галичина знаходиться під суверенністю держав антанти, до яких належить рішенне про її долю.

Загальні Збори Союза Націй в вересні 1921 знов порушили справу Галичини, ухваливши, на внесенне канадійського делеґата Дічерші, 27. вересня 1921 отсю резолюцію:

„Збори Союза Націй висловляють бажанне, щоб Рада Союза звернула увагу Головних Союзних і принятих до союза Держав на конечність управлення в близькім часі правного положення Східної Галичини".

5. Анґлійський прем'єр про правне положеннє Галичини. В тім самім дусі, що рішеннє Ради Союза Націй, означив правне положеннє Галичини Лойд Джордж на засіданню палати громад 6. липня 1921., відповідаючи на запитанне льорда Роберта Сесіля.

Сю заяву Лойда Джорджа попередив дипльоматичний крок анґлійського правительства, яке при кінці червня 1921. через своє посольство в Варшаві звернулося до польського правительства з запитаннем, на якій основі Польща заводить свою державну адміністрацію в Галичині, коли рішеннем Найвисшої Ради з 25. червня 1919. їй дозволено тільки на мілітарну окупацію сього краю. На се запитанне польське міністерство закордонних справ відповіло, що своє поясненне справи подасть пізнійше.

Швидко після сього, на засіданню палати громад 6. липня 1921., льорд Роберт Сесіль звернувся до правительства з запитаннем в справі Галичини, формулуючи його ось як:

„1. Який тепер правний стан Східної Галичини?

2. До якого міжнароднього тіла належить тепер ся справа?

3. Чи зроблено яку спробу, щоби запевнити вислів волі населення сього краю в будучім вирішенню його долі, згідно зі становищем занятим 25. червня 1919?

4. Чи є правдиві відомости, що Поляки творять там свої кольонії?“

На се запитанне Лойд Джордж негайно відповів:

„1. Східна Галичина є тепер під військовою окупацією Польщі, на основі рішення Мирової Конференції з 25. червня 1919.

2. Її дефінітивна приналежність досі не вирішена, одначе арт. 91-им сенжерменського мирового договору перенесено права Австрії в роспорядимість держав антанти, так, що Найвисша Рада Мирової Конференції є компетентним тілом до того, щоб виконати се рішеннє.

3. Досі ще не піднято заходів для запевнення волі населення згідно зі становищем занятим 25. червня 1919.

4. Правдиві є також донесення, що Поляки приміщують свої кольонії на території Східної Галичини“.

Сею заявою анґлійський прем'єр хотів, очевидно, пригадати Польщі, що вона не має ніякої міжнародньо-правної основи вважати українську Галичину частю своєї держави та що доля сього краю залежить від держав антанти.

Та рівночасно заява Лойда Джорджа являється голосним обвиненнем держав антанти. Бо коли вони приписують собі право вирішити долю Галичини, то чому її не вирішили, але спокійно приглядаються, як польська окупаційна влада вже два роки веде найстрашкійшу політику пімсти й винищення українського народу, щоб таким способом запевнити собі володіннє над сим українським краєм?

VI. Часть.

Кінцеві уваги.

Розділ XXI.

Причини невдачі. Галичина й Велика Україна. Окрема галицька політика.

I.

Чому українська Галичина улягла перемозі Польщі?

Думаю, що ті, що шукають причини у внутрішніх галицьких відносинах, звалюючи вину „праві“ на „лівих“ і „ліві“ на „правих“, помиляються. При всіх внутрішніх недостачах Галичина в боротьбі против польського наїзду дала такий примір геройства, що ся боротьба остане на все одною з найгарнійших сторінок історії боротьби українського народу за волю.

А що до недостач, то треба людські справи оцінювати людською мірою. У Поляків, у Чехів і ин. не було инакше: і в них були недостачі, може ще й гірші. Та в них були инші обставини і дякуючи тим обставинам, вони мають свої держави. В таких обставинах, в яких була Галичина, й вони мабуть улягли би. Зрештою вистане вказати на чеських Німців. Є їх коло 3 міліони багатого, культурного, національно свідомого народу на власній території, а одначе, маючи против себе побідну антанту і не могучи одержати помочи від великого німецькою народу, вони мусіли улягти і стати частю чеської держави.

Против змагання Галичини до незалежности і злуки з Великою Україною виступила Польща. Так стали против себе до війни дві сили: Польща й Галичина. Вистане порівнати територію, населенне, матеріяльні засоби, можливість звязків зі світом у сих двох сил, а про кінцевий вислід війни між ними не могло бути сумніву: Галичина мусіла улягти.

Щоб Галичина у сій війні не улягла, а оборонила своє слушне право, се могли спричинити тільки зовнішні відносини: в данім випадку справедливе становище побідної антанти, коли б та наказала Польщі спинити наїзд на українську землю і підперла свій наказ таким авторітетним виступом, що Польща мусіла би послухати, — або поміч Великої України.

Галичина числила на одно і друге. З одного боку здавалося зовсім певним, що коли держави антанти основою світового мира проголосили самовизначенне народів, то вони визнають державну незалежність України в етнографічних границях, отже не допустять, щоб Галичину загарбала Польща. З другого боку, державність Великої України видавалася для Галичини настільки сильна, що й не допускалася думка, щоб Велика Україна віддала Галичину на поталу Польщі. Обі сі надії завели.

Держави антанти в останнім рахунку стали по стороні Польщі й уповажнили її завоювати Галичину. Що так сталося, причина сього — здається мені — лежить у великій мірі в українській політиці підчас світової війни. Я вище зазначив, що до революції в Росії така політика, яку вели галицькі Українці, була неминуча. Одначе опісля, й особливо в останніх місяцях світової війни треба було ввійти в порозуміння з антантою й запевнити собі участь в спадщині після Австро-Угорщини. Можливо, що се не було би вдалося. Тоді — годі! Одначе сього зовсім не пробовано, — і в сім лежить великий промах Української Парляментарної Репрезентації. Тоді, коли українська делеґація приїхала до Парижа, вже було на се запізно. Тоді можна було примусити антанту числитися з нами й визнати нас тільки через „довершені факти“ — через незломність нашої сили.

З огляду на таке відношення антанти, вратувати Галичину від польського наїзду могла тільки поміч Великої України. Одначе звідси не тільки не приходила поміч, а навпаки, треба було посилати галицькі частини на поміч Директорії в боротьбі з большевиками. Зокрема Січові Стрільці, галицька військова формація на Великій Україні, що утворилася з найідейнійшого елементу між галицькими Українцями в російськім полоні, головна опора Директорії в боротьбі проти гетьмана Скоропадського й опісля в боротьбі з большевиками, просто відмовилася йти на оборону Львова перед польським наїздом, виходячи з того становища, що коли буде укріплена українська державність у Київі, то Галичина буде частю української держави незалежно від хвилевих місцевих невдач [1]).

Не маючи помочи від Великої України, — що в обставинах, в яких вона сама знаходилася, тої помочи не могла дати, — Гали-

---

[1]) Ті круги, — як галицькі так і придніпрянські, — які основною причиною невдач в українськім державнім будівництві вважають політику українських соціялістичних партій, уважають се становище Січових Стрільців рішаючим не тільки для упадку Галичини, але й цілої української державности. Вони кажуть: Не треба було робити повстання проти гетьманщини, тільки укріпляти її, а тоді вона була би вдержалася проти большевиків і ми нині мали би українську державу. Рівночасно Січові Стрільці були би рішили боротьбу за Львів в українську користь, що було би рішаюче для цілої війни між Польщею й Галичиною.

На мою думку, ті міркування не мають реальних основ і продиктовані радше партійним засліпленнем, таким самим, як закиди тих „лівих“, які кажуть, що се Українська Національна Рада своєю „правою“ політикою погубила Галичину.

Народне повстання проти гетьманщини було неминуче і коли б його не була повела Директорія, то воно було би підялося під проводом большевиків. Тоді замість Директорії УНР була би скинула гетьмана большевицька окупаційна влада. Чи на тім виграла би українська державність, се для мене зістається під великим сумнівом.

А Січові Стрільці так були звязані з Великою Україною, що вони не могли відійти на оборону Львова, коли там готовилося повстання проти гетьманщини.

Та як би вони й були очистили Львів від польських повстанців, то ще питанне, чи се вплинуло би на кінцевий вислід війни між Польщею й Галичиною.

чина, оставлена своїм власном силам, маючи проти себе Польщу, яка мала не тільки моральне, але й матеріяльне підпертє антанти, мусіла в війні з Польщею улягти.

II.

Невдачі оборонної війни — Галичини проти Польщі, Великої України проти совітської Росії — не тільки не дали здійснитися ідеї з'єдинення Галичини й Великої України в один національно-державний орґанізм, але ще внесли нові елементи роз'єдинення.

Коли хто каже, що сьому винен „галицький сепаратизм", який не допустив до негайного переведення повного з'єдинення, той не хоче бачити, що се домаганнє являється неможливістю. В сій справі дотеперішні окремішности Галичини й Великої України видаються мені менше важними як те, що на Великій Україні не могла утворитися сильна державна влада, яка своїм авторітетом могла би перевести з'єдиненнє. При тім і сю справу — як усі инші — треба міряти людською мірою. Польща також не могла негайно перевести повного з'єдинення. Юго-Славія мусіла майже три роки ждати на державну конституцію, яка перевела повне з'єдиненнє. А сі держави не мали тих внутрішніх і зовнішніх трудностий, які тамували державне будівництво на українських землях.

Зрештою, ті „ліві" елементи, — як галицькі так і придніпрянські — які в свій час поборювали „галицький сепаратизм" в імя „негайного повного з'єдинення" опісля одні в Варшаві, другі в Ризі відступили Галичину Польщі. Чи негайне переведенне повного з'єдинення було би дало инший вислід? Ледвя!

Одначе не менше помиляються й ті оборонці „галицького сепаратизму" (вони є й між Придніпрянцями), які кажуть, ніби-то передчасне з'єдиненнє погубило Галичину. Головний їх арґумент той, що Галичина як спадщина після Австрії мала би була инакшу — яснійшу й вигіднійшу — позицію на Мировій Конференції, коли б виступала як самостійна держава, а не як часть Української Народньої Республики. На се треба відповісти, що міродатні круги Мирової Конференції ясно здавали собі справу з того, що Галичина є спадщиною після Австрії, чого доказом є їх ціла політика в галицькій справі аж до нинішнього дня. Одначе їх зовсім не одушевляла ідея утворення окремої галицької держави. На засіданню Найвисшої Ради 21. мая 1919. Лойд Джордж питав, чи Галичина хоче належати до Польщі чи до України (зглядно разом з Україною до Росії), отже про можливість самостійности Галичини не було й натяку. Так само рішенне Найвисшої Ради з 25. червня 1919., яким Галичину віддано під польську окупацію і заповіджено відданнє її під тимчасову польську управу, свідчить, що Найвисша Рада вважала Галичину територією, яка в будучности повинна творити часть більшої державної цілости. В кінці треба з натиском ствердити, що делеґація УНР на Мирову Конференцію твердо і непохитно обороняла Галичину від Польщі аж до часу розриву між Директорією й Диктатурою. Отже „передчасне

з'єднання" не принесло під сим оглядом шкоди, хиба тільки користь. Шкоду в тім часі приносила хиба сепаратна політика галицького віцепрезидента делеґації УНР. З другого боку треба зважити, що самостійна Галичина не була би проти Польщі сильнійша, хиба може слабша. Правда, тоді не треба би було висилати галицьких частин на протибольшевицький фронт (одначе корпус Січових Стрільців певне був би остав на Великій Україні). Але тоді Галичина не була би дістала з Великої України тих матеріяльних засобів (вуголь, збіже, оруже, муніція, валюта), які дуже ставали їй в пригоді. І — що особливо важне — не було би того піднесення духа, яке давала свідомість боротьби за з'єднану, велику українську державу.

Словом, кінцевий вислід боротьби самостійної Галичини проти Польщі не був би инший.

Вивісити прапор галицької самостійности в хвилі, коли всі — ворожими силами розділені досі — народи з'єднювалися, було внутрішньою неможливістю, бо все свідоме громадянство в Галичині й на Великій Україні було перейняте ідеєю з'єднання. Крім того було би воно компромітацією української національної свідомости перед міжнародним політичним світом, — компромітацією, яка могла би помститися перше всего на Галичині. Коли вони, мовляв, не почувають себе за одно з Україною, то нехай остають під Польщею, яка панувала на їх землі і до Австрії і під Австрією.

Та неможливістю — не стільки внутрішньою скільки задля вище зазначених обставин — було також негайне переведення повного з'єднання. Актови з'єднання, що правда, треба закинути одну велику хибу: що він, — хоч би шляхом міжнароднього права, як не шляхом державного права, себ-то шляхом договору, як не шляхом закона, — не установляв спільних справ і спільного орґану влади для обох частий Української Народньої Республики на той перехідовий час, доки Установчі Збори не переведуть повного з'єднання. Тоді може уникнулося би багато тертя, а може й катастрофи.

Одначе коли б державного будівництва на українських землях не унеможливляла постійна трата території в війні з Польщею й совітською Росією, з'єднання було би ставало що-раз сильнійше. Що так не сталося, винні ті зовнішні відносини, що довели до упадку ту форму всеукраїнської державности, яку утворив акт з'єднання, заключений між Директорією УНР і галицьким правительством Української Національної Ради. В сих відносинах моральне почуття з'єднання не видержало проби. Почалося взаїмне звалюванне вини за невдачі одною частю на другу, а скінчилося тим, що кожда часть кинулася ратувати саму себе, не оглядаючися на цілість.

Першим заломленнем з'єдиненого всеукраїнського фронту була загальна політична лінія Директорії УНР супроти Польщі. Після проголошення акту з'єднання було ясно, що війна Польщі проти Галичини є війною проти части Української Народньої Республики. А одначе Директорія не вважала за вказане виповісти війну Польщі, хоч Польща заняла була також західні землі Великої України. В кругах Директорії думали, що се більше дипльоматично не палити

всіх мостів до Польщі. Одначе хто міг поважно числитися з такою державою, якої одна часть воює з Польщею, а аґенти другої части роблять рівночасно ріжні миролюбиві заяви в Варшаві коштом тої воюючої чи опісля завойованої части?!

Після сього прийшов перехід галицької армії до Денікіна.

Всі політичні арґументи, які наводяться на оправдание сього переходу, не видержують критики.

Перше всего треба ствердити, що договір з Денікіном не мав характеру військового перемиря, тільки був договором про перехід галицької армії під розпорядимість Денікіна. Тим самим упадають всі арґументи про безполітичний, чисто військовий характер договору. Коли армія якоїсь держави, найсильнійша підпора державної самостійности і найважнійший інструмент державної політики, переходить у розпорядимість ворога держави, то се є найстрашнійша політична траґедія, яка може зустрінути державу, — страшнійша від розбиття й капітуляції. Така політична траґедія скоїлася як-раз тут: Галицька армія, часть армії незалежної Української Народньої Республики, віддається в розпорядимість ворога незалежности Української Народньої Республики. З сею хвилею стає вона інструментом політики Денікіна, політики, яка має за ціль повернути Україну в московську неволю. І се має бути безполітичний, чисто військовий договір?!

Що ся галицька часть армії УНР не мала бути вжита проти придніпрянської части тої ж армії УНР, се могло успокоювати совість Галичан, які не були примушені убивати своїх братів-Придніпрянців, але не мало політичного значіння. Галицькі частини міг післати Денікін на протибольшевицький фронт, а свої частини з сього фронту кинути проти армії УНР. Для армії УНР справи не зміняло, хто її бє; важно було, що сила Денікіна збільшилася.

Тепер про ролю Диктатури в цілій справі. На її оборону наводиться, що вона перший договір Начальної Команди Галицької Армії уневажнила і всіх справців договору поставила перед суд. Одначе роля Диктатури при другім договорі не вияснена. Правда, в хвилі заключення сього договору Диктатури не було вже на українській території і галицька армія не мала з нею звязку. Одначе вище наведено твердженне учасника, що третя стадія переговорів, яка довела до заключення другого договору, відбулася з уповажнення Диктатури. В найліпшім разі — Диктатура в сій важній хвилі не виказала твердости й непохитности політичної лінії.

В кінці треба й те тямити, що на психольоґічну можливість переходу галицької армії до Денікіна не остала без впливу та пропаґанда орієнтації на Денікіна, яка йшла до Камянця й до галицької армії з Парижа через Відень і за яку політично відповідає Диктатура.

Заслугою Диктатури можна вважати хиба те, що вона в останній хвилі не відлалася в розпорядимість Денікіна, тільки виїхала за границю, де після де-якого часу проголосила розрив з орієнтацією на Денікіна[1]).

[1]) Се, що Диктатор поїхав не до армії, а за границю, ставлено йому також у вину. На се відповідає він у вище згаданій відозві „До війска Галицької Землі“ з серпня 1920. ось що: „В дійсности опустив я армію як-раз тому, що

Остає ще арґумент, що мовляв, Головний Отаман Петлюра сам годився на перемирє з Денікіном, тільки Денікін не хотів з його делеґатами говорити. Чи треба аж доказувати ріжницю між тим станом, коли б ціла армія УНР була заключила перемирє з Денікіном, і тим станом, коли галицька часть армії УНР перейшла в роспорядимість Денікіна, оставляючи придніпрянську часть на поталу Денікінови?

Ні, ані один політичний арґумент, який наводиться на оправданне переходу галицької армії до Денікіна, не оправдує нічого.

Єдиним оправданнєм може тут бути тільки страшний стан армії, в якім вона могла вже мати тільки одну думку: ратувати житте.

Мала вона ще й другу думку: ратувати себе як українську армію, перебути зиму, а з весною, в тім вічно змінним хаосі подій, який панував на землях України, може доведеться знов послужити українській справі. Денікін, мовляв, має ще тільки сили, щоб нас розбити, і тому треба з ним замиритися. Але він живий труп і швидко його не стане. Тоді ми знов будемо мати вільні руки. І ще послужимо Україні. Одначе сим надіям не довелося здійснитися[1]).

Коли „Україна", орґан придніпрянської дієвої армії, 13. падолиста 1919. писала: „Український нарід вірив у свою національну єдність від Кубані аж по Сян, а Диктатура своєю чорною зрадою оплюгавила сей ідеал". — чи думала вона, що й три тижні не мине, як можна буде що найменше з таким самим правом її ж словами сказати: „Український нарід, вірив у свою національну єдність від Кубані аж по Сян, а Директорія своєю чорною зрадою оплюгавила сей ідеал!" Бо варшавська деклярація з 2. грудня 1919., віддаючи не тільки Галичину, але й західні землі Великої України в польську неволю, проводила нову державну границю по українській землі, якою краяла живе тіло українського народу.

Над варшавським договором з 22. цвітня 1920. не спинююся, бо він був тільки завершеннєм згаданої деклярації.

Перехід галицької армії до Денікіна і варшавська деклярація ісії УНР були тими актами, які своїм змістом у н е в а ж н и л и а к т з ' є д и н е н н я. З одного боку галицька армія, за яку політично відповідала Диктатура, що виводила свою владу від Української Національної Ради, яка заключила акт з'єдинення, — перестала оборонити Українську Народню Республику й віддалася в розпорядимість її ворога Денікіна. З другого боку Директорія УНР, яка була другою договірною стороною при акті з'єдинення, зреклася Галичини в користь Польщі.

Тут треба ствердити, що акт з'єдинення не давав на се Директорії УНР ніякого права, бо до Українських Установчих Зборів ви-

---

вона наслідком вище згаданого договору поставилася в залежність Російської Команди, а мій побут серед неї був би вязав мене в моїй політичній діяльности".

[1]) Сими надіями оправдував перехід галицької армії до Денікіна також Диктатор підчас побачення зі мною в Парижі в січні 1920. Його найважнійша задача, говорив він, зберегти армію, яка ще зможе заважити на рішенне української справи.

конуванне влади над Галичиною прислугувало виключно найвищому галицькому орґанови влади.

Очевидно, уневажнити акт з'єднання можна було також иншим способом. Можна було, — коли стало видно, що кождий мусить себе ратувати окремими шляхами, — розійтися на основі спільного порозуміння, не шкодячи собі взаїмно. А саме можна було договір про з'єднанне розвязати і надалі виступати як дві окремі держави, так, як се було перед заключенням договору.

Тоді перехід галицької армії до Денікіна не мав би того політичного значіння, що галицькі Українці є за відбудуванне „єдиної, федеративної Росії", як се була поставила справу в Парижі галицька делеґація, творячи „Український Національний Комітет". Тоді треба б було поставити справу так, що Західно-Українська Народня Республика до справ Української Народньої Республики не вмішується.

Так само Директорія УНР тоді повинна би в переговорах з Польщею стати і твердо стояти на тім, що галицька територія, на яку Польща має претенсії, є територією Західно-Української Народньої Республики і про неї Директорія УНР не може рішати.

Таке розвязанне договору про з'єдиненне все таки політично було би користнійше, ніж те, що сталося.

Далі треба зазначити, що перехід галицької армії до Денікіна не мусів потягнути за собою відреченне від Галичини Директорією УНР в користь Польщі. Директорія УНР могла дуже добре стояти далі на становищі приналежности Галичини до Української Народньої Республики, в чім була би знайшла оперте не тільки в галицьких ліви ґруп, але серед цілого українського громадянства Галичини.

Тоді, очевидно, вона не могла би була заключити договору з Польщею.

Тепер, коли Полща рижським договором з совітською Росією й радянською Україною зломила варшавський договір з головою Директорії УНР й віроломно оставила сього свого союзника його долі, ясно стало, яку вартість мав той союз з Польщею. Помилка Директорії була в тім, що вона вірила Польщі й думала, що Польща може бути на стільки певним союзником України, що для сього можна і треба пожертвувати частю українських земель. Тимчасом для тих Українців, що знали Поляків не як „товаришів недолі під спільним царським ярмом", а як елемент, що міг свобідно установляти своє відношенне до українського народу, ніколи не було сумніву, що Польща вороже відноситься до української державности і що її змаганнєм є: ту часть українских земель, яку вона вважає себе на силах з'їсти, прилучити до Польщі, а решту оставити Росії. Сеж ясна річ, що Росія швидче може помиритися з приналежністю части українських земель до Польщі, ніж Україна, яка як самостійна держава швидче чи пізнійше приступила би до переведення з'єдинення всіх українських земель. Польща стоїть на тім, що її державним сусідом буде Росія, і хоче того. І всі її договори, як з Директорією УНР, так з радянською Україною, мають одну ціль: запевнити собі володінне над як найбільшим простором української землі, щоби в кінці, коли

прийде до дефінітивного установлення границі між Польщею й Росією, покликатися на ті договори і на своє „добре набуте право володіння".

Яким духом дише Польща до Українців, се видно найліпше з її поведення супроти урядовців і армії Директорії УНР, як також збігців з Великої України, які опинилися на вигнанню в Польщі. Ті її союзники, які своїми грудьми захищали її інтереси — навіть на українській землі! — перед большевицькою армією, живуть в найстрашнійшій нужді! Здається, неначе б те її поведенне мало свідому ціль: винищити як найбільше свідомого українського елементу.

Траґедія Директорії УНР лежить в тім, що вона всего того не хотіла знати й вірила, що Польща може стати опорою в будуванню української держави.

За Директорією УНР пішли совітська Росія й радянська Україна, які договором в Ризі зреклися в користь Польщі тих самих українських земель, включно з Галичиною, які признавав Польщі варшавський договір з Головним Отаманом Петлюрою. Коли пригадати, що головним аґітаційним знаряддем совітської Росії й радянської України проти „Петлюрівщини" було те, що „Петлюра запродав українські землі й українські маси селянства й робітництва в неволю шляхетської Польщі", то се дасть найліпшу оцінку рижського договору зі становища інтересів українських мас селянства й робітництва.

Варшавський і рижський договори мають, очевидно, свої о б е к т и в н і причини.

Всі ми мріяли про с и л ь н у У к р а ї н у, про Україну, яка захистить усіх своїх дітий від усіх своїх ворогів.

Про с и л ь н у У к р а ї н у мріяла також Галичина, про Україну, яка визволить її з польської неволі.

Коли революція розвалила Росію і на її руїнах стало сходити молоде житте української державности, з яким захопленнем галицькі Українці ловили кожду звістку з Київа! Хотілося їм почути, що Україна така сильна, що зможе заставити Австро-Угорщину віддати галицьку, буковинську й угорську Україну її Матери, Великій Україні.

Сим надіям берестейський мир приніс розчарування. Галицькі Українці ждали прилучення своєї землі до Української Народньої Республики, а тимчасом побачили, що вона така слаба, що не тільки не може подиктувати сього домагання центральним державам, але ще мусить просити в них помочи проти совітської Росії.

Одначе берестейський мир не вніс роз'єдиняючих елементів у психольоґію галицьких Українців. Вони в і р и л и в д о б р у в о л ю правительства Української Народньої Республики і мали доказ тої доброї волі в додатковім тайнім договорі, яким Австро-Угорщина обовязалася перевести поділ Галичини. „Коли б тільки українська держава росла й міцніла, а вона вже про нас не забуде!" — думали вони і з одушевленнем обходили свято берестейського мира.

Підчас розпаду Австро-Угорщини змаганне до з'єдинення виявилося з новою нестримною силою. Безперечно важним складовим елементом сього змагання була надія, що з'єднана Україна буде така сильна

і на полі бою і на Мировій Конференції, що захистить Галичину перед польським завоюванням.

Дійсність розчарувала сі надії. Україна показалася слаба, дуже слаба. І не тільки Україна! Совітська Росія й радянська Україна разом показалися також такі слабі супроти Польщі, що мусіли їй віддати стільки українських земель, скільки вона хотіла.

Галичина (так само, як Холмщина, Підляше і почасти й Волинь) є супроти Польщі українське пограниче. А доля пограниччя все гірка. Воно переходить з рук до рук, відповідно до того, хто сильніший.

Українська Народня Республика була слаба, совітська Росія й радянська Україна були слабі, — і тому годилися відступити сі українські пограничні землі Польщі. І хто б не сидів у Київі, — доки Україна буде слаба, доки не буде мати сили зі зброєю в руках вигнати польських завойовників за межі українських земель, — доти мусить шукати згоди з Польщею, відступаючи їй менший чи більший кусень українського пограниччя. Ходить тільки про се, щоб відступлені землі мали віру в добру волю Київа, щоб вони вірили, що він відступає їх тільки з конечности, на де-який час, і що про них не забуде, коли зросте в силу.

Траґедія Петлюри лежала в тім, що галицьке громадянство в його добру волю віри не мало. Коли ж воно до рижського договору поставилося холоднійше, то мабуть тому, що до правительства Раковського і тов. не мало претенсій, щоб вони були оборонцями інтересів України.

Словом, Галичині, щоб оборонитися перед Польщею, було потрібне з'єдиненнє з сильною Україною. З'єдинена з слабою Україною, вона може стати ціною, яку слаба Україна примушена буде заплатити за мир з Польщею.

І тому в такий момент, коли з одного боку Україна не може оборонити Галичини перед Польщею, а з другого є хоч найменші вигляди, що Галичина може оборонитися перед Польщею своєю окремою державною політикою, — окрема державна політика Галичини лежить в інтересі з'єдинення українських земель, бо вона обороняє Галичину перед Польщею і зберігає її для України. Треба тільки, щоб ся окрема державна політика Галичини не була цілю сама для себе, тільки засобом до висшої цілі, до збереження українського характеру Галичини до того слушного часу, коли вона без перешкоди зможе з'єднитися з Україною.

III.

Такий момент переживає Галичина власне тепер. Держави антанти які на основі мирового договору з Австрією приписують собі право рішити про долю Галичини, стоять на тім, що вона поки-що знаходиться тільки під окупацією Польщі та що її доля ще має бути вирішена. З другого боку ті самі держави антанти, віддаючи Галичину під окупацію Польщі, власним своїм рішеннем обовязалися перед на-

селеннем Галичини дати йому змогу виконати право самовизначення. Так представляється положенне Галичини зі становища міжнароднього права.

На сій міжнародньо-правній основі опирає свою політику Уряд Диктатора Західно-Української Народньої Республики. Уряд Диктатора стоїть на тім, що український нарід Галичини вже виявив свою волю, утворюючи Західно-Українську Народню Республику, що сю його волю знасилувано, віддаючи Галичину під окупацію Польщі, та що держави антанти мають обовязок направити зло і привернути попередній стан, а саме усунути польську окупацію і дати краєви змогу здійснити виявлену ним волю й утворити самостійну державу в формі Галицької Республики.

Зі становища принціпу з'єдиненння українських земель насувається тут питанне: Чому ж в такім разі не домагатися від держав антанти, щоби Галичина могла прилучитися до Великої України, чому творити окрему Галицьку Республику, чому плекати галицький сепаратизм?

Відповідь на се питанне дасть оцінка теперішнього стану української державности. Обі дотеперішні державні формації Великої України — Українська Народня Республика договором у Варшаві, Українська Соціялістична Радянська Республика договором у Ризі — зреклися Галичини в користь Польщі. Доки державність Великої України не укріпиться настільки, що зможе перейти над тими договорами до денного порядку, доти вони будуть стояти на перешкоді з'єдиненню Галичини з Великою Україною. Далі теперішня державна формація Великої України знаходиться і під національним і під політично-соціяльним оглядом в стадії плинности, з якої, мабуть, ще не швидко перейде в стадію спокійного розвитку укріпленої державности. В кінці визволити Галичину з під окупації Польщі можуть тепер тільки держави антанти. Отже можна ставити їм тільки таке домаганне, на яке вони можуть згодитися. А на з'єдиненне Галичини з Великою Україною в її теперішній державній формації вони, очевидно, не згодилися би.

Таким чином остається: Або домагатися від держав антанти ненагайного усуненння польської окупації з Галичини й утворення окремої Галицької Республики, — або страждати під ярмом польської окупації доти, доки дальший розвиток української державности не принесе визволення і з'єднинення всіх українських земель.

Правда, дотеперішне поведенне держав антанти в галицькій справі не дає великих надій на негайне здійсненне політичної концепції Галицької Республики. Держави антанти теоретично признають, що Галичина не належить до польської держави та що її доля повинна бути ними вирішена, але при тім оставляють її далі в ярмі польської окупації, відкладаючи своє рішенне на не-знати-коли.

Щож робити з огляду на се дотеперішне поведенне держав антанти? Зректися того міжнародньо-правного титулу до незалежности, який має Галичина на основі рішень Мирової Конференції? Чи безупинно пригадувати державам антанти й цілому політичному світови, що Мирова Конференція обовязалася дати Галичині змогу виконати право самовизначення, й домагатися від держав антанти сповнити се зобовязанне? Вистане сказати, що є се найгорячійше бажанне польської

політики, щоби галицька справа зникла з ряду міжнародніх політичних питань, щоби ніяка міжнародня сила не перешкоджала Польщі вважати Галичину за часть польської держави, щоб над Польщею перестав висіти міжнародній Дамоклів меч та грозити їй кождої хвилі втратою Галичини. Сього одного досить, щоби стало ясно, що Галичина не сміє зрекгися свого міжнародньо-правного титулу до незалежности, тільки повинна безупинно домагатися його здійснення.

Не є се „орієнтація на чужі сили", бо відколи існують міжнародньо-правні відносини, право стало одним з елементів сили народа.

Очевидо, покликуючися на своє право, не треба занедбувати праці над скріплюваннем своєї сили.

Коли держави антанти визволять Галичину з-під польської окупації швидче, ніж се може зробити українській нарід власними силами, — тим ліпше.

Працювати для здійснення всеукраїнського державного ідеалу в Галицькій Республиці, в якій український нарід буде вільним господарем, се не те, що під ярмом польської окупації.

Словом, домаганне утворення Галицької Республики має за ціль визволити Галичину як найшвидче з-під окупації Польщі і зберегти її для України до того часу, доки сила української державности не зросте настільки, що державному з'єдиненню українських земель ніщо не зможе стати на перешкоді.

Розуміється, треба, щоб Галицька Республика — коли б вона утворилася — все мала перед очима сей всеукраїнський державний ідеал, щоб вона не застрягла у вдоволенню зі своєї самостійности. Та се справа цілого українського громадянства на всіх українських землях, справа всеукраїнської національної культури, всеукраїнської політичної думки, яка повинна що-раз сильнійше духово обединяти всі українські землі, доки не прийде слушний час державного з'єднання.

Сьому з'єдиненню будуть сприяти також тенденції світової політики, які ведуть до творення великих державних орґанізмів. Як тільки Галичина визволиться з-під Польщі, а Велика Україна скріпить свою державність, державне з'єдиненне всіх українських земель прийде з природною конечністю.

н.-58642
колл. 3.

Дръ Н. А. БЕСКИДЪ

КАРПАТОРУССКАЯ ДРЕВНОСТЬ

3.843
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

УЖГОРОДЪ 1928
ИЗДАНІЕ ЛИТ. ОБЩ. ИМ. А. ДУХНОВИЧА.

9(с47.749)+4(с)У-54:91

Чр.

Перепечатка воспрещается.
Всѣ права по изданію и переводу принадлежатъ автору.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 59662

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 353

ТИПОГРАФІЯ СВ. НІКОЛАЯ ВЪ ПРЯШЕВѢ.

Предисловіе.

Древность русскости въ Карпатахъ уже имѣетъ обширную литературу. Все же самая сущность вопроса покрыта еще густымъ туманомъ. Нигдѣ не приходится столь много разъ вспоминать Овида, какъ именно здѣсь:

„Malo me Galathea petit, lasciva puella
Et fugit ad salices et se cupit ante videri".

Разсѣять этотъ туманъ и выяснить правду — вотъ цѣль настоящаго труда.

Безспорно, нѣтъ ничего труднѣе въ исторіи, какъ выполнить подобную задачу. Гораздо легче проложить новый путь, чѣмъ изъ многихъ имѣющихся найти путь истинный, направляющій къ цѣли. Правда, въ данномъ случаѣ дѣло весьма затрудняется уже недостаткомъ необходимыхъ данныхъ, ибо начало вопроса восходитъ къ тѣмъ отдаленнымъ временамъ, относительно которыхъ вообще дошло до насъ мало свѣдѣній. Однако большая бѣда въ томъ, что изслѣдованіе по данному вопросу подпало подъ вліяніе политическихъ соображеній, которыя пользовались имъ и его использываютъ не для достиженія правды, но для собственной корысти. Вотъ поэтому и родятся историческія извращенія, корень которыхъ всегда тамъ слѣдуетъ искать, гдѣ на сценѣ замѣтны побѣдители и побѣжденные, угнетатели и угнетенные, ибо исторію побѣжденныхъ и угнетенныхъ фактически, прямо или косвенно, пишутъ побѣдители и угнетатели, которые, имѣя въ своихъ рукахъ средства и силу, разсматриваютъ событія не съ точки зрѣнія научной истины, но съ точки зрѣнія собственной выгоды.

Правило, что „nemo cum jure suo utitur, alteri injuriam fecit".

Слѣдовательно, кто „non jure suo utitur, alteri injuriam fecit".

Но побѣдители и угнетатели живутъ въ томъ заблужденіи, что право относится исключительно къ нимъ. Всякое стремленіе и дѣйствіе, направленныя противъ нихъ, они считаютъ за безправныя и за безнравственныя и разсматриваютъ ихъ, какъ простой бунтъ. Конституціи составляются для охраны интересовъ господствующихъ элементовъ. Ихъ же охраняетъ и уголовный законъ, вмѣстѣ съ тюрьмами и полиціей. Планы народнаго образованія создаются такъ, чтобы въ послѣдующихъ поколѣніяхъ воспитать опору для господствующихъ элементовъ. Дѣти въ школахъ не воспитываются въ духѣ объективной правды и справедливости: своимъ внушается ненависть ко всему чужому, а чужимъ — ненависть противъ своего. Свобода, братство, любовь — этотъ красивый девизъ — фактически является простой фразой.

Нашъ трудъ, конечно, далекъ отъ совершенства. Мы не можемъ не видѣть многихъ пробѣловъ, но въ насъ живетъ сознаніе, что мы приложили всѣ усилія къ безпристрастному выполненію поставленной нами задачи. Пробѣлы наши дополнитъ добросовѣстная критика, которой мы будемъ признательны за всякія поправки и указанія.

Источники, стоявшіе намъ къ услугамъ, указаны въ соотвѣтствующихъ мѣстахъ.

1928 г., въ день Срѣтенія Господня.

Дръ Н. А. Бескидъ.

Исторія вопроса.

О поселеніи русскихъ въ предѣлахъ сѣверо-восточной территоріи Карпатъ существуютъ три противорѣчивыхъ мнѣнія.

Сами русскіе считаютъ себя здѣсь автохтонами, коренными жителями. По ихъ мнѣнію, они до татарскаго нашествія составляли одно цѣлое съ прочими русскими, находясь сначала подъ общимъ управленіемъ, а за тѣмъ, съ конца XI вѣка, Червонная или Карпатская Русь составила отдѣльный міръ, какъ удѣльное княжество наслѣдниковъ Владимира. Это относится, приблизительно, къ 1090 году и первымъ удѣльнымъ княземъ ея былъ Ростиславичъ Рюрикъ, внукъ великаго князя Ярослава. Вслѣдствіе же татарскаго нашествія, Червонная или Карпатская Русь была отторгнута окончательно отъ русскаго цѣлаго и сдѣлалась добычей сосѣдей: сѣверную ея часть захватили поляки, а южная досталась мадьярамъ. Однако это событіе не уничтожило у русскихъ въ Карпатахъ сознанія одноплеменности съ остальными русскими. Оно было всегда живо и крѣпко, какимъ осталось и по сіе время.

О происхожденіи русскихъ въ Карпатахъ въ Россіи существовало два мнѣнія.

Распространенное мнѣніе совпадало съ мнѣніемъ мѣстнаго русскаго населенія. Мнѣніе это господствовало въ обществѣ, политикѣ и литературѣ. Явнымъ доказательствомъ тому являются ревиндикачные планы, возникшіе на Руси одновременно съ паденіемъ татарскаго ига и возрожденіемъ ея самостоятельности.

Стремленіе въ правящихъ кругахъ Россіи къ возврату оторванныхъ русскихъ земель было тѣмъ сильнѣе, чѣмъ печальнѣе становилось положеніе послѣднихъ. Россія прекрасно учитывала эту ситуацію и, желая дополнить оффиціальную

информацію, охотно принимала многочисленныхъ жалобщиковъ и просителей изъ обѣихъ частей Карпатской Руси. Необходимо вспомнить, что Петръ Великій держалъ въ Токаѣ особаго уполномоченнаго съ большимъ казачьимъ штатомъ, въ память чего сохранились названія селеній по Подгорью: Kozák, Muszka, Orosz, Moszkva.[1] Разумѣется, что обязанность этого уполномоченнаго далеко не ограничивалась тѣмъ, чтобы снабжать царскій дворъ токайскимъ виномъ. Такъ же не безъ причины русскіе съ Карпатъ жили на Руси еще въ эпоху Петра, какъ напримѣръ Іоаннъ Зекань — придворный учитель и воспитатель. Съ этою же цѣлью Петръ Великій поддерживалъ Франца Ракоція II, который являлся простымъ средствомъ его сложной политики. Екатерина II энергично противилась, послѣ раздѣла Польши въ 1772 году, передачѣ Галича Австріи. Въ 1805 г. Александръ I. предлагалъ Австріи, взамѣнъ Галича, княжество Силезско-баварское. Послѣ же отказа, въ русскихъ кругахъ зародилась мысль раздѣла Австріи, и эту мысль открыто трактовали Броневскій, Чичаговъ и др. въ 1807 г. Въ 1809 г. князю Голицыну была дана тайная инструкція — вселять въ карпатороссовъ вѣру, что, какъ своихъ, Россія ихъ спасетъ. Въ 1829 г. варшавскій генеральный штабъ разсматривалъ уже планъ вооруженнаго вторженія въ историческую Карпатскую Русь, а Николай I въ 1846 г. предлагалъ Фердинанду V обмѣнять Карпатскую Русь на Польшу, отъ Бзуры до Вислы. Только несчастный австрославизмъ въ 1849 г. помѣшалъ усиліямъ императора Николая I осуществить русское историческое право. Съ такимъ же намѣреніемъ Россія вступила и въ міровую войну. Такое настроеніе русскихъ оффиціальныхъ круговъ ярко характеризуетъ Иванъ Марковичъ, членъ чехословацкой миссіи, находившейся во время войны въ Россіи, приводя въ своихъ воспоминаніяхъ:

„Ohľadom hraníc Slovenska sme si predstavovali, že na juhu pôjdu hlbšie, ako sú v skutočnosti dnes. Na príklad v petrogradskom Čechoslováku v čísle z 2. decembra 1915 je zakreslený do Slovenska i Vacov a Miškovec; na *východe* však až do leta 1918, to jest do vyjednávaní profesora Masaryka s americkými zástupcami Rusínov, nepočítali sme s tým, že by k republike mala pripadnúť i Podkarpatská Rus. Ináče, menovite v Rusku, by bolo bývalo *veľmi netaktickým a neoportunným* na niečo podobného

[1] Ср. Adal. Zemplén várm. tört.-hez 1906, ст. 216.

pomýšľať, tým menej o tom hovoriť; predstavy ruských všeslovanov siahly až po Poprad a snáď ešte ďalej na západ a pamätám sa dobre, že sme v r. 1916. mali pre mapku v Čechoslováku nejaké nepríjemnosti preto, že na nej do Slovenska bol zakreslený kraj až po Užhorod."[1]

Правда, русская революція написала на своемъ знамени лозунгъ: миръ безъ аннексій. Но этимъ самымъ она заявила лишь то, что не желаетъ аннексировать чужихъ земель, лучше сказать: признаетъ право самоопредѣленія народовъ, которое, въ нѣсколько иной формулировкѣ, входило въ программу всей антанты и которое болѣе или менѣе ясно уже англійскій премьеръ, Асквитъ, высказалъ, подчеркнувъ 9 Ноября 1914 года, что сабля дотолѣ не вернется въ свои ножны, пока „the rights of the smaller nationalities of Europe are placed upon an unassaible foundation", слѣдовательно пока права меньшинствъ не будутъ поставлены въ Европѣ на незыблемую почву. Къ тому-же стремился и Вильсонъ, говоря въ своихъ 14 параграфахъ отъ 8 Января 1918 года:

„народности Австро-Венгріи, которыя желаемъ видѣть среди народовъ прочихъ защищенными и обезпеченными, должны получить самую широкую возможность автономнаго развитія."

Что русская революція не отказалась отъ того, что ей приписывалось, лучшимъ опроверженіемъ подобныхъ вольныхъ толкованій является то, что 1 Іюля 1917 г. русская армія перешла въ наступленіе и начала оффензиву именно противъ Австро-Венгріи. Пресса центральныхъ державъ тогда съ удивленіемъ замѣтила, что въ томъ шагѣ заключается большое противорѣчіе въ отношеніи революціоннаго лозунга — миръ безъ аннексій — и считала его, въ связи съ начавшимся наступленіемъ, пустой фразой. Однако между лозунгомъ русской революціи и русскимъ наступленіемъ вовсе не было никакого противорѣчія; напротивъ, можно упрекнуть прессу центральныхъ державъ въ забывчивости относительно того факта, что именно центральныя державы имѣли въ своихъ рукахъ аннексированныя территоріи. Русская оффензива была направлена противъ Австро-Венгріи во имя освобожденія русскихъ историческихъ земель. Россія не только говорила, но и удовлетворила праву самоопредѣленія въ цѣломъ, давая возможность всѣмъ своимъ чужимъ элементамъ свободно рѣшить свою судьбу.

[1] J. Markovič: Slováci v zahraničnej revolúcii, 1923 str. 36.

Нельзя намъ все же просмотрѣть, что въ русской литературѣ уже съ пятидесятыхъ годовъ прошлаго столѣтія, появились и противоположныя мнѣнія. Эту группу представляютъ собою лица, которыя смотрятъ на русскость не какъ на цѣль, но какъ на средство для достиженія своихъ интересовъ. Въ этомъ отношеніи проявляютъ особое стараніе нѣмцы о своихъ одноплеменникахъ, находящихся въ чужихъ государствахъ.

Еще И. И. Срезневскій въ своей запискѣ „Русь Угорская", прочитанной въ общемъ собраніи Географ. Общ. 29. сентября 1851 г., отмѣтилъ:[1] *„Правда, что и внѣ этого пространства можно встрѣтить въ Венгріи селенія русскія; но они образовались изъ переселенцевъ позднѣйшаго времени и лежатъ разбросанно въ разныхъ краяхъ."* Слѣдуетъ однако подчеркнуть, что Срезневскій не приводитъ къ тому никакихъ доказательствъ.

Наиболѣе преданнымъ защитникомъ этой теоріи является проф. А. Петровъ, который свое мнѣніе впервые изложилъ въ докладѣ „Отдѣлу русскаго языка и словесности Импер. Академіи Наукъ" отъ 11-го Октября 1909 г., а болѣе обширно — въ своемъ трудѣ: „Предѣлы угорусской рѣчи въ 1773 году по офиціальнымъ даннымъ"[2], повторивъ его въ 1923 г. въ Чешскомъ Историческомъ Журналѣ, въ статьѣ: „Kdy vznikly ruské osady na uherské Dolní Zemi a vůbec za Karpaty?"[3]

Правда, Петровъ не отвѣтилъ категорически по существу дѣла и въ 1923 г., оговариваясь: „necítíme se dostatečně připraveni na definitivní odpověď".[4] Все-таки, насколько его утвержденіе голословно, можно видѣть нѣсколькими строками выше, гдѣ онъ говоритъ: *„Nechali jsme zde stranou osady, v nichž je přítomnost Rusů dokázána dokumentárně v XV. st. i dříve. Především je nutno sebrati všechna o nich svědectví, roztroušená po nejrůznějších pramenech. Nemyslíme však, že by se tyto osady mohly, při výše uvedených podmínkách dějinného života uherského, pokládati za nepretržité zbytky původního ruského obyvatelstva, jež se zachovaly během věků. Podle našeho mínění byly to jednak vojenské, jednak zemědělské kolonie, založené buď vládou, nebo statkáři již v době historické."*[5]

[1] Напечатано въ запискахъ Географ. О-ва 1851, кн. I. стр. 7.
[2] Петроградъ, 1911.
[3] Рочникъ XXIX.
[4] Zvláštní otisk z Čes. Časopisu Historického Roč. XXIX., 1923, str 28.
[5] Т. С.

Общее его мнѣніе:

„Большая часть русскихъ поселеній внѣ предѣловъ Карпатскихъ горъ, на угорской дольней землѣ, равно какъ и на ближайшей къ ней полосѣ болѣе пологихъ склоновъ Карпатъ, не могутъ считаться остатками первобытнаго русскаго населенія, а возникли въ довольно позднѣе время, въ XVI—XVII в. в., преимущественно же въ концѣ XVII и въ первыхъ десятилѣтіяхъ XVIII в.“[1]

По утвержденію Петрова, это мнѣніе „se zakládá především na tom, že není dokladů pro dřívejší přebývání Rusů za Karpaty, za druhé na všeobecné úvaze, že ruské jméno nemohlo proniknouti za Karpaty dříve, než se ujalo z východních Slovanů, ze kterých se utvořila ruská říše“[2].

Если одинъ изъ нашихъ писателей сомнѣвается въ автохтонности своего племени въ Подкарпатьѣ, то удивительно ли, что мадьяры это просто отрицаютъ?

Чтобы быть точнымъ, слѣдуетъ указать, что и среди мадьяръ по этому вопросу существуетъ два мнѣнія.

Кто знакомъ съ положеніемъ вещей, тому хорошо извѣстно, что теорія отрицанія совершенно нова по своей концепціи. Какъ таковая, она возникла только въ началѣ XX столѣтія, подъ вліяніемъ политическихъ событій. Передъ этимъ было время, когда мадьяры вопросомъ своего прошлаго даже и не интересовались. Доказательствомъ этого служитъ роль Арпада, особой котораго до половины XVIII. столѣтія и поэзія почти не занималась. У мадьяръ лишь событія французской революціи пробудили національное самосознаніе и съ этого времени они стали опираться на своихъ лѣтописцевъ, во главѣ съ *Анонимомъ*[3], Gesta Hungarorum котораго стараніями Швандтнера въ 1746 году[4] появились въ печати, при чемъ за первымъ изданіемъ послѣдовали вскорѣ другія, всего въ количествѣ двѣнадцати.

По свидѣтельству мадьярскихъ лѣтописцевъ, долины Дуная и Тисы по Карпаты, ко времени прихода мадьяръ, не только не были пустынными, но были густо заселены предками тѣхъ самыхъ народовъ, которые живутъ въ этихъ

[1] Матеріалы для исторіи Угорской Руси. VI. стр. 150.

[2] Zvláštní otisk, 1923, str. 28.

[3] Неизвѣстный авторъ.

[4] Scriptores rerum Hungaricorum veteres T. Vindobonae 1746. Отмѣтимъ, что эта лѣтопись до 1665 года находилась въ тирольскомъ замкѣ Амбросъ, откуда вмѣстѣ съ другими лѣтописями была отправлена въ Вѣнскую императорскую библіотеку.

мѣстахъ и по нынѣ. Слава Арпада заключалась именно въ томъ, что никто изъ этихъ племенъ не могъ противустоять ему. Мадьяры, потомки Магога, сына Яфета, вышедшіе изъ Скифіи, перешли Карпаты по дорогѣ, которую имъ приготовили пять тысячъ русскихъ и, перейдя, подчинили русскихъ себѣ, а затѣмъ всѣ прочія племена. Такъ объ этомъ повѣствуетъ лѣтопись.

Мадьяры вѣрили Анониму безусловно, тѣмъ болѣе, что его разсказъ, не только логичный и стилизованный, но и казался наиболѣе естественнымъ. Авторъ былъ признанъ праотцемъ мадьярской исторіи, а его повѣствованіе служило главнѣйшимъ источникомъ сужденій о мадьярскомъ прошломъ; никто не обошелъ его, всѣ черпали изъ него. Въ качествѣ одобренія этого пониманія служило и замѣчаніе Палацкаго, который въ своей чешской исторіи высказалъ мнѣніе, что мадьяры принесли славянамъ самый большой вредъ тѣмъ, что, поселившись въ долинѣ Дуная, они раздѣлили славянскія племена на двѣ части и тѣмъ самымъ нарушили ихъ политическое единство. Само собою разумѣется, что мадьяры приняли это заявленіе дословно. Дѣйствительно, какъ могли мадьяры нарушить славянское единство, какъ могли они уцѣлѣть въ славянскомъ морѣ, лишенные какой-бы то ни было помощи, если бы ихъ предки не были именно тѣми мадьярами, какими рисуетъ ихъ Анонимъ? Очарованные преданіями о своей мощи, мадьяры замкнулись въ самихъ себя, забывая о томъ, что въ жизни играютъ гораздо болѣе важную роль не свидѣтельства, хотя-бы и самыя благопріятныя, но тѣ условія, которыя, не считаясь съ исторіей, иногда и слабыхъ возносятъ на мѣсто сильныхъ.

Однако, какъ только развилась научная критика, было установлено, что разсказъ Анонима вообще не отвѣчаетъ эпохѣ Арпада. Нѣмецкій писатель Ernst Dümmler разбирая, одинъ изъ первыхъ, лѣтопись Анонима, просто заявилъ, что „nicht einmal für die spätere Sage, geschweige denn für die Geschichte, als irgendwie brauchbare Quelle anzusehen ist, da er ausser seiner grenzenlosen Unwissenheit und seinem lächerlichen Nationalstolze auch zu den absichtlichen Fälschern und Verdrehern der Geschichte gezählt werden muss“.[1]

Такой приговоръ, конечно, преувеличенно суровъ. Мадьяры отъ него пришли въ негодованіе. Ихъ историческая

[1] E. Dümmler: Geschichte des Ostfränkischen Reiches III. 452.

литература поспѣшила на защиту лѣтописи Анонима, а оффиціальные круги, естественно, оказывали этому покровительство и поддержку. Въ данномъ случаѣ достаточно указать на торжество годовщины тысяча лѣтняго ихъ прихода въ 1896 г., на литературу этого милленіума, на картину Фестія и на карту Юлія Паулера, изображающую побѣдоносный приходъ мадьяръ по лѣтописи Анонима, а также на его сочиненіе отъ 1900 года объ исторіи мадьяръ до Стефана I, которое является дополненнымъ подраженіемъ тому же Анониму.

Такъ и на дальше утверждалась съ ученымъ апломбомъ легенда о завоеваніяхъ Арпада. Въ память этихъ завоеваній, правительство, по совѣту Коломана Талія, товарища предсѣдателя мадьярскаго историческаго общества, рѣшило поставить статуи одновременно въ слѣдующихъ мѣстахъ: въ замкѣ въ Мукачевѣ (Бережская жупа), на горѣ Зоборъ (Нитранская жупа), въ Девинѣ (Братиславская жупа), на Паннонгалмѣ (Рабская жупа), въ Пустасерѣ (Черногродская жупа), въ Земунѣ (напротивъ Бѣлграда) и въ Брашшовѣ, на горѣ Ценкъ. Въ бережской жупѣ, кромѣ Мукачева, былъ воздвигнутъ обелискъ на бескидскомъ холмѣ, а въ Верецкахъ заложена мраморная доска съ гордой надписью: 896. Árpád — 1896. Ferencz József. Въ томъ же самомъ духѣ вспоминалось и тысячелѣтіе смерти Арпада въ 1907 г., о чемъ свидѣтельствуетъ юбилейный сборникъ, составленный подъ редакціей Дезидерія Чанкія: Árpád és Árpádok. Történeti emlékmű Árpád ezredik halálának évfordulója alkalmából. Budapest 1908.

Но критика Dümmlera скоро оказалась для мадьяръ неоцѣнимой.

Слѣдуетъ подчеркнуть, что въ началѣ XX столѣтія образовался „la triple Alliance“. Создателемъ его считается англійскій король Эдуардъ, своею ловкостью, терпѣніемъ и настойчивостью преодолѣвшій всѣ препятствія на пути къ созданію союза Англіи, Франціи и Россіи. Этотъ дружественный союзъ былъ направленъ противъ германскаго имперіализма, родившагося въ Седанѣ въ 1870 году. Едва возникнувъ, германскій имперіализмъ, подкрѣпленный французскими милліардами, полученными по версальскому договору, бросилъ вызовъ міру: Der Deutsche fürchtet nur Gott! А мадьяры явились вѣрными вассалами Германіи. Послѣдняя, чтобы укрѣ-

пить связь, для цѣлей пропаганды въ Мадьярію ежегодно ассигновывала до 17,000.000 франковъ.[1]

Само собою разумѣется, что антанта не замедлила использовать противъ мадьяръ ихъ же собственную теорію прихода и завоеванія земель, на которыхъ они живутъ. Вѣдь, если мадьяры пріобрѣли эту территорію съ боемъ и насиліемъ, естественно, что историческое право говоритъ не въ ихъ пользу, а именно въ пользу тѣхъ народовъ, которые были ими покорены: „Qui prior tempore, potior jure". Достаточно здѣсь указать на роль Henry Wichham Steed-a при вѣнскомъ англійскомъ представительствѣ, на дѣятельность R. W. Seton Watson-a, André Chéradom-a, E. Denisa, Божидаровича, Гумацкія, Бобринскаго, Крамаржа, Ксенопола, Штурдзы и т. д. Можно сказать, что о народностяхъ Мадьяріи въ самое короткое время была создана цѣлая литература. Варіаціями на ту же тему занималась и періодическая печать, главнымъ образомъ: Temps, Petit Journal, Times, Новое Время, Московскія Вѣдомости и пр., изъ журналовъ — Revue Historique, Revue Internationale de Sociologie, English Historical Rewiew, Scottich Review, Contemporary Review и др. Что было поэтому дѣлать мадьярамъ, когда при признаніи лѣтописи Анонима ставилась въ опасность основа цѣлостного ихъ существованія, а кромѣ того, чѣмъ дальше, тѣмъ явственнѣе выступали признаки міровой войны? Тучи надвигались со всѣхъ сторонъ, а угнетенныя ими народности, вслѣдствіе иностранной поддержки, начали заявлять о своихъ правахъ.

Въ этой затруднительной обстановкѣ и созрѣла новая теорія прихода мадьяръ, которую окончательно разработалъ Іоаннъ Карачоньи,[2] одинъ изъ славнѣйшихъ мадьярскихъ историковъ. Смыслъ его труда заключался въ томъ, что мадьяры пріобрѣли свое отечество въ тѣхъ рамкахъ, въ которыхъ мы Мадьярію видимъ, nemini dantes ullam offensionem, слѣдовательно пришли сюда, не нарушая ничьего историческаго права, по той простой причинѣ, что эта территорія въ ту пору была пустынной, а всѣ прочіе народы, имѣющіеся на ней, пришли уже позднѣе, поселившись исключительно благодаря гостепріимству мадьяръ, въ большинствѣ путемъ колонизаціи. На этомъ основаніи мадьяры не признаютъ

[1] Petit bleu отъ 17 окт. 1916. Получили изъ этой суммы: Az Est 100.000, Budapesti Hirlap 70.000, Pesti Napló 60.000, Neues Pester Journal 60.000 и т. д.

[2] Karácsonyi J: A magyar nemzet történeti joga, Nagyvárad 1916.

присутствіе на бывшей территоріи своего государства не только русскаго племени, но и другихъ народностей, которыя фактически пополняли ее вплоть до конца міровой войны въ эпоху своего прихода.

Не лишено интереса, что эта теорія выросла изъ критики Dümmler-a, подчеркивающая, что если Анонимъ и близкіе къ нему лѣтописцы не отвѣчаютъ правдѣ, то они не могутъ служить точкой отправленія не только мадьярамъ, но и тѣмъ народностямъ, которыя на томъ же Анонимѣ строютъ свое историческое право. Вѣдь, если военный приходъ мадьяръ, какъ его рисуетъ Анонимъ, является сказкой, то такой же сказкой слѣдуетъ признать и описаніе тѣхъ народовъ, съ которыми мадьяры столкнулись. Именно поэтому, если отрицать правду у Анонима, слѣдуетъ признать, что никакихъ народовъ на территоріи, занятой мадьярами, не было, а въ такомъ случаѣ и указанія какихъ либо народовъ, кромѣ мадьяръ, на историческое право являются необоснованными. Этому внушенію, естественно, способствовала позиція ученыхъ, подобныхъ Петрову. Какъ поэтому ее не защищать лицамъ, національно выродившимся?

Послѣдствія міровой войны породили третье мнѣніе о появленіи русскихъ въ Карпатахъ, получившее свое начало отъ чехословаковъ. Эта теорія, хотя и не признаетъ автохтонства русскихъ въ Карпатахъ, а считаетъ ихъ колонистами, но все таки появленіе здѣсь русскихъ признаетъ болѣе древнимъ фактомъ, чѣмъ завоеваніе этой территоріи мадьярами. Все же ярко подчеркивается, что „ovšem nejstarší ruské osazení bylo velmi řídké a jeho rozsah nevelik“.[1] Цѣль ясна — умалить до минимума историческое право русскихъ на эту территорію. Однако, чтобы положеніе было совершенно яснымъ, слѣдуетъ намъ разобраться въ условіяхъ его появленія.

24 Декабря 1918 года мадьярскому правительству была вручена слѣдующая нота:

Ваше Высокопревосходительство!

Имѣю честь довести до свѣдѣнія Вашего Высокопревосходительства, въ дополненіе къ моему письму, отъ 3 Декабря 1918 г., за No. 83/5.,[2] что по распоря-

[1] J. Husek: Národopisné hranice, Bratislava 1925, стр. 21.

[2] Эта первая нота лишь въ общихъ чертахъ говоритъ о признаніи Чехословакіи союзными державами и обращалась къ мадьярскому правительству съ просьбой въ возможно кратчайшій срокъ удалить войска съ ея территоріи.

женію командующаго восточными арміями союзныхъ державъ и согласно съ требованіями Чехословацкаго правительства, для Словакіи установлены слѣдующія, какъ историческія, границы:

1. нынѣшняя сѣверная граница Мадьяріи,
2. западная часть Мадьяріи по Дунай,
3. рѣка Дунай, по устье рѣки Иполь,
4. рѣка Иполь по Римскую Субботу (этотъ городъ словацкій),
5. прямая линія отъ Римской Субботы по устье рѣки Ужъ,
6. рѣка Ужъ по Ужскій проломъ.

Дефинитивныя границы будутъ опредѣлены союзными державами только на мирной конференціи.

Прошу Ваше Высокопревосходительство издать приказъ, чтобы мадьярская армія отошла на югъ отъ линіи, указанной въ пунктахъ 3, 4, 5, и 6.

Примите, Ваше Высокопревосходительство, увѣреніе въ моемъ искреннемъ уваженіи къ Вамъ

Виксъ с. д.,
подполковникъ.

Какъ видно изъ этой ноты, она говоритъ о Словакіи, какъ объ исторически самостоятельномъ субъектѣ, претензіи котораго на территорію простираются по рѣку Ужъ. Но до сихъ поръ таковымъ Словакію исторія не знала и еще менѣе слышала о ея исторической границѣ по Ужъ. Историческое право признавалось только за чехами, а за словаками лишь настолько, насколько они иногда были участниками чехо-моравской самостоятельной жизни, въ соотвѣтствіи съ § 2-мъ договора чехословацкой народной рады съ французской республикой, заключеннаго въ 1918 году въ день св. Вацлава. По этому договору французское правительство обязуется и въ дальнѣйшемъ способствовать чехословацкому народу въ достиженіи имъ свободы и реконструкціи независимаго чехословацкаго государства въ бывшихъ его историческихъ границахъ.

Приведенная выше нота, конечно, въ сущности затрогивала интересы только русскихъ, мадьяръ лишь на столько, насколько они отрицали вообще присутствіе въ эпоху своего прихода какихъ либо народностей на занятой территоріи. Русскіе, наоборотъ, считали себя здѣсь автохтонами и предъ-

являли свое право на территорію по Татры, а на югъ — по Дебрецинъ. Интересно всетаки, что и мадьяры не замедлили заявить протестъ противъ этой ноты. Естественно, что тѣмъ менѣе могла потому русскость остаться сложа руки. Но тому помѣшало важное событіе.

Если бы ко времени окончанія міровой войны Россію не постигло внутреннее несчастіе, означенная нота, безспорно, не узрѣла бы никогда свѣта. Нѣсколько казачьихъ полковъ было бы совершенно достаточно, чтобы русское историческое право было удовлетворено полностью, безъ всякихъ затрудненій, дискуссій, кривдъ и страданій. Но извѣстно, что въ Россіи въ это время какъ разъ былъ разгаръ революціи. Вслѣдствіе этихъ обстоятельствъ, карпатороссы встали передъ сложной и отвѣтственной задачей. Надо было разобраться въ хаоссѣ совершающихся событій и рѣшить вопросъ, что дѣлать при данныхъ обстоятельствахъ.

Вѣрилось, что внутренняя борьба въ Россіи скоро минуетъ. Исходя изъ этого убѣжденія, масса стремилась лишь къ временному рѣшенію вопроса, и при томъ въ такомъ направленіи, при которомъ безъ всякаго дальнѣйшаго затрудненія обезпечивалась бы возможность свободнаго національнаго, культурнаго и экономическаго развитія. Дня 18-го ноября 1918 г., когда Русска Народная Рада впервые въ полномъ своемъ составѣ сошлась на засѣданіе въ Пряшевѣ, ярко выявилось: красная-ли Русь или бѣлая, все равно, мы должны себя чувствовать и сознавать съ этой поры гражданами единаго русскаго государства; мы не можемъ признавать на нашей исторической землѣ никакой чужой власти и намъ слѣдуетъ протестовать впредь противъ всякихъ имперіалистическихъ посягательствъ другихъ народовъ на нашу историческую землю. Это повторилось вмѣстѣ съ заявленіемъ протеста по поводу ноты подполковника Викса дня 7-го января 1919 г.

Наиболѣе идеальнымъ положеніемъ, естественно, показалась мысль устроиться самостоятельно. Что она занимала народъ, видно уже изъ самой резолюціи американской русской рады еще отъ дня 23 іюля 1918 г. А что и на мѣстѣ было подобное движеніе въ томъ же направленіи, свидѣтельствуетъ попытка о возстановленіи древней Червонной Руси въ ея историческихъ границахъ. Поэтому шли переговоры, были собранія, готовились меморандумы и даже выработался

планъ, но осуществленію его помѣшала братоубійственная война, вспыхнувшая за Карпатами.

По причинѣ этихъ печальныхъ обстоятельствъ мысль сошла на подходящую связь. Но гдѣ ее искать?

Слѣдуетъ намъ подчеркнуть, что въ оффиціальной мадьярской газетѣ отъ 21-го декабря 1918 г., подъ номеромъ X. былъ опубликованъ законъ, который призналъ полное право самоопредѣленія за русскимъ народомъ, живущимъ на территоріи Мадьяріи, касательно внутренняго управленія, просвѣщенія, культуры, вѣроисповѣданія и языка, какъ съ точки зрѣнія законодательной, такъ и исполнительной, для осуществленія чего вмѣстѣ съ тѣмъ образовывалъ изъ территорій жупъ: Мармарошъ, Угоча, Берегъ и Ужъ автономную область подъ названіемъ Русская Краина, указывая притомъ, что организація русскихъ территорій Землинской, Шаришской, Абауйской, Турнянской и Спишской жупъ откладывается впредь до заключенія общаго мира.

Несмотря уже на то, что русскимъ, по ихъ убѣжденію, право самоопредѣленія принадлежало въ рамкахъ историческихъ, а мадьяры исходили изъ современной этнографической карты, да и при томъ временно не давая всѣмъ населеннымъ русскими территоріямъ право самоопредѣленія, русскіе просто не хотѣли и слышать о нихъ, ибо въ массѣ еще живы были воспоминанія преслѣдованій во время войны: открытіе тюремъ, постановка висѣлицъ, попираніе святынь, уничтоженіе кириллицы и юліанскаго календаря.

Румыны являлись для карпатороссовъ народомъ чужимъ, хотя въ ихъ жилахъ течетъ не мало славянской крови.

Поляки всегда относились грубо и нетерпимо къ русскимъ.

Сербы были далеко.

Такъ пришли на очередь чехословаки.

Правда, карпатороссы разъ уже испытали понятіе чехословаковъ о славянской взаимности. То было во время Баха, послѣ мадьярскаго мятежа. Намъ достаточно здѣсь указать на горькія воспоминанія Духновича и на роль Ѣречка въ Галичѣ. Но изъ этихъ временъ не было уже никого въ живыхъ. Настоящей генераціи не была знакома ни сущность, ни душа чехословакизма, тѣмъ менѣе ей было извѣстно дѣйствіе Чехословацкой Едноты во время войны, ея стремленія и усилія, а при томъ и эпопея чехословацкихъ легій на Руси, хотя послѣдняя глава этой эпопеи, которая разыгра-

лась въ Сибири, тогда еще только начиналась. Карпатороссы судили по внѣшнимъ признакамъ, которые стояли къ ихъ услугамъ, вѣрили славянской фразѣ, которой поддавала жару знаменитая статья проф. Масарика Delenda est Austria, появившаяся 25-го января 1917 г. въ Русской Волѣ. Въ сердцахъ находили откликъ его заявленія: „Všecky naše politické strany jsou rusofilské . . . V každém případě chceme Rusku ponechati iniciativu ve všech slovanských otázkach . . . Nikdy jsem neuznával jakékoli politického separatismu malorusů! . . .“

Естественно, намѣреніе карпатороссовъ привѣтствовалось со стороны чехословаковъ съ большой радостью, вѣдь оно для чехословацкой республики было выгодно, какъ съ точки зрѣнія моральной, такъ и матеріальной. Съ моральной стороны это показывало, что карпатороссы изъ всѣхъ сосѣдей имѣли наибольшее довѣріе къ намъ, съ матеріальной: вотъ новая территорія для поселеній, вотъ лѣса, вотъ соль, вотъ виноградники, которые достанутся въ руки безъ какихъ либо усилій, а при всемъ томъ — этотъ непріятный русскій тернъ, который мѣшаетъ ихъ планамъ, окажется совершенно безопаснымъ. Извнѣ онъ могъ бы проявить себя, но внутри съ нимъ справиться легко.

Переговоры начались еще 25 октября 1918 г. въ Филадельфіи, которыми со стороны чехословаковъ руководилъ самъ проф. Масарикъ, какъ предсѣдатель чехословацкой народной рады, со стороны же карпатороссовъ Г. И. Жатковичъ, предсѣдатель американской русской народной рады. Въ результатѣ переговоровъ было достигнуто соглашеніе, по которому, сохраняя за Русью историческое право, карпатороссы, самыми широкими самостоятельными правами, какъ юридическая единица, на федеративной основѣ, присоединяются къ чехословацкой республикѣ; въ рамки этой федеративной единицы входятъ жупы: Спишъ, Шаришъ, Абауй, Гемеръ, Землинъ, Боршодъ, Ужъ, Угоча, Берегъ и Марморошъ.[1]

Подчеркнемъ, что

1. Чехословацкіе представители 2-го ноября 1918 года всѣ договоры, заключенные проф. Масарикомъ, признали обязательными;[2]

[1] Otkrytie — Expozé G. I. Žatkoviča býv. gubernatora Podkarp. Rusi o Podkarpatskoj Rusi, Homstead Pa., 2—3 st.

[2] Slovak, 5. III. 1923.

13.843
Львівська державна наукова бібліотека № 353
Львів. Бібліотека АН УРСР
И-59662

2. Договоръ карпатороссовъ съ проф. Масарикомъ получилъ одобрѣніе на мирной конференціи 3-го марта 1919 г.[1]

Чтобы выгодное дѣло не ускользнуло изъ рукъ, былъ даже поднятъ вопросъ о переименованіи республики, а Францъ Соукупъ, министръ справедливости, 23-го мая 1919 года на вечерѣ, устроенномъ въ честь карпаторусской делегаціи въ Прагѣ, громко привѣтствовалъ „чешскословенско-русскую республику".

Карпатороссы, вопреки нѣкоторымъ страннымъ признакамъ, которые временами между тѣмъ появлялись на небосклонѣ, вѣрили этой любви, не зная, что русскость чехословакизму уже по сущности ненавистна. Чехословакизмъ является дѣтищемъ глаголицы, которая какъ разъ была средствомъ, придуманнымъ Византіей и направленнымъ прежде всего противъ Руси. Правда, что кое-гдѣ, среди другихъ народовъ, сильные перевороты въ жизни почти всегда парализуютъ, даже измѣняютъ, чужія вліянія. Не слѣдуетъ однако упустить изъ виду, что чехословакизмъ вышелъ изъ славянской семьи: а славянинъ, чему отдается, отдается вполнѣ и средней дороги не знаетъ. Душа глаголицы витаетъ надъ его землей, живетъ въ его тѣлѣ, руководитъ его чувствами; она является источникомъ всей чехословацкой жизни, она причина всѣхъ чехословацкихъ причинъ. Были несчастія, была скорбь, были паденія и отчаянія, Прага плакала въ дворцахъ, въ пустующемъ градѣ, въ садахъ замковъ, куда не ступала нога, гдѣ отцвѣтали розы, на которыя некому было смотрѣть, но цѣпкость глаголицы не ослабла ни на минуту, она жила и оживляла. Ея олицетворителемъ былъ Янъ Гусъ, она билась на Бѣлой горѣ противъ наемныхъ войскъ Габсбурга Фердинанда, она погубила осуществленіе панславизма въ 1849 г., она совершила эпопею чехословацкаго войска въ Сибири въ 1919 г., она разрушаетъ русскость и на Подкарпатьѣ. Изъ нея вытекаютъ всѣ чехословацкіе миѳы, въ ней коренятся всѣ чехословацкіе идеалы, отъ нея происходятъ всѣ чехословацкія несчастія. Очутившись на грани соприкосновенія Руси и романо-германизма, и не располагая достаточной силой, чтобы на этой грани удержаться, естественно, чехословакизмъ долженъ былъ прибѣгать постоянно къ компромиссамъ, постоянно расчитывать и взвѣшивать, что требуетъ большого умѣнія, гибкости, часто хитрости и ловкой приспособляемости,

[1] Ср. Žatkovič: Otkrytie 3—6 cm.

борьбы, споровъ, соглашеній. Такъ, сама жизнь воспитала изъ чехословака спекулянта, котораго интересуетъ не справедливость, а только барышъ, какимъ бы путемъ онъ не былъ полученъ. Эта двойственность, какъ красная черта, тянется черезъ все чехословацкое прошлое, отъ Святополка по нынѣ, а потеря самостоятельности 8-го ноября 1618 г. лишь способствовала ея развитію. Чехословакизмъ льстилъ Руси, пока рѣшеніе славянскаго вопроса входило въ его расчеты, чтобы съ помощью его способствовать установленію своего ига, но сейчасъ же показалъ ей спину, какъ только Русь могла помѣшать его эгоизму; болѣе того, не замедлилъ увеличить ея бѣду, чтобы тѣмъ сдѣлать ее безопасной для себя. Цѣль эта дополняется въ судьбѣ карпатороссовъ.

Эту двойственность весьма характеризуетъ письмо миссіи чехословацкой едноты, высланной въ Россію съ началомъ войны для воздѣйствія на Русь въ пользу чехословацкой самостоятельности, потерянной на Бѣлой горѣ въ 1618 г., и направленнаго къ американской Словенской Лигѣ, именно въ дни переворота, случившагося на Руси. Чтобы быть точнымъ, необходимо прежде всего къ этому добавить, что словаки вначалѣ не вполнѣ сочувствовали усиліямъ Чехословацкой едноты. Какъ въ 1848 г. была группа, которая тянула къ востоку,[1] такъ и теперь одна часть работала за то, что бы словаки вошли въ составъ Руси, какъ отдѣльная губернія. Для этой цѣли создался въ Москвѣ „Spolok pamäti Štura“, который 20 августа 1915 г. имѣлъ первое собраніе, избравшее президіумъ и комиссію. Предсѣдателемъ былъ камергеръ Савёловъ, позже холмскій губернаторъ, а въ комиссію вошли 9 русскихъ и 9 словаковъ. Членъ миссіи Марковичъ сообщаетъ въ своихъ воспоминаніяхъ: „Savjolov bol vyslovený nepriateľ Čechov a československej jednoty. Prejavoval to celkom verejne. Keď v novembri 1916. vyhľadali sme ho s Jančekom, Vladimírom Hurbanom a Milošom Ruppeldtom, aby sme ho primäli k inému spôsobu vedenia spolku, povedal nám hodne podráždene, že ani čechom neverí, a že kdo ide s čechami, ide proti Rusku“.[2]

Въ самомъ началѣ къ этому направленію склонялась и американская словацкая лига. Явнымъ доказательствомъ тому служитъ обвиненіе своего делегата Кошика въ 1916 г.,

[1] Смотр. K. Kramář a V. Tobolka: Česká Politika III. 94—5.

[2] Markovič, стр. 47.

котрый былъ высланъ лигой въ Россію въ началѣ войны, чтобы работать за освобожденіе словаковъ подъ русскимъ флагомъ. Лига упрекала его въ томъ, что онъ находится „pod vlivom jednostranných českých názorov, kloniacich sa vraj príliš ku západu, podceňujúcich sa vraj od čistej slov. myšlienky."[1]

На это обвиненіе чехословацкая миссія отвѣтила слѣдующее: „Nám, ktorí poznáme Rusko nielen z literatúry, hneď z počiatku bolo celkom jasné, že pripojenie Slovenska k Rusku úplne, čo značí, ako guberniu, bolo by našou záhubou. Evolúcia ruského národa šla celkom druhou cestou a on musí ešte prekonať mnoho takého, čo nehľadiac na nasu zaostalosť, sme my už dávno prekonali. Nehľadiac na to, čo sa dnes odohráva, ruské vnútorné poriadky by boly pre nás nesnesiteľné Dôkazom toho je smutná historia administrácii okupovanej Haliče. To je jeden vážny bod, dávajúci nám direktivu v našej politike. Druhý hlavný bod je ten, že my Slovania z Rakúska-Uhorska neboli sme prijatí ani oficiálnym, ani spoločenským Ruskom tak, ako ste si to predstavovali vy i ako sme si to považovali za samozrejmé a jedine možné. Ani oficiálné ani spoločenské Rusko ne je „slovenské" v tej miere, že by ono mohlo slúžiť základom našeho oslobodenía. Tým viacej, že vždy stál pred očima strašný príklad Bulharska, ktorí sa nám stále vyhadzoval na oči. Vycítili sme konečne aj my tú hlbokú pravdu, že štáty na citoch budovať sa nemožu. Budujú sa ony len na vzájemnej potrebnosti. Tým určený bol i smer našej akcie, a síce tak, že my musíme presvedčiť Rusko, ak toho presvedčenia nemá, a ono ho fakticky nemalo, o potrebnosti nášho oslobodenia. A tu museli sme sa rátať nie s citmi, ale s faktami, nie s abstraktným ideálym, ale reálnym každodenným životom. Rezultátom týchto faktov je naše spojenie s Čechmi i naša snaha k utvoreniu samostatného štátu."[2]

Необходимо однако подчеркнуть, что письмо Slovenskej Ligy пришло въ Россію въ началѣ еще 1916 г., въ то время какъ отвѣтъ на него послѣдовалъ лишь съ датой 15 Марта 1917 г., т. е., когда уже произошла революція, а Россія оказывалась въ военномъ смыслѣ безопасной.

Конечно, по своей надутости этотъ отвѣтъ не можетъ не напомнить басенъ Эзопа о львѣ умирающемъ, послѣднее явленіе котораго разыгралось на Бѣлой Сибири. Не зная всетаки сущности чехословакизма, безспорно, что не могло бы не воз-

[1] т. с. стр. 50.
[2] Т. с. si

никнуть вопроса, что эти господа въ дѣйствительности искали въ Россіи, если эта самая Россія была столь несносна для ихъ культурнаго западнаго желудка? Опуская совершенно изъ виду, что указаніе на администрацію Галиціи и на судьбу Болгаріи не является конкретнымъ, эту психологическую загадку еще болѣе углубитъ сравненіе этого отвѣта со статьей Delenda est Austria отъ 25 января 1927 г., появившейся лишь семью недѣлями ранѣе. Совершенно непонятное дѣло: какъ сдѣлалось несноснымъ вдругъ то, передъ чѣмъ такъ преклонялись еще въ январѣ? Вѣдь и при всей своей суровости жизнь не объяснила до сихъ поръ, чѣмъ отличается русскій абсолютизмъ отъ модернаго демократизма? Чувствуемъ только, что въ Россіи хорошо жилось и при абсолютизмѣ, и именно массамъ, въ то время, какъ на благоденствующій демократизмъ каждый жалуется, а массы просто уходятъ изъ подъ его крыла.

Описывая это, намъ слѣдуетъ теперь отмѣтить, что чехословакизмъ лишь ждалъ того, чтобы карпаторусская довѣрчивость совершенно вошла въ его сѣть. Карпаторусскіе делегаты въ Парижѣ явились для нихъ простымъ средствомъ. Пользовались ихъ присутствіемъ, какъ живымъ документомъ воли народной, чтобы чехословакизму было легче достигнуть своихъ цѣлей, которымъ мѣшала Россія, пока она сильна была и въ ея сферу входило рѣшеніе славянскаго вопроса, но который, при не достаточно информированнаго въ этомъ вопросѣ запада, удалось ловкимъ путемъ включить въ ноту Викса, какъ только рѣшеніе славянскаго вопроса высмыклось изъ рукъ Руси, въ сущности къ ликвидаціи карпаторускаго вопроса, въ цѣломъ непріемлемаго глаголицкой душѣ. Совершенно просмотрѣлось, что если бы правда въ этомъ вопросѣ была на сторонѣ чехословаковъ, то Россія никогда бы не претендовала на карпаторусскія земли, а чехословацкой еднотѣ не „bolo bývalo veľmi netaktickým a neoportunným na niečo podobného pomýšľať, tým menej hovoriť“, при томъ спашать и pre mapku v Čehoslováku nejaké nepríjemnosti preto, že na nej do Slovenska bol zakreslený kraj až po Užhorod“. Россія не мѣшала чехословацкой самостоятельности, она лишь препятствовала тенденціямъ, направленнымъ противъ исторической правды.

Какъ только карпатороссы вошли въ сѣть чехословаковъ, а къ тому же времени и бѣлая армія въ Россіи по-

терпѣла пораженіе, то уже не было въ дальнѣйшемъ смысла чехословакамъ скрываться подъ маской и не показать своего настоящаго лица; ихъ совѣсть успокоена была тѣмъ, что большевизмъ не интересуетъ національный вопросъ. А на кого же надѣяться карпатороссамъ, какъ не на Россію? Положеніе характеризуется тѣмъ, что чехословаки не приложили труда, чтобы спасти русскія историческія земли полностью, хотя это и входило въ славянскіе интересы, но напротивъ, даже и то допустили исказить, что мадьяры своимъ X закономъ 1918 года добровольно уже отдали въ русское управленіе, какъ русскій край. Вотъ такъ стало, что, приблизительно, 4 милліона катастр. утровъ славянской земли остались въ мадьярскихъ и румынскихъ рукахъ. Съ назначеніемъ же кабинета Тусара, весь карпаторусскій вопросъ былъ переданъ компетенціи министерства внутреннихъ дѣлъ, какъ обыкновенный внутренній вопросъ, что есть противъ права на самоопредѣленіе карпатороссовъ, которые не въ Чехословакію вошли, но которые къ Чехословакіи добровольно присоединились, какъ самостоятельный факторъ.

Но жизненная сила карпатороссовъ, несмотря на то, что ихъ этносъ, вопреки филадельфскому договору, одобренному мирной конференціей, умышленно и самовольно, расчленился на двѣ части, оказалась болѣе крѣпкой, чтобъ ее сокрушить наразъ, когда они, увидѣвши обманъ, въ который попали по своей довѣрчивости, начали проявлять себя, а своими протестами обратили даже вниманіе международныхъ круговъ. Чехословаки въ этомъ увидѣли для себя опасность. Чехословацкое правительство, чтобы парализовать недовольство карпатороссовъ съ одной стороны, а съ другой — мадьяръ, которые также не оставались спокойными, мобилизовало печать, съ цѣлью подвести основы, оправдывающія свою политику. Такъ выростала новая теорія о поселеніи русскихъ въ предѣлахъ сѣверо-восточной территоріи Карпатъ, цѣль которой: съ одной стороны — претензіи мадьярства разрушить, съ другой — историческое право карпатороссовъ умалить настолько, чтобы представить и самую автономію совершенно иллюзорной. И вотъ послѣ нѣсколькихъ Іоанновъ Предтечъ, предуготовляющихъ путь правительственной политикѣ, были выпущены два обширныхъ труда:

1. Staré Slovensko, В. Халоупецкаго, Братислава 1923 г.
2. Národopisné hranice mezi Slováky a Karpatorusy, I. Гусека. Братислава 1925 г.

Рѣшеніе вынесъ Гусекъ, которое звучитъ такъ:

„Nynějších hranic mezi Slovenskom a Podkarpatskou Rusí na Uhu nelze již měniti, poněvadž jsou založeny na skutečných poměrech narodopisných, ba i na vůli samého lidu ruské víry, který si po většině nepřeje býti připojen k Podkarpatské Rusi“.[1]

Не смотря на то, что странно подчеркивать „skutečné poměry národopisné“ тамъ, гдѣ эти „skutečné poměry“ слѣдуетъ подтвердить народной волей, которой однако проявиться въ дѣйствительности никогда не допускалось, по той простой причинѣ, что уже apriori „Rusini na východním Slovensku jsou odsuzeni k denacionalizaci“,[2] къ чему на полныхъ парахъ стремятся и отъ Ужа на востокъ, изъ самой сущности дѣла слѣдуетъ, что было бы напрасно возражать противъ этого приговора, если бы Халоупецкому удалось достигнуть поставленной себѣ цѣли — „ukázati a dokázati existenci Slovenska jako zvláštní individuality geografické a historické“, въ смыслѣ ноты подполковника Викса. Вѣдь, если Словакія была нѣкогда дѣйствительно исторически самостоятельнымъ субъектомъ, территорія котораго простиралась по Ужъ, то русскіе тѣмъ что ихъ предки вошли въ предѣлы такой Словакіи и тамъ поселились, вообще себѣ никакого права не пріобрѣли: volenti non fit injuria. Но того Холоупецкому не посчастливилось доказать, ибо нельзя доказать того, чего никогда не было. Результаты его труда сводятся къ слѣдующему:[3]

1. „Staré Slovensko“ занимало только нынѣшнюю западную часть и было „osazeno za západu, z Moravy... Slováci zaujali svá původní sídla podle vší pravděpodobnosti v souvislosti se stěhováním československých kmenů anebo plemen, chceme-li raději použíti tohoto výrazu, a přišli na Slovensko nejspíše asi přes Moravu.“ Къ тому прибавится, что „původní slovenský kraj byl zcela malý a tiskl se k českému západu, k Moravě. Jen asi čtyři kmeny usadily se na tomto území, a sice v hlavních úvalech řek Váhu, Nitry, Hronu a Iplu“.

Этого первобытнаго „Slovenska centrem byla Nitra, kam se sbíhaly všecky cesty, a z níž se všecky komunikace zase paprskovitě rozcházely“.

Сіе Словенско сначала входило въ составъ Великой Моравіи Святополка, а послѣ въ предѣлы „říše české“. Но уже „někdy v letech 1025—1038 bylo zaujato Madary“.

[1] Ст. 487.
[2] 498 стр.
[3] Ср. критику prof. Dra K. Kadleca, Prúdy 1925, ч. 1–2.

2. „Východní část Slovenska oddělena byla až do XIII. stol. od Potisi rozsáhlým lesnatým pásem, který počínajíc od konce XI. stol. byl odstraňován, poněvadž uvnitř nového politického útvaru, velikých Uher, neměl už starého významu. Ve velkých těch hvozdech byly od XII. stol. zakládány znenáhla nové komitáty, novohrady. Vedle krále a státní moci účastnili se tohoto bourání starého pomezí i podnikatelé soukromí, zejména šlechta, a vedle ni i nový živel kolonisační, němci. Bylo v poměrných hvozdech ukryto množství drahých rud, zlata a stříbra, jež lákaly nové přistěhovalce."

3. „Po obou stranách Tisy prostírala se říše bulharských Slovanů, na sever až po Karpatský Vihorlat, a na jihu k ústí Tisy, nazývaná Bycharskem."

4. „Zatím však ve skutečnosti počal velmi záhy pronikati karpatskými průsmiky do horního Potisí živel ruský", который послѣ, „již od konce XI. a začátku XII. stol." началъ распространяться „dále na západ podle cest a údolíli řek do hlubin starého pomezního hvozdu, kde se potom stretil a smísil se živlem západním, českým, a do jisté míry i se živlem severozápadním, polským. To všechno spolu s kolonisací německou, maďarskou a jinou působilo pri na utváření východoslovenských nářečí, v kterých uplatňují se vedle vůdčího elementu českého také všechny idiomy slovenských sousedů toho kraje. Tak razsáhlý pomerní hvozd na rozhraní Slovenska, východu a severu, stává se kolonisací pojítkem mezi slovanským východem a západem".[1]

Поэтому, если Staré Slovensko граничило съ заселенными мѣстами лишь на западѣ, пока русскіе, приходя черезъ Карпаты, появились и усѣлись сначала въ области верхней Тисы, а „východní část" нынѣшняго Словенска была болѣе или менѣе пустынной и жизнь въ ней появилась только путемъ мадьярской колонизаціи, центромъ которой явились новограды: Heves-Ujvár, Aba-Ujvár, Szepes-Ujvár, Sáros-Ujvár, Ung-Ujvár, естественно, что историческое право на эту территорію принадлежитъ ни словакамъ и ни русскимъ, а мадьярамъ, и присоединеніе ея къ Чехословацкой республикѣ является очевиднымъ нарушеніемъ правъ мадьяръ.

Чтобы выйти изъ такъ образовавшагося сложнаго положенія, вопросъ былъ хитро перенесенъ въ этнографическую плоскость, по указаніямъ Цамбела, который подчеркивалъ: „Čeští dejopisci alebo dolinou Hrona zavierajú východnú hranicu

[1] ст. 305.

Veľkej Moravy, alebo mlčia o nej. Slováci sa obyčejne opierajú o novoveký stav rečový a takto mudrujú: Slováci bývajú na východ nielen po Hronskú dolinu, ale až po Torysu, a niet dejopisných údajov, kedy sa tak ďaleko dostali, učme tedy, že východné hranice Moravy siahaly až po Torysu".[1]

Конечно, подобное воззрѣніе противорѣчитъ уже самымъ элементарнымъ требованіямъ справедливости. A „justitia est constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuens".

Однако Гусекъ, задачею котораго это явилось, еще и на этой почвѣ оказался удивительно пристраснымъ, заявивъ „sine ira et studio, bez jakychkoli stranických simpatií a antipatií"[2] слѣдующее:

„Nam stačí se spokojiti s faktem, v kterém se shoduje většina badatelů o osazení východního Slovenska, že Slováci velmi záhy pronikli na východ, kde se možná stýkali ještě i s Jihoslovany, a že během století tak jejich kolonisace vzrůstala, že kulturou a počtem převyšovala živel ruský i polský, čím způsobeno bylo slovakisování oněch dvou slovanských kmenů.

Zprvu ovšem mohla býti hranice mezi ruskou a slovenskou kolonisací řeka Topla, jak chtěl Czambel, poněvadž v těch končinách právě prostíraly se v oněch dobách obrovské lesy, které byly přirozenou překážkou vzájemného pronikání Slovákův a Rusův. Jakmile tyto hvozdy staly se předmětem výnosného podnikámi, hlavně od XII. stol., Slováci rychle postupovali do oblasti ruské, kterou časem jednak sami hustě osadili, jednak starší ruské osadnictvo z částí poslovenštili, takže její ráz (zvláště v stolici Zemplinské) byl a je dosud smíšený. Ale revindikace se strany ruské byly by dnes marné, ježto velká většina obcí je po celém východním Slovensku, i v krajích k Podkarpatské Rusi přiléhajících, slovenská."[3]

Ко всему этому онъ прибавляетъ:

„Proti revindikacím historickým stojí však železná skutečnosť, že území to po dnes z většiny slovenské, protože... Rusové se dobrovolně poslovenštovali a poslovenšťují. O nějakém šovinistickém nacionalismu slovenském nemohlo (Slováci byli maďarisovaní, jako Rusové) a nemůže býti ani řeči; byl by také bez účinku, kdyby... obyvatelstvo samo neodkládalo svého jazyka a s ním i ostatních rozlišujících znaků své starší národnosti. Tím nechceme tvrditi, že by východní Slovensko bylo územím čistě slovenským a tedy již ne

[1] Czambel, Slováci a ich reč, ст. 39.
[2] ст. 501.
[3] ст. 23.

sporným zůstává smíšeným i dále, ale jsouc obráceno k slovenskému kulturnějšímu západu a spojeno pevnými svazky nejen státně administrativními, ale i s hospodářskými a osvětovými, s celým Slovenskem a skrze toto s celou Československou republikou a tím s celou střední a západní Evropou, bude se poslovenšťovati samo sebou, bez jakékoli národnostní agitace, která by jen vyvolávala reakci u Rusů. Nezmizí se však beze stopy: tělesný typ, dialektické zvláštnosti v nářečích, vzniklých vzájemným smíšením, způsob života se starými zvyky a obyčeji, zbytky kroje, domu, písně a vůbec typ povahový, hlavně však víra — to dlouho bude se držeti a s tím i povědomí bývalé ruskosti. Toho nesetře s lidí žádná věda, ani žádné úřední i neúřední sčítání. Asimilační proces jde svým tempem, které může se uměle zrychlovati nebo zdržovati, ale kterého nikdo nezastaví, leda by Rusy rozsadil od Slovákův, anebo činskou zeď mezi nimi vystavěl. Kdo však ví, zda by jí nerozkopali sami — Rusové, aby se mohli poslovenštiti? *Vždyť tím se neztrácejí pro Slovany: slovenské pobratimstvo nesmí se tu ukazovati sobecky malicherným.* Bratr Slovák nebo bratr Rus — oba dva jsou Slované! Mají se nenáviděti pro různý kmenový původ a trochu odchylný způsob života, povahy, víry, řeči a pod.? To věru pod zorným úhlem sousedského nažívání a všeslovanské myšlenky nestojí za to; jen když zachovali dosud a zachovávají i vždycky na budoucně svoji zděděnou slovanskost. Výbojnou vitální sílu musí obratiti proti těm, kteří jak Slováky, tak Rusy chtěli obrati o jejich slovenskou národnost — proti Maďarům. Tím směrem se musí otočiti společná fronta slovensko-ruská na východním Slovensku a na Podkarpatské Rusi."[1]

Вотъ таковъ Гусекъ.

Конечно, это умствованіе не выдержало бы критики и тогда, когда его утвержденіе явилось бы воистину доказаннымъ „faktem, v kterém se shoduje většina badatelů o osazení východního Slovenska." Несмотря однако на то, что утвержденіе Гусека, по отношенію къ прошлому на основаніи современнаго этнографическаго положенія, совершенно произвольно, лично имъ построенная конклюзія уже въ самой себѣ несостоятельна: тамъ, гдѣ русскіе опередили словаковъ, естественно, что тамъ и историческое право стоитъ за русскими. „Желѣзная дѣйствительность" не заслуживаетъ здѣсь уваженія, какъ она не принята была во вниманіе около Дуная или на нѣмецкой границѣ. Если чехословакамъ историческое право позволяло

[1] ст. 41.

включить въ составъ ихъ республики территорію, населенную онѣмеченными и омадьяренными чехословаками, то почему бы то же право ревидикаціи не принадлежало и русскимъ? На какомъ основаніи оно должно было ограничиться только этнографическимъ критеріемъ, да и то лишь частично? Славянство, какъ единство, было въ далекомъ прошломъ. Какъ таковое, послѣ своего расчлененія, оно исчезло и только память о немъ живетъ, да и то не съ одинаковой силой и чистотой у разныхъ его вѣтвей. Въ настоящее время каждая славянская вѣтвь самоограничивается, живетъ исключительно сама по себѣ, творитъ свою исторію, культуру и литературу, гордится своимъ творчествомъ, охраняетъ его и т. д. Такъ почему только одни русскіе изъ всѣхъ славянъ должны были бы жертвовать своимъ и даже собою? Однако, если все же есть славянство, какъ нѣчто единое, то вѣдь и русскіе славяне. Для чего ихъ тогда угнетать и уничтожать? Для подлинно славянской работы нашлось бы, конечно, болѣе широкое поле дѣятельности. Не мало, вѣдь, еще славянской исторической земли подъ чужимъ игомъ: гдѣ поморяне, гдѣ венды и т. д.? Взяться за освобожденіе ея дѣло было бы, безспорно, многимъ достойнѣе храбрости чехословацкаго льва, нежели угнетать именно русскихъ. Если бы ассимиляція русскихъ шла дѣйствительно естественнымъ путемъ или по собственной охотѣ, то, конечно, противъ этого нельзя было бы возражать. При существующемъ же положеніи вещей серьезное утвержденіе, что „nemůže býti ani řeči o nejakém šovinistickém nacionalismu“, является слишкомъ циничнымъ. Уже не говоря о томъ, что если бы это утвержденіе соотвѣтствовало правдѣ, не было бы широкаго неудовольствія противъ правительственной политики денаціонализаціи русскихъ, міръ будетъ убѣжденъ въ благоденствіи карпатороссовъ представленіемъ тѣхъ различныхъ приказовъ, которые издавались правительствомъ и его мѣстными органами, открыто и секретно, для подавленія всего русскаго въ Карпатахъ въ теченіи девяти лѣтъ. Положеніе достаточно характеризуется, что собранныхъ распоряженій число превышаетъ одной тысячи, хотя по самому существу этого дѣла собраніе не можетъ быть полнымъ. Кто ознакомится съ этимъ матеріаломъ, конечно, тотъ откажется повѣрить, что эти распоряженія дѣйствительно написаны кровными славянами, тѣми, о которыхъ проф. Масарикъ сказалъ 25 янв. 1917 г. въ своей знаменитой статьѣ „Delenda est Austria“,

что „všetky naše politické strany jsou rusofilské“, тѣ, къ которымъ карпатороссы именно обратились въ концѣ 1918 г. съ полнымъ довѣріемъ, открытымъ сердцемъ, какъ братъ къ брату. Лишь теперь, на собственномъ опытѣ, можно почувствовать и понять воистину, какой огромный переворотъ совершила глаголица въ душахъ тѣхъ, которыхъ плѣнила, и какую правду сказалъ Гавличекъ, когда подчеркнулъ въ 1846 году, что „Já jsem Čech, ale nikdy já jsem Slovan. Kdykoli se nazvu Slovanom, učinim to vždy jenom ve smyslu učeném, země-národopisném . . . Patriotismus slovanský jest jenom o něco méně horší, než kosmopolitismus . . . Potrebno jest . . . co možná nejvíce ostatních si všímati, a z jejích literatur a jazyků a národnosti pro sebe kořistiti!...“[1]

---

[1] Въ статьѣ: „Čech a Slovan“ въ Пражскихъ Новинахъ 1846 года.

Всеобщіе признаки.

Стоитъ только разобраться въ мадьярской идеологіи отрицанія, какъ нельзя сейчасъ же не увидѣть, что выдвинутая ею теорія построена на явномъ софизмѣ. Поэтому и всѣ заключенія, которыя опираются на эту теорію, ложны. Изъ того, что приходъ мадьяръ, какъ его Анонимъ рисуетъ, не соотвѣтствуетъ обстоятельствамъ эпохи прихода, вообще еще не слѣдуетъ, что мадьяры нашли занятую ими территорію совершенно пустынной, на которой не было никакой исторической жизни и никакого населенія, а посему будто бы приходъ мадьяръ не нарушилъ ничьихъ историческихъ правъ. Дѣло обстоитъ совсѣмъ наоборотъ.

Намъ слѣдуетъ имѣть въ виду, что лѣтопись Анонима сохранилась въ одномъ только экземплярѣ, къ тому же съ утраченнымъ началомъ. Поэтому авторъ ея остался неизвѣстнымъ. Лѣтопись (т. е. списокъ) относится ко 2-ой половинѣ XIII ст., однако самый разсказъ, по содержанію, восходитъ болѣе къ эпохѣ Белы III, т. е. ко 2-ой половинѣ XII вѣка.[1] Это показываетъ на то, что рукопись не является оригиналомъ, а лишь спискомъ, въ чемъ изслѣдователя убѣдитъ самый текстъ, на каждой страницѣ котораго встрѣчаются, исправленія сдѣланныя двумя неизвѣстными лицами. Замѣтимъ къ тому, что авторъ, хотя и получилъ западное образованіе, учась въ Парижѣ, тѣмъ не менѣе остался противникомъ Рима. Иначе и нельзя понять его шутливую иронію, что „добромъ Венгріи нынѣ римляне утучняются“.[2]

[1] Новѣйшее изслѣдованіе будинскаго протоіерея Петра указываетъ, что авторомъ этой лѣтописи былъ нотаръ Белы II-го и свой разсказъ составилъ около 1147—1152 г.

[2] Сар. IX.

Безспорно, что разсказъ Анонима не является современнымъ вѣку Арпада. Слѣдовательно и его картина о приходѣ мадьяръ не соотвѣтствуетъ дѣйствительности. Однако, хотя трудно различить въ ней вымыселъ отъ правды, все же нельзя отказать ей въ соотвѣтствіи своему вѣку.

Кто перечитаетъ лѣтопись Анонима, сразу замѣтитъ, что онъ территорію древней Венгріи представляетъ сплошь заселенной, а не необитаемымъ краемъ. Арпадъ, чтобы завладѣть этимъ краемъ, принужденъ былъ вести бои на всѣ стороны.

Тѣ народности, которыя столкнулись съ царствомъ Арпада, по его разсказу, были:

1. *русскіе*, жившіе къ сѣверо-востоку, которыми въ то время правилъ князь Лаборецъ. Съ нимъ Арпадъ и встрѣтился впервые, двигаясь, по сообщенію, Анонима, черезъ Карпаты на Мукачево;

2. *болгары*, заселявшіе мѣстность на югъ отъ русскихъ по Дунай; ихъ территорія была раздѣлена между тремя князьями: Маротомъ, Заланомъ и Гладомъ;

3. *волохи*, жившіе въ южныхъ областяхъ Семиграда, во главѣ которыхъ стоялъ нѣкій Гелоу;

4. далѣе, территорія за Дунаемъ, съ главнымъ городомъ Веспримъ, принадлежала *римлянамъ*, а на сѣверо-западной части Карпатъ правилъ нѣкій князь Зоборъ, съ центромъ въ Нитрѣ, подчиненной *чехамъ*, ввиду того, что земли, лежащія между рѣками Гроной и Вагомъ по Мораву, по разсказу Анонима, еще послѣ смерти Атиллы завоевали чехи и подчинили себѣ живущія здѣсь славянскія племена. Зоборъ правилъ ими вслѣдствіе симпатіи къ нему чеховъ.

Ввиду того, что всѣ эти народности играютъ роль въ разсказѣ Анонима, несомнѣнно, что въ его время они должны были уже здѣсь быть. Вѣдь не будь ихъ, Анонимъ не столкнулъ бы съ ними мадьяръ. А то, что Анонимъ связываетъ о нихъ воспоминаніе съ приходомъ Арпада, только показываетъ, что всѣ эти народы въ его пору уже имѣли свое далекое прошлое на территоріи Подкарпатья.

Вотъ смыслъ Анонима.

Принявъ это во вниманіе, намъ слѣдуетъ теперь обратиться къ мадьярской исторіографіи. Необходимо указать, что мадьяры исходятъ изъ той мысли, что послѣ обровъ, которые прибыли сюда въ концѣ VI столѣтія и которыхъ

франки уничтожили безъ остатка въ концѣ VIII столѣтія, на ихъ мѣсто съ востока, до прихода мадьяръ, никакой народъ не приходилъ. Такъ какъ обры погибли при Карлѣ Великомъ, то предки мадьяръ заняли территорію совершенно пустынную, лишенную въ то время исторической жизни, почему и представлявшую собою дикій край. Мадьяры, не только какъ народъ кочевой, но и по своей малочисленности, заняли только равнину, поселившись около Дуная и Тисы, въ то время какъ изъ остальной территоріи, по Карпаты, образовалась для обороны засѣчная область, называвшаяся Gyepüelve. Она лишь со временемъ, мало по малу, была заселена путемъ колонизаціи.[1]

По свидѣтельству Анонима, жившіе въ этихъ мѣстахъ въ его время народы уже имѣли за собой здѣсь далекое прошлое. Поэтому, если бы утверждаемая мадьярами колонизація соотвѣтствовала правдѣ, то она должна была начаться и окончиться задолго до Анонима. Однако, по свидѣтельству самой мадьярской исторіографіи, границы Мадьяріи и во времена Анонима были далеко еще отъ карпатскаго хребта и подошли къ нему не ранѣе татарскаго нашествія. Напримѣръ, на сѣверо-востокѣ граница тянулась въ концѣ XII столѣтія надъ Мишколцомъ. Естественно, что упоминаемые народы не могли здѣсь появиться какъ колонисты, допущенные мадьярами, ибо мадьярская граница проходила далеко отъ карпатскаго хребта, а народы эти не только уже здѣсь обитали, но по свѣдѣнію Анонима имѣли уже за собой и далекое прошлое. Слѣдовательно, ихъ существованіе въ нынѣшнихъ мѣстахъ ихъ пребыванія значительно опережаетъ начало мадьярскаго владычества.

Такъ ускользаетъ основаніе изъ подъ цѣлой теоріи отрицанія.

Имѣя въ виду конечную цѣль мадьярской теоріи, послѣ всего сказаннаго самъ по себѣ вопросъ: обитали ли здѣсь народы во время мадьярскаго прихода, или нѣтъ, становится совершенно безразличнымъ. Вѣдь сущность теоріи отрицанія направлена противъ историческихъ правъ этихъ народовъ. Если же эти народы опередили начало господства мадьяръ на территоріи, гдѣ живутъ, то историческое право, безспорно,

[1] Ср. Karácsonyi J.: Erdély és a honfoglalás, Kath. Szemle 1896; Halovány vonások hazánk Szent István korabeli határairól, Századok 1901; Tagányi K.: Gyepü és gyepüelve, Magyar nyelv 1913 и т. д.

стоитъ за этими народами, а не за мадьярами. Однако, кто пожелаетъ изслѣдовать дальше этотъ вопросъ, тотъ получитъ довольно ясныя указанія и относительно прошлаго этихъ народовъ, играющихъ роль въ разсказѣ Анонима.

Безспорно, что территорія не была пустынной во время прихода мадьяръ. Явнымъ доказательствомъ тому служатъ находки изъ этой эпохи.[1]

Съ другой стороны, кто разсмотритъ номенклатуру территоріи, тотъ не можетъ не установить, что народъ, который мадьяры здѣсь встрѣтили при своемъ приходѣ, могъ быть исключительно славянскимъ.

Славянство, конечно, пришло сюда еще въ эпоху переселенія народовъ, которое и разсѣяло его по Атлантическій океанъ, а на югъ — по Средиземное море. Правда, утверждаютъ, что обры относились къ славянамъ весьма сурово. Обры, какъ описываетъ лѣтописецъ, „были крупны тѣломъ и горды умомъ“ и если обръ куда нибудь ѣхалъ, то запрягалъ въ телѣгу не коня, но трехъ-четырехъ славянскихъ женщинъ. Вслѣдствіе такой ихъ жестокости, неудивительно, что многіе изъ славянъ убѣжали еще передъ ихъ приходомъ, а также бѣжали и во время ихъ господства. Именно это была одна изъ тѣхъ причинъ, которая способствовала быстрому развитію франко-римскаго союза. Для славянъ подчиненіе франкамъ казалось настоящимъ спасеніемъ. Такъ дошли они скоро до самой Каринтіи, въ сущности славянской Горатыньи, откуда и приготовили наступленіе противъ обровъ. Но какъ только они погибли, то какъ можно себѣ представить, что въ славянскомъ этносѣ, именно въ его серединѣ, образовалось огромное незанятое пространство? Уже и „natura horret vacuum“. Несмотря однако на то, что не каждый смогъ убѣжать или скрыться, мы не должны упустить изъ виду, что въ то время еще и восточное переселеніе народовъ было въ полномъ ходу. А сущность дѣла подтверждаютъ не только археологическія находки, которыя здѣсь были найдены, но и современные источники, прежде всего Константинъ Багря-

[1] Ср. Hampel József: A honfoglalási kor hazai emlékei. A magy. honf. kútfői. Budapest 1900. Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest 1907; Gohl Ödön: Barbár pénzeink prototipusai, Numizmatikai közlöny 1915; Berkeszi István: Délmagyarország éremleletei, Történelmi és regészeti értesitő 1907 и т. д.

[2] Ср. Melich János: Szláv jövevényszavaink, Budapest 1903—1905.

нородный. Все же найлучшимъ доказательствомъ явятся сами мадьяры, ихъ языкъ, чрезмѣрно переполненный славянскими словами. Это признаетъ и мадьярское языковѣдѣніе, слѣдовательно и исторія не можетъ отказаться отъ этого.[1]

Такое славянское вліяніе, конечно, въ долинѣ Дуная только продолжалось. Начаться оно должно было еще въ Лебедіи, а укрѣпилось въ Ателкузѣ. На это явно указываетъ носовой звукъ, съ которымъ встрѣчаемся въ мадьярскомъ языкѣ и который они могли получить только отъ болгаръ, во время непосредственнаго съ ними сожительства: gomba (губа), abroncs (обручъ), rend (рядъ), galamb (голубь), bolond (болтунъ) и т. д. Это подтверждаетъ и имя Арпада, которое значитъ ни что иное, какъ „горѣ-поднятый", т. е. избранный вождемъ, поднятіемъ вверхъ на щитѣ, какъ это замѣчаетъ Константинъ Багрянородный: *Κατὰ τὸ τῶν καζαρῶν ἔθος καὶ ϱάκανον.*[2] Въ послѣднемъ словѣ также нельзя не узнать славянскій законъ. Славянское, по происхожденію, и имя легендарнаго вождя *Töhötöm* = тоготунъ = lonicera caucasia, а *Bulcsu* (Булчу), который ходилъ въ Царьградъ и былъ сыномъ Богата.[3] Такъ какъ Bulcsu характеризуется какъ vir sanguinis, то въ его имени нельзя не признать за корень глаголъ булчить. Нѣкій Кусалъ въ 900 году руководилъ мадьярскими войсками противъ Баваріи[4] и т. д.

Зная это, намъ слѣдуетъ подчеркнуть, что съ другой стороны въ исторіи нѣтъ нигдѣ указаній на такія чрезвычайныя событія, которыя позволили бы предполагать, что славянская масса, которую мадьяры должны были встрѣтить въ долинахъ Дуная и Тисы, принуждена была оставить свое мѣстопребываніе позже. Возникни такой крайній случай, съ нимъ, конечно, неизбѣжно должны бы столкнуться и мадьяры.

Въ виду изложеннаго ранѣе, а также потому, что народы, о которыхъ разсказываетъ Анонимъ, какъ заставляетъ предполагать этотъ разсказъ, должны были уже здѣсь имѣть свое прошлое, а съ другой стороны наоборотъ, со времени прихода мадьяръ въ славянскомъ этносѣ въ долинахъ Дуная

[1] Ср. Melich János: Szláv jövevényszavaink, Budapest 1903—1905.

[2] De adm. imp. c. 38. Не безъ интереса примѣтить, что мадьяры имя Арпада производятъ отъ турецкаго слова árpa = ячмень, Magyar Nyelv 1914, 282.

[3] Magy. honf. kútfői 455. Anonymus c. 53. По мадьярскому толкованію Bulcsú = búcsú = отпустъ, прощеніе, Magyar Nyelv 1913, 327.

[4] Mon. Germ. Ss. III. 425.

и Тисы не могло произойти какихъ либо исключительныхъ перемѣнъ, нѣтъ вообще причины, чтобъ славянскія племена разсказа Анонима не признавались потомками славянъ эпохи мадьярскаго прихода.

Въ одномъ отношеніи всетаки за мадьярами правда. Какъ намъ извѣстно, Анонимъ упоминаетъ и волоховъ. Но ихъ во время прихода мадьяръ, конечно, здѣсь еще не было.

Слѣдуетъ подчеркнуть, что волохи считаютъ себя потомками легіоновъ Траяна, но совершенно безосновательно. Еще въ 1774 году въ Лейпцигѣ появилась одна книга изъ подъ пера Ѳунмана, подъ заглавіемъ — „Untersuchungen über die Geschichte der Östlichen europäischen Völker". Изъ этой книги міръ узналъ, что кромѣ румынъ теперешней Румыніи, румыны живутъ и въ Македоніи, около Охриды, Преста и Касторіи, на территоріи, которую окружаютъ: Крушево, Монастыръ, Бератъ, Янина, и Трикала. Къ этому факту скоро прибавился еще второй: на Истрійскомъ полуостровѣ нашлась еще третья часть румынъ, которая когда то была распространена на островѣ Веглія. Изслѣдуя ихъ языкъ, уже Копитаръ отрицалъ возможность происхожденія румынъ отъ легіоновъ Траяна. Его работу продолжали: Шульцеръ, Миклошичъ, Роезлеръ, Томашекъ и т. д., по изслѣдованію которыхъ колыбелью теперешнихъ румынъ явилась Албанія, область Нароны, Салоны, Діоклеи, Станеклума. Отсюда распространились они по цѣпямъ горъ, какъ кочующіе пастухи, кругомъ по Карпатамъ, до Моравіи. Однако съ легіонами Траяна ничего не имѣютъ общаго. Эту связь можетъ подчеркивать только тщеславіе; вѣдь Траянъ, по свидѣтельству историческихъ данныхъ и археологическихъ памятниковъ,[1] воспользовался этими легіонами при завоеваніи Дакіи: I. Italica, I. Minerva, IV. Flavia Fidelis, I. Adiutrix, V. Macedonica, VII. Claudia и XIII. Gemina. Но Italica, Minerva и Flavia Fidelis, послѣ побѣды надъ Декебеломъ, возвратились сейчасъ же на свои посты; и какъ только возстановилось мирное

[1] Ср. K. Torma: Inschriften aus Dacia, Arch. Epigr. Mittheilungen, Wien 1882; Téglás G és Király P. Közl. Erdélyi Muz. Egylet kiad 1889; K. Goos: Die Inneverhältnisse des Trajanischen Daciens, Archiv für Siebenb. Landesk. XII, Studien zur Geografie und Geschichte des Trajanischen Daciens; Király P.: Dacia, Nagybecskerek 1893; Réthy L Az Oláh nyelv és nemzet megalakulása, Nagybecskerek 1890; A. D. Xénopol: Historie des Roumains de la Dacie Trajane, Paris 1896; Miklosich: Über die Wanderungen der Rumenen, Wien 1879; A. C. Sturdza: La torre et la race roumaines, Paris 1904; Em. de Martonne: Le Valachie, Paris 1902; Onciul: Romanii din Dacia Trajana, Bucuresti 1902; N. Jorga: Geschichte des rumänischen Volkes, Gotha 1905.

положеніе, послѣдовали за ними VII. Claudia, I. Adiutrix и V. Macedonica, такъ что въ Дакіи постоянно осталась лишь XIII. Gemina, командированная туда изъ теперешней Вѣны, съ штабомъ въ Апулумѣ, какъ главномъ городѣ.

Этотъ корпусъ, съ вспомогательными силами, исчислялся приблизительно въ 15—16 тысячъ человѣкъ и былъ составленъ изъ отрядовъ: Gallorum, Alpinorum, Batavorum, Commagenorum, Bessorum, Hispanorum, Numidorum, Mauretanorum, Raetorum, Thracum, Ubiorum, Vindelicorum, Brittonum, Illyricorum, Dalmatarum, Bosporonorum, Pannoniorum, Palmyrenorum, Syrorum, Frigum, Alexandrianorum, Cyprorum и т. д., т. е. изъ чужестранцевъ, а не уроженцевъ Италіи.

Какъ же можно было предполагать, чтобы въ то время среди простыхъ солдатъ находились урожденные римляне? Вѣдь Римъ не для того побѣдилъ міръ, чтобы его потомки проливали въ немъ кровь, но чтобы его использовать. Римлянинъ, когда рѣшалъ идти въ провинцію, то шелъ какъ командующій, по крайней мѣрѣ, какъ высшій чиновникъ. Дакія же для нихъ не имѣла большой притягательной силы. Напримѣръ: C. Caerelius Sabinus legatus между 183—5 г. обновилъ алтарь солнцу, а O. Caecilius Laetus, legatus Augusti Leg. XIII. Gem. въ 192—211 г. поставилъ алтарь непобѣдимому солнцу, также и legatus O. Marcius Victor Felix Maximilianus, наоборотъ Quintus Terentius Pudens Uttedianus Leg. A. Leg. XIII. Gem. поставилъ алтарь Genio Daciarum и поклонялся Genio Carthaginis. Явно, что здѣсь подъ римскими именами, даже и на высшихъ постахъ, скрывались чужестранцы, происходящіе прежде всего съ востока. Тѣмъ менѣе римлянъ можно искать среди низшихъ классовъ населенія. Не безъ основанія Eutropius подчеркнулъ: „Traianus Dacia victa ex tote orbe romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas.“[1] Это безсомнѣнія подтверждаютъ эпиграфическіе памятники. Напримѣръ, въ главномъ городѣ, въ Апулумѣ, встрѣтимся съ греками, пафлагонцами, пальмирцами, сирійцами и египтянами, въ то же время памятники судопроизводства ссылаются на Фригію и Мисію. Такъ было и по цѣлой провинціи. Дакія была богата солью и золотомъ. Это обстоятельство и привлекло вниманіе римлянъ на эту территорію, однако задолго передъ ними это

[1] VIII. 3.

богатство было извѣстно грекамъ,[1] а при посредствѣ ихъ и прочимъ восточнымъ народамъ, которые это богатство не замедлили использовать.

Но и даки продолжали существовать, ибо отечество оставила только армія и тѣ, которымъ самолюбіе не позволило покориться, однако и изъ послѣднихъ Legatus Sabinianus принялъ назадъ 12 тысячъ.[2]

Въ глазахъ римлянъ Дакія была опасна тѣмъ, что находилась на пути кочующихъ народовъ, которые постоянно ее тревожили. Именно поэтому уже Траяна занимала мысль ее оставить. Удержалась же она въ рукахъ Рима до 272 г. только благодаря деньгамъ. Jordanis, писавшій о занявшихъ ее готахъ, ясно говоритъ, что изъ Рима „annua munera percipiebant".[3]

Вслѣдствіе этихъ нападеній Дакія сильно страдала. Около 168 г. различныя орды, прорвавшія линію обороны, настолько разорили Дакію, что ее нужно было просто заново возстанавливать. Apulum (Бѣлоградъ), Napoca (Klus), Potaissa (Torda) и т. д. совершенно были разрушены. Septimius Severus оживилъ Potaiss-у. Apulum былъ возстановленъ при императорѣ Маркѣ. Рудокопы бѣжали, боясь попасть въ рабство. Въ Красномъ Потокѣ (Alburnus major) они скрыли свои вещи въ золотыхъ копяхъ, гдѣ открываются лишь теперь. Это служитъ явнымъ доказательствомъ того факта, что они не вернулись сюда, вслѣдствіе чего и горный промыселъ (рудное дѣло) остался въ пренебреженіи. Эти разоренія повторялись до 220 г. нѣсколько разъ. Какъ при такихъ обстоятельствахъ могла здѣсь начаться романизація, послужившая будто бы основою нынѣшнему румынскому народу, когда эта романизація при болѣе благопріятныхъ обстоятельствахъ уже совершенно исчезла и въ провинціяхъ около Дуная? Естественно, что иначе должны были бы остаться доказательствомъ памятники: историческіе, этнографическіе, культурные, археологическіе и филологическіе. Исторія знаетъ, что за римской имперіей въ Дакіи послѣдовало господство готовъ, геруловъ, гепидовъ и т. д., однако нѣтъ никакихъ памятниковъ о романизмѣ. Лишь славяне, слѣды которыхъ здѣсь замѣтны уже со временъ Августа,[4]

[1] Herodotos IV. 49, 104; Századok 1897, 816.
[2] Dio Cassius 72, 1—2.
[3] De Get. orig. 19.
[4] L. Annaeus Florus: Res. Romanae IV. 12, 18, 20.

пережили всѣ прочіе народы, наслѣдовавшіе римскую власть, и сохранили воспоминанія; народная поэзія даже самаго Траяна помѣстила среди своихъ богатырей.[1] До XII столѣтія никто не знаетъ здѣсь о романизмѣ, ни западъ, ни востокъ, хотя Византія, находившаяся съ кочующими народами въ постоянной борьбѣ, уже изъ собственнаго интереса очень внимательно слѣдила за дѣлами около Дуная. Молчитъ и Константинъ Багрянородный, хотя онъ хорошо зналъ территорію Дуная. Однако, византійскимъ источникамъ уже съ давнихъ временъ хорошо извѣстна Valachia Magna около Пинда, а за тѣмъ, начиная съ X столѣтія Valachia Minor около Родопа, куда поселилъ волоховъ Самуилъ, царь болгарскій, послѣ болгаро-греческой войны, въ 983 г.[2]

Происхожденію румынъ отъ легій Траяна противорѣчитъ также и самъ ихъ языкъ. Будь онъ дѣйствительно латинскимъ по своему происхожденію, само собою разумѣется, что онъ долженъ бы быть связаннымъ латинизмомъ II—III столѣтія. Однако не только не видимъ соотвѣтствующаго архаизма въ румынскомъ языкѣ, но напротивъ, онъ и въ конструкціи различается отъ истинныхъ дочерей латинизма, отъ итальянскаго, испанскаго, португальскаго языковъ. Румынскій языкъ въ своей сущности представляетъ совершенно особенный индивидуализмъ, основою котораго является албанскій языкъ. Эта основа скрещена съ славянскими элементами, а уже скрещеніе тронуто вліяніемъ итальянскаго языка, прежде всего неапольскаго нарѣчія V—VI столѣтія, чему способствовали бѣжавшіе сюда итальянцы передъ различными кочующими народами. Вѣдь отрантійскій морской проходъ шириною только въ 80 километровъ. Изъ этой мѣшанины родился румынскій языкъ. Что и славянство стояло у его колыбели, тому явнымъ доказательствомъ служатъ уже имена числительныя, въ образованіи десятковъ. Славянскаго происхожденія даже румынское названіе сотни (100=sutä=сто). Это подтвердитъ и слово Крачунь, и память о славянской Вилѣ, Самодѣвѣ, Вырколакѣ и т. д., которыя извѣстны румынской миѳологіи.

[1] C. J. Jireček: Geschichte der Bulgaren, Prag 1876, 74—5.

[2] Scriptores Historiae Byzantinae. Editio Veneta IX. 544 553, XII. 110, 117, XIII 194; A. Weigand: Rumänen und Arumunen in Bulgarien—Leipzig 1907; Murun George: Vlahia mare. Bucuresti 1913; Vjesnik zemaljskoga arkiva. Zagrab XIII. 146; Anjoukori Diplomaciai Emlékek, Budapest 1876, III. 40; Wenzel: Árpádkori okmánytár VI. 267, 277, 282—84; Theiner: Monum. Hung. I. 157; Fontes rerum austriacorum, Wien 1883, V. 42, 48.

Исаакъ Ангелосъ, женившійся на Маргаритѣ, дочери мадьярскаго короля Белы III-го, для покрытія издержекъ свадьбы наложилъ около 1186 г. большія подати на народъ. Кто не заплатилъ наличными деньгами, у того отбирали скотъ. Это больше всего коснулось именно волоховъ, занимавшихся преимущественно скотоводствомъ. Насилія разорили народъ и онъ возсталъ. Однако мятежъ не удался. Чтобы избѣжать мести, многіе бѣжали. Вслѣдствіе этого событія, началось обширное переселеніе волоховъ отъ юга за Дунай къ Карпатамъ.[1] Этому способствовали и тѣ перемѣны, которыя вскорѣ за тѣмъ совершились на Балканахъ.[2] Въ 1204 году Царьградъ палъ и наступило латинское владычество, насиліе котораго опять вызвало мятежъ среди волоховъ. Отсюда ясно, что предки румынъ могли придти въ Семиградъ только концомъ XII столѣтія и въ большомъ количествѣ. Изъ того, что Анонимъ въ своей лѣтописи привелъ ихъ къ столкновенію съ мадьярами, это обстоятельство лишь то доказываетъ, что они раньше попали сюда, чѣмъ мадьярскіе передовые посты дошли къ Семиградскимъ Карпатамъ. Однако Анонимъ помѣщаетъ ихъ въ самый уголъ Семиграда.

Конечно, все это молодо сравнительно съ исторіей славянства въ Семиградѣ. Славяне, какъ мы подчеркнули, уже во времена римлянъ были замѣчены въ Семиградѣ и пережили всѣхъ наслѣдниковъ римлянъ: готовъ, геруловъ, гепидовъ и т. д. Интересно, что и эпиграфическіе памятники упоминаютъ о нихъ.[3] Больше того, уже въ сочиненіи Клавдія Птоломея[4] мы встрѣтимся съ рѣками: Черная, Березовая и т. д., извѣстными хорошо и потомству. О нихъ часто упоминаютъ: Ammianus Marcellus,[5] Zozimus,[6] Menander[7] и т. д.

Эти славянскія племена, жившія на территоріи Семиграда, и страдавшіе отъ часто мѣнявшагося ига чужеземцевъ, какъ только пали гепиды, объединились, благодаря чему и усилились.

Они назывались бродниками, а ихъ территорія Slavinia или terra Brodnicorum. Во главѣ ихъ стоялъ воевода, избран-

[1] Ср. Nikeforos Choniates: De rebus gestis imp. Constantinopolitarum (1118—1203), Scr. Hist. Biz.
[2] K. Jireček: Geschichte der Bulgaren 228, 231, 243, 250 ст.
[3] Mommsen: Corpus Inscript. Latinorum III. 1296
[4] Claudii Ptolomaei Geographia, ed. Car. Frid Aug. Nobbe, 177 ст. § 1.
[5] XVII. 13.
[6] IV. 34.
[7] 406.

ный изъ среды старѣйшихъ. Первый, о комъ изъ нихъ память сохранилась, былъ Добрета или Доброта.

Само собою разумѣется, что о границахъ даже слова не могло быть. Рамки этой территоріи, которая въ дѣйствительности опиралась на оставленныя здѣсь укрѣпленія римлянъ, постоянно измѣнялись. Объединеніе дало бродникамъ всетаки нѣкоторую самостоятельность, а въ народѣ возбудило смѣлость и отвагу.

Обры, придя въ долину Дуная и Тисы, стремились покорить бродниковъ. На это Доброта, вмѣстѣ съ старѣйшинами, прямо сказалъ ихъ посламъ, которые пришли требовать дань отъ бродниковъ: „Кто тотъ человѣкъ подъ небесами, который былъ бы способенъ осилить насъ и покорить? Мы привыкли владѣть другими, а не подчиняться. И при томъ останемся, пока существуютъ бой и мечъ".[1]

Естественно, что такой отвѣтъ не могъ понравиться посламъ. Они разсердились и оскорбили старѣйшинъ. Но бродники не остались въ долгу и перебили пословъ. Всетаки князь обровъ не посмѣлъ вторгнуться въ горы, чтобы отомстить. Бродники были обрами оставлены въ покоѣ. Однако сами бродники не успокоились и, обрадованные нѣкоторыми успѣхами, позже ходили даже и на греческую имперію.

Слѣдуетъ замѣтить, что еще императоръ Маурикіосъ рѣшилъ ихъ наказать, а при удачѣ, не только ихъ усмирить, но и покорить. Его армія, подъ руководствомъ Прискоса, въ 593 г. напала на бродниковъ и во первыхъ разбила войско воеводы Радгоста, а позже и войско Мажука.[2] Всетаки бродники не пали духомъ и грекамъ, при всѣхъ удачахъ, не удалось сокрушить ихъ совершенно.

Это дѣло удалось лишь болгарамъ во времена Крума, благодаря энергіи котораго болгарамъ удалось расширить свое господство, распространивъ его даже и на территорію бывшей Дакіи.[3] Конечно, нельзя говорить, что они окончательно были задавлены властью болгаръ. Тому явнымъ доказательствомъ служатъ возстанія бродниковъ, которыя они поднимали въ 818 и 827 г. г.[4]

Эти бродники были извѣстны и западу. Нѣмецкій лѣтописецъ Einhard въ 824 г. сообщаетъ о нихъ: „contermini Bul-

[1] Т. с.
[2] Ср Jireček: Geschichte der Serben 1911, 70—71, 73, 87—88.
[3] Jireček: Geschichte der Bulgaren 135 ст.
[4] Т. с. 138 — 9.

garis Daciam, Danubio adjacentem incolunt".[1] Слѣдовательно они распространялись по Дунай.

Когда Болгарія, въ началѣ XI столѣтія, была покорена Византіей, бродники подчинились Руси и съ этого времени стали называться русскими. Затѣмъ ихъ мало по малу покорили мадьяры, воспользовавшись затрудненіями, причиненными Руси и Византіи, натискомъ кочующихъ народовъ.[2]

Съ этого времени они подверглись все усиливавшемуся истребленію, прежде всего со стороны поселившихся среди нихъ волоховъ. Всетаки память о нихъ сохранилась и до нынѣ въ топографическихъ именахъ Семиграда. Вотъ эти имена: bran, brana, jezere, izvor, laz, peštere, pojana, stena, vertop, verv, d'al, vrch, mogila, lunka, balta (болотиско), brad, pripor, grob; Žil (горный и долній), Bistra, Černa, Strela, Krasna; Zagradyn, Zboriste, Hoviste, Bozovič, Kovasna, Zalatna, Tergoviste, Slatina, Starič, Sobin, Ternova, Dobra, Bukova, Torda, Mokra Lipova, Kladova, Milova, Malina, Toplica, Solnik, Rudu, Turnu Severinulu (сѣверная турня) и т. д. Съ ними встрѣтимся почти на каждомъ шагу въ Семиградѣ. Вмѣстѣ съ этимъ имена эти служатъ явнымъ доказательствомъ и для того факта, что вскорѣ послѣ того, какъ римскія легіи оставили эту территорію, славяне поспѣшили возобновить рудокопное дѣло (Zalatna, Solnik, Torda Ruda и т. д.)

Интересно, что отъ этой славянской вѣтви происходитъ и нынѣшнее названіе Семиграда, ибо Erdély (мадьярское названіе) и Ard'al (румынское названіе) ничто иное, какъ славянское горъ+дѣлъ.

Больше того, даже и сами бродники еще были извѣстны до начала XIX столѣтія.[3] На нихъ ссылается дипломъ короля Леопольда I-го отъ 1669 г., а также и папа въ учредительной грамотѣ уніатскаго епископства въ Фогорашѣ отъ 1721 г., называя епископа епископомъ „graecorum et *ruthenorum*, valachorum, kascianorum aliorumque, qui gr. ritum sequuntur et per Transilvaniae provinçiae commorantur."[4] Правда, традиціи свои они уже потеряли. Однако и тѣ изъ нихъ, которыхъ уловилъ протестантизмъ, долго и охотно праздновали праздники во-

[1] Mon. Germ. Ss I 212.

[2] Ср. Karácsonyi I.: Borodnok ország, Századok 1908, 609 ст.

[3] Ср. De vestigiis Ruthenorum in Transsylvania. Samuel Wolf, Cibinii 1882; I. Benkö: Obs. Crit. in pragm. Hist Transsylvaniae; Siebenbürgische Qlarstalschrift III. Jahrgang, Hermanstadt 1793.

[4] Ср. Basilovics: Not. Fund. Korjatov. IV. 171, 192; Hodinka: A munkácsi püsp. története 1909, 22 ст.

сточнаго обряда, въ то время какъ языкъ ихъ былъ испорченъ до неузнаваемости. Такъ напримѣръ, ихъ „Отче нашъ" звучитъ такъ:[1] „Nas Basta toszi sam nibe, toi poszimte toi szinte Jume, toi zeme nas liab kete deme deigebose, nastigacze to pra stine nastiae greszeni deinszewa isz petani, szlobodil otza, koszli tseszo hore, iszile i putaerae idine i viag vieknit Amin"...

Какъ Семиградъ былъ во время прихода мадьяръ заселенъ, и именно славянскимъ племенемъ, такъ заселена была и остальная территорія, не исключая даже Карпатской области, что наиболѣе подтверждается относительно ея сѣвѣро-восточной части, гдѣ живутъ русскіе, а съ чѣмъ соглашаются и нѣкоторые свои, приписывая заселеніе Карпатской области позднѣйшей колонизаціонной работѣ.

Къ этому хотимъ добавить только одно. Если наше утвержденіе отвѣчаетъ правдѣ, то, такъ какъ славянство было атаковано съ запада романизмомъ, а съ востока — эллинизмомъ, естественно, что именно въ долинахъ Дуная и Тисы, просто какъ въ центрѣ славянскаго населенія, должна была прежде всего сохраниться славянская старина въ большей ея неприкосновенности. Здѣсь же могло существовать наибольше памятниковъ и рунической письменности, которая предшествовала кириллицѣ и глаголицѣ. Правда, до сихъ поръ какъ разъ именно эта территорія слабо изслѣдована въ археологическомъ отношеніи. Все же здѣсь и по днесь нельзя не замѣтить ея слѣдовъ.

Безусловно, что во время прихода мадьяръ, среди славянской семьи, въ долинахъ Дуная и Тисы, еще существовала руническая письменность. Объ этомъ явно говоритъ названіе рунъ — ровъ, ровить — rovás. Это же одновременно свидѣтельствуетъ и о томъ, что сами мадьяры собственныхъ рунических знаковъ не имѣли, ибо если бы они существовали, не было бы надобности названія для нихъ заимствовать у славянъ. Но среди сикеловъ, живущихъ въ семиградскихъ Карпатахъ, и до сихъ поръ еще сохранилась руническая письменность, которую мадьярскіе ученые считаютъ памятникомъ гунновъ и турокъ.[2] Однако, съ одной стороны по причинѣ, что у мадьяръ не могло быть своихъ

[1] Въ Рейсдорфѣ отъ 1793 г.

[2] Szabó K.: A régi hun-székely irásról, Budapesti Szemle 1866; Réthy L.: Az úgynevezett hun-székely irás, Arch. Értesitö 1888; Sebestyén K.: Telegdi János rudimentája, Magyar Könyvszemle 1903; Rovás és rovás-irás, Ethnographia 1904; A magyar rovás-irás hiteles emlékei, Budapest 1915.

руновъ, иначе вѣдь не заимствовали бы названія для нихъ у славянъ, а съ другой наоборотъ извѣстно, что сикелы въ Семиградѣ поселились въ средѣ славянъ-бродниковъ, слѣдуетъ потому предположить, что въ рунахъ сикеловъ скрывается въ дѣйствительности первобытное славянское письмо. Конечно, руны, сохраненныя сикелами, не являются сохраненными въ ихъ первичномъ значеніи, что видно уже изъ того, что первичныя руны обозначали не звуки, но понятія въ цѣломъ, тогда какъ теперешнія руны сикеловъ представяютъ собою стройное развитіе. Они претерпѣли рядъ измѣненій, прежде всего подъ вліяніемъ кирилловскаго письма, что замѣтно у нихъ, а затѣмъ они не могли противостоять и мадьярскому вліянію. Слѣдовательно, эти руна представляютъ уже типъ переходный. Всетаки они служатъ явнымъ доказательствомъ того факта, что древніе обычаи и памятники иногда даже упорная борьба не способна вытѣснить совершенно, а не разъ новое съ древнимъ сливаются въ своеобразныя сочетанія. Правда, въ области сѣверныхъ Карпатъ руны уже исчезли. Но что и здѣсь долго сохранялись, о томъ свидѣтельствуетъ Матвѣй Белъ, вспоминая въ своемъ сочиненіи[1], главнымъ образомъ календари, вырѣзанные на деревѣ, а также и вырѣзанную на деревѣ молитву „Отче нашъ“. Все это онъ указываетъ въ Турчанской жупѣ. Но самыхъ рѣзныхъ знаковъ, къ сожалѣнію, не приводитъ. Вмѣсто нихъ сообщаетъ стихъ Глосія, такшонскаго предикатора, о Павлѣ Балашко изъ Кальны:

Ille suis dicis e ligni parte paratis
Quae voluit cultri, quaeque notabat ope

Этотъ Балашко свои проповѣди, вырѣзанныя на деревѣ, перечитывалъ и десять лѣтъ спустя.

Воспоминаніемъ о рунахъ является и тотъ обычай, что начальникъ села, желая сообщить нѣчто экстренно народу, оповѣщалъ о томъ не повѣстками на бумагѣ и не барабаннымъ боемъ, но посылкой по дворамъ кривого дерева. Коегдѣ дерево впослѣдствіи замѣнилъ церковный ключъ, который еще и понынѣ въ нѣкоторыхъ мѣстахъ Карпатъ замѣняетъ роль уполномочія для глашатаго.

---

[1] Compendium Hungariae geographicum ad exemplar Not. Hung. Novae-Posonii 1753

Карпаторусская древность.

Говорить о территоріи Карпатъ, какъ о мѣстности, представлявшей до прихода мадьяръ непроходимые лѣса, куда жизнь и культура проникали медленно и, главнымъ образомъ, стараніями мадьярскихъ королей, это значитъ пренебречь историческими данными въ угоду національной политикѣ. Не можетъ быть сомнѣнія, что еще въ доисторическое время, которое кончается приходомъ настоящихъ поселенцевъ, эта область уже была густо заселена. Это явно подтверждаетъ богатство находокъ, среди которыхъ имѣются и римскіе памятники, въ томъ числѣ и монеты римскихъ цезарей.[1] Послѣднее указываетъ на то, что тѣ племена, которыя жили въ мѣстности Карпатъ, какъ въ западной, такъ и въ восточной части ея, находились съ римлянами въ тѣсныхъ сношеніяхъ. Здѣсь монеты найдены со временъ императора Веспасіана и не только по долинамъ рѣкъ, но и въ самыхъ Карпатахъ: въ Татрахъ, въ Краснобродѣ, въ Кудловцахъ возлѣ Гуменнаго[2] и т. д Потомъ не слѣдуетъ

[1] См. изданіе: Borovsky S.: Magyarország vármegyei és városai, Budapest 1896; Szepesmegyei történelmi társulat kiadványai, Lőcse I., A Szepesség Őskora; Tóth S.: Sárosvármegye monografiája I—III; Budapest 1909—1912; Lehoczky T.: Adatok hazánk archeologiájához, különös tekintettel Beregmegyére és környékére, Munkács 1892; Szendrei J.: Borsod vármegye östelepei, Arch. Ért., uj évf. III. 134, Miskolcz város története, Miskolcz 1886—1911. Dongó G.: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez и т. д.

[2] Веснасіана (69—79) въ Медьясо (Arch. Ért. 1869, II. 95), Домиціана (81—99) въ Сѣчовой Полянкѣ (Arch. Ért. 1870, II. 296), Гадріана (117—188) въ Новомъ Мѣстѣ подъ шатромъ (Adalékok Zemplén történetéhez 1899, 128 и 1902, 63) и въ Кудловцахъ (T. c. 1899, 224), Антонія Пія (161—178) въ Новомъ мѣстѣ подъ шатромъ (T. c. 1902, 63), Еренніи Этрусциллы, супруги императора Деція (249 - 251) въ Островянахъ въ Шаришѣ (Tóth, Sáros vm. mon. I. 71), Авреліяна подъ Татрами (Szepes vm. t. t. kiad. I. 206), въ Краснобродѣ (Adal. Zempl. t. 1902, 352), I. Ѳеодосія (379—394) и Юстиніана (518—527) въ Обишовцахъ (Sáros vm. m. I. 67), II. Ѳеодосія (408—450) въ Паздичѣ (Arch. Ért. 1871, 135) и т. д.

упускать изъ виду, что тамъ добывались — опалъ, самый цѣнный изъ извѣстныхъ, а затѣмъ соль: въ Сольноградѣ и Мармарошѣ.

Замѣчательно, что мѣстное населеніе книжное названіе **Карпаты** употребляетъ лишь постольку, поскольку оно привито школой. Больше даже, мадьярская литература пользуется этимъ именемъ только съ XVIII вѣка, а до тѣхъ поръ пользовалась мѣстными именами: Спишскія, Кермецкія горы, Кежмерскія снѣжныя горы, а чаще всего именемъ — Бескидъ. Послѣднее еще и по нынѣ употребляется въ мадьярской географической литературѣ, которая дѣлила горы на западные и восточные Бескиды. Слѣдуетъ вспомнить, что среди русскаго населенія за Карпатами существуетъ выраженіе: идти за Бескидъ, что прежде означало также и идти въ Венгрію:

Червона ружа, бѣлый квѣтъ,
Ой пусть мя, мамо, за Бескидъ,
Не долго я тамъ побуду,
Пакъ о миленькомъ забуду.

Не смотря на это, русскіе употребляли и употребляютъ одно общее имя: *горы*. Въ древнихъ лѣтописяхъ встрѣтимъ: „королю же перешедшему черезъ горы . . .“, „король же смиривъ ляхи, шедши за горы . . .“[1] Такъ говорятъ по обѣимъ сторонамъ Карпатъ и по нынѣ: жити въ горахъ, ѣхати въ горы, идти за горы. Въ народныхъ пѣсняхъ выраженіе — „гора“, „высокія горы“ — принимается въ томъ же значеніи. Еще примѣръ:

„Ой у горахъ снѣги выпали, горы побѣлѣли“ и т. д. Интересно добавить, что древніе мадьярскіе лѣтописцы называли восточные Карпаты Alpes Ruthenorum — Русскими горами. Однако за кордономъ всюду пользуются именемъ — Карпаты. Древній латинскій міръ употреблялъ слово: Carpatus; французы упоминаютъ Crapacks (множ. число; de Brosses, Historie de navigation, 1756; Elgi — Nomina Geografica 1893 г.); въ нѣмецкомъ имѣются формы Krapak, Karpak. Польскій словарь Linde даетъ самыя странныя формы: Karpackie gory, Krepak, Krapak и Karpak, Krepacki, Karpacki и т. д.

Необходимо отмѣтить, что уже Шафарикъ считалъ названіе *Карпаты* славянскаго происхожденія. По его мнѣнію *Карпы*, отъ которыхъ произошло названіе Карпатъ, были

[1] Лѣт. по Лавр. сп. ст. 406.

однимъ изъ тѣхъ племенъ, которое сдѣлало въ наукѣ сомнительнымъ господство римлянъ на придунайской территоріи. Шафарикъ видѣлъ въ *Карпахъ* славянъ, что ему и удалось объяснить довольно вѣроятной гипотезой. На этой точкѣ зрѣнія стоялъ и Ѣречекъ въ своей исторіи болгаръ.

Однако, хотя мысль Шафарика была и правильна, но все же онъ ошибся въ толкованіи. Не *Карпы* дали имя горамъ, но сами получили прозвище свое отъ Карпатъ. Тотъ, кто знакомъ со славяновѣдѣніемъ, не можетъ не видѣть, что имя Карпаты ничто иное, какъ *коропавы,* горбатыя, щелистыя горы.

Съ именемъ Карпатъ мы встрѣчаемся еще у Птоломея, жившаго въ первой половинѣ II столѣтія; онъ трижды вспоминаетъ горы Карпаты,[1] окружающіе бывшую Венгрію въ видѣ полумѣсяца. Естественно, что Птоломей могъ узнать о названіи Карпатъ только чрезъ посредство легіоновъ[2]. Отсюда уже слѣдуетъ, что основной колоритъ карпатской области былъ славянскій и что червенецкимъ опаломъ, солью Сольнограда и Мармароша торговали съ римлянами не чужестранцы, но славяне, издавна населявшіе эту мѣстность. Это подтверждаютъ сообщенія Плинія († 79) и Тацита, которые не только знали этихъ славянъ, но Тацитъ составлялъ о вендахъ и подробный очеркъ въ своей „Германіи". Уже тогда появилось имя Карпатъ, а вмѣстѣ съ нимъ и указаніе на славянъ, издавна жившихъ на территоріи горъ.

Естественно, что въ то время еще не было чеховъ, а тѣмъ болѣе словаковъ; не было поляковъ и даже русскихъ, въ нынѣшнемъ смыслѣ этого имени. Всѣ эти народы явились гораздо позднѣе; ихъ прошлое неразрывно связано съ дѣленіемъ славянства, относящагося къ VIII столѣтію, подъ натискомъ соревнованій Рима и Византіи за обладаніе міромъ. Однако, хотя еще не было чеховъ, словаковъ, русскихъ, отсюда не слѣдуетъ, что территорія представляла изъ себя пустынное мѣсто.

Извѣстно, что, еще до своего раздѣленія, славяне давали имена племенамъ, главнымъ образомъ, опредѣляя ихъ по мѣстнымъ условіямъ и качествамъ. Имена выражали

[1] Lib. III. c. 5, 7, 8.

[2] „Въ Словѣ о Полку Игоревѣ" четыре раза вспоминается имя Траяна. Въ южной Россіи много разсказовъ связано съ его именемъ. См. соч. Котляревскаго: Древности моск. археолог. общества. I. Москва, 1865.

признакъ, положеніе или качества той мѣстности, на которой поселялись отдѣльныя племена. Этотъ же принципъ явственъ и въ именахъ славянскихъ племенъ, что и дастъ поводъ видѣть въ обитателяхъ Карпатъ—славянское племя горбатовъ. Горбъ — горбатый — горбаты. Однако слѣдуетъ сразу оговориться, что это имя въ своей первобытности не означало какой либо отдѣльный славянскій народъ, но было общимъ обозначеніемъ для всей славянской массы, живущей въ Карпатахъ, этнографическій составъ которой, вслѣдствіе натиска при переселеніи народовъ, былъ измѣнчивъ. Одни племена уходили, другія приходили. Одно устойчиво: отходъ направлялся всегда или къ югу, или къ западу, но ни въ коемъ случаѣ не въ обратную сторону, ибо самое давленіе шло постоянно съ востока. Именно ввиду этихъ смѣнъ и нѣтъ единства въ этносѣ Карпатъ. Изслѣдователю всегда представляется смѣшанный типъ. Достаточно указать хотя бы на Чехію. Можно сравнить крестьянина изъ горной мѣстности и лѣсной, или народъ изъ области Табора и страконицкій. Каждая группа имѣетъ свои особенности. Это видно не только въ физической внѣшности, но и въ обычаяхъ, нравахъ, одеждѣ и даже въ разговорѣ. На сѣверѣ мужчины — высокіе, стройные, дальнозоркіе и, наоборотъ, женщины — низкія; оба пола либо бѣлокуры, либо имѣютъ волосы каштановаго цвѣта. Къ югу преобладаетъ средній ростъ, волосы и глаза темные. Отсюда ясно, что чешскій народъ является продуктомъ скрещиванія различныхъ славянскихъ племенъ, которыя не одновременно и изъ различныхъ мѣстъ, явились въ нынѣшнія чешскія земли и которыя до сихъ поръ еще сохранили свои племенныя имена: Сѣдлицы, Лучане, Велины, Псовы, Лютоминицы, Деканы, Лемузы, Дудлебы, Нетолицы и т. д. Эти перемѣны этнографическаго характера на территоріи Карпатъ продолжались до тѣхъ поръ, пока не прекратилось переселеніе народовъ, или лучше сказать, пока оно не пошло по иному направленію.

Послѣднимъ изъ странствующихъ народовъ, шедшихъ черезъ Карпаты, были обры. Послѣ перехода обровъ, составъ хорватовъ измѣнился только разъ. Однако это произошло самопроизвольно. Необходимо припомнить, что обры стремились къ Дунаю, откуда постоянно безпокоили Византію. Чтобы найти противъ нихъ соратниковъ, императоръ Гераклій (610—641) обратился къ хорватамъ и предоставилъ имъ для

поселенія территорію современной Хорватіи. По разсказу Константина Багрянороднаго[1] — хорваты согласились и вотъ одна группа, во главѣ которой по преданію стояли 5 братьевъ[2] и 2 сестры[3], начала движеніе къ югу, вышли изъ Карпатъ и переселилась за Дунай. Замѣтимъ, что тремя столѣтіями позже Константина Багрянороднаго, Архидіаконъ Ѳома отъ Спилта зналъ еще, что хорваты „de Polonia, seu Bohemia" попали въ Далмацію.[4]

Вскорѣ этому примѣру послѣдовала и другая группа славянъ. Въ то время, какъ первая двинулась съ западныхъ Карпатъ, вторая вышла изъ восточныхъ. По преданію у этихъ славянъ умеръ вождь и оставилъ власть двумъ своимъ сыновьямъ. Одинъ изъ нихъ остался дома, а другой съ частью племени, по примѣру хорватовъ, отправился искать счастье, и просилъ землю у императора Гераклія.

Послѣдній съ радостью принялъ новыхъ пришельцевъ и опредѣлилъ имъ поселеніе возлѣ Солуни. Однако пришельцамъ не понравилось это мѣсто и имъ были даны земли на востокъ отъ хорватовъ, гдѣ и жили они въ сосѣдствѣ съ хорватами, какъ и нѣкогда въ Карпатахъ. Потомками этихъ славянъ суть сербы.

Изъ самаго сообщенія Константина Багрянороднаго слѣдуетъ, что изъ Карпатъ выселился не весь народъ; еще и въ его времена тамъ жили хорваты. Слѣдуетъ имѣть въ виду, что въ ту эпоху переселеніе народовъ еще не прекратилось; вслѣдъ за обрами, но уже въ другомъ направленіи, шли болгары, узы, куны и др. Поэтому естественно, что тѣ мѣста, откуда выселились одни — немедленно заполнялись другими. Лѣтописецъ Несторъ припоминаетъ, что князь Олегъ предпринималъ противъ хорватовъ походъ, желая присоединить это племя къ нарождающейся Руси.

Изъ этихъ примѣровъ явствуетъ, что Карпатская область и до Константина Багрянороднаго была постоянно заселена.

Одно только, почему эта заселенная мѣстность могла обратиться позже въ пустыню, можно предположить, что потомки хорватовъ по какой-то причинѣ исчезли.

---

[1] De administracione imperii, стр. 30—32., ср. Гильфердингъ — Сербы и Болгары стр. 10-18.

[2] Клукъ, Ловелъ, Коснецъ, Муколъ и Горватъ.

[3] Туга и Вуга.

[4] Jireček: Geschichte der Serben, 187 ст.

Однако, если область Карпатъ была заселена въ эпоху Константина Багрянороднаго, а также и во время Анонима, теорія колонизаціи не можетъ выдержать критики, ибо остается безъ своей основы.

Всѣ эти соображенія относительно Константина и Анонима не только не стоятъ въ противорѣчіи, но напротивъ, взаимно дополняютъ другъ друга и показываютъ то, что въ нынѣшнихъ жителяхъ Карпатъ скрываются потомки древнихъ хорватовъ.

Это мнѣніе еще болѣе подтверждаютъ памятники хорватовъ. Прежде всего, самое названіе и по сію пору еще употребяется въ Карпатахъ. Съ нимъ мы встрѣтимся въ Чехіи, въ нижней Австріи, на югъ отъ Дуная, даже въ самой Вѣнѣ, гдѣ нѣмцы называютъ славянъ именемъ krobaten. Это имя носитъ и народъ Краковской области, вверхъ по Пилицѣ, на югъ по Карпаты. Слѣдовательно, древнее общее имя, какъ памятникъ единства, сохранилось до сихъ поръ въ отдѣльныхъ, уже раздробленныхъ частяхъ славянства.

Къ этому единству принадлежали когда то и изъ него вышли и предки нынѣшнихъ карпатороссовъ. Однако, чтобы исключить всякія недоразумѣнія, разберемъ подробно состояніе сѣверо-восточной области Карпатъ, наиболѣе спорной, которая имѣетъ право называться русской и хочетъ остаться русской и въ дальнѣйшемъ.

Кто изучалъ эту территорію. тому не можетъ не броситься въ глаза ея ярко славянскій цвѣтъ. Конечно, мы не утверждаемъ, что всѣ названія даны славянами. Напр. названіе жупы Гемеръ-Gömör производится обычно отъ нѣмецслова Hammer, т. е. „молотокъ“. Хотя гемерскіе рудники имѣютъ за собою далекое прошлое, однако едва-ли возможно допустить вообще, чтобы ремесленный инструментъ, жалкое средство, — былъ имядателемъ мѣстности. Прежде чѣмъ открылись рудники, территорія должна была быть заселенной; прежде чѣмъ начались рудокопныя работы, тамъ должна была начаться жизнь.

Однако первымъ имядателемъ этой области были все же германцы. Въ старо-германскомъ языкѣ мы находимъ слово Gemarki — Gemerh — Gemer, т. е. граница, хотаръ. Въ сѣверо-германскомъ языкѣ слово mark произносилось иногда mörk = лѣсъ. Въ Эльзасѣ находимъ мѣстность Gemar, которое въ XIII ст. писалось Gemer. Однако осталось имя жупы Gömör

не благодаря нѣмцамъ, но отъ славянъ. Славяне не приняли только нѣмецкое имя, но фонетически, по созвучію сопоставили его со своимъ. Славянство приняло германское имя Gemer не въ германскомъ смыслѣ, а въ созвучіи со славянскимъ словомъ гамъ-гомъ = шумъ, крикъ, невнятный голосъ, производившійся въ рудникахъ, т. е. міръ шумовъ, невнятныхъ звуковъ, что вполнѣ соотвѣтствовало сущности края. Аналогичное прошлое имѣетъ и названіе Бескидъ. Конечно, оно не является композиціей: безъ + скитъ или безъ + ходъ (хідъ) или безъ + чадо, какъ это обычно гадается, а ужъ съ древнимъ германскимъ именемъ бѣсами и подавно не имѣетъ ничего общаго. Въ нѣмецкомъ языкѣ и понынѣ употребляется глаголъ: scheiden — bescheiden = раздѣлять, разлучать, отдѣлять. Въ древнія времена этотъ глаголъ произносился: schiden — beschiden, откуда скиденъ, бескиденъ, подобно тому, какъ отъ глагола schreiben — schriben — имѣемъ форму скрибенъ. Поэтому слово Бескидъ обозначаетъ не больше, какъ раздѣленіе, что вполнѣ и естественно въ отношеніи горъ, называемыхъ Бескидъ — Бескиды, ибо они дѣйствительно являются естественной границей. Однако и тутъ славяне не были удовлетворены простымъ формальнымъ заимствованіемъ, но звуковому германскому комплексу придали свое значеніе: безъ скиды, (отъ скидать, скинуть), т. е. непрерывное горное продолженіе безъ срывовъ, „скидовъ", что и соотвѣтствуетъ дѣйствительности. Это германское фонетическое сочетаніе установилось у славянъ, но не какъ пустая форма, но осмысленная по славянски, по соотвѣтствію съ естественно — географическимъ положеніемъ.

Бросится однако въ глаза уже при самомъ началѣ изслѣдованія, что географическія названія сѣверо-восточной территоріи Карпатъ славянскаго происхожденія можно изложить исключительно съ помощью русскаго языка.

Названія горъ.

Между Гернадомъ и Бодрогомъ спускается на равнину при Тисѣ горная цѣпь, отходящая отъ Карпатъ при Бардіовѣ и пересѣкающая всю сѣверо-восточную часть почти въ срединѣ. Эту горную цѣпь мадьярская географія назвала Eperjestokaji hegylánc-омъ, въ дѣйствительности-же она называется Шимонкою — Simonka, въ чемъ нельзя не узрѣть славянское имя „синьонка". У Тали эта цѣпь раздѣляется на двѣ части: одинъ рогъ идетъ къ сліянію Гернада съ Шайовомъ,

а послѣдняго съ Тисой, другой рогъ кончается при впаденіи въ Тису Бодрога. При отдѣленіи двухъ отроговъ находится вершина Szokolya (610 метр.). Одинъ рогъ кончается токайскимъ верхомъ (516 метр.), а другой въ Strázsa-halom (156 метр.). Несомнѣнно, что названія — Szokolya и Strázsa суть славянскаго происхожденія. Чѣмъ болѣе отходимъ отсюда и приближаемся къ Карпатскому хребту, тѣмъ чаще встрѣчаются славянскія имена. Самыя большія вершины почти исключительно носятъ славянскія имена: Szerednye (Середня, 645 м.), Poloska-hegy (Плоская 659 м.), Nagy-Milicz (В. Мглецъ 869 м.) и Kis-Milicz (М. Мглецъ 771 м.), Orita (Орыта 801 м.) гдѣ находится озеро Izra (озеро), Lázi-hegy (Лазы 853 м.), Kamen (Камень 744 м.), Dobrák-hegy (Дебрякъ 806 м.), Bogota (Богата 870 м.), Berzseny-hegy (Березень 822 м.), Libanka (Лбина 863 м.), Krivi Javor (Кривой Яворъ 1050 м.), Simonka (Синьонка 1092 м.), Magiovecz (Могиловецъ 582 м.) и. т. д.

Отъ этого хребта къ западу тянутся спишско-гемерскія горы, продолженіемъ которыхъ является Островскій-Вепоръ. Это названіе несомнѣнно славянское, ибо корень Вепоръ — отъ глагола выпирать. Выпоръ = горбъ, вздутое, вспучившееся мѣсто. Если отсюда двинемся назадъ къ Карпатамъ, то увидимъ, что всѣ вершины носятъ славянскія имена. Къ примѣру взять районъ Добшины. Основаніе этого города приписывается нѣмецкимъ поселенцамъ, которые по мадьярскимъ научнымъ книгамъ впервые внесли жизнь въ эту гористую мѣстность. Около Добшины встрѣчаемся съ названіями Бабина (1278 м.), Смерчинка (1268 м.), Бучины (853 м.), Тресникъ (1398 м.) и. т. д. Также наибольшія вершины, окружающія Левочу: Зимна Гурка (946 м.), Язерецъ (644 м.), Верхъ (718 м.), На Гуре (608 м.) и т. д.

На Подолѣ тянется небольшая, изъ вапнаго камня, очень раздробленная возвышенность, имя которой — Толтры. Естественно, что формою это имя напоминаетъ Татры. Любопытно уже то, что оба имени являются во множественномъ числѣ. Конечно, кто далъ имя Толтрамъ, тотъ далъ имя и Татрамъ. Имядателемъ могло быть только славянство, ибо корень имени Толтры происходитъ отъ глагола *толчи,* чему соотвѣтствуетъ и видъ горъ. Имя Татръ у Анонима является въ формѣ *Turtur*[1], у Космы Пражскаго въ формѣ *Tritri*[2] и

[1] С. 18.
[2] Pertz: Monumenta Gm., ss. IX. 92.

Tritii, у польского Dlugosz-а въ формѣ *Thatri*.[1] Слѣдовательно оригинальнымъ именемъ было — *Търты*. Корень несомнѣнно отъ русского глагола тръти, трѣти = тереть, торить. Пришедшихъ славянъ не могло не остановить величіе этихъ горъ, которыя трутъ самый небосклонъ. Такихъ горъ имъ нигдѣ не приходилось видѣть. Съ этимъ впечатлѣніемъ связывается и глаголъ туртать = утруждать, тревожить, безпокоить. Къ этому слѣдуетъ добавить, что въ Татрахъ встрѣтимся со слѣдующими именами: въ *Великихъ Татрахъ*: Ломницкій верхъ (Ломливый), Солиско, Седилко, Остра, Остерва, Высока, Кончиста, Быстра, Широка, Велика-копа, Камениста, Голиста, и т. д.; *въ Нижнихъ Татрахъ*: Задняя Гола, Великій Бокъ, Голица, Пуканецъ, Смречина, Вапеница, Колибыско, Корень, Могила и т. д.

Отъ Шимонки къ востоку по Ужъ отходитъ горная цѣпь, имя которой Vihorlát, отъ глагола выгорѣть т. е. потухшій вулканъ, что вполнѣ соотвѣтствуетъ дѣйствительности. Самые большіе его вершины: двойной Vihorlát (1074 м. и 1069 м.), Skala (1005 м.), Holicza (980 м.), Inoveczkidil (Дѣлъ 965 м.), Sninský kameň (1007 м.), гдѣ находится озеро, называемое „окномъ“ или „морскимъ окомъ“. Отъ Ужа дальше на востокъ, по Семиградъ, слѣдуютъ лѣсистые Карпаты, непрерывной цѣпью съ запада на востокъ до истока рѣки Быстрицы. Вообще, чѣмъ далѣе на востокъ, тѣмъ выше и непроходимѣе горы и меньше путей сообщенія. Самыя мощныя вершины встрѣтимъ въ Мараморошѣ, гдѣ вся территорія напоминаетъ Альпы.

Правда, что у истока Быстрицы, съ этнической стороны нынѣ уже преобладаютъ румыны, которые и дали свои географическія названія. Однако самое имя этой рѣчки указываетъ, что румынъ предупредили своимъ появленіемъ славяне. Славянское имя носитъ и та горная вершина, откуда вытекаетъ Быстрица. Вѣдь Борго является ничѣмъ инымъ, какъ Береговастымъ хребтомъ, также и въ названіи Rodnói havasok корень ро́дный, но не родно́й. Чѣмъ дальше отсюда къ сѣверо-западу, тѣмъ чаще встрѣчаются славянскія имена и даже преобладаютъ.[2] Vervu Russu (Русскій Верхъ 2225 м.), Vervu

[1] I. 12.

[2] Преданіе до сихъ поръ сохранило, что нѣкоторые верхи въ Мармарошѣ румынское названіе получили отъ тѣхъ румыновъ, которымъ Францъ Ракоцій II. даровалъ полонины этихъ вершинъ, слѣдовательно лишь съ началомъ XVIII. вѣка. Ср. Sborník Fr. Pestyho, v Prahe, 1927, 61.

Rebri (Ребра), Dealu Gyilen (Дѣленъ 1503 м.) еще имѣютъ признаки порумыненныхъ, но за то Чорна Рѣпа (1288 м.), Дурній (1709 м.), Смотрецъ (1001 м.), Попъ Иванъ (2026 м.), Подпала (1634 м.), Блисница (1883 м.), Опреся (1584 м.), Красна (1495 м.), Стой (1679 м.), Яворикъ (1125 м.), Бѣлый Камень (970 м.), Стредній верхъ (987 м.) и т. д. уже чисто славянскія названія.

Отъ главного хребта отходятъ параллельно идущія цѣпи горъ, имѣющія вначалѣ среднюю величину, а затѣмъ переходящія въ гористую равнину, теряющуюся въ притиской долинѣ. Здѣсь, среди совершенно чужого румынскаго и мадьярскаго этноса, встрѣчаемся съ именами: Vervu Branu (отъ Браны — 1840 м.), Gutin (отъ кутать — 1447 м.), Prislop (Прислопъ 1330 м.), Pleska-Mare (Плоская 1291 м.), Obcsina (община — 1047 м.), Rozsály отъ русалокъ (1307 м.), что только подкѣрпляетъ славянскую именологію, какъ рѣчка Мара, которая течетъ внизъ, потомъ Siroki vrch (777 м.), Hrabova и Ostrý vrch (878 м.), и т. д.

Названіе рѣкъ.

Рѣка Горнадъ беретъ свое начало отъ Кралевской горы, а въ него впадаютъ ручьи, бѣгущіе внизъ отъ вершинъ: Чертовица, Стредня Гола, Яворникъ и Борова.

Въ началѣ истока р. Горнадъ называется Быстрый и уже послѣ сліянія съ Викотроцкимъ потокомъ получаетъ названіе *Горнадъ*. Естественно, кто далъ названіе окружающему району и началу рѣки, тотъ далъ названіе и ея продолженію. Посколько окружающій районъ и имя „Быстра“ славянское, постолько и Горнадъ должно быть славянскаго происхожденія. И не нужно долго изслѣдовать, чтобъ распознать въ имени Горнада глаголъ: *горнути*.[1]

Столь-же явенъ славянскій корень и рѣки *Попрадъ* — отъ *по-прати*.[2]

[1] У Анонима 22 § ad fluvium Honrat, тамже въ 31 § ubi fons honrad descendit. Въ грамотахъ найболѣе древнія формы: Chonrad, Fejér Cod. D. IV. 1; Hornath, Fejér Cod Dipl. VI. 1 246; Hernád — Hernát, Wenzel Arpádk. okm. X. 58., XI. 410. Мѣстные нѣмцы пользуются названіемъ Die Kundert.

[2] An. 1209: terram quandam in Scepus sitam supra Poprat ... descendit in Poprat ... currit in Poprat .. videlicet Poprat, Bárdossy: Suppl. ter. Scep. 7, Wagner: Anal. Scep. 103; 1246: supra Poprad, Fejér IV. I 416; 1286: ad aquam, quae Poprat nominatur, Bárdossy ст. 253; directe per Popradum ... usque in Popram et Popram ascendendo. Мѣстное русское населеніе произноситъ и теперь черезъ букву *т*. Произношеніе черезъ букву *д* на концѣ ввелось только подъ польскимъ вліяніемъ, когда они распространились до этого *пруда*, гдѣ вошли въ соприкосновеніе съ мадьярскою засѣчною линіею, которая дошла до Попрада въ пору татарскаго нашествія. Именно на этой линіи вспоминаетъ о нихъ Бела IV въ 1256 году, Wagner An. Scep. 134 Мѣстные нѣмцы называютъ Der Popper.

Дунаецъ = донизать = низать = нанизать на чего нибудь, подобно руслу рѣки, которое проходитъ между скалами. Дунаецъ = донизъ.[1]

Sajó = шаять = таять = распускаться = плавиться = растворяться. Нужно принять во вниманіе географическое положеніе рѣки, которая протекаетъ черезъ гемерскіе рудники.[2] Должны замѣтить, что нѣмцы, живущіе у истоковъ рѣки, называютъ ее Salzach-омъ = солянымъ источникомъ, однако не по качеству воды, а потому, что по ней перевозили соль изъ Мараморошa.

Безусловно, что *Ужъ* происходитъ отъ *угла*, Ужокъ отъ *ужить*. *Бодрогъ* или водный рогъ или бодрый угъ,[3] въ то время какъ *Самошъ* отъ за-мошье (мочить, моча, мочала, мочажа и т. д.).[4] *Гельницъ* = гулять, гульной, гульникъ.[5] Секчовъ — Сѣкачовъ, Иполь — плыть, уплыть; Серне — Озерне.

Окончаніе названій рѣкъ: Болдва, Рима, Свинка, Делна, Лукавица, Ториса, Топля, Ондава, Люта, Роньва, Мара, Журя, Требуша, Терешва, Тиха, Латорица, Тиса, Корча, Боршва — Боржава и т. д. явно указываютъ на славянское имя прилагательное, въ сочетаніи съ существительнымъ — рѣка. Итакъ Болдва — бодлива, Рима — гримава, Свинка — синявка, Дельна — дѣльна, Лукавица — Лукава, Ториса[6] отъ торгать, терзать, Топля — отъ топить, Ондава — уда, удава, Люта — лютая, Роньва — рынява, Мара — мара, Туря — отъ турить, Требуша отъ теребить, Терешва отъ терти, тереть, Тиха — тихая, Тиса — тихшая,[7] Карча — Кручая, Боршва или Боржава — бржава.

Только *Лаборецъ* останется подъ вопросомъ. Его названіе вѣроятно происходитъ отъ ловить + рѣки, ибо ловитъ: Палоту, Вильшаву, Вираву, Удаву, Цыроку, Ондавицу и, принявъ эти воды, направляется къ Угу.[8]

---

1 An. 1260: Quarto Nonas Octobris: Donays; Tertio Nonas Novembris: Dunays ... Donays; Septimo Idus Decembris: Donays. Nagy J.: A Görgey nemzetség levéltára, Századok 1872.

2 У Анонима: Soujou 14 §, 16—17 §, 22 §, 31 §, 33 §; 1243: Sayow, Fejér Cod. Dipl. IV. I. 287.

3 У Анонима 14—17 §: Budrug; 1263: Bodruch, Adalék. Zempl. tört. 1902, 161.

4 У Анонима 20 §, 27 § — 29 §: Zomus.

5 1243: in Gulnych, Fejér IV. I. 287; отъ 1264: Gulnuch, Gylnech, Gilnycz, Gelnecz, Szepes vm. évk. II. 110, 111, IV. 22. 69.

6 An. 1247: nominatur Thorycha, Fejér IV. I. 468; 1335 Tarzca, Magy. Nyelv 1918, ст. 169.

7 У Анонима Thiscia 14 §.

8 У Анонима Loborcy 13 §; 1248: Laborch, Zempl. Ad. 1908, 11 ст.; 1266: de aqua Loborch, т. с. 14.

Названія мѣстностей.

Тамъ, гдѣ Бодрогъ вливается въ Тису, расположенъ городъ *Токай*. Естественно, что названіе это образовалось отъ стока.

Токайской горой кончается цѣпь Шимонки, которая отходитъ отъ Карпатъ. Эту часть хребта мадьяры называютъ Hegyalja — Подгорье. Вся ея площадь покрыта виноградниками. Отъ Токая, какъ центра Подгорья, къ сѣверу находятся города: Tarczal, Mád, Szerencs, Monok, Tálya, Rátka, Zombor, Tolcsva, Olasz-Liszka, Helmecz, Patak и т. д.

Кто изслѣдуетъ значеніе этихъ именъ, пойметъ, что всѣ они имѣютъ славянскій корень:

Tarczal = торчать, стоять, находиться въ стоячемъ положеніи, какъ колъ, копылъ, роженъ; выдаваться надъ поверхностью, прямо или вбокъ, какъ рогъ, подобно топографическому положенію самого Tarczal-a.[1]

Mád — мядъ. Въ этомъ районѣ на горѣ Маковица изъ всего Подгорья вызрѣваетъ самый сладкій виноградъ.

Szerencs — отъ глагола зрѣть, зрить-надзирать, стеречь; мѣсто стражи.[2] Носовой звукъ заимствованъ отъ болгарскихъ пришельцевъ, на которыхъ явно указываетъ поднимающійся на юго-западъ

Zombor — соборъ. Тутъ нѣкогда стоялъ монастырь, память о которомъ сохранило преданіе.[3]

Rátka[4] — рать-брань, оборона; бранка, бойница, позади которой находилась

Tál'ya[5] — туляться-укрываться, хорониться, прятаться; тула-скрытое мѣсто (укрытіе).

Monok.[6] Наиболѣе древнее его названіе, которое сохранилось: Mon-k, въ которомъ нельзя не увидѣть м о н а х а. Что монахи тамъ обитали, то подтверждаетъ присутствіе Zombor-a.

Tolcsva = тулить = скрывать, прятать, хоронить, при-

---

[1] У Анонима 16—17 § Tourzol, 1398: Tharczal, Csánki T. 339.

[2] У Анонима Zerenche 17 §; 1317: Zerempeh-Zerempech, Pesti: Eltünt várm. I. 144; 1332—7: Zeremph, Zerench, Zerenchech; 1349: Zerench, Csánki I. 363; 1352: Serench, Zempl. Adal. 1897, 231.

[3] Ср. Zempléni Adalékok 1905, 295.

[4] 1459: Rathka, Csánki I. 360.

[5] 1332—7: Tala, Tholya, Thalia, Talya, Csánki I. 339.

[6] 1332—7: Monak, Monk, Monuk; 1348—1405: Manak, Monok, Monak. Csánki I. 357.

таить; тулчій = скрытый, схороненный, спрятанный, притаенный.[1] Толчва = скрытое мѣсто противъ.

Liszka (olasz), находится непосредственно при Бодрогѣ, на открытомъ мѣстѣ и потому называется лысая = лыска = лиска.[2]

Helmecz = холмецъ, съ горою Русска позади (125 м.); *Sáros-Patak* = потокъ, поименованъ такъ отъ потока, вливающагося въ Бодрогъ. Что это названіе не мадьярское, а славянское, явствуетъ изъ древнихъ грамотъ, гдѣ этотъ именуется всегда villa Potok, а не Patak.[3]

Налѣво отъ Подгорья поднимается *Miskolcz* = мышка-мышца-мышковать-мышковецъ = впадина, которую конецъ горной цѣпи Бука (Bük) представляетъ при Шайовѣ, на подобіе подмышки.[4] Направо, вдали есть *Mármarossziget* — сиготъ = сходъ рѣкъ: Тисы, Изы, Ровны и Мары. Слѣдуетъ прибавить, что вершины, окружающія Сиготъ, называются: на юго-западѣ Laz (508 м.), а на юго-востокѣ Horodiste (507м.) Если уже окраска здѣсь, на Подгорьѣ, столь очевидно славянская, естественно, что она тѣмъ болѣе должна быть такою въ горной области.

Kassa — Кошицы. Безусловно, что корень этого имени отъ глагола косить. Конечно, такое именованіе еще не оправдывало-бы мѣсто поселенія, однако не слѣдуетъ упускать изъ виду, что жизнь на территоріи Кошицъ началась въ градѣ, память о которомъ сохранилась въ названіи горки Hradove — Градове надъ Кошицами. Кошицы — ничто иное, какъ лугъ: Кошицы Градовы. Въ продолженіи къ рѣкѣ, эти Кошицы представляли трясину, питаемую водами Горнада. Эта трясина называлась Blathan — болото.[5]

Аналогично возникла жизнь въ:

Lőcse — Левочѣ = ловчій — ловче, ловище, которое принадлежало къ Градиску, въ нынѣшнихъ предѣлахъ города когда то существовавшаго.[6]

Sátoraljaujhely — Новое мѣсто подъ Шатромъ. Здѣсь

[1] У Анонима 15 § Tulsoa; 1866: Tulchua, Zempl. Ad. 1908, 13; 1332: Tolchwa, Csánki I 339; Zempléni Ad. 1299, 351.

[2] 1332—37: Lizka, Lyzke, Liska, Lyska, Csánki I. 337.

[3] 1261: Comes de Potok, Zempl. Ad. 1897. 286; 1290: Castrum nostrum Potok, Wagner Dipl. Sáros 305; Zempl. Ad. 1897, 39, 302; 1401: Patak, Zempl. Ad. 1904, 193.

[4] 1281: terra Myskouch, Miskoch; 1320: poss. Miskolch, Csánki I. 166.

[5] Abauj-Torna Várm. monogr. 1896, 35.

[6] 1263: villa Lywche, Bárdossy I. 97; 1271: Leucha civitas, Wagner I. 190, Lewche, Szepesm. tört. t. k. III. 3; 1328: Leutsch, Wagner I. 198.

она поднялась на холмѣ, на Шатрѣ, гдѣ нѣкогда стоялъ градъ и вокругъ котораго были и понынѣ сохранились полевыя межи съ именами: Kozma, Láz и т. д.;

Hust = гущь, при рѣкѣ Густица. Первое поселеніе возникло въ Husztbarany-ѣ = оборона.[1]

Къ сѣверу отъ Мишколца, бросается въ глаза *Rozsnyó* = рогъ, рожокъ, рожнява.[2] Это названіе мѣсто получило отъ своего топографическаго положенія. Городъ расположенъ на треугольномъ холмѣ, который съ сѣвера и востока примыкаетъ къ большимъ высотамъ, а на западъ спускается къ рѣкѣ Шайовъ.

Вокругъ Рожнавы существуютъ:

Murány = мурно, рыло, носъ; мурный = рылястый, носатый; Murány = выпуклость, подобная мурну. *Dobsina* = дубчина. *Pelsőcz* = плесо, плесовецъ. *Rőcze* = ревка, ревца = хвойный боръ, соснякъ и ельникъ.[3] *Csetnek* = щитъ, щитокъ, щитникъ.[4] *Jólsva* = илъ = глинистая, вязкая, мелко истертая природой земля, обычно пепелистаго цвѣта, осадокъ бывшихъ водъ; иловый, иловатый.[5] *Aj* = гай. *Jászó* = язь.[6] *Láncz* = ланъ, ланецъ = поле, нива, пашня, большая засѣянная площадь и т. д.

На Спишѣ:

Felka = велика, велька.[7] *Kézsmárk*[8] = коса — каса + маркій = узкая, косая, грязная полоса, на подобіе клина, соотвѣтственно географическому положенію; вѣдь Кежмаркъ расположенъ у Попрада на мѣстѣ, гдѣ эта рѣка принимаетъ слѣва Бѣлую Воду, а справа — Любицу. *Gnézda* = гнѣздо. *Leibicz* = Любица.[9] *Podolin* = подолъ, подолье, подольный, подошва горъ. *Lubló* = любовня. *Korotnok* = корытникъ. *Görgő* = Гарговъ — гарь и т. д.

Дальше къ востоку:

Eperjes = Пряшевъ, Prešov = пря, прати, переть, пирать. Вѣдь городъ Пряшевъ расположенъ въ углу, образованномъ

[1] 1272: Hwzth, Fejér V. 1. 176.
[2] 1291: Rosnaw, Fejér VI. 1. 98.
[3] 1427: Rewche, Kysrewche, Noghrewche, Csánki I. 145.
[4] 1328: villa Chythnyk, 1351: Chytnuk, 1362: Chytnek, Csánki I. 127.
[5] 1427: oppidum Ilswa, Fejér X. 7, 639.
[6] 1255: Jazou, мѣст Арх. фасц. I, въ XIV ст. Jazou, т. с. фасц. IV. 29., Magy. Nyelv 1913, 756.
[7] 1279: Welka, Szepesm t. t. évk. II. 109, III. 32, 1417: Opp. Vilka, Suppl. Anal. Sap. II. 204. 1269.
[8] Kaszmark, Suppl. Anal. t. Scep. II. 10, 1396: Kesemark, 1404: Kesmarkt, Wagner IV. 15.
[9] 1251: Lubicza, Hazai Okm. t. 22; 1294: Libisza, Lewbica, Leubicz, Suppl. An. Scep. I. 390.

сліяніемъ рѣкъ Торисы и Секчова; выпертому сюда населенію въ прежнія времена приходилось всегда бороться съ наводненіями; отсюда и дано такое названіе, соотвѣтственно топографическому положенію. *Bártfa* = Бардіовъ. Корень этого имени — барда, бардовый = плохая, безплодная, болотная или каменистая почва; гуща, остатки послѣ перегонки браги въ хлѣбное вино, бродильный заторъ.[1] *Szeben* — Собиновъ = собить, особина. *Zboró* — сборъ. *Szvidnik* — свидина (cornus sangviena). *Raszlavicza* = русло; русловище = покинутое рѣкою, сухое ложе, рѣчище, старица. *Sztropkó* = стропокъ, стропоткой. *Csákány* — чаканъ, рогозъ, ситникъ, оробинецъ.[2] *Ránk* = грань, гранокъ; *Réka* = рѣка; *Makroncz* = мокринецъ; *Garadna* = градная, городная весь; *Héjcze* = гайецъ; *Bozos* = бозъ; *Székó* = сѣкъ, сѣковь; *Tarnócz* = тернъ, терновецъ; *Szurte* = сырѣть; *Eszeny* = ясень; *Lónya* = ловня; *Asztély* = осталь, остатокъ, избытокъ; *Badaló* = будыль, торчекъ, калъ, поторчина, тычина, образованная рѣкою Тиса, возлѣ которой Бадало находится;[3] *Bocskó* = бокъ, бочка, бочковатый = выпуклость, образованная Тисою и рѣкою Сопоркой;[4] *Szeklencze* = Сокирница, осокоръ, осокорница и т. д.

Названіе областей.

Szepes — Спишъ = отъ спять, спясть, спинать, остановить, задержать, не дать ходу и т. д.[5]

Sáros — Шаришъ = шаръ = слой, пластъ, гдѣ слѣдуетъ шарить, искать ощупью, копаться, рыться, щупать.[6]

Torna — это названіе дано въ связи съ названіемъ Шаришъ, въ сравненіи съ которымъ возвышенность Torna болѣе

[1] Ср. Словарь В. И. Даля I. 43. Волынская лѣтопись при г. 1240: „Иде изъ Угоръ во Ляхы на Бардоуевъ"; 1247: de Bardfa, totam terramde Bardfa, Fejér Cod. Dipl. IV. 1468; 1320: civitasnostra Bartpfa, Wagner Dipl. Sáros 98.

[2] 1427: Chakan, Csánki I. 205.

[3] 1280: Budulou, 1365: Bodolo, Csánki I. 414.

[4] Т. С. фасц. IV. 29. Bochkou, Tájér IX. 3. 469.

[5] 1108: Castellnia de Spisz, Mon. Pol. II. 36; у Анонима Zepus 32, 1232: Praeposito et Plebanis de Scepus, Mon. Eccl. Strig. I. 282; 1254: Saxones nostri de Scypus: Bárdossy Suppl. t. Scep. 6; 1258: Comes de Zepus, alii de Zipes, Wagner An. Scepusii I. 80; 1277: Ecclesia S. Martini de Scepus, Bárdossy 117; 1288: Jacobus Praepositus de Scypis, Bárdossy 290 и т. д. Мѣстное славянство воспользуется исключительно названіемъ Спишъ, пока нѣмцы Zips, Zipser Land.

[6] Ср. Словарь В. И. Даля 568—569; 1247: Tecus Comes de Sarus, Fejér Cod. Dipl. IV. 1. 468; 1248: terrae nostrae de Sarus, Wagner Dipl. Sáros 282; 1252: Michael Comes de Sarus, Fejér V. 2. 170; 1259: ad castrum nostrum de Sarus, Wagner 284 и т д.

низкая, убывающая, въ то время, какъ правый берегъ Горнада является прямо т о р н ы м ъ.[1]

Gömör = гомъ, гамъ, шумъ, нестройные голоса, выходящіе изъ желѣзныхъ рудниковъ. Гематитъ — ископаемый кровавикъ, красный желѣзнякъ.[2]

Zemplén = Zemlin = Zemlun = Zemlen = земля. Форма Zemplen впервые появится въ памятникахъ въ концѣ XIII. столѣтія[3] и окончательно вошла въ употребленіе въ XVI столѣтіи. Закрѣпленію такой формы очевидно способствовалъ чешскій гуситизмъ; вѣдь, по свидѣтельству исторіи чешскаго языка, чешскія слова: temna, hromnice, zemne, въ сво время писались: tempna, hrompnice, zempne.[4]

Borsod = корень отъ боръ, бористый сводъ.

Ung = угъ;

Ugocsa[5] = угодья;

Bereg = берегъ, лѣвая, гористая сторона Тисы;

Szabolcs — заболотье, обозначаетъ землю, за болотами Тисы.[6]

Nyir = нырять, нырнуть, ныряніе, нырокъ, ныръ;[7]

Mármaros = корень слова мара. По народному разсказу Богъ и чертъ вмѣстѣ сотворили землю изъ песка, вынесенную изъ моря. Однако чертъ не желалъ согласиться, чтобы сѣмена горъ и долинъ были посѣяны въ равной мѣрѣ. Поэтому онъ превратился въ осу и укусилъ руку Бога, который отъ боли открылъ руку, сѣмена выпали изъ нея и пали именно на территорію Мармароша. Потому она и столь гористая.

Szatmár = сотечи, сутечный міръ: Тисы, Самоша и Красны, съ трясиною Ereda.[8]

[1] 1243: ad Torna, Fejér IV. 1. 287. 1357: Castrum Thorna, poss. Thorna; 1409: opp. Torna, Csánki I. 237.

[2] У Анонима Gumur § 33; 1243: a castro Gumuriensi Fejér IV. 1.287,

[3] 1262: Zemlyn; 1273, 1279: Zemlen; 1301: Zemplen; 1311: Zemlen. Ср. Adal. Zemplén várm. törthez. 1900, ст. 39; 1902, ст. 161; 1908, ст. 17, 78, 82, 160.

[4] Ср. Gebauer: Histor. mluv. jaz. česk. I. 420.

[5] У Анонима Ugosa § 14; Варадская правда 31 § comes de Ugosi, 52 § comes de Ogocha, 243 § comes de Hugosa; 1261, 1264: Ugocha, Vgocha Fejér Cod. Dip. IV. 3. 43. 207; 1291: Bonus comes de Vgacha, Hazai okmánytár VIII. 453.

[6] У Анонима Zobolsu 20—21 §, 28 §, 30 §, 50 §; 1222: Zobolch; 1332—7 = Zobolch, Zobtoch; 1413: Zabolch, Zaboch, Csánki I. 525.

[7] 1332—7: Nyr, Csánki I. 522.

[8] 1216: Zothmar, Нар. Муз. въ Будапештѣ секц. XIV. ч. 2149; 1230: Zothmar, Zathmar, Fejér III. 2. 211.

Вотъ какія доказательства могутъ быть представлены въ этой области. Нитка исторіи въ лингвистическомъ изслѣдованіи сама дается въ руки изслѣдователя. Если бы сѣверо-восточная территорія Карпатъ была дѣйствительно пустыней, вплоть до прихода мадьяръ, какъ это обычно утверждается, то могъ ли бы быть ея цвѣтъ общеславянскій, какъ это наблюдается въ дѣйствительности? Развѣ можно допустить, чтобы нѣмцы, мадьяры, румыны дали славянскія имена не только горамъ, рѣкамъ и областямъ, но и административнымъ округамъ?

То, что основной цвѣтъ сѣверо-восточной области Карпатъ является славянскимъ, даетъ достаточно обоснованный поводъ предполагать, что мадьярскій приходъ въ эту область предупредило сильное славянское племя, въ среду котораго уже позже селились племена: нѣмецкія, румынскія и мадьярскія. Только такимъ образомъ возможно понять заимствованіе иноплеменниками славянскихъ географическихъ именъ.

Это же подтверждаютъ также единичныя находки. Слѣдуетъ указать, что въ абауйской жупѣ, въ Землинѣ, берегской жупѣ и др. имѣются пригорки, которые на равнинѣ поднимаются на высоту нѣсколькихъ метровъ. Изслѣдованія показали, что въ нихъ скрываются могилы и то, что въ нихъ было найдено, всецѣло сходится съ тѣмъ, что нашли въ курганахъ Россіи Уваровъ[1] и Ястребовъ.[2] Въ нихъ погребены были обитатели VI—XI вѣковъ.

Находимыя въ могилахъ монеты точно указываютъ время погребенія: Середа надъ Бодрогомъ имѣетъ находки монетъ временъ императоровъ Василія и Константина (867—887), Токай: имп. Романа и Христофора, Никифора II и Василія II (920—964). Вѣча надъ Бодрогомъ: эмира Измаила бенъ Ахмеда (892—907); Малая Добра также эмира Измаила бенъ Ахмеда и т. д.

Слѣдуетъ замѣтить, что въ саболчской жупѣ нѣкоторые пригорки называются Korhány-омъ, что безъ сомнѣнія указываетъ на общее съ русскимъ курганомъ. Тѣ же курганы имѣются въ районѣ города Nagykálló (Nagy-Korhány), въ селѣ Oros, (Kis- és Nagy-Korhány) и въ предѣлахъ города Nyiregyháza.

Тотъ, кто не откажется отъ болѣе подробнаго изслѣдованія въ этомъ направленіи, найдетъ и рядъ другихъ данныхъ

[1] Les Mériens 1875, Etude sur les peuples primifs de la Russie Les Mériens, S. Petersbourg 1875.

[2] Necropoles de Liada et de Tomnikoff an gouvernement de Tamboff, S. Petersbourg 1893.

относительно жизни и быта этого славянскаго племени, предшествовавшаго приходу мадьяръ.

Вотъ эти данныя:

Lada = Лада, село шаришск. жупы близъ Капушанъ.

Ladomirova = Ладоміровъ, тамъ же на сѣверо-востокъ отъ Свидника.

Ládháza — село въ боршодской жупѣ на юго-западъ отъ Мишковца.

Sajó-Lád — тамъ же на юго-востокъ отъ Мишковца.

Szendrő-Lád — въ сѣв. вост. части жупы на югъ отъ Szendrő.

Lád-Bessenyő — отъ Szendrő-Lád на востокъ.

Всѣ эти названія реминисцируютъ славянскую богиню радости и всякаго благосостоянія, а прежде всего здоровья Ладу, которая покровительствовала и бракосочетаніямъ.

Лада имѣла двухъ дѣвушекъ подругъ: Лалу и Любушу. О Лалѣ припоминаетъ село Beregleányfalva — Лалово и озеро Лала въ роднайскихъ горахъ, а Любушу слѣдующія мѣстности:

Любовня въ спишской жупѣ,

Люба въ абауйской жупѣ,

Любишина въ землинской жупѣ.

Пастухи поклонялись Волосу, покровителю скотоводства. Память о немъ хранитъ село Волосянка ужской жупы, тамъ же Волосово, вышняя часть села Зарѣчово и горная вершина Волосянка (1233 м.) близъ Вучкового въ Мараморошѣ.

Наибольшимъ богомъ у славянъ былъ Сварогъ. У него было два сына: Перунъ и Солнце.

Надъ Палатою въ Землинѣ имѣется вершина: Перунова хаща, а такъ же и въ Чемерномъ. Въ спишской жупѣ надъ Сулинымъ расположенъ Перуновъ Дѣлъ. Отсюда и мадьярское названіе села — Perény въ абауйской жупѣ.

Центромъ вѣрованій славянъ являлось солнце.

Извѣстно, что въ концѣ декабря совершается поворотъ солнца, а вмѣстѣ съ тѣмъ начинается и возрожденіе природы. Это происходитъ точно 21 декабря и солнце въ этотъ день дѣлаетъ крокъ (шагъ) впередъ. Отсюда мадьярское слово Karácson = кракъ — крокъ + чинъ, т. е. наступленіе солнца. Славяне это явленіе отмѣтили именемъ Кракъ = идущее впередъ солнце.

Дни весенняго солнцеворота и понынѣ сохраняютъ свой

праздникъ, тѣмъ болѣе слѣдуетъ предположить его богатую обрядовую сторону въ далекомъ прошломъ. Въ эти дни народъ приносилъ жертвы Краку и совершалъ торжества. Они назывались: коледа, колдовать, колдованіе, колдовацъ, колдовка, колдовница. Мѣста, гдѣ совершались эти торжества, назывались священными и были посвящены Краку. Впослѣдствіи на нихъ образовались поселенія и память о праздествахъ сохранилась въ ихъ номенклатурѣ. Вотъ къ тому указанія на сѣверо-восточной территоріи Карпатъ:

Karácsonymező = Крачуново въ шаришской жупѣ;

Kracsúnovca = Крачуновка, холмъ надъ Хмелемъ въ шаришской жупѣ;

Karácsond — пустырь въ абауйской жупѣ при Felsőgagy;

Krakov — вершина надъ Сантовомъ въ абауйск. жупѣ;

Krakova — пустырь въ гемерской жупѣ, между Тисолцомъ и Раткою.

Krokov, когда то село въ новгородской жупѣ[1], также Karakó, пустырь на югъ отъ Szécsény-a;

Karakov — горбокъ въ Tisza-Ladány въ саболчской жупѣ;

Krakovce — вершина при Воловцѣ въ бережской жупѣ;

Karácsfalva при Тисѣ-Уйлакѣ въ угочской жупѣ. Еще въ 1310 г. называлась: Karachini-Karachonfalva;[2]

Karácsony — Karachon — нѣкогда село при Шайовѣ боршодской жупы;[3]

Karácsonyfalva = Крачуново, село въ Мармарошѣ на сѣверо-востокъ отъ Сигота. Тамъ же одна вершина называется Крачуновкою и т. д.

Márton, Mártonyi и т. д., все это имена относятся къ Марцинѣ, богинѣ жатвы. Они суть слѣдующія:

Márton-temploma — горбокъ при Дворцѣ на Спишѣ;

Марцинкове — межа въ селѣ Старина въ Шаришѣ, тамъ же Márton-szeghegy (334 м.) — горбокъ отъ Финты къ югу;

Mártonyi — село въ абауйской жупѣ, тамъ же и Marczinfalva, предмѣстье въ Сантовѣ.

Территорія города Nagyőcze, гемерской жупы, называлась оригинально Terra Martini; тамъ же находится небольшая высота Martinova и пустырь Mártonvölgy въ селѣ Jánosi;

Mártonfölde — когда то село въ новгородской жупѣ;[4]

[1] Csánki D.: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában I. 103.
[2] T. c. 433.
[3] т. с. 173.
[4] Csánki I. 103.

Márton-csege — пустырь въ селѣ Fancsika въ боршодской жупѣ;

Mártonfalva — село въ саболчской жупѣ;

Krajna Martinka — въ берегской жупѣ и т. д.

Значительную роль въ вѣрованіяхъ славянскаго племени, жительствовавшаго во время прихода мадьяръ на сѣверо-восточныхъ земляхъ Карпатъ, играли русалки, память о которыхъ сохранилась и понынѣ, что видно въ народномъ названіи праздника св. Духа, во время котораго нѣкогда совершалось празднованіе русалокъ.

Русалки почитались богинями водъ, рѣкъ, гущъ, вершинъ, но главнымъ образомъ водъ. Такъ какъ въ тѣ далекія времена сліяніе рѣкъ Самоша и Бодрога представляло трясину, то народное воображеніе именно эту территорію заселило русалками. Потому здѣсь и понынѣ существуютъ сказки о волшебницахъ, и можно сказать, нѣтъ села, гдѣ бы не было своеобразнаго варіанта о волшебницахъ и чародѣяхъ. Уже мадьярская этнографія указывала, что въ этихъ волшебницахъ слѣдуетъ видѣть старо-славянскихъ русалокъ.[1]

Къ нимъ относятся слѣдующія мѣстныя названія:

Rózsás — межи въ селахъ Bari и Batthyán, землинской жупы;

Rózsás — равнина на сѣверъ отъ города Nyiregyháza; при Верешмартѣ, также саболчской жупы, возлѣ Тисы, находимъ пустырь Rozsály, въ селѣ же Vencsellő межу Rózsás;

Rozsály село существуетъ и при Сатмарѣ, пока надъ городомъ Felsőbánya подымается вершина Rozsály (1307 м.). Здѣсь имѣетъ истокъ рѣка Мара, которая направляется далѣе въ область Мараморош.

О разнаго рода колдовствахъ и кудесничествахъ говорятъ слѣдующія названія:

Kapisó = капище, село въ шаришской жупѣ;

Kapi — село на Спишѣ и въ Шаришѣ;

Devecser = Дѣвочаръ, село въ абауйской жупѣ. Demecser въ саболчской жупѣ, когда то назывался также Devecser[2]-омъ;

Bocsárd = Боръ + чародѣй, село абауйской жупы. Здѣсь же имѣется и село Gagy = гадать, а въ селѣ Синна межа Kabalaszög;

[1] Ср. Ipolyi Arnold: Tündérek a magyar ösvallásban. Uj Magyar Muzeum 1851 ст. 647 и д. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1897, 191; 1901, 255 и 1902, 228

[2] Szabolcs vármegye monografiája, Budapest 1900, ст. 21.

Várkond = варъ + кудъ, село землинской жупы, тамъ же находится Várkondska hura и село Kudlócz; Várkony — варъ + кудъ, село боршодской жупы, а межа — въ селѣ Atkár, жупы гевешской;

Terebő, Terebes, Tőketerebes — Требишовъ = треба, требище въ шаришской, землинской, гевешской, новгородской и сатмарской жупахъ;

Въ землинской жупѣ въ селѣ Агардъ имѣются межи съ названіями: Terebesi — потокъ и Kabolás-szög. Въ обѣихъ найдены древнія могилы. Когда то было здѣсь и село Kabalapataka, о которомъ вспоминается въ 1390 г.[1]

Bajánháza = Баянье, село Угочской жупы.

Sarkad = шарить + кудъ, село берегской жупы. Близъ Севлюша находится село Salánk, а надъ селомъ поднимается пригорокъ Salanský Helmecz (372 м.) = шалунъ, шалунокъ, баловникъ, проказникъ, кудесникъ.

Къ этому кругу принадлежитъ и другой рядъ названій: Krasná Horka (ж. гемерская), Krasnik (село, ж. абауйская), Krasná (пустошь въ Землинѣ), Krasná (село въ Мараморошѣ), а также и имена вершинъ: Krasní Vrch и Krasná ples въ Мараморошѣ; затѣмъ названія: Регетка (село абауйской жупы) и Регетовка (село шаришской жупы), оба отъ одного корня = речи.

Названія Kápolna относятъ къ богу Купалу. Kápolna = купалова, купальня. Встрѣчаемся въ жупѣ Абауй два села и горку Kápolna, на юго-востокъ отъ Янока, высотою въ 263 м.; одно въ жупѣ гемерской, три въ жупѣ боршодской, одно въ жупѣ гевешской; въ жупѣ саболчской двѣ межи, въ Pócspetri и въ Eszeny, въ то время какъ въ сатмарской, на югъ отъ Nagybánya имѣется Rév Kápolnok и высота Kápolnok (254 м.) при селѣ Моношторъ.

Купало считался богомъ всякаго плодородія, а потому и пользовался особымъ уваженіемъ. Ему былъ посвященъ живой огонь, память о которомъ сохранилась и до нашихъ дней. Пастухи, приходя съ стадами на полонину, и теперь прежде всего разводятъ огонь, который называется живымъ огнемъ или божьимъ. Обычно пастухи для этого отыскивали гнилой пень, дѣлали на немъ клинообразный зарубъ, клали его на мѣсто очага, а послѣ отесывали такое же клинчатое бревно и закладывали въ зарубину пня. Два пастуха становились передъ этимъ сооруженіемъ на колѣни и вращали

[2] Csánki D. Magyarország tört. földrajza I. 351.

бревно въ гнилой зарубинѣ пня. Отъ продолжительнаго тренія пень загорался. Увидѣвъ дымящійся пень, пастухи разводили огонь, падали на колѣни и старшій изъ нихъ произносилъ молитву Отче Нашъ и другія, а остальные благоговѣйно за нимъ повторяли. Но въ настоящее время огонь принято зажигать уже и спичками. По убѣжденію старыхъ овчаровъ, потому теперь и нѣтъ благословенія скотоводству.

Если по причинѣ недостатка корма приходилось перекочевывать на новое мѣсто, то и огонь было принято переносить съ собою, или разводить его заново.

Огонь долженъ былъ сохраняться до конца кочевья. Говорятъ, что въ старыя времена не было случая, чтобы этотъ священный огонь погасъ.

Въ вечеръ подъ Рождество Іоанна Крестителя или въ день самаго праздника около этихъ огней танцуютъ, прыгаютъ и черезъ нихъ перескакиваютъ. Сюда иногда приводятъ и украшенный зелеными вѣтками скотъ, а рты скота принято открывать, чтобы такимъ образомъ освятивши скотъ огнемъ, предохранить его отъ всякихъ болѣзней.

Изъ этихъ миѳологическихъ памятниковъ ясно, что славянское племя, въ рамкахъ котораго поселились пришедшіе мадьяры, а именно сѣверо-восточная часть Карпатъ, получила свои географическія наименованія еще въ языческій періодъ, другими словами, — славянское поселеніе значительно предупредило появленіе здѣсь мадьяръ.

Больше того, нѣкоторые признаки даютъ поводъ предполагать, что въ сѣверо-восточной области Карпатъ, еще до прихода мадьяръ, уже существовало и христіанство: имѣются памятники о церковномъ зодчествѣ, о которомъ мадьярская исторія ничего не знаетъ. Достаточно здѣсь указать, какъ на примѣръ, на территорію Спиша. Подъ Голагерномъ (Гола гора) въ Татрахъ, при Шмоковцѣ, одно мѣсто называется каплицею св. Николая; въ границахъ села Дворца, при Левочѣ, у вершины Gehol, недалеко отъ того мѣста, гдѣ по преданію существовалъ капушанскій градъ, найденъ фундаментъ древней церкви. Онъ былъ значительно покрытъ землею, для его обнаруженія потребовались раскопки, а слѣдовательно о его существованіи народъ не имѣлъ никакого понятія, тѣмъ не менѣе народъ это мѣсто называлъ Мартонской церковью. Часть этой территоріи въ XIII вѣкѣ была

дарована саксонцамъ изъ Рускиновца, въ то время какъ остальная вошла во владѣніе города Левочи; однако ни въ одной мадьярской грамотѣ о ней нѣтъ даже воспоминанія. Если бы она была построена во времена мадьярскаго владычества, то развѣ возможно допустить, чтобы о ней не сохранилось никакихъ письменныхъ слѣдовъ? Это молчаніе еще болѣе удивительно, потому что вокругъ церкви сохранились остатки валовъ и укрѣпленій, слѣдовательно церковь была для того времени грандіознымъ зданіемъ, на подобіе монастыря.[1]

Аналогичныя развалины имѣются при селѣ Грушовцахъ и въ другихъ мѣстахъ.

Любопытно, что имена — Капушаны и Мартинъ — показываютъ на языческое время. Но при Грушовомъ имѣются два села, Jamnik, когда то называвшійся Козма[2] и Доманъ, въ которомъ нельзя не узнать Даміана. Очевидно, что на мѣстѣ языческихъ святилищъ, христіане построили свой монастырь, посвященный памяти св. безсребренниковъ Космы и Даміана.

Съ подобными памятниками встрѣтимся и въ другихъ мѣстахъ сѣверо-восточныхъ Карпатъ. Въ селѣ Печовска Нова Весъ шаришской жупы имѣется мѣсто съ названіемъ Oltarisk. Въ селѣ Ракошъ, гемерской жупы, на холмѣ, съ именемъ Замчокъ, имѣются слѣды развалинъ монастыря, о которомъ мадьярская исторія ничего не знаетъ и т. д.

На существованіе церковной организаціи указываютъ имена: Zobor (новгородская ж.) и Zombor (землинская жупа).

Первоначально жизнь протекала въ формѣ общинъ. Въ древнія времена собственностью считалось лишь приданое невѣсты и скотъ, который пастухъ вырывалъ изъ когтей звѣря, но не земля, которую обрабатывали и на которой скотъ пасся. Семья представляла собою хозяйственную и имущественную единицу. Но понятіе семьи было значительно шире, чѣмъ въ настоящее время. Она включала не только близкихъ, но и побочныхъ родственниковъ.

Память объ этой общинной жизни среди русскихъ на Карпатахъ находимъ еще и понынѣ. Дѣти живутъ съ родителями подъ одной крышей, хотя и являются уже женатыми и семейными. Хозяйствомъ руководитъ отецъ, а дѣти рабо-

[1] Szepes várm. tört. társ. kiadványai I. 253.
[2] Pirhalla Márton: A szepesi prépostság története, Lőcse 1899, ст. 40.

таютъ по его приказамъ и обособляются только послѣ его смерти. Достояніемъ дѣтей является то, что имъ дается въ пищу или что они заработаютъ обособленно. Конечно, изъ этой первобытной жизни осталось въ память названіе Майданъ, село въ Шаришѣ надъ Люциной, потомъ когда то было возлѣ Вранова въ Землинѣ и Майданка въ Мармарошѣ, около Волового. Однако, хотя эта хозяйственно-бытовая форма жизни и сохранилась по сію пору, но въ ней въ скоромъ времени появились и особенности. Подъ вліяніемъ переселенія народовъ, сословное равновѣсіе было потеряно, начали появляться бѣдные и богатые, господа и рабочіе. На это указываютъ и наименованія мѣстечекъ и селъ:

Dvorecz = Дворецъ, село въ спишской жупѣ; Szeben = Собиновъ, собить, собина (Шаришъ); Décső = Дячовъ, дача (Шаришъ); Szécsudvar = Дворянки (Землинъ); Dedacsov = Дедачовъ, дѣдичевъ (Землинъ); Dvoriszko = Двориско, межа въ селѣ Gatály (Землинъ); Bári = Барій = баръ (Землинъ); Beregdéda = Деда = дѣдя = дѣдовство (Берегъ); Beregpatakfalva = Дѣлокъ = дѣлить (Берегъ); Ujbárd = Уйбарьево, баръ (Берегъ); Dvor = Дворъ, межа въ Cserépfalu (Боршодъ).

Центрами жизни являлись грады (замки):

Въ спишской жупѣ: Градиско, село на сѣверозападъ отъ Левочи, у высоты Ostrá Hora (1312 м.); высоты: отъ Попрада на сѣверо-востокъ стоитъ, надъ дорогой къ Левочѣ, пригорокъ Градиско; отъ Дуранца на югъ — Градекъ (902 м.); при Гоновцахъ (Gánócz) — Градекъ; надъ Горнадомъ при Лютинѣ (Zétánfalva) — Градиско; также Градиско при Завадѣ (886 м.) и отъ Нижнихъ Репашъ на югъ (935 м.).

Въ шаришской жупѣ: Градиско, село, на востокъ отъ Сабинова; высоты: Градекъ при Обишовцахъ, Градова при Сигордѣ, Градиско надъ Клембаркомъ, Крижомъ и при Радомѣ, Градске надъ Ливовомъ, Подградекъ при Кривянахъ, Градска при Андрейовѣ.

Въ гемерской жупѣ: Градова, высота надъ Тисольцомъ, (893 м.) и Градекъ надъ Четнекомъ (812 м.), также Градище (417 м.) между рѣками Балогъ и Туроцъ.

Въ новгородской жупѣ: Градиштье, село на сѣверъ отъ Дивня и Градокъ, высота надъ Либерчомъ.

Въ абауйской жупѣ: Градове надъ Кошицами, холмъ высотою въ 466 м. и высота Градиско (583 м.) отъ Ранка на востокъ.

Въ боршодской жупѣ: Липовградъ, холмъ при селѣ Игрице и Войдаградъ въ предѣлахъ Надашда.

Въ землинской жупѣ: село Градиша при Сѣчовцахъ, высоты: Градиско при Сѣчкерестурѣ, Градиско при Паздичѣ, Градича при Гелмецѣ, Градекъ при Тополянѣ, Градокъ при Малой-Домашѣ, Градовій на востокъ отъ Стары, Градовій верхъ въ Порубкѣ, нѣсколько къ югу, Градиско надъ Валяшковцемъ, Градъ въ Збудя-Долгомъ-Полѣ, Градина въ Стакчинѣ, Градиско въ Лукашовцахъ и въ Мразоцѣ;

Въ ужской жупѣ: тамъ, гдѣ рѣка Латорица оставляетъ жупу, стояло нѣкогда село Градиша.[1] На сѣверо-востокъ въ Выгорлатѣ находимъ село Подградье. По лѣвой сторонѣ Ужа, въ Лютой, Березномъ и Порошковѣ находимъ Городища;

Въ бережской жупѣ: въ селахъ Кивяждъ, Загатье, Ряпидъ, Шелестово и Вызница сохранились подобные же памятники, исключительно съ именемъ Городище;

Въ угочской жупѣ: въ селахъ Иметичево, Шардъ и Задня также встрѣчаемъ Городища;

Въ мараморошской жупѣ: между Изою и Густомъ находится холмъ Городилово, въ то время какъ въ селахъ Грушево, Ольховцы, Данилово, Баріево, Долгое, Суха Бронька, Майданъ, Ганичи, Студеное, существуютъ Городища.

Защитою старыхъ русскихъ поселеній являлись съ одной стороны стражи, съ другой-обороны. Память о нихъ также сохранилась въ географическихъ названіяхъ, а именно:

I. Стражи.

Въ спишской жупѣ: при Попрадѣ стоитъ село Стража, а при рѣкѣ Бѣлой-Стражка; на югъ отъ Гельницы выдается гора съ именемъ Стражъ;

Въ шаришской жупѣ: надъ Широкимъ имѣется возвышенность Стражевске, на югъ отъ Собинова — гора Стражъ; горы съ тѣмъ же именемъ высятся и при Маргановцахъ и при впаденіи рѣчки Свинки въ Горнадъ;

Въ гемерской жупѣ: при рѣчкѣ Балогъ — село Стрижъ (отъ стеречи), а между селами Visnyó и Szkáros — пустошь Стражъ; при Tornaalja находимъ село Трижъ (отъ стеречи);

Въ новгородской жупѣ: Стражъ, село отъ Сѣчена на западъ, къ сѣверу курганъ Стражна гора (333 м.) и село Стрегова (стеречи);

[1] Csánki D.: Magy. tört. földrajza. I. 391.

Въ абауйской жупѣ: у села Rozgony (Розгонь) — гора Стража, а у села Fűzér — гора Стражъ;

Въ землинской жупѣ: при Ясеневѣ стоитъ деревня Стражке, а въ предѣлахъ Nagycsebb — пустошь Стражъ;

Въ боршодской жупѣ: подъ Тиса-Люцомъ имѣется горка Стража;

Въ гевешской жупѣ: Стража, холмъ (177 м.) надъ Гатваномъ;

Въ саболчской жупѣ: при селѣ Rakamoz — горка Стража;

Въ мармарошской жупѣ: при селѣ Rozavlea — Стражный верхъ.

II. Обороны.

Ábrány (Оборона), Branyiszkó (бранить), Berekő (беречи), Mérk (мѣрковать) — всѣ села эти находятся въ шаришской жупѣ; Esztrény (остерегать, остеречи) въ гемерской ж.; Alsó и Felső-Ábrány (оборона) въ боршодской ж.; Berekő (беречи), Barkó (бранить), Barancs (бранить), Bacska (бачити) — въ землинской жупѣ, гдѣ около Ластовца когда то существовали и села Asló- и Felső-Mérk (мѣрковать);[1] Buda-Ábrány (оборона), Kis-Ábrány — межа въ селѣ Gyulaj, Szent György — Ábrány, Bács — межа въ городѣ Kisvárda, Bács-Aranyos (бачити), Berencs (беречи) — въ саболчской жупѣ; Bacsava (бачити), Baranya (боронить) — въ ужской жупѣ. Bacskovik (бачити), Berencs (бранить), Jászó (язъ), Szád (садить) — въ абауй. ж. Въ берег. ж., у села Ильковицы, находятся памятники Браницы, въ той же жупѣ есть и село Ábránka. Huszt-boronya, Szucha-bronyka (боронить), Бранинце въ Лопушнѣ и Верхней Апшѣ — марамарошской жупы. Bikszad (садить), Eszró (остеречи), Mérk (мѣркать) — въ сатмарской жупѣ и т. д.

Если эти мѣста обороны обозначимъ на картѣ, то получимъ пять оборонительныхъ линій. Ясно, что они приготовились постепенно, а какъ увидимъ, не по причинѣ наступленія, но вслѣдствіе отступленія.

Территорія, для большей успѣшности въ управленіи, была раздѣлена на округа, называвшіеся воеводинами. О послѣднихъ также имѣется упоминаніе въ именахъ: Войводина, Вайдовка — межи въ Ярембинѣ на Спишѣ, въ

[1] Csánki D.: Magy. tört. földrajza I. 356.

Сорочинѣ въ Шаришѣ, въ Глиньовѣ и Чумакѣ въ Землинѣ, въ Петровомъ въ Марамарошѣ; Владыча, Вайдова и Vajdácska — села въ Землинѣ, Войдаградъ въ Боршодѣ и т. д.

Во главѣ территоріи стоялъ князь, на что показываютъ также собственныя имена: Княжова Деберь въ Дричномъ — на границѣ Шариша и Землина; Князское, межа въ Вызницѣ, берегской жупы; Князное и Князство, межи въ Руссскомъ Быстромъ, въ Мараморошѣ и т. д.

На князей ссылается и Анонимъ въ своей хроникѣ, изъ чего явствуетъ, что князья существовали и въ его время подъ именемъ: дуковъ — dux (с. XIII).

Въ селѣ Збой, Землинской жупы, находится межа съ именемъ Царинка.

Среди указаній на занятія, въ географическихъ именахъ особенно бросается въ глаза рудокопноедѣло. На него указываютъ имена единичныхъ селъ:

Rudna, Rudnok (руда, рудникъ) — села въ абауйской жупѣ; тамъ же есть и межа Rudnok, въ селѣ Zsadány (сѣдать — сѣдань). Rudlyov u Rudabánya, села въ землинской жупѣ, а также при Толчвѣ есть и гора Rudnokhegy. Нынѣшній Гаракоцъ на Спишѣ еще въ 1284 г. именовался terra Rudna;[1] Rudobánya — село въ боршодской жупѣ; Rudna-Rudnik — села въ гемерской жупѣ, тамъ же и проходъ Rudno, между вершинами Hlasní и Blatné dolinky, на югъ отъ городка Rőcze, а въ ихъ долинѣ — потокъ Rudnó; Rudovec, село въ мараморошской жупѣ.

Въ наименованіяхъ есть указанія и на тѣ металлы, которые добывались:

а) *золото:* Zlatnapatak на Спишѣ, Aranypataka (Zlaté), Aranybánya (Zlatá baňa) — въ шаришской жупѣ, Aranyos (Zlaté) — въ боршодской жупѣ, Zlatno — въ гемерской жупѣ, гдѣ нѣкогда было и село Zlathyn;[2] Aranyos (Zlaté), Arany-Idka (золотая утка) — въ абауйской жупѣ. Небезинтересно, что въ Золотой Уткѣ самыя старыя штольни называются: Текла, Убочки, а весь рудникъ расположенъ на горахъ Holá, Okruhlá и Kosinczka holicza. Въ Hankov-ѣ, гемерской жупы и до сихъ поръ живо преданіе, что подъ холмомъ Скалка нѣкогда находился золотой рудникъ, слѣды котораго сохранились и понынѣ.

[1] Szepes várm. tört. társ. évkönyve IV. 23, Lőcse 1888.
[2] Gömör várm. monografiája 86, Csánki I. 147.

б) *желѣзо:* Vaspatak (Želycznik) — село въ шаришской жупѣ, вершина Železnica въ землинской жупѣ, Železnik и Želizko — высоты въ гемерской жупѣ и т. д.

в) *серебро:* на югъ отъ Попрада, недалеко отъ вершины Zdjar находится межа Striberna.

г) *опалъ:* его добывали въ Дубникѣ, въ горахъ Po za puste, Po za borov (боръ), Kottli, Čolo, Tancoska (Тоничка), Ordanka (ордынскій, орда).

д) *соль:* добывалась при Сольноградѣ и въ Мараморошѣ. Главную потребность удовлетворялъ Мараморошъ; его соляныя богатства являются неисчерпаемыми. Чтобы облегчить полученіе соли населенію, въ различныхъ округахъ были созданы магазины, куда соль доставлялась воднымъ путемъ. Естественно, что эти торговыя операціи происходили прежде всего въ тѣхъ мѣстахъ, имена которыхъ съ давнихъ временъ связаны съ корнемъ — соль, а именно:

Солья — въ Ужской жупѣ; Szolnocska въ Нижнемъ Землинѣ. Въ 1400 г. онъ назывался еще Сольнокомъ;[1] въ верхнемъ Землинѣ находимъ село Sókút — Соль; Szolnok въ саболчской жупѣ; Szolnok — и въ абауйской жупѣ; очевидно такъ же слѣдуетъ трактовать и имена: Szolyva — Салява — Солява въ берегской жупѣ и рѣку Sajó, особенно имѣя ввиду, что по нѣмецки она называется Salzach, т. е. солянымъ потокомъ. Села Alsó-Sajó и Felső-Sajó называются Nieder-Salz т. е. Nižná-Slaná и Ober-salz т. е. Vyšná-Slana Къ этому слѣдуетъ еще добавить, что при селѣ Norka, тамъ, гдѣ въ Sajó вливается Csetnek, находится Sóspuszta и горка Sóshegy (430 м.).

Изъ прочихъ занятій особаго вниманія заслуживаетъ винодѣліе. Оставляя въ сторонѣ Подгорье и южныя области Вигорлата, гдѣ издавна центромъ винодѣлія была Vinna (Винна), слѣды виноградарства находимъ на такихъ возвышенностяхъ, гдѣ въ настоящее время вообще не садится лоза, напр.:

Viničná, гора на западъ отъ Будомира, въ шаришской жупѣ; тамъ же при селѣ Свиня имѣется холмъ Vinica; Vinička — вершина въ Ревуцкѣ, гемерской жупы; Vinica — межа въ Седлискахъ, Viničko — межа и вершина Vinice (130 м.) въ Врановѣ, землинской жупы, тамъ же въ Таварна-Полянкѣ Vinična skala (245 м.), а въ Малой-Домашѣ холмъ

[1] Adalékok Zemplén vármegye történetehez, 1898 ст. 39.

Vinica (177 м.); Vinične — межа въ Грушовѣ, мараморошской жупы и т. д.

Не упуская этого изъ виду, слѣдуетъ намъ теперь обратить свое вниманіе на нынѣшній карпаторусскій этносъ. Кто его будетъ изслѣдовать, не можетъ не замѣтить, что онъ состоитъ изъ четырехъ группъ, уже сами названія которыхъ указываютъ на ихъ различное прошлое. Эти группы, вопреки времени и распространенію цивилизаціи, сохранили многое, восходящее къ глубокой древности, какъ относительно типа, такъ и въ отношеніи языка, вѣрованій, одежды, быта и обычая. Этими народными группами являются: гуцулы, бляхи, бойки и лемки. Изъ нихъ, гуцулы, бойки и лемки имѣютъ свое кровное продолженіе и за Карпатами, другими словами — изъ Галича они приникаютъ и въ долину Тисы.

Начавъ съ востока, на самомъ хребтѣ Карпатъ находимъ гуцуловъ. Они граничатъ съ румынами и распространяются за Карпаты по рѣку Ломницу, а вдоль горъ — по Тису, точнѣе по ея источники. Въ районѣ у Карпатъ ихъ число едва ли превыситъ 12 тысячъ и живутъ они въ 22 селахъ въ самой горной области Мараморошa.

На югъ отъ гуцуловъ, по долинамъ Тараца, Талабора и Требуши, живутъ бляхи.

Съ гуцулами и бляхами на западѣ находятся въ сосѣдствѣ бойки; ихъ поселенія продолжаются по истоки Ужа и Сана.

Далѣе, по этническую границу съ чехословаками и поляками, живутъ лемки, самые многочисленные изъ перечисленныхъ четырехъ народностей.

Происхожденіе этихъ племенныхъ именъ насколько древне, настолько и загадочно. Указанія на нихъ нѣтъ ни въ преданіи среди народныхъ массъ, ни у писателей историковъ. Только имя бойковъ не можетъ не напомнить указаніе Константина Багрянороднаго о бойкахъ.[1] Замѣчательно, что сама эта группа весьма рѣдко называетъ себя этимъ именемъ. Хотя въ народной пѣснѣ и поется, что

И ты бойко и я бойко,
Мы сме собѣ бойки...,

однако въ народѣ это имя считается чѣмъ то обиднымъ: „Бойкнуло бы тобѣ въ черевѣ“, „якій я бойко?“ и т. д.

Едва ли могутъ быть сомѣнія, чтобы въ бойкахъ Конс-

[1] De adm. imperii c. XXX.

тантина Багрянороднаго не видѣть славянское племя, а такъ какъ они нѣкогда находились въ сосѣдствѣ съ Бѣлой Хорватіей, то, вѣроятнѣе всего, древнихъ бойковъ слѣдуетъ признать предками нынѣшнихъ бойковъ, тѣмъ болѣе, что со временъ Константина Багрянороднаго нѣтъ ни одного памятника, который бы указывалъ на какую либо значительную перемѣну въ районѣ Карпатъ.

Самое же названіе, по всей вѣроятности, происходитъ отъ кельтскаго племени боевъ, жившихъ въ этихъ мѣстахъ въ доисторическія времена, которые или были истреблены или выселились отсюда подъ натискомъ переселенія народовъ. Возможно, что послѣ этого между славянами, которые слѣдовали за кельтами, осталась какая нибудь незначительная часть племени боевъ, какая нибудь группа челяди, которая, проживая въ средѣ господствующаго народа, получила имя бойковъ, пока не слилась совершенно съ общей народной массой и, ославянившись, не оставила своего имени русскому племени. Это послѣднее и до сихъ поръ чуждается его и относится къ нему съ презрѣніемъ: „Бойко жовточеревый“ и въ насмѣшку добавляетъ:

„Ой гуцулы, гуцуленьки, де сте бойка дѣли?
Цы вы его испеклисте, цы сырого съѣли?
Ни мы его испеклисмо, ни сырого съѣли,
И но ишовъ черезъ гору, та го вовки съѣли“.[1]

Къ этому слѣдуетъ прибавить, что въ средѣ этого племени имѣются остатки памятниковъ такого рода, которые совершенно чужды всѣмъ прочимъ русскимъ племенамъ. Сюда относится и обычай т. н. лопатковъ, существующій исключительно среди бойковъ. Онъ заключается въ слѣдующемъ:

Когда кто нибудь умретъ въ крестьянской семьѣ, то еще до похоронъ приходятъ въ домъ покойнаго родные и знакомые, чтобы утѣшить опечаленную семью и при этомъ играютъ въ веселыя игры и даже даютъ комическія представленія; одинъ при этомъ изображаетъ сельскаго старосту, а двое другихъ приходятъ къ нему судиться и т. д. Называются такія представленія лопатками потому, что въ нихъ наиболѣе обычна игра, состоящая въ томъ, что одному завязываютъ глаза, а другіе его бьютъ лопатой по спинѣ и онъ долженъ угадать, кто именно его ударилъ?

[1] Я. Головацкій: Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси. 1878, I. 721.

Развѣ могла бы сохраниться цѣльность группъ въ томъ видѣ, какъ мы ее имѣемъ въ дѣйствительности, при какой то искусственной колонизаціи?

Выше подчеркивалось, что Анонимъ прошлое карпаторроссовъ относитъ къ самому приходу мадьяръ, указывая на столкновеніе вождя карпаторроссовъ Лаборца прежде всѣхъ съ Арпадомъ. Съ другой стороны въ исторіи нѣтъ никакого слѣда о томъ, чтобы со времениКонстантина Багрянороднаго происходили какія либо перемѣны въ славянскомъ этносѣ сѣверо-восточныхъ Карпатъ. Смотря при томъ на номенклатуру территоріи, станетъ ясно, что нынѣшнія группы карпаторусскаго этноса нужно считать потомками той славянской массы, которую здѣсь оставило переселеніе народовъ и называлась она однимъ общимъ именемъ — хорваты.

Какъ намъ извѣстно, во времена императора Гераклія, изъ этихъ хорватовъ на югъ переселились двѣ группы. Потомками западной группы являются нынѣшніе хорваты, а восточной — сербы. Не безъ интереса упомянуть, что по территоріи древней Сербіи мы встрѣтимъ рядъ мѣстныхъ именъ, которыя напоминаютъ имена сѣверо-восточной области Карпатъ: Топла, Дубрава, Коритникъ, Крива, Ломница, Майданъ, Луковъ, Луково, Лукавица, Каменица, Пряшовъ, Мармороше, Теплица, Слатина, Земланъ-Землинъ и т. д. Особенно замѣчательно послѣднее названіе; вѣдь слово земля, хотя имѣется во всѣхъ славянскихъ языкахъ, но съ буквою *Л* употребляется только у русскихъ и сербовъ; у чеховъ: zemĕ, у поляковъ — ziemia, а у болгаръ — zemja.

Значительно болѣе сложный вопросъ — откуда пришли сюда эти группы и гдѣ жили раньше? Укажемъ на нѣкоторыя данныя и въ этомъ вопросѣ.

Кто изслѣдуетъ сѣверо-восточную область Карпатъ, тотъ встрѣтится съ такими географическими именами: *Кійовъ,* село въ шаришской жупѣ и пустошь въ землинской жупѣ, между селами Нижнее Грущево и Пошa; *Кійовиско,* вершина на Вигорлатѣ въ земплинской жупѣ, возлѣ села Литовиско; *Кійовецъ,* межа въ Студеномъ, въ Мараморошѣ; *Волга,* межа въ ужской Солотвинѣ; *Умань,* межа въ Лоховѣ, въ бережской жупѣ; *Ростиміръ,* межа въ Бобовищахъ бережской жупы; *Бердичевъ,* межа въ Горынчевѣ мараморошской жупы.

Съ другой стороны въ Россіи находимъ слѣдующія названія:

Требушка, Любоча, Любошино, Ужинъ около озера Ильмень; *Кирва,* село около Твери; *Колодное, Избощще, Левоча, Тиросъ,* села подъ Мологою. И т. д.

Насколько можно заключить изъ этихъ совпаденій, группа лемковъ происходитъ изъ района Днѣпра, въ то время, какъ остальныя изъ болѣе отдаленныхъ волжскихъ областей.

Ясно, что передвиженіе народовъ вынесло ихъ изъ Сармы и оставило въ Карпатахъ, гдѣ они обитали, до появленія Руси, подъ общимъ именемъ хорватовъ.

Намъ хорошо извѣстно, что назначеніе Руси заключалось въ объединеніи раздробленныхъ славянскихъ племенъ въ единый политическій организмъ. Однако такое движеніе вызвало противодѣйствіе со стороны Византіи, жертвой которой явилась Моравія, а тѣмъ самымъ великая идея объединенія славянскихъ народовъ Русью, похоронилась на вѣки.

Вслѣдствіе этихъ же событій, разрушилось и единство хорватскаго этноса карпатской области: часть изъ него вошла въ объединяющія рамки Руси, съ ея кирилличковской окраской, другая же часть попала въ разрушительный плѣнъ глаголицы, возглавляемой Моравіей.

Историческіе источники свидѣтельствуютъ, что русская объединяющая рука простиралась даже за Вислу, въ самый центръ современной Польши. Естественно, что и хорваты не могли ускользнуть изъ подъ ея вліянія, а принимая во вниманіе географическое положеніе, можно заключить, что сюда вліяніе Руси распространилось раньше, чѣмъ за Вислу. Это подтверждаетъ и то, что въ походѣ Олега въ 907 году на Царьградъ принимали участіе и хорваты, слѣдовательно его власть сюда распространялась значительно раньше.

А такъ какъ цѣль Руси была направлена къ объединенію всѣхъ славянъ, то уже изъ этого слѣдуетъ, что когда ея вліяніе появилось въ средѣ хорватъ, то и Карпаты не могли препятствовать этому движенію. Если бы то не соотвѣтствовало правдѣ, тогда нужно было бы русскихъ подъ Карпатами считать болѣе поздними пришельцами. Но тогда не могло бы существовать преданія въ народѣ о древнемъ владычествѣ Руси подъ Карпатами.

Поэтому ясно, что русскіе подъ Карпатами вправѣ считать себя автохтонами. Только имъ полностью принадлежитъ историческое право. Русскость въ Карпатахъ предупредила всякое чужое владычество, потому что когда Олегъ появился

здѣсь, Моравія, законными наслѣдниками которйо являются чехословаки, только поднималась, а мадьяры въ то время еще лишь нарождались въ Лебедіи.

Естественно, что споръ можетъ возникнуть лишь по вопросу о продвиженіи Руси подъ Карпатами и какая дѣйствительно территорія первоначально входила въ ея границы.

Чтобы быть точнымъ, необходимо указать, что мадьяръ, какъ таковыхъ, не было, а они появились только въ IX столѣтіи около устьевъ Днѣпра, у Крыма, изъ остатковъ турецкой рассы, которые спаслись отъ печенѣговъ, когда послѣдніе появились на Волгѣ. Впослѣдствіи эти остатки, подъ натискомъ тѣхъ же печенѣговъ, отсюда позже стянулись въ низовья Дуная. Въ долины Дуная и Тисы они попали не побѣдителями, но какъ спасающіеся бѣгствомъ отъ погибели, приготовленной имъ союзомъ болгаръ и печенѣговъ, при содѣйствіи Царьграда и благосклонности Моймира II, князя Моравіи. Какъ Царьградъ, такъ и Моравія использовали ихъ для укрѣпленія глаголистическаго фронта.

Предки нынѣшнихъ мадьяръ прибыли сюда приблизительно въ 896 году и поселились въ древней Панноніи, которая была для нихъ предоставлена княземъ Моравіи. Границы древней Мадьяріи были: съ юга — озеро Балатонъ, съ запада — рѣка Раба и даже вѣрнѣе, трясины озера Fertő, а съ сѣвера и востока — русло Дуная. Спасенные Византіей, они потому были вѣрны ея политикѣ до самаго конца владычества Царьграда и, естественно, помогали Византіи парализовать объединяющія усилія Руси, а слѣдовательно разъединенію славянской семьи. Именно по причинѣ славянскаго раздора, матерью котораго явилась глаголица, мадьярству не только удалось укрѣпиться въ средѣ славянства, но и развить свою историческую жизнь, одновременно подчиняя себѣ ссорющіеся между собою славянскія племена и такимъ образомъ распространили свою власть до Карпатъ.[1]

[1] Ср. Н. Бескидъ: Мадьярскій Клинъ, 1928.

Историческая Карпатская Русь.

Русь, распространивши свои границы за Карпаты, къ дальнѣйшему своему продвиженію встрѣтила два препятствія, именно въ лицѣ:

1. Болгаріи, и
2. Велико-Моравіи.

Слѣдовательно, чтобы представить историческія границы Карпатской Руси, ясно, что для этого необходимо изслѣдовать и установить прежде всего ея мѣста соприкосновенія съ Болгаріей и Велико-Моравіей.

Намъ извѣстно, что болгары, когда то игравшіе значительную роль на Волгѣ, со временемъ, подъ вліяніемъ различныхъ обстоятельствъ, утратили свое могущество. Изъ нихъ одна часть, подъ начальствомъ Исперихa, перекочевала къ устьямъ Дуная и здѣсь, воспользовавшись внутреннею слабостью правленія императора Константина Погонатоса, въ 679 году переправилась черезъ Дунай, захватила древнюю Моезію, гдѣ и поселилась, съ центромъ въ Великой Преславѣ. Болгары, хотя были и малочисленны, но благодаря сильному воинственному духу и мощному единству, прочно укрѣпились среди мѣстнаго населенія. Ихъ успѣху помогло то обстоятельство, что остальныя племена переселенцевъ не отличались стойкостью племенного индивидуализма и легко ассимилировались. А потому болгары, имѣя къ тому же способныхъ вождей, изъ которыхъ особенно живую память о себѣ оставилъ Крумъ, уже черезъ столѣтіе власть свою распространили на югъ до Балканъ, на западѣ до Дрины, а на сѣверѣ, какъ это отмѣчалось, силой захватили въ свои руки и древнюю Дакію, гдѣ въ то время находилось славянское племя бродниковъ.

Замѣтимъ, что Халоупецкій владычество болгаръ распространяетъ почти до Карпатъ. Интересно, что на его картѣ гора Вигорлатъ называется Bycharskými Vrchy. Vihorlat = Bicharlat.

Конечно, этимологія Халоупецкаго не только произвольна, но и совершенно ошибочна, а, на основѣ такой этимологіи, ошибочно также и его толкованіе.

Нельзя забыть того, что болгары были малочисленны. Въ древнюю Дакію притянуло ихъ ея богатство золотомъ, серебромъ и солью, именно какъ разъ то, въ чемъ они нуждались. Дакію они захватили насильственно, сломивши сопротивленіе бродниковъ. Чтобы удержаться въ Дакіи, болгары прибѣгали къ самооборонѣ, пользуясь для того традиціями когда то римскаго могущества. Извѣстно, что граница Дакіи на западѣ распространялась только до Тисы, затѣмъ шла по подножію Семиградскихъ горъ полукругомъ до истоковъ рѣки Быстрицы, а здѣсь, пересѣкая Карпаты, проходила къ устью Днѣстра. Слѣдовательно, на сѣверѣ оборона болгаръ опиралась на сильную когда то римскую крѣпость Пороли-зеумъ-Мойградъ, развалины которой сохранились и понынѣ. Здѣсь граница кончалась.

Эти границы болгарскаго владычества расширялись только разъ и опять таки на западъ, именно около 829 года, при завоеваніи Бѣлграда и тогда же онъ былъ переименованъ въ Alba Bulgariae. Только въ это пору, а не раньше, ихъ границы доходили до Дуная, иначе просто невозможно допустить, чтобы Бѣлградъ попалъ въ ихъ руки только теперь. Въ это же время имъ достался и нынѣшній Пештъ, съ переправой черезъ Дунай.[1] Чтобы переправа была въ безопасности, на сѣверномъ верхнемъ изгибѣ Дуная былъ построенъ, подобно Бѣлграду (который служилъ опорнымъ пунктомъ переправы на южномъ изгибѣ), Вышній-градъ, нынѣшній Visegrád.

Къ укрѣпленію Дуная болгаръ принудили слѣдующія обстоятельства. Какъ мы подчеркнули, Семиградъ попалъ въ руки болгаръ благодаря ихъ насильственному завоеванію славянскаго племени бродниковъ, а потому ихъ взаимоотношенія были непріязненны. Кромѣ того нельзя забывать и того обстоятельства, что къ тому времени Паннонія была покорена франками, что нарушало спокойствіе болгаръ. Та-

[1] Ср. Salamon F.: Budapest története II. 86.

кимъ образомъ Болгарія попадала въ тиски съ двухъ сторонъ: со стороны запада и со стороны Византіи. Къ тому слѣдуетъ добавить, что западъ, какъ только увидѣлъ, что ему не удалось использовать посѣянную имъ же вражду между болгарами и Византіей, предпринялъ интриги въ средѣ бродниковъ противъ болгаръ. Благодаря этимъ интригамъ у бродниковъ вспыхнули возстанія и въ случаѣ ихъ успѣха, для болгаръ потеря семиградскихъ рудниковъ означала бы смертельный ударъ. Вотъ то обстоятельство, которое болгаръ заставило вынести линію обороны до Дуная. Эта естественная граница была наиболѣе подходящей къ самозащитѣ, а вмѣстѣ съ тѣмъ и къ парализованію проникновенія всякихъ интригъ.

Однако нѣтъ никакихъ указаній на то, чтобы границы болгаръ и на сѣверѣ то же выносились впередъ за линію римской обороны. Въ этомъ не было и смысла, потому что къ сѣверу отъ Мойграда тянулись болота, питаемыя водами рѣкъ Самоши, Красной и Тисы. Оставить такую линію обороны, это равносильно собственному ослабленію.

Правда, Анонимъ указываетъ на присутствіе болгаръ не только въ Семиградѣ, но и къ сѣверу отъ древней римской границы. По его разсказу, мадьяры встрѣтились съ болгарскими славянами уже при Латорицѣ, около Мукачева, которыхъ поселилъ здѣсь Кеанъ, праотецъ князя Салана.[1]

Конечно, трудно въ цѣломъ отрицать это утвержденіе, потому что на присутствіе болгаръ здѣсь ясно указываетъ носовой звукъ съ буквой „н“ въ названіяхъ: Lonka, Gerenda, Munkacs, Gorond, Ung и т. д. Однако, если мы начнемъ изслѣдовать подробнѣе, то едва ли можно будетъ согласиться съ тѣмъ, чтобы эти поселенія были образованы государственной властью болгаръ. Вѣдь ихъ владычество даже въ самомъ Семиградѣ не оставило болѣе или менѣе значительнаго отпечатка, что служитъ яснымъ доказательствомъ того факта, что въ рукахъ болгаръ находилось лишь управленіе надъ другимъ племенемъ. Напримѣръ въ бигорской жупѣ, которая считалась центромъ упомянутаго Салана, до сихъ поръ сохранились мѣстныя названія: Ugfelek, Ugra, Láz, Lugor и т. д. Нѣтъ слѣда и при Дунаѣ. Напротивъ, слѣдуетъ подчеркнуть, что болгары относительно названія этой рѣки употребляли и употребляютъ названіе Дунавъ. А всѣ сла-

[1] С. XII.

вянскія имена, съ окончаніемъ на *авъ* (приставъ, поставъ, Владиславъ), въ мадьярскомъ языкѣ получаютъ окончаніе *ó* (poroszló, posztó, László). Поэтому, если бы болгары здѣсь жили въ большомъ количествѣ, то, конечно, ихъ форма наименованія рѣки оставила бы нѣкій отпечатокъ въ мадьярскомъ языкѣ. При томъ интересно, что по количеству больше всего памятниковъ найдемъ въ сѣверо-восточной области Карпатъ, чѣмъ въ цѣломъ Семиградѣ. Однако нельзя не замѣтить того, что и здѣсь болгарскія наименованія замѣчаются только въ небольшой полосѣ, которая тянется отъ Мараморoша до Шайова и надъ горами возлѣ Тисы. Но и въ этой полосѣ они немногочисленны и представляютъ собою только островки въ первобытномъ русскомъ этносѣ. Здѣсь мы встрѣтимся съ названіями: Угоча-Унгъ-Ужокъ, Мункачъ-Лучка, Землинъ-Зомборъ, Бодрогъ-Лонка и т. д. Пограничная же полоса носитъ почти чисто русскія названія, какъ напримѣръ въ саболчской жупѣ находимъ: Tisza-Lők, которое еще въ 1332 г. называлось Luk-омъ;[1] Tisza-Dob, а въ 1338 г. оно носило еще названіе Dub,[2] въ селѣ Eszeny находится межа Лучка и т. д.

Поэтому удобнѣе предположить, что эти болгары переселились сюда, какъ бѣженцы, именно въ эпоху паденія болгарскаго государства, т. е. въ періодъ 927—1018 г. г., опасаясь мщенія со стороны бродниковъ. Болгарскіе бѣженцы поселились въ верховья Тисы, потому что эта территорія казалась имъ выгодной въ томъ отношеніи, что лежала недалеко отъ ихъ прежняго отечества, а кромѣ того была съ юга защищена пространными болотами, которыя только отъ 1613 г., закономъ XXVII, начали систематически осушаться, хотя еще и въ прошломъ столѣтіи занимали площадь въ нѣсколько тысячъ кат. утровъ. Мадьяры называли ихъ Ecsedi láp-омъ. Это названіе въ древнихъ грамотахъ встрѣчается въ формѣ Eched, Euched, конечно, отъ русскаго глагола — ехидствовать, ехидничать.

Весьма интересно, что тамъ, гдѣ на югѣ кончались эти болота, при рѣкѣ Красна находимъ село Esztó, въ настоящее время исключительно съ румынскимъ населеніемъ. Безусловно, что это имя происходитъ отъ глагола стеречи. Съ другой стороны не можетъ не броситься въ глаза, что Esztró возвышается какъ разъ противъ Мойграда, древняго Поролизеума.

[1] Pápai tizedszedők lajst. 328, 343, 349.
[2] Zichy Okmánytár I. 532.

Тутъ и кончалась граница Олеговыхъ завоеваній на югѣ. Это подтверждается и тѣмъ, что мы находимъ, дальше къ западу, а именно подъ Дебрециномъ, горку Стража (99 м.), затѣмъ села: Alsó и Felső Ábrány (въ жупѣ Боршодъ), а при городѣ Гатванъ, уже въ гевешской жупѣ, такую же горку Стража (177 м.). Нашу точку зрѣнія еще больше подкрѣпитъ то, что отъ Тисы до Дуная, непосредственно подъ линіею Esztró-Strazsa, тянутся остатки одного стараго рва, называемаго мадьярами Csőrszárka, что ясно указываетъ на происхожденіе отъ глагола — чертить. Этотъ ровъ въ нѣкоторыхъ мѣстахъ достигаетъ глубины одной сяги, а въ ширину — до четырехъ сягъ. Тамъ, гдѣ онъ приближается къ Дунаю, основался Новый-градъ, съ одной стороны противъ болгарскаго Вышняго-града, съ другой — противъ запада. Именно здѣсь примыкаетъ къ долинѣ хребетъ Островскаго Вепора. Надъ Новымъ-градомъ, прямо къ сѣверу, встрѣтимъ Сеноградъ (сѣнь = защита, оборона). На правомъ берегу Ипла, сзади Новаго града и Сеногорада, поднимается Стражъ и Стражна гора (333 м.). Зная это, все же мы должны подчеркнуть, что хотя въ сѣверо-восточной области Карпатъ въ мѣстныхъ названіяхъ и сохранились слѣды болгарскаго вліянія, но отсюда не слѣдуетъ, что ихъ владычество до этихъ предѣловъ распространялось.

Напротивъ, преданіе эту территорію относитъ къ русскому владѣнію, особенно въ южныхъ частяхъ жупъ Абауйской, Землинской и на Нырѣ. Оно утверждаетъ, что были времена, когда русскій флагъ развѣвался на токайской горѣ и только впослѣдствіи русское владычество сузилось по гинчанскіе мосты. Правда, нельзя полнотью довѣрять преданію, существующему въ народѣ, однако въ немъ всегда имѣется корень скрытой истины. Вѣдь народъ только то можетъ помнить и сохранить, что въ дѣйствительности было. Хотя преданія и претолковываются, но въ нихъ существуетъ и доля правды. Конечно, съ исторической точки зрѣнія особую цѣнность имъ придавать нельзя, но и нельзя ихъ полностью отбрасывать. Характеризуетъ однако положеніе, что на основѣ этого преданія даже къ императору Александру III изъ южныхъ областей посылались просьбы о предоставленіи средствъ на постройку церквей и т. п. Правда, эти просьбы, перехватываемыя австромадьярской цензурой, до Петрограда никогда не доходили, но за то достигли своей

цѣли, хотя и не у русскаго императора, а у Франца Іосифа, который, по докладу своего правительства о посылаемыхъ просьбахъ въ Россію, оказывалъ имъ поддержку.

Какъ извѣстно, Великая Моравія составилась изъ славянскихъ племенъ, жившихъ на Моравѣ, съ центромъ въ Велеградѣ, по ходатайству Византіи. Насколько можно установить изъ историческихъ данныхъ, въ ея составъ входили: провинція на Вагѣ, т. е. западная часть Карпатской области, откуда еще въ 830 году Моймиръ изгналъ Привину, сидѣвшаго въ Нитрѣ, а его территорію присоединилъ къ своимъ владѣніямъ. Затѣмъ были присоединены чехи, далѣе сербы и, наконецъ, иныя племена, жившія на Лабѣ. Съ 874 года, на основаніи договора, заключеннаго въ Форгеймѣ, въ составъ Великой Моравіи вошла и Паннонія, присоединеніе которой, кромѣ факта непосредственной связи съ Царьградомъ, имѣло великое значеніе и то, что тѣмъ самымъ прерывались сношенія франковъ и болгаръ, владѣнія которыхъ начинались уже на лѣвомъ берегу Дуная. Этимъ прекращалась и возможность агитаціи со стороны изгнанныхъ князей изъ Нитры, изъ которыхъ Коцелъ, сынъ Привины, подъ покровительствомъ франковъ, организовался въ Мозабургѣ надъ Балатономъ и отсюда постоянно безпокоилъ Велико-Моравское княжество.

Вслѣдъ за этимъ Великая Моравія начала вести усиленную агитацію среди ляховъ на Вислѣ, съ цѣлью вырвать ихъ изъ рукъ Руси и подчинить глаголическимъ идеямъ. Этотъ вопросъ для Святополка являлся не менѣе важнымъ, чѣмъ присоединеніе Панноніи, такъ какъ ляхи жительствовали въ непосредственномъ сосѣдствѣ съ Моравіей. Если бы Русь закрѣпила здѣсь свое вліяніе, она могла бы постоянно вліять не только на племена, живущія надъ Лабой, но и на дѣла самой Моравіи.

О дальнѣйшихъ подвигахъ Святополка исторія ничего не знаетъ. Тому препятствовала уже и замѣна прежней его политики. Чтобы въ составъ Великой Моравіи входила, и сѣверо-восточная область Карпатъ, по крайней мѣрѣ одна ея часть, нѣтъ нигдѣ никакого слѣда. Напротивъ, интересно то, что доказательствомъ историческаго права на эту территорію русскаго народа явятся сами чешскіе источники.

Въ грамотѣ объ учрежденіи Пражскаго латинскаго епископства восточныя границы опредѣляются такъ:

СЕМЕНЬ ОЛТАРЕВСКІЙ

„Inde ad orienten hos fluvios habet terminos: Bug scilicet et Ztir cum Krakova civitate, provinciaque, cui Vag nomen est, cum omnibus regionibus ad praedictam urbem pertinentibus, quae Krakova est. Inde Ungariorum limitibus additi usque ad montes, quibus nomen est Tritri dilatata procedit. Inde in ea parte, qua meridiem respicit, addita regione Moraviae usque ad fluvium, cui nomen est Vág et ad mediam sylvam, cui nomen est Mure et ejustem montis eadem parochia tendit, qua Bavaria limitatur".

Должны замѣтить, что Пражское латинское епископство учреждалось при Болеславѣ II. въ 973 году, но первоначальная грамота о его основаніи до насъ не дошла; о его учрежденіи говорится лишь въ грамотѣ императора Генриха IV. отъ 1086 года, въ свою очередь сохранившейся только въ лѣтописи Косьмы[1]. Естественно, что чехи всѣми силами доказываютъ ея подлинность,[2] однако противная сторона находитъ ее подложной.[3]

Прежде всего слѣдуетъ указать, что для пражскаго епископства, основаннаго въ 973 году, конечно, не могли опредѣляться границы по Бугъ и Стырь. Помимо громаднаго разстоянія, противъ этого говоритъ и самая сущность дѣла. Какимъ образомъ пражскому епископству могла быть сразу, въ грамотѣ о его основаніи, предоставлена такая колоссальная территорія, если самое епископство должно было выполнить еще чисто миссіонерское заданіе? Въ то время римскій обрядъ въ самой Чехіи находился въ зачаточномъ состояніи, слѣдовательно менѣе всего можно было говорить о его возможности распространенія по Бугъ и Стырь. Съ другой стороны, если бы латинскій обрядъ распространился до этихъ рѣкъ, то несомѣнно, что Римъ учредилъ бы для столь отдаленныхъ отъ Праги территорій особыя епископства. При томъ нельзя забывать, что въ томъ время и Польша была уже самостоятельной, а познанское епископство было заложено еще въ 965 году.

Допустить такую возможность мѣшаетъ и пергаментовый каталогъ краковскихъ епископовъ, въ которомъ подчеркивается: „Prohorius primus Cracoviensis episcopus ordinatus anno Domini 966".[4]

[1] Pertz: Mon. Germ Ss II, 91—3, A. Bielowski.: Mon. Pol. Hist. I—147.

[2] Palacky: Geschichte von Böhmen, I 221—6, Dudik: Geschichte Möhrens I. 41; Kalousek: Sitzungsberichte d. Böhm. Gesch. d. Wissensch. 1883, II. 19.

[3] Loserth: Mittheilungen II. 15., Köpke-Dümmler, m. c. 503, Voigt H. G: Adalbert von Prag. 203 8.

[4] Lentowski, Katalog biskup. Krak. Krakov, 1852. I. 2.

Если же въ 966 году въ Краковѣ былъ свой епископъ, то естественно, что краковская область не могла быть подчиненной въ 973 году пражскому епископу.

Такимъ образомъ очевидно, что подлинность грамоты пражскаго епископства не выдерживаетъ критики, а ея претензіи на эти территоріи слѣдуетъ отнести къ болѣе древнимъ временамъ, однако которыя ничего общаго неимѣвшія ни съ Прагой, ни съ ея латинскимъ епископствомъ.

Эту загадку можно отчасти объяснить при разборѣ исторіи краковскаго епископства.

Всѣ историки признаютъ, что первымъ краковскимъ епископомъ былъ нѣкій Прохоръ. Однако время его дѣятельности опредѣляется различно. Въ то время, какъ каталогъ краковскихъ епископовъ относитъ его дѣятельность къ 966 году, по лѣтописи же Траского онъ принялъ хиротонію только въ 970 году.[1] Наоборотъ историкъ Длугошъ относитъ время его смерти къ 986 году и прибавляетъ къ этому: „praesidebat anni uno et triginta“,[2] слѣдовательно Прохоръ долженъ былъ принять епископскій санъ въ 955 году, но въ то время извѣстно, что латинскихъ епископовъ не было ни въ Чехіи, ни въ Польшѣ.

Не можетъ не броситься въ глаза, что имя Прохоръ явно греческое. Поэтому нужно согласиться, что здѣсь рѣчь идетъ не о первомъ латинскомъ, а о послѣднемъ епископѣ старославянскаго обряда, епископство котораго въ правленіе Болеслава Храбраго было конфисковано и отдано латинскому епископу. Это тѣмъ болѣе вѣроятно, потому что краковское преданіе хорошо помнитъ о нѣкогда существовавшихъ тамъ владыкахъ, появленіе которыхъ относится ко времени св. Мефодія.[3]

Поэтому, если въ основной грамотѣ пражскаго епископства латинскаго обряда высказывается претензія на территорію по Бугъ и Стырь, то это можетъ объясняться лишь тѣмъ, что агитація глаголическихъ миссіонеровъ св. Мефодія дошла и до этихъ мѣстъ. Для ея закрѣпленія и было основано краковское епископство. Это же доказываетъ и преданіе „О пустынникѣ Иванѣ, королевичѣ корвацкомъ“, жившемъ въ эпоху Боривоя. Преданіе сохранилось въ одномъ рукописномъ сборникѣ XVII столѣтія, находящемся въ румян-

[1] Bielowski, Mon. Hist. Pol. II. 828.
[2] Hist. Pol. lib. I. 108.
[3] Ср. рукопись І. Стрелецкаго въ Львовск. капит. библіотекѣ греч. обряда, ст. 353.

цевскомъ музеѣ.[1] О томъ же Іоаннѣ имѣется большая легенда на латинскомъ языкѣ, находящаяся въ спискѣ XV вѣка подъ заглавіемъ: Historia beati Ivani, qui communicatus est a Paulo, capellano b. Ludmillae, corpore Domini sub una specie, qui postea communicavit etiam beatam Ludmillam sub una specie.[2]

Въ томъ же хронографѣ имѣется и повѣсть „О архіепископѣ Венцлавѣ, что въ Краковѣ".[3]

Но не слѣдуетъ забывать, что Русь на территоріи при Вислѣ опередила Святополка, тѣмъ болѣе она должна была опередить его у хорватовъ, особенно въ районѣ восточной части Карпатъ. Слѣдовательно и претензіи, выставленныя пражскимъ епископствомъ еще болѣе неосновательны, потому что прежде чѣмъ управлять, съ церковной точки зрѣнія, землями по Бугъ и Стырь, необходимо было хотя бы религіозно овладѣть ими. Къ этому слѣдуетъ еще добавить, что эти самые хорваты въ 907 году уже участвовали въ походѣ Олега на Царьградъ, слѣдовательно глаголица не могла особенно привлекать ихъ. Это соображеніе лишь подтверждаетъ письмо Оды, вдовы князя Местька, умершаго въ 992 году, которое она послала папѣ Іоанну XV. По указанію этой грамоты, границы Польши въ 992 году на югъ доходили до Кракова, „usque in locum, qui dicitur Russe et fines Russe extendente usque in Cracoa".[4]

Еслибы это не соотвѣтствовало правдѣ, тогда Русь не имѣла бы здѣсь цѣлаго ряда воспоминаній.

Бандке, въ своей польской исторіи, пишетъ, что въ 1622 году, т. е. въ правленіе Сигизмунда III, іезуиты забрали въ свои руки всѣ библіотеки и подвергли ихъ строгой цензурѣ. Все, что было найдено непріязненнаго и противнаго ихъ интересамъ въ книгахъ, рукописяхъ и грамотахъ, все было публично сожжено на варшавскомъ общественномъ рынкѣ. Сколько мученическихъ слезъ, страданій, стоновъ, гоненій, кривдъ и грабежей записано за это время рукою честныхъ, правдолюбивыхъ и безпристрастныхъ историковъ, сколько историческихъ документовъ погибло въ этихъ кострахъ! Однако, несмотря на эту іезуитскую озлобленность, погибло не все. Согласно доклада латинскаго епископа Станислава

[1] Ср. А. Востокова: Описаніе старослав. рукописей Румянцевскаго Музея, Москва, 1842. стр. 778 и Fontes rerum Bohem I. ст. 110.
[2] Fontes rerum Bohem. I. 112—120
[3] Ср Востокова, ст. 778
[4] Діонисій Зубрицкій: Gränzen zwischen der ruthenischen und polnischen Nation, Львовъ, 1849.

Сарновскаго папѣ Александру VII, русская перемышльская епархія насчитывала еще и къ концу XVII вѣка 3400 приходовъ съ 3 милліонами вѣрниковъ. Въ настоящее время едва ли наберется столько во всѣхъ трехъ галичскихъ епархіяхъ. О Тарновѣ даже Ипатская лѣтопись отъ 1262 года говоритъ, что вытѣсненная изъ города русская церковь, все же имѣла еще въ предградьи храмъ св. Богородицы, т. е. въ нынѣшнемъ Бургѣ.[1] Въ Сандомірѣ (Судоміръ) доминиканцы заняли храмъ св. Іакова только въ 1226 году.[2] На югъ отъ Кракова, уже въ Карпатахъ, находится извѣстный польскій курортъ Щавница, гдѣ одна изъ межъ до сихъ поръ называется Поповщиною, а другая Дьяковщиною. При курортѣ протекаетъ рѣчка Руска и т. д.

Поголовное истребленіе русскости началось здѣсь только съ 1320 года, когда Владиславъ Локотокъ изъ Гнѣзна перенесъ свою столицу въ Краковъ.

Принявъ это во вниманіе, слѣдуетъ отмѣтить, что южная область сѣверо-восточныхъ Карпатъ вообще не упоминается въ грамотѣ пражскаго епископства. Южную границу она опредѣленно указываетъ по Татры, и отсюда на югъ до границы съ мадьярами. Слѣдовательно, территорія на востокъ по Татры не входила въ рамки Великой Моравіи, однако она не значится и подъ властью Болеслава I. чешскаго короля, прозваннаго жестокимъ, въ правленіе котораго Чехія владѣла наиболѣе обширной территоріей.

Это только подтверждаетъ свидѣтельство Ибрагима Ибнъ-Якуба, родомъ изъ сѣверо-западной Африки, еврея по національности, который весною 965 года черезъ Адріатическое море прибылъ по торговымъ дѣламъ въ Фріаулъ, а отсюда отправился въ Прагу.[3] Его воспоминанія основаны всецѣло на лично видѣнномъ и упрекъ въ какой либо односторонности ему поставить нельзя. По его даннымъ, государство Болеслава на востокѣ доходило до Кракова, въ то время какъ на югѣ — граничило съ „турками“. Такъ какъ мадьяры въ то время проживали еще въ древней Паннониі, то естественно, что восточную границу представляла линія: Краковъ—Татры—Дунай. Разстояніе отъ Праги до Кракова на осно-

[1] Dlugosz: Hist. Pol. lib. XII, подъ г. 1440. Kosciolek Najsw. Maryi Panny na Burku v Tarnowie, Tarnow 1850.

[2] К. Сейковскій: Dni roczne S. zak. Kaznodz., Krakow 1743.

[3] F. Westberg: Ibrahims — Ibn- Jakubs Reisebericht über die Slavenlande aus dem Jahre 965. Петроградъ 1898.

ваніи личныхъ путешествій онъ опредѣляетъ трехнедѣльнымъ путемъ. Говоря о пражскихъ торгахъ, онъ указываетъ, что ихъ посѣщали и *русскіе* и *словѣне* изъ Кракова. Это наоборотъ показываетъ на глубокую рознь, которую глаголица совершила въ славянской семьѣ.

Если бы она вторглась со своими идеями и въ русскія земли, земли восточныхъ хорватовъ, конечно и Константинъ Багрянородный не указалъ бы: in hodiernum diem sine baptismo est.

Учитывая подходящія географическія условія за Карпатами, Болеславъ чешскій, по прозванію — жестокій, подобно Святополку, стремился распространять свои владѣнія въ этомъ направленіи. Въ то время какъ отъ Грона на востокъ путь затрудняютъ большія горы, за Карпатами дорога является совершенно открытой. Ко всему этому слѣдуетъ помнить, что чешскія земли нуждались въ собственной соли. Правда, большія залежи соли были въ Мараморошѣ, откуда по Тисѣ она сплавлялась въ нынѣшній Сольникъ, гдѣ находился центральный соляной складъ, однако добыча соли въ этомъ районѣ была опасна вслѣдствіе частыхъ болгарскихъ вторженій. Такъ напр. въ 892 году Арнульфъ, чтобы пріостановить доставку соли въ Моравію, принужденъ былъ хлопотать объ этомъ передъ болгарами.[1] Что въ данномъ случаѣ шла рѣчь не о семиградской соли, но о мараморошской, видно изъ самаго текста обращенія, съ которымъ депутація Арнульфа просила болгаръ и именно не объ отправкѣ соли въ Моравію, но о пріостановкѣ таковой. Слѣдовательно рѣчь шла не о болгарской соли, т. е. изъ семиградской области, столь необходимой самимъ болгарамъ и всей балканской области, но о чужой соли изъ Мараморошa.

Однако и краковская область имѣетъ соляныя богатства. Слѣдовательно и завоевательныя дѣйствія удобнѣе всего было обратить сюда, такъ какъ самое завоеваніе не казалось столь затруднительнымъ. Какъ свидѣтельствуютъ грамоты, западная часть карпатской области и во время мадьярскаго владычества черпала свои запасы соли именно отсюда. Достаточно указать на грамоту Белы IV, изданную для населенія Липтовскаго округа въ 1265 году.[2]

Такимъ образомъ вниманіе завоевателей было отвле-

[1] Annales Fuldenses подъ 892 г.
[2] Въ архивѣ селѣ Тарновецъ, Századok 1911.

чено отъ сѣверо-восточной области Карпатъ и направилось исключительно на пріобрѣтеніе краковскаго района.

Однако уже послѣ Болеслава I-го не только была потеряна возможность завоеванія сѣверо-восточной части Карпатъ, но пришлось лишиться и сѣверо-западной области Карпатъ. Ея завоевателями были именно тѣ гости Велико-Моравіи, которымъ она, по ходатайству Византіи, въ 896 году предоставила территорію въ срединѣ славянскихъ племенъ для усиленія глаголистическаго фронта.

То были мадьяры, которые, воспользовавшись развалом Великой Моравіи, поспѣшили стать самостоятельными, что имъ, при поддержкѣ Византіи, не только вполнѣ удалось, но со временемъ подчинили себѣ и всѣ славянскія племена, ихъ окружающія. Вмѣсто того, чтобы самимъ ассимилироваться, они, воспользовавшись ссорами между славянскими племенами, постепенно поглотили ихъ и завладѣли всей территоріей, кругомъ по Карпаты.

О завоевательномъ движеніи мадьяръ надъ славянскими племенами ясно указываютъ памятники мадьярской засѣчной линіи.

Если мѣста древне-мадьярскихъ пограничныхъ засѣкъ точно обозначимъ на картѣ, то прежде всего бросится въ глаза, что въ то время какъ на западѣ онѣ представляютъ рѣдкое и случайное расположен е, на востокѣ же образуютъ правильныя и методично укрѣпленныя линіи.

Именно это обстоятельство служитъ наилучшимъ доказательствомъ того, что мадьярамъ удалось завладѣть Карпатской областью не сразу и при томъ совершенно различнымъ путемъ на западѣ, чѣмъ на востокѣ. На западѣ для нихъ благопріятствовала обстановка и имъ пришлось построить только одну засѣчную линію, тогда какъ на востокѣ они встрѣгили серьезное сопротивленіе, что видно изъ того, что были принуждены продвигаться впередъ постепенно, построивши пять засѣчныхъ линій. Отсюда слѣдуетъ, что въ эпоху прихода мадьяръ жизнь въ Карпатахъ проходила подъ двумя различными условіями: одно было на востокѣ и совершенно противоположное на западѣ.

Къ тому слѣдуетъ прибавить, что построенныя мадьярами пять засѣчныхъ линій по направленію и числу совпадаютъ съ древними, нами приведенными, славянскими памятниками обороны, что только укрѣпляетъ наши доказательства о древности и границахъ исторической Карпатской Руси.

Общая пограничная линія совпадаетъ приблизительно съ направленіемъ русла рѣки Грона, что значитъ: грань-граница-пограничная полоса. На правомъ берегу рѣки, когда она уклоняется отъ вершины островскаго Вепора, на пространствѣ всей долины еще и понынѣ, въ остаткахъ развалинъ, можно видѣть изумительно сильныя для того времени крѣпостныя укрѣпленія. Конечно, что такая укрѣпленная преграда создана была не по случайной прихоти, но въ силу необходимости и согласно методичному и детально обдуманному плану. Однако, ввиду того, что эта линія укрѣпленій, какъ она построена по направленію, не могла служить цѣлямъ мадьяръ, то естественно, что она была возведена государствомъ Велико-Моравскимъ. Поэтому не безъ причины ея созданіе приписывается Святополку.

Разсматривая расположеніе укрѣпленной линіи государства Велико-Моравскаго, которая все время оставалась по теченію рѣки Гроны, и мадьярскую пограничную линію, мы должны придти только къ тому заключенію, что и во время царствованія Болеслава Жестокаго его государство не выходило изъ этихъ рамокъ дальше къ востоку, въ противномъ случаѣ было бы совершенно другое расположеніе укрѣпленій и не совпадало бы именно съ линіей Грона.

Поэтому ясно, что историческая Карпатская Русь въ своей первобытности распространялась: на югѣ по линіи Быстрица—Дунай, а на западѣ ея предѣлы ограничивались рѣкою Гроном.

Территорія, входившая въ эти границы, была русской до тѣхъ поръ, пока ею не завладѣли мадьяры. До конца XI. столѣтія она входила въ общее русское управленіе, а послѣ того, какъ на Руси появились удѣльныя княжества, она стала частью Червонной или Карпатской Руси и какъ таковая существовала до первой половины XIV столѣтія. До 1198 года ею правили Ростиславичи,[1] а съ этого года и до конца — Романовичи.[2]

Въ ту пору Карпатская Русь играла значительную роль, являясь посредникомъ между славянскимъ православнымъ сѣверомъ и югомъ, такъ какъ территорія нынѣшней румын-

[1] Володаръ (1090—1125), Ростиславъ (1125—1126), Владимиръ (1126—1153), Ярославъ (1153—1187), Владимиръ II (1187—1198).

[2] Романъ (1198—1205), Данiилъ (1205—1266), Сварно (1266—1270), Левъ I. (1270—1301), Георгiй I. (1301—1308), Владимиръ, Андрей и Левъ II. (1308—1324), Болеславъ (1324—1340).

ской равнины была занята различными кочующими народами, какъ печенѣги, куны и др. Здѣсь народились наиболѣе древніе памятники русской культуры въ Карпатахъ, какъ Реймское Евангеліе, Повѣсть объ убіеніи Батыя и такъ называемая Волынская лѣтопись. Изъ нихъ наиболѣе занимательной является Волынская лѣтопись, составитель которой былъ современникомъ карпаторусскаго князя Романа и мадьярскаго короля Белы IV. Составитель этой лѣтописи сознается, что онъ пользовался, какъ матеріаломъ, мадьярскими лѣтописями и мадьярскими оффиціальными данными, приводитъ въ текстѣ мадьярскія пословицы, но употребляетъ и такія выраженія, которыя обычны и нынѣ языку русскихъ подъ Карпатами; слѣдовательно онъ кромѣ русскаго, зналъ языки мадьярскій и латинскій. Онъ подробно разсказываетъ о вмѣшательствѣ мадьярскихъ королей Белы III., Андрея II. и Белы IV. въ карпаторусскія дѣла. Знаетъ онъ мадьярскихъ вождей не только по именамъ, но даже и ихъ личныя качества. Отношеніе его къ мадьярамъ недружелюбное. Видно, что онъ принадлежалъ къ тѣмъ кругамъ, которые судьбу карпатороссовъ принимали близко къ сердцу и что онъ долженъ былъ быть мѣстнымъ уроженцемъ, знакомый съ обстоятельствами этого края, а также и съ главными его дѣятелями. Интересно, что онъ въ своей лѣтописи приводитъ нѣкоторыя выдержки изъ Илліады, что служитъ явнымъ доказательствомъ того факта, что наши предки уже тогда читали Гомера, въ то время какъ западъ еще и не зналъ о его существованіи. Нужно было дождаться развала Византіи, чтобы съ бѣгствомъ греческой культуры освѣжилась своя и породила ренессансъ.[1]

Изъ среды удѣльныхъ князей особенно прославились: *Василько,* который мечталъ о завоеваніи Польши и о походахъ противъ болгаръ и половцевъ и *Ярославъ Осмомыслъ*, память о которомъ увѣковѣчена въ „Словѣ о полку Игоревѣ".

Послѣднимъ княземъ Карпатской Руси былъ Болеславъ, послѣ смерти котораго, происшедшей 7 апрѣля 1340 года, народъ остался безъ предводителя. Это обстоятельство, а также и періодическіе опустошительные набѣги татаръ, которымъ подвергалась и Карпатская Русь, облегчало положеніе непріятелей.

[1] Ср. Полное собраніе русскихъ лѣтописей, Петроградъ 1871; Иконниковъ: Опытъ русской исторіографіи, Кіевъ 1908.

Памятники исторической правды.

Хотя Карпатская Русь, вслѣдствіе шестисотлѣтняго насилія, внѣшне и утратила свой русскій оффиціальный характеръ, но внутренно не перестала быть русской. Русская она и нынѣ, только внѣшность носитъ чужую.

Кто изслѣдовалъ дѣло, тому хорошо извѣстно, что названіе Slovák появилось только въ XV. столѣтіи. Матвѣй Белъ о Slovenskej nácii упоминаетъ впервые въ XVII. столѣтіи, а слово Slovensko появляется въ первый разъ только у Добровскаго, слѣдовательно съ XIX. столѣтія.[1] Названіе Slovenskej nacii, а также и ея зарожденіе слѣдуетъ разсматривать не какъ результатъ славянской эволюціи, а просто какъ плодъ мадьярской политики, направленной на расчлененіе того-же самого историческаго славянскаго этноса на двѣ части. Это началось въ то время, когда мадьяры захватили въ свои руки территорію сѣверо-западной области, когда то называвшуюся provincia Vagi.

Если бы отвѣчало правдѣ утвержденіе, какъ объ этомъ пишутъ, якобы **русскіе въ сѣверо-восточную область Карпатъ попали какъ колонисты, а словаки не только** „velmi záhy pronikli na Východ“, **но уже издавна рѣка Топля являлась границею** „mezi ruskou a slovenskou kolonisací“ и даже „od XII. stol. Slováci rýchle postupovali do oblasti ruské“, то естественно, что никакъ невозможно было бы допустить, чтобы русская народность подъ Карпатами уцѣлѣла и до нашего времени. Не могла бы она уцѣлѣть подъ двойнымъ напоромъ: со стороны мадьярской государственности и съ другой — со стороны латинской церкви.

[1] A. Pražák: Dejiny spisovné slovenštiny v Praze 1922, V. Chaloupecký, Staré Slovensko, Bratislava 1923, Fr. Trávniček: O českém jazyke, Praha 1924.

То обстоятельство, что русскій народъ уцѣлѣлъ до нынѣшняго времени и не только по Тополю, но и на западъ отъ нея, даже по самыя Татры, явно указываетъ, что и прошлое русскаго народа было инымъ, нежели это описываетъ теорія колонизаціи.

Однако, изъ самой сущности дѣла слѣдуетъ, что если бы словаки такъ энергично нѣкогда распространялись бы на востокъ, то ихъ вліяніе должны было бы оставить какіе либо замѣтные слѣды въ средѣ того народа и той мѣстности, въ которой они распространялись.

Но что оказывается въ дѣйствительности?

Тотъ, кто прослѣдитъ сѣверо-восточную область Карпатъ и изучитъ ея славянскій этносъ, не можетъ не замѣтить, что въ этой округѣ восточная и западная части имѣютъ различныя вліянія. Это настолько явно, что тотчасъ же бросается въ глаза. Даже преданія являются совершенно различными.

Въ качествѣ границы этихъ двухъ частей служитъ горная цѣпь: Татры — Кралева гора — Вепоръ, которая одновременно является и естественной чертой раздѣла. Отсюда и рѣки растекаются въ различныя стороны: однѣ на востокъ, другія на западъ.

Самымъ важнѣйшимъ признакомъ культурно-этническаго раздѣла является я з ы к ъ.

Какъ только мы перейдемъ Татры, тотчасъ же замѣтимъ, что языкъ западной части и восточной различается весьма существенно. Западно-словацкій языкъ восточные словаки понимаютъ только съ затрудненіемъ, а издаваемыя урядами всякаго рода Ohlas-ы, Nariadeni-я, Upozorneni-я, народъ читаетъ съ трудомъ и не только не понимаетъ хорошо ихъ содержанія, но и къ словамъ относится такъ странно, какъ будто они написаны по мадьярски или по нѣмецки. Разница между двумя языковыми діалектами такъ велика, что невольно кажется, что щербская вершина отрѣзала одинъ отъ другого.

Достаточно присмотрѣться къ населенію пограничныхъ жупъ Спишской и Липтовской, чтобы тотчасъ же отмѣтить справедливость нашего утвержденія. Кто былъ въ Лучивнѣ, Нижней и Вышней Шунявѣ, Кубахѣ, Кравянахъ, Викатровцахъ, Теплицахъ и т. д., кто разговаривалъ съ народомъ, тотъ сразу замѣтитъ, что языкъ здѣсь совсѣмъ иной, чѣмъ

въ липтовской жупѣ, несмотря на то, что діалекты находятся въ непосредственномъ сосѣдствѣ и только щербскій гребень отдѣляетъ ихъ другъ отъ друга.

Прежде всего изслѣдователь обратитъ вниманіе на слогоударе́ніе, уже на слухъ каждый убѣдится въ коренномъ различіи этихъ діалектовъ. На западѣ „má zpravidla každé slovo jeden prízvuk hlavný, a to na prvej slabike, na pr. voda, škola, učiteľ, viditeľný, atď... Slová, ktoré majú viac než tri slabiky, majú mimo hlavného prízvuku na prvej slabike ešte vedľajší prízvuk na slabikách lichých (neparných): tretej a piatej, ba niekedy až na slabike štvrtej od počiatku, na pr. učiteľstvo, vysokomyseľný atď "[1] На востокѣ напротивъ, ударе́ніе приспособляется къ карпаторусскому нарѣчію, которое съ начала представляетъ нѣкую мѣшанину, русскаго и польскаго, а потомъ чѣмъ дальше на востокъ, берутъ верхъ исключительно правила русскаго языка.

Значительная разница наблюдается и въ фонетикѣ. Напр. тамъ, гдѣ западный словакъ употребляетъ форму **д** и **т**, на востокѣ произносится вмѣсто **д** и **т** — **дз**, **тз** или **ц**, иногда вмѣсто **т** имѣемъ **ч**, вмѣсто **ie** просто **и** или **ей**, вмѣсто **а** — **е**.

Въ то время какъ западный словакъ вообще любитъ скопленіе согласныхъ, народный языкъ по другую сторону Татръ вовсе не терпитъ этого явленія. Такъ напр., въ западно-словацкомъ мы имѣемъ: prsten (перстень), krv (кровь), vrch (верхъ) и въ то время какъ эти скопленія согласныхъ встрѣчаются здѣсь весьма часто, на востокѣ въ данныхъ примѣрахъ говорится: persteň, krev, verch.

Западные словаки имѣютъ форму указательнаго мѣстоимѣнія въ формѣ tento — tato — toto, onen — ona — ono, на востокѣ — toten — tota — toto, tamten — tamta — toto. Вспомогательный глаголъ быть на западѣ byť, въ такъ называемомъ восточномъ словацкомъ нарѣчіи bic; эта форма въ модѣ и по нѣкоторымъ карпаторусскимъ областямъ, особенно на Спишѣ, около Попрада. Примѣтимъ, что въ сослагательномъ наклоненіи, на западѣ говорится: **bol, bola, by**, на востокѣ, въ восточномъ словацкомъ нарѣчіи: **bul, bula, bym,** въ карпаторусскомъ: былъ, была, **бымъ.** Есть различіе и въ употребленіи предложнаго падежа: западный словакъ говоритъ: na poli, а восточный na poľu, какъ говоритъ и карпатороссъ.

[1] Ján Damborský: Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis, Nitra 1921, ст. 7.

Такова разница замѣчается въ нарѣчіяхъ уже на первый слухъ.

Наоборотъ, не безъ интереса должны подчеркнуть, что въ чемъ такъ называемый восточный словакизмъ отличается отъ западнаго словацкаго языка, именно какъ разъ въ этомъ сходится болѣе или менѣе съ карпаторусскимъ. Въ послѣднихъ разница относится исключительно къ буквамъ д и т, вмѣсто которыхъ въ восточномъ словацкомъ языкѣ употребляется форма дз, тз или ц. Правда, встрѣчается разница и въ формѣ указательнаго мѣстоимѣнія, именно: въ восточномъ словакизмѣ употребляется форма toten — tota — toto, въ русскомъ же говорится **тотъ, та, то,** но уже относительно дальнѣйшаго указанія, то и карпатороссъ пользуется формой: тамтотъ, тамта, тото.

А эту разницу относительно запада, а вмѣстѣ съ тѣмъ сходство восточнаго словакизма съ карпаторусскимъ нарѣчіемъ еще болѣе рельефно представитъ ихъ словарь.

Кто изслѣдуетъ словарь такъ называемаго восточнаго словацкаго нарѣчія, тотъ сразу же замѣтитъ, что на него сильное вліяніе оказалъ нѣмецкій языкъ, какъ не избѣжали его ни западный словакъ, ни чехъ. Однако вліяніе нѣмецкаго языка на востокѣ просто поразительно.

Замѣчая это, относительно вліянія нѣмецкаго языка на указанныя нарѣчія, мы не безъ странности находимъ другіе признаки, по которымъ выходитъ, что:

а) вліяніе германизма, какъ на восточный словацкій языкъ, такъ и на карпаторусскій, совершенно во всемъ совпадаетъ;

б) славянскіе синонимы, насколько германизмъ ихъ совершенно не искоренилъ, взяты въ восточный словакизмъ съ русскаго языка, а не съ западнаго словацкаго. Тѣ же слова, которыми пользуется западъ, на востокѣ почти неизвѣстны.

Чтобы убѣдиться въ правдивости нашего утвержденія, приведемъ цѣлый рядъ словъ, расположивъ такимъ образомъ: въ первомъ столбцѣ помѣстимъ слова въ той формѣ, въ которой употребляются какъ въ восточнословацкомъ нарѣчіи, такъ и въ карпаторусскомъ, во второмъ столбцѣ ихъ нѣмецкое происхожденіе и въ третьемъ и четвертомъ столбцахъ — точные русскіе и западнословацкіе синонимы.

Bigľajz — биглайзъ	Das Bügeleisen	утюгъ	žeľiezko, piglajzeň
bigľovac — бигльовати	bügeln	утюжить	hladiť, piglovať
biľdovac — бильдовати	bilden	образовать, наставлять	vzdelať, vycvičiť
biľdung — бильдунгъ	Die Bildung	образованіе, просвѣщеніе, наставленіе	vzdelávanie, vzdelanosť, cvičenie
bralta — бралта	Die Braut	невѣста	mladuška
bruslik — брусликъ	Das Brustleiblich	камзолъ	vesta
burgar — бургаръ	Der Bürger	гражданинъ, помощникъ старосты	občan, mešťan
Cachy — цахи	Die Zieche	наволочка	sviečka, ciha
cvak — цвакъ	Der Zweck	гвоздь	klinec
cverna — цвирна	Das Zwirn	нитка	cverna
cimerman — цимерманъ	Der Zimmermann	плотникъ, строитель дома	tesár, staviteľský majster
cimra — цимра	Das Zimmer	изба, хижа, покой, комната	izba, chyža, svetlica
coľ — цоль	Der Zoll	дюймъ, мыто, пошлина	col, clo, mýto
cugeľ — цугель	Die Zügel	поводъ	liaca, úzda
cuker — цукеръ	Der Zucker	сахаръ	cukor
curukovac — цуруковати	zurückweichen	отступать, отходить	ustupovať, usťahovať sa
Dach — дахъ	Die Dach	крыша	strecha, krov
deka — дека	Die Decke	покрывало	prikrývadlo
drot — дротъ	Der Draht	проволока	drót
drukovac — друковати	drucken	печатать	tlačiť
diľe — дыли	Das Gediele	полъ	dlážka
Fainý — файный	fein	нѣжный, хорошій, соотвѣтный	jemný, nežný
fana — фана	Die Fahne	хоругвь, застава, прапоръ	zástava
fara — фара	Die Pfarre	приходъ, приходскій домъ	fara
fartuch — фартухъ	Das Vortuch	передникъ	zástera, fertucha
feršlog — фершлогъ	Der Verschlag	ларь	truhla, kistňa
filce — филцы	Der Filz	войлокъ	plsť
firhang — фиргангъ	Der Vorhang	завѣса, занавѣсъ	opona, záclona
flek — флекъ	Der Fleck	лоскутъ, заплатка	flak, špina
fľaška — фляшка	Die Flasche	бутылка, склянка	sklenica
foršner — форшнеръ	Der Förster	лѣсничій	polesný
foršpan — форшпанъ	Der Vorspann	подвода	predpinok, zápraž
foršta — форшта	Die Pforste	пластина	dlážka
forštovac — форштовати		мостить полъ	dláždiť
foršus — форшусъ	Der Vorschuss	задатокъ	preddavok
frair — фраѣръ	Der Freier	любовникъ	milenec
frairka — фраѣрка		любовница	milenka
frištik — фрыштыкъ	Das Frühstück	завтракъ	raňajky
fura — фура	Die Fuhre	повозка, возъ	voz
furman — фурманъ	Der Fuhrmann	извощикъ, повозникъ	furman
Galgan — галганъ	Der Galgenvogel Galgenstrick	бездѣльникъ	darebák, lotor, naničhodný

gatunek — гатунокъ	Die Gattung	родъ, качество	pôvod, jakosť
gerok — герокъ	Der Gehrock	мужское платье	kabát
geršle — гершли	Die Gerste	ячменныя крупы	lohaza, krúpy
gmina — гмина	Die Gemeinde	община, село	obec
graty — граты	Das Gerät	посуда, приборъ	kuchyňský riad
grunt — грунтъ	Der Grund	земля, почва, домовая площадь	grunt
gvint — гвинтъ	Das Gewinde	смыкъ, шалнеръ	stežaj
Hamre — гамры	Der Hammer	желѣзныя копальни	hámre
handľar — гандляръ	Der Händler	торговецъ, купецъ	obchodník
hevtovac — гефтовати	heften	усилить, прикрѣпить	posilniť, upevniť
hekľovac — гекловати	häkeln	зацѣплять, задѣвать	háčkovať
hobeľ — гобель	Der Hobel	стругъ, скобель	hoblík
Jager — ягеръ	Der Jäger	ловецъ, охотникъ, стрѣлецъ	lovec
Kanov — кановъ	Die Kanne	кружка	konvica
kasta — каста	Die Kiste	ящикъ, скрыня	skryňa, kastňa
klinka — клянка	Die Klinke	защелка, захлопка	
knap — кнапъ	knapp	именно	práve
koperta — коперта	Das Kuvert	конвертъ, обвертка	obálka
košt — коштъ	Die Kost	покормъ	chovanie, živenie
kšeft — кшефтъ	Das Geschäft	дѣло, торгъ	obchod
kumšt — кумштъ	Die Kunst	искусство	kunšt
kumštovný—кумштовный	künstlich	искусственный	kunštovný
Ladovac — ладовати	laden	накладывать	nakladať
lajblik — лайбликъ	leiblich	камзолъ	lajblik
lajsňa — лайсня	Die Leiste	планка	lata
lata — лата	Die Latte	планочка	lata
licitacia — лицитація	Die Lizitations	публичная продажа	dražba
licitovac — лицитовати	lizitieren	продать съ публичнаго торга	dražbiť
lager — лагеръ	Die Lager	магазинъ, таборъ	sklad, magazín
ľarma — лярма	Der Lärm	крикъ, шумъ	krik, hluk
ľarmovac — лярмовати	lärmen	кричать, шумъ дѣлать	krik robiť
ľoch — льохъ	Das Loch	дыра пивницы, погребъ	gádor
Mangeľ — мангель	Die Mange	катокъ	mangľa, mangľovňa
mangľovac—мангльовати	mangeln	кататься на каткѣ	mangľovať
mordar — мордарь	mörder	жестокій, убійца, мучитель	utlačovateľ
mordovac — мордовати	morden	мучить	utláčať, trápiť
Orčik — орчикъ	Das Ortscheit	пристяжь	poboček
Paket — пакетъ	Das Packet	связка	balík
pakovac — паковати	packen	укладывать, связывать	pakovať, zakrúcať, zabaliť
pakunek — пакунокъ	Die Packung	связка	balíček
pantlika — пантлика	Das Band	лента, тесьма	stužka
pasovac, pasirovac — пасовати	passen, passieren	годиться, пристойнымъ быть	dobre mu stojí

pucer — пуцеръ	Der Putzer	уборщикъ	čistitel
pucovac — пуцовати	putzen	чистить, убирать	čistiť
Rabovac — рабовати	rauben	грабить, похищать	rabovať, zbijať
rachovac — раховати	rechnen	считать	rátať, počtovať
rachunek — рахунокъ	Die Rechnung	счисленіе, счетъ	počtovanie, rátanie, účet
raibac — райбати	reiben	мыть, стирать	dať prať
raibaňe — райбаня	Das Reibung	стирка, мытье	umývanie, prádlo
raibačka — райбачка		прачка	práčka
raitovac — райтовати	reiten	ѣздить верхомъ	jazdiť
renta — рента	Die Rente	польза, проценты, доходы	osoh, užitok, zisk
richtar — рыхтаръ	Der Richter	староста	rychtár
rinek — рынокъ	Der Ring	центъ, середина города, торгъ	prostriedok, rýnok, trh
rura — рура	Das Rohr	труба, трубка	cieva, rura
Šafeľ — шафель	Das Schaffel	посудина	dieža
šafolka — шафолка	Das Schafwohltuch	шелковистый платокъ	šatka podobajúca sa hodvábu
šalka — шалка	Die Schale	чашка	šialka
šenk — шенкъ	Der Schenk	кабакъ	šenk
šiba — шиба	Die Scheibe	оконное стекло	okenica, sklená tabla
šikovac — шиковати	schicken	засылать, посылать,	zasielať
šikovný — шиковный	schicklich	пристойный, ловкій	obratný, šikovný
šingeľ — шингель	Der Schindel	гонтъ	šindeľ
šlaifovac — шлайфовати	schleifen	бруситъ, гладить	brúsiť
šlog — шльогъ	Der Schlag	рубанокъ	seč, rúbaňa
šmalec — шмалецъ	Das Schmalz	масло, топленное свинное сало	masť, sadlo
šmitňa — шмытня	Die Schmiede	кузница	šmikňa, vyhňa
šnuptichľa — шнуптихля	Das Schnupftuch	платокъ носовой	vreckový ručník
šopa — шопа	Der Scheppen	сарай	šopa, kôlňa
špacirka — шпацирка	Der Spaziergang	прогулка	prechádzka
špacirovac - шпацировати	spazieren	прогуливаться	prechádzať sa
špagat — шпагатъ	Der Spagat	шнурочекъ, тонкая веревочка	motúz, špagát
špaiz — шпайзъ	Die Speize	комора	komora
šparchet — шпархетъ	Die Sparherd	очагъ, плита	sporák
šparkassa — шпаркасса	Die Sparkasse	сберегательная касса	sporiteľňa
špas — шпасъ	Der Spass	шутка, жартъ	žart
špic — шпицъ	Die Spitze	конецъ, кончикъ, верхъ	končiar, vrchol, roh
špigeľ — шпигель	Der Spiegel	зеркало	zrkadlo
šporovac — шпоровати	sparen	беречь, копить	sporiť
špuľka — шпулька	Die Spule	веретено, мотовило	vreteno
šraiptiš — шпрайптишъ	Der Schreibtisch	письменный столъ	písací stôl
šruba — шруба	Die Schraube	винтъ	šrauba, skrutka
štanga — штанга	Die Stange	колъ, жердь, тычина	kôl, zrď
štof — штофъ	Der Stoff	сукно	sukno, látka
štrang — штрангъ	Der Strang	веревка, постромка	štranok, povraz

štrikovac — штриковати	stricken	вязать	viazať, pliesť
štrikovaňe — штрикованя	Das Stricken	вязаніе	pletenie, štrikovanie
štrimfľe — штримфли	Der Strumpf	чулокъ	punčocha
štrof — штрофъ	Die Strafe	кара, наказаніе	trest, trestanie
štrofac — штрофати	strafen	карать, наказать	trestať
štrumpadľa - штрумпадля	Das Strumpfband	подвязка	podväzok, punčochár
štružľak — штружлякъ	Der Strohsack	соломянникъ	slamník, strožiak
šuch — шухъ	Die Schuh	мѣра одной подошвы	na podošvu
šuflada — шуфлада	Die Schublade	ящичекъ	fijok, zásuvka
šupa — шупа	Die Schuppe	чешуя, шелуха	kôra. škrupina, luština, kožka
šurc — шурцъ	Der Schurz	передникъ	zástera
švegerina — швегерина	Die Schwägerin	своячина	švogriná
švoger — швогеръ	Der Schwager	шуринъ	švoger
švung — швунгъ	Der Schwung	качаніе, маханіе, полетъ	vzlet, povznesenie
Tragar — трагаръ	Der Trager, Tragbalken	главная балка	hlavný trám, priečna hrada
turňa — турня	Der Thurm	башня, колокольня	veža
Vachtar — вахтаръ	Der Wächter	сторожъ, будочникъ	nočný strážnik, hlásnik
varštat — варштатъ	Die Werkstatt	мастерская	dielňa
vartovac — вартовати	werten	сторожить	byť, stáť na stráži
vaservaha — васервага	Die Wasserwage	ватерпасъ	vodomer
verkzaig — верцайгъ	Das Werkzeug	орудіе, инструментъ	nástroj
vinčovac — винчовати	wünschen	желать	priať
vinkeľ — винкель	Der Winkel	наугольникъ	stežaj
Zafartovac - зафартовати	fort	сильно укрѣпить	posilniť, upovniť
zaft — зафтъ	Der Saft	сокъ	šťava, vlhkosť
zapasať sa — запасатися	einpassen	стиснутыя, стискаться	stisknuť sa, súžiť sa
žideľ — жидель	Das Seidel	кружка на масло	pol hoľba, žaídlík

Вышеприведенныя 153 слова содержатъ въ себѣ почти все то, что германизмъ оставилъ въ словарѣ славянства сѣверо-восточной территоріи Карпатъ.

Кто захочетъ серьезно разбирать и сравнивать приведенныя слова, не можетъ не увидѣть, что:

1. изъ этихъ 153 германскихъ словъ на западѣ употребляются только 38, однако и изънихъ 15 словъ имѣютъ собственный славянскій синонимъ, такъ что въ дѣйствительности тамъ приняты лишь 15 словъ;

2. изъ славянскихъ синонимовъ, употребляемыхъ на западѣ, въ такъ называемомъ восточномъ словакизмѣ 75 вообще неизвѣстны, а остальные на столько, на сколько они находятся и въ русскомъ словарѣ.

Въ восточно-словацкомъ словарѣ неизвѣстны слѣдующіе синонимы: železko, vzdelať, vzdelanie, cvičit, cvičenie, vesta, dielňa, vodomer, hlásnik, priať, hačkovať, kuchyňský riad, krov, tlačiť, dlážka, štáva, konvica, obálka, dražba, dražbiť, gádor, balik,

zabaliť, balíček, stužka, zbijať, prádlo, jazdiť, rátať, počtovat, počtovanie, rátanie, cieva, prostriedok, vzlet, povznesenie, okenica, obratný, seč, vyhňa, vreckový ručník, kôlňa, prechádzka, prechádzať, končiar, vrchol, drhnúť kôl, žrď, punčocha, punčochár, kôra, luština, kožka, zástera, zásuvka, trám, brada, veža, jemný, truhla, opona, záclona, špina, polesný, stežaj, zápraž, dlážka, dlážiť, raňajky, sviečka, tesár, liaca, úzda, lohaza, dieža, osoh, plsť.

Для дополненія приведемъ еще слѣдующія слова:

На западѣ	На востокѣ	
	въ словац.	въ русскомъ
jazvec	borsuk	борсукъ
brav	veper	веперъ
sud	bečka	бочка
nátlak	cisk	тискъ
zázrak-div	čudo	чудо
šuhaj	parobek	паробокъ
kladivo	mlatek	молотокъ
oje-ojce	dyseľ	дышьле
handra	renta	рянда
huspenina	studenina	студенина
krabica	škatula	шкатула

На западѣ	На востокѣ	
	въ словац.	въ русскомъ
cesta	draha	дорога
nehoda	neščesce	несчастіе
sliepka	kura	кура
naschvál	narokom	нарочно
lacný	tuňij	туніи, дешевый
nadája	dojči	дойчить
omdle	zomgle	замлѣетъ
mžika	džmurka	жмурить
kvasnice	droždie	дрожди
mašica	oprašanka	поросная свинья.

и т. д.

Часто одинъ и тотъ же звуковой комплексъ имѣетъ совершенно разное значеніе: слово statek, въ русскомъ статокъ, на востокѣ скотъ, а на западѣ — земля; глаголъ sporiť, — спорить на востокѣ означаетъ vadiť sa, пока на западѣ собирать и т. д.

Принявъ во вниманіе вліяніе германизма, нельзя не указать на вліяніе и полонизма, хотя оно сравнительно слабѣе. Но все-таки его присутствіе въ сѣверо-восточной территоріи Карпатъ несомнѣнно.

Первымъ признакомъ этого полонизма явится употребленіе вмѣсто д и т — дз и тз или ц, иногда вмѣсто т имѣемъ ч. Поэтому всѣ глаголы въ такъ называемомъ восточномъ словацкомъ нарѣчіи оканчиваются на ц. И говорится:

На востокѣ		Въ польскомъ языкѣ	На западѣ
въ словац. языкѣ	въ русскомъ языкѣ		
hodzina	ходина — часъ	godzina	hodina
dzeň	день	dzień	deň
dzecko	дитя	dziecie	dieťa
dzivče	дѣвушка, дѣвчина	dziewcze	deva, dievča, dcéra
ceškij	тяжкій	cieszki	ťažký

также: hodzic, pisac, obracac, dzvihac, vidzic, buric и т. д.

Полонизмъ имѣется и въ указательномъ мѣстоимѣніи

въ мужскомъ и женскомъ родахъ: tamten, tamta, однако уже не tanto, но toto. Подобно этому употребляется и въ карпаторусскомъ языкѣ.

Польское вліяніе есть и въ сослагательномъ наклоненіи въ употребленіи формы: bul — bula — **bym**, былъ — была — **бымъ**. Полякъ говоритъ: byl bym, byla bym.

Однако усвоились и нѣкоторыя слова. И не безъ интереса, что именно тѣ слова вошли въ такъ называемое восточное словацкое нарѣчіе, которыя находимъ и въ карпаторусскомъ словарѣ.

Для лучшаго пересмотра приведемъ и здѣсь: вопервыхъ самое слово въ той формѣ, въ которой употребляется, затѣмъ покажемъ на польскій оригиналъ, а въ концѣ представимъ точные русскіе и словацкіе синонимы.

На востокѣ	Польскій	Русскій	На западѣ
barz — барзъ	bardzo, bardziej	очень, весьма	veľmi, viacej
bridky — брыдкій	brzydky	гнусный, скверный	škaredy
bridkost — брыдкость	brzydkosc	гнусность, скверность	škarednosť
brud — брудъ	brud	грязь	špina
brudný — брудный	brudný	грязный	špinavý
džiad — дзядъ	dziad	нищій	žebrak
džadovac — дзядовать	dziadować	просить милостыню, нищенствовать	žebrať
drabina — драбина	drabina	лѣстница	rebrik
duškem — душкомъ	duszkiem	сейчасъ	hneď
gemba — гамба	geba	ротъ, уста	ústa, huba
ganek — ганокъ	gánek	балконъ, корридоръ	chodba
garbar — гарбаръ	garbarz	кожевникъ	kušnier
hardý — гардый	hardý	пригожій, лѣпый	pekný
hrobak — гробакъ	robak	червь	červ
kapeľuch — капелюхъ	kapelusz	шляпа	klobúk, širák
kešeň — кешеня	kieszén	карманъ	kapsa, vrecko
ptach — птахъ	ptak	птица	vták
puľka — пулька	pulka	индѣйскій пѣтухъ, индѣйка	morka
raptem — раптомъ	raptem	тотчасъ	hneď, naskutku
cos, coska — чтосъ, чтоска	cos	нѣчто	volačo, niečo

Изъ этихъ польскихъ словъ на западѣ не вошло ни одно въ употребленіе. Западъ имѣетъ свои собственныя слова, но ихъ синонимы вообще неизвѣстны на востокѣ: veľmi, špina, špinavý, huba, chodba, širák, kapsa, vrecko, vták, morka, naskutku, volačo. Болѣе извѣстны ихъ русскіе синонимы.

Прибавимъ къ тому, что изслѣдователь эту разницу замѣтитъ сейчасъ же, а не только на сѣверѣ, слѣдовательно при переходѣ щербской вершины, но и на югѣ, по всей линіи Татры — Вепоръ, слѣдовательно до этническаго пере-

хода къ мадьярамъ. Достаточно указать хотя бы на область Матры, гдѣ молодое поколѣніе вообще принимаетъ уже мадьярскій языкъ. Но если говоритъ по славянски, то не на западно-словацкомъ нарѣчіи, а на какомъ то мѣшаномъ съ заимствованіями изъ мадьярскаго, которыя, однако, быстро исчезаютъ въ направленіи къ востоку. Примѣрами этого смѣшаннаго говора могутъ служить села: Markaz, Domoszló, Sz. Mari, Nána и т. д. Слушая ихъ разговоръ, польскій изслѣдователь примѣтилъ: это вообще не словацкій языкъ, но какой то испорченный польско-русскій жаргонъ.[1]

Явно потому, что вообще нельзя допустить, чтобы словаки „velmi záhy pronikli na Východ“, и на столь, что уже издавна рѣка Топля явилась границею „mezi ruskou a slovenskou kolonisací“, и якобы „od XII. stol. slováci rychle postupovali do oblasti ruské“ дальше къ востоку.

Напротивъ, именно самъ словарь найлучше доказываетъ, что словаки не только, что не „velmi záhy pronikli na Východ“, но вообще не „pronikli“ сюда. Вѣдь, если опустить германизмы и полонизмы, то въ остальномъ такъ называемый восточно-словацкій языкъ совпадаетъ полностью съ русскимъ словаремъ. Слѣдовательно, если бы допустить, что русскіе подъ Карпатами были пришельцами и что ихъ словаки уже отъ XII столѣтія отъ Топли атаковали и, больше того, что словаки „rychle postupovali do oblasti ruské“, то тогда явилось бы просто непонятнымъ, почему же словаки отъ Татровъ начиная и дальше къ востоку потеряли совершенно свой западный цвѣтъ и полностью слились съ русскостью и именно въ то время, когда противъ русскости работали и администрація и латинская церковь на пользу словакизма?

Вся испорченность такъ называемаго восточно-словацкаго нарѣчія есть плодъ работы администраціи и латинской церкви. Это еще не западъ, лишь замазка запада, приведенная во вредъ русскости. Если изъ него выбросить все наносное, то получимъ въ чистотѣ русскій языкъ.

Должны замѣтить, что первыми испорченность въ это нарѣчіе внесли не словаки и не чехи, а поляки въ лицѣ своихъ ксендзовъ. На это ясно указываетъ уже самъ языкъ. Но это видно и изъ историческихъ событій: вѣдъ чехословакизмъ былъ дѣтищемъ глаголицы, пока полонизмъ развился исключительно на римской груди.

[1] Ср. Hanák Kolos: Mátravidék, Kárpátegyesület évk. 1888, ст. 130.

Прибавимъ, что отъ Татръ на востокъ словаки считаются не автохтонами, а пришельцами. Отвѣчало бы то правдѣ и они бы такъ „rychle postupovali", что русскости уже отъ XII столѣтія, начиная отъ Топли, препятствовали, то они должны были быть въ большомъ количествѣ. Но исторія пока знаетъ о переселеніи сюда иныхъ народовъ, однако вообще ничего не знаетъ о приходѣ словаковъ. Западнымъ селеніямъ измѣнятъ уже ихъ названія. Вѣдь они назвались леготами, или уменьшительно леготками, что происходитъ отъ имени прилагательнаго слова *легкій* = свободный отъ даней. По всей территоріи Верховины находимъ 54 леготы или леготки, но интересно, что ни одна изъ нихъ не попадаетъ дальше на востокъ отъ линіи Татры-Кралева гора. Съ послѣдними изъ нихъ встрѣтимся въ гемерской жупѣ, гдѣ находится пять леготъ. А такъ какъ въ чехословацкомъ языкѣ буква **g** перемѣнилась въ **h** только въ продолженіе XIII столѣтія, то естественно, что эти леготы-леготки должны были основаться уже позже того. Первая изъ гемерскихъ леготъ: Kőbánya-Lehota появится въ грамотахъ только въ 1413 г.[1] Если бы то было иначе, тогда бы мадьярскій языкъ принялъ бы эти названія съ буквою **g**, а не **h**.

Конечно, остались здѣсь нѣкоторые изъ чеховъ отъ временъ гуситизма, но они были единицами, а не массой, потому что массы гуситовъ уничтожили постоянныя войны.

Не было здѣсь переселенцевъ въ большомъ количествѣ съ запада и позже. Въ противномъ случаѣ они оставили бы о себѣ достаточное число памятниковъ и народныя преданія, чего въ дѣйствительности нѣтъ. Конечно, обыкновенные переселенцы, какъ и вездѣ, были, однако и о такихъ въ семи случаяхъ сохранилась свидѣтельства. Именно переселенцы появились:

въ Гемерской жупѣ: изъ Оравы въ Дробско,[2] изъ Липтова въ Гочалтовъ,[3] изъ Липтова въ Грушово,[4] изъ Зволена въ Пилу,[5] изъ новгородской ж. въ Томашовцы;[6]

въ Абауйской жупѣ: изъ Оравы въ Ковачвадашъ,[7] изъ Оравы въ Шомпатакъ.[8]

Однако и это переселеніе совершилось уже въ болѣе позднѣе время. О большомъ же количествѣ переселенцевъ съ запада должно было бы сохраниться и больше слѣдовъ.

[1] Csánki D.: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában, Budapest 1890, I. 140.
[2] Prof. Petrov: Sbornik Fr. Pestyho z r. 1864—5, v Praze 1927, ст. 36.
[3] Т. с. [4] Т. с. 34. [5] Т. с. 37. [6] Т. с. 41. [7] Т. с. 3. [8] Т. с. 4.

Такъ называемаго восточно-словацкаго языка въ дѣйствительности не существуетъ, тотъ же, который принято называть этимъ именемъ, представляетъ изъ себя ничто иное, какъ *испорченный русскій языкъ*. Въ направленіи къ сѣверу и сѣверовостоку онъ все болѣе приближается къ русскому, а заграницею Карпатъ вливается въ общее русское море. Часть славянъ, живущая на восточной части сѣверной Верховины, является простымъ продолженіемъ этого русскаго моря, его южнымъ заливомъ. Поэтому и географическую номенклатуру этой территоріи можно изложить исключительно съ помощью русскаго словаря.

Второй существенный признакъ отличія относится къ **вѣроисповѣданію**.

Напрасно искать на западѣ села съ восточнымъ обрядомъ, но какъ только мы перейдемъ черезъ Щербу, появляются села, именно съ восточнымъ обрядомъ, начиная отъ того мѣста, гдѣ Дунаецъ поворачиваетъ на сѣверовостокъ. Тамъ лежитъ Остурня, за нею слѣдуетъ Великій Липникъ, Фольваркъ, Годермаркъ, Каміонка, Якубяны, Литманова, Ярембина, Кремпахи, Кренджельовка, Меджибродже, Заводже, Сулинъ и проч. На югѣ: Порачъ, Завадка, Словинки, Гельцмановцы, Койшовъ. Въ гемерской жупѣ: Вернаръ, Телгартъ, Шумяцъ; въ абауй-турнянской — Гачава (Фалучка) и проч. Между ними на Спишѣ — Нижніе Репаши, Ториска, Ольшавица, Подпрочъ и др. Всѣ эти села исповѣдываютъ восточ. обрядъ. Часть ихъ находится между высокими горами, часть на вершинахъ горъ (Завадка, Гачава) и кажется сама природа способствовала тому, чтобы населеніе этихъ деревень осталось какъ доказательство стараго прошлаго и того, что было.

Не только любопытно, но и поучительно, что съ русскими селами мы встрѣчаемся и ниже такъ называемаго восточно-словацкаго слоя, т. е. уже при переходѣ къ мадьярской границѣ. Покрайней мѣрѣ и теперь еще знаютъ русскій языкъ въ селахъ Шайовъ-Петрѣ, Шайовъ-Сегедѣ, Гаднѣ, Шельебѣ, Мучонѣ, Абодѣ, Ракацѣ и др. Но еще не такъ давно знали русскій языкъ и говорили на немъ и въ тѣхъ мѣстахъ, которыя въ настоящее время являются уже чисто мадьярскими, какъ напр. въ Hajdudorogh, Nánás, Varjas, Hatháza, Vámospércs, Vid и др.,[1] что явствуетъ и изъ того, что комис-

[1] Около Дорога кальвинисты называютъ своихъ греко-католическихъ братьевъ „олейкарями“ (olajosok), потому что они соблюдаютъ посты или даже „москалями“, поскольку греко-католическая религія называется русскою вѣрою.

сія, которая въ 1767 году была выслана для прекращенія религіозныхъ споровъ въ Гайдѣ-Дорогѣ, постановила, что въ этомъ городѣ во главѣ выборнаго представительства можетъ быть только русскій.[1] Въ Nyiregyház-ѣ съ началомъ XVII. столѣтія не было еще ни одного католика, а только русскіе и кальвинисты.[2]

Не менѣе любопытно, что, хотя населеніе этихъ селъ и не знаетъ русскаго языка, но и понынѣ еще считаютъ себя русскими, говорятъ о „русскомъ священникѣ", „русской школѣ", а также русскими ихъ называютъ и люди съ вѣроисповѣданіемъ не восточнаго обряда.

Правда, что чехо-словаки считаютъ всякаго греко-католика, который пользуется восточно-словацкимъ нарѣчіемъ, и по происхожденію словакомъ, но подобное утвержденіе является излишнимъ и смѣшнымъ упрямствомъ, ибо каждый греко-католикъ есть уніатъ, а унія была заключена съ православными, т. е. русскими и румынами.

Преданія даютъ слѣдующій аргументъ.

Западъ связанъ съ именами Привины, св. Мефодія, Святополка. Востокъ объ этихъ лицахъ совершенно умалчиваетъ.

На западѣ поютъ:

Nitra milá, Nitra, ty vysoká Nitra,
Kde že sú té časy, v ktorých si ty kvitla?
Nitra milá, Nitra, ty slovenská mati,
Keď pozrem na teba, musím zaplakati.
Ty si bola někdy město Metodovo,
Keď tu otcom našim kázal božie slovo.

На востокѣ преданіе разсказываетъ о князѣ Лаборцѣ, о Милотѣ, о князѣ Теребешѣ, о владыкѣ Жонгорѣ, Народѣ, Рускинѣ и т. д.

Память о Милотѣ сохранилась въ названіи села Милота въ сатмарской жупѣ при Тисѣ, въ настоящее время съ мадьярскимъ населеніемъ, почти исключительно кальвинскаго обряда. Милота по преданію была дѣвушка-невѣста князя Теребеша, память о которомъ, въ свою очередь, сохранилась въ томъ же селѣ Милота, въ названіи межи.

По преданію, Арпадъ имѣлъ сына Бѣлаго, который влюбился въ Милоту, уже возлюбленную Жонгора, съ которымъ была обручена. Жонгоръ (Жогорка — Дубоноска) былъ владыкой Боржавы. Мадьяры побѣдили Жонгора, но все же ему удалось взять въ плѣнъ Бѣлаго. Милота, желая освободить

[1] Böhm János: A lythurgikus nyelvekről Eger, 1897, ст. 121—140.
[2] Éble G.: Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza. Budapest, 1898.

Бѣлаго, облеклась въ одежду воина и дала возможность ему бѣжать. Когда Бѣлый почувствовалъ свободу, онъ убилъ Милоту, полагая, что передъ нимъ находится дѣйствительно воинъ.[1]

Въ долинѣ Гернада чтится память нѣкоего Народа, владыки, проживавшаго въ кошицкомъ градѣ. Нѣмцы присваиваютъ Народа себѣ, указывая, что первые нѣмецкіе поселенцы пришли именно вмѣстѣ съ нимъ. Однако слѣдуетъ признать, что уже самое имя народнаго героя говоритъ, что въ его образѣ кошицкіе автохтоны противопоставляли новымъ пришельцамъ.[2]

Въ долинѣ Бодрога и понынѣ живетъ преданіе о борьбѣ двухъ богатырей за власть на этой территоріи. Бодрогъ побѣдилъ своего противника Лаборца и повѣсилъ его гдѣ то на сліяніи рѣкъ Тополи и Ондавы. Это преданіе признаетъ, что и рѣка Бодрогъ названа въ честь побѣдителя.[3]

Тамъ же сохранилось преданіе, что Андрей, племянникъ Стефана I-го, короля мадьярскаго, долженъ былъ бѣжать съ королевскаго двора, чтобы не быть убитымъ ненавидящей его нѣмецкой кликой. Поэтому онъ отправился въ русскій край, женился тутъ на княгинѣ Анастасіи и пока не былъ приглашенъ на престолъ, проживалъ въ Потокѣ.[4]

Любопытно, что сказаніе первоначальное имя Анастасіи замѣнило именемъ Агмунды.

Очень важно отмѣтить, что св. Мефодій въ преданіяхъ считается русскимъ. Такъ напримѣръ въ извѣстной хроникѣ Далимила, составленной въ 1282—1314 г. поется такъ:

Bořivoj prosí Krsta od Svatopluka Moravského,
A ot Methodieje arcibiskupa Velehradského.
Ten arcibiskup Rusin bieše
Mšu svu slovansky služieše,
U Velehradě krsti Čecha prvého.

Конечно, это утвержденіе основано на томъ обстоятельствѣ, что во время составленія этой хроники, греко-славянскій обрядъ въ Чехіи уже прекратился, въ то время какъ на Руси онъ продолжалъ существовать въ нетронутомъ видѣ. Въ силу этого обстоятельства онъ и получилъ наименованіе русскаго обряда. По той же причинѣ онъ занесенъ въ глаголической припискѣ въ реймскомъ евангеліи также рус-

[1] Szatmár vármegye monografiája 115, 270 ст.
[2] Abauj-Torna vármegye monografiája, 35 ст.
[3] Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1898, 71 ст.
[4] Т. с 1900, 326 ст.

скимъ. Такое отожествленіе вышло изъ римской куріи. Уже въ посланіи папы Іоанна XIII къ чешскому королю Болеславу II отъ 972 года, въ которомъ дается право на основаніе латинскаго епископства и монастыря, подчеркивается:

> Verum tamen non secundum ritus aut sectam Bulgariae gentis vel Ruziae aut slavonicae linguae, sed magis sequens instituta et decreta apostolica unum pociorem totius ecclesiae ad placitum eligas in hoc opus clericum, latinis adprime litteris eruditum, qui verbi vomore novalia cordis gentilium scindere, et triticum bonae operationis severe atque manipula frugum vestrae fidei Christo reportare sufficiat.[1]

Позже въ душѣ народа остались глубокія воспоминанія о татарскихъ злодѣяніяхъ и разореніяхъ, повторявшихся неоднократно. Въ народныхъ пѣсняхъ сохранилось объ этихъ нападеніяхъ много воспоминаній. Вотъ одно изъ нихъ:

Поле мое широкое,
Не могла я проглянути
Чорненькими очеиьками.
Теперь емъ проходила
Бѣленькими ноженьками! . . .
Штось въ поли забѣлѣло,
Ой ци гуси, ци лебеди?
Теперь гуси не летаютъ,
Ни лебеди не плываютъ,
То татаре полонъ женутъ:
Одинъ полонъ съ женочками,
Другой полонъ съ дѣвочками,
Третій полонъ съ дѣточками.
Стали кошомъ подъ Стариномъ и т. д

Къ этимъ же временамъ относится и „Повѣсть объ убіеніи Батыя“, по которой татарскій вождь ханъ Батый былъ убитъ гдѣ — то на территоріи Карпатской Руси.[2] И, конечно, названіе мѣстности Батю указываетъ на тотъ же самый корень. Кромѣ того, если разсмотримъ территорію, то въ селѣ Krasznabélelek, сатмарской жупы, найдемъ межу, которая называется Botahalma, гдѣ, по мѣстному преданію, были похоронены воины хана Батыя.[3]

Интересно прибавить, что какъ разъ по территоріи сатмарской жупы осталось очень много татарскихъ памятниковъ и именно изъ эпохи ихъ перваго прихода. Напримѣръ Bajáп Láza, при Биксадѣ, гдѣ, по преданію, когда то существовалъ Бѣлоградъ и гдѣ были найдены сабли, копьи, стрѣлы,

[1] Fontes rerum bohem. II. стр. 36.
[2] Ср. Д. Вергунъ: Новѣйшія проблемы карпаторусской литературы и исторіографіи 1927.
[3] Szatmár vármegye monografiája 104.

остатки щитовъ, что указываетъ на происшедшій здѣсь бой.[1] Въ селѣ Микола одна межа называется Tatárdomb — татарскій холмъ. Дальше село Tatárfalva, начальнымъ властителемъ котораго былъ въ XIV. столѣтіи Tatár.[2] По преданію бой происходилъ между татарами и мѣстнымъ населеніемъ около Великой Бани. Татарскимъ начальникомъ былъ нѣкій Субугетай. Въ этомъ бою погибло много татаръ.[3]

Вслѣдъ затѣмъ осталось въ памяти народа воспоминаніе о князѣ Феодорѣ Коріатовичѣ, который прибылъ однако не въ 1360 году, какъ считали раньше, а въ 1398 и не съ 40.000 мужей,[4] а лишь со своей семьей и небольшой свитой[5]. Ему приписывается основаніе монастыря на Чернецкой горѣ близъ Мукачева[6]. Имъ же была построена крѣпость близъ Новаго Мѣста подъ Шатромъ, развалины которой сохранялись до XVIII столѣтія. Антоній Сирмаи такъ поетъ въ своей элегіи de Ponto:[8]

Aspice caenoso spumantem vertice Ronyvom
Stant ubi Rutheni diruta castra Ducis . . .

Съ именемъ Валги, супруги Коріатовича, связывается основаніе монастыря въ Синѣ, землинской жупы.[9]

Память о русскихъ монастыряхъ сохранилась еще въ

[1] T. c. 48.
[2] T. c. 158.
[3] T. c. 270.

[4] См. сочиненіе Антонія Годинки: A munkácsi püspökség története. 90—175 ст. Századok, Budapest 1888 и 1900. Wolff: Kniazowe litewskoruscy. Warszawa, 1895.

[5] Родъ Коріатовича:

Гедиминъ
† 1341

Меровидъ Наримунтъ Кейстутъ Коріатъ Ольгердъ Любартъ Явнутъ
† около 1360

Константинъ — Георгій — Александръ — Феодоръ
† ок. 1389 † ок. 1574. † ок. 1380. † ок. 1415 г., супругою его была Валга.

Анна † послѣ 1418 г. Марія † послѣ 1429 г., была замужемъ за Эмерикомъ Марцали 1448 г.

[6] Ср. Іоанниція Базиловичъ: Brevis notitia fund. Theodori olim ducis de Munkács pro religiosis Ruthenis. Kassa, 1799—1805. А. Петровъ: О подложн. грамотахъ кн Федора Коріатовича 1360 г., Петроградъ 1906. А. Годинка, тамъ же, 90—185 стр.

[7] Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, I—IV.

[8] T. c. IV. 256.

[9] Ср. Adalékok 1904, 103.

Дворцѣ,[1] близъ Левочи, въ Гуменовѣ,[2] въ Легнавѣ[3], въ Паздичѣ,[4] въ Козмѣ — св. Косьмы и Даміана,[5] въ Русскѣ близъ Генца,[6] въ Жадань-Арбовѣ,[7] въ Зомборѣ,[8] близъ Рудльова въ Реметовѣ, въ берегскомъ Значовѣ на межѣ Пуштина, въ мармарошской Бедевлѣ, Драговѣ, Горничовѣ, Грушовѣ, Розавлеѣ, Рыпинное, Прислопѣ, Волховцѣ, въ Kékesoroszfalva при Felsőbánya; въ сатмарской жупѣ имѣется межа Pap-hies, гдѣ по преданію стоялъ монастырь, также въ Ökörító, въ Monostor-ѣ, въ Kaplony-ѣ, въ Pusztarás-ѣ, въ Harmacz-ѣ (Храмцѣ?) гемерской жупы, въ Логнѣ мармарошской жупы и т. д.

На монастыри же ссылаются мѣстныя имена: Мнишекъ (одинъ на сѣверѣ спишской жупы, возлѣ Попрада, а второй при Гельницахъ); надъ Ранкомъ въ абауйской жупѣ находимъ вершину Гуменцовъ (773 м.); Гуменово; при Птицѣ (Peticse), также въ землинской жупѣ, поднимается вершина Humenske (448 м.) и т. д.

Не избѣжало вниманія преданія и то обстоятельство, что нѣкогда на Спишѣ было епископство восточнаго обряда. Послѣднимъ русскимъ епископомъ считается нѣкій Лука. Въ преданіи же говорится, что на Спишѣ былъ посвященъ въ епископы для мадьяръ Астрикъ и т. д.

Принявъ во вниманіе все вышеизложенное, слѣдуетъ заняться данными статистики.

Кто знаетъ исторію Мадьяріи, тотъ помнитъ, что приростъ ея населенія за одно столѣтіе равенъ 100%. Въ 1785 году была произведена конскрипція по распоряженію короля Іосифа II и она насчитала въ *мадьярскихъ земляхъ 8,000.000 жителей,* а въ 1850 г., число населенія возросло до 11,500.000 человѣкъ, другими словами за 65 лѣтъ повысилось на 44%. Однако не слѣдуетъ упускать изъ виду, что этотъ періодъ включаетъ время Наполеона, когда постоянныя войны уничтожили много людей, а также и эпоху мадьярской революціи съ достаточно явными жертвами: многіе пали, дру-

[1] Еще и въ настоящее время тутъ видны развалины монастыря за хребтомъ Гегола. См. Demkó Kálmán: Lőcse története 1897, ст. 146.

[2] Мѣстопребываніе Гумена, откуда Другетъ изгналъ василіанъ и привелъ францисканцевъ. Ср Zempléni Adalékok 1899, ст. 336.

[3] Въ нынѣшнее время на мѣстѣ монастыря стоитъ каплица, посвященная св. Николаю.

[4] Ср. Zempléni Adalékok 1903, 128 ст.

[5] Т. с. 1902, 105 ст.

[6] Монастырь василіанъ позже заняли павликіане.

[7] Ср. Zempléni Adalékok 1902, ст. 5.

[8] Т. с. 1905, ст. 295.

гіе ушли въ изгнаніе. Въ 1890 г. Мадьярія насчитывала 17,349.398, не включая въ это число эмигрировавшихъ въ Америку и Австрію. Въ это время въ одной Вѣнѣ проживало болѣе 200.000 мадьяръ.

Необходимо упомянуть, что мадьярскій примасъ Георгій Липпай, въ докладѣ отъ 2 Іюля 1654 года, представленномъ Congregationi de propaganda fide, замѣчаетъ, что живущіе въ предѣлахъ Мадьяріи „Rutheni plus quam 300 millia animarum numerantur".[1] Въ подлинности этого числа сомнѣваться не приходится, такъ какъ къ услугамъ автора были не только результаты данныхъ его сотрудниковъ, но и данныя спишской государственной коморы, которой уже по причинѣ ея финансовыхъ заданій необходимо было имѣть точныя данныя.

Намъ хорошо извѣстно, что рождаемость карпатороссовъ очень значительна. Рѣдкая семья имѣетъ дѣтей менѣе 5-ти, но есть семьи гдѣ ихъ 8—10 человѣкъ и даже болѣе.

Несмотря на это, Алексѣй Fényes въ своей статистикѣ отъ 1840 года, указалъ карпатороссовъ только 442.903 чел., въ то время какъ оффиціальная статистика 1870 года указываетъ число 469.421, а 1880 г. неожиданно уменьшаетъ его до 353 229.

Гдѣ здѣсь приближеніе къ правдѣ?

Развѣ возможно повѣрить, чтобы русскіе съ 1654 года по 1870, т. е. свыше, чѣмъ за 200 лѣтъ, дали приростъ населенія лишь около 35%, а затѣмъ въ десятилѣтній періодъ съ 1870 г. по 1880 совершенно безъ причинъ убавили эту цифру на 25%? Но именно изъ этой цифры исходила чехословацкая республика, указывая мирной конференціи, что русскихъ подъ Карпатами только 567.867.

Однако, если исходить изъ предположенія, что уже въ 1654 году русскихъ въ Мадьяріи насчитывалось болѣе чѣмъ 300.000, естественно, что, принимая во вниманіе процентъ прироста населенія въ странѣ, справедливо было бы указать, что

въ 1754 г. должно было быть русскихъ больше . .		600 000
въ 1785 г. во время конскрипціи Іосифа II	„ . .	800.000
въ 1850 г.	около	1,200.000
въ 1890 г.	„	1,600.000
въ 1919 г., во время мирной конференціи		2.100.000

Если мирной конференціи было указано только 567.867 рус-

[1] Рукопись Гевенешшія въ библіотекѣ будапешт. унив., томъ XXIV, стр. 9–19.

ских людей, то не можетъ не возникнуть вопросъ, куда же исчезли прочіе 1,500.000? Правда, что около пятисотъ тысячъ находится въ Америкѣ. Куда же дѣвался еще одинъ милліонъ?

Слѣдуетъ припомнить, что въ меморандумѣ, представленномъ русскими императору Францу Іосифу въ 1849 году, русскихъ, живущихъ въ предѣлахъ Мадьяріи, было указано 800 тысячъ.

Однако данныя статистики явно указываютъ, что русскихъ еще не такъ давно было много даже въ новогородской жупѣ: въ 1494 году здѣсь одни русскіе платили дань въ суммѣ 170 флориновъ, въ то время какъ въ 1495 г. все прочее населеніе жупы уплатило только 225 флориновъ.[1] Въ остригольмскомъ архіепископскомъ архивѣ находятся отъ 1505 г. „acta grecocatholicos sen Ruthenos Orosziensis latinos factos concernentia".[2] Всетаки въ XVII столѣтіи вацовскій епископъ Тарноцій содержалъ еще особаго русскаго викарія,[3] чтобы обращать русскихъ въ лоно римской церкви. Однако они твердо держались своего обряда; иновѣрцы называли ихъ язычниками; только понемногу удавалось ихъ отрывать отъ старой традиціи. Населеніе Тргановой до послѣднихъ временъ называлось русснаками.[4] На волостныхъ печатяхъ имѣлось изображеніе св. Николая въ облаченіи восточныхъ архіереевъ.[5] А что касается отдѣльныхъ религіозныхъ обычаевъ, то память о востокѣ жива еще и понынѣ. Въ примѣръ можно привѣсти игры такъ называемыхъ ясличкаровъ, гдѣ Старый и Куба олицетворяютъ зиму и весну; Старый разрушитъ Кубу, но тотъ все же воскреснетъ. Имена ясличкаровъ на востокѣ, какъ среди русскихъ, такъ и среди прочаго населенія, латинскаго и протестантскаго обряда, носятъ еще и понынѣ русскія имена: Куба (Яковъ), Федоръ, Юнакъ, въ то время какъ на западѣ обычны имена: Юро, Кубо, Ондрей, Матушъ, Климо и т. д.[6]

На Спишѣ еще въ 1654 году во времена примаса Липпая, по его собственному свидѣтельству, было 45 русскихъ приходовъ, въ то время какъ въ настоящее время осталось

[1] Csánki D.: Magyarország tört. földrajza. Budapest 1890, I. 114.

[2] Archiv. vetus sub nro 67.

[3] Hierarchia Prag. I. p. 409. Basilovics: Notitia fund. Korjatovicsianae IV. 18., 151.

[4] A. Petrov: Sborník Fr. Pestyho z r. 1864—5, v Praze 1927, ст. 98.

[5] Ср. Bartholomacides: Memorabilia provinciae Csetnek. Neosoli 1799, p. 78.

[6] Ср. A magy. Nemz. muzeum népr. osztályának értesítője 1904, I. 41.

только 17.[1] Въ болѣе отдаленныя времена ихъ было и больше. Населеніе въ Жакаровцахъ еще и въ 1864 г. считалось русскимъ, хотя было уже давно латинскаго обряда.[2] Это достаточно подтверждаетъ грамота короля Белы IV. отъ 1269 года, адрессованная гостямъ, нѣмцамъ изъ Космарка (Kežmarok). Этими грамотами Бела давалъ нѣмцамъ разрѣшеніе:

„ut villicum inter se eligant de communi voluntate, qui omnes causas eorundem decidere debat".

Король къ этому добавляетъ: Praeterea eisdem forum liberum solito more duximus concedendum. Item in campia solvent more saxonum aliorum, non praeposito Scepusiensi, sed sacerdotibus popriis. Ad haec Ecelesiam cum cimiterio, quantum non contingit — dimirtimus eis liberam, ratione humandi et sepelieudi (suos saxones **ne misceri debeant cum Slavis, quorum distinctae Kesmarkini, Leutschoviae, Igloviae, Olasini et Varalje parochiales Eclesiae ac Domus hodiedum supersunt, Rectores vero earum veteri vicariorum nomine veniunt)** mortuos quemadmodum antea dignocuntur habuisse.[3]

Эта грамота имѣетъ тѣмъ большее значеніе, что она явно доказываетъ, что основаніе Космарка (Кежмаркъ) и прочихъ спишскихъ городовъ, связывается со славянствомъ, а не съ саксонцами. Если нѣмецкіе поселенцы только въ 1269 году получили право избирать своего старосту, какъ въ Космаркѣ, такъ и въ другихъ городахъ, въ то время какъ тамъ уже значительно раньше существовали православные храмы, гдѣ церковные настоятели назывались veteri vicariorum nomine, естественно, что эти нѣмецкіе поселенцы явились позже и до сего времени были подчинены славянскому начальству, даже въ церковныхъ дѣлахъ.

Любопытно, что Старо-любовенскій латинскій храмъ былъ посвященъ Преображенію Іисуса Христа; этотъ двунадесятый праздникъ и до сихъ поръ торжественно празднуется, въ то время какъ римская церковь его вообще не празднуетъ.

Такъ подкрѣпится и утвержденіе преданія, что на Спишѣ нѣкогда была православная епископія. Вѣдь грамота указываетъ, что въ Olasini et Váralye также существовали русскіе приходы. Наоборотъ Спишская капитула въ настоящее время посвящена св. Мартину. Однако извѣстно, что въ древности здѣсь находилось святилище языческой Марцины, а позже на его мѣстѣ былъ основанъ монастырь св. безсребренниковъ Козьмы и Даміана, память

[1] Cm. Petrov: Sborník Pestyho, ст. 124.
[2] Рукопись Гевенешшія, стр. 9—19, изд. Nilles, 329—39.
[3] Bárdossy: Supplementum analectorum terrae Scepusienis 1805, p. 223.

о которомъ сохранилась въ именахъ прилежащихъ селъ: Domán и Jamnik, прежде Козьма. Латинская церковь постаралась удушить память о культѣ Козьмы и Даміана и на его мѣсто воздвигла культъ св. Мартина, именемъ своимъ напоминавшаго древнюю Марцину и тѣмъ самымъ вызывавшаго довѣріе простонародья.

Однако источники явно свидѣтельствуютъ, что настоятель спишскаго монастыря въ концѣ XIII. и началѣ XIV. вѣковъ былъ епископъ.[1] Іаковъ, имя котораго неоднократно встрѣчается въ грамотѣ, и который въ періодъ 1284—1301 г. г. былъ епископомъ, всегда назывался спишскимъ епископомъ. Такъ называетъ его и капитула въ своемъ письмѣ отъ 26 Іюля 1302 года: venerabilis in Christo pater, dominus noster Jacobus, miseratione divina episcopus Scepusiensis.[2] Если бы это епископство было латинскаго обряда, конечно оно не прекратило бы своего существованія въ XIV вѣкѣ и едва ли бы было изъято изъ его вѣденія нѣмецкое населеніе Космарка. А въ этомъ случаѣ онъ назывался бы не только епископомъ miseratione divina, но и apostolicae sedis gratia. Отсюда естественно, что онъ былъ епископомъ только восточнаго обряда, вышелъ изъ монаховъ и уже будучи епископомъ, продолжалъ свое пребываніе въ монастырѣ, какъ это случалось и въ другихъ мѣстахъ на востокѣ; его капитула состояла изъ настоятелей монастыря, а не изъ клирошанъ, какъ того требуютъ правила латинской церкви, хотя въ его время спишскій монастырь не былъ уже чисто восточнаго обряда, но являлся смѣшаннымъ.

Еще при Базиловичѣ, слѣдовательно во второй половинѣ XVIII вѣка, насчитывалось селъ:

въ шаришской жупѣ	чисто русскихъ	—	152,	смѣшанныхъ	— 45
въ землинской	„	„	143,	„	139
въ ужской	„	„	88,	„	73
въ саболчской	„	„	17,	„	59
въ сатмарской	„	„	108,	„	10

и т. д.

Селъ съ русскими церквами:

въ Шаришѣ — 155, въ Землинѣ — 140, въ ужской жупѣ — 84, въ саболчской ж. — 41, въ Сатмарѣ — 100 и т. д.[3]

[1] Cp. Wagner: Annalecta Scepusii sacri et profani, II. 13—21.

[2] Anjonkori okmánytár I. 34.

[3] Bazilovics: Fund. Karjatov. IV. 12, 73.

Но его данныя относятся уже къ позднѣйшимъ временамъ и все то, что въ нихъ приведено, представляетъ собою остатокъ русскости, которая уцѣлѣла отъ бурь реформаціи и контръ-реформаціи. Еще и до нашего времени сохранились памятники, указывающія на тѣ гоненія и средства, которыя примѣнялись къ русскимъ, напримѣръ со стороны Клары Баркоцій въ Шаришѣ и Маріи отъ Сѣча въ Гемерѣ. Вслѣдствіе фанатизма послѣдней для русскости были потеряны села Погорела и Полонна гемерской жупы.

На основаніи историческихъ данныхъ указывается, что еще въ XV. столѣтіи въ шаришской жупѣ было только 34 прихода съ латинскимъ вѣроисповѣданіемъ,[1] а всего селъ насчитывалось 440, нынѣ же осталось 381.[2] Какой же народности и какого вѣроисповѣданія были остальныя 406 селъ, если о реформаціи въ то время еще нечего говорить? Замѣтимъ, что каноническіе протоколы, составленные представителями протестантской церкви, являвшихся на каноническіе визиты, указываютъ число храмовъ: въ 1636 г. 92, въ 1666 г. — 122, а въ 1722—152.[3] Контръ — реформація уменьшила число ихъ храмовъ на 15, а латинская церковь въ половинѣ XVIII вѣка указываетъ своихъ храмовъ уже 158,[4] въ то время какъ русскихъ было еще 152, но вѣдь нынѣ латинскихъ храмовъ 167, а русскихъ — 146. Любопытно замѣтить, что по свидѣтельству Іосифа Георка, профессора бывшей пряшевской лютеранской теологіи, собиравшаго данныя къ исторіи протестантизма въ этомъ районѣ, въ болѣе древнихъ храмахъ Шариша, находящихся въ рукахъ латинской церкви, еще и въ началѣ восьмидесятыхъ годовъ были замѣтны картины стиля восточной церки, хотя надписи кирилликой, эти явные свидѣтели, по большей части были уже замазаны известкой (вапномъ).[5] По доказательству протоколовъ каноническихъ визитовъ протестанской церкви 1612—1666 годовъ, лишь въ 17 храмахъ сохранились престолы,[6] органы только въ 7

[1] Tóth S.: sáros várm. monogr. III. 212.

[2] Csánki D.: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában, Budapest 1890, I. 316.

[3] Ср. Hörk J.: A Sáros-zempléni ev. esperesség története, Kassa 1885, ст. 31—36.

[4] A kassai egyházm. tört. Névtára és Emlékkönyve, Kassa 1905.

[5] Hörk I. c. 20 ст.

[6] Пряшовъ, Бардіовъ, Сабиновъ, Брезовица, Каменица, Якубовяны, Рошковяны, Липяны, Копривница, Каята, Грабковъ, Св. Крижъ, Широка, Липовецъ, Штефановцы, Яровницы, Синя.

храмахъ,[1] пока ораторскія кафедры имѣлись лишь въ 10 храмахъ,[2] но и изъ нихъ въ нѣкоторыхъ мѣстахъ были поставлены протестантами. Кромѣ того въ Каменицѣ, Мадьярской Раславицѣ, Бисагѣ, Лопуховѣ, Седлицѣ, Андрашовцахъ и др. еще стояли иконостасы, а въ Брезовицѣ и Дубовицѣ — находились и плащаницы. Русскій духъ былъ силенъ въ Зборовѣ еще и въ 1688 году, гдѣ „sessio batykonum Popovecz dicta" состояла „ex duodecim sulcis seu virgis".[3] Въ Славянской Раславицѣ въ 1636 г. одна земля называлась popovske.[4] Іоаннъ Іеронинъ Липницкій, православный епископъ мукачевскій, отъ 13 декабря 1681 года пользовался титуломъ епископа и земли плавецкой, такъ какъ и самъ Плавечъ только протестантизмомъ, а послѣ контръ-реформаціей былъ отнятъ изъ рукъ русскихъ.[5] Въ Ошиковѣ еще въ 1680 году русскимъ приходникомъ былъ Ройковичъ, который старался назадъ вернуть лютеранами захваченные Яновцы.[6] Русскіе приходы были еще: въ 1715 г. въ Седлицѣ,[7] въ 1722 г. въ Личертѣ.[8] Храмъ въ Якубовой Волѣ, возлѣ Липянъ, въ 1716 г. принадлежалъ еще русскимъ.[9] Въ Хмелевѣ пользовались и въ 1743 г. болѣе русскимъ священникомъ,[10] а въ Ортичкѣ и въ Оппинѣ праздновалось еще тогда исключительно по обычаю восточной церкви.[11] Въ абауйскихъ Чакановцахъ еще въ шестидесятыхъ годахъ было живо преданіе, что тамошній кальвинскій костелъ былъ когда то храмомъ восточнаго обряда,[12] также и въ бережскомъ Бадаловѣ.[13] Здѣсь преданіе подтверждаетъ убранство стараго костела, разрушеннаго въ 1799 г., въ закладномъ камнѣ котораго найдена кирилловская надпись. Населеніе абауйскихъ Богдановцевъ слатинизовали только іезуиты, поселившіеся въ Мышлѣ[14] и т. д.

Сопоставляя всѣ эти данныя, едва ли можно допустить, что словаки весьма рано проникли на востокъ, а тѣмъ менѣе можно считать рѣку Топлю основной границей между русскими и словаками. Также совершенно нелѣпымъ домыс-

[1] Пряшевъ, Бардіовъ, Сабиновъ, Липяны, Брезовица, Дравцы, Червеница.
[2] Пряшевъ, Бардіовъ, Сабиновъ, Дравцы, Шенвизъ, Плавница, Штефановцы, Фричъ, Грабовецъ, Няршаны.
[3] Мадьяр. гос. Архивъ: Urb et conscr. fasc. 21, nr. 17.
[4] Hörk т. с. 258 ст.
[5] Дулишковичъ: Истор. Черты, III. 130
[6] Hörk т. с. 297 ст.
[7] Т. с. [8] Т. с. 260 ст. [9] Т. с. 227 ст. [10] Т. с. 315 ст
[11] Т. с. 381 ст.
[12] Sbornik Fr. Pestyho z r. 1864—5 v Praze 1927, 2 ст.
[13] Т. с. 16 ст. [14] Т. с. 1 ст.

ломъ слѣдуетъ признать, что еще отъ XIII столѣтія словаки быстро продвигались къ русской области.

Однако, хотя бы это и случилось, то естественно, что съ тѣмъ еще вообще не помѣшается русскому историческому праву на Подкарпатьѣ и русское правительство въ началѣ войны совершенно правильно ставило свои требованія здѣсь на западъ по Татры и на югъ — по Дебрецинъ.

„Východne Slovensko“ — совершенно самовольное учрежденіе. Эта территорія на всемъ своемъ пространствѣ русская историческая земля.

Dies irae.

Какъ мы замѣтили, проф. А. Петровъ уже въ своемъ докладѣ Отдѣлу русскаго языка и словесности Русской Академіи Наукъ отъ 11 ноября 1909 года, а затѣмъ въ обширномъ своемъ сочиненіи Предѣлы угро-русской рѣчи 1773 г.,[1] подчеркивалъ, что русскія поселенія въ сѣверо-восточной области Карпатъ не могутъ считаться остатками первобытнаго русскаго населенія и что ихъ большая часть возникла въ довольно позднѣе время, въ XVI—XVII в. в., преимущественно же въ концѣ XVII и въ первыя десятилѣтія XVIII вѣка, путемъ переселенія изъ Галичины.[2]

Это же онъ повторилъ въ Чешскомъ Историческомъ Журналѣ за 1924 г.[3]

Не только мадьярская, что вполнѣ естественно, но и чешская литература спѣшила въ большей или меньшей степени усвоить и использовать въ своихъ цѣляхъ мнѣніе Петрова.[4]

Слѣдуетъ отмѣтить, что Петровъ „при разрѣшеніи вопроса призналъ болѣе цѣлесообразнымъ не выходить отъ неизвѣстной и темной древности къ позднѣйшимъ столѣтіямъ“, а идти отъ „болѣе близкаго къ намъ времени въ глубь вѣковъ. Богатая важными для Угорской Руси документами эпоха императрицы и королевы Маріи Терезіи и была избрана точкой отправленія.“[5]

Конечно, этотъ взглядъ на дѣло самъ по себѣ глубоко ошибочный, ибо историку никогда не разрѣшается пренебрегать

[1] Матеріалы для исторіи Угорской Руси, Петроградъ 1911.
[2] Т. с. 150 ст.
[3] Zvláštní otisk z čes. časop. historič. roč. XXIX, 1923, ст. 28.
[4] Ср. J. Král: Osidlení Karpatské Rusi 1923, V. Chaloupecký: Staré Slovensko 1923, I. Húsek: Národopisná hranice 1925 и т. д.
[5] Матеріалы и т. д. VI. 1911. IV.

брегать правиломъ дипломатики, по которому читающему грамоту нельзя быть предубѣжденнымъ противъ текста, но слѣдуетъ вникнуть въ то, что говоритъ сама грамота.

Но Петровъ не принялъ во вниманіе и требованія, относящіяся къ безпристрастной точности. Задача историка заключается въ установленіи правды, подобно правосудію. Интересы обоихъ одинаково требуютъ до вынесенія приговора выяснить дѣло по возможности подробно. Поступокъ Петрова подобенъ поведенію тѣхъ прокуроровъ, которые набрасываются на преступника во что бы то ни стало его засудить не въ интересахъ правосудія, но ради собственной выгоды. Вотъ и причина, что Петровъ, хотя собралъ и опубликовалъ много очень цѣнныхъ матеріаловъ по исторіи Угорской Руси, однако эти матеріалы онъ такъ истолковалъ и вывелъ такія заключенія, что они не только что вообще правдѣ не соотвѣтствуютъ, но лишь еще болѣе опутали паутиной вѣковыя ошибки, допущенныя надъ русскимъ правомъ и тѣмъ самымъ еще болѣе усугубилъ нынѣшнюю несчастную судьбу карпатороссовъ.

Петровъ, по собственному признанію, пошелъ по стопамъ Бидермана, который, собирая свѣдѣнія отъ мѣстнаго русскаго духовенства, нашелъ во многихъ русскихъ селахъ въ семьяхъ крестьянъ преданія о происхожденіи ихъ изъ Галичины.[1]

Въ метрикахъ почти всѣхъ приходскихъ церквей на сѣверѣ Шариша упоминается о пришельцахъ изъ Галичины.[2] Это, конечно, отвѣчаетъ правдѣ. Однако она сама по себѣ не доказываетъ еще ничего особеннаго. Подобная флюктуація въ пограничной полосѣ постоянна, даже и нынѣ въ полномъ ходу. Она совершается не только отъ сѣвера къ югу, но и наоборотъ отъ юга къ сѣверу. Удивительно то, какъ Петрову бросилось въ глаза именно это, а не то, что тѣ русскія села, въ которыхъ русское населеніе живетъ теперь, уже существовали задолго до битвы при Могачѣ.[3] Поэтому, будь русскіе лишь результатомъ колонизаціи конца XVII и начала XVIII столѣтій, и безразлично, заселили ли они оставленную прежними обитателями мѣстность постепенно или сразу, сплошь

[1] Bidermann: Die Ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte, Innsbruck 1862, I. стр. 10—11; Петровъ: Матеріалы VI. 178.

[2] Т. с. II. 72.

[3] Ср. Csánki D.: Magyaror. tört. földrajza, Budapest 1890, I. 248—462; Adal. Zempl. várm. t.-hez 1911: 130, 276, 287; 1912: 33—34 и т. д.

или отчасти, давно или недавно, но это обстоятельство, естественно, просто не можетъ не поднять вопроса: какъ можетъ то быть, что русскія колоніи возникли подъ именемъ старыхъ, уже во время поселенія русскихъ не существовавшихъ селъ, сохранивъ при томъ и преданія, связанныя съ исчезнувшими селами? Однако и уже давно опубликованный докладъ мадьярскаго примаса Георгія Липная отъ 2-го іюля 1654 г. къ конгрегаціи de Propaganda Fide, въ дѣлѣ церковной уніи, указываетъ, что русскіе въ предѣлахъ Мадьяріи въ его время „plusquam 300 millia animarum numerantur, inter quos sacerdotes r. gr. latinae linguae ignari Ruthenica lingua sua sacra peragentes circiter 600 reperiuntur hoc ordine, prout nimierum illa territoria et pagi a dominis privatis possiedentur, in dominio Munkács viduae principissae Rakocziana sacerdotes 150, sub domino Homonnay sacerdotes 170, sub Barkoczi 30, sub Ladislao Rakoczy nepote principis Tronsylvaniae catholico 77, in Szerednie 37, Varano 35, Petŏ 30. Hi omnes intra territorium episcopatus Agriensis continentur. Praeterea ultra Tibiscum partim in Agriensi, partim in varadiensi dioecesi sacerdotes 24, in Scepusio dioecesis Strigoniensis sacerdotes 45. Praedicti Rutheni r. gr. schismatici in Hungaria degentes ab *immemorabili tempore* habuerunt episcopum in Munkacz, cujus iurisdictioni: suberant omnes... Sunt praeterea... habentque sacerdotes sui ritus... Comaromii et in pago Szicula dioec. Strigon, Jaurini in dioec. Jaur." и т. д.[1] Въ источникахъ, изъ которыхъ Петровъ черпалъ свои данныя, скрывается нѣчто иное, чѣмъ онъ узрѣлъ и что вывелъ изъ нихъ.

Конечно, этимъ вообще не хотимъ сказать, что будто бы въ сѣверо-восточной области Карпатъ не было совершенно селеній. Существованіе этихъ селеній доказывается ролью руководившихъ ими кенезовъ и шолтисовъ. Однако эти поселенія имѣли свою особую причину, которая тѣсно связана съ судьбою русскости Подкарпатья, именно послѣ гибели здѣсь русскаго владычества, заключая въ себѣ два періода, между которыми битва при Могачѣ въ 1526 г. явится перегородкою.

Кто углубится въ историческіе источники, не можетъ не замѣтить, что роль кенезовъ и шолтисовъ не ограничивалась горными областями, но распространялась и въ долины. Въ примѣръ можно взять село Takta-Kenéz при

[1] Рукопись Гевенешшія въ библіотекѣ будапешт. унив. Томъ XXIV. ст. 9—19, издалъ Hodinka A.: A munkácsi püskpökség okmánytára I. 168—9, 171 ст.

Тисѣ въ саболчской жупѣ, нынѣ съ населеніемъ кальвинскаго вѣроисповѣданія. Это село грамоты вспоминаютъ уже въ 1355 году подъ именемъ Kenéz.[1] Къ нему принадлежитъ и пустошъ Ó-Kenéz. При городѣ Kis-Várda имѣется село Cserepes-Kenéz, такъ же съ кальвинскимъ населеніемъ.

Несмотря на то, что грамоты изданы для кенезовъ и шолтисовъ въ отношеніи къ русскимъ колонизаторамъ, нигдѣ не указывается на то, откуда приходили эти русскіе поселенцы; если они дѣйствительно были приведены сюда изъ за кордона, то какъ можно себѣ представить, чтобы объ этомъ исторія совершенно умолчивала? Такое умолчаніе для исторіи является весьма страннымъ, тѣмъ болѣе, что она подробно знаетъ о колонистахъ нѣмцахъ, знаетъ о приходѣ печенѣговъ, куновъ и т. д.

Если бы русскіе дѣйствительно тутъ поселились какъ колонизаторы, изъ за кордона, тогда бы рѣчь шла уже не о единичныхъ лицахъ, но о цѣлыхъ толпахъ. Однако послѣднему противорѣчитъ и экономическая возможность. Извѣстно, что цѣнность земли въ тѣвремена опредѣлялась не площадью и не ея природными богатствами, но числомъ рабочихъ рукъ, имѣющихся на ней. Народная масса обезпечивала не только матеріальное благосостояніе баръ, но и ихъ общественное положеніе и ту вооруженную силу, на которую помѣщикъ, и одновременно вождь, опирался. Чѣмъ многочисленнѣе былъ составъ вооруженныхъ слугъ, тѣмъ большее значеніе имѣлъ баринъ. Могли-ли поэтому помѣщики равнодушно смотрѣть на подобное разрушеніе основы своего могущества? Подобная колонизація за кордонъ въ тѣ времена могла бы послужить причиной даже къ государственнымъ конфликтамъ.

Съ другой стороны, что могло привлечь русскихъ настолько, чтобы они рѣшились оставить свою родину и итти на поселеніе въ чуждые края? Вѣдь массы не охотно оставляютъ насиженныя гнѣзда и поэтому необходима вѣская причина, чтобы сдвинуть ихъ съ мѣста и, тѣмъ болѣе, что за Карпатами въ то время преслѣдовалась родная вѣра.

Естественно, что ключъ къ объясненію колонизаціоннаго движенія русскихъ слѣдуетъ искать въ другомъ мѣстѣ.

Простой людъ въ Карпатахъ искренно вѣритъ, что утренней росы бываетъ два рода: одна — Божья, другая — вражья. Отъ Божьей росы оживаетъ зелень, распускаются

[1] Anjoukori Okmánytár V. 558.

цвѣты. У кого больны глаза, тому надо умываться этою росою и взоръ прояснится. Но иной разъ выпадаетъ вражья, злая роса. И тогда на зелень ложатся ржавыя пятна, и какъ будто какая то кислота съѣдаетъ лепестки цвѣтовъ. Если хоть одна капля этой злой росы попадетъ въ глаза человѣка, у него слабѣетъ зрѣніе и мутится разумъ.

И, можно сказать, что не только глаза и сердца, но вся жизнь карпатороссовъ, какъ только судьба ихъ отсѣкла отъ прочаго русскаго міра, покропилась злою росою. Жизнь карпатороссовъ была и есть до невозможности тяжелой. Злоба и ненависть человѣческія всѣ средства предприняли на то, чтобы искоренить русскость изъ Карпатъ и чѣмъ дальше, тѣмъ хуже, тѣмъ ужаснѣе и отвратительнѣе становилась здѣсь жизнь.

Конечно, всякое иго непріятно. Но пока мадьяры находились подъ вліяніемъ византійской культуры, эта пора была лишена, по крайней мѣрѣ, суровости и жестокости. Усиліе мадьяръ болѣе было направлено на то, чтобы пріобрѣтенныя территоріи удержать въ своихъ рукахъ. А такъ какъ къ тому не хватало собственной силы, то для этой цѣли они воспользовались плѣненными прежде всего печенѣгами, позже — кунами и половцами.

Но какъ только вслѣдствіе четвертаго крестоваго похода въ 1204 году произошло паденіе Царьграда, являвшагося мадьярскимъ опекуномъ съ самаго начала ихъ исторической жизни, и мадьяры попали подъ вліяніе запада, обстоятельства сильно измѣнились.

Нельзя упустить изъ виду, что римскій имперіализмъ стремился къ міровому владычеству. Паденіе же Царьграда означало конецъ той борьбѣ, которая вспыхнула въ этомъ имперіализмѣ изъ за перенесенія столицы при Константинѣ Великомъ изъ Рима въ Византію. Эта борьба была сосредоточена вокругъ вопроса: Царьградъ ли будетъ міровымъ центромъ на основѣ эллинизма или же Римъ — съ его латинской окраской?

Римъ, чтобы выиграть побѣду, прибѣгнулъ къ помощи религіи, возведши въ догму, что всякая власть дана отъ Бога, представителемъ котораго на землѣ есть Римъ. Поэтому, кто не подчинится Риму, не можетъ быть членомъ Божьей церкви и тѣмъ болѣе не можетъ попасть въ царствіе небесное. Кто противъ Рима, тотъ напрасно крещенъ, онъ все таки язычникъ.

Такимъ образомъ Римъ черезъ религію стремился захватить въ свои руки политическую жизнь. Имя Христа было для него простымъ средствомъ. Но тѣмъ самымъ Римъ поставилъ себя передъ невозможнымъ. Вѣдь народность религію не обходитъ. Съ другой стороны, каждый народъ уже въ самомъ своемъ существѣ инстинктивно стремится жить самостоятельной жизнью. А въ природѣ нѣтъ ничего лишняго. Что существуетъ, имѣетъ и причину своего существованія. Если бы въ народахъ совершилось однообразіе, къ которому стремился Римъ, то тѣмъ самымъ исключилось бы соревнованіе между отдѣльными народами, а безъ соревнованія — нѣтъ прогресса, безъ прогресса — нѣтъ подъема.

Признаки этого тщетнаго усилія Рима съ каждымъ днемъ проявлялись все ярче. Куда только римская политика вошла, она породила два общества съ особымъ языкомъ, преданіями, нравами и обычаями, идеалами и, можно сказать, религіей. Въ то время, какъ люди съ образованіемъ были насыщены всѣми тайнами римской культуры, крестьянинъ даже не понималъ церковнаго богослуженія. Эти два общества со временемъ не только увидѣли и поняли свою принципіальную противоположность, но и возненавидѣли другъ друга. Развитію этой вражды только способствовала политика Рима. Должны подчеркнуть, что князья, по сущности догмы, являлись только замѣстителями Рима, назначеніе которыхъ заключалось въ томъ, чтобы служить цѣлямъ римской политики. Слѣдовательно, хотя князья сами по себѣ были и нежелательны, но ихъ терпѣли и ими пользовались для осуществленія римской мечты. Римъ, чтобы ускорить свою побѣду, всюду назначалъ своихъ вѣрныхъ людей, которые требовали для себя почестей и выгодъ, а такія привилегіи всегда вызываютъ не только зависть, но и вражду.

Примѣромъ сопротивленій для народовъ, на которыхъ римская политика была направлена, явилась Русь, сохранившая свою самостоятельность и не подпавшая подъ вліяніе Царьграда. Толчкомъ же къ сопротивленію явилась глаголица, порожденная Царьградомъ. Такъ приготовлялась борьба духовной власти со свѣтской, что послѣ привело къ реформаціи, а потомъ и къ появленію народныхъ церквей.

Однако имперіализмъ никакъ не хотѣлъ увидѣть того, что онъ борется противъ предопредѣленія самой природы, законы которой побѣдить невозможно. Хотя Римъ не могъ

не замѣтить возникающей къ себѣ непріязни, но онъ ее считалъ только преходящимъ явленіемъ. Серьезность положенія Римъ почувствовалъ только тогда, когда борьба вспыхнула со всею силой. Препятствіемъ къ достиженію своихъ цѣлей Римъ считалъ Византію, какъ соревновательницу, и, потому, какъ только Византія подъ давленіемъ Ислама ослабла, а съ удачнымъ четвертымъ крестовымъ походомъ въ ея центрѣ воцарилось латинское государство, Римъ считалъ, что для его царствованія настало время.

И Римъ, чтобы не тратить время, къ дѣлу приступилъ радикально. Имъ была введена святая инквизиція съ опредѣленнымъ назначеніемъ — въ подчиненныхъ земляхъ уничтожать все несогласное съ нею,[1] а потомъ распоряженіемъ Латеранскаго собора отъ 1215 года епископы должны были спѣшно выслать своихъ священниковъ на занятыя вновь территоріи, которыя были раньше подъ вліяніемъ Византіи; эти священники должны были знать мѣстный языкъ. Францисканцы и доминиканцы снабдились уполномочіями выдавать стодневные отпусты[2] и на тотъ случай, если бы на ихъ проповѣдяхъ появились вновь покоренные народы.[3]

Такая римская политика вызвала должный отпоръ со стороны народовъ, находящихся до той поры самостоятельными отъ римскаго имперіализма. Само собою разумѣется, что эти народы не хотѣли жертвовать своею самостоятельностью и замѣнять ее чужимъ игомъ. Это касалось больше всего Руси, для которой это слово означало не только особую націю, но и свою собственную церковь, съ кирилловской окраской. Вмѣстѣ съ тѣмъ здѣсь на князей смотрѣли какъ на помазанниковъ Божіихъ, поставленныхъ „на казнь злымъ".

Чтобы распространить мирнымъ путемъ свое владычество на Русь, Римъ сначала посылалъ туда посольства папъ Иннокентія III-го, Гонорія III-го, Григорія IX-го, Иннокентія IV-го и т. д. и послѣ того, какъ увидѣлъ, что эти посольства не дали никакихъ положительныхъ результатовъ, пришелъ къ выводу, что для покоренія Руси необходимо предпринять военный походъ. Къ тому онъ соблазнялся тѣмъ, что Русь была раздроблена на отдѣльныя княжества, а кромѣ того ее постигло новое несчастіе, какъ нашествіе татаръ.

[1] Ср. H. Ck. Lea: Geschichte der Inquisition in Mittelalter, Bonn 1909.
[2] Wenzel: Árpádkori Okmánytár IX. 402, Tört. tár 1889, 568.
[3] Theiner: Monum. Hung I. 250.

Замѣтимъ, что во время четвертаго крестоваго похода на Царьградъ и заложенія тамъ латинской имперіи, какой то неизвѣстный рыцарь, обозначенный въ историческихъ памятникахъ одною буквой К, прибылъ съ дружиною въ Крымъ и завладѣлъ древней греческой Ѳеодосіей. Дружина состояла изъ генуэзцевъ. Такъ была заложена на югѣ Россіи первая латинская колонія, подъ названіемъ Кафы, которая должна была служить опорнымъ пунктомъ для дальнѣйшаго развитія интересовъ Рима въ Россіи. Ея власть въ скоромъ времени распространилась на Керчь, Судакъ, Ялту, Балаклаву и Мангупъ.

Въ Кафѣ, какъ центрѣ латинской епархіи, было открыто училище съ опредѣленнымъ назначеніемъ — приготовить католическихъ агитаторовъ для Руси. Одновременно было отдано распоряженіе шведскому королю Биргеру сдѣлать нападеніе на Русь съ сѣверо-запада. Однако планы Рима потерпѣли неудачу: русскій князь Александръ нанесъ шведамъ жестокое поражен е при Невѣ, за что былъ прозванъ Невскимъ, а на югѣ римской политикѣ помѣшалъ Исламъ. Отъ римскаго владычества въ Крыму осталось только названіе горы „Римъ“ у крымскихъ кисловодскихъ источниковъ.

Послѣ крушенія такого плана Рима, а также и неудачныхъ попытокъ войти въ соглашеніе съ татарами, ему ничего не оставалось дѣлать, какъ пойти другимъ путемъ, именно при посредствѣ поляковъ и мадьяръ приступить къ постепенному поглощенію русскихъ сосѣднихъ территорій.

Такая политика коснулась прежде всего Карпатской Руси, какъ наиболѣе удаленной окраинѣ русскаго историческаго этноса на западѣ.

И начались dies irae (дни злобы).

Уже король Эмерикъ получилъ приказъ очистить свою территорію отъ язычниковъ.[1] Тотъ же приказъ повторился при Андреѣ II-мъ.[2] Наоборотъ, Бела IV долженъ былъ уже присягнуть, что „de terris, nostrae jurisdictioni subjectiset quae in futurum, dante Domino, subjicientur, universos haereticos et alios christianos, qui relicta fide christianitatis, ad superstitionem Ismaheliticam et Judeorum pervestantur, quocunque nomine censeantur et fictos filios christianos de terris nostris bona fide stude-

[1] Ср. H. Ch. Lea II. 331.
[2] Т. с. II. 332.

bimus extirpare et eos, qui Romanae Ecclesiae in terra nostra sunt inobedientes. . . compellemus obedire Romanae Ecclesiae".[1]

На помощь этому съ запада были переселены колонисты и расположены по границѣ съ востокомъ, съ цѣлью поставить преграду распространенію вліянія востока среди мадьяръ, а также и среди русскихъ, входившихъ въ мадьярскія владѣнія.

Особенно сильныя поселенія были около Татръ, сохранившіяся и до нашего времени. Конечно, все это было не безъ причины. Такой преградой изъ колонистовъ старались прекратить среди западнаго славянства распространеніе кириллицы. Правда, отъ этихъ колонистовъ теперь остались только нѣмцы. Но въ свое время здѣсь были и латиняне. Памятники о нихъ сохранились въ жупахъ: липтовской,[2] гевешской,[3] боршодской,[4] саболчской,[5] землинской,[6] но главнымъ образомъ на Спишѣ,[7] гдѣ вмѣстѣ съ саксонцами составляли особую провинцію. На то ясно указываетъ одна грамота отъ 1280 г., составителями которой были „Elyes comes Saxonum et Latinorum et consules ceterique Saxones et Latini de provincia Scepusiensi".[8] Примѣтимъ къ тому, что эти латиняне также не всѣ изъ Италіи происходили. Вѣдь нынѣшній Vlachy на Спишѣ, когда то Latina villa in Scepes,[9] въ 1404 г. назывался городомъ Walendorf,[10] что показываетъ на „gens Belga, quae loquitur recte gallice". Во времена Людовика I-го вспоминаются Gallici vallis Agriensis[11] Наоборотъ, представителя латинянъ изъ Волошской Лѣски, землинской жупы, въ 1201 г. король Эмерикъ называетъ praeposit-омъ; такое названіе въ то время было въ употребленіи въ сѣверныхъ частяхъ Франціи.[12]

Чтобы провести свою политику въ жизнь среди вновь покоренныхъ народовъ, Римъ сталъ слѣдовать правилу Алкуина, друга императора Карла Великаго, заявлявшаго, что „народами слѣдуетъ управлять по святымъ правиламъ, а не

[1] Bárdossy: Suppl. t. Scepus. 417.
[2] Wenzel III. 159, IX. 29, IV. 100; Fejér IV, 3. 209.
[3] Fejér Cod. Dipl. IX. 7, 481.
[4] Csánki I. 177.
[5] Zichy Okmánytár VI. 191.
[6] Csánki I. 337, 358
[7] T. c. I. 253.
[8] Zipser Anzeiger 1872, ч. 42.
[9] Endlicher: Monum. Arpadiana 535.
[10] Fejér Cod. Dipl. X. 4. 287.
[11] T. c. IX. 7, 481.
[12] Századok 1880, 552.

слѣдовать его желаніямъ... Не нужно слушаться тѣхъ, которые говорятъ: гласъ народа-гласъ Божій, потому что народныя массы отличаются неразумiемъ". И первое усиліе было направлено противъ мѣстной интеллигенціи, чтобы народъ оставить безъ водителей.

Въ первую голову обрушились на помѣщиковъ. Такъ какъ въ то время религія въ жизни играла главную роль, съ тѣхъ поръ, какъ мадьяры попали подъ вліяніе запада, естественно, что русскіе, входившіе въ рамки Мадьяріи, отожествлялись съ язычниками и потому нельзя ихъ было допускать къ римскому богослуженію, какъ „единственно христіанскому", нельзя ихъ допустить къ принятію св. таинствъ, жениться на „христіанкѣ", не разрѣшалось производить похоронъ на „христіанскомъ" кладбищѣ и т. д. А послѣ этого какъ можно было за ними признавать право владѣнія на земли? Естественно, что этимъ правомъ могли пользоваться только въ томъ случаѣ, если они переходили въ лоно римской церкви, вновь крестились, а слѣдовательно оказывались въ рядахъ угнетателей и денаціонализаторовъ своего собственнаго народа.

Кромѣ того такимъ притѣсненіямъ способствовалъ мадьярскій законъ, по которому вся вновь пріобрѣтенная территорія считалась простою добычей и поступала въ распоряженіе короны.

Съ потерей русскими самостоятельности, они утратили не только право на свои владѣнія, но населеніе было обращено просто въ толпу безправныхъ рабовъ. Правда, король имѣлъ право возвращать отобранныя владѣнія старымъ помѣщикамъ, но въ то же время онъ могъ отъ нихъ владѣнія отобрать и передать другому. Такъ стало, что въ 1263 году король Стефанъ отобралъ отъ Михаила Микова его владѣнія Сваляву и Чинадѣево, расположенныя въ то время у засѣчной линіи и передалъ ихъ нѣкоему Аладару, придворному королевы, за его заслуги въ разныхъ посольствахъ.[1] Наоборотъ, Ладиславъ IV. въ 1284 году возвратилъ сыновьямъ нѣкоего Гала отобранныя отъ нихъ имѣнія Gepeuelve u Felnemptip, возлѣ Ужгорода.[2]

Слѣдуетъ подчеркнуть, что лѣтописецъ вообще называетъ карпаторусскихъ бояръ безбожными. Конечно, они были

[1] Fejér Cod. Dipl. IV 3. 17.
[2] Wenzel т. с. IX. 390.

слабы и потому склонны къ измѣнѣ своему народу. Въ этомъ отношеніи особенно извѣстенъ Судиславъ, о которомъ сохранились свидѣтельства, а его потомки, подъ именемъ Зударовъ-Сударовъ, позже значительную роль играли въ мадьярской исторіи. Но всѣхъ осуждать нельзя, находились и вѣрные своимъ преданіямъ, какъ напримѣръ Петръ Петровичъ и его кружокъ, которые всею силой противостояли гоненіямъ и притѣсненіямъ. Но они были безсильны противъ насилій, тѣмъ болѣе, если принять во вниманіе, что отъ непослушныхъ отбирались владѣнія. Съ подобными признаками встрѣтимся и нынѣ.

Отобранныя владѣнія передавались чужестранцамъ. Такимъ путемъ попали въ сѣверо-восточную область Карпатъ: Абы, Акоши, Рутткеры изъ Тироля, Богатрадваны изъ Чехіи, Балоги, Гунтъ-Познаны, Гуткеледы изъ Германіи, Другеты изъ Италіи и т. д. Новые помѣщики прибыли со своимъ дворомъ и экспонентами латинской церкви, чтобы способствовать дальнѣйшему разложенію русскости по примѣру Другета, который изъ Гуменова искоренилъ василіанъ, а на ихъ мѣсто помѣстилъ францисканцевъ или же по примѣру Николая изъ Перень, владѣтеля villae de Sancta Cruce, шаришской жупы, на западъ отъ Обишовецъ, по просьбѣ котораго папа Бенедиктъ XII въ 1340 году разрѣшилъ основать монастыръ чина Fratrum Minorum. Эта грамота Бенедикта XII доказываетъ намъ то, что до того времени въ западномъ углу шаришской жупы жили исключительно русскіе. Николай въ своей просьбѣ указываетъ, что во всемъ районѣ живутъ только русскіе „schismatici“[1] и нѣтъ священниковъ латинской церкви, которые могли бы проповѣдывать его многочисленнымъ подданнымъ слово Божіе. Вотъ почему папа разрѣшилъ основать монастырь и къ тому же чина Fratrum Minorum. Пришельцы постепенно распространялись и по селамъ, почему въ нихъ кое-гдѣ встрѣчаемся съ такими нѣмецкими именами, какъ Штаркъ, Рейберъ, Шварцъ, Шпрохъ, Штренкъ и т. д.

О первоначальныхъ русскихъ помѣщикахъ въ Подкарпатьѣ указываютъ сохранившіяся названія селъ: Даніилово, Петрово, Буштинъ, Перечинъ, Сорочинъ и др. Изъ нихъ, напримѣръ, Перечинъ первоначально принадлежалъ нѣкоему Переху, имя котораго указывается въ грамотѣ 1266 года, въ архивѣ рода Стары.[2]

[1] Wagner: Dipl. Sáros. p. 519.
[2] Sztáray Oklevéltár I. 11.

Также потомками первоначальныхъ карпаторусскихъ помѣщиковъ являются до нашего времени сохранившіяся фамиліи Тарноцій и Тиса. Родоначальникомъ фамиліи Тарноцій былъ Младикъ „ruthenus", которому въ 1262 году Бела IV. даровалъ землю Тарновецъ, въ турчанской жупѣ, за тѣхъ тридцать золотыхъ марокъ, которыя Младикъ одолжилъ ему передъ бѣгствомъ отъ татаръ.[1] Родоначальникъ фамиліи Тисы, Theza ruthenus, придворный королевы Маріи, въ первый разъ упоминается въ 1312 году.[2]

Въ Нижнемъ Землинѣ были извѣстны воеводы: Павелъ,[3] память о которомъ сохранила Варадская Правда (1221—1229) и Бодъ — въ районѣ Лелеся-Чопа.[4] Изъ его рода происходилъ Болеславъ, позже ваціовскій епископъ de genere Vladika, который въ 1214 г. лелесскому монастырю даровалъ села: Помочи, Поляна, Быстрица, Высока и Гумело при рѣкѣ Горна, недалеко отъ того мѣста, гдѣ сливаются Латорица и Угъ и имѣніе Zoluntha съ правомъ торговли, которое „tempore regis Emerici emerat totaliter cum habitatoribus et terra pro 82 marcis, a quibusdam mercatoribus de Russia venientibus";[5] Собиславъ de genere Петровичъ, его сынъ Петръ владѣлъ нынѣшними Михаловцами, которыя, какъ приданое невѣсты, перешли въ руки рода Стары.[6]

Въ 1266 г. между Григоріемъ, сыномъ Ната-Гната и его наслѣдниками и между родомъ Ластовецъ были установлены границы владѣній, при чемъ подчеркивалось, что граница отъ Переха „vadit ad sepulchrum ruthenorum, quod vulgo dicitur Mogula".[7]

Король Робертъ, своимъ декретомъ 1321 г., отнялъ градъ Porusthian въ Землинѣ отъ Петра, сына Петенька, память о которомъ сохранило село Петенье, за то, что пытался возвести на мадьярскій престолъ ducem ruthenorum;[8] центромъ его имѣнія былъ градъ Barko — Барковъ (отъ беречь), съ 36 селами,[9] среди которыхъ Избудья еще въ 1314 г. находилась надъ засѣчной линіей.[10] Сюда входилъ и Сомоторъ,

[1] Tört. tár 1904. 81.
[2] Anjonkori Okm. I. 281, Komáromy A.: A borosjenői Tisza család ösei, Budapest 1896.
[3] Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1906, 137.
[4] T. c. 1910, 197.
[5] Fejér Cod. Dipl. III. I. 153 и 471.
[6] Adalékok т. с. 1908, 67.
[7] T. c. 1908, 14.
[8] Fejér VIII. 2. 292.
[9] Adalékok 1902, 294.
[10] T. c. 1908, 197.

полученный еще въ 1265 г. отцомъ Петра, dicitur Petnya, въ даръ отъ Стефана.[1]

Porusthian ничто иное, какъ Порощина, имѣніе потомка Пороша, о которомъ сохранилась память въ названіи села Порошкова въ ужской жупѣ.

За участіе въ мятежѣ, Петръ, сынъ Петеньи, потерялъ свое имѣніе, также и Ренеловъ, его сосѣдъ и товарищъ; послѣдняго имѣніе Паздичъ получилъ Михаилъ de genere Ákos, отъ котораго произошла мадьярская фамилія Паздичей.[2]

Андрей II. въ 1218 г. остриголмскому архіепископу Іоанну даровалъ виноградники въ Погранѣ, нитранской жупы, которыя были дарованы „prius Ladislao ruteno"[3].

Петръ Зударъ de genere Судославъ получилъ въ 1280 г. Маковицу,[4] а въ 1286 г. Фома Толпошъ ruthenus Мочолю и Градиско въ шаришской жупѣ.[5]

Андрей III. Доминику rutheno даровалъ землю Либеле;[6] онъ въ 1304 г. былъ зволенскимъ жупаномъ. Однако король Робертъ въ 1340 г. упомянутую землю отъ него отнялъ.[7]

Изъ рода Монославовъ, который былъ въ связи съ княжескимъ домомъ Ростиславичей, происходилъ Лодомиръ, прежде варадскій епископъ, позже остриголмскій архіепископъ.[8]

Яковъ, послѣдній спишскій русскій епископъ, имѣлъ двухъ братьевъ: Іоанна и Станислава и одну сестру, отъ которой произошла мадьярская фамилія Farkasfalvi. Іоаннъ имѣлъ пять сыновей, изъ которыхъ Яковъ былъ уже плебаномъ въ Кошицахъ. Его внукъ Яковъ былъ государственнымъ судьей, а правнукъ Іоаннъ — загребскимъ епископомъ, позже — колоцкимъ, а въ концѣ — неапольскимъ архіепископомъ; скончался въ 1409 г. Такъ какъ у Станислава не было дѣтей, то съ его смертью эта фамилія прекратилась.[9]

Значительную роль играли въ мадьярской исторіи Мишковцы, также вышедшіе изъ среды карпаторусскихъ дворянъ, которые, пребывая въ Боршодѣ, быстро омадьяризовались. Также вышли изъ карпатороссовъ фамиліи: Боксы, Борши

[1] T. c. 1902, 161.
[2] Adalékok 1902, 204.
[3] Knauz N.: Monum. Eccl. Strigon. I. 218.
[4] Wenzel VIII. 241, Károlyi Codex 21, Bárdossy: Suppl. t. Scepus 256.
[5] Bárdossy т с. 257.
[6] Fejér V. 250.
[7] T. c. IV. 31.
[8] Bárdossy: Annal. ter. Scepus 293.
[9] Ср. Századok 1897, 788.

и Текулы. Эти фамиліи по историческимъ даннымъ явились въ сѣверо-восточную область Карпатъ первыми. Боксы и Борши находились между собою въ родствѣ.[1] А Борши и Текулы участвовали въ заговорѣ Петра Петеньки въ пользу Романовичей противъ Анжуевъ и результатомъ этого заговора стало, что имѣніе Боршовъ было конфисковано,[2] Текулы же обороняли шаришскій замокъ отъ нападенія Анжуевъ.[3]

Въ пору татарскаго нашествія самымъ сильнымъ помѣщикомъ на Подкарпатьѣ былъ князь Ростиславъ.[4] Центромъ его владѣній былъ замокъ Чичва въ Землинѣ.[5] Вслѣдствіе неудавшагося его возстанія противъ князя Романа, онъ свое имѣніе передалъ тестю, Белѣ IV-му, на дочкѣ котораго, по имени Аннѣ, онъ былъ женатъ, а въ замѣнъ получилъ мачовское княжество, около рѣки Колубара, въ нынѣшней сѣверной Сербіи. Въ 1254 году онъ былъ уже Dominus de Machou.[6] Здѣсь онъ во многомъ способствовалъ мадьярамъ продвинуть впередъ ихъ засѣчную линію.

Стефанъ V. въ 1270 году даровалъ нѣкоему Рейнольду, родоначальнику фамиліи Розгонь,[7] Чичву, съ принадлежащими къ ней имѣніями.

Къ тому добавимъ, что еще въ 1299 году бережскимъ жупаномъ былъ русскій, нѣкій Григорій, Ruthenorum ducis officialis, который въ томъ же году въ Береговѣ съ четырьмя служными производилъ судъ въ дѣлѣ одного спорнаго владѣнія.[8]

За разрушеніемъ русскаго дворянства, римская политика была направлена противъ стараго русскаго городского сословія, вплоть до прекращенія русской коммерческой жизни.

Ясно, что съ развитіемъ латинской церкви право торговли получали только ея члены. Чтобы задушить русскую торговлю, члены латинской церкви обособились отъ „язычниковъ“. Еще Бела IV далъ право нѣмцамъ изъ Кежмарка, чтобы „villicum inter se eligant de communi voluntate, qui omnes causas eorumdem decidere debeat... Praeterea Forum liberum.

[1] Wenzel: Árpádk. okm. XII. 207.
[2] Anjouk. Okm. II. 394.
[3] Fejér VIII. 1. 478.
[4] Wenzel: Rosztiszlaw herczeg, Budapest 1887.
[5] Wenzel: Arpádk. Okm. XII. 12 14.
[6] Fejér IV. 2. 218 и 314.
[7] Wenzel: XII. 12—14.
[0] Fejér VI. 2. 217.

Item in campia solvent more Saxonum aliorum, non praeposito Scepusiensi, sed sacerdotibus propriis. „Также“ cimiterium liberum, „чтобъ“ ne misceri debeant cum slavis, quorum distinctae Kesmarkini, Leutschoviae, Igloviae, Olaszini et Váralye parochiales Ecelesiae ac Domus hodiedum supersunt, rectores vero earum veteri vicar.orum nomine veniunt“.[1]

Тоже самое происходило и въ другихъ мѣстахъ. Съ подобнымъ обособленіемъ католиковъ въ скоромъ времени при древнихъ русскихъ городахъ возникли новые, чуждые русскимъ, какъ по національности, такъ и по вѣроисповѣданію. Такъ при Alte-Leutsch появилась новая villa Lywche, нынѣшняя Левоча, на сѣверъ отъ старой,[2] при Windisch-Leibicz, Deutsch-Leibicz[3] и т. д.

Какъ только завершилось обособленіе торговаго класса латинской церкви, имъ было предоставлено право возвести вокругъ своихъ поселеній оборонительныя стѣны и постепенно было введено право торговли и промышленности только для членовъ католической церкви внутри огороженныхъ мѣстъ. Такимъ образомъ русскіе съ своей кириллицей остались внѣ стѣнъ и безправными. Чужестранцы же, огражденные отъ нападеній, свободно могли жить и благоденствовать на русской землѣ. Для русскихъ ремесленниковъ и купечества ничего не оставалось, какъ примкнуть къ пришельцамъ и перейти въ католическую церковь. Такъ появились въ новыхъ городахъ русскіе съ фамиліями, какъ Winder, Windisch, Windek, чтобы у прочихъ произошла германизація и въ именахъ. Въ этихъ новыхъ городахъ, окруженныхъ стѣнами, русскій человѣкъ не имѣлъ права на куплю и постройку дома и тѣмъ болѣе не имѣли право основать свою церковь. Поэтому со временемъ, когда стѣны разрушились, то старое русское обѣднѣлое мѣщанство очутилось на окраинѣ городовъ, что мы наблюдаемъ и въ наше время.

Не избѣжала насилій и русская церковь. Къ какимъ средствамъ для этого прибѣгали, достаточно указать намъ на распоряженіе папы Григорія XI отъ 14 іюля 1372 года, къ краковскому епископу, въ которомъ ему приказывалось русскихъ епископовъ изгнать со свей территоріи brevi manu.[4] Католическую ненависть къ русской церкви характеризуетъ

[1] Bárdossy: Suppl. ter. Scepus 223.
[2] Szepes vm. tört. kiad. IV. 16 и V. 146.
[3] T. c. IV. 79.
[4] Theiner, Monum. Polon I: 675.

то, что изъ склеповъ великолѣпнаго перемышльскаго собора были выброшены прахи русскихъ усопшихъ, соборъ былъ разобранъ, часть камней выбросили въ рѣку Санъ, чтобы не пахло русскостью, а изъ остальной части построили новый католическій костелъ, существующій и въ наше время, который былъ переданъ новоучрежденному латинскому епископству. Русскія церкви не считались христіанскими, о чемъ ярко подчеркиваютъ грамоты.[1] Въ Польшѣ восточное богослуженіе называлось идололатріей, церкви сравнивались съ еврейскими синагогами или считались какъ простой fundus instructus, зачастую церкви вмѣстѣ съ имѣніями сдавались въ аренду евреямъ, отъ которыхъ зависѣло дать-ли православнымъ церковь для богослуженія или же нѣтъ.[2] Въ городахъ больные православные могли вызывать къ себѣ священника только тайнымъ путемъ, умершихъ днемъ хоронить не разрѣшалось, а если гдѣ случайно и разрѣшали, то похороны производились безъ пѣнія и свѣчей. Всѣ привилегіи, которыми русская церковь пользовалась при русскомъ правленіи, были уничтожены, священники были приравнены къ обыкновеннымъ мірянамъ, подвергались не суду епископовъ, а гражданскимъ судьямъ и прежде всего были въ полной зависимости отъ гладіаторскаго права помѣщика, въ имѣніи котораго изъ ласки пребывали. Замѣтимъ, что въ случаѣ перехода изъ православія въ католическую церковь, повторное крещеніе запретилъ только папа Александръ VI въ 1501 году буллою Altitudo divini consilii.

Естественно, что при такомъ всестороннемъ насиліи, русскіе Карпатъ, предоставленные только собственнымъ си-

[1] Лелескій конвентъ въ г. 1418 нашелъ „in Sarkad . . . duas Capelles ligneas, unam christianorum cum turri lignea, aliam Ruthenorum, ambos cum cimeterio et sepultura", „in Makaria . . . duas Capellas ligneas, unam christianorum, aliam Ruthenorum, ambas cum cimeteris", „in Dolha Capellam ligneam Ruthenorum cum cimeterio et sepultura . ." Лелесъ, Actor. 1418 ч 24.

[2] См. Галицкій ист. сборникъ. Львовъ 1860 III. ст. LXXV нръ 37. О томъ свѣдительствуетъ и каноникъ Львовскаго латинскаго капитула I. Іозефовичъ, въ своемъ сочиненіи: „Annales urbis Leopoliensis, tomus extravagans № 252, говоря: Audivi ab antiquioribus nostris, rerum scientiam habentibus, quod tantum in partibus illis insolens dominatio Polonorum processerat, ut recutitae Judaerorum genti (обрѣзанному жидовскому народу) super ecclesias jus tribuerat. Non enim presbyter, vulgo pop, sacramenta baptismi, matrimonii aliaque in ecclesia administrare parochianis suis licitum habebat, nisi prius aclavibus Judaeo (quos semper ad manus arendatoris deferre, et doponere cogebatur), constitutam a domino pensionem persolveret. Haecum tanto abusu et praejudicio fidei Christianae erant, judicet posteritas fidec lium". Объ этомъ говоритъ также современный писатель, Самуилъ Грондскій, въ сочиненіи: „Historia belli Cosaco-Polonici, conscripta 1676. изд. въ Пештѣ 1789 г. стр. 15.

ламъ, не могли противостоять такому террору и потому, съ каждымъ днемъ оттѣсняемые все больше въ горы, теряли свои историческія земли.

При такихъ невозможныхъ обстоятельствахъ прекратила свое существованіе и карпаторусская литература. Даже замолкли слѣпцы и калѣки, а съ ними вмѣстѣ исчезли и былина и гусли, на ихъ же мѣсто появились бандуры и думы, грустною печалью рисовавшія жизнь и страданія бѣднаго, въ рабство попавшаго народа, что ярко подчеркиваетъ народная пѣснь:

„Добри было нашимъ быкамъ за давныхъ лѣтъ жити,
Доки незнали наши батьки панщину робити.
Зразу сыли добры паны, лехки на роботу:
Цѣлый тыждень собѣ роби, панови въ суботу.
Якъ настали лихи паны, тяжки на роботу:
Цѣлый тыждень на панщинѣ, толока въ суботу...“

Конечно, карпаторусскому народу при Арпадахъ жилось все же легче, потому что въ силу сложившихся обстоятельствъ Арпады, хотя и пресмыкались передъ Римомъ, но душою стремились больше къ востоку. Съ приходомъ же Анжуйской династіи, унаслѣдовавшей права Арпадовъ, послѣдная надежда карпатороссовъ на снисхожденіе исчезла. Тому причиною были два обстоятельства. Прежде всего слѣдуетъ помнить, что Анжуйцы были родомъ изъ Италіи, являвшейся епископіей Рима, который прилагалъ всѣ усилія къ тому, чтобы на мѣсто ненадежныхъ Арпадовъ возвести на мадьярскій престолъ Анжуйцевъ, а тѣмъ самымъ укрѣпить за собой владычество въ Мадьяріи. При томъ необходимо подчеркнуть, что въ пику происками Рима выставлялись, какъ кандидаты, на мадьярскій тронъ, со стороны востока, потомки Романовичей — Андрей и Левъ, князья Червонной Руси. Во главѣ этого движенія стоялъ знатный мадьярскій царедворецъ Копасъ, а переговорами руководилъ Петръ, сынъ Петенька, изъ Сѣчовецъ. Однако, пока Романовичи являвшіеся внуками Белы IV-го, на дочери котораго Констанцѣ былъ женатъ ихъ дѣдъ Левъ I-й, и имѣли нѣкоторое право на престолъ, только рѣшались, ловкій папскій кандидатъ уже находился въ Вудинѣ и, чтобы не терять правъ и времени, предпринялъ наступленіе противъ сѣверо-восточныхъ князей. Контръ-наступленіе подготовлено не было и Карлъ Робертъ надъ обезкураженнымъ

противникомъ одержалъ рѣшительную побѣду при нынѣшнихъ Капушанъ шаришской жупы.[1] Чтобы потомъ удержать за собою занятую территорію, и не жить въ постоянной опасности, со стороны новаго короля были приняты рѣшительныя мѣры. Латинизація стала проводиться съ новой силой еще и потому, что по соображеніямъ Рима, Мадьярія должна была служить передовымъ пунктомъ къ дальнѣйшему распространенію католицизма на востокъ, чѣмъ она фактически и была при Людовикѣ I-мъ. Чтобы среди карпаторусскаго народа вся акція проводилась по задуманному плану, Карлъ Робертъ передалъ всю территорію подъ надзоръ итальянцу Другету, даруя ему еще въ 1322 году имѣніе Гумена въ Землинѣ, а въ 1342 году — Плавечскій замокъ на Попрадѣ, о чемъ грамота замѣчаетъ: „pro majori et certiori tuitiori et defensione confiniorum regni nostri circa Poloniam et Rutheniam".[2]

Но этому усилію помѣнило неожиданное обстоятельство. Дабы какъ нибудь противустоять новому игу, народъ бросалъ долины и бѣжалъ въ горы, на болѣе неприступныя территоріи. Движеніе приняло вскорѣ такіе размѣры, что и правительство сочло необходимымъ вмѣшаться въ него. Въ 1345 году король послалъ приказъ Рикольфу шаришскому, родомъ изъ Брезовицы, а также землинскому и ужскому жупанамъ, чтобы они всѣми силами и способами поспѣшили воспрепятствовать этому движенію.[3]

Естестственно, что тѣ новые помѣщики, которые были одарены королями, вслѣдствіе этого движенія оказались въ весьма непріятномъ и затруднительномъ положеніи. Необходимо имѣть въ виду, что Карпаты вовсе не предназначены природой къ занятію земледѣліемъ. Самъ Богъ опредѣлилъ этотъ край для скотоводства. Каменистая почва горъ способна производить только овесъ, да картофель, но тѣмъ не менѣе она представляетъ несомнѣнное богатство для скотоводства, благодаря своей лѣсистости, пастбищамъ и воднымъ источникамъ. Когда зима поворачиваетъ на весну, отъ дуновенія южныхъ вѣтровъ таятъ снѣга, шумятъ-гремятъ водопадами горныя рѣки и рѣченки и черезъ нѣсколько недѣль вся мертвая полоса покрывается густыми травами, буйными

[1] Fejér: Cod. Diplom. VIII. 2. 292, VIII. 6. 60; Anjoukori Okmánytár IV. 263.

[2] Anjouk. Okm. IV. 263.

[3] Tóth S.: Sáros vármegye monografiája III. 131.

злаками и несмѣтными коврами горныхъ цвѣтовъ. По словамъ народной пѣсни:

Урадуется весь міръ на земли —
Горы, долины та и полонины . . .

Такъ какъ почва въ этихъ мѣстахъ не пригодна для земледѣлія, зачѣмъ же человѣку насиловать природу, зная, что для него отъ этого немного будетъ пользы? Ревъ скота, блеянье овецъ и ягнятъ — вотъ что исключительно заполняло воздухъ. Естественно предположить, что при такомъ промыслѣ здѣсь не могли образоваться постоянныя села, какъ это мы видимъ въ настоящее время. Существовали только центры, каковыми въ первую очередь являлись святилища, куда народъ сходился въ праздничные дни и куда собирался коротать долгую зиму. Поэтому многія горныя вершины и получили чисто мифологическія названія. Позже эти горные центры замѣнили монастыри, возлѣ которыхъ совершался торгъ и обмѣнъ продуктами.

Пока здѣсь было русское владычество, не было никакихъ причинъ къ перемѣнѣ образа жизни. Но, когда русскость утратила свое главенствующее значеніе съ приходомъ сюда чужихъ помѣщиковъ, естественно, что горныя области, охваченныя русскимъ движеніемъ, оказались для нихъ вовсе безполезными. Съ отходомъ же значительной часта населенія въ горы, для помѣщика потеряли значеніе и долины, тѣмъ болѣе, что онъ все время подвергался опасности со стороны недовольнаго, ушедшаго въ горы и закаленнаго въ борьбѣ съ опасностями дикой природы, народа. Вотъ почему у гуцула и на полонинѣ до сихъ поръ торчитъ ножъ. Въ тѣ же давнія времена весь горный народъ былъ вооруженъ, Богъ вѣсть какими путями занесеннымъ въ горы, оружіемъ. До конца XVIII вѣка, пока правительству не удалось народъ обезоружить, каждый полонинскій мужчина былъ вооруженъ ружьемъ, часто янычаркою, пистолетомъ, кинжаломъ и т. п.

Чтобы обезпечить возможность спокойной жизни, помѣщики, въ силу вышесказанныхъ неблагопріятныхъ обстоятельствъ, принуждены были сами позаботиться о усмиреніи горъ. Тутъ и опрьдѣлилось призваніе шолтисовъ и кенезовъ. Естественно, что къ этой роли болѣе всего соотвѣствующими являлись свои люди. Но, чтобы найти подобныхъ людей изъ среды русскихъ, необходимо было притти на помощь самому правительству. Поэтому король, чтобы ослабить это движеніе,

былъ склоненъ возвратить нѣкоторымъ изъ прежнихъ владѣльцевъ имѣнія и прежде всего тѣмъ, кто способствовалъ удушенію русскости. Такими напримѣръ явились Боксы, Текулы и Зудары (Судари).

Такъ какъ Русь въ то время попала подъ татарское иго, а Галичемъ завлтдѣла Польша, то далѣе уже совершенно некуда было изъ горъ бѣжать.

Ясно, что при такихъ обстоятельствахъ борьба съ правительствомъ сильно осложнялась, если принять во вниманіе тѣ выгоды, которыя правительство представляло народу: кто возвратится на свои мѣста или вообще пожелаетъ поселиться вновь, тому давался на вѣчность земельный надѣлъ, правда въ аренду; разрѣшалось на этомъ надѣлѣ возводить свои хозяйственныя постройки, которыя поселившійся, какъ свою собственность могъ продать. Чтобы населеніе могло окрѣпнуть матеріально, за надѣльную землю въ теченіе 12—20 лѣтъ арендная плата не взималась. Кромѣ того каждый могъ свободно исповѣдывать свою религію.

Посредниками между населеніемъ и помѣщиками, которыхъ подерживало правительство, были шолтисы-кенизы, которымъ обѣщалось, что они за свою работу получатъ въ собственность, съ правомъ продажи, двойной надѣлъ земли, разрѣшалось строить водяныя мельницы, а въ вмѣстѣ они были назначены старостами. Работа шолтисовъ имѣла успѣхъ и въ скоромъ времени часть населенія возвратилась на свои, старыя мѣста, а часть приступила къ новымъ поселеніямъ на отведенныхъ участкахъ.

Размѣръ земельнаго надѣла не былъ одинаковъ: въ зависимости отъ количества свободной площади и отъ качества земли колебался между 12—24 нынѣшними утрами, почему и арендная плата установилась въ четверть марки за утро, что приблизительно равняется Кч. 3·50.

Помѣщики, ради собственныхъ интересовъ, вначалѣ соблюдали обѣщанныя населенію выгоды, но не дальше перваго поколѣнія, а потомъ увеличили арендную плату и, наконецъ, стали взимать подати съ населенія натурой. А потому жизнь для народа стала несносной. Если бы притѣсненіе распространилось не только на матеріальную сторону, но и коснулось религіи по старымъ методамъ, то безспросно, что отъ русскихъ въ Карпатахъ осталось бы только одно историческое воспоминаніе.

Хотя русскіе и дальше презирались, но вниманіе отъ востока было отвлечено событіями, совершившимися на югѣ, именно быстрымъ подъемомъ турокъ, которые въ скоромъ времени стали угрожать и Мадьяріи. При томъ нельзя забывать, что со смертью Маріи, дочери Людовика, династія Анжуйевъ прекратилась и на престолъ былъ избранъ Сигизмундъ изъ Люксембурга, родомъ нѣмецъ, у котораго уже въ крови была ненависть противъ Рима, а одновременно въ западной церкви вспыхнулъ раздоръ и начала появляться реформація.

Благодаря такимъ обстоятельствамъ русскіе въ Карпатахъ національно спаслись. Не мало ихъ національному спасенію способствовало прибытіе въ концѣ XIV столѣтія Феодора Кріатовича, который поселился въ мукачевскомъ имѣніи, полученномъ имъ въ даръ отъ короля Сигизмунда, а потомъ это имѣніе, послѣ смерти семьи Коріятовича, въ 1426 году было передано Георгію Бранковичу. Ясно, что какъ Коріатовичъ со своей свитой, такъ и Бранковичъ карпатороссамъ въ національномъ отношеніи были на помощи и съ ихъ содѣйствіомъ русскость въ Карпатахъ укрѣпилась. Съ помощью Бранковича здѣсь были поселены не мало сербскихъ семействъ, бѣжавшихъ отъ турокъ и собственно возвращавшихся въ свою старую землю, которую они оставили еще во времена императора Гераклія. Интересно, что сербы свои посенія называли Бѣлградомъ. Такъ память объ этихъ поселеніяхъ въ названіи сохранилась: на юго-востокъ отъ Токая, уже саболчской жупы, есть и нынѣ пустошь Belegrád, также часть села Hernád — Как называется Бѣлградомъ, а въ мѣстечкѣ Szántó абауйской жупы, такъ называется одна улица и тамъ же одиа лука, возлѣ села Alsó-Czécze, тоже называется Belegrád-омъ, больше того, даже и въ Гельницѣ на Спишѣ встрѣтимся съ названіемъ межи Belegrád и т. д.

Конечно, было бы несправедливо не отмѣтить, хотя бы косвенныхъ, заслугъ гуситизма передъ русскими въ Карпатахъ за то, что онъ, ведя борьбу противъ римскаго имперіализма, тѣмъ самымъ парализовалъ, правда на короткое время, его работу въ Карпатахъ среди русскаго населенія. При борьбѣ гуситовъ съ Римомъ, а въ то же время и освобожденіи Руси отъ татарскаго ига и ея быстромъ подъемѣ, для русскихъ Карпатъ складывалась благопріятная обстановка.

Если все же положеніе карпаторосовъ, при такой благопріятной обстановкѣ, не улучшилось, то причины тому заключаются въ томъ, что Русь, послѣ своего освобожденія отъ татарскаго ига, сама требовала долгаго времени, чтобы оправиться отъ глубокихъ ранъ, нанесенныхъ ей татарскимъ нашествіемъ и поэтому она не могла выступить сейчас ежъ противъ запада, гдѣ въ то время вспыхнули войны. Русь только съ Петромъ Великимъ выявила свое великое могущество. Наоборотъ, хотя среди западныхъ народовъ и происходили войны и ссоры, но въ отношеніи Руси они всѣ были согласны. Западъ не могъ смотрить спокойно на ея быстрый подъемъ и отъ нихъ не ускользнуло то обстоятельство, что русскіе цари, начиная съ царя Ивана Васильевича III, приняли званіе „царя всея Руси", что понималось, что Русь не забыла о своихъ, насильственно оторванныхъ въ періодъ татарскаго нашествія земляхъ. А потому уже въ 1471 году въ Мадьярію прибылъ кардиналъ Маркъ, уговорить короля Матвѣя, чтобы онъ постарался остатки русскихъ reducendi aut exterminan di etpenitus delendi in Hungaria.[1] Правда, король Матвѣй рѣзко подчеркивалъ, что онъ не допуститъ, чтобы папа, руководствующійся мірскими, властолюбивыми интересами, наложилъ свою власть и на мадьярскаго короля.[2] Однако его такую рѣшительность было бы ошибочно разсматривать какъ защиту русскихъ, то было просто знакомъ времени, когда отдѣльные народы выходили изъ сѣтей римскаго имперіализма, находя поддержку въ реформаціи, съ ея народнымъ языкомъ при богослуженіи.

Ненависть Рима противъ Руси и вообще русскихъ еще болѣе усилилась послѣ того, какъ его повторныя попытки заполонить Русь, кончились неудачами, чему показателями были: Флорентійскій соборъ, бракъ царя Ивана Васильевича на дочери Константина, послѣдняго императора Византіи и посольство, высланное въ Москву при царѣ Иванѣ Грозномъ.

Наканунѣ этой новой эры 29 августа 1526 произошла битва при Могачѣ.

Петровъ совершенно упустилъ изъ внду, что эту битву предупредило въ 1514 г. крестьянское возстаніе, которое охватило цѣлую Мадьярію. Однако мятежъ, лишенный подходящей организаціи, окончился неудачей. Чтобы отомстить

[1] Theiner II. 432.

[2] Fraknói V.: Egy pápai követ Mátyás udvaránál, Olcsó könyvtár 1218 и 1220 ч., 8 и 115 ст.

за мятежъ, дворянство, своимъ постановленіемъ на собраніи отъ 18 октября, прямо сковало народъ рабскими цѣпями. Отъ него отнялось даже право переселенія, а наказанію подверглись не только участвовавшіе въ возстаніи, но даже и дѣти за грѣхи своихъ отцовъ.

Конечно, владычество турокъ не было пріятнымъ для дворянства, но для крестьянъ онъ былъ облегченіемъ, потому что съ приходомъ турокъ, въ занятыхъ ими областяхъ, теряли свою силу законы 1514 г., а храбрость и смѣлость представили для порабощеннаго народа случай къ подъему. Къ тому необходимо прибавить, что турецкое владычество не касалось ни религіи, ни языка подданыхъ. Напротивъ, какъ это указываютъ свидѣтельства, они сами приспособлялись къ языку покоренныхъ: паши изъ Будина вели переписку даже съ вѣнскимъ правительствомъ по мадьярски; Паша Оросланъ въ 1565 г. просилъ Вѣну, чтобы съ нимъ сообщались исключительно по мадьярски, ибо въ его распоряженіи нѣтъ лицъ, владѣющихъ латинскимъ языкомъ.[1]

Поэтому не было причины къ тому, чтобы народъ бѣжалъ отъ турецкаго владычества Если бы дѣйствительно народъ отъ него бѣжалъ, то тогда бы поднялся вопросъ, гдѣ же скрывались толпы этихъ бѣженцевъ? Вѣдь самъ Петровъ утверждаетъ, что мадьяры дошли только до Оркуты въ Шаришѣ, а въ Земплинѣ до Вранова и въ то же время турецкое владычество простиралось на области нижняго Землина и нижняго Абауйя. А изъ этого естественно встаетъ вопросъ: какъ можно допустить, чтобы эти мадьяры, пребывая здѣсь, обрусѣли, а потомъ, возвращаясь назадъ въ долину, стали по вѣрѣ предками нынѣшнихъ русскихъ, если появленіе русскихъ на южномъ склонѣ Карпатъ усилилось только съ началомъ XVIII вѣка.[2]

Ясно, что отъ турецкаго владычества бѣжали только дворяне, съ своими приближенными, народъ же радовался, что освободился отъ мучителей и притѣснителей. Напримѣръ, когда въ 1536 году турки приближались къ Пожегѣ, то народъ связавши начальника крѣпости, передалъ въ руки турокъ его и крѣпость. Тоже самое повторилось и въ другихъ

[1] A budai basák magyar nyelvü levelezése. A Magy. Tud. Akad. megb. szerk. Takács S., Eckhart F., Szekfü Gy., Budapest 1915.
[2] Петровъ: Матеріалы VI. 157.
[3] Margalits Ede: Horvát-Magyar Repertorium, II. 739.

мѣстахъ.[3] Народъ повсюду привѣтствовалъ турокъ, какъ освободителей и именно эти обстоятельства помогали ихъуспѣху.

Все то движеніе, которое можно здѣсь прослѣдить отъ битвы при Могачѣ до XVIII. столѣтія, произошло по причинамъ мѣстныхъ обстоятельствъ.

Должны подчеркнуть, что битва при Могачѣ поставила Мадьярію въ безвыходное положеніе. Только кончилось крестьянское возстаніе 1514 года, какъ случилась новая бѣда, именно въ битвѣ при Могачѣ былъ убитъ король Людовикъ II-й. И для мадьяръ всталъ вопросъ: что дѣлать, гдѣ найти выходъ, чтобы избѣжать паденія?

Вольшинство, опираясь на законъ 1505 года, который гласилъ, что престолъ не можетъ занять чужестранецъ, спѣшно избрало королемъ Іоанна Запольняго и находилось въ томъ убѣжденіи, что передъ лицомъ опасности всѣ объединятся.

Другая часть дворянства, не расчитывая на собственныя силы, заискивала передъ Габсбургами, которые уже давно простирали свои руки на Мадьярію. Эта группа, во главѣ съ начальникомъ будинской крѣпости, Іоанномъ Борнемисомъ, 15 декабря 1526 г. провозгласила за короля брата императора Карла V-го, Фердинанда I-го, который былъ женатъ на сестрѣ убитаго короля Людовика II-го, Аннѣ.

Такъ Мадьярія распалась на три части. Весь югъ былъ въ рукахъ турокъ, западъ попалъ въ руки Габсбурговъ, а націоналисты стянулись въ Семиградъ, гдѣ образовалось особое княжество съ цѣлью защитить и сохранить мадьярскую самостоятельность.

Та ненависть между этими борющимися группами была усилена религіозными спорами. Націоналисты приняли реформацію,[1] а Габсбурги провозгласили контрреформацію.

[1] Слѣдуетъ намъ подчеркнуть, что это движеніе въ своемъ началѣ захватило почти весь мадьярскій этносъ. Къ нему приступило и дворянство, даже и въ самой латинской іерархіи нашло сочувствующихъ. Вѣдь трудно было устоять отъ реформаціи и іерархіи, которая жила въ ту пору совершенно мірскою жизнью, почти безъ всякаго религіознаго чувства. Напримѣръ: Ладиславъ Салкай вступилъ уже на ягерскій престолъ, хотя еще не былъ священникомъ, а въ 1524 г. досталъ даже остригомскій престолъ, хотя былъ всего лишь „in minoribus constitutus" (Fraknói V.: A magyar kir. kegyuri jog története, Budapest 1895. 216 ст.). Подманицкій, епископъ нитранскій, былъ рукоположенъ 2 февр. 1513 г., а 6 февр. 1513 г. получилъ уже хиротонію, совершая литургію въ первый разъ лишь 17 апр 1513 г. (Knanz N.: A pozsonyi kápt. kéziratai 1870, 26 ст.) Георгій Сатмари былъ бѣлоградскимъ протоіереемъ въ 1495 г., а въ 1497 г. получилъ семиградскую препозитуру и въ томъ же году безъ рукоположенія сталъ веспримскимъ епископомъ; послѣ былъ переведенъ въ Варадъ, а отсюда на престолъ въ Печъ, но лишь въ 1506 г. служилъ первую литургію (Századok 1903, 226—7).

Каждая группа имѣла одну и ту же цѣль-уничтоженіе противной стороны. Но къ тому не хватало собственныхъ силъ. Хотя Габсбурги были и могущественнѣе, но ихъ силы парализовались съ одной стороны внутреннею борьбою въ самой Германіи, а съ другой — мѣшали турки.

Въ виду того, что Габсбурги двигались съ запада на востокъ, націоналисты шли имъ навстрѣчу и наоборотъ, съ юга врѣзывались клиномъ турки, то мѣстомъ столкновенія, естественно, должна была быть сѣверо восточная область, именно мѣстопребываніе русскихъ, на національномъ уничтоженіи которыхъ сходились обѣ враждующія стороны.

При такихъ обстоятельствахъ и безъ того тяжелая судьба карпатороссовъ становилась прямо таки невыносимой. Вѣдь тяжесть войны ложилась прежде всего на мѣстное населеніе. Подати были неимовѣрно высоки: за нихъ брали даже лошадей, коровъ и т. п., а потому въ шаришской жупѣ уже въ 1535 г. одинъ плугъ[1] приходился на двух-трехъ крестьянъ.

Въ силу такихъ обстоятельствъ, среди угнетеннаго народа вспыхнули возстанія.

Во главѣ нѣкоего Гавріила Карачона уже въ 1569 г. вспыхнуло возстаніе около Тисы.[2]

Въ 1631 г. тамъ же вспыхнуло второе возстаніе. Этимъ руководилъ нѣкій Петръ Чисаръ. Оно охватило жупы: Абауй, Берегъ, Боршодъ, Шаришъ, Саболчъ, Турня, Ужъ и Землинъ, слѣдовательно сѣверо-восточную область Карпатъ.[3]

Но сила была за правительствомъ и оно войсками постепенно возстанія подавило. Что было потому дѣлать бѣдному народу?

Народъ отъ насилій бѣжалъ въ разныя стороны: на сѣверо-востокѣ бѣжавшіе стягивались въ горную область, на югѣ бѣжали къ туркамъ, а на западѣ — въ Австрію и Моравію. Чтобы возвратить иза Австріи и Моравіи бѣжавшихъ назадъ къ помѣщикамъ, въ 1574 году былъ изданъ XXX законъ. Насколько было невозможное гоненіе и притѣсненіе, указываетъ отъ 2 іюля 1672 г. докладъ посла Пармы, въ которомъ говорится, что во время пребыванія на охотѣ на мадьярской границѣ короля Леополда I, къ нему явились 1500 мужиковъ изъ имѣнія фамиліи Баттань, съ просьбой

[1] Tóth S.: Sárosvárm. Monografiája II. 192.
[2] Acsádi I.: A magyar jobbágyság története, Budapest 1906, 261.
[3] Történelmi tár 1899, 495—6.

улучшить ихъ положеніе, въ противномъ случаѣ они сбѣгутъ подъ турецкое владычество.[1] Генералъ Штрассольдо 20 февраля 1676 года свѣдительствуетъ, что многіе изъ бѣжавшихъ къ туркамъ перешли въ магометанство.[2]

Наиболѣе несносное положеніе было на сѣверо-востокѣ, гдѣ народъ не могъ найти убѣжище и въ Карпатахъ, такъ какъ татары при своихъ набѣгахъ иногда переправлялись и черезъ Карпаты. Вотъ поэтому и возстанія всегда исходили отсюда.

Въ болѣе лучшимъ положеніи оказывались бѣжавшіе къ туркамъ, что доказывается свидѣтельствами о быстромъ ростѣ изъ года въ годъ числа населенія. Посолъ графъ Лесліе во время своего путешествія въ 1665 году изъ Вѣны въ Царьградъ просто удивился надъ развивающимся хозяйствомъ на пути отъ Остроголма до Бѣлграда.[3] Когда Габсбургамъ удалось захватить отъ турокъ эту территорію, численность населенія сразу уменьшилась, потому что народъ отошелъ съ турками, опасаясь притѣсненій со стороны новыхъ освободителей. Интересно, что турки были удивлены тѣми притѣсненіями надъ крестьянствомъ, которыя царили на королевской территоріи. Это подтверждаетъ письмо будинскаго паши отъ 1631 года къ мадьярскому придворному графу Николаю Эстергазу.[4] Объ этомъ отношеніи турокъ къ крестьянству зналъ народъ, почему всѣ возстанія имѣли цѣлью передать территорію въ руки турокъ. Тому лучшимъ доказательствомъ служитъ возстаніе 1631 года, поднятое Петромъ Чисаромъ, который открыто вошелъ въ сношеніе съ пашою изъ Ягра, за что и былъ розсѣченъ при захватѣ въ плѣнъ на четыре части. Но эта жестокость не устрашила народъ, а наоборотъ, онъ еще болѣе сталъ способствовать продвиженію турокъ, которое распространилось мало по малу до самой горной области.

Конечно, при постоянныхъ войнахъ не мало погибло народу. Однако въ дѣйствительности объ истребленіи можно было говорить только въ пограничной полосѣ, гдѣ нападенія не прекращались даже и во время оффиціальнаго мира. Все таки и здѣсь нельзя было говорить о полномъ истребленіи. Гдѣ conscriptiones dicales подчеркиваютъ possessio deserta, это еще вообще нельзя понимать въ буквальномъ смыслѣ.

[1] Acsádi т. с. 261.
[2] Т. с. 321.
[3] Archiv für Öster. Gesch. XX.
[4] Acsádi т. с. 263.

Слѣдуетъ помнить, что враждующія стороны, чтобы другъ другу затруднить пропитаніе, просто выселили народъ изъ сосѣднихъ селъ. Напримѣръ въ 1631 г. въ боршодской жупѣ цѣлыя области, съ женами и дѣтьми, слѣдовательно все населеніе, лѣтомъ и зимой укрывалось въ лѣсахъ.[1]

Но это во многихъ случаяхъ происходило по собственному рѣшенію. Староста и выборные Зніовскаго Подграда въ 1651 г. сообщили братиславской коморѣ, что, вслѣдствіе неимовѣдно высокихъ податей, они оставятъ пустыми свои дома, если имъ не помогутъ.[2] Населеніе города Балашшадярматъ не только размышляло о подобномъ способѣ облегченія своей судьбы, но это и провело. Городъ совершенно упразднился, а въ 1671 г. графу Валенту Балашша возвратить назадъ населеніе удалось только потому, что пріобѣщалъ ему освобожденіе отъ всякихъ податей на три года.[3]

Какъ потому не оставить свои села русскому населенію, не только податями задавленному, но и пренаслѣдованному какъ по причинѣ народности, такъ прежде всего и за вѣру? Уже законъ VI. отъ 1563 г., а также законы III и XII отъ 1567 г. много занимаются русскими кочевниками. По свидѣтельству этихъ законовъ они жительствовали въ это время не въ постоянныхъ домахъ, а лишь во временныхъ хижинахъ или подъ шатрами. Чтобы ихъ привести опять къ постоянному поселенію, снова прибѣгали къ посредничеству шолтисовъ и кенезовъ, съ различными обѣщаніями. Напримѣръ, въ бережской жупѣ Гашпаръ Магочій, а послѣ Зигизмундъ Ракоцій, обѣщали имъ увольненіе отъ податей черезъ 5—6 лѣтъ.[4] Наоборотъ, XVIII законъ отъ 1715 г. просто обязалъ помѣщиковъ, чтобы крестьянство, которое хочетъ возвратиться въ оставленныя ими села, могли сдѣлать это безъ всякихъ препятствій.[5]

Однако дѣло не пошло такъ легко: народъ съ одной стороны не довѣрялъ обѣщаніямъ, а съ другой — старался использовать положеніе въ свою пользу. На общее положеніе бросаетъ свѣтъ докладъ той четырехчленной комиссіи, которую король Максиміліанъ въ 1570 году отправилъ для провѣрки веденія дѣлъ въ спишской коморѣ, основанной еще

[1] Tört. tár X. 113.
[2] Acsádi т. c. 301.
[3] T. c. 302.
[4] Tört. tár. 1894, 51—80.
[5] Acsáki T. c. 342.

въ 1567 году. Говоря о мукачевскомъ имѣніи, докладъ подчеркиваетъ, что тамъ имѣется много новообразовавшихся селъ и поселенцамъ дано освобожденіе отъ налоговъ на 12 лѣтъ. Однако русскіе злоупотребили этойъ льготой и черезъ 12 лѣтъ прекочевали на новое мѣсто, надѣясь тѣмъ самымъ получить новое податное облегченіе.[1]

Подобное перекочеваніе было вообще въ обычаѣ въ русскихъ поселеніяхъ. Они переходили изъ одного имѣнія въ другое, стараясь всѣми силами избѣжать повинностей и жить свободно.

Этотъ же процессъ можоо видѣть и изъ изслѣдованій урбарій. Въ то время, какъ въ старыхъ урбаріяхъ внесены нѣкоторыя села, какъ заселенныя, — въ новыхъ число обывателей оказывается значительно малочисленнѣе, порою и совсѣмъ изчезаютъ изъ конскрипцій, чтобы опустя нѣкоторое время снова появиться или исчезнуть навсегда...

Помочь этой бѣдѣ и, вмѣстѣ съ тѣмъ, использовать русскость въ своихъ цѣляхъ, — вотъ, прежде всего, побудительная причина, которая дала жизнь уніи и на Подкарпатьѣ. Примѣръ взяли съ Польши, которая этимъ средствомъ воспользовалась изъ-за опасности со стороны развивающейся со дня на день Руси. Польшу еще болѣе усугубляли постоянныя нападенія казаковъ, турокъ и татаръ. Яковъ Пизо, папскій нунцій при польскомъ правительствѣ, уже въ 1514 году пишетъ въ своемъ докладѣ Риму: „русскій народъ въ Польшѣ въ душѣ сочувствуетъ русскому царству". А король Сигизмундъ II выразился такъ: „я увѣренъ, что русскій народъ, находящійся подъ моей властью, готовъ, при первой возможности, отдѣлиться отъ моей державы".[1] Суровое притѣсненіе не привело къ цѣли: русскость сохранилась! Наоборотъ, обстоятельства перемѣнились. Чтобъ русскость не ускользнула изъ ихъ рукъ, обстоятельства требовали снисходительности и удобной сѣти. Не будь крайняго случая, правительства, конечно, никогда не прибѣгли бы къ этому средству. Мысль эта родиласъ въ головахъ іезуитовъ, которые правильно разсудили, что добиться какой-либо цѣли можно лишь тогда, если къ работѣ привлечь тѣхъ, судьба которыхъ рѣшается.

[1] Докладъ датированъ 4 Августа 1570 г. Оригинальный текстъ находится въ Вѣнѣ въ архивѣ общей финансовой министеріи Hung. г. 1570.

[1] Ср.: M. Harasiewicz: Annales Ecclesiae Ruthenae, Leopoli, 1862; Dr, J. Pelesz: Geschichte der Union, Wien, 1878.

Нельзя намъ упускать изъ виду и того, что прибѣжищемъ для Руси на Подкарпатьѣ мало по малу осталась только церковь. Въ густыхъ дубравахъ Карпатъ кое-гдѣ еще и нынѣ можно видѣть этихъ свидѣтелей народной борьбы за жизнь. Всѣ онѣ — маленькія, выстроенныя по горбкамъ изъ дерева, даже гвозди у нихъ-изъ дерева. Найболѣе древняя изъ нихъ — трочанская въ Шаришѣ, постройку которой преданіе относитъ къ 1338 году.

Въ притѣсненіяхъ, въ каждодневной борьбѣ за свои святыя преданія, утомленный, измученный народъ при всякой возможности, когда только это ему разрѣшалось со стороны барскихъ надзирательей, прежде всего спѣшилъ сюда. Церковь, которую онъ съ трудомъ и кровавымъ потомъ самъ строилъ собственными руками, была его единственной утѣхой, надеждой и крѣпостью. Здѣсь, въ своей святынѣ, при своемъ древнемъ обрядѣ, забывалъ свою бѣду, недостатокъ и насилія. Плакалъ и надѣялся. Вѣдь, есть еще Богъ на небѣ, а этотъ Бога не оставилъ еще никогда на него искренно уповающихъ. Вѣра его была тверда, какъ скала. Плакалъ и не сомнѣвался, что пройдетъ мимо и сія чаша, появится заря и на святой русской землѣ Подкарпатья, орошенной кровью мучениковъ и политой слезами бѣдныхъ вдовицъ и сиротъ. И не обманулся.

Но такъ какъ восточная церковь была въ Венгріи презираема, то естественно, что и апостолы ея также были презираемы.

Слѣдуетъ намъ подчеркруть, что реформація обособилась отъ Рима, отказавшись признать главенство папы, а равно — введеніемъ народнаго языка въ богослуженіе, причастіемъ подъ двумя видами и женитьбой священниковъ. Но церковные обряды сначала ни въ чемъ не измѣнились. Катехизисъ западныхъ городовъ, — такъ называемая confessio heptapolitana съ 1559 г. или confessio quintopolitana, вѣроисповѣданіе городовъ: Левоча, Пряшева, Кошицъ, Бардіова и Сабинова съ 1568 г., — явно подчеркиваетъ относительно Евхаристіи: „Вѣримъ и учимъ, что Тѣло и Кровь Господа дѣйствительно и по существу присутствуетъ въ таинствѣ Евхаристіи“.[1] Реформаторы литургизовали еще съ начала XVII столѣтія, также и исповѣдывали.[2] Распря, раздѣлившая

[1] Ср.: J. Breznyik: A selmeczbányai ág. hitv. ev. egyház és lyceum tört., Selmeczbánya 1883, 145—157.

[2] Pirhalla M.: A szepesi prépostság tört., Lőcse 1899, ст. 281, 387.

реформацію на лютеранство и кальвинизмъ, заключалась въ вопросѣ „ubiquitas"-а. Лютеране утверждали, что въ лицѣ Христа соединены божеская и человѣческая натуры, когда какъ кальвинисты это отрицали.[3]

Въ чемъ реформація была осуждена Римомъ, безспорно, тѣмъ самымъ приближалась къ русскости. Это обстоятельство, естественно, не могло не явиться какъ въ силу притяженія къ русскости, такъ, тѣмъ болѣе, еще и потому, что вмѣстѣ съ тѣмъ давало и равноправность, а для священства — освобожденіе отъ крѣпостной работы. Такъ реформація во многихъ мѣстахъ либо завладѣла русскими церквами, либо воспользовалась ими, какъ это случилось въ Трочанѣ, въ шаришской жупѣ, гдѣ церковь съ 1666 года въ протоколѣ о канонической лютеранской визитаціи означена, какъ общая, съ русскими.[4] Священство изъ-за личныхъ интересовъ самовольно отходило къ нимъ. Въ распоряженіяхъ чичавскаго барскаго имѣнія въ 1585 году подчеркивается, что не нужно накладдывать дань (налогъ) на того русскаго священника, который станетъ христіаниномъ, т. е. протестантомъ, однако, если такой лукавитъ и это будетъ установлено, то онъ не только обязанъ заплатить дань, но еще слѣдуетъ и наказать его.[5] Первымъ протестантомъ, о которомъ мы знаемъ, былъ нѣкій Григорій, лопуховскій священникъ, около 1564 года.[6] За нимъ слѣдуетъ Николай Accipitrinus, происходившій изъ шаришскаго Ястребца, который носилъ свое имя по-латыни, согласно общей тогдашней модѣ. Онъ былъ управляющимъ школой въ Брезовицѣ около 1580 года.[7] Кажется, его сыномъ былъ Ioаннъ Jastrebinus, также учитель брезовицкій до 1653 года.[8] Свое имя онъ носилъ по мѣсту своего происхожденія. Во второй половинѣ XVII столѣтія игралъ большую роль въ жизни лютеранъ нѣкій Iезекіилъ Чернота, приходникъ въ Хмеловѣ, родомъ изъ Великаго Липника.[9] Вслѣдствіе этого, реформаторы, въ скоромъ времени, стали вмѣшиваться даже и въ самое управленіе русской церковью. Какъ объ этомъ сообщаетъ Липпаи, примасъ мадьярскій, Георгій Ракоци, а, въ особенности, его супруга Анна Лорантфи, всѣми сред-

[3] Pázmány: Kalauz, fol. 435, 854.
[4] Hörk J.: A Sáros-zemplèni ev. esperesség tört., Kassa 1885, 288.
[5] Adal. Zempl. vm. tört.-hez 1904, 292.
[6] Hörk т. с. 332.
[7] Т. с. 32.
[8] Т. с. 233.
[9] Т. с. 153.

ствами „laborovit laboratque de facto istos Ruthenos sacerdotes facere plane calvinistos, ita ut post mortem ultimi schismatici episcopi convocaverit duodecim praedicantes calvinistos, qui unum elegerunt ex sacerdotibus Ruthenis schismaticis et constituerunt illum episcopum Munkaczensem, sine ulla alia consecatione, etiam schismaticis graecis consueta, solum exegerunt juramentum ab illo, quod velit cum calvinistis sentire, fidelis esse principissae".[1]

Нельзя упускать намъ изъ виду, что съ 1582 года былъ введенъ новый григоріанскій календарь. Правда, по причинѣ ненависти къ Риму, сначала противились введенію его и протестанты Мадьяріи, вопреки закону подъ нумеромъ 28—1588 года.[2] Но закономъ 1599 года подъ нумеромъ 45 было указано, что „concionatores publicae constitutioni hac de re sancitae sese opponentes reperti fuerint ii proventus suos ecclesiasticos statim et de facto amittant. Civitates autem et domini terrestres, si qui similiter sese eidem publico statuto opponere ausi fuerint, ac vetus Calendarium imprimi curarent, illico uti comperti fuerint, puniat et mulctet eos Sua Majestas in mille florenis toties, quoties contumaces fuerint". Однако восточная церковь еще 28 января 1583 года запретила пользоваться новымъ календаремъ подъ угрозой проклятія, что было широко опубликовано. Объ этомъ, естественно, и Карпатская Русь не могла не узнать: вѣдь, карпаторусскіе странники постоянно бывали въ Москвѣ. Но это ясно доказывается и записями въ старыхъ церковныхъ книгахъ.[3] Само собою разумѣется, что, вслѣдствіе этого, тѣ священники, которые, ради своего личнаго интереса, примкнули къ протестантизму, попали въ сложное положеніе. Народъ до сихъ поръ ничего не могъ замѣтить, вѣдь все пошло на старый ладъ, а священнику жилось все-таки лучше, потому что онъ, какъ протестантъ, былъ освобожденъ отъ крѣпостныхъ обязанностей. Бѣда увеличивалась лишь тѣмъ, что, именно съ введеніемъ новаго календаря въ жизнь у протестантизма началось сокращеніе обрядовъ и древнихъ церковныхъ обычаевъ, прямо, какъ бы въ отместку за изданіе закона, которымъ навязывался новый календарь. Началось упрощеніе убранства, роскоши, выбрасывались образа и

[1] Ср. Nilles 831 ст. Въ Recordationes et Decreta Іосифа де Камелисъ находимъ подъ 1690 г.: Interdixi Ruthenis, habitantibus in oppidis Szölös, Feketeardó et Szölösvégardó, ne solvant praedicantibus calvinis.

[2] Германія только въ 1699 г., Данія въ 1701 г., Англія въ 1752 г., Скандинавія въ 1753, тогда какъ Швеція лишь въ 1798 г. приняли его.

[3] Melles: Naptáregyesités, Ungvár, 1898, ст. 2.

сжигались иконостасы. Естественно, что это обстоятельство насколько затрагивало добросовѣстныхъ священниковъ, настолько не могло не раздражать народъ. Не безинтересно отмѣтить, что однимъ изъ главныхъ лозунговъ возстанія Петра Чисара была борьба за православную вѣру.[1]

Съ тѣмъ, почти само собой, правительству внушался способъ къ уловленію русскости, такъ что и, на самомъ дѣлѣ, онъ не избѣгъ его вниманія. Напротивъ, не можетъ прямо не бросаться въ глаза, что правительство именно съ тѣмъ подходило къ священству, что его положеніе являлось наиболѣе затруднительнымъ вслѣдствіе перемѣны, случившейся въ кругахъ протестантовъ. Весьма умно и хитро, пока, съ одной стороны, обѣщалось полное равноправіе, за что требовалось, взамѣнъ, только признаніе римскаго папы, — съ другой стороны, вмѣстѣ съ тѣмъ, цѣликомъ обезпечивалось сохраненіе обряда и народности, и даже — выборъ своихъ представителей. Правительство хорошо понимало, что съ привлеченіемъ священства оно получитъ въ свои руки наиболѣе удобное средство, съ помощью котораго ему легче всего будетъ возможно воздѣйствовать и на народъ, а, въ такомъ случаѣ, пока, съ одной стороны, парализуются усилія турокъ и семиградскихъ князей, а, съ другой стороны, будетъ возможно помѣшать опекунству Руси. Смотря на эту эволюцію, которая произошла въ протестантизмѣ, правительство льстило себя надеждой на успѣхъ, — тѣмъ болѣе, что Москва, хотя и привлекала ежегодно многочисленныхъ представителей народной массы, являвшихся туда съ жалобами на притѣснителей и испрашивавшихъ милостей и поддержки, — была еще слабой, чтобы рѣшительно взяться за дѣло спасенія своихъ соплеменниковъ.

Это покушеніе, конечно, не могло не заинтересовать священство. Но ухватились за него больше только тѣ, для которыхъ унія явилась удобнымъ выходомъ изъ затруднительнаго положенія, въ которомъ они находились вслѣдствіе реформаціи, будучи убѣждены, что, принявъ унію, все останется по старому. По преданію было ихъ 63 человѣка, которые 24 апрѣля 1646 года сложили обѣтъ вѣрности предъ Якушичемъ, епископомъ ягерскимъ. Интересно, что они происходили изъ Спиша, Шариша, Абауя, Саболча, Землина и

[1] Tört. tár, 1899: 495–6.

Ужа, слѣдовательно, изъ тѣхъ земель, гдѣ контрреформація раньше всего имѣла успѣхъ.

Тутъ-то и было положено основаніе къ реализаціи древняго софизма:

Русскіе не вѣрны Риму. Поэтому, кто подчинится Риму тотъ, естественно, не можетъ считаться русскимъ и въ дальнѣйшемъ.

Такъ выростала рутенская нація, рутенскій обрядъ, рутенскій епископъ и т. д.

Безспорно, однако, что сначала даже не всѣ протестантствующіе приняли унію, больше того, нѣкоторые изъ послѣднихъ, въ особенности жительствовавшіе въ имѣніяхъ семиградскихъ князей или ихъ приверженцевъ, по примѣру епископа Тарасевича,[1] вскорѣ отпали отъ уніи. Это обстоятельство, наоборотъ, вызвало различныя ссоры и насилія, которыя были направлены къ требованію обратно всего своего, по методамъ контрреформаціи. Напримѣръ, староста Пеклянки въ 1663 году ходатайствовалъ о помощи у намѣстничества лютеранской церкви противъ русскаго священника, который завладѣлъ ихъ храмомъ.[2] Около 1680 года нѣкій Ройковичъ, ошиковскій священникъ захватилъ лютеранскій храмъ въ Яновцахъ.[3]

Однако, у священниковъ не могли, вскорѣ, не возникнуть сомнѣнія. Вѣдь, проходили годы, а равноправность нигдѣ и ни въ какомъ отношеніи не была удовлетворена. Напротивъ, пока священники и въ дальнѣйшемъ оставались въ крѣпостной зависимости, выборы епископа не производились, а вмѣсто своего человѣка стали присылать разныхъ чужаковъ, въ качествѣ простыхъ викаріевъ in partibus infidelium. Только грамота Леопольда 1692 года открыла глаза священникамъ: въ ней подчеркивалось, въ видѣ пожеланія, чтобы „festa tam mobilia, quam articularia et pro dicecesium varietate ab ordinariis locorum instituta etiam gr. r. uniti iisdem diebus celebrent, quibus latini celebrare consueverunt.“

Съ другой стороны, въ противовѣсъ этому, нельзя намъ упускать изъ виду, что съ 1689 года на русскій престолъ вступилъ Петръ Великій, который не только Россію быстро сдѣлалъ замѣтнымъ факторомъ международной политики, но и, не мечтая о достиженіи, хотя бы насиліемъ, отторгнутыхъ

[1] Ср.: Hodinka A.: A munkácsi püsp. tört. 315.
[2] Hörk. 139.
[3] T. c. 297.

отъ Руси ея историческихъ земель, — все же этотъ вопросъ ставилъ цѣлью своей программы.

Однако, Габсбургамъ съ помощью польскаго короля Яна Собѣсскаго, еще въ 1683 году удалось поколебать власть турокъ въ Мадьяріи. За первымъ успѣхомъ, въ скоромъ времени, послѣдовалъ и второй. Въ 1686 году въ рукахъ Габсбурговъ находился уже и Будимъ. Къ концу XVII. столѣтія почти вся Мадьярія была очищена отъ турокъ, даже и семиградское княжество признавало власть Габсбурговъ. Такимъ образомъ, давнишнія исконныя мечты Габсбурговъ исполнились, къ которымъ они стремились давно; Мадьярія, дѣйствительно, принадлежала имъ и данный успѣхъ былъ тѣмъ значительнѣе, что онъ былъ достигнутъ при помощи оружія. Это и дало толчокъ къ тѣмъ распоряженіямъ, которыя послѣдовали изъ Вѣны вслѣдствіе этого факта.

Такъ какъ Мадьярія была добыта оружіемъ, она считалась простой добычей, относительно которой вся программа заключалась въ ея германизаціи. Однако, чтобы достигнуть этого, безспорно нужно было, прежде всего, истребить народный духъ. Носителемъ его явился протестантизмъ. Католицизмъ же, получая себѣ поддержку со стороны династіи, являлся вполнѣ орудіемъ правительства и всецѣло работалъ на пользу поглощенія. Еще въ 1687 году въ Пряшевѣ былъ образованъ судебный трибуналъ, во главѣ съ генераломъ Караффа, задачей котораго было всяческимъ способомъ опозорить или уничтожить вождей протестантизма.

Это насиліе, насколько не могло не раздражить мадьярскую партію, настолько не могло не явиться достаточнымъ напоминаніемъ о русскости Карпатъ. Знакомъ неудовольствія было возстаніе 1697 года, съ центромъ въ Землинѣ.[1] За этимъ возстаніемъ вскорѣ послѣдовало второе, болѣе значительное, извѣстное подъ именемъ возстанія Ракоція, ядромъ котораго были карпатороссы, а на заднемъ планѣ его стоялъ самъ Петръ Великій, назначившій ко двору Ракоція особаго посла въ лицѣ Давида Ивановича Чорба.[2] Интересно, что однимъ изъ первыхъ распоряженій Ракоція было — подчиненіе Мукачевскаго епископства Кіевской митрополіи, куда оно, какъ это уже замѣтилось, когда-то принадлежало,[3] а епископомъ назначилъ своего довѣреннаго, Петронія Каминскаго.

[1] Ср. Adal. Zemplén várm. tört.-hez 1899, 1902, 1910.
[2] Ср.: Письма и бумаги Петра Великаго II. 54. и. д.
[3] Archivum Rakocz. II. 24—5, 27, 45—6.

Если бы силы Петра Великаго не были одновременно парализованы со стороны шведовъ, то это возстаніе смогло бы значительно улучшить судьбу Карпатской Руси. Къ тому же, провалу его на мало способствовало уже и самая нерѣшительность Ракоція, который чѣмъ дальше уходилъ отъ Карпатъ, тѣмъ болѣе попадалъ подъ вліяніе дворянства. Естественно, что Вѣна поспѣшила использовать такое положеніе. Въ народѣ было возбуждено недовѣріе при помощи священниковъ, которые думали, что въ награду за ихъ услуги дѣйствительно будутъ удовлетворены обѣщанія, неоднократно имъ повторяемыя. Одного изъ такихъ работниковъ генералъ Будаи еще въ началѣ 1704 года послалъ къ Ракоцію.[1] Въ 1708 году нѣкій Кохларовичъ, буковецкій священникъ, былъ посаженъ въ тюрьму,[2] потому что онъ вооружалъ людей противъ Ракоція. Та же судьба постигла и гуменянскаго приходника.[3] Интересно, что, напримѣръ въ бережской жупѣ, народъ еще и въ 1738 году протестовалъ, чтобы священники молились за Габсбурговъ.[4]

Какъ только замолкли пушки возстанія Ракоція, вмѣстѣ съ тѣмъ, прекратились и волненія русскихъ на сѣверовостокѣ. Массы успокоились; произошло это тѣмъ скорѣе, что населеніе въ постоянной борьбѣ измучилось, и къ тому же, вслѣдствіе обезоруженія мятежниковъ, исчезла даже возможность къ дальнѣйшему сопротивленію.

Однако тѣмъ, которые помагали этому дѣлу, пришлось скоро обмануться въ своихъ надеждахъ.

Естественно, что правительство спѣшило продолжать свою работу тамъ, гдѣ ее пришлось изъ-за мятежа прекратить. Это тѣмъ болѣе было возможно, что теперь этому ничего не мѣшало: турки были изгнаны, а Семиградъ пересталъ существовать.

Злоба направилась, естественно, прежде всего противъ реформаціи. Предикаторы изгонялись, заточались и высылались на каторжную работу, а ихъ церкви конфисковывались.

Какъ мы уже подчеркнули, реформація завладѣла и русскими церквами, больше того, они имѣли ихъ на сѣверовостокѣ большинство. Послѣ конфискаціи, естественно, что прежніе русскіе храмы, по справедливости, должны были

[1] T. c. I. 349.
[2] Századok 1881. 24; Arch. Rakocz. I. 172.
[3] Arch. Rakocz. I. 185.
[4] Acsádi 354.

быть отданы русскимъ. Да и сами русскіе не замедлили приступить къ ревиндикаціи. На то ясно указываетъ и переписка суперинтенданта лютеранской церкви отъ 15-го февраля 1713 года съ мукачевскимъ епархіальнымъ правительствомъ, въ которой ярко выраженъ протестъ противъ занятія церквей силой со стороны русскихъ, въ особенности въ Землинѣ.[1]

Характернымъ, однако, является то положеніе, что латинская церковь присвоила себѣ даже нѣсколько изъ тѣхъ храмовъ, которые русскимъ удалось изъ своихъ вернуть себѣ: такъ, напримѣръ, въ Якубовой Волѣ, возлѣ Липянъ, въ Личертѣ при Обишовцахъ, въ Сѣдлицахъ, и такъ далѣе. Клара Варкоци, сестра современнаго мадьярскаго примаса, и Стефанъ Борнемисса, поджупанъ шаришскій, въ особенности отличились въ латинизаціи. Они, въ сопровожденіи гайдуковъ, окружали церкви, разбивали двери и, какъ только плебанъ сопровождавшій ихъ, возлагалъ облатку на алтарѣ, тѣмъ самымъ каждая церковь становилась латинской. Тамъ, гдѣ народъ протестовалъ противъ такого насилія, получалъ взбучку, бунтовщики запирались въ тюрьмы, откуда не выпускались до тѣхъ поръ, пока они не переходили въ латинское вѣроисповѣданіе. Попавъ зимой въ плѣнъ, болѣе возвышавшіе свой голосъ были посажены въ рѣку, откуда до тѣхъ поръ не были выпущены, пока не пообѣщали, что станутъ апостолами латинства.[2]

Такъ было окончательно потеряно много русскихъ церквей. Изъ прежнихъ русскихъ храмовъ, ревиндикованныхъ у лютеранъ, русскимъ удалось сохранить въ своихъ рукахъ лишь храмы въ Мальцовѣ, Герлаховѣ, Дячовѣ, Пеклянкѣ и въ Глинѣ.

Одновременно прибыла толпа іезуитовъ, которые спѣшили словами служить той же самой цѣли. Вслѣдствіе ихъ работы число русскихъ храмовъ на Спишѣ съ 45, сколько ихъ было еще во времена Липпая примаса, упало до 13-ти. Михаилъ Канюкъ, родившійся въ Нижнемъ Репашѣ, нѣкогда пряшевскій крилошанинъ, разсказываетъ въ своихъ воспоминаніяхъ:

„Бывшему еще хлопцу, прибыли въ Нижній Репашъ двое іезуите, ревно проповѣдавшіи первенство римскаго престола и обряда. Потому хотѣвшіи показать свое жестоко-

[1] Hörk 150.
[2] Ср.: A. Fabó: Monum. Ev. A. C. in Hung. histor. I—III. Pest, 1861—5.

житіе, обнажили себѣ хребты и крѣпкіе удары давали по нихъ дисциплинами, отъ дротовъ сплеченными бѣчками (розгами). Народъ удивлялся, даже и селзилъ. Но не по долгу времени стался хохотъ и была слышна клятва со всѣхъ сторонъ. Что же случилось? Одному изъ Божіихъ посланниковъ спустилась кожа отъ хребта. Что то было? Найсвятѣйшій отецъ привязалъ себѣ на хребетъ фляки, — внутренныя скота черева, — и по сему ударялся дисциплино такъ крѣпко. Но Господъ открылъ этую прелесть предъ народомъ и его сохранилъ отъ обманства. Такъ содержалъ Нижній Репашъ свой святый обрядъ, якоже и близкія села — Ториска и Ольшавица."

Одновременно прекратилась и самостоятельность церковной жизни. Правда, чужаковъ болѣе не назначали насильно епископами, даже и выборы были возстановлены. Однако, епископы подчинились во всѣхъ отношеніяхъ ягерскому латинскому епископу и являлись простыми его викаріями. Они обязаны были сложить предъ нимъ исповѣданіе вѣры и дать клятву вѣрности.[1] Безъ согласія ягерскаго епископа они не имѣли права созывать Синодъ, предпринимать визитацію церквей, рукополагать священниковъ и опредѣлять ихъ на приходы, разрѣшать постройку новыхъ церквей, освящать ихъ и устраивать новые приходы.[2] Было время, когда въ мукачевской епископской консисторіи занимали первое мѣсто и первыми подписывались на бумагахъ мукачевскій латинскій плебанъ со своимъ капелланомъ.[3] Тринадцать спишскихъ приходовъ, два торнянскихъ и одинъ гемерскій были непосредственно подчинены спишской латинской капитулѣ.[4] Въ Мармарошѣ, по словамъ Симонича: „certe superioribus scholarum Piarum collegii Szigethiensis ab anno 1730. clerus graeci ritus in Marmatia, tamquam vicariis subordinatus fuit."[5] Уніатскія филіальныя церкви были приписаны къ латинскимъ плебаніямъ. Надзоръ за образомъ жизни духовенства былъ ввѣренъ латинскимъ же деканамъ. Часть доходовъ, подъ угрозой вмѣшательства гражданскихъ властей,

[1] Дулишковичъ: Историческія черты угро-русскихъ. Ужгородъ, 1874—7. III. 47, 125—139. Ср.: А. Петровъ: Матеріалы для исторіи Угорской Руси, Старая вѣра и унія въ XVII—XVIII в. в. С. Петербургъ, 1906 г.

[2] Тамъ же III. 60, 135—147.

[3] Тамъ же III. 54—61.

[4] Тамъ же III. 132.

[5] I. Simonchicz, Noctium Marmaticarum Vigiliae. Anno 1803. Мадьярскій Національный Музей. Ms. lat. No. 274.

должна была поступать въ пользу латинскаго духовенства. Тамъ, гдѣ не было уніатскихъ церквей, уніаты непосредственно подчинялись латинскимъ плебанамъ. Смѣшанные браки уніатовъ съ католиками совершались латинскимъ духовенствомъ. Было издано даже распоряженіе, что уніаты должны праздновать католическіе праздники и т. д.[1]

Чтобы, какъ можно скорѣе, покончить съ русскостью, еще примасъ Коллоничъ основалъ изъ фундаціи Франциска Янія 22-го февраля 1709 года для русскихъ стипендіи въ тирнавской іезуитской коллегіи, а, затѣмъ, въ 1754 году было прибавлено еще 6 мѣстъ въ ягерской латинской семинаріи, чтобы воспитать для себя духомъ и тѣломъ преданныхъ людей. Чтобы не забыть и о народѣ, для уловленія котораго подготовлялся урбаръ, одновременно прибыли новые поселенцы, главнымъ образомъ въ Берегъ и Мармарошъ, гдѣ наиболѣе сопротивлялись этому насилію. Сюда были направлены поселенцы изъ Гмундена и Верхней Австріи, при чемъ тогда осѣли нѣмцы въ Ясинѣ, Вишовѣ, Раховѣ и т. д. Характерно при этомъ, что русскіе просто изгнались изъ своихъ домовъ, которые были отданы прибывшимъ нѣмцамъ.[2]

Эта тяжелая опека продолжалась по 1771 годъ. Признаки надвигающейся французской революціи, равно какъ и быстрый подъемъ Руси во времена Екатерины Великой, требовали осторожныхъ дѣйствій въ этомъ отношеніи. Характеризуетъ положеніе, что латинизмъ послѣ того, какъ стало ясно, что добиться желательной цѣли, которую заключала въ себѣ по существу унія, не удастся помощью предпринятыхъ методовъ, посредствомъ правительства обратилось къ епископу Андрею Бачинскому съ предложеніемъ, вести дѣло своей церкви къ уничтоженію восточнаго обряда и къ совершенному сліянію ея съ церковью латинской, льстя его самолюбію и соблазняя видами на перемѣну: *изъ уніатскаго епископа стать латинскимъ примасомъ Мадьяріи.* Долго передавался изъ устъ въ уста его отвѣтъ на это предложеніе: „Докля буде азъ, буки, вѣди, — сего не буде!“ Чтобы объяснить этотъ загадочный отвѣтъ, нужно замѣтить, что три слова, обозначающія его полное имя, которымъ онъ подписывался: Андрей Бачинскій, Владыка, начинаются съ первыхъ трехъ буквъ русской аз-

[1] Дулишковичъ: III. 60, 132—135., Feiedler: Beiträge zur Geschichte des Union. Wien, 1862, 486.

[2] Ср.: Sbornik Fr. Pesty-ho, z roku 1864—5., стр. 58.

буки. Поэтому его отвѣтъ заключалъ, прежде всего, ручательство за себя лично, но въ то же время, отвѣчая словами русской азбуки, онъ указывалъ, въ чемъ заключается сила и крѣпость русской церкви и русскаго народа на Подкарпатьѣ.

Естественно, что такой рѣшительный отвѣтъ не могъ никакъ понравиться правительству: тѣмъ сильнѣе усилилось презрѣніе къ русскимъ. Замѣчательнымъ откликомъ этой ненависти является слѣдующій случай. Эрцъ-герцогъ Іосифъ Палатинъ, послѣ смерти своей супруги великой княгини Александры Павловны, согласно своему обѣщанію, данному ей еще при жизни, рѣшилъ построить православную церковь, которая должна была служить усыпальницей его супругѣ. При поднявшихся и развернувшихся со всей силой интригахъ, въ контрактѣ, заключенномъ 23-го октября 1801 года, былъ помѣщенъ слѣдующій странный параграфъ: „Wird der Russische Kirche in Jrom die öffentliche Religions-Uebung nicht bewilligt."[1]

Замѣтимъ, что карпаторусскіе священники, какъ только наступили времена Наполеона, должны были представить въ царскую канцелярію слѣдующія свидѣтельства: „Infrascriptus praesentibus sub puritate conscientiae fateor et recognosco: me de praesenti nulli secretae societati aut confraternitati, sive intra ambitum haereditariarum caesareo Regiarum Ditionum, sive extra illas, adlectum esse, neque amodo inposterum in qualemcunque talismodi secretam consociationem, quocunque demum sub praetextu, me immissurum esse."[2]

Тогда же прекратилось и право избранія епископа. По свидѣтельству Александра Духновича, даже и самъ „Andreas Bacsinszky communi cleri et populi voto in Episcopum electus".[3]

Петръ Партенъ, первый уніатскій епископъ, былъ избранъ „concordibus votis". А, какъ подчеркиваетъ источникъ, „voto sacerdotum atque suorum parochianorum".[4]

Скончавшійся епископъ Георгій Византій, „clerus saec. et reg. convenit et vota sua ad calicem imposuit in altari. Calicem obsignatum expediverunt medio 2 ablegat. ad v. conv. Lelesz fine apertionis, qua facta Sim. Olsavszki adsalutatur eppus" и т. д.[5]

По смерти епископа Андрея Бачинскаго въ 1809 году, сейчасъ же началось приготовленіе къ выборамъ. Появилась

[1] § 8.
[2] Пряшевскій епископскій архивъ. Ч. 203—1802.
[3] Въ епархіальной пряшевской библіотекѣ.
[4] Рукопись Гав. Гевенешія. Библіотека Будапештскаго университета. Т. LXIX., стр. 27—28.
[5] Lelesz, Actor. 47. a. 1733.

даже литературная дискуссія, чему явнымъ доказательствомъ служитъ „Brevissima allocutio ad clerum Dioecesis Munkacsensis", появившаяся въ пользу Михаила Канюка въ Левочѣ впослѣдствіи клирошанина пряшевскаго. Однако, Францъ 1-ый это движеніе скоро запретилъ,[1] ссылаясь на опасность военно-революціонныхъ временъ, хотя истинная причина этого распоряженія заключалась въ томъ, чтобы отобрать право выбора, а избраніе епископа для карпатороссовъ сосредоточить въ своихъ собственныхъ рукахъ, назначая такихъ людей, которые милы не народу, а — правительству, и являются простымъ орудіемъ въ его рукахъ. Такова была месть за отвѣтъ епископа Бачинскаго.

Съ цѣлью сломить всякое сопротивленіе, епископскій престолъ оставили безъ замѣщенія въ теченіе 7-ми лѣтъ, до 1816 года, когда Францъ 1-ый, съ согласія Рима, мукачевскую епархію раздѣлилъ на двѣ части, назначивъ епископомъ въ Ужгородъ румына, варадскаго каноника Алексѣя Почія, а въ Пряшевъ — своего повѣреннаго Григорія Тарковича, который былъ чиновникомъ будинской дворной канцеляріи.

То, что не удалось прямо, а съ Бачинскимъ — тайно, теперь разрабатывалось медленно, съ разбиваніемъ единства, съ подавленіемъ духа, съ уничтоженіемъ обряда, азбуки календаря и т. д. Этой адской работѣ лишь способствовалъ тотъ обманъ, жертвой котораго стала въ 1849 году Россія изъ-за австро-славизма, слѣдствіемъ чего ревиндикація русскихъ историческихъ земель снова была отодвинута на неопредѣленное время. Вѣдь, насколько было яснымъ, что Русь никогда не допуститъ проведенія въ жизнь того лукаваго плана настолько въ интересахъ Габсбурговъ было задавить русскость въ Карпатахъ до той поры, когда пробьетъ часъ мести, а Русь тогда оказалась бы предъ лицомъ свершившихся событій. Съ этой цѣлью за Карпатами былъ насаждаемъ украинизмъ тогда какъ на югъ отъ Карпатскаго хребта усиленно проводилась мадьяризація.

Это давленіе, безспорно, не могло не принести своихъ плодовъ. Попрадовъ, этотъ наибольшій пѣвецъ русскости

[1] Распоряженіемъ отъ 20-го апрѣля 1810 года подъ № 895. Чегбольше, — на Спишѣ, гдѣ движеніе и чувство обиды было наиболѣе сильнымъ, вскорѣ появился самъ архи-князь Іосифъ, чтобы своимъ личнымъ присутствіемъ придать императорскому приказу большій авторитетъ!

Подкарпатья, конечно, не безъ причины подчеркивалъ въ своемъ послѣднемъ стихотвореніи 1897 года:

„Я каждый разъ, когда гуляю
Въ лѣсахъ Бескида, въ тишинѣ,
Скорблю душой и размышляю
Объ угро-русской родинѣ:
Что будетъ съ нею? рѣшено ли
Ей умереть или жить далѣй?
Возстанетъ ли еще отъ сна,
Иль смерти ужъ обречена?“

„Lasciate ogni speranza“.

Все-таки его пессимизмъ не оправдался. Болѣе другихъ испортилась лишь интеллигенція, равно какъ и упреки Попрадова относились исключительно къ тѣмъ, которые должны были быть вожаками.

„У нихъ ужъ нѣтъ любви, ни силъ.
Родной народъ имъ ужъ не милъ!
Учить свой людъ родному слову
Для нихъ — проступокъ и позоръ;
Спасать обрядъ, мораль Христову, —
Пожалуй, — устарѣлый вздоръ;
Они лишились вѣры, чести,
Путемъ предательства и лести
Ищутъ отличій и наградъ;
У нихъ все — эгоизмъ, развратъ!“

Однако, даже интеллигенцію нельзя было обвинить огуломъ. Хотя большинство уже руководилось оппортунизмомъ, все-таки не всѣ были таковыми. Духъ Духновича, накореняемый эпохой австро-славизма прямо для того, чтобы укрѣпить Карпатскую Русь въ сознаніи противъ той опасности, которая грозила ей вслѣдствіе этого обмана, — не вездѣ еще исчезъ изъ сердецъ. На Пряшевской Руси, гдѣ Духновичъ жилъ и скончался, до послѣдняго времени не было измѣнниковъ, — были лишь мученики, которые за свою русскость были гонимы по всей мадьярской территоріи. Тѣмъ менѣе можно было бросить какой-либо упрекъ народу. Въ 1896 году, когда Римъ, по интервенціи мадьярско-латинской іерархіи, опасавшейся, въ собственныхъ интересахъ, послѣдствій введенія мадьярскаго языка въ литургію, запретилъ служить литургію на этомъ языкѣ, а повелѣлъ сжечь литургичныя

книги, — епископъ Фирцакъ опрашивалъ своихъ священниковъ, можно ли прекратить все это движеніе? „Можно. Безъ всякихъ послѣдствій!“ звучалъ отвѣтъ. Народъ вездѣ, и по долинамъ, придерживался своихъ преданій, а если бы церковныя школы обучали родному языку, то онъ бы ничѣмъ не чувствовалъ потребности въ мадьярскомъ языкѣ, въ особенности, — въ религіи. Но какъ тогда выдвинуться оппортунистамъ? Однако, все, что портилось, то, въ большей или меньшей степени было исправлено Америкой, куда съ восьмидесятыхъ годовъ прошлаго столѣтія началъ переселяться народъ, такъ какъ тамъ ничто ему не препятствовало жить по-русски. Америка не только съ матеріальной, но и съ народной точки зрѣнія, вскорѣ стала источникомъ возрожденія.

Правда, громко подчеркивается: „Podkarpatšti Rusové tím, že byli odtrženi od svých soukmenovců a politicky svázáni s Uhry, ztratili povědomi národní souvislosti s nimi.“ [1]

Несмотря на то, что и въ томъ случаѣ, если бы, въ дѣйствительности, сознательность уже исчезла изъ русскости Подкарпатья, то это еще, вообще, ничѣмъ не мѣшало бы историческимъ правамъ Руси, безспорно, что въ данномъ утвержденіи заключается большое заблужденіе. Тѣмъ, что карпатороссы были оторваны отъ прочаго русскаго міра, конечно, они не могли еще потерять сознаніе своего племенного единства. Это было лишь средствомъ къ искорененію этого сознанія, — подобно тому, какъ отрывъ восточной вѣтви чехо-моравскаго народа способствовалъ образованію словенщины.

Спустя 4 года послѣ смерти Попрадова, мадьярскій министръ внутреннихъ дѣлъ предложилъ парламенту проэктъ въ дѣлѣ учрежденія пограничной полиціи. Планъ этотъ былъ принятъ и проведенъ въ жизнь закономъ за № 8—1903 года Въ силу этого закона вся мадьярская пограничная область была раздѣлена на 12 округовъ[2] съ 24 экспозитурами[3] Во главѣ каждаго округа стоялъ капитанъ, подчинявшійся непосредственно министру внутреннихъ дѣлъ. Конечно, не можетъ не броситься въ глаза, что 4 капитаната съ 9 экспо-

[1] Husek: Narodopisná hranice 1925. стр. 349.

[2] Сиготъ, Мукачево, Ужгородъ, Бардіовъ, Жилина, Братислава, Шопронъ, Панчова, Оршова, Брашшовъ, Быстрица и Фіуме.

[3] Вишшовъ, Ясина, Воловое, Воловецъ, Верецки, Березна, Межилаборцы, Свидникъ, Люботина, Чадца, Врутки, Сакольца, Киральгаза, Надьмартонъ, Лайтауйфалу, Пинкафео, Дянафалва, Базіашъ, Петрожень, Водица, Предеалъ, Верешторонь, Чикдѣмешъ и Тельдьешъ.

яго корпуса, стоявшаго на Топлѣ, которымъ командовалъ нѣкій генералъ Колерусъ, а также — въ районѣ седьмого корпуса, на Лаборцѣ, гдѣ командовалъ архи-князь Іосифъ. Здѣсъ даже церквей не миловали: ихъ по-просту заняли подъ казармы!

Если бы кто-нибудь посѣтилъ въ концѣ сентября 1914 года на пр. Землинскую Палоту, то увидѣлъ бы на церковномъ дворѣ лошадей и всюду разбросанный соръ: сѣно, навозъ и консервныя коробки. Самъ храмъ былъ обращенъ въ кантину офицеровъ 96 полка. Возлѣ стѣны и иконостаса стояли кровати, а на серединѣ церки былъ поставленъ столъ, на которомъ нагромождены были блюда съ ѣдой, бутылки съ виномъ, пивомъ и разными ликерами. У стола сидѣли въ головныхъ уборахъ офицеры, которые ѣли, пили, курили трубки и безчинствовали. Церковная утварь и одежды были разбросаны на полу.[1]

Хотя русскія войска изображались въ видѣ разбойниковъ, хищниковъ и разрушителей, но таковыми оказались австро-венгерскія войска, сжигавшія села, грабившія людей и разрушавшія храмы, школы и т. д., чѣмъ причиняли огромные и неисчислимые убытки бѣдному населенію. Всѣ села, сожженныя въ концѣ ноября 1914 года на Маковицѣ, были сожжены войсками третьяго австро-венгерскаго корпуса. Ничего не разрѣшалось спасать! Войска штыками отгоняли народъ! Люди на развалинахъ своихъ домовъ, безъ хлѣба, подъ открытымъ небомъ, при 12—15 градусномъ морозѣ, черезъ три дня кормились спаленымъ ячменемъ и картошками, пока пришло русское войско и, видя ужасное положеніе, изъ своего запаса раздавало: хлѣбъ, муку, соль, сахаръ и снабжали женщинъ и мужчинъ обувью.

Къ довершенію всѣхъ бѣдъ ввели новый календарь и упразднили кириллицу.

Въ этомъ горнилѣ очищалось и укрѣплялось русское самосознаніе на Карпатахъ, безъ чего никогда не смогла бы возродиться Карпатская Русь!

Въ заключеніе зададимъ вопросъ:

Гдѣ были „Východoslováci“ въ то время, когда въ Пряшевѣ уже существовала Русская Народная Рада, единствен-

[1] Докладъ священника отъ 9 октября 1914 годъ подъ № 85, еп. 5375.

[2] Ср.: Доклады приходника изъ Варадки, за №№ 88—914, за № 1—915, и приходника изъ Крайней Быстрой, подъ № 14—915 и т. д.

ная, которая дѣйствовала съ самаго начала со славянской точки зрѣнія во всей сѣверо-восточной области Карпатъ?

Да, конечно, была здѣсь и „Východoslovenská“ Рада, основанная одновременно съ Русской Радой, но хорошо извѣстно, что эта Рада стояла на точкѣ зрѣнія мадьярской цѣлости и неприкосновенности. Словацкая же, или лучше сказать чешско-словенская Рада была основана здѣсь лишь послѣ прибытія на востокъ чешскословенскаго войска и подъ его покровительствомъ. Кто безпристрастно углубится въ историческое изслѣдованіе, легко сможетъ установить, что русскость Подкарпатья, несмотря на то огромное давленіе, которому она подвергалась въ теченіе столѣтій, несравнимо интенсивнѣе сохранила свою сознательность, чѣмъ восточная вѣтвь чехо-моравскаго народа, хотя и находившаяся, сравнительно, во многомъ лучшемъ положеніи, нежели русскость. Вѣдь, кто изъ словаковъ назоветъ себя чехомъ, хотя, безъ сомнѣнія, оба эти народа составляли когда-то одинъи тотъ, же историческій народъ? На востокъ отъ Моравы сознаніе, этого единства настолько уничтожено, что въ душахъ массы не понаходимъ даже его слѣда! Лишь нынѣ это сознаніе начинаетъ обновляться, но при огромной „bolesti!“ Только „u vzdělanější a politicky prozíravější části roste historické povědomí československé, kdežto jiní se spokojují s provinciálním povědomím slovenským“.[1]

Что народная сознательность у карпатороссовъ проявляется нынѣ часто не смѣло, даже больше того: часто скрывается, то врядъ ли этой странности можно удивляться разъ присоединеніе ихъ къ чешскословенской республикѣ не только не удовлетворило ихъ мечтамъ, но, наоборотъ, за свою довѣрчивость русскость Карпатъ въ награду получила грубое презрѣніе, давленіе и немилосердное гоненіе! Не можетъ не остановить вниманія, что ненависть проникла даже въ школу! Нѣтъ такихъ унизительныхъ и насмѣшливыхъ чертъ, которыя не приписывались бы карпатороссамъ, совершенно забывая о томъ, что гадить въ свое гнѣздо — недопустимо само по себѣ!

Допустимъ даже, что мнѣніе о карпатороссахъ отвѣчало бы правдѣ, безспорно это явилось бы, предже всего, свидѣтельствомъ убожества тѣхъ, которые захватили правленіе

[1] Husek, J.: Národopisná hranice medzi slováky a karpatorusy. 1925, стр. 346.

зитурами, т. е. болѣе, чѣмъ треть этого учрежденія, приходились на русскія области — отъ Попрада по Тису. Если принять во вниманіе, что эта территорія тогда являлась лишь пограничной областью второстепеннаго значенія, какъ граничащей съ Австріей, въ противоположность юго-востоку и югу, гдѣ сосѣдями были румыны и сербы, — а, за исключеніемъ Орлова, здѣсь больше не было другихъ проходныхъ пунктовъ въ Америку, — то естественный является вопросъ, въ чемъ заключаются причины и смыслъ такого выдающагося вниманія къ этой территоріи? Вѣдь, гдѣ нѣтъ сознательности, — тамъ нѣтъ настроенія, а гдѣ нѣтъ настроенія, — тамъ нечего опасаться. Наоборотъ, тамъ, гдѣ власть прибѣгаетъ къ чрезвычайнымъ средствамъ, это случается потому, что есть чего опасаться. Если же что-то мѣшается дѣлу, то тамъ должны быть желанія, настроенія. Мадьярское правительство, кромѣ 4 пограничныхъ капитанатовъ и 9 экспозитуръ, конечно, не поручало бы область русскихъ особому надзору Арнольфа Дулишковича, начальника сыскной полиціи, если бы правильнымъ было то утвержденіе, что „Подкарпатскіе Русскіе тѣмъ, что были оторваны отъ своихъ соплеменниковъ, а политически были связаны съ Венгріей, — утратили понятіе народной связи съ ними".

Какъ только вспыхнула война, Дулишковичъ со своей гвардіей былъ командированъ немедленно въ Америку, чтобы слѣдить за настроеніями русскихъ. Оттуда вся эта братія вернулась лишь одновременно со вступленіемъ Америки въ войну. А дома? Вся Карпаторусская область была отдана подъ строжайшій надзоръ. Не дѣлалось изъятія, вообще, никому! Чего больше: подъ полицейскимъ контролемъ находились и епископскія канцеляріи. Жизнь народа, можно было считать, становилась адомъ, ужасы котораго дѣлались тѣмъ грознѣе и, прямо, невыносимѣе, чѣмъ быстрѣе продвигались впередъ русскія войска.

Не говоря ужъ о различныхъ издѣвательствахъ, преслѣдованіяхъ и самовольныхъ реквизиціяхъ, достаточно вспомнить, что изъ среды простонародія, за время съ 20 сентября по конецъ ноября мѣсяца 1914 года, т. е. почти за три мѣсяца, только насколько мы знаемъ было разстрѣляно и повѣшено сорокъ три человѣка. Не было правды, не было милости, не было прибѣжища!

Особенно тяжелымъ было положеніе въ районѣ треть-

надъ ними и правятъ насильственно уже десять лѣтъ! Прямо не можетъ не бросаться въ глаза, что на территоріи Карпатской Руси, еще, вдобавокъ, противъ справедливости умышленно и нарочно сокращенной, въ административномъ аппаратѣ, въ высшихъ его слояхъ, мы не находимъ ни одного своего мѣстнаго человѣка, хотя бы на показъ: всѣ они чужіе! А развѣ не является ироніей судьбы, что карпаторосс ъ вездѣ изображается въ качествѣ устрашающаго примѣра алкоголизма, въ то время, какъ, если высчитать годовой расходъ на спиртные напитки одного лишь города Ужгорода, то нельзя не замѣтить, что въ этомъ одномъ городѣ за годъ больше выпито, нежели всѣ карпатороссы выпиваютъ въ теченіе года?!..

Такова-то славянская взаимность на практикѣ!

Чѣмъ болѣе она подчеркивается на словахъ, тѣмъ менѣе ея въ дѣйствительности.

Вездѣ эгоизмъ, который тогда лишь позволяетъ облечься въ славянскую шкуру, когда это можно использовать съ выгодой для себя!

Вокругъ насъ ложь, ложь безъ конца!...

Гербъ чешско-словенской республики носитъ, какъ девизъ, надпись: „Pravda vitězi!“ („Правда побѣждаетъ“)!

Эта гордая надпись заключаетъ въ себѣ большое memento:

Правду нельзя экспропріировать! Правда — для всѣхъ!

Вѣримъ, что и русская „pravda vítězi!...“

Оглавленіе.

		Стр.
	Предисловіе	3
I.	Исторія вопроса	5
II.	Всеобщіе признаки	29
III.	Карпаторусская древность	43
IV.	Историческая Карпатская Русь	76
V.	Памятники исторической правды	90
VI.	Dies irae	115

Опечатки.

Стр.	строка:	напечатано:	должно быть:
2	1 снизу	Ніколая	Николая
12	7 „	видимъ	видѣли
14	19 „	исторически	историческимъ
17	15 сверху	наибольшее... къ намъ	найбольшее... къ нимъ
18	5 снизу	достаточной силой	достаточной физической силой
19	9 сверху	установленію	устраненію
10	6 снизу	ani	on
20	19 „	ktorí	ktorý
20	12 „	ideálym	ideálnym
20	[2]) примѣтка	si	51
21	5 сверху	конкретнымъ	конкретизированнымъ
22	19 снизу	наразъ, когда	наразъ Когда
22	16 „	круговъ Чехословаки	круговъ, чехословаки
40	6 „	Фогорашѣ	Фогарашѣ
51	16 сверху	имя которой Vihorlát	имя которой по Лаборецъ *Маковица* отъ Маковки — верхъ, вершина, гористое мѣсто, а послѣ
55	2 „	мѣсто противъ	мѣсто противъ —
57	[4]) примѣтка	Fájér	Fejér
76	6 сверху	смѣдовательно.	слѣдовательно,
82	1 „	orienten	orientem
82	7 „	ejustem	ejusdem
96	17 снизу	Der Scheppen	Der Schoppen
97	19 сверху	werten	warten
106	17 „	Ronyvom	Ronyvam
112	1 снизу	сохранились престолы	находилось больше престоловъ
122	2 „	pervestautur	perveztautur
122	5 „	subjectiset	subjectis et
132	15 сверху	tuitiori	tutione
133	5 снизу	опрьдѣлилось	опредѣлилось
136	19 сверху	exterminamo di etpeuitus	exterminaudi et penitus
131	4 снизу	Вудинѣ	Будинѣ
132	2 сверху	Капушанъ	Капушанахъ
132	17 „	помѣнило	помѣшало
133	23 „	часта	части
133	4 снизу	соотвѣствующими	соотвѣтствующими
134	6 сверху	завлтдѣла	завладѣла
134	20 „	подерживало	поддерживало
134	20 „	кенизы	кенезы
134	23 „	къ вмѣстѣ	одновременно
134	3 снизу	безспросно	безспорно
135	14 сверху	Кріатовича	Коріатовича
135	20 „	содѣйствіомъ	содѣйствіемъ
135	25 „	посенія	поселенія

Стр.	строка:	напечатано:	должно быть:
135	28 сверху	Hernad как назыв...	Hernad — назыв...
135	30 „	одиа	одна
136	6 „	сейчас ежъ	сейчасъ же
136	11 „	смотрить	смотрѣть
136	12 „	нихъ	него
136	4 снизу	внду	виду
137	7 сверху	онъ былъ	оно было
138	12 „	Вольшинство	Большинство
138	10 снизу	остригомскій	остриголмскій
139	17 сверху	двух	двухъ
139	2 снизу	Леополда	Леопольда
139	7 „	иза	изъ
140	3 сверху	свѣдительствовать	свидѣтельствовать
140	9 „	лучшимъ	лучшемъ
140	12 снизу	розсѣченъ	разсѣченъ
141	9 сверху	неимовѣдно	неимовѣрно
142	4 „	этойъ	этой
142	7 „	перекочеваніе	перекочевываніе
142	11 „	можоо	можно
142	15 „	изчезаютъ	исчезаютъ
142	15 „	опустя	спустя
143	12 „	надзирательей	надзирателей
143	14 „	единственной	единственной
143	18 „	Бога	Богъ
143	13 снизу	подчеркруть	подчеркнуть
143	18 „	накладдывать	накладывать

1241

РЛ 353 к-1-3
Ноуб 80 к-1 кат.
13.8.3

МАТЕРІАЛЫ ПО ИСТОРИЧЕСКОМУ ОБЗОРУ
УКРАИНСКАГО ДВИЖЕНІЯ. СОБРАНІЕ П.В.
ЮРЬЕВА-СЕМЕНА ВИТЯЗЕВСКАГО.

ПАПКА ЧЕТВЕРТАЯ.